

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta

KOMUNIKÁCIA V ODBORNÝCH REFLEXIÁCH

Zborník príspevkov

z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej 12. – 13. 09. 2018 v Banskej Bystrici

2019

Komunikácia v odborných reflexiách

Zborník príspevkov
z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej 12. - 13. 9. 2018 v Banskej Bystrici

Recenzovali:

prof. dr. habil. Kazimierz Michalewski

prof. dr. sc. Diana Stolac

prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Editorka: doc. PhDr. Janka Klincková, PhD.

© všetci autori a autorky

ISBN 978-80-557-1573-5

Redakčná rada zborníka

prof. PhDr. Jana Hoffmanová, DrSc. – Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, Praha

prof. Irina Lysakova, DrSc. – Ruská štátna pedagogická univerzita A. I. Gercena, Sankt-Peterburg

prof. dr hab. Kazimierz Michalewski. Łódź

prof. dr. sc. Diana Stolac – Filozofski fakultet Sveučilište u Rijeci, Rijeka

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

doc. PhDr. Janka Klincková, PhD. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Lujza Urbancová, Ph.D. – Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Na tomto mieste si dovoľujem vysloviť poďakovanie prof. dr. habil. Kazimierzovi Michalewskému, prof. dr. sc. Diane Stolac a prof. PaedDr. Vladimírovi Patrášovi, CSc., za ochotu a za viaceré podnetné pripomienky pri posudzovaní rukopisu zborníka.

editorka

Zborník z 10. jubilejnej konferencie
Komunikácia v odborných reflexiách
venujeme pamiatke
Dr. h. c. prof. PhDr. Jána Findru, DrSc.

OBSAH

Úvodné slovo.....	11
Retrospektívny pohľad na banskobystričné konferencie o komunikácii Jana Klincková	13
Teoreticko-komunikačné reflexie	
Особенности подготовки переводчиков в технологическом пространстве Информации 4.0 Беляева Лариса Николаевна	36
Dialogičnosť a kontaktovosť jako nositelky „zábavnosti“ v popularizačnóm diskurzu Jana Hoffmannová	50
История развития социолингвистического направления языкознания в России Ирина Лысакова	63
Złe zmiany Kazimierz Michalewski.....	76
Krízová komunikácia ako fenomén súčasnosti Pavol Odaloš	86
Semiotické aspekty vývinovej kontinuity grafických sústav Ján Sabol	103

Manipulacija kulturnim stereotipima u reklama
Diana Stolac 114

Jazykovedné reflexie

Teoreticko-metodologické východiská skúmania
exolingválnej komunikácie
Katarína Chovancová – Lucia Ráčková 130

Lá(s)ková komunikácia o láske. Individuálny štýl
kazateľa Pavla Hudáka
Martina Bodnárová..... 142

Dychotomia stylistyczna w laudacjach
Bartłomiej Cieśla..... 155

Argotizácia v komunikácii narkomanov
Anna Gálisová, PhD...... 170

Syntakticko-sémantická a intonologická invariantnosť
spravodajskej vety
Lena Ivančová 181

Prostriedky hovorovosti v mediálnych komunikátoch
Lucia Jasinská 193

Od telefonátu dopravného zpravodaje k výsledné
podobě dopravní rozhlasové zprávy
Lucie Jílková..... 209

Коммуникация и фольклорный текст
Виктория Ляшук 221

Recenze filmů na internetu
Petr Mareš 233

Neslovotvorné univerbizáty oikonomym v současné češtině Patrik Mitter	245
Inicjalne i finalne formuły grzecznościowe w polskich i słowackich cyklicznych programach telewizyjnych Gabriela Olchowa	256
Pochvaly a komplimenty v súčasnej jazykovej praxi Kristína Piatková	269
Atraktivita alúzií v ekonomickej tlači Dagmar Škvareninová	276
Interdisciplinárne reflexie	
Budowanie wizerunku miasta w internecie (na przykładzie FANPAGE' a UML) Katarzyna Burska	290
Język polityki w polskich filmach biograficznych 2005 – 2017 Magdalena Czachorowska – Mariusz Guzek	309
"Meet Mr. Pope": A Few Notes on Czech Media Representations of Catholicism Renata Rusin Dybalska	321
Komunikácia ako metafora dynamiky v textoch ústnej ľudovej slovesnosti Ľubomír Gábor	334
Ako prekladá stroj frazeologizmy? Juraj Glovňa	346

Komunikačné koncepcie televíznych relácií žánru reality TV Veronika Gondeková	359
Od mowy miłości do języka nienawiści. O komunikacji jako obszarze konfliktu wartości w Ciemno, prawie noc Joanny Bator Ewa Górecka	371
Czarne plamy tekstu. Komunikacyjne i semantyczne aspekty czerni Paweł Graf	382
Inspiracja, imitacja, plagiat? Nazwa własna w kontekście lingwistyki kryminalistycznej Magdalena Graf	391
Jak ti to jen mám říct? <i>O komunikaci tříletého dítěte s Downovým syndromem</i> Kamila Homolková	403
Zmeny v právnickej terminológii po rekodifikácii civilného poriadku z lingvistického hľadiska a ich vplyv na (nielen odbornú) komunikáciu Mária Imrichová	417
K jazykovému obrazu spravedlnosti Ladislav Janovec	427
Skrytosť - imanentná vlastnosť manipulácie? Natália Kolenčíková	439

Antropocentrická báza jazykového obrazu somatizmu <i>oko</i> Mária Matiová	450
Jazykovo-kultúrny svet v interpretácii cudzincov Jana Pekarovičová	462
Nástroje persúazie v súčasných populárno-náučných komunikátoch (slovensko-poľský komparatívny náčrt) Anita Račáková	474
Funkce policejní mluvy z pohledu příslušníků policie ČR Lucie Radková	488
Naivní teorie osvojování jazyka v komunikaci česky hovořících matek Lucie Saicová Římalová	501
Kongruence v interakci rodič – dítě Ondřej Sekera	512
Direktivita v interakci rodič – dítě Kamila Sekerová	522
Mediálna komunikácia cez prizmu kritickej diskurznej analýzy Petra Strnáďová	533
Written expressions of female prisoners in the prison Světlá nad Sázavou as part of their educational and re-socialization intervention Kristián Šujan	544

Dialóg – jeden z najlepších „vynálezov“ ľudstva
Monika Zázrivcová 554

Lingvodidaktické reflexie

Audiovizuálne médiá vo výučbe slovenského jazyka
Dominika Čmehýlová-Rašová.....578

Učebný text ako prostriedok komunikácie
a komunikačnej výchovy
Renáta Hlavatá 588

Jazyk a komunikácia v novej koncepcii
vychovávania slovenčiny
Milan Ligoš 599

Mobilná výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka
Lujza Urbancová.....613

Slovo na záver 625

Úvodné slovo

predsedníčky 10. konferencie

doc. PhDr. Janky Klinckovej, PhD.

Vážené kolegyně, vážení kolegovia,
vzácní hostia, vzácné hostky,

vitajte v Banskej Bystrici, vitajte na Univerzite Mateja Bela a na jej Filozofickej fakulte na 10. medzinárodnej vedeckej konferencii o komunikácii, ktorú organizačne a koncepčne pripravila a gesturuje Katedra slovenského jazyka a komunikácie. Je pre nás nielen potešením, ale i poctou, že v čase konania mnohých zaujímavých vedeckých podujatí ste sa rozhodli zúčastniť práve na našej jubilejnej konferencii.

Mimoriadne si cením, že na slávnostnom otvorení konferencie môžem medzi nami privítať doc. Ing. Vladimíra Hladlovského, PhD., rektora našej *alma mater*, a doc. PhDr. Petra Mička, PhD., prodekana pre vedeckovýskumnú činnosť a doktorandské štúdium Filozofickej fakulty UMB.

Je pre mňa potešením, že po prvýkrát na našej konferencii môžem pozdraviť naše hostky z Gercenovej univerzity v Petrohrade, a to profesorku Irinu Pavlovnu Lysakovu, DrSc. a profesorku Larisu Nikolajevnu Beľajevu, DrSc., naše kolegyně z medzinárodného projektu Tvorba a inovácia spoločných a cudzojazyčných programov na UMB v Banskej Bystrici.

V neposlednom rade vítam na tejto pôde vedúceho Katedry slovenského jazyka a komunikácie a 1. podpredsedu organizačného tímu 10. konferencie o komunikácii Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavla Odaloša, CSc., vedeckú tajomníčku konferencie Mgr. Lujzu Urbancovú, PhD. a virtuálne na pracovnom rokovaní akreditačnej komisie pozdravujem

prof. PaedDr. Vladimíra Patráša, CSc., 2. podpredsedu organizačného tímu, ktorý sa na zajtrajšom rokovaní osobne zúčastní.

Tradícia banskobystričských konferencií o komunikácii sa začala v roku 1991 z podnetu profesora PhDr. Jána Findru, DrSc. a odvtedy sa nám každé 3 roky darí konferenciu o komunikácii zrealizovať. I naďalej chceme naplňovať predstavu demiurga konferencie o interdisciplinárnej vedeckej spolupráci, o upevňovaní osobných kontaktov, o potvrdzovaní profesijnej spolupatričnosti vo vede a výskume bez ohľadu na národnosť a jazyk.

Dámy a páni,

prajem si, aby ste sa na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici cítili dobre a aby pripravený program rokovaní v pléne alebo v sekciách splnil Vaše národné očakávania.

Vážený pán rektor,

prosím, aby ste otvorili rokovanie jubilejnej 10. medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorej dominantnou témou je *Komunikácia v odborných reflexiách*.

RETROSPEKTÍVNY POHĽAD NA BANSKOBYSSTRICKÉ KONFERENCIE O KOMUNIKÁCIÍ

Janka KLINCKOVÁ

Profesor **Ján Findra** na historicky prvej banskobysstrickej konferencii o komunikácii 3. septembra 1991 takto oslovil účastníkov konferencie:

„Vážené kolegyne, kolegovia, otváram vedeckú konferenciu Všeobecné a špecifické otázky komunikácie. V mene Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, ktorú tu zastupujem, ako aj v mene Katedry slovenského jazyka a literatúry, ktorá našu konferenciu zorganizovala, vítam všetkých účastníkov tohto vedeckého podujatia, vítam vedeckých pracovníkov z akademických ústavov i vysokoškolských učiteľov z katedier českého a slovenského jazyka, rovnako úprimne sa teším z toho, že sa tu stretávajú lingvisti z Čiech, Moravy i Slovenska, ktorí vždy dokázali a dokázu i teraz nájsť spoločnú reč, lebo ich zblízuje spoločný záujem – výskumné zacielenie na jazyk ako prostriedok komunikácie i ako prostriedok vnútornej väzby, spolupatričnosti sociálnych skupín i národných spoločenstiev. Nazdávam sa, že práve v takýchto súvislostiach treba osobitne zdôrazniť, že jazykovedné podujatie takejto povahy sa v Banskej Bystrici a na Pedagogickej fakulte koná po prvý raz“ (Findra, 1991, s. 5).

Ak som sa podujala na neľahkú úlohu ponúknuť Vám vo vymedzenom čase pohľad na predchádzajúce ročníky konferencie, netušila som, aké to bude náročné. Inšpiratívnych a zaujímavých tém, ktoré na rokovaníach odzneli, bolo veľmi veľa, a preto som si dovoľila uviesť najmä tie, ktorým v diskusiách bola venovaná osobitná pozornosť a ktoré

v jazykovede rezonovali celé ďalšie desaťročie, pričom niektoré z nich sú aktuálne i dnes. Takto s odstupom času sa ku konceptu banskobystričkih konferencií o komunikácii o 10 rokov neskôr v iných súvislostiach vyjadrila i **Marie Krčmová**, keď konštatovala:

„V roce 1991, když se sešla na půdě tehdy ještě Pedagogické fakulty v Banské Bystrici I. konference o komunikaci s široce pojatým zaměřením Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie, šlo o téma v kontextu československé lingvistiky nové. Necelých 10 let, která od té doby uplynula, nezměnilo nic na nutnosti opakovaně se komunikací zabývat, navazovat na myšlenky nejen minulých banskobystričkih setkání, ale i na podněty, které v souvislosti s komunikací zaznívají na jiných fórech“ (Krčmová, 2001, s. 323).

Hoci ponímanie jazyka ako sociálneho fenoménu je známe a odôvodniteľné, **Ján Horecký** v hlavnom referáte odôvodnil potrebu chápania jazyka ako systému verbálneho správania, čo korešponduje s ďalším rozmerom jazyka, a to jazyka ako individuálneho javu napr. v ponímaní J. Findru (Horecký, 1991, s. 10-16).

Jan Kořenský cez dominujúce teórie a tendencie v slovenskej a českej jazykovede v 20. storočí poukázal na napätie, ktoré sa tu vytvorilo medzi tradičným „langovým“ chápaním a pragmatickým prístupom k reči a k textu (Kořenský, 1991, s. 16-23).

Ján Bosák poukázal na niektoré pretrvávajúce problémové okruhy v štylistike, za aké pokladá vzťah funkčných jazykov, resp. podjazykov a štýlov, autonómnosť hovoreného a písaného jazyka, ako aj kritériá uplatňované pri vymedzení komunikačných sfér (Bosák, 1991, s. 69-77).

Jan Chloupek sa venoval kritériám členenia funkčných štýlov z komunikačného hľadiska. Za diskutabilné pokladal

vymedzenie hovorového štýlu, za dôležitý faktor pri klasifikácii komunikátov považoval protiklad ústnosť - písomnosť (Chloupek, 1991, s. 61-69).

Ján Findra vo svojom záverečnom slove zhrnul význam konferencie nielen ako jazykovedec, ale aj ako dekan hostiteľskej fakulty, a vyslovil názor, že táto konferencia by mala odštartovať tradíciu konferencií v tomto meste, na tejto vysokej škole, ktorá by sa v krátkej budúcnosti mala stať univerzitou (Findra, 1991, s. 304-306).

Multidisciplinárnosť metodológií, kooperácia komunikačno-pragmaticky profilovaných vied, ale zároveň sledovanie prirodzeného jazyka v sociálnom kontexte kreovali obraz súčasného jazyka ako komplexného komunikačného fenoménu. Takto sme vnímali koncept a program 2. konferencie o komunikácii, ktorá sa prvýkrát uskutočnila na dvojročnej Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Okrem účastníkov z jazykovedných inštitúcií a akademických pracovísk zo Slovenska a z Česka sa na 2. konferencii zúčastnili i kolegovia z poľských univerzít v Štetíne, v Opole, v Zelenej Góre, ale i kolegovia a kolegyně napr. z Polskej Akadémie Nauk vo Varšave, z univerzít vo Viedni, z Budapešti, z Postupimu, zo Sofie.

K zaujímavým témam tejto konferencie nesporne patrila analýza hovorenej komunikácie a terminologické otázky súvisiace s novými stylistickými disciplínami ako je *psychoštylistika – komunikatívna štylistika - pragmatická štylistika – intertextová štylistika* vo vystúpení **Jany Hoffmannovej** (Hoffmannová, 1996, 1. diel, s. 27-34). Jazyková komunikácia cudzincov v slovenčine je už desaťročia vyhraneným vedecko-výskumným záujmom **Jany Pekarovičovej**. Vo svojom vystúpení podčiarkla, že pri rozvoji komunikatívnych kompetencií komunikantov – cudzincov

treba rešpektovať a uplatňovať sociolingvistické a psycholingvistické aspekty komunikácie (Pekarovičová, 1996, 2. diel, s. 91-99).

Zborník z 2. konferencie o komunikácii je venovaný profesorovi Findrovi ako iniciátorovi banskobystričkih konferencií o komunikácii pri príležitosti jeho životného jubilea.

V otváracom prejave prezident 3. konferencie profesor **Pavol Odaloš** privítal v penzióne Slniečko na Donovaloch temer 100 lingvistov z 9 krajín Európy (Slovensko, Česko, Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Chorvátsko, Nemecko, Macedónsko, Veľká Británia) a z Egypta. 3. konferencia bola zameraná na komunikáciu v makro- a v mikropodmienkach a na jazykovú komunikáciu v kontakte s rôznymi vednými disciplínami. K uvedeným témam odznelo 75 referátov. Na rokovaní rezonovala kolegiálna atmosféra integrujúcej sa Európy, ktorá dotvárala atmosféru o stave komunikácie na konci 2. tisícročia.

Veľmi intenzívne si ešte aj po rokoch uvedomujem všetky uvedené skutočnosti, a práve pri tejto konferencii namiesto výberu z referátov, ktoré nás oslovili, dovoľm si citovať niekoľko myšlienok z hodnotiaceho záverečného vystúpenia **Jána Horeckého**: *„Ak dnešná konferencia má názov Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu, znamená to, že v perspektíve by sme mali klásť dôraz skutočne na perspektívu, to znamená na pokračovanie v doterajších smeroch. Lebo jazyková komunikácia je nezničiteľná, bude sa uplatňovať (a bude ju treba študovať) aj napriek rozličným technickým a počítačovým revolúciám. Lebo človek žije vo svojej reči, človek je l'homme de parole (= človek je mužom slova) (C. Hagége), lebo človek je nielen zoon politikon, podľa Aristotela spoločenský tvor, ale aj zoon dialogikon, t. j. človek komunikujúci, konverzujúci“* (Horecký, 1999, s. 227).

Na 4. konferencii sa zúčastnili akademické a vedecké osobnosti zo 6 európskych krajín, zastupujúcich 20 vysokoškolských a výskumných pracovísk. Rokovania sa tematicky orientovali na teoretické otázky komunikácie a na masmediálnu, metajazykovú a multietnickú komunikáciu. Výber týchto okruhov naznačuje snahu organizačného tímu jednak pokračovať v dotváraní súčasného obrazu o jazykovej komunikácii, jednak vnieť do rokovania i problematiku metajazykovej, príp. multietnickej komunikácie a problematiku formovania textových modelov komunikátov.

Vzhľadom na konanie konferencie v magickom roku 2000 a sprievodné spoločenské a politické udalosti, očakávali sme i vystúpenia týkajúce sa jazykovej komunikácie v integrujúcej sa Európe, otázky slobody, mantinelov a demokracie jazyka, ale i názory na perspektívnu stratifikáciu národných jazykov.

Marie Krčmová sa venovala vývojovým premenám odborného vyjadrovania, porovnávajúc odborný text v slovníku z odboru fyziky a tú istú tému spracovanú v multimediálnej encyklopédii. Na pozadí charakteristiky vybraných komunikátov sumarizovala štandardné vlastnosti vedeckej komunikácie konštatujúc, že tento typ odborného vyjadrovania, typický pre anglosaský svet, hoci sa v súčasnosti presadzuje najmä v prírodných vedách, sa stále viac objavuje i v spoločenských vedách. „*Zatímco dříve platilo, že exaktnost, popisnost a abstraktnost odborného textu je měřítkem jeho dokonalosti, a to až do té míry, že text, jemuž bylo obtížné porozumět, byl chápán jako text mimořádně vědecky závažný, dnes se zvýrazňují i v odborné komunikaci pragmatické složky a úspěšný autor by měl mít nejen vysoké znalosti, ale i rozvinutou sociální inteligenci*“ (Krčmová, 2001, zborník, s. 35).

Mimoriadne zaujímavé príklady komunikácie analyzoval **Kazimierz Michalewski**, pričom pragmatiku komunikátorom zvoleného výrazu posudzoval v súvislosti s objektivitou informácie, persúziou a s manipuláciou adresáta (Michalewski, 2001, s. 50-64).

Jana Pekarovičová priniesla nový pohľad na úspešnú multietnickú komunikáciu. Akcentovala, že interkultúrnu, resp. multikultúrnu kompetenciu treba vnímať nielen ako lingvistickú kompetenciu, ale tiež ako spoločensko-kultúrne a historické skúsenosti využívané v príslušných komunikačných situáciách a ako o rozvíjanie senzibility voči cudzej kultúre a kritickej tolerancie k prejavom osôb iných kultúr. Každodenná súčasnosť prináša dôkazy o tom, že téma interkultúrnej/multikultúrnej kompetencie je aj v modernej demokratickej spoločnosti aktuálnou témou (Pekarovičová, 2001, s. 315-322).

Vystúpenia temer 80 účastníkov zo 7 európskych krajín na 5. konferencii ukázali, že interdisciplinarita – nielen v podobe kooperácie jazykovedných disciplín, ale aj medzi lingvistikou a inými vednými odbormi – sa naozaj stala leitmotívom tohto banskobystrického rokovania.

Na každom vedeckom podujatí počas rokovaní zarezonuje téma, ktorá neobvyklým usúvzťažnením zaužívaných pojmov upúta pozornosť. A interdisciplinárne súvislosti na hľadanie takýchto vzťahov priam vyzývajú. Tentokrát sa tak stalo v súvislosti s jazykom v medziľudskej komunikácii, keď **Martin Ološtiak** uviedol termín interlingválna proxemika, resp. princíp interlingválnej proxemiky (Ološtiak, 2004, s. 131-141). Domnievam, že po 15 rokoch v zmenenej situácii v európskom, resp. svetovom priestore téma jazykovej i mimojazykovej proxemiky má opäť iný rozmer a termíny interferencia, transferencia a integrácia

vzhľadom na kontaktné situácie, či kontaktné udalosti pri interlingválnom transfere plnia i inú funkciu.

Jan Kořenský v metodologicky zameranom referáte *Co můžeme/máme zkoumat – jazyk nebo komunikaci?* naznačil existenciu lingvistiky lingvistického realizmu, t. j. lingvistiku reči a lingvistiku lingvistického nominalizmu, t. j. lingvistiku jazyka. Vyjadril názor, že perspektíva jazykovedného bádania spočíva v zjednotení, „v monizácii“ týchto lingvistík, a to aj v širších, interdisciplinárnych súvislostiach. Ako spravodajca konferencie vo svojej záverečnej reči vyzdvihol i skutočnosť, že v referátoch rezonovali jednak „módne“, aktuálne temy, na druhej strane sa však nezabudlo ani na témy klasické, napr. z oblasti dialektológie. Podčiarkol, že vo vystúpeniach sa vzácnym spôsobom prepojil rešpekt pred klasickou štrukturalistickou jazykovedou s inováciou v podobe komunikačného prístupu (Kořenský, 2004, s. 21-24).

6. konferencia potvrdila pokračovanie úspešnej vedeckej spolupráce medzi akademickými a vedeckovýskumnými inštitúciami. Hoci kvantitatívne ukazovatele v jazykovede spravidla vnímame v komparácii s kvalitatívnymi prístupmi, nedá mi neuviesť, že na tejto konferencii prednieslo svoje referáty 83 lingvistov a lingvistiek z Česka, Chorvátska, Litvy, Maďarska, Malty, Nemecka, Poľska, Ukrajiny a zo Slovenska. Jej názov a vymedzenie tematických okruhov boli dostatočne podnetné na prezentácie zaujímavých konceptov, teórií a výsledkov výskumu účastníčok a účastníkov konferencie, o čom vypovedá konferenčný zborník.

Otázky interdisciplinárnych súvislostí, internacionálneho kontextu a komunikácia v masmediálnej sfére nepochybne patria k aktuálnym lingvistickým témam v 21. storočí. Zásluhou vedeckých výskumov v týchto oblastiach sa obohacujú vedy o komunikácii nielen tematicky, ale najmä terminologicky a metodologicky. Prednesené referáty hoci boli

presvedčivé, boli i provokujúce, pretože pri zamýšľaní sa nad ich výsledkami sme začali pozornejšie vnímať, napr.

- konverzačný dialóg v četovej komunikácii v príspevkoch **Jany Hoffmannovej a Olgy Müllerovej**, ktorý vzhľadom na charakter komunikačného kanálu predstavuje špeciálny druh dialógu a v čete (*zrazu*) čítame i komunikačné stratégie *teasing* (prekárание, ironizácia) a *flaming* (expresívne, hyperbolické vyjadrovanie) a nielen fatickú a relaxačnú komunikáciu (Hoffmannová, 2007, s. 25-31; Müllerová, 2007, 459-467).
- problémy jazykovej komunikácie v printových médiách v dorozumívaní z pohľadu diskurzívnej analýzy v súvislosti s komunikačnými a kultúrnymi kompetenciami analyzoval **Jiří Pavelka** (Pavelka, 2007, s. 301-310);
- bonmoty a duchaplnosť v predvolebných vystúpeniach poľských politikov interpretoval **Kazimierz Michalewski** (Michalewski, 2007, 32-35);
- zaujímavý hodnotiaci pohľad na (diskontinuitný) vývoj českej reklamy 90. rokov 20. storočia vzhľadom na očakávané/reálne európske kultúrne vplyvy priniesla **Alena Jaklová** (Jaklová, 2007, 238-241).

Na 7. medzinárodnej vedeckej konferencii sa účastníci sústredili na nové stimulujúce podnety súvisiace s jazykovou komunikáciou, pričom za retrospekciu pokladali relevantné závery rokovaní predchádzajúcich konferencií. Je len prirodzené, že nás organizátorov potešil pretrvávajúci záujem o otázky komunikácie zo strany domácich a zahraničných vysokých škôl a vedeckých inštitúcií a pokladali sme za česť usporadúvať vedecké podujatie s európskou dimenziou.

Rokovania siedmej konferencie zásluhou prítomných osobností z 18 univerzitných a 2 vedeckovýskumných pracovísk zo 7 krajín mali medzinárodný diskurzívny rozmer.

Tematický rozptyl je pri podobných rokovaniach celkom prirodzený, pretože súvisí jednak s voľbou viacerých teoreticko-metodologických koncepcií, jednak reflektuje isté tradície, pričom sa nevyhýba ani novým výskumným zámerom, nadväzujúc pritom na doterajšie relevantné výsledky. Záujem o sociolingvisticky zamerané príspevky svedčí aj o tom, že vzťahy medzi normou a úzom, medzi stratifikáciou a bežným hovoreným jazykom ako rodiacou sa varietou slovenčiny sú výskumne zaujímavé a v predstavenej rozmanitosti sa s nimi stretávame aj v iných jazykoch.

Ján Findra potvrdil, že Ondrejovičovo „*echo paradigmatickej zmeny*“ aj v našom banskobystričskom prostredí pri nieslo presun záujmu z oblasti systémového opisu zložiek a prvkov predovšetkým spisovného jazyka na reálnu existenciu národného jazyka a na uplatňovanie jeho prvkov v rečovej praxi, teda na pohyb od jazyka k reči.

Ján Bosák vo svojom zásadnom príspevku *Jazykové varianty ako reálny výstup prirodzenej komunikácie* akcentoval, že kým pred rokom 1990 **komunikačný prístup** v skúmaní jazykov predstavoval skôr jeden výskumný prúd, v súčasnej jazykovej situácii sa musí s touto problematikou vyrovnávať každá lingvistika (...), pretože vzniká mnoho komunikačných situácií, ktoré sa nedajú adekvátne riešiť aplikovaním tradičných modelov a prístupov. (...) Na rozdiel od tzv. systémovej (tradičnej) lingvistiky sociolingvistika sa usiluje zachytiť jazykové javy v ich rozmanitosti, pestrosti a diferencovanosti (...). *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie* v knižnej podobe sú historickým dokumentom naznačenej tematickej orientácie.

Zborník zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii je venovaný profesorovi Vladimírovi Patrášovi pri príležitosti jeho životného jubilea nielen preto, že stál pri

zrode tradície konferencií o komunikácii v Banskej Bystrici, ale aj preto, že svojou vedeckovýskumnou aktivitou úspešne rozvíja východiská a program Banskobystrickej sociolingvistickej školy a dôstojne ju reprezentuje nielen v slovenskom, ale aj v zahraničnom lingvistickom prostredí.

Program plenárneho rokovania 8. konferencie o komunikácii naznačil, že možno očakávať vedecký polyglotický dialóg *par excellence*. Konferenčné rokovanie v pléne podľa očakávania otvoril **Ján Findra** prednáškou, podľa neho *lingvistickým životopisom*, zameranom na vlastné chápanie štylistiky a štýlu ako predmetu štylistiky, opierajúc sa o výsledky osobných dlhodobých výskumov.

Jana Hoffmannová už témou *Stylistická profilace sféry odborné komunikace: Kolik neformálnosti snese současný český vědecký text?* naznačila, že diskusia bude zaujímavá. Prednášajúca nielen pomenovala, ale i riešila otázky, ktoré si kladie každý autor vedeckého textu v súvislosti so subjektivizáciou a formálnymi zmenami odborného štýlu. Autorka hľadala v odborných textoch zdroje základných tendencií – objektivizácie a subjektivizácie, a na príkladoch recenzentských reakcií na texty s výskytom subjektívnych prvkov uvažovala o hranici neformálnosti v súčasnom odbornom texte.

Juraj Dolník v príspevku *Riadiaci princíp komunikácie* nastolil problém fundamentálneho zmyslu komunikácie, pozornosť upriamil na hľadanie podstaty komunikačného procesu. Základné východisko vidí v interpretačnej nastavenosti človeka, ktorý nemôže neinterpretovať a je v podstate nútený komunikovať.

Je všeobecne známe, že v centre dlhodobého vedeckovýskumného úsilia **Jána Sabola** je vzťah symetrie a asymetrie v jazyku ako jedna z dominantných podôb formy a obsahu. Cez vzťah ikonicko-symbolickej a arbitrárnejšej semiotickej

podstaty jazyka sa autor v prednesenom vystúpení dostal k analýze vzťahu poézie a prózy.

Atmosféru rokovania zrejme najlepšie vystihuje jedna z publikovaných oficiálnych správ o konaní konferencie, kde autorka píše: „*Na tomto mieste sa neubránime metaforickému konštatovaniu, že po prednesení týchto štyroch príspevkov sme boli svedkami vedeckého „koncertu“ kvarteta referujúcich. Diskusia ukázala, že jednotlivé príspevky v podstate tvoria širší celok, dopĺňajú sa, navzájom sa stimulujú, dávajú si otázky a odpovedajú. Už začiatok konferencie ukázal zmysel takejto formy vedeckej práce a prezentovania výsledkov; predovšetkým na takomto fóre a v takejto societe môže vzniknúť priestor, aby sa ľudia stretli, odborne komunikovali a pôsobili na seba navzájom*“ (Urbancová, 2012, s. 178-181).

Na 9. ročníku medzinárodnej vedeckej konferencii sa v septembri 2015 stretlo viac než 60 lingvistov a lingvistiek z piatich európskych krajín; okrem domácich slovenských účastníkov Banská Bystrica hostila vedcov z Česka, Chorvátska, Maďarska a Poľska. Rokovacie okruhy boli mienené ako impulzy pre autorské príspevky, reagujúce na spoločenské výzvy jazykovej komunikácie v 21. storočia.

Jana Hoffmannová ako členka redakčnej rady a recenzentka zborníka k publikovaným príspevkom konštatovala: „*Témata i přístupy posuzovaných příspěvků tedy přesvědčivě dokazují, že se autorům podařilo nabídnout neotřelé pohledy na komunikaci v nejrozličnějších situacích a prostředích; a že se k tomu v Banské Bystrici sešli (a rádi opakovaně scházejí) autoři ze slovenských univerzit, ale i z řady vysokých škol a akademických pracovišť českých (Praha, Brno, Olomouc, Ostrava, České Budějovice, Plzeň, Ústí nad Labem), a rovněž badatelé z Polska.*“

Uvedené konštatovanie je nesporne i jej zásluha, pretože **Jana Hoffmannová** vo svojom vystúpení opäť nadviazala na problematiku spontánnych hovorených prejavov, pričom sa zamerala na metodologické problémy syntaktických javov v hovorenej komunikácii a naznačila koncept možnej metodológie, ktorý by významne prispel súčasnej teórii syntaxe hovorenej češtiny.

Záujem o mediálnu komunikáciu sa prejavil aj na tejto konferencii. Z viacerých pozoruhodných príspevkov spomeniem príspevok o limitoch jazykovej komunikácie, ktorej sa venoval **Kazimierz Michalewski**, ktorý analyzoval limity a prekážky jazykovej komunikácie, ich príčiny a manipulačné zámary a poukázal na význam a fungovanie neverbálnych prostriedkov v komunikácii. Nemenej zaujímavé a rétoricky presvedčivé bolo vystúpenie **Diany Stolac**, venované komplexnej jazykovej stratégii reklamy v chorvátskych diskurzoch v diachrónej komunikácii.

Vážené kolegyne, vážení kolegovia,
ak som na začiatku môjho vystúpenia citovala z úvodnej reči profesora Findru, prednesenej na 1. konferencii o komunikácii, v závere môjho dnešného vystúpenia na 10. konferencii o komunikácii rada konštatujem, že viaceré vizionárske myšlienky, sny a túžby profesora Findru sa naplnili, pretože:

- Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, na ktorej prvým rektorom sa stal v roku 1992 profesor Ján Findra, v akademickom roku 2018/2019 začala písať 27. rok svojej úspešnej existencie;
- štafetu organizovania banskobystrických konferencií o komunikácii od svojho školiteľa prevzali a tradíciu konferencií zodpovedne rozvíjajú jeho traja aspiranti: Pavol Odaloš – Vladimír Patráš – Jana Klincková;

- interdisciplinarita a internacionalizácia vo vede je už v dnes v 21. storočí pre každého z nás na akademickej pôde samozrejmosťou.

Ctené kolegyne, ctení kolegovia,

pri príležitosti tohtoročnej jubilejnej konferencie o komunikácii na návrh predsedníctva konferencie sa rektor našej univerzity rozhodol osobne poďakovať tým osobnostiam, ktoré svojou aktívnou účasťou spoluutvárali tradíciu konferencií o komunikácii na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Knižný dar rektora UMB, doc. Ing. Vladimíra Hiadlovského, PhD., pri príležitosti konania jubilejnej 10. bansko-bystrickej konferencie o komunikácii si dnes od rektora Univerzity Mateja Bela v Bankej Bystrici prevezmú:

Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky,
Praha, ČR

Prof. dr. hab. Kazimierz Michalewski

Uniwersytet Łódzki, Łódź, Poľsko

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

Filozofická fakulta, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, SR

Prof. dr.sc. Diana Stolac

Filozofická fakulta, Rijeka, Chorvátsko

Vaša Magnificencia, vážený pán rektor,

v mene organizačného výboru Vám srdečne ďakujem za Váš postoj a ocenenie našej temer tridsaťročnej konferenčnej a vedeckovýskumnej činnosti a samozrejme za Vašu

dnešnú osobnú účasť na otvorení 10. medzinárodnej vedeckej konferencie na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Zoznam bibliografických odkazov

1. konferencia, 1991

BOSÁK, J. 1991. Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: *Všeobecné a špecifické otázky komunikácie*. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 1. diel. Vedecký redaktor: J. Findra. Zostavili: P. Odaloš, V. Patráš. 1. diel. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, s. 69-77. ISBN 80-85 162-30-X.

FINDRA, J. 1991. Úvodné slovo. In: *Všeobecné a špecifické otázky komunikácie*. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 1. diel. Vedecký redaktor: J. Findra. Zostavili: P. Odaloš, V. Patráš. 1. diel. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, s. 5. ISBN 80-85 162-30-X.

FINDRA, J. 1991. Záverečné slovo. In: *Všeobecné a špecifické otázky komunikácie*. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 2. diel. Vedecký redaktor: J. Findra. Zostavili: P. Odaloš, V. Patráš. 1. diel. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, s. 304-306. ISBN 80-85 162-30-X.

HORECKÝ, J. 1991. Systémový základ jazykovej komunikácie. In: *Všeobecné a špecifické otázky komunikácie*. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 1. diel. Vedecký redaktor: J. Findra. Zostavili: P. Odaloš, V. Patráš. 1. diel. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, s. 10-16. ISBN 80-85 162-30-X.

CHLOUPEK, J. 1991. Komunikační aspekty funkčních stylů. In: *Všeobecné a špecifické otázky komunikácie*. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 1. diel. Vedecký redaktor: J. Findra. Zostavili: P. Odaloš,

V. Patráš. 1. diel. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, s. 61-69. ISBN 80-85 162-30-X.

O konferencii napísali:

PATRÁŠ, V. – ODALOŠ, P. 1992. Vedecká konferencia o jazykovej komunikácii v Banskej Bystrici 3.-5. 9. 1991. In: *Slovenská reč* 57, 1992, č. 4, s. 244-246. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1992/4/sr1992-4-lq.pdf>

KLINCKOVÁ, J. 1992. Vedecká konferencia o komunikácii. In: *Jazykovedný časopis* 43, 1992, č.1, s. 77-79. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/1992/1/JC_1992_1_LQ.pdf

2. konferencia, 1994

HOFFMANNOVÁ, J. 1996. Styl mluvené komunikace a pragmatické princípy. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie*. Komunikáty z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6. – 8. septembra 1994. 1. diel. Vedecký redaktor: J. Horecký. Recenzent: J. Bosák. Zostavil: V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 27-34. ISBN 80-88825-42-3.

PEKAROVIČOVÁ J. 1996. K jazykovej komunikácii cudzincov v slovenčine. In: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie*. Komunikáty z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 6. – 8. septembra 1994. 2. diel. s. 91-99. Vedecký redaktor: J. Horecký. Recenzent: J. Bosák. Zostavil: V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. 222 s. ISBN 80-88825-42-3.

O konferencii napísali:

STEJSKALOVÁ, M. 1995. Konferencia o sociolingvistických a psycholingvistických aspektoch jazykovej komunikácie. In: *Slovenská reč* 60, 1995, č. 5 – 6, s. 321-323. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1995/5-6/sr1995-5-6-lq.pdf>

3. konferencia, 1997

J. HORECKÝ J. 1999. Zhodnotenie konferencie. In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. Materiály z 3. konferencie o komunikácii Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. 2. diel. Recenzent: J. Horecký. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. 227 s. ISBN 80-8055-287-8.

O konferencii napísali:

URBANCOVÁ, L. 1998. 3. konferencia o komunikácii. In: *Slovenská reč* 63, 1998, č. 6, s. 42-46. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1998/6/sr1998_6.pdf

4. konferencia, 2000

KRČMOVÁ, M. 2001. Slovník versus multimediální prezentace. Odborný komunikát. In: *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. 4. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii Banská Bystrica 13. – 14. september 2000. Recenzenti: J. Horecký, J. Findra. Zostavovateľka: J. Klincková. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 35. ISBN 80-8055-464-1.

KRČMOVÁ, M. 2001. Závěrem. In: *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. 4. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii Banská Bystrica 13. – 14. september 2000. Recenzenti: J. Findra, J. Horecký. Zostavovateľka: J. Klincková. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 323-324. ISBN 80-8055-464-1.

MICHALEWSKI, K. 2001. Obiektywizm informacji. In: *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. 4. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii Banská Bystrica 13. – 14. september 2000. Recenzenti: J. Horecký, J. Findra. Zostavovateľka: J. Klincková. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 50-64. ISBN 80-8055-464-1.

PEKAROVIČOVÁ, J. 2001. Multikultúrna kompetencia ako predpoklad úspešnej komunikácie. In: *Jazyková komunikácia*

v 21. storočí. 4. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii Banská Bystrica 13. – 14. september 2000. Recenzenti: J. Horecký, J. Findra. Zostavovateľka: J. Klincková. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 315-322. ISBN 80-8055-464-1.

Internetový odkaz

Dostupný na: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-komunikacie/publikacie/book-18324/jazykova-komunikacia-v-21-storoci.html>

5. konferencia, 2004

OLOŠTIAK, M. 2004. O interlingválnej proxemike (príspevok k poznaniu medzijazykových súvislostí). In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Recenzenti: J. Horecký, J. Bosák. Editor: V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, s. 131-141. ISBN 80-8055-979-1.

KOŘENSKÝ, J. 2004. Co můžeme/máme zkoumat – jazyk nebo komunikaci? In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii Banská Bystrica 3. – 4. 9.2003. Recenzenti: J. Horecký, J. Bosák. Editor: V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, s. 21-24. ISBN 80-8055-979-1.

O konferencii napísali:

L. Gianitsová – M. Ološtiak – P. Mitter: Piata banskobystrická konferencia o komunikácii. In: *Slovenská reč 68, 2003, č. 6, s. 104-108*. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2003/6/sr2003_6.pdf

Internetový odkaz

Dostupný na: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-akomunikacie/publikacie/book-18323/sucasna-jazykova-komunikacia-v-interdisciplinarnych-suvislostiach.html>

6. konferencia, 2006

HOFFMANNOVÁ, J. 2007. Čet jako konverzace. In: *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 13. – 15. september 2006. Recenzent: J. Sabol. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, s. 25-31. ISBN 978-80-8083-456-2.

MÜLLEROVÁ, O. 2007. Dialog a četová komunikace. In: *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 13. – 15. september 2006. Recenzent: J. Sabol. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, s. 459-467. ISBN 978-80-8083-456-2.

PAVELKA, J. 2007. Jazyková komunikace v tištěných médiích z pohledu diskurzivní analýzy. In: *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 13. – 15. september 2006. Recenzent: J. Sabol. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, s. 301-310. ISBN 978-80-8083-456-2.

MICHALEWSKI, K. 2007. Dowcip w wystąpieniach publicznych. In *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 13. – 15. september 2006. Recenzent: J. Sabol. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, s. 32-35. ISBN 978-80-8083-456-2.

JAKLOVÁ, A. 2007. Vyvíjí se česká reklama v evropském kontextu diskontinuitně? In *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 13. – 15. september 2006. Recenzent: J. Sabol. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, s. 238-241. ISBN 978-80-8083-456-2.

Internetový odkaz

Dostupný na: <https://www.ff.umb.sk/veda-a-vyskum/publikacie-pracovnikov-ff/book-18322/kontinuitne-a-diskontinuitne-otazky-jazykovej-komunikacie.html>

7. konferencia, 2009

FINDRA, J. 2010. Komunikačná sféra a funkčný jazykový štýl. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 9. 2009 v Banskej Bystrici. Recenzovali: J. Hoffmannová, K. Michalowski, S. Ondrejovič. Editorka: J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 35-42. ISBN/EAN 978-80-8083-960-4.

BOSÁK, J. 2010. Jazykové varianty ako reálny výstup prirodzenej komunikácie. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 9. 2009 v Banskej Bystrici. Recenzovali: J. Hoffmannová, K. Michalowski, S. Ondrejovič. Editorka: J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 29-34. ISBN/EAN 978-80-8083-960-4.

Internetový odkaz

Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-komunikacie/publikacie/book-18321/odkazy-a-vyzvy-modernej-jazykovej-komunikacie-18321.html>

8. konferencia, 2012

FINDRA, J. 2014. Základné štylistické pojmy a predmet štylistiky (Vymedzenie vzťahu medzi textom a štýlom). In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie* : zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Recenzovali: A. Jaklová, J. Bosák. Editor: Vladimír Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, s. 24-30. ISBN 978-80-557-0731-0.

DOLNÍK, J. 2014. Riadiaci princíp komunikácie. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie* : zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Recenzovali: A. Jaklová, J. Bosák. Editor: Vladimír Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, s. 12-23. ISBN 978-80-557-0731-0.

HOFFMANNOVÁ, J. 2014. Stylistická profilace sféry odbornej komunikace: Kolik neformálnosti snese současný český vědecký text? In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie* : zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Recenzovali: A. Jaklová, J. Bosák. Editor: Vladimír Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, s. 31-42. ISBN 978-80-557-0731-0.

SABOL, J. 2014. Ekvipolentné protiklady medzi členmi binárnych opozícií jazykovo-semiotických štruktúr. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie* : zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Recenzovali: A. Jaklová, J. Bosák. Editor: Vladimír Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, s. 48-66. ISBN 978-80-557-0731-0.

O konferencii napísali:

- URBANCOVÁ, L. 2012. Banskobystrická konferencia o komunikácii. In: *Jazykovedný časopis 2012, roč. 63, č. 2, s. 178-181*. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2012/2/JC_2012_2.pdf
- KOLENČÍKOVÁ, N. Další příspěvek do série banskobystrických zborníkov o jazykovej komunikácii. In: *Slovenská reč 81, 2016, č. 1-2, s. 100-103*. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2016/1-2/sr16-1-2.pdf>

Internetový odkaz

Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-komunikacie/fotogaleria/polarity-paralely-a-prieniky-jazykovej-komunikacie-2012.html>

9. konferencia, 2015

HOFFMANNOVÁ, J. 2018. Metodologie zkoumání syntaktických jevů v mluvené komunikaci. In: *Synchronne a diachronne kontexty jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Recenzenti: J. Hoffmannová, K. Michalewski. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Vydavateľ Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 13-19. ISBN 978-80-557-1417-2.

MICHALEWSKI, K. 2018. Ograniczenia komunikacji językowej. In: *Synchronne a diachronne kontexty jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Recenzenti: J. Hoffmannová, K. Michalewski. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Vydavateľ Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 20-25. ISBN 978-80-557-1417-2.

STOLAC, D. 2018. Jezične strategije reklama u 19., 20. i 21. stoljeću – sličnosti i razlike. In: *Synchronne a diachronne kontexty jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Recenzenti: J. Hoffmannová, K. Michalewski. Editor: P. Odaloš. Banská Bystrica : Vydavateľ Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 54-65. ISBN 978-80-557-1417-2.

O konferencii napísali:

- GENČIOVÁ, A. 2015. 9. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii v Banskej Bystrici. In: *Slovenská reč 80, 2015, č. 5-6, s. 356-362*. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2015/5-6/sr15-5-6.pdf>

- SATINSKÁ, L. 2015. Paradoxy vedeckej komunikácie na 9. medzinárodnej konferencii o komunikácii v Banskej Bystrici. In: *Slovenská reč* 80, 2015, č. 5– 6, s. 363-364. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2015/5-6/sr15-5-6.pdf>
- GONDEKOVÁ, V. 2018. Reflexie o komunikácii. In: *Slovenská reč*, 2018, 83, č. 3, s. 327-332. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2018/3/sr18-3.pdf>

Internetové odkazy

Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/veda-a-vyskum/publikacie-pracovnikov-ff/book-19086/zbornik-materialov-z-9-medzinarodnej-vedeckej-konferencie-o-komunikacii-synchronne-a-diachronne-kontexty-jazykovej-komunikacie-banska-bystrica-17-18-9-2015.html>

<https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-komunikacie/fotogaleria/synchronne-a-diachronne-kontexty-jazykovej-komunikacie-2015.html>

10. konferencia, 2018

Internetové odkazy

Retrospektívny pohľad na banskobystrické konferencie o komunikácii v rokoch 1991 – 2018. Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAt>
<https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-komunikacie/fotogaleria/komunikacia-v-odbornych-reflexiach-2018.html>

O konferencii napísali:

GONDEKOVÁ, V. - MOLNÁROVÁ, P. 2019. Správa z konferencie Komunikácia v odborných reflexiách. In: *Slovenská reč*, 2019, 84, č. 1, s. 95-98. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2019/1/sr19-1.pdf>

**TEORETICKO-
KOMUNIKAČNÉ
REFLEXIE**

Особенности подготовки переводчиков в технологическом пространстве Информации 4.0

Беляева Лариса Николаевна

TRANSLATOR'S TRAINING IN THE INFORMATION 4.0 TECHNOLOGY DOMAIN

Modern paradigm 4.0 (Industry 4.0 and Information 4.0) dictates a new trend in automation and data transfer and exchange, such that will greatly influence both technology and science. That obviously leads to a serious and qualitative change in translator training, since a modern translator's work today is in the technical communication domain. Modern state of technology and science is defined by the potential of industrial automation processes and appropriate presentation of information on the project under development and implementation. The paper considers the competences a translator should have in this new situation and the necessity of special training course.

Key words: Information 4.0, language worker, translator's competences, technical communication, technical communication support systems

Современный научный и технический перевод включен в особый технологический процесс, осуществляемый по заранее определенным правилам, в соответствии с графиком выполнения работы и международными стандартами. В то же время уровень развития науки и техники во многом определяется тем, насколько реально информационные технологии используются при реализации новых научных проектов и/или при разработке и внедрении конкретной научной и/или технической продукции. Соответственно, уровень развития и реализации лингвистических технологий

определяет необходимость уточнения места и функций технического перевода и самого технического переводчика в особой технологической цепочке, включающей использование систем машинного перевода, комплекса автоматизированных словарей, предметно – ориентированного корпуса текстов, комплекса прикладных программ. Сама эта деятельность определяется особым подходом к процессам создания документации и обмена информацией, определяемым новой технологической структурой, характеризующей современный подход к автоматизации и обмену информацией в промышленном производстве.

Информация, фиксируемая в текстах научной и/или технической документации, сопутствует всему жизненному циклу научной и технической продукции и используется самыми разными способами. Такая информация, способная на поддержку киберфизических систем *Промышленности 4.0*, называется *Информацией 4.0 (Information 4.0)* и создается с помощью специализированных систем текстов с опорой на информационные технологии. Для этого необходима подготовка специалистов (*language workers*), определяющая развитие специальных профессиональных компетенций в работе с Информацией 4.0 и использования специальных информационных технологий создания документации.

При традиционном подходе к созданию текстов, особенно к созданию текстов на языках для специальных целей, к технической документации научный и/или технический текст создается в соответствии с принятой базовой формулой, определяющей его структуру, известную как IMRAD (*introduction, method, results and discussion* – введение, метод, результаты и обсуждение). Эта структура характеризует формулу

научного произведения и может рассматриваться как шаблон для создания логичного текста (Hartley et al., 2004).

В основе представления научной и технической документации в рамках подхода Информация 4.0 лежит понятие *авторской разработки структурированного контента (structured content authoring)*, которая состоит в разбивке содержания на небольшие части – молекулы, называемые *тематическими разделами (topics)*, которые впоследствии собираются с помощью *карт (maps)* для формирования окончательного варианта текста. Этот подход отличается от общепринятого варианта создания неструктурированных документов с использованием инструментальных средств подготовки текстов. Инструментальные средства ранее разрабатывались и применялись для того, чтобы оптимизировать создание и ведение больших массивов текстов на основе систем, которые позволяют создавать тексты параллельно, избегая дублирования контента за счет повторяющихся тематических разделов. Тем самым облегчается модификация текстов, связанная с разработкой новых версий издания, уменьшаются расходы на услуги переводчиков и т.д. В основе нового подхода лежит анализ продуктивности (*productivist approach*), при котором степень детализации тематических разделов определяется задачами создания научной и технической документации и потенциально отделена от самого содержания, т. е. от тем, которые обсуждаются в тексте (Lacroix, 2016).

Известно, что умение перевести специальный текст вырабатывается тогда, когда есть умение создать текст того же типа на родном языке, поэтому профессиональные переводчики, терминологи, технические писатели должны обладать базовыми компетенциями в области создания специальных текстов на родных и иностранных языках, а также в области их перевода и обработки. В качестве такой обработки может рассматриваться извлечение информации в форме резюме или аннотации, а также создание вторичных текстов любого типа и назначения.

Выполнение таких работ требует от специалистов в области обработки текстов:

1. знания типологии специальных и технических текстов на родном языке и иностранных языках, их различий и особенностей;
2. умения создавать все типы специальных текстов на родном языке;
3. умения создавать все типы специальных текстов на иностранном языке;
4. умения переводить тексты с учетом различий в требованиях к специальным текстам в различных культурах.

К сожалению, подготовке именно таких специалистов не уделяется достаточного внимания. В то же время следует понимать, что необходимые сегодня специалисты должны обладать не только рядом стандартных компетенций в области:

1. планирования работы с учетом
  - особенностей адресатов текста и их профессионального уровня;
  - конкретного назначения текста и собственного владения знаниями в конкретной предметной области;

- бюджета времени, отведенного на создание и/или перевод текста, включая оценку времени на написание текста, его пересмотр и редактирование;
- 2. создания специального текста, учитывая такие общие лингвистические требования как ясность, краткость, простота выбираемых выражений, использование корректной терминологии, активного залога, полных синтаксических конструкций, отказ от использования синонимических терминов;
- 3. необходимость анализа и редактирования получаемого результата (Беляева, 2016).

Однако Информация 4.0 требует новых компетенций, к которым можно отнести:

- способность собирать, анализировать и отбирать информацию, необходимую для разработки информационного продукта конкретного типа с учетом используемых программных средств;
- способность выбирать стратегию разработки информационных продуктов для различных целей и потребителей;
- способность гарантировать, что информация является извлекаемой и доступной, представляет связную ментальную модель и согласуется по продуктам и средам;
- умение выбирать аппаратные средства и программное обеспечение, необходимое для использования в научной и технической коммуникации;
- способность разрабатывать и оценивать модули электронного обучения;
- знание процесса издания информационного продукта и его стадии;
- достаточное понимание предметных областей, которые являются релевантными для специалистов по

распространению технической информации, что позволяет сотрудничать с экспертами в предметной области;

- знание основных принципов и методов терминоведения;
- способность формировать ресурсные и лексикографические базы данных и корпуса текстов для решения профессиональных задач [ср. Меех, Karreman, 2016].

Две последние компетенции относятся к работе с терминологией, поскольку в новой информационной среде технический писатель, менеджер по продукции и терминолог выявляют новую терминологию, которая появляется по мере разработки продукции, в результате ее сертификации и документирования. При этом учитываются все виды документации: описания и спецификации, руководства пользователя и отчеты, пользовательские интерфейсы, сообщения об ошибках и системные сообщения и т.п., а также создаются словари, использование которых является обязательным.

Новое качество самого процесса перевода определяется тем, что он включен в активно развивающуюся сегодня индустрию локализации (*Localization Industry*). Локализация понималась ранее как процесс адаптации программного обеспечения к языку и культуре принимающей стороны, перевод сопроводительной документации, интерфейса, справочной информации к программе и т.д. Сегодня индустрия локализации вовлекает в свой круг не только собственно перевод, но и адаптацию результата перевода к культуре принимающего языка, решение маркетинговых и технологических задач, задач информационного поиска и извлечения информации.

В таком контексте вполне естественным при планировании перевода оказывается использование методологии проектирования. При этом предполагается, что любая деятельность может рассматриваться в рамках выполняемого проекта или цикла, реализуемого в определенной временной последовательности по фазам, стадиям и этапам, причем последовательность эта является общей для всех видов деятельности. Завершенность цикла деятельности (проекта) определяется тремя фазами:

- фазой проектирования, результатом которой является построенная модель создаваемой системы и план ее реализации;
- технологической фазой, результатом которой является создание и реализация системы;
- рефлексивной фазой, результатом которой является оценка реализованной системы и определение необходимости либо ее дальнейшей коррекции, либо “запуска” нового проекта (Беляева, 2016).

Эти 3 основные фазы, определяющие выполнение любого проекта, реализуются и в переводческих проектах, требования к которым определяются международным стандартом ISO/TS 11669 „Translation Projects – General Recommendations” (Переводческие проекты – Общие рекомендации), стандарт был представлен и обсужден в 2012 году, затем подтвержден в 2015 году. В соответствии со стандартом при выполнении переводческого проекта выделяются 3 основных этапа: этап предварительной подготовки, собственно этап создания перевода и завершающий этап.

Типичными задачами, выполняемыми на различных этапах, являются:

- Предварительная подготовка, включающая Разработку спецификации проекта;
- Подготовку исходного содержания, предназначенного для перевода, например, его адаптация;
- Исследование одноязычной терминологии;
- Выбор провайдера услуг переводчиков;
- Предварительную обработку исходного текста на основе систем переводческой памяти;
- Создание перевода, включающее Первоначальный перевод (ручной, машинный или их сочетание);
- Самоконтроль, выполняемый автором перевода (иногда постредактирование);
- Пересмотр (двуязычная задача, часто выполняемая не автором первоначального перевода, а другим человеком);
- Оценку перевода экспертом в предметной области (часто тем, кто не знает исходного языка);
- Заключительное форматирование (или компиляция в случае локализации программного обеспечения);
- Корректуру;
- Дополнительные задачи, к которым относятся контроль качества произвольно выбранных разделов перевода или обратный перевод;
- Завершающий этап, включающий Оценивание результата перевода, поставленного заказчику, всего процесса, использованного для получения перевода, и проекта в целом, все относительно спецификации проекта (Melby, 2012).

Опыт выполнения переводческих проектов в различных компаниях и бюро переводов позволил установить 21 важный аспект такого проекта, который должен рассматриваться перед этапом создания перевода в рамках проекта. Каждый аспект называется пара-

метром перевода и относится не только к результату перевода, но и к тем процессам, которые с ним связаны. Спецификации перевода являются значениями этих параметров для конкретного проекта. Параметры остаются постоянными, в то время как спецификации определяются конкретным проектом (Kreimeier, 2014). В наборе этих параметров выделяются собственно лингвистические, описывающие характеристики исходного текста и требования к тексту перевода, и параметры, определяющие внешние условия выполнения проекта. Этот набор параметров определяет как требования к работе переводчика, так и все остальные составляющие процесса локализации. При этом функции и задачи технического переводчика жестко определяются в соответствии с этими параметрами, более того, результат его работы также должен полностью соответствовать заданным требованиям.

В рамках Информации 4.0 задача получения точного и быстрого перевода научной и научно-технической литературы приобрела особую важность. Но, к сожалению, и в нашей стране, и за рубежом, несмотря на многие годы страстных предварительных обсуждений, научно-техническое сообщество в целом и переводчики в особенности не готовы перерабатывать огромные потоки информации на различных языках ни технически, ни психологически. В то же время уже давно стало очевидно, что только использование информационных технологий при обработке текстов и потоков документа на различных языках может позволить искать, извлекать, переводить и использовать необходимую информацию.

Технологическая цепочка осуществления перевода требует привлечения средств информационных техно-

логий на разных уровнях реализации переводческого проекта, так, например, в самом общем виде интеграция информационных технологий в процесс перевода предполагает следующую последовательность:

- Автоматический перевод текста с помощью выбранных централизованно или конкретным переводчиком систем машинного перевода и переводческой памяти.
- Ручное редактирование переводов предложений текста с использованием функций дополнительных сетевых или институциональных словарных ресурсов.
- Сохранение отредактированных предложений в переводческой памяти в соответствии с выбранной системой.
- Автоматическое извлечение кандидатов в термины для создания новых словарных статей в системе машинного перевода или в словарных базах.
- Формирование новых словарных статей на основе кандидатов в термины (автоматически или после ручной коррекции или уточнения).
- Введение новых словарных статей в систему машинного перевода и словарные ресурсы.

Особое место при реализации переводческого проекта в рамках Информации 4.0 занимают операции с терминологией, которую необходимо выявлять в документах, корректно переводить и документировать – описывать и вводить в базу данных или словарный ресурс переводчика. Вся деятельность по выявлению, переводу и фиксации терминологии относится к управлению операциями с терминологией. Управление операциями с терминологией представляет собой набор действий, выполняемых для того, чтобы гарантировать, что во всех материалах и документах конкретного проекта

последовательно используются корректные термины для поддержания полного цикла разработки и совершенствования продукции, коммуникации, перевода/локализации и распространения.

Во-первых, этот набор действий включает сбор терминов предметной области, идентификацию и устранение несоответствий, включая установление синонимов и аббревиатур и управление их использованием. Во-вторых, этот процесс охватывает документирование этих терминов в базе данных с приписыванием им соответствующих метаданных типа дефиниций, указания предметной области и части речи. Кроме того, процесс управления операциями с терминологией включает распределение и распространение терминов в виде справочных материалов для авторов и переводчиков и в виде лингвистических ресурсов других систем: средств управления контентом и авторских инструментальных средств, средств машинного перевода, таксономии изделий, оптимизации поиска и т.д.

Активное управление операциями с терминологией, которое проводится в различных организациях, предназначено для «перехвата» новой терминологии в момент ее возникновения, когда создаются и номинируются понятия. При этом предполагается, что различные сотрудники участвуют в обсуждениях, принятии решений и освоении терминов от этапа исследования и разработки до этапа маркетинга, от разработчиков до менеджеров продукта, от технических писателей и редакторов до переводчиков, и от сотрудников отдела продаж до групп поддержки. В конечном счете, управление операциями с терминологией является неотъемлемой частью рабочих процессов в бизнесе и встроено в формальные задачи и оценку результатов технических авторов

и переводчиков (<http://www.terminorgs.net/Terminology-Starter-Guide.html>).

Хорошо организованное управление операциями с терминологией уменьшает время, затрачиваемое на перевод, и помогает создавать перевод качественный и согласованный. Использование средств работы с терминологией помогает значительно уменьшить расходы на локализацию, так как переводчики затрачивают меньше времени на собственно терминологическую работу. Постоянство терминологии создаваемого текста позволяет многократно использовать предварительно локализованный материал; тексты из различных, но подобных материалов могут успешно объединяться для создания нового документа. Единицами, на основе которых осуществляется управление операциями с терминологией, являются понятия, которым соответствуют приписанные им термины. При этом в соответствии с международным стандартом ISO 1087:1 – 2000 понятие рассматривается как единица знания, созданная уникальной комбинацией характеристик и являющаяся дискретной единицей мысли, которая может указывать на что-то материальное, невещественное или воображаемое.

Следует иметь в виду, что при локализации те понятия, которые характеризуют конкретную предметную область, должны быть номинированы на множестве языков, тем самым стандартизация терминологии в исходной и переводной части облегчает достижение точности и согласованности переводов на разные языки, уменьшает необходимость редактирования переводов и их доработки за счет уточнения терминологии.

Кроме того, стандартизация и согласованное использование терминологии на протяжении всего

времени использования документа ведет к сокращению и нераспространению переводческих ошибок, что в свою очередь увеличивает скорость пересмотра и переиздания документов и уменьшает стоимость этих процессов для проекта.

К сожалению, приходится констатировать, что подготовка переводчиков далека от требований, которые предъявляют к такой подготовке новые формы представления информации и работы с ней. Все сказанное выше позволяет утверждать необходимость введения специальной подготовки специалистов в области переработки текстов, определяющей развитие специальных профессиональных компетенций в работе с Информацией 4.0 и использования специальных информационных технологий создания технической документации. Кроме того, следует подчеркнуть, что современные специалисты должны учитывать принятое «разделение труда», заключающееся в том, что, например, терминолог, переводчик и специалист по рекламе имеют различный функционал, но все они должны уметь работать в команде.

Литература

БЕЛЯЕВА, Лариса, 2016. Лингвистические технологии в современном сетевом пространстве: *language worker* в индустрии локализации. СПб.: Изд-во ООО «Книжный дом», 2016. 134 с.

HARTLEY, James, SOTTO, Eric, FOX, Carol, 2004. Clarity across the disciplines: An analysis of texts in the sciences, social sciences, and arts and humanities. // *Science Communication*, 26(2). pp. 188-210.

LACROIX, Fabrice, 2016. Writing for the 21st Century // *Towards a European Competence Framework // tekomp Jahrestagung*

tcworld conference in Stuttgart. Zusammenfassungen der Referate. Stuttgart: tcworld GmbH Verantwortlich, pp. 102-106.

MEEH, Birgitta, KARREMAN, Joyce, 2016. TecCOMFrame. Towards a European Competence Framework // *Towards a European Competence Framework // tekom-Jahrestagung und tcworld conference in Stuttgart. Zusammenfassungen der Referate* – Stuttgart: tcworld GmbH Verantwortlich, pp. 486-489.

MELBY, Alan, 2012. Terminology in the age of multilingual corpora. // *The Journal of Specialised Translation*, No 18. pp. 7-29.

БЕЛЯЕВА Лариса Николаевна, доктор филологических наук, профессор
Российский педагогический университет им. А. И. Герцена
Филологический факультет
Кафедра образовательных технологий в филологии
С. ПЕТЕРБУРГ, наб. реки Мойки, 48
РОССИЯ
E-mail: lauranbel@gmail.com

DIALOGIČNOST A KONTAKTOVOST JAKO NOSITELKY „ZÁBAVNOSTI“ V POPULARIZAČNÍM DISKURZU

Jana Hoffmannová

DIALOGUE AND CONTACT AS VEHICLES OF “ENTERTAINMENT” IN POPULAR SCIENCE DISCOURSE

This paper focuses on the popularization of science (for readers aged 7 – 15) in the magazine Časostroj (Time Machine). The communication between the authors and editors of popular science texts in this magazine and their prospective readers can be reflected from several perspectives: a) linguistic (above all stylistics, text theory and discourse analysis, where we can see the mixing of styles, textual approaches and genres); b) interdisciplinary (oriented toward the relationship between historical “reality” and fiction); and c) didactic (how the authors and editors address young readers, how they combine learning and entertainment; how they maintain contact with readers, pull them into a historical situation and engage them in a continuous, multi-dimensional dialogue).

Key words: popularization of science; mixing of styles and genres; dialogue, contact with implied readers; entertainment

Tento text je zaměřený na míšení stylů, žánrů, diskurzů v současné české veřejné komunikaci. Styl popularizační mě zajímá proto, že měl vždy v klasifikaci stylů jaksi nejisté postavení; byl součástí nebo podtypem stylu odborného, ale nějak z něj vybočoval, nebo byl považován za „nižší“ odborný styl apod. V českých stylistikách (Jedlička et al., 1970; Jelínek, 1995; Čmejková – Daneš – Světlá, 1999; Čechová et al., 2008; Kaderka, 2016) posléze skončil většinou jako jeden

z podtypů stylu **odborného** – vedle stylu vědeckého, prakticky odborného a učebního; obvykle se u něj ale konstatuje, že se v mnohém blíží stylu **učebnímu** (protože plní i didaktickou funkci, slouží poučování a případně i vychovávání širší veřejnosti), sféře **publicistické** (plněním funkce persvazivní), sféře **běžného dorozumívání** (plněním funkce fatické, zaměřením na kontakt) a případně i sféře komunikace **umělecké** (např. dynamickým a obrazným vyjadřováním). Jde tedy přímo o prototyp stylu přechodného, hybridního – podobně jako to bývá tradičně konstatováno u **esejistiky**, která rovněž ze sféry odborné komunikace vybočuje. Zaměřuje se na něj diplomová práce S. Benediktové (2006) a podnětný článek M. Krčmové (1999). Rovněž v pracích slovenských stylistiků (Pauliny, 1968; Mistrík, 1997; Findra, 2004; Pavlovič, 2011) je popularizační styl zmiňován spíše okrajově; větší pozornost mu věnoval J. Mlacek (1996), který rozlišuje tři varianty popularizačního stylu, a sice styl školský/didaktický, prakticky odborný a popularizační v užším smyslu. Více se tímto tématem zabývali stylistikové polští, jak o tom svědčí četné práce W. Pisarka, S. Gajdy a hlavně Anny Starzec (monografie z r. 1999, příslušná kapitola v kolektivním stylistickém kompendiu z r. 2013). Ve vzdálenějším zahraničí zájem o popularizační diskurz zřejmě v posledních letech vzrůstá, mj. s nástupem nových médií; bylo mu např. věnováno monotematické číslo časopisu *Discourse Studies* v r. 2003.

K řešení grantového úkolu chci tedy přispět analýzou psaných textů, především časopiseckých, zaměřených na popularizaci **historie**. Bylo by možno se tu dlouho zabývat vztahem historie (objektivní historické „pravdy“) a **fikce**: tuto složitou filozofickou problematiku, rozebíranou např. už v r. 1967 Rolandem Barthesem v práci o historickém diskurzu, nebo pak v 80. letech Paulem Ricoeurem (hlavně v trojdílné publikaci *Čas a vyprávění*, česky 2001 – 2007), zde nechám stranou. K popularizaci poznatků o dějinách

však nepochybně patří narativy; ostatně v poslední době se stále více mluví o narativizaci paměti, o nových typech narace, dokonce o **narativním obratu**. Ale také o **vizuálním obratu**; mezi rozmanité způsoby, jakými se při popularizaci historie razantně prosazuje vizualizace, patří mj. fotografie, ilustrace, komiksy, filmy a televizní pořady, interaktivně zaměřená muzea a výstavy, také tzv. historické rekonstrukce (bitev apod.). Bohaté využívání vizuálních prostředků je ale příznačné i pro popularizační časopisy, zvyšuje jejich atraktivnost a nezbytnou **zábavnost**.

V České republice, ale jistě i jinde v současné době vychází značné množství časopisů popularizujících historii a nacházejí u čtenářů nemalý ohlas. Jsou to např. časopisy *Epocha* (v různých modifikacích), *History*, *Živá historie* a další, určené dospělým čtenářům. Je tu ale také oblíbený časopis s názvem *Časostroj*, který zve na „zábavnou cestu do historie“ děti a mladé čtenáře ve věku 7 – 15 let. Vychází od r. 2011 každý měsíc, každé číslo má určité hlavní téma (plus další doplňkové materiály), a navíc dvakrát do roka vycházejí tzv. speciály, jež jsou vyloženě monotematické.

Pokud jde o hlavní témata čísel a témata speciálů, řídí se redakce *Časostroje* jistě do značné míry zásadou atraktivnosti. Koláž nebo montáž vybraných fragmentů z historie příslušného období ale podle mého soudu sestavují velice erudovaně a důmyslně. Redaktoři i autoři si výrazně uvědomují, že píšou pro děti a mládež, a funkci poznávací (vzdělávací), výchovnou a zábavní promyšleně vyvažují. Výběr dílčích témat, historických událostí a okolností je opravdu řízen ohledem na mladé čtenáře, prezentace „zábavných“ detailů je decentní a přiměřená.

Celá koncepce časopisu je založena na tom, že *Časostroj* přenesení čtenáře přímo do historie, kam se „chronoportují“ a mohou minulost zažívat na vlastní kůži, seznámit se

přímo s aktéry minulých dějů, prožívat různá dobrodružství. Právě takový „akční přístup“ asi současné děti a mladí lidé potřebují. Vytváří se tu iluze bezprostředního pozorování historických událostí (třeba rozhodující bitvy) nebo dokonce přímé angažované účasti, zapojení do minulých dějů. Takže např.:

Vítej ve starověkém Římě (...), mocné říši! Zajímá tě, jak ji Římané vybudovali? Tak to jsi na správné adrese! Jízda Časostrojem do minulosti bude tentokrát opravdu dlouhá. Aby ne!

Do jedné takové chalupy (...) tě Časostroj na chvíli přenesl. No co koukáš, nenápadně zalez za pec a nastraž uši. Chceš se přece dozvědět, jak to bylo s praotcem Čechem, ne?

A cesty do minulosti jsou tu především **dialogické** a **dialogizované**. Zdá se, že tvůrci časopisu jsou dialogičností přímo posedlí (v dobrém slova smyslu). Fiktivní dialog s implikovaným čtenářem je nesmírně intenzivní, plní všechny výše uvedené funkce – podílí se na vykládání a vysvětlování (funkce informační), na ověřování znalostí (např. formou kvízů – funkce edukační), na hravosti a zábavnosti textů, permanentně se tu navozuje a udržuje kontakt mezi autory a čtenáři. Autoři se neustále obracejí ke čtenářům s pomocí 2. osoby (singuláru, jen výjimečně plurálu), otázek, výzev; častý je i inkluzivní plurál, který přispívá ke sblížování účastníků tohoto dialogu a k vyrovnávání asymetrie. Dialogičností jsou prostoupeny téměř všechny užívané **žánry** (a že jich není málo), je na ní založena i bohatá a výrazná (také graficky) **segmentace** textů. Pokusím se to předvést na speciálu z prosince 2017, který je věnován starověkému Římu.

Už upoutávky na kolážovité obálce mají výhradně charakter otázek – zjišťovacích, doplňovacích i deliberativních (vylučovacích):

*Opravdu slavné město založila dvojčata odkojená vlčící?
Víš, kdo byla Minerva, Juno nebo Venuše?
Čeho se bál Julius Caesar?
Vyhraje Hannibal, nebo Scipio?*

Všechna čísla začínají na první straně **úvodníkem** zvaným *Na rozjezd*, kde se ke čtenářům kamarádsky obracejí podepsané „pilotky Časostroje“ – redaktorky časopisu. Oslovení zní u našeho speciálu *Milá Římanko, milý Římane*; jindy např. *Milá Přemyslovno, milý Přemyslovče* nebo *Milá Homo sapiens, milý Homo sapiens* (u výpravy do pravěku); nebo jen *Milá Časostrojačko, milý Časostrojákú*.

A nepřetržitý dialog vstupuje také do dalších žánrů, např. v pravidelně zařazované *Historické perličce*. Tam už ale nejde o simulovaný bezprostřední rozhovor, ale o to, že autor textu implikovaného čtenáře vtahuje do vybrané situace z minulosti, přenáší ho do ní, provází ho probíhajícími ději a událostmi. Zde se uplatňují i pokyny a imperativy (*uveleb se, zaposlouchej se*):

Vítej na římské hostině! Při vstupu do hostitelova domu ti otrok odebere plášť, zuje boty a umyje nohy. Pak tě odvede do triclinia, kde se koná večere. (...) Uveleb se pohodlně na lehátku a zaposlouchej se do hudby, která se line kolem. Pokud tě to nudí, rozptýlí tě tanečnice v průsvitných šatičkách, veselí kejklíři i gladiátoři...

Dalším pravidelným žánrem je *Historická detektivka*; protagonistou je detektiv, který se rovněž podle potřeby chronoportuje do příslušného místa a času. Zde už tedy neprobíhá dialog autor – čtenář (resp. odpovídající vnitrotextové subjekty), ale dialog inspektora s historickou postavou. Inscenovány jsou však i dialogy mezi historickými postavami, zejména v rubrice *Duel*; v tomto čísle se odehrává mezi Hannibalem a Scipiem, jde o osoby dvou skvělých vojevůdců a taktiků, a čtenáři mají přidělením bodů vybrat

vítěze fiktivního duelu, tj. toho, kdo se v římských válkách více vyznamenal. Dialogičnost je tu doplňována principem kontrastu, konfrontace.

Prototypem dialogičnosti je pak pravidelná rubrika *Na kus řeči* (nebo *Na slovíčko s...*). Je založena na žánru **interview** – rozhovor s historickou celebritou vede buď redaktorka/autorka textu (v zastoupení čtenáře), nebo do této role staví přímo čtenáře. Kladené otázky působí spontánně, repliky historické postavy pak představují subjektivní převyprávění událostí, jejichž běh výrazně ovlivňovala. Srov. např. „kus řeči“ s císařem Trajánem, aspoň otázky:

A hele, Traján už je tady! Ave, císaři! Snad nečekáš dlouho?

Co rozhodlo, že ses stal císařem?

Opravdu jsi chtěl dobýt svět?

Jak jsi slavil svůj velký úspěch?

A kam jsi vyrazil pak?

Jsi na sebe pyšný?

V závěru každého čísla je umístěn **kvíz**, který slouží k prověření získaných znalostí – tedy další žánr, dialogický ze své podstaty. Při hodnocení výsledků autorky/redaktorky čtenáře přátelsky chválí, nebo je napomínají, domlouvají jim. V čísle věnovaném Marii Terezii ale zkouší sama císařovna, „testík“ formulován v 1. osobě:

Kolikátou panovnicí na českém trůně jsem se stala?

Která z mých dcer, chudinka, skončila pod gilotinou?

7 – 9 bodů

Výborně! Zasluhuješ pochvalu. Věřím, že tví rodiče jsou na tebe pyšní stejně jako já na své děti.

(...)

0 – 2 body

Takové mizerné znalosti! Máš štěstí, že nejsi mé dítě, to bych ti musela uložit přísný trest. Jakožto dítěti cizímu ti však doporučuji jen pravidelnou četbu Časostroje.

Všudypřítomná dialogičnost zasahuje i další žánry, jako stolní hry, vystřihovánky, plakáty, gamebooky, samozřejmě hádanky aj., a též recenze počítačových her s historickým zaměřením. Mezi značným množstvím vyjmenovaných žánrů mi ale chybí ten hlavní, totiž **článek**. I v Časostroji jistě dominují články o nejrůznějších tématech; příznačné však je, že na začátku po nadpisu je vždy umístěn asi 4-5 řádkový, tučně vytištěný **perex** plnící funkci upoutávky, veskrze dialogizovaný a kontaktní, složený takřka výhradně z otázek a výkřiků. Např. u článku s názvem *Pozor, jeduuu!* aneb *Historie kolečkových bruslí*:

Jezdíš na kolečkových bruslích? A myslíš, že jde o sport z 20. století? Ale kdepak. Představ si, že kolečkové brusle existují už déle než 200 let! A víš co? Zprvu vůbec nešlo o oblíbenou zábavu. Naopak. Počátky kolečkového bruslení byly pěkně vrtkavé!

V představené záplavě dialogů se skoro ztrácejí, ale velmi důležitou roli ve struktuře časopisu hrají graficky výrazně vyčleněné rámečky, které obsahují historická data (jména, místa, letopočty, čísla), a tzv. *Vizitky*, stručně (v bodech) přibližující životopisy historických osobností. Někdy bývá zařazen i *Slovníček*. K tomu přistupují názorné ilustrace, mapy, plánky, a vše je vzájemně proodkazováno; jde tedy o opravdu náročně strukturované, ale přitom maximálně zpřístupněné hypertexty. Hlavní text je vždy doplněn texty paralelními, vznikají tu různé linie výstavby textu, v polyfonické instrumentaci sem vstupují různé hlasy. V jednotlivých liniích a hlasech se leccos opakuje; a právě zásada opakování v různých formách bývá uváděna jako příznačná pro popularizaci. Čtenář má možnost si vybrat:

spíše linii vzdělávací, nebo zábavnou, nebo vyloženě interaktivní (odpovídá na otázky, luští hádanky, hraje hry). Bohatá struktura je zřejmě ovlivněna i adresováním textů čtenářům rozdílného věku – údajně „7 – 15 let“, ale sedmileté dítě si jistě vybere jiné texty a úkoly než 15-letý teenager.

Snad všechny práce pojednávající o popularizačním stylu/diskurzu vyzdvihují fakt, že se popularizační texty (na rozdíl od vědeckých, teoretických) přibližují – někdy možná podbízejí – adresátům i **jazykem** – kvalitou, kterou lze označit jako **hovorovost, kolokviálnost**... Poměry v jednotlivých jazycích jsou tu samozřejmě odlišné. V případě češtiny a konkrétně v případě sledovaných textů je jazykové obsazení nepochybně podmíněno jednak onou až přebujelou dialogičností, jednak inklinací ke každodennosti, k běžnému životu dětských a mladých čtenářů. Kolokviální výrazy se tu vyskytují, ale i zde bych chtěla konstatovat celkovou uměřenost, to, že se nijak nevybočuje z hranic vytyčených aspoň přibližně jazykovým citem a vkusem. Texty jsou psány velice kvalitní, živou, ale v převážné většině neomylně **spisovnou** češtinou. A pokud jde o to, co z této úrovně vybočuje – nikdy jsem nebyla přívržencem značně vágního konceptu hovorové češtiny, ale v případě Časostroje bych řekla, že tento koncept odpovídá a že příznakové stylémy by bylo vesměs možno považovat za **hovorové**. Nevyskytují se totiž ani výrazy slangové, ani vulgarismy, ani výrazy přehnaně expresivní. Naznačím to např. s pomocí čísla věnovaného Karlu IV.

*Karel IV. bezdomovcem (...) vrátil se do rodné Prahy a královský palác našel v rozvalinách (...). **Průšvih!** Jeho **tatík Jan Lucemburský** totiž **potřeboval peníze na válčení** (...). **Naštěstí po *mámě* zdědil dům a chvíli bydlel dole ve městě. (...) Palác začal opravovat (...) trávil mládí na **nóbl** dvoře v Paříži a dost tam toho **okoukal**.***

Ze „záhrobního“ rozhovoru Karla IV. s arcibiskupem Janem z Jenštejna: *Nediv se, že jsem se naštvál (...). No jo, je to milé (...). Taková blbost!*

Čtenář je postupně dotazován: *Uznej, nebyl ten Karel ší-kule? Možná zjistíš, že byl mladý Karel pěkný raubíř! Jak dobře znáš rošťáka Karla?* (název kvízu). A na dokreslení ještě např. ukázka z návodu k historické hře o Napoleonovi: *Pošlou vás přímo za Napoleonem. Wow! Jasně, že jde jen o jednoho z hráčů, ale atmoška je tu taková, že se ti roztrésou kolena.*

Nejvyšší je hladina hovorovosti asi v historických **komiksech** – tam jsou výrazy jako *šlofik* nebo *šéfik* běžné. Jazykové oživení textů jistě představují i frazémy: opakované *mrkneme se tomu na zoubek*, dále např. *vrtá ti to hlavou, mydlili ho hlava nehlava, šli mu po krku, a je fuč, dostal přes prsty, byl pěkné kvítko, byl z toho jelen, div nepukne zlostí...* Zdůvěřňující funkci plní také deminutiva, která se hojně uplatňují v textu o Romulovi a Removi: *mi-minka, caparti, hoši, chlapci, chlapečci, kluci, kloučci...* Faraón Tutanchamon je familiárně označován jako *Tuti*. Asi nejnápadnější výchylku směrem ke kolokviálnosti pak představuje vrstva zvolacích, citoslovečných a částicových výrazů jako *No jasně! Pane jo! Ty jo! No toto! Wow! Aby ne! A taky že jo!*

Jako další výrazná složka jazykového profilu popularizačních textů bývá uváděna **obraznost**, obrazná vyjádření. Objevují se i v Časostroji, např. *Semínko budoucího Bruselu vyklíčilo na vysušených močálech kolem řeky*; Jan Kašpar je *inženýr s hlavou v oblacích*; apod. Nezdá se mi však, že by vyjádření tohoto typu byla příliš častá; možná i to vyplývá z orientace časopisu na dětské čtenáře, protože zejména pro ty mladší by takové formulace mohly být příliš náročné. Asi už je ale zřejmé, že tyto texty naopak oplývají

vtípem, humorem, jazykovou komikou. Rozmanité jazykové hříčky se opět objevují v komiksech, ale i jinde; např. při příchodu praotce Čecha uvažují členové jeho družiny o pojmenování „země zaslíbené“, padají návrhy jako *Pračechy, Řípký, Bohemians...* v témže čísle se při vyjasňování výrazu *strdí* setkáme s formulací *strdí nesmrdí*. Jinde zahlédneme nadpis článku *Kutání v Hoře Kutné*. V jiném čísle lze najít vtipný text *Jak sbalit urozenou středověkou dámu?* s podrobným návodem:

Urozená středověká dáma se „nebalí“. Rytíř se jí dvoří, aby získal její srdce. (...) Zamiluje se (...). Začni svou vyvolenou zbožňovat a obdivovat (...). Opakovaně jí vyznávej svou lásku, oddanost a věrnost. S vervou a vytrvale. (...) Trap se neopětovanou láskou (...). Koukej zamýšleně do prázdna a nešťastně vzdychej. (...) Vymýšlej, kdy a kde svou milovanou spatříš, aby vás nikdo nenačapal.

Zatím jsem příliš nezdůrazňovala **edukační** funkci sledovaných popularizačních textů, ale autoři a redaktorky nepochybně mladé čtenáře aktivizují, probouzejí v nich zájem o historii a vedou je k samostatnému uvažování o daných problémech (Srov. k tomu Coffin, 2006). V každém čísle jsou čtenáři mnohokrát vybízeni, aby si udělali vlastní názor – a to obvykle na podkladě rozporupných interpretací nebo protichůdných pojetí. A čtenáři na výzvy reagují, zamýšlejí se nad podněty a píší dopisy, resp. e-maily. Např. u otázky, zda byla Anna Boleynová nevěrnice, která Jindřicha VI. podváděla, nebo jen nešťastná oběť tyranského krále, se (po seznámení s různými interpretacemi) přiklání ke druhé možnosti a své názory zdůvodňují – jakkoli si uvědomují, že tu nelze proklamovat žádnou historickou „pravdu“. Navíc jsou mladí čtenáři nenásilně vedeni k vlastnictví – nejen u témat z českých dějin, ale i v rámci témat

obecnějších (např. v čísle věnovaném cestovatelství je zařazen text *Česká stopa* s podrobnou informací o proslulých českých cestovatelích).

Závěrem bych jen ráda explicitně shrnula (ve vztahu k tématu konference), že podle mého názoru popularizační diskurz tohoto typu může být předmětem **reflexe**

- **jazykovědné** (zejména z pohledu stylistiky, teorie textu, analýzy diskurzu; lze tu sledovat míšení stylů, slohových postupů i žánrů);
- **interdisciplinární** (orientované na vztah historické „reality“ a fikce; a hlavně na poměr odborné historiografie a popularizace, specificky orientované na adresáta);
- **didaktické** (jak se autoři a redaktoři obracejí k adresátům, jaký mnohohdimenzionální dialog s nimi vedou, jak se jim daří spojovat poučení se zábavou).

Literatura

BARTHES, Roland. 1967/2007. Diskurz historie. In: *Česká literatura*, 53, 2007, č. 6, s. 815-827.

BENEDIKTOVÁ, Soňa. 2006. *Porovnání stylu vědeckých a popularizačních textů*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta UK, 2006. 102 s.

COFFIN, Caroline. 2006. *Historical Discourse. The Language of Time, Cause and Evaluation*. London – New York: Continuum, 2006. 208 s.

ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva. 2008. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 382 s.

ČMEJRKOVÁ, Světlá – DANĚŠ, František – SVĚTLÁ, Jindra. 1999. *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda, 1999. 256 s.

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004. 232 s.

JEDLIČKA, Alois – FORMÁNKOVÁ, Věra – REJMÁNKOVÁ, Miloslava. 1970. *Základy české stylistiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 226 s.

JELÍNEK, Milan. 1995. Stylistika. In: *Průruční mluvnice češtiny*. Ed. Petr Karlík – Marek Nekula – Zdenka Rusínová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 701-783.

KADERKA, Petr. 2016. Sféra odborné komunikace. In: Jana Hoffmannová et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016, s. 182-221.

KRČMOVÁ, Marie. 1999. Rozbité zrcadlo. Nad textovou výstavbou současného popularizačního textu. In: *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*. Ed. Stanisław Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski, 1999, s. 271-281.

MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. upr. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 600 s.

MLACEK, Jozef. 1996. Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl. In: *Studia Academica Slovaca* 25. Bratislava: Stimul, 1996, s. 134-144.

PAULINY, Eugen. 1968. O slohu. In: E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc: *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 489-562.

PAVLOVIČ, Jozef. 2011. *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava: Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, 2011. 190 s.

RICOEUR, Paul. 2001, 2002, 2007. *Čas a vyprávění 1-3*. (Temps et récit 1-3, Paris: Seuil 1983-1985). Praha: OIKOYMENH, 2001, 2002, 2007. 319 s.; 245 s.; 413 s.

STARZEC, Anna. 1999. *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1999. 276 s.

STARZEC, Anna. 2013. Styl popularnonaukowy – Styl dyskursu popularnonaukowego. In: *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Ed. E. Malinowska – J. Nocoń – U. Żydek-Bednarczuk. Kraków: Universitas, 2013, s. 71-110.

Text je součástí grantového projektu č. 18-08651S podporovaný Grantovou agenturou České republiky řešeného od počátku roku 2018 v oddělení stylistiky Ústavu pro jazyk český AV ČR a zaměřeného na míšení stylů, žánrů, diskurzů v současné české veřejné komunikaci.

Prof. PhDr. Jana HOFFMANNOVÁ, DrSc.

Ústav pro jazyk český AV ČR

Letenská 4

PRAHA 1 11851

ČESKO

E-mail: hoffmannova@ujc.cas.cz

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ ЯЗЫКОЗНАНИЯ В РОССИИ

Ирина Павловна Лысакова

A HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIO-LINGUISTIC TREND IN RUSSIA

The article includes the description of the stages of the development of the sociolinguistic trend in Russian linguistics in the 20th c. It mentions the names of outstanding Russian scholars, their works and theoretical achievements. The article underscores political causes in slowing the sociolinguistic research in the 1930 – 40th. It talks in detail about the renaissance of sociolinguistics in the 1960 – 80s and analyzes new methods of sociolinguistic analysis.

Keywords: sociolinguistics, differentiation of language, social factors, social dialects

Язык - явление социальное. Как известно, он возникает в процессе труда из потребности общения людей. В языке фиксируются отличия бытия, социально-психологические особенности людей, зависимость их речи от ситуации общения. Это порождает социальную дифференциацию языка, отмеченную еще во времена античности.

Социолингвистика изучает влияние социальных факторов на систему языка, а также роль языка в функционировании и развитии общества. Современная социолингвистика – междисциплинарное направление. Она опирается на достижения социологии, лингвистики и психологии.

Социологическое направление развивается в российском и зарубежном языкознании во второй половине XIX - начале XX века в условиях активизации общественно-политической и научной жизни европейских стран, когда больших успехов достигли науки о человеке: физиология, психология, история, социология.

В русской науке обострённый интерес к социальной дифференциации языковых явлений – национальная традиция. Выдающиеся русские лингвисты XIX – начала XX века Ф. И. Буслаев, И. И. Срезневский, А. А. Шахматов, А. А. Потебня, Н. В. Крушевский, всегда интересовались проблемой «язык и общество». В конце XIX века известный ученый И. А. Бодуэн де Куртенэ писал, что кроме психической стороны, мы должны отмечать в языке всегда сторону социальную (Бодуэн де Куртенэ, 1963, стр. 348).

Как и представители французской социологической школы в языкознании (А. Мейе, Ж. Вандриес, Ш. Балли), И. А. Бодуэн де Куртенэ считал, что языки необходимо различать не только в географическом и хронологическом планах, но и с точки зрения "общественных наслоений": языки разных возрастов, полов, сословий, классов общества (Бодуэн де Куртенэ, 1964, стр. 91).

Современная наука, изучая социальную дифференциацию языка, оперирует термином **социальные диалекты** (языки разных возрастов, профессий, социальных групп общества). Какие социальные факторы отражаются в социальных диалектах? Социальный статус, образование, род занятий, возраст, пол, место жительства, тема, цель общения, канал коммуникации, ситуация, форма и характер общения. Влияние социальных факторов на речевое поведение

человека – предметная область социальной лингвистики.

Активное развитие социолингвистических исследований в России начинается в 20-е годы XX века. В те годы российскими учёными употреблялись термины *социологическая лингвистика*, *социальная диалектология* (Поливанов, 1968, стр. 187; Ларин, 1977, стр. 189). Термин *социолингвистика* пришёл к нам с Запада (Швейцер, 1971, стр. 3). Работы Е. Д. Поливанова, Г. О. Винокура, Я. Шафира, Р. О. Шора, В. Н. Волошинова, Н. М. Каринского, С. О. Карцевского, А. М. Селищева, Л. В. Щербы, А. М. Иванова, Л. П. Якубинского, Б. А. Ларина, В. М. Жирмунского, В. В. Виноградова заложили фундамент отечественной социолингвистики. В этих работах изучались изменения в лексике и грамматике русского языка в послереволюционную эпоху; язык газет, ориентированных на беднейшие слои населения; влияние политических изменений в обществе на речевое поведение разных слоёв общества. Учёные фиксировали изменения в языке молодёжи и в языке интеллигенции.

Проблема языка массовой печати всегда рассматривалась в нашей стране как политическая проблема. Не случайно в первые годы Советской власти научные исследования действенности пропаганды проводились непосредственно по заданию партийных органов. Так как в активную политическую жизнь вовлекались миллионы неграмотных и малограмотных людей, социологам и лингвистам поручалось выяснить степень подготовленности различных социальных групп к восприятию языка политического документа. Анкетные опросы по проверке понимания отдельных слов и выражений проводились партийными работниками на политзанятиях.

Социологов прежде всего интересовал социальный состав читателей разных типов газет, эффективность проведения газетных кампаний, психология восприятия газетных материалов, методика агитации и пропаганды. Эти вопросы активно обсуждались в журналах «Красная печать», «Журналист», «Печать и революция», в научных трудах Я. Шафира, В. А. Кузьмичева, С. Б. Ингулова, П. М. Керженцева и др. Социологическое изучение газеты и её аудитории в 20-е годы часто соединялось с лингвистическими наблюдениями, а лингвистическое описание газеты было, как правило, социолингвистическим. С точки зрения методики социолингвистического анализа, наибольший интерес для нас сегодня представляют монографии «Газета и деревня» (Шафир, 1923), «Язык красноармейца» (Шпильрейн И. Н., Рейтынбарг Д. И., Нецкий Г.О, 1928), «Язык газеты» (Гус М., Загорянский Ю., Каганович Н., 1926).

К сожалению, в 30-е годы развитие российской социолингвистики было приостановлено. Политическому руководству Советской России было опасно фиксировать дифференциацию общества и таким образом поощрять инакомыслие как во взглядах на развитие языка, так и во взглядах на развитие общества. Многие из названных выше учёных были репрессированы, и «социологическая лингвистика» была изъята из научного поля российского языкознания, как изъяты кибернетика и генетика. Труды российских учёных по социолингвистике переводились на Западе, а в российских вузах они не изучались.

Лишь к началу 70-х годов вновь возродился интерес к социолингвистическим исследованиям в России. Первыми ласточками стали монография А. Д. Швейцера (Швейцер, 1976) и сборник научных статей

«Социально-лингвистические исследования» под редакцией Л. П. Крысина и Д. Н. Шмелёва (М., 1976).

Монография А. Д. Швейцера познакомила российского читателя с теоретическими вопросами социолингвистики. Впервые послевоенное поколение студентов и аспирантов узнало о предмете и понятийном аппарате социолингвистики, о билингвизме и языковой политике как социо-лингвистических проблемах, о методологических основах социолингвистики и о методах социолингвистического анализа. Это было первое монографическое исследование по теории и проблемам современной социолингвистики. Высокая квалификация автора, специалиста не только по русскоязычной, но и по зарубежной социолингвистике, сделало эту книгу на долгие годы базовым источником социолингвистических знаний в России.

Сборник статей «Социально-лингвистические исследования» (1976) до сегодняшнего дня представляет собой авторитетное собрание научных работ по самым разнообразным социолингвистическим проблемам таких выдающихся учёных, как У. Лабов и Эрвин-Трипп из США; А. Д. Швейцер, Л. П. Крысин, В. Г. Костомаров из России; И. Краус из Чехословакии и др. Из перечисленных статей особо остановимся на статье И. Крауса «К пониманию социолингвистики в Чехословакии», в которой описаны проблемы формирования чешского и словацкого литературных языков и традиции рассмотрения общественных функций языка в трудах чешских и словацких социолингвистов. Очень многие положения в этой статье перекликаются с историей и проблемами российской социолингвистики. Статья содержит глубокий анализ состояния социолингвистических исследований, предлагая перспективные пути развития социолингвистики в Чехословакии

и в других странах. Анализируемый сборник интересен не только соцветием ярких имён известных учёных, но и разнообразием тем, которые во многом определили дальнейшие направления социолингвистических исследований в России : социофонетика и фоностилистика, разграничение литературных, разговорных и просторечных форм, молодёжный жаргон , гендерные отличия в лексическом выражении рода, речевое общение и социальные роли говорящих и др.

Значительным явлением в становлении возрождающихся после долгого перерыва социолингвистических изысканий в России явился четырёхтомный коллективный труд сотрудников Института русского языка АН СССР «Русский язык и советское общество» (РЯСО, 1968), выполненный под руководством М. В. Панова. Это первое фундаментальное поуровневое исследование современного русского литературного языка, описывающее в социолингвистическом аспекте лексику, словообразование, морфологию, синтаксис, фонетику и народные говоры.

Большое теоретическое значение для дальнейшего направления социолингвистических исследований имели открывающие первый том «Принципы социологического изучения русского языка советской эпохи». Новаторское содержание этих принципов, сформулированных М. В. Пановым и И. П. Мучником, заключается в описании своеобразной борьбы противоположностей, определяющей саморазвитие языка: «эти противоположности можно назвать *языковыми антиномиями*, так как каждое конкретное разрешение любой их этих противоположностей порождает столкновения, новые противоречия в языке (в принципе – того же порядка) и, следовательно, их окончательное разрешение невозможно: они - постоян-

ный стимул внутреннего развития языка» (РЯСО, Лексика ... 1968: 24). В этом исследовании выделено *пять антиномий*: антиномия говорящего и слушающего; антиномия узуса и возможностей языковой системы; антиномия кода и текста; антиномия, обусловленная асимметричностью языкового знака; антиномия двух функций языка: чисто информационной и экспрессивной (Там же, стр. 24-34).

Эти внутренние двигатели спонтанного развития языка, как показали авторы, отнюдь неоднородны и не асоциальны: «они все определены сущностью языка как важнейшего средства общения». Поэтому они интернациональны и «действуют во всех языках в любую социальную эпоху, так как определяются или общими условиями речевого общения, речевого акта, или системным характером языка » (Там же, стр. 28). Но будучи двигателями развития языка в любую социальную эпоху, внутренние антиномии не безразличны к социальным условиям, которые при выборе установки на говорящего или на слушающего могут иметь право голоса. Так, «в обществе, где играют ведущую роль публичные формы языкового общения (митинг, собрание, радиоречь, театр и т. д.), установка на слушателя будет несомненно более ощутимой, чем в обществе, где языковое общение замкнуто» (Там же, стр. 28).

Среди основных социальных факторов развития языка в монографии были выделены такие: изменение круга носителей языка, распространение просвещения, территориальные перемещения народных масс, создание новой государственности, по новому влияющей на некоторые сферы языка, развитие науки и другие [Там же, стр. 34-35].

Помимо описания социологических принципов изучения языка советской эпохи в анализируемом труде были заложены 2 важнейших направления московской школы *функциональной социолингвистики*, получившие дальнейшее развитие в последующие годы.

1. Массовые социолингвистические обследования носителей русского литературного языка. Идея необходимости таких обследований была воплощена М. В. Пановым в «Вопроснике по современному русскому литературному произношению» [Вопросник, 1960], по образцу которого были составлены другие вопросники о функционировании и социальном распределении морфологических и словообразовательных вариантов, а также определенных групп лексических единиц. На основе собранного материала была написана коллективная монография «Русский язык по данным массового обследования» [РЯДМС 1974].

2. Изучение русской разговорной речи. Особенности этого направления определялись задачей, которая была поставлена М. В. Пановым: был выбран новый объект исследования – живая устная речь образованного носителя литературного языка в условиях неофициального общения. В качестве материала использовались магнитофонные и ручные записи устной речи, протекающей в условиях непосредственного, неофициального, неподготовленного общения. Изучались не только лексика и фразеология, но все уровни языка. В сферу исследования включались текст и невербальные средства коммуникации (жест, мимика) (Земская, 2004, стр. 239).

Результаты исследования оказались неожиданными не только для лингвистов, но и для самих

авторов. Особенности неподготовленной устной неофициальной речи носителей литературного языка оказались столь значительными, что это заставляло говорить о ней как об *особой языковой системе*, отличной от системы книжного литературного языка. Так возникла в науке наряду с кодифицированным русским литературным языком новая ипостась русского литературного языка: *разговорная речь*, имеющая принципиальные различия с кодифицированным литературным языком на всех уровнях языковой системы. Было обнаружено, что носитель литературного языка в разных условиях общения пользуется то одной, то другой системой, и сделан важный теоретический вывод : условия функционирования языка выступают как фактор, *формирующий* систему языка. Именно этот вывод определил основное отличие московской научной школы как *функциональная* социалингвистика (Земская, 2004, стр. 240).

80-ые и 90-е годы XX века во всём мире были ознаменованы активным развитием социалингвистики. Этот процесс не обошёл и Россию. Здесь вышло первое учебное пособие по социалингвистике для студентов по специальности «Иностранные языки» (Швейцер, Никольский, 1978), которое в дальнейшем пополнилось новыми солидными учебниками (Беликов, Крысин, 2001; Вахтин, Головкин 2004 и др.). В этих учебниках подробно рассматриваются как общие вопросы социалингвистической науки (понятия и методы, основы и направления), так и национальные (языковая ситуация в России и в СССР, языковая политика и др.). Остановимся подробнее на последних.

Вопросы языковой политики являются важнейшими социалингвистическими проблемами политики любого государства. В многонациональной России по

данным Всероссийской переписи 2010 года в России живёт около 200 народов, причём абсолютное большинство – 80.9% составляют русские (Основы методики, 2015, стр. 13) всегда должны были решаться вопросы взаимоотношений людей разных национальностей и правового положения национальных языков. До 1917 года царское правительство последовательно проводило политику русификации населения через государственные учреждения и через образование. После 1917 года для партийно-государственного аппарата встала проблема языкового строительства, решение которой было связано с созданием орфографии для бесписьменных языков малочисленных народов и реформированием существующей орфографии для развитых языков. Например, были созданы алфавиты для более двадцати языков народов Севера (Вахтин, Головкин, 2004, стр.182).

Однако уже в 1938 году русский язык был признан обязательным для изучения с первого класса во всех национальных школах СССР и начался полный перевод алфавитов с латиницы на кириллицу (Там же, стр.183). После перестройки в 2005 году был принят Федеральный закон о государственном языке Российской Федерации, в котором закреплялось право всех граждан России на получение образования на русском языке и знание русского языка провозглашалось условием для вступления в гражданство Российской Федерации (Основы методики, 2015, стр. 13-14).

Тема языковой политики тесно связана с ролью языка как инструмента власти. Поэтому в современных учебниках по социолингвистике часто присутствует тема «Язык и власть» (Вахтин, Головкин, 2004, стр. 197-235). Как правило, в них подробно анализируется тоталитарный дискурс советской эпохи и его

лингвистические особенности, напоминающие характеристики новояза в известном произведении Д. Оруэлла «1984». Эта тема широко представлена в российских научных исследованиях конца XIX – начала XX века (Купина, 1995; Лысакова, 2005 и др.).

Таким образом, завершая обзор основных этапов развития социолингвистического направления языкознания в России, мы можем констатировать сравнительно короткий и достаточно трудный путь, который прошло это научное направление с начала XX века, имея значительные перерывы в своём развитии по экстралингвистическим (политическим) причинам. Но достаточно активное возрождение социолингвистических исследований во второй половине XX века позволяет надеяться на то, что оно будет развиваться в России, так как имеет мощную теоретическую базу и дерзкие научные перспективы.

Литература

БОДУЭН де КУРТЕНЭ, Иван. 1963. Избранные труды по общему языкознанию: в 2-томах. М., 1963, Т.1.

БОДУЭН де КУРТЕНЭ, Иван. 1964. Избранные труды по общему языкознанию: в 2-х томах. М., 1964, Т.2.

ПОЛИВАНОВ, Евгений. 1968. Круг очередных проблем современной лингвистики. В: Поливанов Е. Д. Статьи по общему языкознанию. М., 1968.

ЛАРИН, Борис. 1977. К лингвистической характеристике города. В: Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. М., 1977.

ШВЕЙЦЕР, Александр. 1971. Вопросы социологии языка в американской лингвистике. Л., 1971.

ШАФИР, Яков. 1923. Газета и деревня. М., 1923.

ШПИЛЬРЕЙН Исаак, Рейтынбарг Давид, Нецкий

Григорий, 1928. Язык красноармейца: Опыт исследования словаря красноармейца Московского гарнизона. М. Л., 1928.

ГУС Михаил, ЗАГОРЯНСКИЙ Юрий, КАГАНОВИЧ. Наум, 1926. Язык газеты. М., 1926.

ШВЕЙЦЕР, Александр, 1976. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. М., 1976.

СОЦИАЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. Сборник статей под редакцией Л. П. Крысина и Д. Н. Шмелёва. М., 1976.

РЯСО, 1968. Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистическое исследование. Под редакцией М. В. Панова. 1 т. Лексика современного русского литературного языка. М., 1968.

ВОПРОСНИК, 1960. Вопросник по современному русскому литературному произношению. Сост. М. В. Панов. М. 1960.

РЯДМС, 1974. Русский язык по данным массового обследования. Опыт социально-лингвистического изучения. Под редакцией Л. П. Крысина. М., 1974.

ЗЕМСКАЯ, Елена, 2004. О московской школе функциональной социолингвистики. В: Земская Е. А. Язык как деятельность. Морфема. Слово. Речь. М., 2004 ст. 237-240.

ШВЕЙЦЕР, Александр, НИКОЛЬСКИЙ, Леонид. 1978. Введение в социолингвистику. М., 1978.

БЕЛИКОВ, Владимир, КРЫСИН, Леонид, 2001. Социолингвистика: Учебник для вузов. М, 2001.

ВАХТИН Николай, ГОЛОВКО Евгений, 2004. Социолингвистика и социология языка. Учебное пособие. СПб., 2004.

ОСНОВЫ МЕТОДИКИ, 2015. Основы методики обучения русскому языку как неродному: учебно-методический комплекс. Под редакцией проф. И. П. Лысаковой. Спб, 2015.

КУПИНА, Наталья, 1995. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции. Екатеринбург, 1995.

ЛЫСАКОВА, Ирина, 2005. Язык газеты и типология прессы. Социолингвистическое исследование. СПб, 2005.

ЛЫСАКОВА Ирина Павловна, доктор филологических наук, профессор Российский педагогический университет им. А. И. Герцена

Филологический факультет В.О., 1-я линия д. 52, каб.53.

Кафедра межкультурной коммуникации

199053 САНКТ- ПЕТЕРБУРГ

РОССИЯ

E-mail: lip1010@yandex.ru

ZŁE ZMIANY

Kazimierz Michalewski

BAD CHANGES

Natural languages evolve, adapting to the varying needs of the members of ethnic groups who use them. Modern language does not solely undergo changes that are necessary, worthy of approval. New texts are shaped mainly by sales people, copywriters, politicians, propagandists, media workers. There is an incomparably lower interest in literary and scientific texts than in the media-spread utility texts. Incompetent creators make spelling, phonetic, inflectional, lexical, syntax errors. Persistently repeated advertisements popularise and strengthen non-Polish prepositional phrases (e.g. *noga z kaczki* [*leg of duck*], *piers z gęsi* [*breast of goose*], *elektryczny pilnik Scholl... od Scholl* [*Scholl's electric nail file... by Scholl*], *szampon od L Oreal Paris* [*shampoo by L Oreal Paris*] etc.). The reason behind such bad changes can be pinpointed to the neglect of language proficiency education at school and the tolerance for embarrassing mistakes in the media. The media, especially the television, popularise texts by salespeople and propagandists – sloppy and in compliant with the linguistic norm. These texts contain, among others, mistranslated foreign idioms and syntactic constructions.

Key words: calking, incorrectness, unprofesionality, disdain, lexic, syntax

Języki narodowe dobrze służą kolejnym pokoleniom użytkowników, bo mogą się dostosowywać do nowych potrzeb. Przekształcają się, żyją. Polszczyzna nie zmieniła się aż tak bardzo jak greka, język angielski, język francuski. Staropolskie teksty są współcześnie bardziej zrozumiałe niż stare warianty wymienionych wcześniej języków. Dzisiejsi

Polacy zwykle nieźle rozumieją utwory J. Kochanowskiego, M. Reja, A. Mickiewicza, chociaż spotykają w nich wyrazy dzisiaj nieużywane (giezło, truchło, pry), bądź mające współcześnie inną wartość (czerstwy, dziewczka, grzeźczy). Dawnym poetom nie mogły być znane niektóre dzisiejsze wyrazy (kangur, koala, pomidor, elektron, zarazek, żarówka). Liczne (białko, palić, żywy, zwierzę) na tyle zmieniły swoje znaczenie, że dawni Polacy by ich zastosowań (*białko roślinne, spalić kalorie, ożywiony wirus, korale i inne zwierzęta*) nie rozumieli.

Zmiany w języku następują szczególnie szybko wtedy, kiedy gwałtownie zmienia się rzeczywistość pozajęzykowa, zatem pod wpływem zmian cywilizacyjnych (odkryć geograficznych, naukowych, technicznych), zmian politycznych (wojen, podbojów, rewolucji). W minionym stuleciu przyczyn przekształcania polszczyzny nie brakowało (odzyskanie niepodległości, dwie wojny, dwukrotna zmiana ustroju, zmiana uzależnień gospodarczych i militarnych, ciągle dokonujący się postęp naukowy i techniczny). Postępuje globalizacja, unifikacja kulturowa, obyczajowa. Upowszechniane towary, obyczaje, rytuały nazywane są w wielu krajach świata podobnie, często nawet identycznie. Polska jest członkiem Unii Europejskiej, która coraz wyraźniej potrzebuje języka wspólnego.

Najłatwiej postrzegane są zmiany w słownictwie¹. Restaurowano, przywrócono do użytku wiele wyrazów i połączeń wyrazowych rzadko używanych w drugiej połowie dwudziestego wieku (akcjonariusz, akcyza, bessa, burmistrz, czek, hossa, likwidator, rada nadzorcza, spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, upadłość, weksel). Nowe znaczenie nadano niektórym wyrazom wcześniej używanym (demokracja, ikona, mysz, obywatel, partia,

---

¹ Por. K. Michalewski, Kreowanie wartości wyrazów /w:/ Współczesna leksyka, red. K. Michalewski, cz.II, Łódź 2001, s. 3-8.

sekretarz, zasiłek), a innym (kapitalista, komunista, proletariat, prywatny, socjalizm, towarzysz) zmieniono wartość uczuciową. Wyszły już właściwie z użycia m. in. wyrazy: egzekutywa, kułak, milicja, ormo, radziecki, zomo, a nawet nie tak dawno zapożyczone – głośność i pierestrojka. Powstało wiele wyrazów nowych (arieletka ‘pojemniczka na proszek Ariel’, PiS ‘Prawo i Sprawiedliwość’, danio ‘serek firmy Danone’, kliknąć ‘przycisnąć klawisz komputera’, morlinki ‘parówki firmy Morliny’). Niektóre niedawne okazjonalizmy (falandyzacja ‘wyzyskiwanie zawłości prawnych dla celów politycznych’, lepperkusje ‘reperkusje akcji organizowanych przez A. Leppera’, kuroniówka ‘zasiłek dla bezrobotnych’) i nazwy partii, ugrupowań politycznych (AWS ‘Akcja Wyborcza Solidarność’, PC ‘Porozumienie Centrum’, WAK ‘Wyborcza Akcja Katolicka’, ZChN ‘Zjednoczenie Chrześcijańsko Narodowe’) wyszły już z użycia.

Bardzo dużo wyrazów zapożyczono niedawno z języka angielskiego (dealer ‘sprzedawca, także handlarz narkotykami’, dragi ‘narkotyki’, hi ‘haj, rodzaj pozdrowienia’, lunch ‘jakiś posiłek – śniadanie, obiad’, market ‘sklep’, pub ‘bar’, shop ‘sklep’, wow ‘uau, wykrzyknienie’). Niektórym wyrazom występującym już wcześniej w polszczyźnie przypisano kolejne znaczenie pod wpływem odpowiedników angielskich (akredytacja ‘aprobata uprawnień uczelni’, dokładnie ‘tak, istotnie’, odpowiedzialny za co ‘warunkujący co, będący przyczyną, sprawcą czego’). Zapożyczenia z angielskiego czasem dublują wcześniejsze zapożyczenia z innych języków np. z francuskiego (image – imaż, image – imidż).

Jakkolwiek wzbogacanie i przeobrażanie słownictwa trzeba uznać za zjawisko pozytywne, pożądane, to zastrzeżenia może budzić może zarówno nadmierna skłonność do zastępowania słów nie budzących żadnego sprzeciwu

(sklep) nowymi (shop, market), jak też przypisywanie obcym wyrazom niewłaściwych form dźwiękowych (żel - dżel) i graficznych a także wadliwe stosowanie ich w tekstach (natrętnie nie tak dawno – generować). Zdarzają się nawet przypadki zabawne, więc np. wymawianie złożonego z łacińskich elementów przymiotnika multimedialny niby po angielsku – maltimedialny, użycie niewłaściwego wyrazu (Red end Black) albo nazywanie liter po angielsku (h-ejdz, c –si, w – dablju). Jeden z prezydentów USA miał drugie imię Dablju według prezenterów telewizyjnych, a życiorys nazywany po łacinie curriculum vitae, w skrócie cv, nazywany jest z angielska si-wi.

Pojawianie się licznych wyrazów obcego (nie tylko angielskiego, bo np. *zajawka* jest stosowanym w mediach rusycyzmem, podobnie jak *zabezpieczyć* ze znaczeniem zapewnić, dostarczyć) pochodzenia, a zawierających głoski nieznane wcześniej polszczyźnie, wymaga ich brzmieniowego polonizowania, ale też jest przyczyną przeobrażania zasobu rodzimych głosek (por. np. *ú* w menu, *ö* w Möler) i sposobów ich łączenia (por. *s* przed *i* w CIA – si-aj-ej). Obce wyrazy wymagają przystosowania pod względem odmiany, rzeczowniki ustalenia rodzaju gramatycznego i wzorca deklinacyjnego, czasowniki odpowiedniego przyrostka kwalifikującego do grupy koniugacyjnej. Przystosowywanie obcych wyrazów dokonuje się zrazu spontanicznie, ale ostatecznie musi być uregulowane tak, byśmy wszyscy podobnie rozumieli to, o czym się mówi i pisze.

Ewolucji podlega język polski także ze względów wewnętrznych – upraszczania wymowy, upowszechniania się łatwiejszych wzorców odmiany itp. Modernizowanie języka polega na odstępowaniu od dawniejszych norm, jednak nie chaotycznym, przygodnym, utrudniającym porozumiewanie się. Nowe we współczesnej polszczyźnie jest

upowszechnianie niecelowych zmian językowych, nieprze-myślanych odstępstw od dotychczasowych wzorów, od ustalonych wcześniej norm. Ogólnonarodowa odmiana języka, nie tylko polskiego zresztą, jest chroniona (nieskutecznie zresztą) przed takimi niepożądanymi zjawiskami. Odpowiednie komitety złożone z kompetentnych językoznawców kodyfikują normy językowe podobnie jak np. kodyfikuje się przepisy obowiązujące w ruchu drogowym. Regulacje tego typu są okresowo zmieniane, ale do czasu modyfikacji powinny być przestrzegane. Znacznie większa niż bywało wcześniej liczba mediów utrudnia reagowanie na upowszechnianie błędów językowych. Przyczyną nonszalanckiego traktowania w nich języka narodowego jest niekompetencja, niedouczenie zatrudnianych pracowników². Liczy się nie ich sprawność językowa ale powiązania rodzinne, towarzyskie, organizacyjne i tupeć.

Współcześnie obserwuje się często rażące błędy językowe w tekstach oficjalnych, prezentowanych publicznie. W mediach, w hipermarketach, w wystąpieniach polityków, w listach przesyłanych w imieniu ważnych instytucji do klientów.

W mediach najbardziej niestaranne, niepoprawne są teksty reklamowe. Bywają one na zlecenie obcych firm opracowywane poza Polską i niejednokrotnie polonizowane przez osoby słabo znające język polski. Tym tłumaczy się upowszechnianie obcych językowi polskiemu konstrukcji przyimkowych w rodzaju: „...elektroniczny pilnik Scholl ... od Scholl”, „szampon od L.Oreal Paris”,

---

² Nazywam „pracownikami mediów” łącznie osoby zatrudniane w mediach na etatach dziennikarskich. Także te, które kwalifikacji dziennikarskich nie mają. Por. K. Michalewski, Kreowanie wartości wyrazów /w: Współczesna leksyka cz. II, s. 6, por. też K. Michalewski, Teksty medialne a analfabetyzm funkcjonalny /w:/ Tekst w mediach, red. K. Michalewski, Łódź 2002, s. 62-71.

„pełna tofi od Wedła”. W działach drobiarskich obcych dużych sklepów (tzw. hipermarketów) i w ich reklamowych ulotkach z uporem stosowane są w funkcji przydawek konstrukcje z przyminkiem „z” : „noga z kaczką”, „skrzydełka z kurczaka”. Te nazywające części drobiu wyrażenia przyimkowe zamiast przymiotników (kaczy, indyjski, gęsi) lub dopełniaczy (kaczki, indyka, kurczaka) wprowadziły niepolskie przetwórcze drobiu. Przejęły je następnie mniejsze polskie firmy przetwórcze i handlowe a bezkrytycznie powtarzają polscy klienci. Ostatnio o „wątróbce z kurczaka” mówiła w I programie polskiego radia kobieta karmiąca nią pozostałego na zimę w Polsce bociana. W Łodzi tylko jeden sklep, mianowicie E. Leclerc, stosuje w obu działach z mięsem polskie napisy. Sprzedają tam mianowicie „wątróbę wieprzową, wołową” i „wątróbkę kurczaka”. W innych niepolskich sklepach wykonuje się niepolskie napisy „**ręką z człowieka**”(!). Czasem z błędami ortograficznymi (kurczak świerzy, wyprzedają tekstyli).

W reklamach telewizyjnych pojawiają się też inne dziwne połączenia wyrazowe. Medykamenty i paramedykamenty nazywane są „wyrobami medycznymi” i są nie środkami, lekami na coś, ale rozwiązaniami (np. „*rozwiązanie na ból gardła*”, „*precyzyjne rozwiązanie na gorączkę*”), a nawet „sprzętem przeciwbólowym” jak mówi **dowcipnie** (?) aktorka udająca skoczkę spadochronowego. Z upodobaniem stosowane są przez twórców reklam wyrazy formuła („formuła przenika w głąb”, „*poznaj nowe musujące formuły*”) i molekula („*zawiera molekuly higieny*”). Niektóre produkty bywają „*bardzo czekoladowe* lub *super owocowe*”. Konserwy dla kotów zawierają „*mięsne kawalki*”, nie – kawalki mięsa. Z uporem od lat powtarzana jest informacja, że „*zabawa tkwi w toffi fee*”.

Błędy popełniają w mediach, zwłaszcza w telewizji, pracownicy nazywani dziennikarzami.

Wielu sprawiają kłopot daty. Dziś np. jest zdaniem niektórych „czternasty **luty**”. Omawiane wydarzenie było w nocy „z trzynastego **na czternastego stycznia**”. Bardzo często źle tworzone są nazwy roku, zatem teraz jest w mediach rok „**dwutysięczny szesnasty**”. Źle odmieniane są imiona Bruno, Hugo, Iwo (w narzędniku błędnie – *Brunem, Hugiem, Iwem*). Niekiedy nie są w ogóle odmieniane („baw się z **Hugo**”). Już nagminnie biernik wyrazu esemes jest równy dopełniaczowi z – a (*wyślij esemesa*). Podobniemiwią niektórzy: *wyrwać zęba, zawiązać buta*. Trudność sprawia tworzenie bezokoliczników rzadziej używanych czasowników (*mleć, postać*). Pojawiają się, jak w okresie wojny w Iraku, cyniczne sformułowania w rodzaju : „**humanitarna akcja militarna**” albo „**chirurgiczna operacja raketowa**”.³

Niektóre z wymienionych błędów popełniają też inne osoby występujące w telewizji i radiu. Są to przede wszystkim politycy. Ci zresztą czasami mają wymowę gwarową (*sucham, sużyć, chcóm*) i tworzą błędnie formy niektórych czasowników (bezokoliczników *wziąć, zakwaterowywać*, form osobowych (ja już rozumie) i imiesłowów, np. **przekonywujący** zamiast przekonujący//przekonywający).

Nowości są niezbędne, ale powinny być wprowadzane z rozmysłem. Pisarz, dziennikarz ma niezaprzeczalne prawo współtworzenia języka narodowego, więc nie można się obruszać na jego modernizacyjne propozycje, ale też nie wszystkie trzeba aprobować. Najwyższa pora na przyzwyczajenie do korzystania z wydawnictw poprawnościowych, ze słowników ortograficznych, słowników poprawnej wymowy, poprawnej polszczyzny. Powoływanie się w sprawach poprawności na przygodny, jakikolwiek tekst drukowany (powieści, wiersza, artykułu,

---

³ Por. K. Michalewski, Neutralizowanie emocji /w:/ Wyrażanie emocji, red. K. Michalewski, Łódź 2006, s.75-83.

ulotki reklamowej) staje się coraz bardziej ryzykowne, kiedy nikt kompetentny, odpowiedzialny jego formy nie ocenia, nie poprawia.

Słowniki są redagowane i wydawane na nowo w coraz krótszych odstępach czasu, bo muszą obejmować nowe wyrazy i na nowo oceniać upowszechniające się zjawiska językowe. Różnic między kolejno wydawanymi słownikami bywa po kilka tysięcy. Zdarza się, że aprobowane są dawne błędy językowe, bo się upowszechniły. Oto np. w Słowniku poprawnej polszczyzny pod redakcją A. Markowskiego czasownik *mieć* kwalifikowany jest jako potoczny bez zdecydowanie negatywnej kwalifikacji, która miał wcześniej. Zmiany nieaprobowane, to przede wszystkim te, które utrudniają komunikację, zatem stosowanie bałamutnych, niezrozumiałych połączeń wyrazowych (zabezpieczyć bezpieczeństwo, na drogach ; ciężko odpowiedzieć na to pytanie; podejrzewam, że projekt zostanie poddany społecznej konsultacji; ma pięćdziesięcioprocentową szansę zachorowania na raka; (z przyganą!) wystąpienie pana posła miało charakter polityczny; tak naprawdę jestem pod wrażeniem pani wystąpienia; nie do końca rozumiem waszą narrację; niestety nie mamy czasu na dłuższe dywagacje; imigranci przybywają na stary kontynent; potrawy w azjatyckich klimatach).

Rozumienie tekstów utrudniają też błędy składniowe (dla osób, którzy lubią czytać; dziecko jest słabsze i dlatego trzeba go otoczyć opieką).

Niektóre ze wspomnianych wcześniej błędów i takie jak np.: *pomarańcz*, *winogron*, *dzwonek* (ryby) kompromitują osobę tak mówiącą i piszącą. Tak kiedyś kompromitowały i dyskwalifikowały błędy ortograficzne.

Odwzorowywanie obcych konstrukcji przyimkowych (noga z kaczki, krem od Nivea) jest zagrożeniem dla systemu polskiego, fleksyjnego języka.

Niektórzy językoznawcy piętnują przede wszystkim wulgaryzmy. Pewno słusznie, bo występują zbyt często w nieskomplikowanych tekstach ludzi nieskomplikowanych i zajmują tam miejsce słów, których znaczenia trzeba się domyślać, ale bywają też wyrazami emocji. Złych emocji, które czasem trudno opanować. Warto przypomnieć, że niektóre słowa wulgarne (kiep, kiepski) już się zneutralizowały.

Pewien senator obiecywał kiedyś publicznie, że on i jego koledzy będą się starali, żeby teksty prawne były piękne. A byłoby dobrze, gdyby były przejrzyste, precyzyjne. To dotyczy też innych tekstów oficjalnych, urzędowych i użytkowych.

Nieumiejętność sprawnego posługiwania się językiem polskim jest zapewne skutkiem zaniedbań szkolnych. Jest tam wprawdzie przedmiot nazywający się język polski, ale kształceniu sprawności językowej poświęca się widać w wielu szkołach nie dość czasu.

Wiele przy różnych okazjach mówi się o patriotyzmie, ale bez świadomości, że przede wszystkim język wyróżnia naród. Poetka pisała: *nie damy pogrześć mowy!* Oby! (Konopnicka, 1908).

Literatura

MICHALEWSKI, Kazimierz. 2001. Kreowanie wartości wyrazów /w:/ Współczesna leksyka. Red. K. Michalewski, cz. II, Łódź 2001. s. 3-8.

MICHALEWSKI, Kazimierz. Teksty medialne a analfabetyzm funkcjonalny /w:/ Tekst w mediach. Red. K. Michalewski. Łódź 2002. s. 62-71.

MICHALEWSKI, Kazimierz. 2006. Neutralizowanie emocji /w:/ Wyrażanie emocji. Red. K. Michalewski. Łódź 2006, s.75-83.

KONOPNICKA, Maria. 1908. Dostupné na: <https://www.spiewnikniepodleglosci.pl/wp-content/uploads/2017/12/rota-historia.pdf>

prof. dr. habil. Kazimierz MICHALEWSKI
94 101 ŁÓDŹ
Ul. Narciarska 15/17 m. 11
POLSKO
E-mail: Kmichalewski2@gmail.com

KRÍZOVÁ KOMUNIKÁCIA AKO FENOMÉN SÚČASNOSTI

Pavol Odaloš

CRISIS COMMUNICATION AS CONTEMPORARY PHENOMENON.

Crisis communication maps an extraordinary event that records a negative change. A negative change disturbs the standard functioning of the society. Crisis communication is typically profiled as a direction from uncertainty, hypothetism and temporality to certainty, consistency and persistence. Crisis communication is a dramatic recording of new facts as real facts. Crisis communication includes a set of topics related to an extraordinary event, including fact sheets and organizations / people's statements.

Key words: crisis communication, extraordinary event, negative change

1 Vedecký záujem o komunikáciu

Komunikácia ako proces dorozumievania sa stala predmetom záujmu lingvistov až v 20. storočí. Kybernetika sa zaujímala o komunikáciu z hľadiska prenosu informácií, teória komunikácie z hľadiska sociálnej interakcie, matematická teória komunikácie sformulovala komunikačný model a masová komunikácia lineárny model, v ktorom novinár za podpory mediálnej inštitúcie odovzdáva informácie kolektívnemu anonymnému čitateľovi.

Sociolingvistika na základe záujmu o fungovanie jazyka v spoločnosti a hľadanie vplyvu spoločnosti na jazyk rozčlenila dorozumievanie do menších oblastí, ktoré pomenovala ako komunikačné sféry, napr. D. McQuail (2009, s. 31) rozlišuje celospoločenskú, inštitucionálnu/

organizačnú, medziskupinovú, skupinovú, interpersonálnu a intrapersonálnu komunikáciu.

Predstavené druhy dorozumievacieho priestoru pomenúvajú komunikáciu, ktorá prebieha v štandardných/riadnych/ pravidelných podmienkach, t. j. v podmienkach normálneho/ bežného/ každodenného fungovania spoločnosti a jej spoločenských subsystémov. Spoločnosť funguje v podmienkach, ktoré sú ohraničené ustáleným poriadkom a zabehnutými pravidlami, napr. pracovnou činnosťou podnikov/ firiem, vzdelávacou prácou škôl, komerčnou činnosťou obchodov atď. a jej chod nie je narušený mimoriadnou udalosťou.

2 Terminológia

2.1 Vymedzenie krízovej komunikácie

Mimoriadna udalosť (práv.) je živelná pohroma, havária, katastrofa alebo teroristický útok (Slovník súčasného slovenského jazyka /ďalej SSSJ/, 2015, s. 259). Vznikom mimoriadnej udalosti nastáva mimoriadna situácia. **Mimoriadna situácia** je obdobie ohrozenia alebo pôsobenia následkov mimoriadnej udalosti na život, zdravie alebo majetok, ktoré sa vyhlasuje a odvoláva prostredníctvom hromadných oznamovacích prostriedkov (SSSJ, 2015, s. 259). Komunikáciu počas mimoriadnej udalosti a mimoriadnej situácie nazývame **krízová komunikácia**. Krízovou komunikáciou sa zaoberajú J. Sipko (2003), V. Patráš (2017), A. Genčiová (2018) a pod. Nezaobráame sa krízovou komunikáciou, ktorá súvisí s podnikom.

2.2 Dvojaké chápanie krízovej komunikácie

Krízová komunikácia sa chápe dvojako. **Užšie chápanie** predstavuje V. T. Míka (2004, s. 430), ktorý krízovú komunikáciu vymedzuje ako komunikáciu zameranú na varovanie a prípravu obyvateľstva a orientovanú na informovanie o priebehu riešenia krízovej situácie. Užšie

chápanie predstavuje napr. z prostredia hasičského zboru aj J. Valášek a F. Kovářik (2008), ktorí uvažujú o tom, akou rýchlosťou má byť podaná prvá informácia pri krízovej udalosti, ako ju prezentovať v spoločnosti a aký bude mať uvedená informácia vplyv na spoločnosť. **Širšie chápanie** predstavuje Š. Vymětal (2009, s. 15). Krízu chápe ako situáciu, v ktorej dochádza k narušeniu rovnováhy medzi základnými charakteristikami systému, pretože sa narúša filozofia, hodnoty, ciele a štýl fungovania systému. Krízovú komunikáciu definuje ako výmenu informácií medzi zodpovednými autoritami, médiami, organizáciami či skupinami pred, počas a po skončení mimoriadnej situácie. **Naše chápanie krízovej komunikácie**, s ktorým budeme pracovať v tomto texte, sa profiluje v rámci širšieho spôsobu prezentovania krízovej komunikácie ako komunikácie súvisiacej s mimoriadnou udalosťou a mimoriadnou situáciou, počas ktorej je narušený chod subsystémov spoločnosti v určitej krajine/na určitom území, napr. bezpečnosť, doprava, politický systém, spoločenské hodnoty, stabilita meny, súžitie, výroba, zásobovanie a pod.

3 Prístup ku krízovej komunikácii

Naším zámerom je krízová komunikácia z hľadiska prezentácie mimoriadnej udalosti v elektronickom prostredí webových stránok, konkrétne pri zobrazení zrútenia Morandiho mosta 14. 8. 2018 v Janove na www.topky.sk a www.sme.sk.

3.1 Fakty o páde Morandiho mosta v Janove

Morandiho most v Janove sa zrútil 14. 8. 2018 asi o 11,50 h. Morandiho most je v Janove súčasťou diaľnice A 10 medzi Janovom a taliansko-francúzskou hranicou. Je mostom nad riekou Polceverou a zrútil sa v dĺžke asi 200 metrov z výšky 45 metrov. Na moste bolo v čase jeho kolapsu 35 automobilov a 3 kamióny. Záchranári okrem živých a zranených ľudí

vytiahli postupne 43 mŕtvych osôb. Keďže most bol obyvateľmi využívaný veľmi frekventovane, väčšinou dvakrát denne, kraj Ligúria, ktorého hlavným mestom je Janov, vyhlásil ročný výnimočný stav súvisiaci práve so zrútením mosta kvôli torzu mosta (odpratávanie trosiek, asanácia mosta a odstránenie nebezpečenstva súvisiaceho s torzom mosta, ktorý sa nachádza nad domami) a výstavbe nového mosta, čím sa vyrieši aj plynulosť dopravy v meste Janov.

3.2 Žáner mapujúci mimoriadnu udalosť

3.2.1 Klasická správa

Základným spravodajským žánrom, ktorý informuje o udalostiach doma a vo svete, je správa, ktorá plní svoju funkciu, keď zodpovedá na otázky: kto? – čo? – kde? – kedy? – prečo? Správa môže smerovať k reportáži alebo ku komentáru, potom vzniká rozšírená správa.

Správa, ktorá oboznamuje o zrútení mosta v Janove, plní funkciu správy, pretože informuje o tom, že most (čo) sa zrútil (čo robil) v Janove (kde) 14. 8. 2018 (kedy), hoci tam nie je reálny, ale len predpokladaný dôvod (prečo). Správa má aj charakter rozšírenej správy, pretože má na viacerých miestach reportážne a komentárové črty. Viditeľnou odlišnosťou je však skutočnosť, že tento typ správy výrazne prekračuje priemernú dĺžku útvarov spravodajských žánrov, ktorá je tvorená textom do 100 slov (Mistrík, 1975, s. 24), pretože obsahuje približne niekoľko tisíc slov.

3.2.2 Onlinová skladaná správa

Nový typ správy sa profiluje v rámci spravodajstva online, ktoré umožňuje nepretržité dopĺňanie najnovších správ.

B. Osvaldová (2011, s. 28) spomína **skladanú správu**, ktorá zhrňuje niekoľko informácií k jednej téme, pričom ich autor dostane od viacerých korešpondentov. Namiesto publikovania niekoľkých správ vypracuje súborný text, ktorý má spoločný titulok.

L. Waschková-Císařová (2012, s. 25) uvádza charakteristiku **online správy**, ktorá sa od správy v tradičnom médiu líši rozsahom (prepojením viacerých článkov, linkovaním), aktuálnosťou (okamžitosťou, možnosťou stálej aktualizácie) a interaktívnosťou (možnosťou priameho kontaktovania autora, diskusia pod textom).

Nový typ správy môžeme pomenovať ako **onlinovú skladanú správu**, pretože sa od času vzniku udalosti z informácií webového prostredia profiluje po jednotlivých minútach zvyčajne až do nočných hodín, prípadne až do polnoci na webových stránkach internetových novín, resp. pozostáva z viacerých častí správy, napr. správa o zrútení mosta v Janove na www.topky.sk bola zostavená z 85 častí. Okrem onlinovej skladanej správy možno uvažovať aj o pomenovaniach denná správa, denná súhrnná správa, denný spravodajský blok, opisné pomenovanie z minúty na minútu (názov z www.sme.sk) či o iných názvoch.

Vzhľadom na skutočnosť, že tento typ správy je súčasťou online spravodajstva a že sa nepretržite dopĺňa počas celého dňa vo webovom prostredí dokladaním ďalších informácií, v ďalšom texte budeme používať pomenovanie **onlinová skladaná správa**.

4 Zobrazenie krízovej komunikácie v žánri správy

Budeme pracovať s (niektorými) kritériami, ktoré vymedzil pri definovaní žánrov vecných textov J. Mistrík (1975, s. 20-38): extenzita žánru, horizontálne členenie žánru, vertikálne odstupňovanie žánru, lexikálne prostriedky, ktoré doplníme kritériom tematika/tematizácia žánru a hypertextovosť žánru. Pracujeme so zobrazením krízovej komunikácie uverejňovanej na www.topky.sk.

4.1 Extenzita onlinej skladanej správy

Rozsahovo komunikácia v rámci žánru onlinej skladanej správy po prekopírovaní textu správy do formátu bežnej strany dosiahla 32 strán.

Krízová komunikácia predstavila mimoriadnu udalosť komplexne a podrobne, pretože mapovala udalosť z rôznych uhlov pohľadu. Zreteľne sa preto odlišuje od novín, ktoré vychádzajú v papierovej podobe, kde je limitovaná priestorom. Elektronický internetový priestor nelimituje správu priestorovo, resp. ohraničenie je menšie ako v novinách.

4.2 Horizontálne členenie onlinej skladanej správy

Horizontálne členenie správy na úvod, jadro, záver signalizuje členenie textu obvyklé napr. pri vedeckých textoch. Mimoriadna udalosť nie je trichotomicky členená, no má určitú vnútornú štruktúru, pretože je horizontálne odstupňovaná. Mimoriadna udalosť je rámcovaná, keď po titulku/po nadpise je naznačená základná informácia so zdôraznením negatívnych dôsledkov udalosti.

JANOV – Na frekventovanej diaľnici v Janove na severe Talianska sa dnes zrútilo niekoľko desiatok metrov mosta. V tom čase po ňom jazdili autá. Údaje o mŕtvych alebo zranených stále nie sú presne známe. Záchranári sa obávajú, že bude veľký počet mŕtvych. (www.topky.sk)

Po úvodnej informácii nasleduje 85 častí správy, ktoré podrobne oboznamujú s vývinom udalosti. Forma je tu prebratá z publicistického internetového zobrazenia športovej udalosti. Športová udalosť je rámcovaná minutážou napr. futbalového stretnutia, v rámci ktorej športový komentátor spôsobom reportáže približuje zápas.

Zafixovanie v čase sa pri zrútení mosta začalo 14. 8. 2018 o 12,28 h a skončilo o 21,57 h. Predstavujeme posledné tri správy spravodajského reťazca:

21:57 Fotografia uverejnená na Twitteri ukazuje, ako vyzeral most pred tragédiou a po nej.

21:54 Taliansky Červený kríž má na mieste špecialistov, vrátane psychológov, ktorí poskytujú pomoc rodinám obetí aj evakuovaným. Údaje o dĺžke vozovky, ktorá sa zrútila, sa líšia: mnoho talianskych médií píše o zhruba stometrovom úseku, zatiaľ čo BBC informuje o približne dvestometrovom úseku, čomu nasvedčujú aj satelitné snímky.

21:50 Príčina zrútenia mosta nie je známa. Na mieste stále pokračujú záchranné práce, na ktorých sa podieľa už 300 hasičov. Záchranári sú počas celého dňa v akcii. Taliansky premiér Conte po príchode na miesto záchranárom. *"Zachránili ľudí, ktorí padali 45 metrov a teraz sú živí a v nemocnici,"* poznamenal.

Žáner a jeho útvary onlinej skladanej správy sú budované na logickom princípe časového vývinu udalosti. Sú diaľdicky štruktúrované: na úvodnú/vstupnú časť spravodajskej informácie so základnými údajmi a na ďalšiu bohato segmentovanú časť spravodajskej informácie, ktorá na časovej osi zachytáva priebeh mimoriadnej udalosti. Vzťah medzi časťami správy nie je na úrovni dôležitejšia – menej dôležitá časť správy, ale na úrovni všeobecnejšia časť správy s rámcovými údajmi – konkrétnejšia časť správy s neustále dokladovanými a inovovanými časťami správy.

4.3 Vertikálne členenie textu onlinej skladanej správy

Vertikálne členenie mimoriadnej udalosti v zmysle textovitej stupňovitosti sa realizuje aj prostredníctvom striedania typov textu, ktoré nie je vyvolané variabilitou prejavu ako napr. v umeleckých textoch, ale interpretom textu so zámerom zdôrazniť niektoré časti textu. Odstupňovanie textu využíva striedanie typov písma, ktoré sa nachádzajú v správe, ale aj pri fotografiách, twitterových správach a pod. Tučné písmo

zdôrazňuje časový údaj, obyčajný typ písma predstavuje základné informácie, tučnou kurzívou sú zaznačené výpovede rôznych osôb a organizácií.

17:45 *"Blesk udrel do spodku piliera. Hneď potom sa začal drobiť cement a potom sa všetko zrútilo a bol koniec sveta,"* citovala La Repubblica člena štvorčlennej rodiny, ktorý sa tragédii prizeral. Teraz sa v starostlivosti psychológov spamätáva zo šoku. *"Videli sme, ako stavba povolila a potom spadol dole prvý kamión,"* opisovali svedkovia.

V analyzovanej správe sa uvádzajú údaje, ktoré súvisia s počtom obetí, červenou kurzívou; v texte príspevku sú tieto údaje zobrazené obyčajnou kurzívou.

17:49 *Počet obetí stále stúpa. Na 35 stúpol počet mŕtvych v dôsledku utorňajšieho zrútenia diaľničného mosta v meste Janov na severozápade Talianska. Päť zranených je vo vážnom stave. Informovala o tom agentúra ANSA s odvolaním sa na zdroje v hasičskom zbore.*

4.4 Slovná zásoba onlinej skladanej správy

Slovná zásoba je determinovaná charakterom textu, ktorého zámerom je predstavenie mimoriadnej udalosti. Z uvedeného dôvodu je používaná najmä jednovýznamová lexika. Ak vychádzame zo zistenia J. Místríka (1969, s. 88), že priemerná dĺžka slova v slovenčine je 2, 3 slabiky, tak text s priemernou dĺžkou slova nad 2, 3 slabiky bude text s jednovýznamovými slovami.

Spravodajská informácia využíva práve jednovýznamové slová, aby presne vysvetlila pomenovanú vzniknutú situáciu a jej vývinové premeny, napr. časť správy s minútážou 21,57 obsahuje 2,50 slabiky na slovo (30 slabík na 12 slov) a časť správy s minútážou 21,54 obsahuje 2,43 slabiky na slovo (112 slabík na 46 slov).

Spravodajská informácia býva rozšírená reportážnymi črtami priamych účastníkov mimoriadnej udalosti. V časti správy s minútážou 21,50 je obsiahnutá výpoveď talianskeho premiéra, ktorá obsahuje 2,22 slabiky na slovo (109 slabík na 49 slov). V časti správy s minútážou 17,45 sa nachádza rozsiahle svedectvo priameho účastníka udalosti, ktoré obsahuje 2,04 slabiky na slovo (102 slabík na 50 slov). Opisnosť reportáže prispela k zníženiu počtu slabík v slove pod 2,3 slabiky na slovo.

4.5 Tematika onlinovej skladanej správy

Krízová komunikácia, ktorá sa realizuje v rámci zachytenia mimoriadnej udalosti v onlinovej skladanej správe, sa profiluje v tematickej línii priebeh mimoriadnej udalosti – vyjadrenia o mimoriadnej udalosti, aby komplexne opísali mimoriadnu udalosť. Tematická línia sa časovo profiluje od bodu vzniku udalosti, resp. od prvého zaznamenania udalosti na webovej stránke. Mimoriadna udalosť sa začala o 11,50 h zrútením mosta, mimoriadnou udalosťou v médiách sa stala od 12,25 h.

4.5.1 Začiatok udalosti

Začiatok onlinovej skladanej správy okrem základného faktu, že sa zrútil Morandiho most v Janove, je neurčitý, hypotetický a dočasný.

13:05 Denník La Stampa napísal, že pod sutinami môžu byť ľudia. Zatiaľ nie sú žiadne správy o mŕtvych alebo ranených, ale podľa denníka La Repubblica zrejme nejaké vozy spadli dole. Na miesto vyrazili požiarnici. Informovali o tom talianske médiá. Podľa TG24 bolo v tom čase na moste osem áut. Agentúra ANSA uviedla, že sa zrútila približne 100 metrov dlhá časť mostnej vozovky. Z fotografií je zrejme, že pod niektorými časťami mosta sú tiež budovy.

Neurčitost' (*niektoré* talianske médiá uvádzajú; *približne* 100 metrov), hypotetickosť (pod sutinami *môžu byť* ľudia; *zrejme* nejaké vozy spadli dole) a dočasnosc' (*zatiaľ*' nie sú žiadne správy o mŕtvych alebo ranených, bolo to *v tom čase*) je vyjadrená aj slovné a vytvára perspektívu na presné určité, reálne zistené a trvalé konečné zobrazenie mimoriadnej udalosti.

4.5.2 Profilácia priebehu udalosti

Argumentácia

Fakt o zrútení Morandiho mosta je ťažko prijateľná skutočnosť, ktorú je potrebné potvrdiť nielen slovným opisom situácie, ale aj tlačovými/ spravodajskými inštitúciami, ktorými sú noviny La Stampa, La Repubblica, agentúry ANSA a TG24. Na potvrdenie nového faktu/ novej informácie je použitá argumentácia *ad rem* v zmysle odvolávania sa na známe mediálne inštitúcie. Použitá je aj argumentácia *ad oculus* na základe využitia fotografií a videonahrávok, ktoré sú tiež súčasťou správy. Vlastná skúsenosť fotografa či tvorca videonahrávky sa stáva súčasťou skúsenosti všetkých čitateľov správy, ktorí si môžu na vlastné oči overiť nový fakt.

Dramatickosť

Krízová komunikácia, ktorá sa predstavuje formou správy časovo segmentovanej z minúty na minúty, slúži dramatickosti zobrazenia mimoriadnej udalosti s tendenciou k hyperbolizácii. Hyperbolizácia je slovné fixovaná pri prechode od dvoch mŕtvych k desiatkam mŕtvych.

13:09 Podľa niektorých informácií sú zatiaľ dvaja mŕtvi.

13:15 Počet obetí sa rapídne zvyšuje. Niektoré talianske médiá uvádzajú desiatky mŕtvych.

14:48 Hasiči sa podľa agentúry AP obávajú, aby na mieste nešťastia neexplodovali rozvody plynu.

Neurčitost – určitost

Prechod od neurčitosti k určitosti pri zobrazovaní počtu obetí sa postupne transformuje do zvyšovania počtu obetí.

13:48 Podľa prvých informácií je potvrdených 11 mŕtvych.

15:09 Podľa najnovších informácií je už 20 mŕtvych a 9 zranených.

17:32 Počet obetí zrútenia časti diaľničného mosta v Janove stúpa. Podľa posledných správ zomrelo 35 ľudí. Novú tragickú bilanciu oznámil na svojom Twitteri kraj Ligúria s odvolaním na hasičov. Nezvestných je 10 osôb a vyše 13 je zranených.

Určitost' pri zobrazovaní počtu obetí má variatnú podobu na základe citovania/ uvádzanie informácií z viacerých zdrojov.

21:42 Kraj Ligúria, ktorého je Janov hlavným mestom, s odvolaním sa na hasičov na svojom Twitteri skôr uviedol, že obetí je 35. Neskôr večer kraj na Twitteri napísal, že oficiálne potvrdených je zatiaľ 23 mŕtvych.

Reakcie politikov

Domáci politici boli ako prví informovaní záchrannými zložkami, či im imožnilo skôr reagovať. Vyhlásenia obsahovali obavy o ľudské životy, vďaka za pomoc záchranným zložkám a priame zainteresovanie na riešení dôsledkov pádu mosta.

13:10 K situácii sa vyjadril aj taliansky minister dopravy Danilo Toninelli. „*S obrovskými obavami sledujem, čo sa stalo v Janove. Vyzerá to na obrovskú tragédiu. Sme v úzkom kontakte s jednotkami na mieste činu a smerujeme do mesta,*“ napísal minister.

Zahraniční politici ponúkali pomoc pri záchranných prácach a vyjadrovali sústrasť talianskemu ľudu a rodinám obetí.

18:31 Juncker vo svojom vyhlásení uviedol, že z katastrofy, ktorá si podľa aktuálnej bilancie vyžiadala 35 mŕtvych, je zdruvený a zarmútený. *"V mene Európskej komisie vyjadrujem rodinám a priateľom tých, ktorí zomreli, a talianskemu ľudu svoju najhlbšiu účasť a úprimnú sústrasť,"* vyhlásil šéf únijnej exekutívy. Záchranárom poprial *"silu a odvahu"*.

Politici realizujú svoje vyhlásenia najmä prostredníctvom bezpríznačkovej lexiky za účelom predstavenia svojich postojov, ktoré podporujú prostredníctvom persuzívnej techniky intenzity jazykovo vyjadrenej prívlastkami. V prívlastkoch sa už využíva aj príznačková lexika, napr. *s obrovskými obavami, na obrovskú tragédiu, v úzkom kontakte, po strašnom zrútení, svoju najhlbšiu sústrasť*.

Svedectvá účastníkov katastrofy a anonymných svedkov

17:42 Rozpadol sa, ako by bol z múky. Tak opisala denníku La Repubblica dnešný pád časti diaľničného viaduktu v Janove žena, ktorá sa vraj v osudnom momente nachádzala v bezprostrednej blízkosti Morandiho mosta.

19:15 K takmer zázračným sa radí prípad Davideho Capella, ktorý išiel cez Morandiho most v okamihu pádu. *"Videl som, ako cesta predom mnou mizne a zostal som skamenený a bezmocný vo svojom aute, ktoré letelo dole,"* uviedol 36-ročný hasič. Jeho auto ale nedopadlo tvrdo a Davide sa z neho dokázal sám dostať. *"Kolegovia hovoria, že to bol zázrak,"* dodal Capello.

Anonymní svedkovia a účastníci katastrofy vo svojich vyhláseniach používajú častejšie príznačkovú lexiku, napr. *rozpadol sa, akoby bol z múky; od mosta, keď sa zrútil; cesta predom mnou mizne, zostal som skamenený*. Lexika

má často metaforický charakter, čo vyhovuje opisu deštrukcie časti mosta.

4.5.3 Príčiny a dôsledky udalosti

Príčin (predpokladaných príčin) mimoriadnej udalosti je niekoľko.

16:58 „*Silný vietor, zásah blesku aj podmočená pôda určite hrali svoju úlohu, určite však nie sú jedinou príčinou pádu mosta. K takejto tragédii vždy vedie viac vecí, tie ukáže až dôkladné vyšetrovanie,*“ myslí si meteorológ stanice CNN Chad Myers.

17:45 "*Blesk udrel do spodku piliera. Hneď potom sa začal drobiť cement a potom sa všetko zrútilo a bol koniec sveta,*" citovala La Republica člena štvorčlennej rodiny, ktorý sa tragédii prizeral. Teraz sa v starostlivosti psychológov spamätáva zo šoku. "*Videli sme, ako stavba povolila a potom spadol dole prvý kamión,*" opisovali svedkovia. Predstavovaním predpokladaných príčin sa od správy a spravodajstva prechádza ku komentáru a analýze. Lexika komentára obsahuje väčší počet presných termínov, napr. *zrútenie časti stavby aj s pilierom, zosuv pôdy, prudký dážď, vozovka, silný vietor, zásah blesku, premočená pôda* a pod.

Dôsledky

19:04 Len niekoľko hodín po nešťastí taliansky minister vnútra a vicepremiér Matteo Salvini vyzval k väčším investíciám do infraštruktúry a k ignorovaniu rozpočtových limitov EÚ, ak je to nutné. "*Mali by sme sa sami seba opýtať, či rešpektovanie týchto limitov je dôležitejšie ako bezpečnosť talianskych občanov. Podľa mňa samozrejme nie,*" povedal Salvini.

4.5.4 Ukončenie/denné uzavretia udalosti

Krízová komunikácia o mimoriadnej udalosti, ktorým je pád časti Morandiho mosta v Janove, nebola ukončená súhrnným zistením, pretože denné uzatvorenie udalosti poslednou 85. časťou správy malo takúto podobu:

21:57 Fotografia uverejnená na Twitteri ukazuje, ako vyzeral most pred tragédiou a po nej.

Denné uzatvorenie udalosti vizuálne zafixovalo nový fakt pádu Morandiho mosta v Janove. V ďalších dňoch už nebola na www.topky.sk ani na www.sme.sk využitá forma onlinej skladanej správy pri informácii o páde mosta. Na informácie z prvého dňa nadväzovali samostatné texty.

4.6 Hypertextovosť onlinej skladanej správy

Základnou jednotkou hypertextu je krátky, integrovaný a sebestačný textový segment (v našom prípade je to rozoberaná správa), ktorý je otvorený dopĺňujúcim perspektívam prostredníctvom elektronických odkazov. Elektronické odkazy prepojujú textové segmenty do rozsiahleho textového systému (I. Reifová a kol., 2004, s. 79).

Hypertextovosť onlinej skladanej správy vyjadruje vzťah textu správy k ďalším textom, ktoré súvisia s uvedenou krízovou komunikáciou.

Na www.sme.sk možno z onlinej skladanej správy s názvom **Minúta po minúte: v Janove sa zrútila časť mosta, zahynulo najmenej 35 ľudí** prejsť prostredníctvom linkov na ďalšie texty, ktoré súvisia s mimoriadnou udalosťou, napr. texty **Most mal problémy. – Čo hovorí odborník. – Fotogaléria. – Chronológia. – Futbalista mal šťastie.**

5 Záver

Aká je krízová komunikácia o mimoriadnej udalosti, ktorá sa zaznamenáva v novom type onlinej skladanej správy?

1. Krízová komunikácia mapuje mimoriadnu udalosť, ktorá zaznamenáva negatívnu zmenu. Negatívna zmena narúša štandardné fungovanie spoločnosti.

2. Krízová komunikácia sa štandardne profiluje ako smerovanie od neurčitosti, hypotetickosti a dočasnosti k určitosti, zistenosti a trvalosti.

3. Krízová komunikácia sa predstavuje dramatickým zaznamenávaním nových faktov ako reálnych skutočností.

4. Krízová komunikácia obsahuje súbor tém súvisiacich s mimoriadnou udalosťou vrátane konštatácií faktov a vyjadrení organizácií/osôb.

5. Krízová komunikácia sa dotvára zobrazením vzniku a priebehu mimoriadnej udalosti, prostredníctvom nadväzujúcich textov a textu, ktorý prináša vyriešenie príčin mimoriadnej udalosti a tým aj ukončenie trvania krízovej komunikácie v médiách. Konkrétna udalosť sa následne dostáva medzi ostatné udalosti tohto typu a médiá sa k nej aj príležitostne vracajú.

Literatúra

GENČIOVÁ, Annamária. *Krízová komunikačná sféra a socio-pragmatické determinanty mediálne stváraného komunikátu*. Dizertačná práca. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2018. 423 s.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009. 640 s.

MISTRÍK, Jozef. *Žánre vecnej komunikácie*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975. 212 s.

MISTRÍK, Jozef. *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969. 726 s.

MÍKA, Tomáš Vladimír. Špecifiká krízovej komunikácie s verejnosťou. In: *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí*. Žilina: Fakulta špeciálneho inžinierstva Žilinskej univerzity, 2004, s. 429-436.

OSVALDOVÁ, Barbora. Druhy novinových zpráav. In: *B. Osvaldová a kol. Zpravodajství v médiích*. Praha: Karolínium, 2011. s. 25-28.

PATRÁŠ, Vladimír. Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream versus alternatívne spravodajstvo). In: *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Zborník materiálov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Belianum, 2018, s. 37-53.

REIFOVÁ, Irena a kol. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004, 327 s.

SIPKO, Jozef. Mimoriadne udalosti a komunikácia. In: *Komunikácia a text*. Prešov: Náuka, 2003, s. 248-268.

Slovník slovenského jazyka. M – N. Hlav. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda, 2015. 1104 s.

VALÁŠEK, Jarmil – KOVÁŘÍK, František a kol.: *Krizové řízení při nevojenských krizových situacích. Modul C*. Účelová publikace pro krizové řízení. Praha: Ministerstvo vnitra, generální ředitelství Hasičského záchranného sboru České republiky, 2008. 158 s.

VYMĚTAL, Štěpán. *Krizová komunikace a komunikace rizika*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. 176 s.

WASCHKOVÁ-CÍSAŘOVÁ, Lenka: Proměna tradiční žurnalistiky a online žurnalistika. In: *J. Čuřík a kol. Nové trendy v médiích I. Online a tištěná média*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 9-34.

Príspevok je výstupom z vedeckého grantu VEGA
1/0598/18 *Štylistika mienkotvornej elektronickej tlače
stredoprúdového a alternatívneho typu.*

Dr. h.c. prof. PaedDr. Pavol ODALOŠ, CSc.
Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 51
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: pavol.odalos@umb.sk

SEMIOTICKÉ ASPEKTY VÝVINOVEJ KONTINUITY GRAFICKÝCH SÚSTAV

Ján Sabol

SEMIOTIC ASPECTS OF DEVELOPMENT CONTINUITY IN GRAPHIC SYSTEMS

The author's observations of the research results in the area of development continuity in graphic systems (a writing system) on the semiotic background lead to conclusion that this development confirms gradual historical line from the iconic-symbolic to the arbitrary semiotic principle: from icons through ideographs to phonographic writing system.

Key words: graphic systems, writing system, icons, ideographs, phonographs, iconic-symbolic and arbitrary semiotic principle

1. Vývinová kontinuita písma (grafických sústav) realizovaného a fungujúceho vo vizuálno-optickom komunikačnom kanáli ako „odvodený“ korelát prvej fónickej komunikačnej sústavy (ide o akusticko-auditívny komunikačný kanál; k vzťahom zvukového a grafického systému porov. Sabol, 2004a) „tieňuje“ dynamiku a kontinuitu historicko-synchronných väzieb jazyka vôbec. Aj pri vzniku a vo vývine grafických sústav sa totiž prejavujú čas a priestor ako ontologické kategórie a v metajazykovej oblasti pri usporadúvaní výskumných výsledkov o písme ako gnozeologické kategórie. Tak ako zo všeobecnolingvistického hľadiska pozorujeme jazyk v čase a priestore (cez metódy genetickej a areálovej lingvistiky), skúmame aj problematiku času a priestoru v jazyku (najmä prostredníctvom štruk-

túrno-typologického opisu týchto kategórií v jazykovej sústave; pozri Sabol, 2004b), rovnako možno analyzovať a interpretovať grafické systémy v čase a priestore aj čas a priestor v grafických systémoch. Uvedené tri kritériá klasifikácie grafických sústav majú svoje špecifiká, ktoré – použité izolovane – nepokrývajú celú škálu charakteristík grafickej reči: genetická (temporálna, historická) klasifikácia nemôže byť dôsledná pre nevyriešenú otázku pôvodu mnohých písem, resp. preto, lebo sa v tom istom písme „vyskytujú prvky viacerých písomných sústav“; nevýhody čisto teritoriálnej (priestorovej, areálovej) klasifikácie spočívajú v tom, že do tej istej kategórie by sa mohlo zaradiť „niekoľko geneticky i typologicky úplne rozdielnych“ grafických sústav; pri uplatnení čisto typologického (štruktúrno-typologického, intralingválneho) kritéria sú komplikácie v súvislosti s faktom, že písmo sa vyvíja, preto tu „hrozí strata historickej identity niektorých písomných sústav“ (podrobnejšie Krupa – Genzor, 1989, s. 7-8). Jedným z rozhodujúcich riešení pri analýze vzniku, vývinu a systémového uplatnenia grafických sústav (ich prvkov aj vzťahov medzi nimi) je funkčné (a teda aj axiologické) bádateľské využívanie všetkých troch kritérií, pričom za hlavné možno vybrať genetické kritérium (ibid. s. 8).

2. V štúdií skúmanie vývinovej kontinuity grafických sústav obohatíme o semiotické kritérium, opierajúc sa o ich štruktúrno-typologický opis. Vychádzame tu z našich všeobecnolingvistických a semiotických zistení, ku ktorým sme došli v doterajšom bádani (porov. Sabol, najmä 1999; 2002; 2004a; 2011; 2014; 2016; 2018a; 2018b; tam aj ďalšia lit.), pričom rozvineme niektoré oporné teorémy tohto výskumu (osobitne pri poznámkach o tendencii k homeostáze, k vyvažovaniu semiotických štruktúr). Ide predovšetkým o východiskovú tézu, že semiotickým pozadím akusticko-auditívneho (fónická reč) a opticko-vizuálneho

(grafická reč) typu komunikácie sú dva základné znakové princípy: ikonicko-symbolický a arbitrárny (Sabol, 2004a). Ikonicko-symbolické (motivované) znaky (ako vývinovo staršie) sa vyznačujú symetriou („korešpondenciou“) medzi formou a obsahom (forma je motivovaná vonkajšou skutočnosťou), arbitrárne (nemotivované) znaky charakterizuje (zdedená nonreflexná – pozri v pozn. 1) symetria, ale aj asymetria („nekorešpondencia“) medzi formou a obsahom (forma nie je motivovaná vonkajšou skutočnosťou); súčinnosť a protipohyb týchto dvoch základných typov znakov tvorí jednu zo semiotických podstát jazykovej sústavy (podrobnejšie – aj k neurofyziologickému základu reči – porov. Jakobson, 1991; Sabol, 2011; 2016; 2018a a i.).

2.1. „Echo“, „tonalita“ uvedených dvoch základných semiotických princípov (ikonicko-symbolického a arbitrárneho) prenikajú skrz-naskrz celou jazykovou sústavou, ale aj ďalšími znakovými „iniciovanými“ systémami. Stali sa totiž „podnecovateľmi“ a symptómami takých základných binárnych opozícií (vytvárajúc prienikové množiny medzi nimi, čím sa posilňuje tendencia k homeostáze oboch protikladných členov), k akým patria (prvý príznak sa dominantne uplatňuje v „zóne“ ikonicko-symbolického princípu, pre druhý je dominantným semiotickým pozadím arbitrárneho princípu): **motivovanosť – nemotivovanosť, asociatívnosť – lineárnosť, selekcia – kompozícia, metaforický princíp (podobnosť) – metonymický princíp (priľahlosť), paradigmatickosť – syntagmatickosť, simultánnosť – sukcesívnosť, poézia (lyrika) – próza (epika), priestor – čas, hľadisko percipienta – hľadisko expedienta, odrazové gramatické kategórie – klasifikačné gramatické kategórie, diskontinuálnosť – kontinuálnosť, statickosť – dynamickosť** atď.

Tendencia k homeostáze ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu (pozri vyššie) ako dynamický proces sa potvrdzuje aj ekvipolentným vzťahom, prienikovosťou (Sabol, 2014) medzi členmi uvedených binárnych opozícií, čo možno veľmi preukazne pozorovať osobitne pri vzťahu motivovanosti a nemotivovanosti; táto tendencia sa posilňuje procesmi demotivácie ([postupný] prechod od genetickej motivácie k značkovému pomenovaniu), remotivácie ([postupné] oživovanie pôvodnej motivácie, návrat prvku k ikonickým „žriedlam“), transmotivácie či metamotivácie (podrobnejšie Sabol, 2010).

2.2. Vzťah symetrie ikonicko-symbolických znakov a symetrie a asymetrie arbitrárnych znakov treba vidieť vo viacerých úrovniach (rozlišujeme pritom reflexný a nonreflexný typ symetrie a asymetrie;¹ porov. Sabol, 2016). Ikonické znaky „o objekte, ktorý zastupujú, signalizujú aj formou, nielen obsahom“; arbitrárne/konvenčné znaky sa charakterizujú „nepričinnosťou odrazovosti na formálnej rovine“ (Krupa, 1980, s. 27). Vzhľadom na to, že vo vývine jazyka nachádzame nielen signály „premeny“ (prvších) ikonicko-symbolických znakov na arbitrárne, ale aj vývinovú kontinuitu a preskupovanie týchto obidvoch základných semiotických princíпов (pričom sa „získané“ vzťahy medzi formou a obsahom stávajú trvalou súčasťou ich nového narastovania: $IKON_1 \rightarrow ARBITR_1 \rightarrow IKON_2 \rightarrow ARBITR_2$), aj pri vývine ikonicko-symbolického princípu (od $IKON_2$) sa nonreflexný, „mechanický“ vzťah symetrie medzi formou a obsahom môže obohacovať o impulz predchádzajúcej arbitrárnosti nonreflexným, „mechanickým“ vzťahom asymetrie (v podobe relácie jednej formy a viacerých obsahov – pri polysémii; pravda, vnútorná väzba medzi jednotlivými významami sa tu zachováva; a navyše – z hľadiska znaku a pomenovania – je tu stále prítomná symetria: jazykový znak je reprezentovaný významom polysémantického

slova; porov. Horecký – Blanár – Sekaninová, 1984, s. 13). Práve vzhľadom na tento fakt symetrie nonreflexný typ asymetrie možno predpokladať najmä v priestore supraznaku (napr. pri vzťahu príslušnej vedľajšej vety v podrad'ovacom súvetí a z nej transformovanej polopredikatívnej konštrukcie – sémantika oboch syntaktických vyjadrení sa nemení, ide len o konštrukčno-syntaktický rozdiel – Sabol, 2018b, s. 319). Ďalším problémom pri „tenzívnom súžití“, „protirečivej súhre“ symetrie a asymetrie je vzťah znaku a slova (vrátane relácie znaku k jednoslovným a viacslovným pomenovaniám).

Ako sa ukazuje, vzťah ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov nie je disjunktný; je to symbióza, ale aj protipôsobenie ako jedno zo „zrkadlení“ symetrie a asymetrie v štruktúre jazykového znaku.

3. Dostávame sa k jadrú našej štúdie. Aj história grafických sústav – invariantne povedané – potvrdzuje genézu a vývinové stupne (pozri v 4) ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu: od piktogramov, ikonicko-symbolických znakov, v ktorých je dôraz na forme (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku, forma „znázorňuje“ obsah – pozn. 1), cez ideogramy (znaky, v ktorých prevažuje orientácia na obsahovú, sémantickú zložku s prelínaním konkrétnych logografických štruktúr, ale často aj s prvkami, v ktorých „doznieva“ piktografický záznam – pojmové písmo; lingvogramy; identifikačno-mnemonické znaky; logografické písmo; uplatnenie rébusového princípu, ktorý podporoval systemizáciu písma; logomorfemografické písmo; pozri podrobnejšie Krupa – Genzor, 1989, najmä na s. 19-42; ide o postupný proces kódovania relácie formy a obsahu, pri ktorej forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku [pozn. 1], čo je podstatou arbitrárnej znakovej štruktúry) k fonografickému písmu (k sylabogra-

fii a k hláskovému, presnejšie fonematickému písmu). Všeobecnejšie povedané, ide o proces zjednodušovania písma, o prechod od piktografie k logografii, od logografie k sylabografii a od sylabografie k fonografii [fonémografii – J. S.] (Krupa – Genzor, op. cit., s. 32). Na vývine písma možno pozorovať procesy kódovania grafických sústav od zmyslovo-konkrétneho k myšlienkovu-konkrétne, k prelínaniu vzťahu jednotlivého a všeobecného, k stupňovaniu generovania grafických jednotiek s postupujúcim vyšším stupňom abstrakcie. Tento vývin zároveň potvrdzuje skutočnosť, že vzťah medzi ikonicko-symbolickým² a arbitrárnym semiotickým princípom je ekvipolentný s tendenciou po homeostáze medzi nimi (Sabol, 2018a, s.135-136); vo vývine grafických sústav túto tendenciu možno preukazne pozorovať v prienikovej množine medzi piktografiou a logografiou.³

4. Vývin grafických sústav vydáva svedectvo aj o všeobecnejších semiotických súvislostiach relácií formy a obsahu na pozadí vzťahu symetrie a asymetrie medzi nimi. Ide predovšetkým o *vývinovú líniu od ikonicko-symbolických k arbitrárnym znakovým jednotkám* (porov. aj v 3), pričom možno pozorovať tendenciu k vzájomnému preskupeniu oboch uvedených základných znakových podstát (čo možno preukazne sledovať pri analýze biblických textov – Sabol, 2002; 2018a), súčinnosti, kooperácie pri generovaní jazykovo-semiotických jednotiek. Aj pri analýze kontinuálneho vývinu grafických sústav sa nám potvrdila existencia ekvipolentných protikladov medzi protikladnými jednotkami z „krajných“ pólov semiotickej podstaty. V týchto súvislostiach sa nám potvrdzuje poznanie, že „ikonickosť znaku má rozličné stupne vernosti, takže jestvujú viac aj menej ikonické znaky. To znamená, že v jazyku nejestvujú rýdzo ikonické ani rýdzo konvenčné znaky“ (Krupa, 1991, s. 70). Existenciou prechodných štádií, prie-

nikovosti vzťahu prvkov (dominantne ikonicko-symbolickej, resp. dominantne arbitrárnej semiotickej proveniencie) – s postupným prechodom od ikonicity k arbitrárnosti – sa vývinová postupnosť aj preskupovanie prvkov z oboch semiotických podstát pri opticko-vizuálnom type komunikácie (pri grafických jednotkách) pridáva k ďalším priestorom znakových sústav: 1) k neurofyziologickému základu reči („súčinnosť“ a „protipohyb“ pravej a ľavej mozgovej hemisféry, napr. pri dvoch základných typoch afázií – potlačanie vzťahu podobnosti, resp. vzťahu príľahlosti, teda metaforického verzus metonymického princípu – Jakobson, 1991, s. 87 n.), 2) vo vývine detskej reči, 3) pri obohatení ikonicko-symbolického princípu o arbitrárny (porov. aj udalosť pri babylonskej veži – pozri Sabol, 2018a, s. 139-140; pozn. 5 na s. 147-148), 4) vo vzťahu oboch členov binárnych opozícií v jazyku, pričom túto reláciu zaznamenávame už v základnom protiklade ikonicko-symbolického a arbitrárneho semiotického princípu (Sabol, 2014), 5) vo vývine akusticko-auditívnej komunikácie – najprv imitatívny princíp, onomatopoe, zmyslovo-konkrétny obraz sveta, 6) v kontinuu ikonickej a ikonicko-arbitrárnej kultúry (Sabol – Šutor, 2019).

Analýza vývinu grafických ústav zároveň potvrdila, že na výstavbu jazykových prvkov aj na ich bezporuchové fungovanie je nevyhnutná súčinnosť funkcií vyplývajúcich z uvedených dvoch základných typov znakov s tendenciou k homeostáze medzi nimi. Vyvažovanie, tendencia k homeostáze (k dynamickej funkčnej rovnováhe), k harmónii, k súladnosti, k vyrovnávaniu oboch základných semiotických princíпов navrhnutých na jazykovú sústavu, sa zároveň stalo permanentným oživovaním textotvorných procesov aj ich axiologických potenciálov.

Poznámky

¹ Vzťah symetrie a asymetrie formy a obsahu má dve základné podoby: a) reflexnú, odrazovú symetriu, pri ktorej ide o „priame“ napojenie na „odlesk“, obraz skutočnosti (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku, forma „znázorňuje“, „zobrazuje“ obsah – je to doména historicky, vývinovo „prvších“, ikonicko-symbolických znakov), a reflexnú, odrazovú asymetriu (pri ktorej forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku, forma „neznázorňuje“ obsah – je to doména arbitrárnych znakov); b) nonreflexnú, „mechanickú“, intralingválnu symetriu medzi formou a obsahom (doména ikonicko-symbolickej „tonality“ jazykových jednotiek; ide o vnútrojazykové, ontologicko-gnozeologicky podmienené, prevažne paradigmatické operácie) a nonreflexnú, „mechanickú“, intralingválnu asymetriu (doména arbitrárnej „tonality“ jazykových jednotiek). Semioticko-jazykovou dominantou je reflexný („hlbokový“) typ (a)symetrie a semioticko-jazykovou subdominantou je nonreflexný („mechanický“, „povrchový“) typ (a)symetrie medzi formou a obsahom (podrobnejšie – aj s príkladmi – porov. Sabol, 2016, najmä na s. 18-19).

² K ikonickosti ako jednej z dvoch semiotických podstát priraďujeme aj symbolickú úroveň kódovania; pri symboloch totiž ide o formu, ktorá je súčasťou odrazovej plochy znaku, ale na vyššej úrovni abstrakcie, ktorá vyplýva z kódovania všeobecnejších, univerzálnejších filozofických, estetických, teologických, historických, kultúrnych a ďalších princípov.

Oprávnenie vymedziť v rámci ikonického semiotického princípu symbolickú úroveň kódovania potvrdzuje – okrem iného – aj **hlaholské písmo**, konkrétne tri základné znaky: „KRÍŽ, znak, v ktorom už cisár Konštantín Veľký dostal prísľub, že v tomto znamení zvíťazí“ (ide o hlaholské písmeno **a – az**), „KRUH ako symbol božstva, ktoré nemá začiatku ani konca“ (ide o hlaholské písmená **i, s – slovo** a čiastočne **y – jery**) a „TROJUHOLNÍK, dodnes používaný v kostoloch ako symbol Najsv. TROJICE“ (Turčány, 1998, s. 55; tam aj ďalšia lit.). Použitie rovnakých symbolov **I a S**, hoci v inverznej podobe, je začiatkom slova **ISKONI** z evanjelia sv. Jána, ktorým Filozof začal svoj preklad („*ISKoni bie Slovo i Slovo bie u Boga i Bog7 bie Slovo*“ (Turčány, ibid., s. 57). Zároveň pri týchto dvoch znakov patriaciach do fonografickej (teda arbitrárnej) semiotickej sústavy, popri vymedzení ich *symbolickej hodnoty* (ktorou sa zaraďujú na pozadí „výzoru“ viazaného na uvedené dva symboly do širšieho priestoru ikonicity), možno vidieť

v ich inverznom „garde“ zásadný protiklad vokálov a konsonantov ako ďalší prejav ikonickej „tonality“. Pripomíname, že v spojení **IS** (a v jeho symbolickej „podobe“) možno identifikovať aj skratku Kristovho mena (**Isus**; lit. pozri u Kralčáka, 2014, najmä na s. 63 a 68).

³ V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že najstarším známym písmom na svete, ktoré **ako prvé** prekonalo štádium piktografie, je **sumersko-babylonské písmo** (Krupa – Genzor, 1989, s. 50-62).

Literatúra

HORECKÝ, Ján – BLANÁR, Vincent – SEKANINOVÁ, Ella. 1984. Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1984, s. 13-21.

JAKOBSON, Roman. 1991. Metaforické a metonymické póly. In: *Lingvistická poetika (Výber z diela)*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 87- 93.

KRALČÁK, Ľubomír. 2014. *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód*. Martin : Matica slovenská, 2014. 207 s.

KRUPA, Viktor. 1980. *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava : Veda, 1980. 166 s.

KRUPA, Viktor. 1991. *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1991. 163 s.

KRUPA, Viktor – GENZOR, Jozef. 1989. *Písma sveta*. Bratislava : Obzor, 1989. 359 s.

SABOL, Ján. 1999. K problematike vzťahu ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov. In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. I. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 1999, s. 47-50.

SABOL, Ján. 2002. Lingvisticko-semiotické pohľady na biblické texty. In: *Studia Academica Slovaca. 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mlacek. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2002, s. 198-207.

SABOL, Ján. 2004a. Semiotické pozadie komunikačných sústav. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii*. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004 (a), s. 30-36.

SABOL, Ján. 2004b. Jazyk v čase a v priestore – čas a priestor v jazyku. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Ed. M. Imrichová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004 (b), s. 15-17.

SABOL, Ján. 2010. Semiotická hladina motivovanosti v jazyku. In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej*. Ed. M. Šimková. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 44-49.

SABOL, Ján. 2011. Symetria a asymetria v jazyku. In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník. 34 (AFPh UP 304/386). Ed. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011, s. 31-40.

SABOL, Ján. 2014. Ekvipolentné protiklady medzi členmi binárnych opozícií jazykovo-semiotických štruktúr. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM, 2014, s. 48-66.

SABOL, Ján. 2016. Reflexný a nonreflexný typ symetrie a asymetrie v jazykovo-semiotických sústavách. In: *Slovakistika vo*

všeobecnelingvistickej a literárnovednej perspektíve. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. 92. Zost. I. Bónová, L. Jasinská. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2016, s. 15-23.

SABOL, Ján. 2018a. Tendencia k homeostáze semiotických štruktúr v biblickom texte. In: *Text v kontextoch (Text v interdisciplinárnych interpretáciách)*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Ed. L. Šutor. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2018 (a), s. 133-153.

SABOL, Ján. 2018b. Interlingválne a intralingválne súvislosti ikonickosti a arbitrárnosti jazykového znaku. In: *Jazykovedný časopis*, 69, 2018 (b), č. 3, s. 316-326.

SABOL, Ján – ŠUTOR, Lukáš. 2019. Semiotická štruktúra kultúrnych a jazykových fenoménov (v tlači).

TURČÁNY, Viliam. 1998. Poznámky k hlaholike a umeleckej stavbe Proglasu. In: *Konštantín Filozof: Proglas*. Druhé, upravené a doplnené vyd. Bratislava : Herba, 1998, s. 53-58.

Štúdia je jedným z výsledkov riešenia výskumného projektu VEGA č. 1/0273/16 *Komparatívny výskum dištinkívnych príznakov foném v slovenčine, v angličtine a v nemčine*.

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján SABOL, DrSc.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

Filozofická fakulta

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Moyzesova 9

040 11 KOŠICE

SLOVENSKÁ REPUBLIKA

E-mail: jan.sabol@upjs.sk

MANIPULACIJA KULTURNIM STEREOTIPIMA U REKLAMAMA

Diana Stolac

MANIPULATION WITH CULTURAL STEREOTYPES IN ADVERTISING

Advertisements and other types of ads surround us at every step and, whether we like it or not, have an affect on us. This paper discusses diversity of language varieties in advertising discourse. Those texts reflect all the internal diversity of Croatian language, which includes interlingual and intralingual diversity, i. e. the use of foreign languages, but also has dialectal and conversational substandard linguistic marks. These language choices are observed from the linguistic standpoint as well as manipulative strategies for cultural stereotypes. One of them is bound to the family, which is always at the first place, consists of four members (mother, father, son and daughter), both parents are employed, and the mother easily performs all her functions (parent, wife, cook, business woman...). Nevertheless, the shifts from this traditional image are noticeable and the advertisements with a different image of a family are being commented, especially ads from civil society associations. We analyzed a group of beer advertisements, in which there is a balance noticed between stereotypes about only male consumers of lower social status and the inclusion of girls and women, officials of higher social status and beer consumption in all types of places for social gatherings.

Key words: advertisement, manipulation, culture, stereotyp

U radu se na temelju izabrane metodologije i opsežnoga prikupljenog korpusa analiza reklamnih strategija usmjerava iskorištavanju društvenih stereotipa u reklamiranju.⁴

Polazište nam je da je reklama model komuniciranja u marketingu usmjeren širokome krugu korisnika kojemu je primarna funkcija pobuditi pozornost i uvjeriti klijenta da mu reklamirani proizvod ili usluga trebaju. U ostvarivanju toga cilja iznošenje objektivnih i konkretnih podataka nije u prvome planu (Đurin, 1999), dapače, traže se strategije koje će rezultirati željom za posjedovanjem proizvoda. U tu se svrhu marketinški stručnjaci služe raznim marketinškim strategijama, a naš će naglasak biti na uključivanju kulturnih stereotipa. A jezik reklama kojim se to može ostvariti treba biti kreativan, višeslojan, spektakularan i ceremonijalan, nerijetko šokantan i agresivan (Udier, 2006).

U kontekstu ovoga istraživanja primjerenom definicijom smatramo onu po kojoj je reklama semiotički znak (Nöth 2004: 136 i dalje) kojim se promiče vrijednost proizvoda jer su poruke koje reklama šalje tkanje ispleteno od verbalnih, vizualnih i akustičkih sastojnica. Za razumijevanje cjelovitosti poruke nužno je njihovo uzajamno višerazinsko analiziranje, uza što valja dobro poznavati kulturološke čimbenike (Nöth 2004: 508-511).

Izabrana je metodologija koja uključuje tri temeljne metode: metodu terenskoga prikupljanja podataka, metodu kvalitativne analize i metodu kvantitativne analize.

Polazi se od terenskoga prikupljanja podataka. Slikovni je materijal prikupljan posljednjih petnaestak godina za potrebe istraživanja reklamnoga diskursa (Stolac – Vlastelić 2014), a dopunjen je korpusom veleplakata, plakata

---

⁴ Zbog ograničenoga prostora ne raspravljaju se druge metodologije istraživanja reklamnoga diskursa, složeno nazivlje ni jezične strategije u reklamiranju (usp. Stolac – Vlastelić 2014; Stolac 2018a).

i drugih vrsta reklamnih poruka na novim oglasnim prostorima (pokrivalima zgrada u rekonstrukciji, javnim prijevoznim sredstvima...). U kvalitativnoj analizi rezultata većina će ovih reklamnih poruka biti predstavljena kroz izdvojene tekstove reklama i opis slike jer se iz tehničkih razloga ne objavljuju slikovni prilozi u boji⁵. Ipak, nekoliko je reklama prikazano u cijelosti, kako bi se vidio izvanjezični kontekst reklamne poruke. Dalje, metoda kvalitativne analize nužno je dopunjena filološkom metodom u analizi pojedinih reklamnih tekstova, posebice hibridnih. Provedene kvantitativne analize nisu predstavljene kroz statističke pokazatelje nego se primjerenijim pokazalo iznošenje primjera u kojima su zastupljenije strategije manipulacije kulturnim stereotipima.⁶

Sljedeći je značajan pojam manipulacija.⁷ Širok je i pokriva više područja, a u ovom su istraživanju promatrani načini upravljanja tuđim postupcima. Naime, iznošenje onih i samo onih izabranih informacija usmjerava primaatelja poruke u pravcu koji je odredio sastavljač reklame. Pritom mu pomaže i opet samo njihov izbor riječi, boje, slike

---

⁵ Svjesni smo da se isključivanjem boje znatno mijenja izgled reklama te otežava iščitavanje poruka.

⁶ Uz analizu hrvatskoga jezičnoga krajolika kakav se vidi na reklamama ovaj je razlog šire objašnjen: "Držimo da statistička analiza u ovoj vrsti istraživanja nije primjerena. Prikupljena je građa reklama, koje su kratko na javnim površinama, često zamjenjivane drugima ili čak unutar iste reklamne kampanje dopunjavane riječju/sintagmom/rečenicom, tako da se slika značajno mijenja iz tjedna u tjedan, iz mjeseca u mjesec. Smatrati podatke dobivene statističkim analizama vjerodostojnima /.../ te na njima temeljiti zaključke /.../ o tendencijama bilo bi upitno, ako ne ponekad i potpuno pogrešno" (Stolac 2018b: 305).

⁷ Usp. širi kontekst manipuliranja u reklamnom diskursu u Odaloš 2018.

ili glazbe, a sve temeljeno na ciljanim kulturološkim istraživanjima grupa⁸ kojima se reklama namjenjuje.⁹

Koji su to stereotipi koje reklame podržavaju te na temelju kojih potiču kupce na kupovinu?

Cijeli ih je niz, pa se u širokom rasponu izdvaja i nameće nespojivo. Tako dio reklama naglašava tradicionalne i nacionalne vrijednosti služeći se tradicionalnim slikama i nacionalnim simbolima, da bismo na drugoj strani nalazili poticanje na kupovinu svjetskih brendova kao neusporedivo boljih i kulturno prestižnijih. Isto tako nas reklame potiču na zdrav život, da bi nas možda već sljedeća gotovo izravno poticala na konzumaciju alkohola garantirajući užitak i ugodu druženja.

Dakle, na prvi se pogled prenose pozitivne misli, želi se klijentu opće i konkretno dobro (sreću, ljubav, zdravlje, lijep izgled, dugovječnost...). Pritom se manipulira našom željom da sve to imamo. Od jezičnih se sredstava rabe standardni i nestandardni, kolokvijalni i dijalekatski likovi, nešto nama blisko i drago. Od vizualnih se poticaja na reakciju (= kupovinu) uključuju slike obitelji, djece, životinja... Glazbena je pozadina ugodna, izbor je iz poznatoga i popularnoga...

Ako se pak želi prodati drukčji proizvod, onda se strategije mijenjaju. Tako se npr. parfemi prodaju uz predivne

---

⁸ Tako se na različite načine pristupa različitim društvenim grupama u kojima sastavljači reklama vide kupce (mladima, ženama, muškarcima, poslovnim ljudima...), a ta je različitost možda najuočljivija u pristupu reklamama za djecu, koja nisu izravni kupci, ali se za njih rado i često kupuje te su oni izravni ili neizravni poticatelji kupovanje (usp. Stolac – Vlastelić – Stolac 2015).

⁹ Iz opsežne literature izdvajamo naslove o odnosu medijskih informacija i kulture (Peović Vuković 2012), a posebno dio usmjeren reklamama, i to i s marketinškoga (Schiffman – Kanuk 2004; Belak 2008), i s jezikoslovnoga polazišta, kako na korpusu starijih reklama (Rišner – Glušac 2012) tako i suvremenih (Filipan – Žignić 2009).

prizore poznatih svjetskih vizura s puno glamura, uz malo ili nimalo teksta, a ako ga ima, on je na stranim jezicima, dok se npr. pivo reklamira uz sliku glasnih nogometnih navijača...

Manipulira se, dakle, mnogočime, posebno ljudskom željom za dobrobiti, za zdravljem koje dolazi iz prirode, manipulira se našim sjećanjima na okuse doma iz djetinjstva, a u tome pomažu umilne slike malih dragih životinja, mile dječice.

U radu ćemo izdvojiti dvije skupine reklama koje pokazuju kako sastavljači reklama dobro poznaju naše ponašanje kao društva i kao pojedinaca te kako nalaze načine da nas zainteresiraju za proizvode koje prodaju.

U prvoj je skupini manipulacija tradicionalnim vrijednostima, a u drugoj manipulacija navodno poželjnom konzumacijom piva.

Tradicionalne su vrijednosti nekoga društva značajan dio kulturnoga identiteta. Obitelj je središnja društvena skupina u našem životu, poruka je da nam je svima obitelj na prvome mjestu, pa se brojne reklame događaju u kućnoj atmosferi. Obitelj je gotovo uvijek četveročlana, čine je mati, otac, sin i kći, među svima vlada ljubav i razumijevanje. U toj idili se najviše naglaska daje majci, koja je idealna žena i lako obavlja sve svoje funkcije (majka, supruga, kuharica, poslovna žena...). Uloge i poslovi u obitelji tradicionalno su podijeljeni na muške i ženske, što se jasno vidi i podržava konzervativne pristupe razlici spolova.

Prelistavamo li ženske časopise za modu, zabavu i kućanstvo s kraja 19. i početka 20. stoljeća nalazimo na crteže majki s kćerima, gdje iz reklamne poruke vidimo da se očekuje da kći uči od majke i u budućnosti preuzme ulogu domaćice. Sin je s ocem u npr. novinama za lovce, sport i sličnima.

Tijekom godina dolazilo je do pomaka od ove ustaljene slike, ali je i tad to zapravo manipulacija istim tipom stavova.

Pogledajmo primjere reklama za pranje rublja i suđa te čišćenje kuće. To čine žene jer je to njihov zadatak, One su u tome spretne i uspješne. Sredinom 20. stoljeća još je to bio težak posao, pa se na licu vidi napor, ali polako je postao jednostavan i žena to čini s osmijehom, pjevuši, ima pritom uredne nokte i meke nježne ruke...

Krajem 70-ih godina 20. stoljeća pojavile su se u Hrvatskoj prve reklame u kojima je muškarac prao suđe. Bilo je to hrabro pokazivanje drukčije podjele posla u obitelji, odstupanje od stereotipa. Poznati je kazališni glumac radosno žviždukao i pjevao slogan *Danas pere Čarli*. Valja reći da je naziv proizvoda *Čarli* izvrsna jezična igra, skraćena sintagma *čar limuna*, ali budi i asocijaciju na strano muško vlastito ime.

No, ne zaboravimo da je vidljiv i podtekst: to sad može raditi i muškarac jer je lako, ima dobro sredstvo za pranje. Kad je to bio težak kućanski posao, nisu ga radili muškarci nego samo žene.

Tako je i u reklamama s muškarcem koji pere rublje i rađuje se jer mu lijepo miriši. Ekran je podijeljen i u drugom je dijelu majka koja ga poučava o pranju rublja: *ne treba samo dobro mirisati nego i prati*. I ovdje je razvidno da muškarci ni neke jednostavne poslove u kući ne mogu obavljati dobro bez ženskoga vođenja.

Pogledajmo sad popularnu reklamu za papirnate ubruse. Početkom 21. stoljeća žena je kućanica kojoj ništa nije teško, sve čini s osmijehom, a prati ju ljubičasta boja te jezični pratitelj – ime *Violeta*, koja podržava tu "žensku" boju. I tekst *Čudo jedno!* To je tekst u novinskoj reklamama, dok je u televizijskoj reklamama tekst *Violeta – čudo jedno!* Panije samo ubrus čudo nego i žena. Ali, ostao je jedan znak

stereotipa tradicionalne žene: povezana kosa, kako su to nekada imale žene u obavljanju kućanskih poslova. Moderna slika s tradicionalnom slikom u sebi.

Pogledajmo reklame za sredstva za olakšavanje kućanskih poslova koje odstupaju od očekivane slike.

Jedna od njih ima tekst

... jer svaka ljepotica zaslužuje svoju zvijer!

Slika pokazuje ženu koja zasigurno nije klasična kućanica: manekenka u večernjoj haljini, na nogama joj cipele s visokom potpeticom, sjedi u stilskoj fotelji i kraj nje je usisavač. Ona ga samo ima kraj sebe na slici, ne dotiče ga niti se njime služi, ona je ljepotica koja ima svoju zvijer. U lijevom je dijelu njezin potpis, ona nije anonimna kućanica.

Ni mlada djevojka na reklami za sredstvo za pranje rublja nije kućanica, ne samo zbog dobi, nego prvenstveno zbog odjeće. Odjevena je za odmor te tako odjevena ne bi mogla obavljati posao koji najavljuje: pranje rublja. Ona samo drži bocu sa sredstvom u ruci, ali tu nema ni naznake akciji. Njezina je ljepota mamac za kupovinu proizvoda, ali ona nije akter radnje za koju se rabi proizvod.

Pogledajmo sada kako se u reklamama predstavlja klasičan muškarac u obitelji. On je otac, suprug, hranitelj obitelji, donositelj odluka. Nije u središtu reklama osim ako ne odstupa od te slike, kao što smo već vidjeli u prethodnim primjerima. A u novijim reklamama on je taj koji kuha, peče kolače, čini to sa svojom kćeri... Naravno, gledateljima je ostavljeno da komentiraju nered koji je ostao u kuhinji, kao (i opet) stereotipni znak muške nesnalažljivosti u složenim (ženskim) kućanskim poslovima.

Jedan se plakat u tome izdvaja. Donio je šokantnu sliku koja značajno odstupa od tradicionalne slike muškarca.

Muškarac na slici nosi *majlonke*, koje se opisuju sintagmom *muške najlonke*, a izdvajaju se dva intrigantna teksta. Jedan je uzvik *FENOMENALNO!*, s grafostilistički izdvojenim nizom *MEN*. Drugo je pitanje *Jesi li dovoljno muško?* Sve izgleda kao reklama za novi proizvod, ali to nije bio proizvod, nego oglas udruge civilnoga društva kojim se, između ostaloga, ispitivala naša prihvatljivost drukčijega. Reakcija nakon objavljivanja reklame bile su raznolike i pokazale su podijeljenost u prihvaćanju drukčijih muškaraca od tradicionalno opisivanih.

Ipak, značajno je više reakcija pobudila reklama jedne bankarske kuće koja je snimila veliki broj ljudi koji prolaze gradom zadovoljni svojom bankom. Vidjele su se poznate vizure jednoga hrvatskog grada, puno običnih ljudi. Fokus je na očekivanim skupinama, prvenstveno obiteljima s djecom, starijim parovima i sl., od kojih se očekuje da budu korisnici bankarskih proizvoda, prvenstveno kredita. Tako se u fokusu nalaze i dva mlada muškarca i prva je pretpostavka da su to dva prijatelja. Kada se kamera spusti do njihovih ruku, vidi se da se drže za ruke te mijenjamo pretpostavku o njihovoj vezi. Reakcije u medijima su i opet pokazale podijeljenost u društvu u prihvaćanju drukčijih suživota.¹⁰

Jer, kakav bi trebao biti muškarac? Vidjeli smo da je stereotip supruga već pomalo nagrizen i da obavlja i kućanske poslove. Nađe se u takvim reklamama i poneki mladić, ali za prikaz mladića gotovo bismo mogli reći da su rezervirane reklame za pivo.

Polazni je stereotip u reklamama za pivo muški konzument, zapravo grupa muškaraca, koji su nižega i/ili srednjega socijalnog statusa, mlađe i/ili srednje dobi, uključeni u arhetipske rituale temeljene na muškom prijateljstvu

---

¹⁰ O prikazivanju drugih i drukčijih u medijima usp. npr. Caldas-Coulthard 2007.

i muškoj zabavi. Stoga su nebrojene reklame za pivo vezane uz nogomet te u njima nema žena.

Kada se reklamna kampanja toliko razbukta i brend se tako dobro poznaje, ne mora se naziv cjelovito vidjeti na plakatu, svi dobro znaju o čemu se radi.

Reklame u ovoj skupini semiotički su višeslojne i nude niz poruka, od onih kroz nacionalne simbole preko onih o *mačo* muškarcima, koji su snažni, spremni na sve i sposobni za sve... Kad bolje pogledamo, svi su znakovi sporta uključeni, samo ta spremnost za gužvu u šesnaesteru ipak nije usmjerenje na bavljenje sportom nego na navijačko druženje uz pivo.

U tom je kontekstu stereotip slaboga materijalnoga stanja, a velike želje za druženjem, što dobro pokazuje reklama za pivo s tekстом *Za one koji časte i na visok datum*. Aludira se na nisku cijenu koja će omogućiti i onima s niskim primanjima druženje uz pivo, neovisno o tim nepovoljnim uvjetima. Smještanje tih veleplakata u radničko naselje dodatna je manipulacija.

Ali, posljednjih je desetak godina zamjetan pomak od ovakve slike pivopija. U reklame se uključuju djevojke i žene, službenici višega socijalnog statusa, a konzumacija piva očekuje se na novim mjestima. Nisu to više samo zabave uz roštilj i gledanje utakmica nego su obuhvaćene sve vrste mjesta za druženje.

Posebno su u tome postale zanimljive reklame koje uključuju uporabu lokalnih jezičnih obilježja (*Kaj buš ti, bum i ja; Tak imam te rad; Ju te san se zajubija...*). Naprot tome, u reklamiranju stranih piva rabe se drukčije strategije, od jezika (npr. *The pivo*) do sofisticiranoga ambijenta i sl.

Na temelju prikupljene građe provedena je analiza reklama koje pokazuju kulturne stereotipe u hrvatskom društvu. Uvid u reklame ne može odgovoriti na značajna teorijska pitanja, kao što je onaj o uzročnom ili uzročno-posljedičnom odnosu između medija i kulture, ali može pridonijeti spoznaji da *struktura medija ne utječe na društvenost, politiku, identitete, već je i sama izraz neke društvenosti, kulture*

(Peović Vuković 2012). Jer svjesni smo toga da nam *reklama ne nameće potrebe i želje, već njima upravlja* (Belak 2008: 107).

Zaključujemo da se uočavaju pomaci u predstavljanju društvenih stereotipa u reklamnom diskursu te da svoje mjesto u novije vrijeme nalaze prikazi drukčijih, i ljudi i postupaka. Na društvu ostaje da takve pomake prihvati i senzibilizira se prema onome što nije dio tradicionalne slike svijeta. Drugo je pitanje koliko su se u tome snašle manipulacijske strategije.

Literatura

BELAK, Boris. 2008. *Ma tko samo smišlja te reklame?!? – Prvi hrvatski priručnik o pisanju reklamnih poruka*. Zagreb : Rebel, 2008, 237 s.

CALDAS-COULTHARD, Carmen Rosa. 2007. Cross-Cultural Representation of 'Otherness' in Media Discourse. In: *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Eds. G. Weiss & R. Wodak. Palgrave Macmillan, 2007, s. 272-296.

ĐURIN, Sanja. 1999. Reklamna poruka. In: *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Eds. L. Badurina, B. Pritchard, N. Ivanetić, D. Stolac. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 1999, s. 203-219.

FILIPAN-ŽIGNIĆ, Blaženka. 2009. Utjecaj medija koji prenosi reklamnu poruku na njezin jezik. In: *Lingvistika javne komunikacije: sociokulturni, pragmatički i stilistički aspekti*. Eds. M. Brdar, M. Omazić, B. Belaj, B. Kuna. Zagreb – Osijek : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2009, s. 291-299.

NÖTH, Winfried. 2004. *Priručnik semiotike*, Zagreb : Ceres, 2004, 667 s.

ODALOŠ, Pavol. 2018. Komunikácia a manipulácia. In: *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Zborník

materijalov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii. Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Edícia: Filozofická fakulta, 2018, s. 26-36.

PEOVIĆ VUKOVIĆ, Katarina. 2012. *Mediji i kultura : Ideologija medija nakon decentralizacije*, Zagreb : Jesenski i Turk, 2012, 236 s.

RIŠNER, Vlasta – GLUŠAC, Maja. 2011. *Kroz mijene i dodire publicističkoga stila*. Osijek : Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2011. 256 s.

SCHIFFMAN, Leon G. – KANUK, Leslie L. 2004. *Ponašanje potrošača*, Zagreb : Mate 2004.

STOLAC, Diana – VLASTELIĆ, Anastazija. 2014. *Jezik reklama*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci, 2014. 240 s.

STOLAC, Diana – VLASTELIĆ, Anastazija – STOLAC, Dunja 2015. Idemo se igrati! Reklame za djecu predškolske dobi. In: *Unapređenje kvalitete života djece i mladih*. Tuzla : Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih (Tuzla, BiH); Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli; Sojuz na defektolozi na Republika Makedonija), 2015, s. 92-104.

STOLAC, Diana. 2018a. Jezične strategije reklama u 19., 20. i 21. stoljeću – sličnosti i razlike. In: *Sinhronne a diachronne konteksty jazykovej komunikácie*. Zborník materijalov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii. Banská Bystrica 17. – 18. 9. 2015. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Edícia: Filozofická fakulta, 2018, s. 54-65.

STOLAC, Diana. 2018b. Reklame i jezični krajolik. In: *Jezik i njegovi učinci*. Eds. D. Stolic i A. Vlastelić, Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku i Srednja Europa, 2018, s. 301-316.

UDIÉR, Sanda Lucija. 2006. O jeziku reklame. In: *Jezik i mediji – jedan jezik : više svjetova*. Ed. J. Granić. Zagreb – Split : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2006. s. 711-721.

Ovaj rad je sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-285.

Prof. dr. sc. Diana STOLAC
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku
51000 RIJEKA
HRVATSKA
E-mail: diana.stolac@ri.t-com.hr

JAZYKOVÉDNÉ REFLEXIE

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ SKÚMANIA EXOLINGVÁLNEJ KOMUNIKÁCIE

Katarína Chovancová – Lucia Ráčková

THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH ON EXOLINGUAL COMMUNICATION

Exolingual communication takes place in contexts in which speakers do not speak the same language. Confined to a means of communication they possess but partially they search for making themselves understood. The paper draws attention to some of the core notions involved in identification, analysis and interpretation of relevant communication strategies used in exolingual contexts and in assessment of their impact.

Key words: communication, language, contact, exolingual communication, communication strategy, communicative competence

Úvod

Vo veľkom množstve komunikačných udalostí, do ktorých vstupujeme ako priami účastníci alebo ktoré vo svojom okolí pozorujeme, sa nachádzajú situácie so špecifikami vyplývajúcimi z prítomnosti jazykového kontaktu. Takéto komunikačné situácie môžu mať rozličnú genézu, podobu i cieľ, no nezriedka prinášajú so sebou osobité výzvy a kladú zvýšené nároky na komunikantov čo do zaistenia bezporuchovej informačnej výmeny a dostatočnej miery vzájomného porozumenia tak, aby bol naplnený komunikačný zámer. Možno sa domnievať, že zvláštnu pozornosť si zaslúžia také jazykovokontaktové komunikačné udalosti, ktoré vykazujú nerovnovážny stav medzi komunikantmi pokiaľ ide o využitie jazykových kódov, prípadne

sa vyznačujú istou mierou asymetrie komunikačných kompetencií zapojených účastníkov.

Exolingválna komunikácia

Termínom exolingválna komunikácia (z angl. *exolingual communication*; fr. *communication exolingue*) sa označujú situácie, v ktorých si komunikanti z rozličných dôvodov vyberú alebo sú nútení používať ako dorozumievací prostriedok jazyk, ktorý nie je prvým (materinským) jazykom všetkých z nich (Porquier, 1984, Porquier – Py, 2004). Exolingválna komunikácia predpokladá použitie prirodzeného jazyka, ktorý je jednému alebo viacerým účastníkom komunikácie neznámy alebo ho ovláda(jú) iba čiastočne. Je charakteristická zreteľnou asymetriou v úrovni komunikačnej kompetencie komunikantov a prítomnosťou komunikačných stratégií, ktoré umožňujú uskutočniť verbálnu interakciu napriek obmedzenej komunikačnej kompetencii niektorých komunikantov. Naznačená asymetria sa prejavuje v jazykových aj v kultúrnych aspektoch komunikačného procesu a jej rozsah je daný úrovňou kompetencie nerodeného hovoriaceho (nerodených hovoriacich), ktorý/í sa na nej zúčastňuje/ú.

Koncept exolingválnej komunikácie súvisí s pojmom jazykového kontaktu (východiskovo chápaného v zmysle Weinreicha, 1979), ktorý sa vzťahuje na opis medzietnickej komunikácie a pôvodne sa využíval na vyjadrenie špecifickosti komunikačnej situácie medzi rodenými hovoriacimi a imigrantmi, ktorí sa tento jazyk naučili v prirodzenom prostredí, nie v inštitucionalizovanom vzdelávacom procese. Príkladom exolingválnej komunikácie však je aj komunikácia medzi učiteľom a študentmi na hodine cudzieho jazyka, najmä ak máme na mysli komunikačné kontexty vznikajúce pri využívaní najnovších, plurilingvizmus podporujúcich didaktických metód (napr. tandemové vyučova-

nie cudzích jazykov). V kontexte vysokoškolského vzdelávania sa možno s takýmto typom komunikovania stretnúť medzi zahraničnými študentmi z rôznych krajín (alebo medzi zahraničnými a domácimi študentmi) počas študijnej mobility. Klasickým neinštitucionálnym modelom ostáva komunikovanie medzi rodeným a nerodeným hovoriacim. Ide vždy o komunikáciu s parametrom bilingválnosti alebo plurilingválnosti. Štúdium exolingválnych situácií má význam aj pre skúmanie parciálnej komunikačnej kompetencie a pre hľadanie odpovedí na otázky súvisiace s postupným konštruovaním jazykového portfólia jednotlivcov v procese osvojovania si jazykov.

Základné parametre výskumu exolingválnej komunikácie

Zámerom je identifikovať, analyzovať a interpretovať komunikačné stratégie hovoriacich v asymetrickej jazykovo-kontaktovej komunikačnej situácii a skúmať dopady výberu týchto stratégií na úspešnosť komunikačnej výmeny (t. j. na elimináciu zvýšeného rizika jej poruchovosti). Predmetom výskumu sú bežné každodenné konverzácie, ktorých účastníci sú vybavení rôznou mierou kompetencií v rozličných jazykoch, pričom však nedisponujú všetci jedným spoločným komunikačným kódom. Výskum sa realizuje na originálnom hovorenom jazykovo zmiešanom korpusovom súbore.

V etape konštruovania korpusovej bázy sú využité metódy a postupy platné v sociolingvistike. Jazykový materiál pozostáva z originálnych zvukových nahrávok komunikačných udalostí (rozhovorov) v súhrnnom rozsahu 10 hodín. Vyznačuje sa charakteristickými parametrami ústnosti, súkromnosti, neoficiálnosti, spontánnosti (nepripravenosti) a hovorovosti. Na jednotlivých konverzáciách sa zúčastňujú 3 alebo 4 hovoriaci. Materinský jazyk účastníkov konverzácie nie je rovnaký a medzi niektorými je nulový prienik z pohľadu

ovládania skúmaných jazykov (francúzština a slovenčina). Do komunikačných udalostí tak vstupujú slovenskí hovoriaci, ktorí vôbec neovládajú francúzštinu; rodení frankofónni hovoriaci bez znalosti slovenčiny; slovenskí a francúzski rodení hovoriaci s čiastočnou znalosťou jazyka komunikačného partnera (slovenčiny a francúzštiny).

Jazykový korpus je zostavený s využitím metodologických skúseností riešiteľského kolektívu Slovenského národného korpusu, špecificky Slovenského hovoreného korpusu vo vzťahu k požadovaným kvalitatívnym parametrom technického zabezpečenia formátu nahrávok, systému transkripcie a anotácie korpusu. Tieto požiadavky sa rozširujú o ďalšie parametre súvisiace s anotáciou sledovaných pragmaticko-komunikačných javov typický pre exolingválnu komunikačnú situáciu.

V rečovom prejave respondentov sa sledujú vybrané javy súvisiace s kontaktom jazykov a vyhodnocujú sa vo vzťahu k sociologickým parametrom vzorky zapojených respondentov. Vzhľadom na dialogický charakter zozbieraného materiálu je potrebné pri jeho analýze využívať techniky transverzálnej a longitudinálnej analýzy verbálnych interakcií, resp. konverzačnej analýzy. Ide o identifikáciu výskytu jazykových stôp zvolených komunikačných stratégií, ich následnú kategorizáciu a interpretáciu. Zaujímavé je tiež pozorovať spôsoby metajazykovej signalizácie prejavov uvedených komunikačných stratégií.

Ciele výskumu exolingválnej komunikácie

Zo strany účastníkov je exolingválna komunikácia charakteristická uvedením si, že sa komunikuje v osvojenom (nematerinskom) jazyku. V rámci voľby všeobecných komunikačných stratégií je možné predpokladať kooperatívny prístup hovoriacich, zvýšenú toleranciu odchýlok od jazy-

kovej a komunikačnej normy, asistenciu zo strany kompetentnejších komunikantov menej kompetentným. Možno očakávať využitie istých typov špecifických pragmatických komunikačných stratégií súvisiacich napríklad s výberom lexikálnych prostriedkov (hľadanie správneho výrazu spojené s doslovným alebo voľným opakovaním, použitie neologizmov, preklad, parafrázovanie, opisné vyjadrenia a pod.). Hovoriaci sa snažia predchádzať komunikačným problémom a neporozumeniu, signalizovať takéto situácie a pokiaľ nastanú, spoločne ich odstraňovať. Na dosiahnutie efektívnosti komunikačnej výmeny sa pritom využívajú aj mimojazykové prostriedky rozličného typu, najmä z oblasti gestiky a zvukových neverbálnych prostriedkov.

Medzi základné riešenia, ktoré majú komunikanti v procese exolingválnej komunikácie k dispozícii na uskutočnenie potenciálne bezporuchovej komunikačnej výmeny, patria: a) kontextová predikcia (interkomprehenzia), b) využívanie interlinguy (lingua franca), c) mediácia (vo význame výslovného explikovania významu novým formulovaním). Ide o zásadne odlišné spôsoby komunikovania významu, ktoré môžu byť sprevádzané v rozličnej miere aj explicitným metakomunikovaním. Potenciál týchto prostriedkov na úspešnú komunikáciu a ich reálne zastúpenie v autentickom komunikovaní je vhodným objektom lingvistického skúmania.

Stratégia kontextovej predikcie, na ktorú nahliadame v špecifickej perspektíve medzijazykového porozumenia (interkomprehenzie), spočíva v podvedomom alebo vedomom aktivovaní poznatkov z rozličných jazykov, ktoré sú súčasťou jazykovej „výbavy“ hovoriacich. Ide o zručnosť v kontextovom odhadovaní významu výpovedí komunikačných partnerov bez prispôsobovania komunikačných kódov exolingválnemu charakteru komunikačnej situácie a rovnako aj bez použitia mediačných prostriedkov.

Použitie interlinguy (lingua franca) znamená nielen voľbu, ale často i kreovanie in medias res spoločného medzijazyka. Ide o vedomý krok smerom k adaptovaniu komunikačného kódu s využívaním techniky miešania kódov. Pozíciu lingua franca môžu obsadiť dostupné vehikulárne jazyky. V prípade aktuálneho európskeho teritória ide najmä o angličtinu.

Stratégia mediácie sa uplatňuje, keď jeden z hovoriacich preberá na seba rolu sprostredkovateľa facilitujúceho komunikačnú výmenu v rámci skupiny. Túto rolu na seba môžu v priebehu komunikačnej udalosti na seba prevziať striedavo viacerí komunikanti. Opiera sa predovšetkým o definovanie referenčných hodnôt a reformuláciu výpovedí ostatných hovoriacich.

Záujem vzbudzuje pomer zmienенých stratégií a prípadná prevaha niektorej z nich. Ide najmä o vzťah medzi, na jednej strane, možnosťami implicitného odkrývania významov s využívaním široko poňatej jazykovej kompetencie, ktorej rozsah je u každého hovoriaceho daný počtom ovládaných jazykov, systémovými, genetickými či typologickými vzťahmi medzi nimi a mierou poznania týchto vzťahov, ako aj úrovňou ovládania jednotlivých jazykov a, na druhej strane, explicitným kooperatívnym vyjasňovaním významov prostredníctvom preberania mediátorskej roly u jednotlivých komunikantov.

Čiastkové poznatky z etapy predvýskumu

Nasledujúce výňatky (príklady 1 až 3) pochádzajú z pilotnej audionahrávky, ktorá je súčasťou pracovného korpusu výskumného projektu s vyššie zmienенými parametrami¹¹. Táto komunikačná udalosť má 4 účastníkov, z toho sú 2 Slovenky

---

¹¹ Ide o projekt VEGA č. 1/0020/18 *Výskum exolingválnej komunikácie* (2018 – 2020). Audionahrávka realizovaná 26. 9. 2018.

(označené iniciálami M a K). Jedna z nich (M) ovláda na francúzštinu na úrovni C2, druhá (K) tento jazyk neovláda vôbec. Ďalšími komunikantmi sú Francúz (C) s veľmi dobrou znalosťou češtiny a slovenčiny a Francúzka (A) so znalosťou slovenčiny na základnej úrovni A1. Celková dĺžka nahrávky je 60 min. 49 s. a výňatky pochádzajú z jej úvodnej časti, v ktorej prebieha vyjasňovanie si komunikačných rol a hľadanie tém rozhovoru. Transkripcia zachytáva verbálnu rovinu komunikačnej udalosti a niektoré paraverbálne a neverbálne prejavy. Najčastejšie ide o krátke pauzy označené (.), ako vidieť v nasledujúcich dvoch krátkych výňatkoch (príklady 1 a 2), ale aj o klesajúcu a stúpajúcu melódiu výpovede, pauzy a smiech (dlhšia ukážka v príklade 3).

Príklad 1

- 1 M: *koľko mesiacov už si na slovensku*
- 2 A: *mhm je môj druhý rok*
- 3 M: *aha druhý rok dobre čiže druhý rok*
- 4 A: *nie nie jeden rok (.) je môj*
- 5 M: *aha čiže teraz začínaš druhý rok*
- 6 A: *áno*
- 7 M: *aha začínaš druhý rok*

Príklad 2

- 1 M: *mesto banská bystrica mesto*
- 2 A: *ah*
- 3 M: *brusno (.) dedina*
- 4 A: *ok*
- 5 M: *... village plus petit*
- 6 A: *ok*
- 7 K: *a ako sa to povie po francúzsky*
- 8 A: *...*
- 9 M: *village*
- 10 K: *village*
- 11 M: *commune*

12 K: *a mesto*↑

13 A: *ville*

14 M: *la ville*

Otázka hovoriacej M v prvom riadku ukážky v príklade 3 tematicky nadväzuje na predchádzajúcu časť výmeny, v ktorej sa hovorilo o športoch obľúbených v rôznych re-
giónoch Francúzska:

Príklad 3

1 M: *ozaj aký šport vás baví*↓ *teda šport pasívne aktívne*↓

2 A: *mhm*

3 M: *čo pasívne že sa ti páči že ty máš rada*

4 A: *pasívne hokej*

5 M: *hokej (smiech) ale to iba vďaka tomu že si na slovensku*

6 K/M/A: *(smiech)*

7 M: *predtým nie hokej*

8 A: *nie*

9 M: *(smiech) to si iba tu videla keď sú majstrovstvá sveta*

10 *championnat du monde že les gens les slovaques*

11 A: *mhm ok nie viem hokej ale mám rada*

12 M: *pozerám*

13 A: *ísť ... ale*

14 M: *aha ideš ideš na štadión*↑

15 A: *ano*

16 M: *aha*

17 A: *trikrát*

18 M: *už trikrát si bola*

19 A: *(smiech)*

20 M: *na štadióne (.) to je super (.) ty si nebol ešte na štadióne*

21 C: *mhm v česku (.) hrají lepšie no*

22 M/K: *(smiech)*

23 K: *asi ho vy(.)sunieme (smiech)*

24 M: *dobre no pasívne hokej a aj aktívne nejaký šport*↑

V tejto výskumnej fáze sa potvrdila predovšetkým očakávaná náročnosť výberu komunikantov tak, aby svojimi rozličnými kompetenciami vytvorili skupinu v požadovanej skladbe. Ide o komunikantov informovaných o výskume, učiteľky a učiteľa cudzích jazykov a vedeckovýskumnú pracovníčku.

Ukázalo sa tiež, že model s troma zapojenými komunikantmi bude vyhovujúcejší, než je model zapájajúci štyroch hovoriacich, a to z hľadiska jednoznačnosti pridelených kompetenčných „profilov“. Organizácia ďalších komunikačných udalostí zohľadňuje túto skúsenosť. Získaný jazykový materiál rovnako významne ovplyvňujú aj individuálne osobnostné črty komunikantov, ich prístup k úlohe, stotožnenie sa so situáciou, komunikačné zvyklosti, miera kooperatívnosti atď. Komunikanti sa však pri jednotlivých komunikačných udalostiach menia a snahou je dosiahnuť dostatočnú mieru ich rôznorodosti z hľadiska osobných i sociálnych parametrov.

Dôležité konštatovanie sa týka mimoriadne vysokej frekvencie opakovacích štruktúr. Nejde pritom iba o doslovné (nemodifikované) opakovanie výrazov (príklad 2, r. 9 – 10 *village*; príklad 3, r. 14 *ideš*), ale predovšetkým opakovanie, pri ktorom sa pôvodný výraz z gramatického, pragmatického či sémantického hľadiska modifikuje, rozvíja alebo dopĺňa (príklad 2, r. 13 a 14 *ville – la ville*; príklad 3, riadky 17 a 18 *trikrát – už trikrát*; príklad 3, riadky 1 a 2 *šport – šport pasívne aktívne*;). Takéto opakovacie štruktúry možno vo väčšine prípadov pokladať za prejav reformulovania ako špecifickej komunikačnej stratégie typickej pre sprostredkovanú komunikáciu. V súlade s Martinotovou et al. (2018) chápeme reformuláciu ako: „princíp konštruovania významu a zároveň formálny mechanizmus artikulovania vzťahu medzi segmentom východiskového prehovoru a iným segmentom. Výsledkom je vo väčšej či

menšej miere modifikovaný prehovor v porovnaní s východiskovými prehovorom, pričom zachovanie sémantickej ekvivalencie nie je podstatné.

Reformulácia sa realizuje prostredníctvom uzavretej množiny postupov, z ktorých každý vytvára vzťah medzi východiskovou a reformulovanou predikáciou.“¹² (Martinot et al., 2018, s. 2.) Reformulovanie sa neprejavuje iba opakovaním výrazov. Ako vidieť v príkladoch 4 až 7 vybraných z úryvkov korpusu uvedených vyššie, uvažovať o ňom možno aj v tých prípadoch, keď sa reformulované výrazy na seba formálne neponášajú, ale reformulácia je signalizovaná markermi rozličného typu (*že, to (iba), čiže, aha* a pod.) alebo je spojená s prepnutím kódu.

Príklad 4

M: čo pasívne že sa ti páči že ty máš rada

Príklad 5

M: hokej (smiech) ale to iba vďaka tomu že si na slovensku

M: (smiech) to si iba tu videla keď sú majstrovstvá sveta championnat du monde že les gens les slovaques

Príklad 6

M: koľko mesiacov už si na slovensku

A: ehm je môj druhý rok

M: aha druhý rok dobre čiže druhý rok

A: nie nie jeden rok (.) je môj

---

¹² „à la fois un principe de construction de sens, et un mécanisme formel d’articulation entre un segment repris à un énoncé source et un autre segment. Cette articulation produit un énoncé plus ou moins modifié relativement à l’énoncé source, que l’équivalence sémantique soit maintenue ou non. Elle se réalise à travers un nombre fini de procédures, chacune d’elles mettant en relation une prédication source et une prédication reformulée“ (Martinot et al., 2018, s. 2).

M: aha čiže teraz začínaš druhý rok

A: áno

M: aha začínaš druhý rok

Príklad 7

M: (smiech) to si iba tu videla keď sú majstrovstvá sveta championnat du monde že les gens les slovaques

Reformulácia (alebo opakovanie s modifikáciou) môže byť signalizovaná alebo nesignalizovaná. Môže sa vzťahovať na predchádzajúci prehovor toho istého hovoriaceho alebo na prehovor komunikačného partnera. Zhodne s francúzskou teoretickou J. Authier-Revuz (1995) robíme v tomto prípade rozdiel medzi autoreformuláciou a heteroreformuláciou.

Z hľadiska výskumného zámeru a pracovných predpokladov naznačených v priestore tohto textu má veľkú váhu zistenie, že s najväčšou pravdepodobnosťou možno identifikovať vzťah reformulácie k všetkým trom sledovaným komunikačným stratégiám. Je preto nevyhnutné práve v dôkladnom teoretickom uchopení tohto konceptu a jeho usúvzťažnení predovšetkým s dostupnými domácimi koncepciami vidieť možný kľúč k relevantným výsledkom v predmetnej analýze jazykovo zmiešaných kontaktných komunikačných udalostí.

Záver

Komunikačné kontexty, v ktorých nastáva kontakt dvoch jazykov, kladú na komunikantov zvýšené nároky. Ak ide o jazyky, ktoré nie sú v úzkom vzťahu genetickej či typologickej príbuznosti, ale majú odlišný typologický charakter, príslušnosť k jazykovej skupine a areálové zaradenie, skúmanie komunikačných stratégií zabezpečujúcich úspech komunikačnej výmeny môže byť podnetné. Implicitné porozumenie niektorým prvkom v prehovore komunikačných

partnerov, umožnené poznatkami o fungovaní rozličných jazykov, ale aj vedomosťami o jazyku partnera, je pravdepodobné. V reči sa spoločné konštruovanie významu prejavuje okrem iného reformulovaním. Táto aktivita sa javí kľúčová pre úspech komunikácie.

Zoznam bibliografických odkazov

AUTHIER-REVUZ, J. 1995. *Ces mots qui ne vont pas de soi. Bo-ucles réflexives et non-coïncidences de dire*. Paris : Larousse. 869 s.

MARTINOT, Claire – BOŠNJAK BOTICA, Tomislava – GEROLIMICH, Sonia – PAPROCKA-PIOTROWSKA, Ursula. 2018. *Reformulation et acquisition de la complexité linguistique. Perspective interlangue*. Londýn : ISTE Éditions. 382 s.

PORQUIER, Rémy. 1984. Communication exolingue et apprentissage des langues. In: Py, Bernard (ed.): *Acquisition d'une langue étrangère III*. Neuchâtel : Centre de linguistique appliquée – Paris : Presses Universitaires de Vincennes.

PORQUIER, Rémy – PY, Bernard. 2004. *Apprentissage d'une langue étrangère*. Contextes et discours. Paríž : Didier.

WEINREICH, Uriel. 1979. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York : Mouton de Gruyter, 1979. 160 s.

doc. PhDr. Katarína CHOVANCOVÁ, PhD.

Mgr. Lucia RÁČKOVÁ, PhD.

Univerzita Mateja Bela

Filozofická fakulta

Katedra romanistiky

Tajovského 51

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

SLOVENSKO

E-mail: katarina.chovancova@umb.sk

lucia.rackova@yahoo.com

LÁ(S)KAVÁ KOMUNIKÁCIA O LÁSKE

Individuálny štýl kazateľa Pavla Hudáka

Martina Bodnárová

ATTRACTIVE COMMUNICATION ABOUT LOVE. INDIVIDUAL STYLE OF THE PREACHER PAVOL HUDÁK

In the contribution we focus in more detail on linguistic perspective of the preacher's speeches given by Roman catholic priest Pavol Hudák, intended for the youth, covering intimate even taboo topics, such as love, falling in love and sexuality. Our research is the part of wider context research focused on individual personal style of various Slovak preachers. Our goal is to elaborate the phenomenon of preacher's style/preacher's communication register.

Key words: individual personal style, love, preacher, speech

Rímskokatolícky kňaz a kazateľ Pavol Hudák patrí ku kľúčovým postavám udalosti blahorečenia Anny Kolesárovej (1. 9. 2018), ba možno ho označiť za jedného z jej iniciátorov. Približne 20 rokov sa venuje pastorácii mladých vo Vysokej nad Uhom na východnom Slovensku, kde pôsobí súčasne ako rektor Domčeka Anny Kolesárovej; je autorom niekoľkých knižných publikácií, z ktorých najznámejšia má názov *Ďakujem, že si* (2001).

Výskum individuálneho štýlu P. Hudáka spadá do širšieho kontextu výskumov individuálneho personálneho štýlu významnejších i menej významných a medializovaných slovenských kazateľov (porov. Bodnárová, 2017). Ambíciou tohto nášho výskumného projektu je prostredníctvom sledovania individuálneho štýlu jednotlivých kazateľov prispieť k charakteristike kazateľského štýlu ako individuálneho skupinového štýlu a precizovať fenomén kazateľský štýl, resp. kazateľský komunikačný register.

Vychádzame zo stylistickej koncepcie D. Slančovej a z postulovania kategórie individuálneho personálneho štýlu. Definuje sa ako „zovšeobecnené individuálne štýlové znaky podmienené takou konfiguráciou/konfiguráciami štýlém, ktoré sú príznačné pre jazykové prejavy jedného tvorcu textu. Tie konfigurácie, ktoré majú tendenciu opakovať sa v textoch jedného autora, nazývame štýlové konštanty“ (D. Slančová, 2007, s. 121-122). Praktické využitie našiel tento pojem najmä v štúdiách orientovaných na masmediálnu komunikáciu (porov. Veľasová, 2012, 2013, 2015; Kičura Sokolová, 2017). Tiež niektoré záverečné práce študentov slovenského jazyka a masmediálnej komunikácie sa venujú téme individuálneho štýlu, a to prevažne rôznych slovenských moderátorov či redaktorov; iba ojedinele sa objavuje napr. výskum individuálneho štýlu komunikátov Slovákov žijúcich v Nadlaku (Iaczkulak, 2013) alebo blogerských príspevkov (Gondeková, 2016).

Materiálovou bázou výskumu individuálneho štýlu P. Hudáka boli audio- a videonahrávky a transkripty jeho prejavov adresovaných mladým, ktoré sú dostupné na internetovej stránke www.youtube.com; niektoré z prejavov sú súčasťou série štyroch CD s názvom *Prečo láska stroskotáva* (<https://www.kristus.sk/products/cd-pavol-hudak-preco-laska-stroskotava-prednasky-mp3/>). Každé CD má ešte vlastný názov (*Rodina – spoločenstvo lásky; Milovať a byť milovaný; Telesná a citová sexualita; Tri etapy lásky*) a je na ňom zachytený autentický (živá nahrávka) a súvislý monologický prejav P. Hudáka, ktorý je iba dodatočne v rámci CD rozsegmentovaný. Každý segment má vlastný názov indikujúci akúsi subtému, avšak takáto umelo vytvorená kompozícia pôsobí značne nehomogénne a podieľa sa na výslednom asociatívno-eklektickom vyznení kazateľových prejavov.

V transkriptomoch nahrávok sme použili štandardné prapopisné princípy, fonetickú transkripciu iba ojedinele, napr. v prípade osobitne vyslovených cudzích, prevzatých, nárečových slov alebo v prípade osobitne výrazných výslovnostných javov pri domácich slovách (*vlasne, zbadali, veľký, ňeska*). Na označenie intonačného priebehu výpovede alebo jej časti sme použili značky ↑ pre antikadenciu, ↓ pre konkluzívnu kadenciu a → pre semikadenciu. Krátku pauzu označujeme /, dlhú //, hezitačný zvuk @, dôraz veľkými písmenami, emfázu a predĺženie hlások dvojbodkou, nedopovedanie slova .. . Do zátvoriek ( ) umiestňujeme hlásky a slová, ktoré sú málo zrozumiteľné a len potenciálne dešifrovateľné. Úplne nezrozumiteľné pasáže označujeme ---. Parajazykové prostriedky či iné nonverbálne prejavy kazateľa uvádzame v zátvorkách < >.

Prejavy P. Hudáka zvyknú byť označované ako „prednášky“. Toto latentné žánrové zaradenie nás nabáda k hypotéze o prítomnosti prvkov náučného štýlu, príp. i pedagogickej komunikácie v prejavoch skúmaného kazateľa. Potvrzuje to i jeden z extralingvistických faktorov – Hudákove prejavy adresované mladým sa zvyčajne realizujú v profánnom prostredí školy (najmä základnej školy v Pavlovciach nad Uhom). Prevahu profánnosti nad sakrálnosťou v prejavoch, kde expedientom je kazateľ a ktoré možno považovať za nábožensky orientované, indikujú i konkrétne jazykové prostriedky (napr. minimálne zastúpenie prostriedkov referencie na osoby zo sféry sacrum).

P. Hudák referuje sa viac na osoby zo sféry profanum než na osoby zo sféry sacrum. Adresátni jeho prejavov sú mladí ľudia vo veku zhruba od 12 do 35 rokov; na analogickú vekovú kategóriu sa zameriava aj jeho pastoračná činnosť. V aplikácii na rovinu výrazu možno na základe týchto skutočností očakávať vyššiu frekvenciu slangových

a hovorových lexém a spojení. Reálne k najprevažujúcejším patria všeobecné substantívne pomenovania podľa pohlavia vytvárajúce pomerne bohaté synonymické rady: *chlapec – muž – chalan – jeden chlapec – manžel; dievča – žena – dievčinka – nejaké dievča – baba*. Tie prechádzajú do rolových pomenovaní *otec, ocko, mamka*. V uvedených radoch badať vplyv hovorovosti a slangovosti (*chalan, baba*), čo súvisí s charakteristikou percipienta, ale aj prejav subtlílosti výrazu (deminutívum *dievčinka*), čo je jedna z vedúcich výrazových tendencií skúmaného kazateľa. Pomenovania s neurčitým zámenom „jeden“ sa zvyknú vyskytovať spolu s verbom dicendi (*jeden chalan mi to povedal v tom zmysle...*) a podobne ako pomenovania s „nejaký“ indikujú anonymitu osôb, ktoré sú predmetom referencie, ale i nevýznamnosť týchto osôb v rámci narácie. Posunom na rovinu maximálnej neurčitosti, anonymity a všeobecnosti, resp. zovšeobecnenia je používanie zámenných náprotivkov *ona – on*, v plurálovej podobe *oni*.

V prezentovanom diapazóne nechýba najvšeobecnejšie pomenovanie bez pohlavnej diferenciácie *človek* a jeho alternatívy *každý človek – mladý človek – ľudia – nádherní ľudia – mladí ľudia – mladí*, ktoré sú súčasťou stratégie tzv. nepriameho obviňovania. Tie posledné pomenovania už reflektujú vekovú kategóriu (cieľovej skupiny adresátov). Objavujú sa aj pomenovania nižšej vekovej kategórie (*deti, detičky, male babetko*) svedčiace o výraznejšej subjektivite, ale opäť i o subtlílosti kazateľovho výrazu.

Zaujímavé sú občasné metaforické pomenovania (*nejaká lesná víla, volavka, princezná*), ktoré prispievajú ku konštituovaniu subtlílosti a vznešenosti výrazu. Ako ich protipól možno vnímať pomerne presné (hoci stále dostatočne všeobecné) denotatívne perifrastické pomenovania (*dievča v dvanástich – dvadsaťosemročný chlapec – otec dvoch detí – žena ktorá má okolo štyridsiatky – chlapec*

ktorý žil osem rokov nezriadené sexuálny život – viacerí homosexuáli s ktorými komunikujem – jeden chalan ktorý sa venoval športu vrcholovému – jeden bývalý homosexuál z Francúzska). Viac alebo menej explicitne pri nich badať prvok osobnej skúsenosti kazateľa s osobami, o ktorých referuje a ktorých anonymitu sa pokúša zachovať pri explikácii ich problémov v oblasti sexuality. Hovorovosť, významová transpozícia, ale aj humorný, ba až dvojzmyselný aspekt sú prítomné v perifrastických pomenovaniach ako napr. *šestnástka mi hovorí... – a prišiel taky blondak celý červený – jedna ôsmačka tak lepšie vyvinuta*. Celkovo v rámci referencie prevažujú apelatívne pomenovania nad propriálnymi, resp. propriálne sa vyskytujú minimálne a v zásade len pri nejakých známych osobnostiach alebo autoroch, ktorých kazateľ cituje či parafrázuje (*Ján Pavol Druhý; pán doktor Rakús ktorý je kapacita europskeho kalibru náš lekár, Pšenička*).

Zaujímavým postupom kazateľa je vykanie alebo tykanie virtuálnemu percipientovi spojené s oslovením, kde je použité apelatívne pomenovanie podľa pohlavia, čím sa akoby kolektívny percipient segmentoval, resp. rodovo polarizoval; zároveň tak dané výpovede pôsobia adresnejšie:

- (1) *ženy vy máte žezlo lásky v ruke*
- (2) *dievčata nepokazte si chlapcov*
- (3) *to znamená že chalan je zlý↑ POzor→↑ ešte to nemusi znamenať že je zlý↓ len je úplne iny ako ty dievča že↑*
- (4) *tak to byva↓ ženy to si mate samy→ na vinu↓ lebo vy: z mužov vychovávate nejakych takych lebo si vysoko em.. ty sa mu vyrovnáš v mužských veciach jasné hej↑ prosím ťa nechaj mu to→ to je jeho robota↓ keď NEvie nech si TLčie po palcoch a sa naučí ano↑ <smiech publika>*

V poslednom kontexte okrem plynulého prechodu od 2. osoby pl. k 2.osobe sg. badať aj výraznejšiu prítomnosť humoru až ironie, čo je jedna z kľúčových výrazových kvalít prejavu skúmaného kazateľa.

Vyšší emotívny náboj **2. osoby sg.** (porov. Havlík, 2005) by sme vo vzťahu k prejavom P. Hudáka relativizovali; kľúčovejšou motiváciou používania tejto slovesnej osoby je veková charakteristika percipienta, sekundárne tematická charakteristika prejavov – osobné, intímne témy ako láska, sexualita, vzťahy mladých ľudí a pod.

Pojem *výrazová kategória* označuje zovšeobecnenie a abstraktné pomenovanie toho, ako na nás výpoveď pôsobí. Vieme ju zistiť pri recepcii, a to na základe účinku, zväčša v podobe pocitu, dojmu, zážitku či naladenia, ktoré v nás výpoveď vyvoláva. Pri zisťovaní výrazových kategórií je teda východiskom vnímateľova vlastná skúsenosť, pričom prítomnosť výrazovej kategórie sa vo výpovedi objektívne prejavuje prostredníctvom tzv. štruktúrnych indikátorov. Ide o tematické, kompozičné, jazykové a iné mimoštylové prvky (Plesník, 2008, s. 15).

Dominantnými kvalitami prejavov P. Hudáka sú *sociatívnosť, subtilnosť, vznešenosť, markantnosť*, „*alegorickosť*“, *neurčitosť, denotatívnosť, pojmovosť, komická, ironická a konotatívnosť výrazu*. Pri identifikácii týchto kvalít sme vychádzali zo sústavy výrazových kategórií F. Mika (1969) a z jej rozšírenia v koncepcii Ľ. Plesníka (2011). Iba v jednom prípade sme si pracovne vytvorili vlastný termín (*alegorickosť výrazu*).

1. Sociatívnosť výrazu. Vychádzajúc z vyššie spomenutej charakteristiky kolektívneho percipienta prejavov P. Hudáka vzniká predpoklad, že kazateľ siahne po lexike z mládežníckeho registra, čo skúmaný materiál potvrdil. Stretli sme sa v ňom napr. s hovorovými výrazmi ako *šľapka, decko, skončia v posteli, vtedy krachne láska* a tiež

so slangovými lexémami *normálka*, *chalani*, *sestra je z toho úplne nameko*, *šestnástka mi hovorí* a pod. K tomuto súboru sa pridružujú subštandardné lexémy indikujúce východoslovenský makroareál: *furt*, *bo*, *abo*, *šak*, *ta*. Sociatívnosť výrazu je transparentná i z vyššie pertraktovanej stratégie vykiania či tykania virtuálnemu percipientovi spojenej s oslovením.

2. Subtílnosť výrazu nezriedka prechádza do **vznesenosti výrazu**. Indikátormi týchto kategórií sú najmä deminutíva (*dieťaťko ktoré nosili v lone*, *mamka*, *detičky*, *male babetko*), ktorými P. Hudák niekedy pomenúva práve intímne časti ľudského tela (*membránka*); trópy, figúry a prirovnania (*vtedy chlapec miluje dievča ako dúhu*), metaforické pomenovania (*lesná víla*, *volavka*, *princezná*), určité opakujúce sa motívy, s ktorými rôznym spôsobom pracuje (*motív ruže*, *motív hradu a bojovníka*); napokon aj niektoré javy markantné na zvukovej rovine, predovšetkým výrazné zmäkčovanie pred e, i (*modľil som sa*, *aby sa vyjadriťi*) a kazateľova rečová chyba spočívajúca v nedôslednej výslovnosti hlások r, l v rámci spoluhláskových skupín, čo v celkovom vyznení prejavu pôsobí „zmäkčujúco“, „zjemňujúco“.

3. Na markantnosti výrazu sa podieľajú najmä obrazné prostriedky ako metafory a prirovnania (*potrat lásky*, *strom lásky*, *slzy lásky*; *je jak vtáča uvezené v klietke*, *vtedy chlapec miluje dievča ako dúhu*) či frazémy (*zbúraš mosty*, *my sme nemali na tácke sex*, *viac je pod vodou ako nad vodou*, *človek žije čisto ale zubami nechtami zápasí*). Kazateľ často siaha po lexémach z rozprávkových pretextov:

(5) *totižto chlapec*↑ *v zamilovaní v láske sníva o tom že to bude moja.. moja* **princezná**↓ *ktorej budem CELÝ život* **skladat' vence**↓ **víťazstva**↓ *pochodím po* **bojiskách života** *všademožne a jej všetko prinesiem lebo ju mám rád*↓ *a on hľadá komu by tie* **vence skladal**↓.

Rozvinutie niektorých obrazov na väčšej ploche spôsobuje, že markantnosť prechádza do **alegorickosti výrazu**:

(6) *muži majú v sebe bojovnosť* ↓ *si predstav že príde bojovník.. zaútočí na hrad* → *a povie a:ch veď to bola rozvalina* <smiech publika> // *ide ďalej* ↓ *nájde tu: velikánsky hrad* ↓ *kde dlho dlho bojuje* ↑ *keď ho dobyje povie si toto je dobrý hrad tu sa Oplati zostať* ↓ *tento bojovník nazvime ho že je to rytier* ↓ *poznáme aj iných bojovníkov* → *ktorých nazývame zbojníci* ↓ <smiech publika> // *zbojník príde zaútočí na hrad zistí že tam je iba rozva..tam iba žobranci za murmi schovaní.. ide ďalej* ↓ *zbojník si neTRÚFne na hrad kde je plno vojakov* ↓ *tam iba RYtier zájde bojovať* ↓ *zbojník.. má radšej zbojnícke chodničky* ↑ *tých slabších zozadu PREpadnúť a ozbíjať* ↓ *ZBABELEČ* ↓ *a tak hľada ĎALšie rozvaliny* → *dokedy* → *kým sa nemusí ŽE-niť* ↓

Alegória slúži kazateľovi na lepšie vysvetlenie myšlienky, resp. „tézy“, ktorú uviedol na začiatku. V príklade (6) je to bojovnosť mužov. Medzi „téžou“ a alegóriou stojí evokačná deverbatívna častica „predstav si“, po nej nasleduje alegória, v závere ktorej sa objaví reálny prvok (*kým sa nemusí ženit*) slúžiaci poslucháčovi ako istá verifikácia, že pochopil alegóriu správne.

4. Spôsoby, ktorými sa manifestuje **neurčitost' výrazu**, sme pertraktovali vyššie. Táto výrazová kvalita úzko súvisí s intímnymi až tabuizovanými témami, ktoré P. Hudák konštantne vo svojich prejavoch rozvíja, a tiež s cudzími reálnymi príbehmi – svedectvami, ktoré do nich zakomponúva. Výraznejšie využívanie prostriedkov neurčitosti vyplýva z logickej potreby zachovať anonymitu osôb, na ktoré sa referuje, ale i z kazateľovej snahy urobiť z týchto jedinečných reálnych príkladov akési všeobecné návody či prototypy správania.

5. Intímne až tabuizované témy P. Hudák pertraktuje za pomoci dvoch v podstate opozitných výrazových kvalít:

jednak **denotatívne**, pričom táto kvalita neraz hraničí s **pojmovosťou výrazu**, jednak **konotatívne**, v súvislosti s čím rozvíja ďalšie výrazové kvality, a to **komickosť** a **ironickosť výrazu**.

Príkladom denotatívnosti výrazu by mohli byť kontexty: *dievča bolo **uplne nahe** pred nim – ja som bol na chate kde nešlo o nič len o **sex** – je iste krásne keď je spojené **telesne s duchovným panenstvom** ale k postoju panenstva môže dorásť aj tá žena ktora už prežila **pohlavný styk**↓ môže byť opeť **pannou** – **manželsky a:kt** ma ešte jeden privesok a to je **sexuálna rozkoš**↓ keby tí dvaja po tom netúžili tak by išli→ určite by neišli **robiť deti**↓ ano↑ kto by s nimi trojko sa trápil→ a tak nie↑ určite↓.*

Denotatívnosť výrazu miestami hraničí s **pojmovosťou** – odzrkadľuje sa to najmä na takých lexémach, ako sú jednak združené pomenovania *pohlavný styk, sexuálna výchova, sexuálny partner, intímny život, telesná, duchovná a citová sexualita*, jednak termíny obsahujúce mnoho prevzatých slov: *zóna intimity, zóna komfortu, hypersexualita, psychosexuálny vývoj, promiskuita, regresívny blok, syndróm Mozambik, syndróm spečatenia, ľahká mozgová dysfunkcia*.

Uvažovať aj o vlastnosti pojmovosti nie je neopodstatnené, keďže Hudákove prejavy sú často označované ako „prednášky“.

Iným prijateľným spôsobom, ako tematizovať niektoré intímne až tabuizované aspekty pertraktovaných tém, je rozvíjanie konotatívneho potenciálu lexém, čo je markantné napr. v týchto kontextoch:

(7) *preto keď muž ženu pohladí ----- ľúbim ťa ty môj chrobáček ona prežíva **SIEDme** nebo↓ siedme nebo ano↑ / **SIEDme** nebo↓*

(8) *a teraz prave toto je v tom že muž ženske telo vníma ináč ako žena mužske↓ ona môže sa po ňom váľať a nema žiadne*

problemy hej↑ a on hh je hotovy je jednoducho on je z horlaveho materialu a ma problem hej↑

Konotatívnosť tu „spolupracuje“ s komickosťou až ironickosťou výrazu, podieľajú sa na tom najmä: intímne deminutívne metaforické oslovenie *ty môj chrobáčik*, frazeologické spojenie *siedme nebo*, významovo posunuté spojenie *horlavý materiál*, hovorový, resp. expresívne použitý výraz a väzba *váľať sa po niekom*, ktorý podobne ako lexéma *problém*, *problémy* pomerne decentne pomenúva veľmi intímne skutočnosti.

Objektom kazateľovej irónie bývajú: vážne skutočnosti (choroba, zamilovanie sa a pod.): (9) *keď sa žena preťaží↑ sa rozplače↓ keď sa muž preťaží↑ dostane infarkt↓ <smiech publika> preto: životnosť žien je vyššia ako u mužov <smiech publika> všimli ste si↑ samá vdova↓ <smiech publika> a samý infarkt↓ naozaj↓ máloktorá žena zomrie na infarkt↓ to je mužská choroba↓ nevedia REvať↓ to je celý problém↓*; (10) *čiže ružové okuliare→ celý svet sa smeje naňho→ on sa smeje na celý svet→ nie↑ ružové okuliare↓ <smiech publika>*; všeobecné kategórie muž – žena a rodové charakteristiky: (11) *keď vznikne problém↑ muž si sadne↑ a rozmýšľa hľadá riešenie↓ žena nepotrebuje rozmýšľať ona hneď ma peť riešení↓ ani jedno dobré ale má↓ <smiech publika>*; (12) *intuícia to je šiesty zmysel ženy↓ máloktorá žena ho nemá↓/ máloktorý MUŽ intuíciu má↓ <smiech publika>*.

Humorom často okoreňuje aj naratíva – cudzie svedectvá: *dvaja vysokoškoláci mali posledné prázdniny povedali si poďme stavať dom ↓ máme tri mesiace prázdnin→ potom budú iba dovolenky ↓ tak sa vzali ↑ začali stavať dom→ po roku sa vzali→ po piatich sa rozviedli↓ prečo→ pretože úplne zabudli na to že su partnermi manželskými a nie stavebnými ↓ <smiech publika> ona keď mala svia-*

tok↑ on jej kupoval namiesto kytice tehly↑ ved' sa budovali→ <smiech publika> a láska vyhasla ano↑. Vo všetkých prípadoch je kazateľova irónia zameraná na tretie osoby alebo určitý stav vecí, ide teda o referenčnú iróniu (porov. Plesník a kol., 2011, s. 371).

Pri koncipovaní komickej a ironickej stratégie používa opakovacie syntaktické konštrukcie a/alebo lexikálne opakovanie. Komickosť Hudákovho výrazu niekedy nadobúda až podoby parodizácie.

Prečo je komunikácia P. Hudáka s poslucháčmi lá(s)kavá? Kazateľ sa vo svojich prejavoch konštantne zaoberá témami, ktoré možno nazvať výsostne aktuálnymi i populárnymi, avšak najmä vzhľadom na náboženskú komunikačnú sféru súčasne aj tabuizovanými. V kontexte iných, profánnych, sfér témy ako láska, zaľúbenosť, sexualita či intimita vo vzťahu už dávno nie sú tabuizovanými, ba možno povedať, že tu došlo k ich úplnej detabuizácii, súčasne však i devalvácii. P. Hudák sa nevyhýba prakticky žiadnym aspektom daných tém, pokúšajúc sa pritom takisto o ich detabuizáciu. Nerobí to však vulgárnym, či nízkym jazykom ako mnohé profánne komunikačné sféry; siaha buď po stratégii priameho pomenúvania (denotatívnosť výrazu), alebo decentného naznačovania (konotatívnosť výrazu), ktoré ústi do odľahčenosti (komickosť, ironickosť výrazu) i vznešenosti výrazu. Ďalším dôvodom lá(s)kavosti Hudákových prejavov by mohla byť príbehovosť, výrazná naratívnosť, ktorá je v nich prítomná najmä cez reálne príbehy – svedectvá; tie majú väčšiu persuzívnu silu ako príbehy fiktívne (porov. Zončová, 2004).

Prostriedky markantnosti a subtílnosti výrazu takisto podporujú lá(s)kavé vyznenie kazateľovej rétoriky, k čomu možno prirátať ešte i autentickosť jeho výrazu zrejmú z vyjadrení ako: *preto vám dievčata hovorím ak ti OČko nepovedal že si perfektná→a že si krásna maš si dávať pozor že*

maš svoju hodnotu ženy↑ hrdosť ženy↑ ak ti to ocko nepovedal tak ti to hovorim ja↓ dievčata→ ste krásne↓ jasne↑ vy MATE byť krásne↓ aby ste boli milovane↓.

Obsahová lá(s)kavosť komunikátov sledovaného kazateľa sa napokon završuje lá(s)kavosťou ich formálneho vyznenia – rečová chyba kazateľa, na ktorú sme upozornili, je podľa nášho názoru tým aspektom, ktorý už pri prvotnej percepcii sugeruje poslucháčovi jemnosť, s akou k nemu i k samotnej téme P. Hudák pristupuje, teda v konečnom dôsledku nepôsobí ako komunikačná bariéra, ale skôr ako devíza kazateľovho individuálneho štýlu.

Zoznam bibliografických odkazov

BODNÁROVÁ, Martina. 2017. *Personálna deixa v individuálnom štýle kazateľa Rasťa Dvorového*. In: *XXVI. kolokvium mladých jazykovedcov*, 6. – 8. 9. 2017, Prešov. (v tlači)

GONDEKOVÁ, Veronika. 2016. *Individuálny štýl v blogerských príspevkoch na knižných internetových portáloch*. Banská Bystrica : FF UMB, 2016. [Diplomová práca.]

HAVLÍK, Martin. 2005. Ke stylu kázání. In: *Jazykovědné aktuality*, XLII, s. 18-31.

HUDÁK, Pavol. 2011. *Ďakujem, že si*. Bratislava : Don Bosco, 2001. 125 s.

IACZKULAK, Iaroslava. 2013. *Individuálny štýl komunikátov Slovákov žijúcich v Nadlaku*. Nitra : FF UKF, 2013. [Diplomová práca.]

KIČURA SOKOLOVÁ, Jana. 2017. Individuálny štýl Veroniky Šikulovej v publicistickej tvorbe. In: *Médiá a text 6. Zborník príspevkov. 1. časť*. Prešov : Prešovská univerzita, 2017, s. 27-34.

MIKO, František. 1969. *Estetika výrazu*. Bratislava : SPN, 1969. 292 s.

PLESNÍK, Lubomír a kol. 2011. *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra : FF UKF, 2011. 484 s.

SLANČOVÁ, Daniela. 2007. Štýl v jazykovej interakcii a jeho druhy. In: *Slovo o slove 13*. Prešov : Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, 2007, s. 118-126.

VELASOVÁ, Jana. 2012. Individuálny štýl Martina Pyca Rauscha. In: *7. študentská vedecká konferencia*. Ed. M. Chovanec. Prešov : Prešovská univerzita, 2012, s. 693-700.

VELASOVÁ, Jana. 2013. Analýza individuálneho štýlu moderátora Viliama Rozborila. In: *Médiá a text 4*. Ed. J. Rusnák. Prešov : FF PU, 2013, s. 246-255.

VELASOVÁ, Jana. 2015. Individuálny štýl Adely Banášovej. In: *Médiá a text 5*. Ed. M. Bočák. Prešov : FF PU, 2015, s. 422-431.

ZONČOVÁ, Marcela. 2004. Svědectví jako specifický slohový útvar v církevním prostředí. In: *Bohemistyka, 4*, s. 297-300.

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu MŠ SR VEGA č. 1/0099/16 *Personálna a sociálna deiza v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)*.

Mgr. Martina BODNÁROVÁ, PhD.
Prešovská univerzita
Filozofická fakulta
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Ulica 17. novembra 1
080 01 PREŠOV
SLOVENSKO
E-mail: martina.bodnarova@unipo.sk

DYCHOTOMIA STYLISTYCZNA W LAUDACJACH

Bartłomiej Cieśla

STYLISTIC DICHOTOMY IN LAUDATIONS

The main purpose of the article is analysis of the features of laudations. Attention will be given to two praise speeches differing in degree of officiality, which – considering stylistic qualities – can be described as dichotomous. In the margins of the main considerations, there will be informations about structural and pragmatic aspects of the genre.

Key words: laudation, praise speeches, rhetorical genres

Wyraz *laudacja* (łac. *laudatio*) jest terminem genologicznym wskazującym na typ przemówień okolicznościowych, których dominantą treściową jest pochwała kogoś lub czegoś. Autorzy *Polszczyzny na co dzień* podkreślają, że mowy pochwalne wygłaszane są jako wyraz uświetnienia uroczystości jubileuszu, wręczenia nagrody czy nadania tytułu (Zaśko-Zielińska, 2006, s. 698), akcentując tym samym okolicznościowy charakter wypowiedzi. Wymieniają przy tym najważniejsze ich własności strukturalne, tj. szablonowość budowaną przez dobór chronologicznej lub problemowej narracji, zakończenie w formie podziękowań, wyrazów uznania czy życzeń, a także argumentacji, w której często umieszcza się odwołanie do autorytetów lub cytaty z recenzji. Wiele laudacji, jak podkreślają autorzy, jest po wygłoszeniu publikowanych, stąd też często opatrywane są schematycznym tytułem, których pierwszy wyraz (w formie spolszczonej – *laudacja* lub łacińskiej – *laudatio*) wskazuje na gatunek wypowiedzi (Zaśko-Zielińska, 2006, s. 699). Co ważne, laudacje wygłaszane są w obecności ich

głównego bohatera, chyba że z jakichś powodów nie może się pojawić na uroczystości.

Niektórzy badacze utożsamiają laudację z tekstem wyrażającym pochwałę. W artykule Elżbiety Malinowskiej (2004, s. 163), dotyczącym laudacji XIX-wiecznych, czytamy we wstępie:

Przedmiotem opisu będą więc laudacje wygłaszane i publikowane (co jednak nie było regułą), prozatorskie i poetyckie, mające odległą tradycję i związane genetycznie z prasą, a więc przemówienia, adresy, wiersze, artykuły, biogramy, felietonowe wzmianki oraz okolicznościowe wydawnictwa. Mimo zróżnicowania gatunkowego, a także usytuowania na pograniczu literatury, retoryki, sztuki słowa, publicystyki, łączy je cecha, którą – parafrazując określenie „postawa panegiryczna” użyte przez Hannę Dziechcińską – można nazwać „postawą laudacyjną”. Odpowiada jej zespół środków kompozycyjnych i stylistycznych.

Komentarz ten pokazuje, że laudacja bywa rozumiana jako określenie pragmatycznych własności tekstu, a niektórzy badacze bardziej niż jako gatunek, rozumieją to pojęcie w kategoriach czysto jakościowych.

Pozostając na gruncie rozważań genologicznych, warto podkreślić, że mianem laudacji określa się niekiedy tylko fragment wypowiedzi retorycznej mający pochwalny charakter. W tym sensie pochwała – rozumiana jako jeden z komponentów tematycznych tekstu – może towarzyszyć komploracji czy konsolacji w przemówieniu funeralnym, a narracji czy toastowi w przemówieniu weselnym. Stąd wniosek, że laudacji przypisuje się status odrębnego wzorca gatunkowego, który budowany jest przez wyzyskanie swoich dla siebie własności tekstowych, lub zaledwie pojedynczej części złożonego gatunkowego układu.

W polskim dyskursie naukowym niewiele miejsca poświęcono jak dotąd analizie polskich laudacji. W tym

kontekście uwagę zwracają wspomniane już artykuły Elżbiety Malinowskiej (2004) oraz praca Michała Czerenkiewicza (2011). W pierwszej z nich zaprezentowano przykłady krasomówstwa tradycji XIX-wiecznej, w drugiej zaś jeden przykład aktualizacji współczesnej. Jednym z istotnych wątków podjętych przez M. Czerenkiewicza jest relacja między pojęciem laudacji a pojęciem panegiryku: analiza laudacji poświęconej abp. Tadeuszowi Gocłowskiemu została poprzedzona przez badacza przypomnieniem historii panegiryzmu, a także kilkoma ważnymi uwagami natury terminologicznej. Zdaniem autora wyraz *laudacja* (używany przez niektórych starożytnych autorów wymiennie ze słowem *panegiryk*), mimo że nazywa wypowiedzi należące do twórczości panegirycznej, to nie zyskuje apriorycznie negatywnej waloryzacji, w tym sensie – nie jest obciążony ujemną konotacją powszechnie przypisywaną pojęciu panegiryku (Czerenkiewicz, 2011, s. 49).

Współczesne polskie aktualizacje laudacji różnią się stopniem oficjalności. Najbardziej oficjalne i zrytualizowane wydają się przemówienia, które mają postać życiorysu. Ich treść to prezentacja całościowego dorobku postaci na polu działalności artystycznej, naukowej, społecznej czy politycznej. Mniejszym stopniem oficjalności odznaczają się zazwyczaj przemówienia pochwalne, które poprzedzają wręczenie nagrody za konkretne dokonanie (może to być np. napisanie wysoko ocenionej książki lub osiągnięcie biznesowe) – ich forma często jest swobodna, a laudatorzy pozwalają sobie na zabawę strukturą i językiem przekazu.

Celem artykułu jest analiza dwóch przemówień pochwalnych różniących się stopniem oficjalności, które – biorąc pod uwagę względy stylistyczne – można określić mianem dychotomicznych. Będą to: laudacja wygłoszona przez rektora Uniwersytetu Łódzkiego Wiesława Pusia z okazji nadania tytułu *doctora honoris causa* Władysławowi

Bartoszewskiemu (w roku 2009) i przemówienie Agaty Bie-lik-Robson oraz Aleksandra Nawareckiego poprzedzające wręczenie nagrody literackiej Marcinowi Świetlickiemu. Celem badania jest ujawnienie najważniejszych antynomii, które widoczne są we współczesnych aktualizacjach gatunku.

Najbardziej oficjalnych przemówień laudacyjnych wysłuchać można w trakcie rozmaitych jubileuszy: okrągłych urodzin lub ważnej rocznicy pracy zawodowej czy artystycznej – gdy bohater przemówienia jest osobą ważną dla określonej społeczności. Przemówienia tego typu wygłaszane są najczęściej w murach uczelni wyższych i, co ważne, **dotyczą zwykle całokształtu osiągnięć chwalonej osoby**. Często poprzedzają uroczyste nadanie honorowego tytułu *doctora honoris causa*¹³. Zawierają obszerną syntezę osiągnięć laureata, jak również wzmianki poświęcone posiadanym przezeń przymiotom intelektualnym i moralnym. W planie treści skoncentrowane są na osobie – eksponują szereg najważniejszych jej osiągnięć, a przy tym w drobiazgowym, sprawozdawczym tonie prezentują istotne wydarzenia dotyczące życia zawodowego, społeczno-politycznego i artystycznego. Sprawozdawczy model budowania narracji nadaje wypowiedzi wyraźny rys przekazu oficjalnego i podniosłego, którego forma zamyka się w doborze szablonowych sformułowań i rozwiązań kompozycyjnych. Na marginesie tych spostrzeżeń warto przywołać uwagę E. Malinowskiej, która dokonując analizy laudacji XIX-wiecznych, stwierdza, że „w pewnym sensie pozbawiały jubilata cech indywidualnych. Wyróżniające go właściwości włączano bowiem w gorset konwencji” (Malinowska, 2004, s. 166). Uwaga ta odpowiada również współczesnym aktualizacjom gatunku. W typie laudacji,

---

¹³ Łac. *doctor honoris causa* „doktor dla zaszczytu“

o którym mowa, dla mówcy najważniejsza jest precyzja wyводу i projekcja przekonującej argumentacji, mniej istotna zaś atrakcyjność przekazu. Powściągliwie kreowana estetyka podkreślać ma uroczysty charakter wydarzenia, a pośrednio – wskazywać wysoką rangę chwalonej osoby. Głównym celem takich tekstów jest uzasadnienie decyzji podjętej przez określoną społeczność (np. akademicką), a zarazem ekspozycja hieratycznej sylwetki laureata.

Wydaje się, że przykładem standardowej, oficjalnej aktualizacji gatunku jest przemówienie wygłoszone przez rektora Wiesława Pusia z okazji nadania tytułu *doctora honoris causa* Uniwersytetu Łódzkiego profesorowi Władysławowi Bartoszewskiemu.

Najobszerniejszą partię tekstu stanowi rozwinięcie: opowiadanie o wydarzeniach z życia polskiego powstańca prowadzone jest zgodnie z zasadą chronologizacji zdarzeń, a grupowane w nim wątki wiążą się z prezentacją osiągnięć na polu działalności społeczno-polityczno-naukowej i dotyczą, rzecz jasna, wojennego życiorysu laureata.

Korpus wypowiedzi został poprzedzony oficjalnym, silnie wartościującym wstępem, w którym uzasadnia się wybór kandydata:

Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt promowania do tytułu *doctora honoris causa* Uniwersytetu Łódzkiego Pana Profesora Władysława Bartoszewskiego, wybitnego męża stanu, dyplomaty, żołnierza Armii Krajowej, działacza „Żegoty”, powstańca warszawskiego, wielkiego patrioty, znakomitego historyka dziejów Warszawy i jej mieszkańców w latach okupacji hitlerowskiej.

Honorowy tytuł doktorski stanowi najwyższy wyraz uznania środowiska akademickiego naszej Uczelni dla ogromnych zasług Profesora Władysława Bartoszewskiego, człowieka niezwykłego, obdarzonego niepospolitą energią,

kryształowego charakteru, będącego w naszych skomplikowanych czasach niekwestionowanym autorytetem moralnym. Pozwolą zatem Państwo, zgromadzeni na dzisiejszej podniosłej uroczystości, że przypomnę zasługi Pana Profesora i najważniejsze fakty z Jego bogatego życiorysu.

Tak jak większość przemówień okolicznościowych *exordium* cytowanej laudacji rozpoczyna wskazanie na powód spotkania. Nadawca robi to, sięgając po topos skromności (*przypadł mi zaszczyt*), eksponując w ten sposób rangę opisywanej postaci. Wskazuje też rejestr największych osiągnięć W. Bartoszewskiego, z których wykorzystaniem budować będzie narrację. Są to kolejno: dyplomacja, walka o wolną Polskę i popularyzacja historii. Zasługi na wymienionych polach działalności uprawniają nadawcę do wystawienia laureatowi wysokiej honorowej oceny i określenia go mianem *męża stanu*, a więc osoby będącej utalentowanym politykiem lub dyplomata. Dodatnią waloryzację połączenia wzmacnia się dzięki poprzedzeniu go prymarnie wartościującym przymiotnikiem (*wybitny*) (Puzynina, 1992, s. 118). We wstępie widać więc generalizację treściową oraz wartościowanie, wyraźne w piętrzeniu przywoływanych osiągnięć i użyciu jakościowych określeń waloryzujących (głównie przymiotników i przysłówków), których kulminację stanowi przedstawienie Bartoszewskiego jako moralnego autorytetu wszystkich Polaków. Typowe dla laudacji elementy wyolbrzymienia pobrzmiwają, gdy mówca posługuje się ostrym uogólnieniem konstytuującym pomnikowy wizerunek postaci (np. *człowiek kryształowego charakteru, niekwestionowany autorytet moralny*). Pośrednio dokonuje się oceny przez zaakcentowanie wysokiej rangi przyznawanego tytułu (*honorowy tytuł doktorski stanowi najwyższy wyraz uznania środowiska akademickiego naszej Uczelni*).

Dalsza część to obszerne sprawozdanie z osiągnięć laureata, który przedstawiany jest w sześciu odsłonach: jako Bartoszewski – partyzant, Bartoszewski – opozycjonista, Bartoszewski – dziennikarz, Bartoszewski – polityk, Bartoszewski – działacz społeczny, Bartoszewski – historyk. Ich prezentacja podporządkowana jest regule chronologizacji zdarzeń: otwiera ją okres okupacji hitlerowskiej, a wieńczy etap działalności społeczno-politycznej w III Rzeczypospolitej. Tak zarysowany trzon rozwinięcia poprzedzony jest wzmianką dotyczącą daty i miejsca urodzenia, wykształcenia (to wątek, do którego wraca się jeszcze kilkakrotnie), a kończony prezentacją kilkudziesięciu nagród, wyróżnień i tytułów, które zostały przyznane laureatowi.

Cały tekst pod względem stylistycznym stanowi językowy monolit. Narrację można określić jako schematyczną (opartą na krótkich paralelnych konstrukcjach składniowych służących ekspozycji zasług) i drobiazgową. Zobaczymy, jak prezentowany jest laureat w pierwszych latach wybuchu wojny (lata 1939–1942): We wrześniu 1939 r. uczestniczył w obronie Warszawy jako sanitariusz-noszowy. W okresie od maja 1940 r. pracował w administracji Przychodni Społecznej nr 1 PCK w Warszawie. 19 września tego roku został zatrzymany na Żoliborzu w masowej obławie zorganizowanej przez hitlerowców. Od 22 września 1940 r. był więźniem obozu koncentracyjnego Auschwitz, nr obozowy 4427. Z obozu został zwolniony 8 kwietnia 1941 r., dzięki staraniom Polskiego Czerwonego Krzyża. Po wyjściu z Auschwitz W. Bartoszewski nawiązał kontakty ze Związkiem Walki Zbrojnej, przekazując jednocześnie sprawozdanie ze swojego pobytu w obozie koncentracyjnym (...)

Większość cytowanych zdań to wypowiedzenia pojedyncze, w których konkretną aktywność Bartoszewskiego lokuje się w określonej przestrzeni czasowej

i łączy z jakimś miejscem lub działaniami konkretnej organizacji. Z perspektywy odbiorczej prowadzenie ujednoliconej narracji może wydawać się nieatrakcyjne, jednak zabieg ten – wprowadzany celowo przez nadawcę historyka – służy budowaniu wartościującego nagromadzenia zasług, a także uwiarygodnieniu i ukonkretnieniu przedstawianych faktów. Takie szczegóły, jak dokładne daty wydarzeń czy podanie numeru obozowego, ukazują Bartoszewskiego jako realnego uczestnika trudnych dla Polski wydarzeń, wyłączając je z uabstrakcyjnionej, niedookreślonej historycznej przeszłości. Każde kolejne zdanie to zarazem następny argument przemawiający za słusnością dokonanego wyboru – i trzeba dodać, że w taki sposób konstruuje się cały korpus. Dobitym przykładem podporządkowania wywodu szczegółowości i schematyczności przekazu jest fragment poświęcony osiągnięciom profesora:

Za swoją działalność konspiracyjną, opozycyjną, polityczną, publicystyczną i naukową Profesor Władysław Bartoszewski był wielokrotnie odznaczany, nagradzany i wyróżniany. Wśród wielu odznaczeń należy wymienić: Order Orła Białego (1995 r.), Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski (nadany w 1986 r. przez prezydenta RP na uchodźstwie Edwarda Raczyńskiego), Krzyż Komandorski Orderu Legii Honorowej (2009 r.–Francja), Krzyż Wielki Orderu Zasługi RFN (2001 r.), papieski Order św. Grzegorza Wielkiego i Austriacki Krzyż Honorowy za Naukę i Sztukę I Klasy. Wśród wielu nagród i dyplomów warto wymienić: Nagrodę Klubu Krzywego Koła (1962 r.), Nagrodę Fundacji Alfreda Jurzykowskiego w Nowym Jorku (1968 r.), Nagrodę „Polityki” w dziedzinie historii najnowszej (1968 r.) (...) Ponadto prof. W. Bartoszewski posiada 10 doktoratów honoris causa: Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (Londyn 1981 r.), Hebrew College – Baltimore (USA 1984 r.),

Uniwersytetu Wrocławskiego (1994 r.), Uniwersytetu Phillipa w Marburgu (RFN 2001 r.) (...)

Kronikarska drobiazgowość snutej przez nadawcę narracji intensyfikuje idealistyczny obraz laureata, będąc ważnym argumentem w sprawie przyznania honorowego tytułu, a zarazem stanowi formą odwołania się do autorytetu wymienianych instytucji, stowarzyszeń, organizacji czy uczelni.

Treść zakończenia nawiązuje do wszystkich poruszonych w przemówieniu wątków, a zarazem eksponuje siłę argumentów przedstawionych w rozwinięciu; i tutaj pojawiają się sformułowania patetyczne, które kreują pomnikowy wizerunek postaci:

Profesor Władysław Bartoszewski całym swoim życiem i twórczością pisarską, jak również działalnością społeczną i polityczną dawał świadectwo prawdzie, dawał dowody, jak należy o sprawę polską walczyć i zabiegać, jak być sprawiedliwym i przyzwoitym. Jego działalność w latach okupacji hitlerowskiej, w opozycji w PRL i w III Rzeczypospolitej zapewniła Mu godne miejsce w historii, a Jego osiągnięcia naukowe – trwale miejsce w historiografii. Uehonorowany wysokimi odznaczeniami, wieloma nagrodami i wyróżnieniami dziś Pan Profesor Władysław Bartoszewski otrzymuje tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego. Jesteśmy dumni z tego, że możemy przyjąć Pana, Panie Profesorze, do naszej akademickiej Wspólnoty.

Ostatnie zdanie ma charakter deklaracyjny: wyraża oficjalne stwierdzenie, że Władysław Bartoszewski zostaje włączony do społeczności Uniwersytetu Łódzkiego. Informacja o nadaniu tytułu *doctora honoris causa* jest konwencjonalną (obok gratulacji, wyrazów uznania czy życzeń) formą wieńczenia laudacji tego typu, co więcej – ma charakter retorycznej klamry sięgającej wstępu i zakończenia.

Strukturalne segmenty obecne w oficjalnej odmianie gatunku, jak również ich językowe wypełnienie bez problemu można zobrazować za pomocą konkretnego schematu kompozycyjnego. Obrazując przemówienie rektora Pusia, można by nakreślić go następująco:

Wstęp

- wskazanie na powód spotkania (*Przypadł mi w udziale zaszczyt promowania do tytułu doctora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego Pana Profesora Władysława Bartoszewskiego [...]*);
- skrótowe, ogólne zaprezentowanie sylwetki laureata (*wybitnego męża stanu, dyplomaty, żołnierza Armii Krajowej, działacza Żegoty, powstańca warszawskiego, wielkiego patrioty, znakomitego historyka dziejów Warszawy i jej mieszkańców w latach okupacji hitlerowskiej [...]*)

Opowiadanie w formie życiorysu

- (prezentacja najważniejszych osiągnięć osadzonych w konkretnej przestrzeni czasowej).

Zakończenie

- odwołanie do wagi zaprezentowanych argumentów (*jego działalność w latach okupacji hitlerowskiej, w opozycji PRL i w III Rzeczypospolitej, zapewniła Mu godne miejsce w historii, a Jego osiągnięcia naukowe – trwale miejsce w historiografii [...]*);
- wyrażenie wyrazów uznania, informacja o formalnym nadaniu laureatowi tytułu *doctora honoris causa* (*jesteśmy dumni z tego, że możemy przyjąć Pana, Panie Profesorze, do naszej akademickiej wspólnoty [...]*).

A priori można przyjąć, że wszystkie te elementy treściowe, zyskujące jednak odmienne ukształtowanie językowe, znajdują się w niemal każdej oficjalnej realizacji wskazanego wariantu przemówienia pochwalnego.

Laudacje skoncentrowane wokół konkretnego dokonania wykazują zwykle mniejszy stopień oficjalności, choć nie jest to rzecz jasna reguła, a tendencja. Swobodnym pochwalnym tekstem honoruje się najczęściej dokonania artystyczne, niekiedy też społeczne, polityczne czy biznesowe. Przemówienia tego typu można usłyszeć m. in. w trakcie festiwali literackich i uroczystych gali stanowiących podsumowanie rozmaitych konkursów, plebiscytów czy programów społecznych. Niewątpliwie odznaczają się większym stopniem familiaryzacji i spontaniczności przekazu, pod względem formy wyróżnia je śmiałość kompozycyjna, wielorodność stylistyczna oraz brak sztywnych konwersacyjnych reguł, które determinowałyby ostateczną wersję tekstu. Ich autorzy częściej posługują się dowcipem i dbają o atrakcyjność przekazu. Troska o przykucie uwagi odbiorcy posunięta jest tak dalece, że może stanowić nadrzędny cel działania mówcy, a przynajmniej sprawiać takie wrażenie. Laudacją tego typu posługują się po wielokroć mówcy, którzy wskazują laureata nagrody literackiej.

Przykładem przemówienia swobodnego, a zarazem jakościowo zróżnicowanego, jest mowa Aleksandra Nawareckiego i Agaty Bielik-Robson wygłoszona w trakcie Festiwalu Literackiego Gdynia 2009.

Wypowiedź tę można podzielić na dwie części. Pierwszą – swobodniejszą – wygłasza Nawarecki. Celem mówcy jest wskazanie laureata w sposób nieoczywisty, czemu służą liczne nawiązania intertekstualne odsłaniające z wolna tytuł nagrodzonej powieści. Słuchacz, który dobrze zna książkę, już od pierwszych słów wypowiedzianych przez mówcę jest w stanie odgadnąć, komu przyznano nagrodę.

Aluzje czynione do zawartości treściowej dzieła otwierają swoistą grę między mówcą a publicznością: niewątpliwie służą budowaniu nadawczo-odbiorczej wspólnoty, a szczególnie więź zostaje wytworzona między oratorem a każdą z osób, która jest w stanie zdekodować nazwisko pisarza, zanim zostanie ujawnione bezpośrednio.

Przemówienie pozbawione jest oficjalnego wstępu: autor inicjuje narrację, podsuwając odbiorcom pierwszą sugestię co do tytułu nagrodzonej książki: *Bohater nam się spodobał, chociaż mało bohaterski i właściwie budzi nie wiadomo czy więcej irytacji, czy współczucia. Niezdecydowany, zmęczony i rozczarowany*. Następnie dowiadujemy się m. in., że *preferuje [on] ciepłe i nakryte dachem przestrzenie i że późno, bo późno, ale okazał się prawdziwym bohaterem: ocknął się, zaczął myśleć, rozumieć, działać, a w końcu własnoręcznie wyrównał rachunki krzywd*. Kolejne wskazówki okazują się bardziej szczegółowe. Autor przytacza krótki cytat z powieści: *Wiało, wiało nieustannie* i konkluduje swą wypowiedź, kreśląc przed odbiorcą metaforyczne ujęcie ideowej warstwy utworu: *Opowieść ze względny happy endem okazała się opowieścią o współczesnej Polsce, w której drogi są złe, pogoda – wiadomo, ale podmiejskie busy kursują regularnie i niezawodnie*. Autor wypowiedzi bawi się słowem, o czym nie tylko świadczą nawiązania intertekstualne, ale też paronomazja (*bohater nam się spodobał, chociaż mało bohaterski*) czy polisemia (*Ale proszę nie sądzić, że nagrodziliśmy historię tego bohatera z litości. Późno, bo późno, ale okazał się prawdziwym bohaterem*) budowane wokół jednego słowa. Uwagę odbiorców zwracają wyliczenia przymiotnikowe i czasownikowe, które współgrając z prozodią wypowiedzi (mówca, odczytując je, dynamizuje przekaz, zwiększając tempo wypowiedzi) pozwalają zobrazować sylwetkę bohatera: jego początkową gnuśność i przemianę (*Bohater nam się spodobał... niezdecydowany, zmęczony i rozczarowany* [który

następnie] *ocknął się, zaczął myśleć, rozumieć, działać, a w końcu własnoręcznie wyrównał rachunki krzywd*). Warto zauważyć, że laudator dokonuje scalenia metajęzykowej przestrzeni fikcyjnej rzeczywistości z obszarem realnego świata, w którym miejsce ma proces wartościowania dzieła (*Ale proszę nie sądzić, że nagrodziliśmy historię tego bohatera z litości*).

Druga część tej samej laudacji, wygłaszana przez Agatę Bielik-Robson, budowana jest z wyzyskaniem surowego stylu naukowego eseju, w którym wyrażenia i zwroty kreślone piórem naukowca łączy się z krótkimi wtrętami publicystycznymi, konstruując w ten sposób chłodną profesjonalizowaną narrację. Dysonans stylistyczny będący skutkiem skojarzania dwóch jakościowo różnych wypowiedzi tworzy wrażenie kontrastu, a konstytuują go antynomie tekstowe, takie jak: fachowość – kreacyjność przekazu; statyczność i dynamizm, powaga i ekspresywność (ludyczność). W wypowiedzi polskiej socjolog powieść Świetlickiego określana jest jako wielopłaszczyznowa i posiadająca kilka pól interpretacyjnych – książkę przedstawia się jako *arcyśmieszną satyrę na postaci artystycznego półświatka, gnostycyzujący traktat i kryminał metafizyczny*.

Terminy z zakresu genologii literackiej łączy się zatem ze swobodnymi określeniami jakościowymi, które mają na celu przybliżyć tematykę oraz atmosferę książki, a zarazem współtworzą rzeczowy i pozbawiony emocji przekaz. Tekst brzmi naukowo ze względu na wyzyskane w nim słownictwo fachowe (wspomniane już terminy i łaciński cytat *alter ego*), obecność wypowiedzeń wielokrotnie złożonych (np. *przy czym powieść tę można czytać w kilku rejestrach naraz: jako arcyśmieszną satyrę na postaci artystycznego półświatka, które to wylaniają się, to giną w trójkącie bermudzkim kilku kawiarni, ale także jako gnostycyzujący traktat, gdzie główny bohater, a wraz z nim*

także wszyscy inni, wydaje się pogrążony w wielkim śnie, zaś zmarły przyjaciel to on sam, jego niegdyś żywe, niegdyś uczestniczące w życiu alter ego., wyliczenie (oparte na paralelnej konstrukcji złożonej z określenia gatunkowego i krótkiej eksplanacji, patrz. poprzedni przykład), parentezę (*W tym najwyższym rejestrze jest to więc kryminał metafizyczny, poszukujący sprawcy morderstwa dokonanego na samym narratorze, który – jak przyznaje w ostatnim zdaniu powieści – od dawna podejrzewał*), konstrukcje z czasownikiem modalnym (*można*) i niwelującym kategorię sądu (*wyduje się*). Z naukową narracją antagonizuje kumulacja zwrotów wartościujących (typu: *arcyśmieszna satyra, niesamowita aura, zmysłny zabieg*) i metaforycznych (por. [powieść Świetlickiego jest] *arcyśmieszna satyrą na postaci artystycznego półświatka, które to wylaniają się, to giną w trójkącie bermudzkiemu kilku kawiarni*), dobrze korespondujących z poetyką literackiej laudacji. Wystąpienie wieńczy, rzecz jasna, wskazanie laureata nagrody: *A zatem laur dla Chandlera z Bronowic (...) numerem jeden naszym jest Jedenaście Marcina Świetlickiego*. Nieszablonowości przemówienia dowodzi ominięcie przez mówców niektórych motywów tematycznych, które częste są dla opisanej odmiany gatunku, takich jak: odwołanie się do autorytetu (często w drodze przytoczenia cytatu z recenzji), wyrażenie gratulacji, wyrazów uznania czy życzeń.

Dwa poddane analizie teksty pokazują, że laudacja, rozumiana jako typ przemówienia okolicznościowego, nie jest gatunkiem homogenicznym i ujawnia kilka tekstowych antynomii. Najważniejszą z nich, najogólniejszą, lecz wpływającą na językowe ukształtowanie aktualizacji, jest oficjalność przeciwstawiana stylistycznej swobodzie. Pierwszą własność warunkują takiej cechy, jak: szablonowość (na poziomie językowym, strukturalnym i tematycznym), podniosłość i hiperboliczność przekazu, drugą zaś: kreatywność (na poziomie

językowym, strukturalnym i tematycznym) oraz dowcip. Można przypuszczać, że duża część laudacji tworzona jest jako konglomerat obu tych własności, z których jedna zawsze dominuje. O tym, która jest ważniejsza i bardziej dostrzeżalna, przesądza retoryczny zwyczaj wiążący się z typem sytuacji komunikacyjnej.

Bibliografia

CZERENKIEWICZ, Michał. 2011. Panegiryzm na sesji rady miejskiej: laudacja dla honorowego obywatela. In: *Forum Artis Rhetoricae*, 2011, č. 2, s. 47-59.

MALINOWSKA, Elżbieta. 2004. W hołdzie „królowej ideału” i „mężom sławy niespożytej”: o laudacjach jubileuszowych z drugiej połowy XIX wieku. In: *Napis* 2004, č. 2, s. 161-174.

PUZYNINA, Jadwiga. 1992. *Język wartości*. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1992, s. 118.

ZAŚKO-ZIELIŃSKA Monika, MAJEWSKA-TWOREK Anna, PIEKOT Tomasz. 2006. Wzory tekstów użytkowych. In: *Polszczyzna na co dzień*. Ed. M. Bańko. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 698-700.

dr Bartłomiej CIEŚLA
Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
Zakład Współczesnego Języka Polskiego
ul. Pomorska 171/173
90-236 ŁÓDŹ
POLSKA
E-mail: bartlomiej.ciesla@uni.lodz.pl

ARGOTIZÁCIA V KOMUNIKÁCI NARKOMANOV

Anna Gálisová, PhD.

ENCODING STRATEGIES IN DRUG ADDICTS' COMMUNICATION

The present paper looks at argot as a sociolinguistic term. By analysing communication among drug users and dealers, the paper provides a blueprint of the principles of encoding strategies used to camouflage content that needs to be kept secret. The paper is concluded by an emphasis on the need to perceive argot as a social and communication phenomenon connected to a particular language register.

Keywords: argot, language register, drug language, communication, cryptic function, content camouflage, drug user

Argot bol v 20. storočí často stigmatizovaný v súvislosti so „sociálne nízkou“ vrstvou svojich používateľov, a tak sa mu v slovenskej lingvistike nedostalo toľko odbornej pozornosti ako napríklad slangu. V priebehu druhej polovice minulého storočia a najmä jeho koncom je v odborných textoch s touto problematikou zrejmy čoraz profesionálnejší prístup bez socio-kultúrnych stereotypov či obmedzujúcej politickej ideológie. Chápanie argotu v slovenskej lingvistike bolo predovšetkým v období 20. storočia pomerne nejednotné, postupne sa však obsah tohto termínu vyformoval. Téma argotu sa v slovenskej lingvistike najvýraznejšie venoval Pavel Ondrus a na prelome storočí Pavol Odaloš, ale táto problematika býva tiež opísaná v rôznych didakticky spracovaných odborných textoch z oblasti lexicológie či štylistiky. V tomto kontexte sa tradične argot chápe predovšetkým ako špecifická lexikálna vrstva, ktorá

sa manifestuje v neoficiálnej komunikácii. Ukazuje sa, že v slovenskej lingvistike sa s argotom už tradične spája jeho kryptická, resp. *kryptosémická funkcia*, no v poslednom období sa zdôrazňuje aj *komunikatívna funkcia* a spätosť argotizmov s istými sociálnymi skupinami: väzni, policajti, narkomani/abuzéri psychotropných látok¹⁴ (APL) a pod. Práve sociálne hľadisko prešlo počas vývinu tohto sociolinguvistického termínu zrejme najvýraznejším prehodnotením – argot sa spočiatku pripisoval deklasovaným vrstvám spoločnosti a dnes sa okrem argotu asociálov uvažuje aj o cirkevnom, manažérskom či policajnom argote. Argotu sa v slovenských prácach pripisuje aj príznak obraznosti, nespisovnosti či expresívnosti (v našich výskumoch sa nám zatiaľ tieto príznaky nepotvrdili ako záväzné). Pri jeho vymedzovaní sa v minulosti preferoval lexikografický prístup, ktorý v súčasnosti postupne nahrádza komunikačný prístup, resp. oba prístupy sa kombinujú. Argot môže byť prítomný v rôznych komunikačných registroch (KR) – väzenský, kriminálny, narkomanov a pod.

Koncepcie slovenských lingvistov však ani dnes nie sú úplne jednotné, a to ani v kritériách vymedzovania termínu argot, ani v šírke jeho chápania, ani v presnej determinácii jeho používateľov. Niektorí autori dnes za argot považujú len tzv. historický argot (pozri Hladký, 2007), iní lingvisti ale s týmto termínom naďalej pracujú a skúmajú ho najmä v súvislosti s ilegálnymi aktivitami, resp. so spoločensky marginalizovanými societami (porov. Popovičová Sedláčková, 2013, z českých výskumov napr. Radková, 2012). Argot nie je ani v 21. storočí obľúbenou či rozšírenou lingvistickou témou

---

¹⁴ Abuzér je osoba zneužívajúca návykové látky, a teda môže ísť o tzv. rekreačného užívateľa. Narkomanom je osoba postihnutá narkomániou, ochorením, ktoré charakterizuje rozvinutá psychická a niekedy aj fyzická (somatická) závislosť od návykovej látky.

a záujem lingvistov o jeho skúmanie je nízky¹⁵. Situáciu sťažuje aj nedostatok sociolingvistických výskumov zameraných na také sociálne prostredie, kde sa využíva argotizácia. Tieto dáta sú jednoducho ťažko dostupné, a to predovšetkým pre konšpiračný charakter komunikácie (neraz s ilegálnym obsahom), ako aj pre zložitejšiu sociálnu dostupnosť prostredia (väzenie, podsvetie, narkomanské komunity alebo izolovaní jednotlivci). To má výrazný vplyv na metodiku získavania výskumného materiálu: výskumy sa zväčša opierajú o dotazníkovú metódu a riadený rozhovor (príp. excerpciu). V dôsledku toho sa výskumný materiál hromadí v písomnej podobe a zároveň sa sústreďuje na lexiku, ktorá však nie je zachytená v komunikačnom akte. Chýbajúci sociokomunikačný rozmer jazykového správania tak fragmentarizuje manifestáciu argotickej sily, pretože sa sleduje len argotický príznak spätý s lexikálnymi prostriedkami. V bezprostrednej komunikácii však pri kódovaní informácie s cieľom utajiť ju je potrebné brať do úvahy aj parajazykové prostriedky. Preto je nesmierne náročné zovšeobecniť, ako používanie argotu funguje v komunikačnej praxi (mnohé procesy či súvislosti môžu ostať nespozorované), v akých komunikačných situáciách sa realizuje, aká je jeho kryptická sila a do akej miery je pre samotných používateľov dôležitá. Aj preto nemožno nateraz dospieť napríklad k porovnaniu používania argotu u narkomanov (APL), väzňov a zločincov.

Argot však možno chápať ako sociokomunikačný fenomén, výsledok procesu argotizácie. Nie je žiadnym komplexným normovaným jazykom, ide tu skôr o mikrosociálne podmienený úzus, utajovanie obsahu komunikácie prostredníctvom potenciálne nedekódovateľnej výpovede/nedôkaznosti, pričom dôležitú úlohu tu zohráva komunikačný zámer (kódovať, utajiť). Argotizácia je potom

---

¹⁵ O podobnej situácii v rámci českej lingvistiky porov. Jaklová, 1999.

taká forma jazykového aj parajazykového správania, v ktorej sa prejavuje synergia komunikatívности a kryptosémickosti s cieľom sprostredkovať informáciu takým spôsobom, aby sa eliminovala možnosť vytvoriť legislatívne využiteľný dôkazový materiál.

V nasledujúcej časti príspevku ponúkame niekoľko poznámok k argotizácii, ktorá tvorí súčasť komunikačného registra narkomanov/APL. Výskumný materiál sme získavali v rokoch 1) 1999 – 2007, pričom išlo predovšetkým o zber dát v teréne, ale súčasť výskumnej vzorky tvorili aj o narkomani v liečebnom procese, a 2) od roku 2016 pokračuje zber v teréne a vzorku tvoria len abuzéri mimo liečebného procesu.

Vychádzajúc z D. Slančovej (2013), komunikačný register narkomanov chápeme ako sociálne podmienený, uprednostňovaný spôsob jazykového a parajazykového správania, uplatňovaný v neoficiálnej komunikačnej sfére jedincami, ktorí majú spoločný záujem o narkotiká, abúzus. Ako sme už uvádzali v iných textoch o KR narkomanov (porov. Gálisová, 2002, 2004a, 2004b, 2005a – d), je preň charakteristická expresivita, variabilita, vnútorná dynamika a otvorenosť voči iným KR. Má konšpiračný charakter a zároveň plní aj ochrannú funkciu. Ovládanie KR vrátane porozumenia rôznym sociálnym premenným (napr. sociálnym rolám či sociálnym vzťahom medzi komunikantmi) z kulturologického hľadiska plní významnú integračno-diferenciačnú funkciu, teda je okrem iného signálom príslušnosti k danej subkultúre v opozícii voči dominantnej kultúre. V KR narkomanov musíme počítať so širokým spektrom komunikačných subregistrov, čo je determinované narastajúcou rôznorodosťou dostupných návykových látok.

Skúmané komunikačné situácie zviazané s KR narkomanov môžeme pri aktívnych užívateľoch drog rozdeliť na dve väčšie skupiny: a) komunikácia narkomana s dilerom

a b) komunikácia medzi narkomanmi navzájom. Obsahom priamej či sprostredkovanej komunikácie s dílerom obvykle býva dohodnutie predaja a kúpy drogy, resp. získanie/poskytnutie doplnkových súvisiacich informácií (množstvo, jednotková a celková cena, čas a miesto kúpno-predajnej transakcie, problémy sprevádzajúce celý proces), a práve v týchto situáciách sme zaznamenali najzreteľnejšiu manifestáciu využívaných argotických výrazových prostriedkov. V komunikácii narkomanov/APL sa pociťuje registrová norma kryptosémickosti v istých konkrétnych situáciách ako záväzná (zámerné utajovanie komunikovaného obsahu alebo jeho relevantnej časti pred nezainteresovanými). Pokiaľ sa však utajuje, musí byť na to dôvod. Argot predpokladá minimálne dve society – ak hovoríme o argote prejavujúcom sa v komunikácii, musí existovať societa používateľov (x), ktorá je vystavená kontaktu s jeho autorskou (mikro)societou/-ami (y_n), pričom mikrosocieta y_n sa usiluje utajiť informáciu pred societou x . Táto potreba je v danom KR konštitutívnym prvkom argotu. Inými slovami, ak nie je pred kým utajovať, o argotickej funkcii akéhokoľvek výrazového prostriedku v rámci daného KR môžeme pochybovať. Na základe toho môžeme predpokladať, že argotické prvky sa uplatňujú tam, kde je potreba utajiť determinovaná osobným alebo skupinovým prospechom: rôzne sociálne skupiny porušujúce platnú legislatívu (odhalenie pravého obsahu informácie by mohlo viesť ku konfrontácii s políciou), policajné a vojenské zložky, vrátane kontrarozvedky a zrejme tiež paramilitárnych zoskupení (odhalenie pravého obsahu informácie by mohlo viesť k ohrozeniu priebehu služobného konania pracovníkov silových zložiek, ich zdravia alebo života) a pravdepodobne sa dá uvažovať aj o burzových či investičných makléroch, bookmakeroch, možno manažérov (odhalenie pravého obsahu informácie by mohlo viesť k finančnej strate, resp. neviest' k zisku).

Hoci argotu býva často prisudzovaný príznak nespisovnosti či expresívnosti, všimli sme si, že využitie argotizácie v analyzovanom materiáli (dialogické komunikačné segmenty) sa na úrovni výberu a usporiadania výrazových prostriedkov realizuje na princípe *neodlišovania sa od bežného dorozumievania* (treba zobrať do úvahy aj mikrosociálne registrové normy či idiolekt a pod.). Nejde tu nevyhnutne o uprednostňovanie spisovných výrazových prostriedkov alebo akéhokoľvek typu lexiky, ale o preferenciu takého jazykového správania, ktoré je v danej komunikačnej situácii s ohľadom na širšie sociálne súvislosti vnímané práve náhodnými či neželanými svedkami komunikácie ako neutrálne, bezpríznačné. Motivácia komunikantov k tejto forme jazykového správania je tu zrejmá – nepútať pozornosť ničím, teda ani použitými výrazovými prostriedkami.

Novovzniknuté argotizmy sa v príslušných skupinách obvykle ďalej po istý čas používajú. Niektoré sú využité jednorazovo, iné sa uplatnia viackrát a o niektorých výrazoch respondenti tvrdili, že sa k nim opakovane, ale s prestávkami vracajú. Úspešnosť dekódovania, resp. problémy s ním zviazané sú zrejme hlavným činiteľom, ktorý vplyva na dĺžku obdobia používania týchto argotizmov, ako aj ich frekvenciu. Ukazuje sa, že pre argotické výrazy je charakteristická krátkodobá ustálenosť, niekedy priam až efemérnosť. Z hľadiska formy nie je podstatná ustálenosť výrazu, ale a) potenciál dekódovateľnosti cieľovým percipientom, b) potenciál nedekódovateľnosti náhodným percipientom, c) nedôkaznosť (pri obvinení).

Pri analýze získaného materiálu sme sa usilovali odhaliť princípy konvencionalizovaného jazykového správania pri procese argotizácie. Na základe doterajších výskumov môžeme skonštatovať, že pri utajovaní obsahu informácie sme v rámci makrosociálneho KR narkomanov/APL vyzorovali tri opakujúce sa princípy kryptosémických

stratégií: prenášanie významu, zovšeobecnenie a elidovanie.

a) Princíp prenášania významu

Na asociatívnosť, metaforickosť a metonymickosť pri vytváraní argotizmov sme upozorňovali už vo viacerých príspevkoch (porov. napr. Gálisová, 2002, 2005b). Tieto metonymické, resp. metonymicko-metaforické pomenovania sú vytvárané buď náhodne priamo v procese komunikácie (*ideme sa prezut'*)¹⁶, alebo sú vytvorené vopred, zámerne a premyslene, aby sa minimalizovalo riziko komunikačného šumu (*zahráme fotbal*; máš *zeleny čaj* doma?; skočím po *relax*). Konkrétne lexikálne argotické vyjadrenie môže získať svoju finálnu podobu po dlhom asociačnom rade.

V rámci tohto typu kryptosémickej stratégie sme si všimli, že pri prenášaní významu sa v komunikácii využíva aj *subprincíp analógie*, pričom však nejde nevyhnutne o priamu podobnosť či súvislosť medzi denotátmi. Uplatňovanie takejto analógie sa najčastejšie dotýka komunikačných situácií zviazaných s kúpou a predajom psychotropných látok a často sa objavuje v sprostredkovanej komunikácii (telefonické rozhovory, sms, messengere a pod.). Tento jednoduchý princíp vychádza z predpokladu, že ktorýkoľvek konkrétny objekt môže nahradiť pomenovanie látky, s ktorou sa obchoduje. Ďalšie súvisiace argotizmy sa potom tvoria na princípe *aký má vzťah A k B a C, taký má vzťah D k E a F*:

A: Nemáš ma *založiť*[†] (peniaze = psychotropná látka)

B: JA *sne*[†] kolko[†]

---

¹⁶ Prezut' sa = užiť marihuanu; motivácia: skupina mužov sa pravidelne stretávala na futbalovom ihrisku (prítomnosť nezainteresovaných účastníkov komunikácie), aby si zahráli futbal, a na záver, keď sa v šatni prezliekli a prezuli, pravidelne fajčili marihuanu. Opakovaná situácia vytvorila asociačné spojenie, ktoré sa stalo východiskom pre tvorbu argotizmu.

A: A máš *kalkulačku*[†] (= presnú digitálnu váhu, často býva vrecková)

Takéto náhodné pomenovania môžu byť využité len raz, ale pri úspešnom dekódovaní dochádza k opakovaným použitiam. Je prirodzené, že komunikanti neraz (možno intuitívne, keďže pri priamom označení psychotropných látok ide zväčša o látkové substantíva) vyberajú pri utajovaní informácie pomenovania také objekty, ktoré sa obvykle vyskytujú vo väčších množstvách (*knihy, cédečka, slivky, filmy, chrumky* a pod.).

b) Princíp zovšeobecnenia

Pri uplatňovaní tohto princípu ide o preferenciu „akontextového“ krátkeho, všeobecného vyjadrenia, ktoré sa môže týkať čohokoľvek. Tento princíp sa uplatňuje predovšetkým v sprostredkovej komunikácii s dilerom drog: *Aká je situácia?; Ako to vyzerá?; Stretneme sa?; Ako vždy.; 200.; Peniaze už prišli, čakám ešte na chlapa.* a pod. Vzhľadom na fakt, že sa daní účastníci komunikácie pravidelne stretávajú v tej istej či podobnej komunikačnej situácii, obsah výpovede sa opakuje (nákup/predaj) a menia sa len niektoré údaje (množstvo, termín a jednotková cena), samotná akontextovosť je teda len zdanlivá.

c) Princíp elidovania

Na úrovni syntaktickej štruktúry sa vo výpovediach v bezprostrednej komunikácii často využíva vypúšťanie takého sémantického komponentu, ktorý je z kontextu (aj sociálneho) známy: *Dáme? (Užijeme spoločne drogu?); Máš?; Budeš chcieť? (Budeš mať záujem o kúpu drogy?); ... neviem či bude[†] problém[†] (Neviem, či bude droga na predaj, pretože sa v tejto súvislosti vyskytol nejaký problém).*

Pri zámernom utajovaní komunikovaného obsahu dochádza podľa slov respondentov aj ku komunikačným šumom – percipient zväčša nedokáže v danej situácii vyhodnotiť obsah informácie ako kódovaný, a tak ho vníma v jeho primárnom význame (podobné ako pri neporozumení ironii).

Jednotlivé kryptosémické stratégie sa v reálnej komunikácii často kombinujú, na tvorbu argotických vyjadrení sa využívajú aj slangizmy, ktoré sú súčasťou KR. Je zjavné, že princíp utajovania je v komunikácii narkomanov/APL pravidelne prítomný, no jeho komunikačné využitie je závislé od viacerých sociálnych premenných (prítomnosť nezainteresovaných, sociálne roly komunikantov, ich sociálna vzdialenosť, charakter vzťahu medzi nimi a pod.). Na záver treba zdôrazniť, že stratégie argotizácie sa môžu meniť, a tak sa môže modifikovať aj povaha argotu, mení sa tiež povaha sociálnych skupín. Pokiaľ má slovenská sociolinguvistika dospieť k presnejšiemu vymedzeniu termínu argot vzhľadom na dynamiku sociálnych aj jazykových zmien v posledných desaťročiach, je potrebná odborná diskusia, vymedzenie cieľových societ spätých s argotizáciou v komunikácii, výskum viacerých mikrosociálnych KR, ako aj analýza korpusu získaných dát.

Zoznam bibliografických odkazov

GÁLISOVÁ, Anna. 2002. K sociolektom vybraných alternatívnych a marginálnych kultúr. In: *Jazykovedný časopis*, 53, 2002, č. 2, s. 97-110. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2002/2/jc2002_2.pdf

GÁLISOVÁ, Anna. 2004a. O socioleктоch vybraných alternatívnych a marginálnych kultúr. In: *Varia XI*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2004, s. 36-43. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/11/Varia11.pdf>

GÁLISOVÁ, Anna. 2004b. K expresivite lexikálnych prostriedkov abuzérov psychotropných látok. In: *Jazyk a komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 2004, s. 210-217.

GÁLISOVÁ, Anna. 2005a. O komunikačnom registri abuzérov psychotropných látok. In: *Varia XII*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2005, s. 120-124. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/12/Varia12.pdf>

GÁLISOVÁ, Anna. 2005b. Expresivita ako prejav subjektivity a kreativity v spontánnych komunikátoch abuzérov psychotropných látok. In: *Varia XIII*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2005, s. 100-107. Dostupné na: <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/13/Varia13.pdf>

GÁLISOVÁ, Anna. 2005c. Integračné procesy prevzatých lexikálnych jednotiek v komunikačnom registri abuzérov psychotropných látok. In: *Jazyky v kontakte/Jazyky v konflikte a evropský jazykový priestor*. Sborník príspevků ze 4. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ve dnech 12. – 14. května 2003. Ed. P. Pořízka – V. P. Polách. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, s. 67-71.

GÁLISOVÁ, Anna. 2005d. O komunikačnom registri abuzérov psychotropných látok. In: *Sborník přednášek z VII. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 25. září 2003*. Ed. H. Chýlová. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, s. 68-71.

HLADKÝ, Juraj. 2007. Úskalia hodnotenia argotu. In: *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie*. Zborník zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2007, s. 406-411.

JAKLOVÁ, Alena. 1999. Budeme argot nově definovat? In: *Slovo a slovesnost*, 60, 1999, č. 4, s. 293-300. Dostupné na: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3859>

POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana. 2013. *Slang v mládežníckom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013. 178 s.

RADKOVÁ, Lucie. 2012. *Jak se mluví za zdi českých věznic*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. 166 s.

SLANČOVÁ, Daniela. 2013. Variety hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku v trénerskom mikrosociálnom komunikačnom registri. In: *Jazyk je zázračný organizmus ... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Ed. M. Imrichová – J. Kesselová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013, s. 200-214.

Mgr. Anna GÁLISOVÁ, PhD.
Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
P. O. BOX 263
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 51
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: anna.galisova@umb.sk

SYNTAKTICKO - SÉMANTICKÁ A INTONOLOGICKÁ INVARIANTNOSŤ SPRAVODAJSKÉJ VETY

Lena Ivančová

THE SYNTACTIC-SEMIOTIC AND INTONOLOGICAL NON-VARIANTNESS OF NEWS CLAUSE

The paper analyses non-variant syntactic-semiotic characteristics of a clause used in news media (the radio programme *Rádiožurnál*) and its intonological reflection in the acoustic-auditory communication sphere.

Key words: spoken discourse, audio-semantic parallels, broadcasted communication messages, intonation

Cieľom štúdie je analyzovať spätosť syntakticko-sémantických a intonologických charakteristík vety v rozhlasových spravodajských komunikátoch (*Rádiožurnál*, podrobne ďalej) a na pozadí vymedzenia intonologických invariantov týchto komunikátov zároveň predstaviť univerzálnejší spôsob segmentálnej a suprasegmentálnej charakteristiky hovorených prejavov.

Variantnosť/invariantnosť v zvukových komunikátoch

Zvukovo stvárnený komunikát v porovnaní s komunikátom (textom), ktorý nie je realizovaný v zvukovej podobe, smeruje na osi variantné/invariantné jednoznačne k variantnému pólu, znižuje sa miera jeho všeobecnosti, dochádza k posunu od vety ku konkrétnej situačne ukotvenej výpovedi. Intonácia má „moc“ spresniť, zjednotiť, sprehľadniť,

špecifikovať významové posolstvo sformované v mysli expedienta. Konkrétne uplatnené zvukové jazykové prostriedky – na segmentálnej i suprasegmentálnej úrovni – umožňujú napojiť lexikálne vyjadrovacie jednotky na širší kontext – najčastejšie vnútrotextový, ale aj mimotextový.

Navrstvovanie suprasegmentálnych jednotiek má v jazyku svoje zvyčajné, invariantné podoby, nerealizuje sa úplne náhodne, ale v „mediách“ konkrétnych – pre jazyk, resp. jeho útvary (žánre) typických – intonačných schém. Analogicky ako pri fónach a fonémach možno pri intonácii¹⁷ hovoriť o uplatňovaní inton a intoném ako jednotiek prvého a druhého stupňa abstrakcie (konkrétnejšie aj chroném, tempém, melodém a pod. v súlade s terminológiou J. Sabola, In: Sabol – Zimmermann, 2002, s. 21-22; o fónach a fonémach, Sabol, 1989).

J. Mistrík v súvislosti s intonačnými prostriedkami, konkrétne s prízvukom a dôrazom, konštatuje: „Minimálnym silovým intervalom sa spĺňa gramatická, významová funkcia. To, čo je tu nadbytočné, slúži štylistike“ (1997, s. 255). Túto jeho tézu možno rozšíriť na všetky zvukové prostriedky – ich neutrálne, nepríznakové uplatnenie striktno v „službách“ sprehl'adnenia významu a gramatiky možno pokladať za nepríznakový **invariant**, takéto intonačné prostriedky možno označiť v súlade s terminológiou J. Sabola pojmom intonémy; príznakové „nadhodnoty“ pozorovaných intonačných prvkov, uplatňovaných viac v „službách“ výrazu, ilokúcie, expresivity, možno označiť za **variantné**, takéto intonačné prostriedky zvyčajne majú charakter inton (jednotiek prvého stupňa abstrakcie).

---

¹⁷ Stotožňujeme sa s terminologickým vymedzením autorov, ktorí pod pojmom **intonácia** rozumejú všetky prozodické, suprasegmentálne javy zvukovej reči vyplývajúce z časovej, silovej a tónovej modulácie hlasu (pozri napr. Ondruš – Sabol, 1987, s. 151).

Invariant vlastne nemožno pozorovať, identifikovať priamo – odhaliť sa dá vždy len na základe abstrakcie, pozorovaním spoločných znakov. „Bezporuchový“ príjem informácií v komunikačnom kanáli predpokladá dominantné uplatňovanie invariantov, vybočenie z „neutrálnych“, očakávaných hraníc môže viesť k zníženiu primárnej informačnej hodnoty, čo v spravodajstve – ktorého základným komunikačným zámerom je **informovať** – nie je žiaduce. Ako však zdôrazňuje v učebnici pre mediálnych pracovníkov I. Jenča: „... rozhlasový poslucháč nechce, aby mu niekto niečo čítal, rozhlasový poslucháč chce, aby sa mu niekto prihováral“ (2013, s. 120). Ukážkové „školské čítanie“ s maximálnou mierou invariančnosti teda nemožno v rozhlase považovať za ideálne, poslucháčsky „atraktívne“ ani žiaduce.

Východiskovým materiálom, na pozadí ktorého naznačíme syntakticko-sémantické a intonologické invarianty spravodajských rozhlasových komunikátov, je hlavná spravodajská relácia rádia Slovensko *Rádiožurnál*. Túto reláciu uvádza vždy jeden moderátor, resp. moderátorka; moderátorské vstupy, ako i prehovory jednotlivých redaktorov, resp. oslovených osôb sú zvyčajne veľmi krátke – iba niekoľkokosekundové – a dynamické. Tempo reči je v tejto relácii zvyčajne vyššie, niekedy sa blíži až k hranici zrozumiteľnosti. Aj tento faktor sa odráža v niektorých deformáciách fón, resp. foném, ktoré možno v analyzovaných nahrávkach pozorovať. Vysoké tempo, krátkosť prehovorov, pripravenosť, resp. čítanosť textov, ako aj požiadavka nocionálnosti v spravodajskej praxi sú faktory, ktoré neumožňujú moderátorom a redaktorom zapájať do svojho rečového prejavu veľa intonačných variácií (o žánroch v elektronických médiách podrobne Gladiš, 2015, s. 87-115). Texty v tomto type média sú do značnej miery **podobné** z hľadiska uplatnených intoném. Typické črty intonačnej štruktúry daného typu relácie možno teda odpozorovať už z menšej vzorky.

Syntakticko-sémantická charakteristika spravodajských rozhlasových komunikátov

Primárnemu komunikačnému zámeru – informovať poslucháčov o aktuálnom dianí – je prispôsobená aj syntakticko-sémantická stavba použitých viet a súvetí. S cieľom zhuťniť výpoveď do vysoko koncentrovanej, no napriek tomu jasnej, logickej a zrozumiteľnej podoby sa do syntaktickej stavby spravodajských viet dostáva mnoho syntaktických **kondenzátorov**, ktoré zároveň vo vetách prepájajú kľúčové, nosné informácie s doplnkovými, okrajovejšími. Podľa J. Mistríka: „Čím je prejav rýchlejší, zhustenejší, tým menej cítiť jeho členenie, jeho frázovanie; úseky sú potom dlhšie, najčastejšie sa kryjú s vetami“ (1997, s. 255).

V textoch *Rádiožurnálu* možno pozorovať vysokú mieru **inkohézności**, ktorá je typická pre informačný slohový postup (pozri napr. Mistrík, 1997, s. 342- 345; Findra, 2004, s. 137-140). Konektory sa v týchto textoch nachádzajú predovšetkým vnútri viet, aby prepájali jednotlivé vetné členy, časti viet a súvetí. Myšlienkové prepájanie sémantických uzlov (jadier výpovedí) vo vnútri súvetí sa realizuje aj na intonačnej úrovni ich melodicko-rytmickým prepájaním (napr. „*Čo má malým firmám pomôcť, to veľké spoločnosti administratívne zaťažú*“. „*Stavebný gigant im za odvedenú robotu nezaplatil, oni však museli z vystavených faktúr daň odviesť*.“ atď. – podrobne Ivančová, 2016, s. 41-43; o sémanticko-syntaktických vzťahoch medzi elementárnymi textovými jednotkami podrobne Dolník – Bajzíkova, 1998). Expedient by mal zvukovou realizáciou textu uľahčiť percipientom vnímanie známej a neznámej informácie, nosnej a okrajovej informácie, východiska a jadra výpovede. Vzájomná väzba medzi súvetiami, resp. jednoduchými vetami je v rozhlasovom spravodajstve zvyčajne

slabá. Nová veta zvyčajne prináša novú informáciu s nízkou väzbou na predchádzajúci text. Miera **rekurencie** je v týchto textoch nízka.

Syntaktická stavba viet zvyčajne zachováva **objektívne poradie** výpovedných častí – na začiatku výpovedí stojí východisko, k nemu sa pripája jadro. „Zvyčajná“ stavba viet podmieňuje pri zvukovom realizovaní tendenciu k rytmickej i melodickéj stereotypnosti až monotónnosti, ktorá býva v súčasnom spravodajstve narúšaná **tendenciou k dialogizácii**. Redaktori v rozhlasovom priestore často narúšajú sled syntakticky podobných viet „sekanosťou“, „rozkúskovávaním“ spravodajských vstupov do menších celkov, čo sa prejavuje častým strihom a „vyskladávaním“ týchto vstupov z viacerých výpovedí viacerých osôb (vyjadrenia hovorcov, ministrov, odborníkov z praxe, ako aj bežných respondentov). Pozitívnou stránkou tejto tendencie je posilnenie argumentačnej presvedčivosti predkladaných informácií (vlastné, resp. cudzie svedectvo ako priamy argument – o argumentácii podrobne Slančová, 1996, s. 151-164). V súvislosti s aktuálnym členením výpovede chceme poukázať aj na príznakovú tendenciu, ktorú možno hodnotiť v spravodajstve ako negatívnu: uvádzacie vety sa v niektorých rozhlasových správach dostávajú až za vyslovený citát, čím sa narúša objektívne poradie výpovedných častí (porov. Hudáková, 2018, s. 22-38).

Segmentálna a suprasegmentálna charakteristika spravodajských rozhlasových komunikátov

Možnosti intonačného stvárnenia komunikátov sú početné a relatívne rôznorodé, napriek tomu percipient dokáže veľmi citlivo zachytiť neprimerané segmentálne a suprasegmentálne odchýlky od normy, resp. od zaužívaného štandardu (o anatomických a fyziologických aspektoch hovoreného prejavu podrobne Cenková, 2015). Tieto odchýlky bývajú analyzované na pozadí opisu najvýraznejších

deformít foném a intoném, no bez opory o komplexnejší systém binárnych opozícií, ktorý by stanovoval základné, neutrálne členy zvukovej charakteristiky akusticko-auditívnych komunikátov a ich príznakové protipóly. Segmentálne a suprasegmentálne javy sú pritom v slovenskej literatúre podrobne spracované v klasických publikáciách Á. Kráľa, J. Sabola (pozri najmä Kráľ – Sabol, 1989) a ďalších významných jazykovedcov a priam ponúkajú „zostavu“ charakterizačných vlastností (porov. aj Ivančová, 2019).

I. Na segmentálnej úrovni by na charakteristiku akusticko-auditívnych komunikátov mohol postačovať jediný protiklad, a to **ortofonická a ortoepická presnosť, dôslednosť** ako neutrálny člen opozície verzus **výslovnostná nedôslednosť, nedbalosť, deformovanie niektorých fón, resp. foném** ako zvukovo príznakový člen.

Aj v zvukovom materiáli z *Rádiožurnálu*, v ktorom predpokladáme vysokú profesionalitu moderátorov, sa objavujú prípady nesprávnej výslovnosti, ktoré však nezvyknú výrazne znejasňovať myšlienkovú zrozumiteľnosť textu (o častých deformáciách fón a foném v slovenčine podrobne Ivančová, 2019; pozri aj 2016, s. 65-75). V spravodajských reláciách možno za dominantnú vlastnosť pokladať ortofonickú a ortoepickú presnosť, dôslednosť.

II. Zo suprasegmentov časovej modulácie možno na charakterizovanie zvukovej kvality komunikátov osobitne vyčleniť dodržiavanie kvantity a stanoviť opozíciu (**minimálna**) **dištinktívna slabičná kvantita** ako neutrálny člen verzus **expresívna slabičná kvantita** ako zvukovo príznakový člen (o kvantite podrobne Sabol, 1984).

Kvantita v rozhlasovom spravodajstve aj v dôsledku vysokého tempa, často sa vyskytujúcich dlhých slov a pod. sa využíva v obmedzenej miere. Spravodajským komunikátom teda prislúcha vlastnosť dištinktívnej (minimálnej) slabičnej kvantity.

III. Pauza a tempo reči sú suprasegmenty, ktoré sa výrazným spôsobom podieľajú na budovaní celkovej dynamiky komunikátu (o vetnej intonácii podrobne Daneš, 1957). Spojenie týchto suprasegmentov do jedného bodu má – podľa nášho názoru – opodstatnenie, pretože spolu súvisia a oba výrazne ovplyvňujú zvyčajný štatistický ukazovateľ tempa reči – **priemerný počet slabík za časovú jednotku. V súvislosti s týmito suprasegmentmi navrhujeme vytvoriť kombinatoricky 4 charakteristické zvukovo príznakové vlastnosti akusticko-auditívnych komunikátov, ktoré by stáli v opozícii proti neutrálnemu členu, ktorým je **primerané tempo a primerané pauzy**¹⁸, a to: a) **príliš pomalé tempo výslovnosti + výrazné pauzy**, b) **príliš rýchle, dynamické tempo výslovnosti + minimálne pauzy**, c) **príliš pomalé tempo výslovnosti + minimálne pauzy**, d) **príliš rýchle, dynamické tempo výslovnosti + výrazné pauzy** (porov. Ivančová, 2019).**

Z uvedených štyroch príznakových kombinácií sú v hovorených prejavoch typickejšie prvé dve. Pre spravodajský text v *Rádiožurnále* je charakteristická zvukovo príznaková kombinácia: rýchle dynamické tempo výslovnosti + minimálne pauzy.

IV. Rytmus býva perцепčne „prekrytý“ realizovaním dôrazu, ktorý veľmi úzko súvisí s intenzitou hlasu, emfázou (citovým dôrazom) a prízvukom (podrobne Sabol, 2011). Na pozadí týchto suprasegmentov by bolo možné do opozície postaviť zvukovú dvojicu **silová neutrálnosť/statickosť ako nepríznakový člen, keď sa dôraz uplatňuje „v službách“ sémantiky a gramatiky, verzus **silová dyna-****

---

¹⁸ Poznamenávame, že **primerané tempo a primerané pauzy** nemožno charakterizovať konštantnými hodnotami, ale intervalmi s prípuštným „rozptylom“ v závislosti od štýlových a žánrových osobitostí komunikátov, sociolektu, ale aj idiolektu komunikantov a pod.

mickosť ako zvukovo príznakový člen opozície, pozorovateľný a merateľný predovšetkým na úrovni intenzity (štandardne v decibeloch [dB]; pozri Sabol – Zimmermann, 2014, s. 110-117), keď sa dôraz využíva v hyperbolizovanej, expresívnej podobe.

Začiatok rozhlasových vstupov jednotlivých moderátorov býva spojený s vyššou intenzitou (porov. Ivančová, 2016, s. 91), pre spravodajstvo je však dominantná skôr silová neutrálnosť/statickosť, ktorá súvisí aj s normovaním rečového signálu¹⁹.

V. Pri zameraní sa na výškové (frekvenčné) rozloženie tónov v reči hovoriaceho, teda izolovane na hlasovú melódiu, možno ako zvukovo neutrálny člen v akusticko-auditívnych komunikátoch vymedziť **melodickú „neperiodickosť“**, **„rozmanitosť“**, spojenú s prirodzeným rečovým vlnením ovplyvneným modalitou vetných štruktúr a rozmiestnením dôrazových slov (predpokladáme, že bez opory o rytmicky/prozodicky viazanú textovú štruktúru), verzus ako zvukovo príznakový člen **melodickú „periodickosť“**, **„cyklickosť“**, ktorá sa obligátne napája na rytmicky viazaný text („riekankovitosť“, „spievanie“ vo výpovedi), ale

---

¹⁹ V prostredí médií dochádza k **normovaniu** rečového signálu, aby neboli poškodené sluchové orgány percipientov príliš hlasnou výpoveďou a zároveň aby mohli počuť aj prehovor tichšieho hlasu. Pri percepcii rečového signálu nie sú rozhodujúce absolútne hodnoty intenzity a ich porovnávanie medzi vzdialenejšími časťami rečového signálu, ale zmeny, rozdiely medzi susediacimi segmentmi, ktoré dokáže ľudské ucho zachytiť a ktoré možno laboratórnymi fonetickými metódami merať (pozri Sabol – Zimmermann, 2014, s. 41-43; porov. aj Ivančová, 2016, s. 52-54).

môže sa objavovať aj v neviazanej reči, napr. aj v spravodajstve pri čítaní (kondenzovaných) správ s podobnou stavbou viet²⁰ – podrobne Ivančová, 2019.

Aj keď sa tónová modulácia (melódia) výrazne podieľa na intonačnej diferenciacii textotvorných prvkov v rozhlasových komunikátoch, melodický rozsah býva v spravodajstve veľmi obmedzený (ak by sme jeho interval porovnali napríklad s reláciou *Literárna revue*, v ktorej sú prezentované expresívnejšie beletristické texty – pozri Ivančová, 2016, s. 62-63). Za dominantnú charakteristiku možno v priestore rozhlasového spravodajstva považovať tendenciu k melodickéj stereotypnosti a teda melodickú „periodickosť“.

VI. Tónová modulácia sa v zvukových komunikátoch realizuje aj prostredníctvom hlasového registra, ktorý môže byť príznakovo nasadený nižšie alebo vyššie – na pozadí tejto hlasovej charakteristiky možno vymedziť **prirodzený hlasový register** ako neutrálny člen binárnej opozície ver-
zus **štylizovaný hlasový register** ako zvukovo príznakový člen, spojený s realizovaním expresívnych výpovedí a prepojený aj s niektorými špecifickými typmi timbrov (najmä s imitatívnym, reprodukčným timbrom, podrobne Sabol In: Sabol – Zimmermann, 2014, s. 127).

Pre spravodajstvo je dominantou prirodzený hlasový register, štylizovaný hlasový register sa môže objaviť v správach s emocionálnym obsahom (napr. pri smutných správach, kuriózných informáciách a pod.).

---

²⁰ **Melodická „periodickosť“** má vo viacerých typoch zvukových komunikátov svoje opodstatnenie, pomáha pri logicko-sémantickom členení textu a uľahčuje percipientovi vnímanie; pri realizovaní na väčšej ploche rečového komunikátu ale vytvára zvukový stereotyp, ktorý je zvukovo nápadný, príznakový.

VII. Siedmu vymedzenú charakteristiku zvukových komunikátov spájame s prízvukom. Za bezpríznačkový člen možno pri zvukových komunikátoch pokladať **prirodený, nerušivý, neutrálny prízvuk** (podľa normy na 1. slabike) verzus ako zvukovo príznačkový člen opozície vymedziť **rušivý prízvuk ovplyvnený dialektom alebo cudzím jazykom**.

Pre spravodajské texty možno jednoznačne stanoviť ako žiadanú dominantu prirodený, nerušivý prízvuk.²¹

Navrhnutý systém segmentálnej a suprasegmentálnej charakteristiky, ktorý sme predstavili v súvislosti s invariantnými črtami rozhlasových komunikátov, možno uplatniť aj univerzálnejšie, pri opise rôznych typov zvukových komunikátov (podrobne Ivančová, 2019).

Literatúra

CENKOVÁ, Renáta. 2015. *Anatomické a fyziologické aspekty hovoreného prejavu a moderovania*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. 152 s.

DANEŠ, František. 1957. *Intonace a věta ve spisovné češtině. Studie a práce lingvistické II*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 161 s.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. 1998. *Textová lingvistiká*. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK, 1998. 134 s.

---

²¹ Experimentálne skúmanie rozhlasových spravodajských nahrávok preukázalo zaujímavú tendenciu: druhé slabiky viacslabičných slov sú v mediálnych výpovediach veľakrát realizované vyššou melódiou ako prvé, ktoré by mali byť v slovenčine zvukovo prominentnejšie (nositeľa prízvuku). Zvuková prominencia prvých slabík sa veľakrát nepotvrdila ani na úrovni silovej modulácie, vo zvýšených hodnotách RMS prvých slabík v porovnaní s RMS druhých slabík (podrobne Ivančová, 2016; 2018, s. 134).

- FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004. 232 s.
- GLADIŠ, Marián. 2015. *Žáner v prostredí masových médií*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. 128 s.
- HUDÁKOVÁ, Monika. 2018. *Intonačná (in)variantnosť rozhlasového spravodajstva*. [Diplomová práca.] Košice : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. 123 s.
- IVANČOVÁ, Lena. 2016. *Zvukovo-sémantické paralely konexie textotvorných prvkov*. [Dizertačná práca.] Banská Bystrica : Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2016. 113 s. + 41 s. príloh.
- IVANČOVÁ, Lena. 2018. K intonologickej charakteristike slabi-ky v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 69, 2018, č. 2, s. 125-139.
- IVANČOVÁ, Lena. 2019. Segmentálna a suprasegmentálna charakteristika akusticko-auditívnych komunikátov (na pozadí binárných opozícií). In: *Korpus – gramatika – axiologie*, 10, 2019, č. 19 (v tlači).
- JENČA, Imrich. 2013. *Rozhlasová tvorba*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2013. 210 s.
- KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján. 1989. *Fonetika a fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 388 s.
- MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 600 s.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. 1987. *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. 344 s.
- SABOL, Ján. 1984. Kvantita v spisovnej slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1984, s. 511-533.

SABOL, Ján. 1989. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 1989. 253 s.

SABOL, Ján. 2011. Všeobecnolingvistické a semiotické impulzy výskumu rytmu (porovnávací aspekt). In: *Reflexie o slovensko-poľských jazykových, literárnych a kultúrnych vzťahoch*. Red. H. Mieczkowska, J. Sabol. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2011, s. 11-23.

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július. 2002. *Akustický signál – semióza – komunikácia*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2002. 141 s.

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július. 2014. *Akusticko-auditívna komunikácia*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. 168 s.

SLANČOVÁ, Dana. 1996. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996. 180 s.

Štúdia je jedným z výsledkov riešenia výskumného projektu VEGA č. 1/0273/16 *Komparatívny výskum dištinktívnych príznakov foném v slovenčine, v angličtine a v nemčine*.

Mgr. Lena IVANČOVÁ, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

Filozofická fakulta

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Moyzesova 9

040 11 KOŠICE

SLOVENSKÁ REPUBLIKA

E-mail: lena.ivancova@upjs.sk

PROSTRIEDKY HOVOROVOSTI V MEDIÁLNYCH KOMUNIKÁTOCH

Lucia JASINSKÁ

COLLOQUIAL VOCABULARY IN MEDIA MESSAGES

Media messages affect our private sphere, enter into work area and accompany social events around us. The authors of media contents can process information through their point of view, on the other hand, they are obliged to keep valid language, stylistic and speech standards. Thus, the whole complex of extralingual, paralingual and intralingual parameters influencing text outputs enter this process. In our study we focus on the research of colloquial lexical means in journalistic texts. The object of our analysis is colloquiality as a marked attribute of public media messages. Since the point was the research of „living language“, our source material are texts from the database of the Slovak National Corpus.

Key words: colloquiality, lexical system, style, public media message

Úvod

V súčasnosti si bez médií nedokážeme predstaviť každodenné fungovanie. Médiá zasahujú súkromnú sféru, vstupujú do pracovnej oblasti a sú sprievodcom spoločenského diania okolo nás. Ide zrejme o najflexibilnejší, najdynamickejší a najtvárnejší fenomén súčasnosti, ktorý sa vyvíja a modifikuje. Neustále sa tak mení tvar a tvár konceptov a koncepcií všetkých typov printových a elektronických médií. Na jednej strane tvorcovia mediálnych obsahov môžu spracúvať informácie cez svoju prizmu pohľadu, no na druhej strane by sa mali držať istých platných pravidiel a noriem (aj na úrovni formy). Do procesu štruktúrovania

mediálnych výstupov teda vstupuje celý komplex extralingválnych, paralingválnych a intralingválnych parametrov, ktoré ich diferencovanou mierou ovplyvňujú.

Teoretické východiská

V predkladanom príspevku sa zameriame na **mediálne komunikáty**, v ktorých na pozadí ich dominantných črt identifikujeme **prostriedky hovorovosti** na lexikálnej rovine. V úvode pokladáme za nevyhnutné – aj vzhľadom na definičný rozptyl v lingvistike – vymedziť pojem hovorovosť (aj vo vzťahu k pojmu hovorenosť, keďže sa čiastočne prekrývajú).

Jazykovým výrazom **hovorový** označujeme slová, ktoré sú „charakteristické pre bežné neoficiálne prejavy“, príp. atribútom v spojení *hovorový štýl* spisovného jazyka označujeme tzv. „bežné dorozumievanie“ (SSJ, 2011, s. 161).

Hovorený je taký, „ktorý je vyjadrený zvukovo, ústny: hovorená reč; h. prejav; hovorená podoba spisovnej slovenčiny (SSJ, 2011, s. 160). Teda ide o takú realizáciu jazyka, ktorú možno vnímať ako slovnú, resp. ústnu. Za jej protipól pokladáme prejavy realizované v písomnej podobe.

Hovorovosť už ako lingvistický termín je „vlastnosť jazykových prostriedkov (zvukových, morfológických, lexikálnych, syntaktických) vyplývajúca z ich viazanosti na hovorené, neoficiálne, spontánne a obyčajne ústne prejavy“ (SSJ, 2011, s. 160). Vymedzením významov uvedených kľúčových slov sa zaoberali viacerí lingvisti²².

J. Bosák v súvislosti s pojmom hovorovosť uvažuje o akomsi reflexe – odraze – spoločenskej situácie v jazyku, spočívajúcom vo „zvýšení hovorených prejavov v spisovnej komunikácii“ a zároveň aj v „čoraz širšom a hlbšom pôsobení prostriedkov masovej komunikácie“ (Bosák, 1984,

---

²² Názory niektorých lingvistov na definovanie pojmov hovorenosť, hovorovosť a hovorový štýl uvádzame len prehľadovo, a to s ohľadom na obmedzený rozsah príspevku.

s. 65). Ako uvádza autor, pod pojmom hovorovosť môžeme rozumieť funkčný jazykový štýl, hovorovú lexiku, prípadne hovorovú vrstvu v rámci slovnej zásoby, ale aj prostriedky hovorovosti. Z pohľadu stratifikácie jazyka sem patria aj hovorové útvary, nevynímajúc hovorový jazyk.

M. Ivanová-Šalingová (1963) vo svojich úvahách stotožňuje pojmy hovorenosť a hovorovosť, keď hovorovú slovenčinu charakterizuje ako hovorenú formu spisovného jazyka. Naopak, Š. Peciar (1965) toto tvrdenie pokladá za nevyhovujúce, keďže v ňom ide o stotožňovanie hovorového štýlu spisovnej slovenčiny a hovorenej formy spisovného jazyka. Ako konštatuje autor, hovorový štýl je jedným zo základných funkčných jazykových štýlov, ktorý možno charakterizovať ako „cieľavedomý výber a usporiadanie tých spisovných prostriedkov (lexikálnych, slovotvorných, gramatických a hláskoslovných), ktoré aktívni používatelia spisovného jazyka používajú v ústnych prejavoch pri každodennom jazykovom styku v pracovnom, priateľskom a rodinnom prostredí“ (Peciar, 1965, s. 47-48).

Systematizujúci prístup k uvedenej problematike uplatňuje J. Findra, ktorý klasifikuje **hovorový štýl**, vyvíjajúci sa na báze národného jazyka, ako modelovú štruktúru hovorových textov a identifikuje ju vlastnosťami ako súkromnosť, neoficiálnosť, ústnosť a dialogickosť, z ktorej vyplýva prítomnosť adresáta a komunikatívna funkcia. Pravdaže, doménou hovorových komunikátov je súkromné prostredie a ústna forma ich jazykovej realizácie (Findra, 2013). V príspevku sa stotožňujeme s užším vymedzením hovorového štýlu (ako to uvádza Bosák, 1984) ako jednej z foriem, ktorou sa realizujú prejavy v bežnej dorozumievacej sfére.

Konfrontácia pojmov bežný hovorený jazyk a hovorový štýl sa javí ako konštruktívny prvok aj pri vymedzovaní hovorovosti a hovorových prostriedkov v komunikácii

(teda aj mediálnej). Hovorovosť, s diferencovanou mierou jej zastúpenia v jednotlivých komunikátoch, tak môžeme vnímať ako prejav dynamiky jazyka a jeho jednotlivých sfér. Rámec hovorovosti dotvárajú aj hovorové lexikálne výrazové prostriedky.

Hovorové lexémy tvoria základnú zložku v slovnej zásobe hovorového štýlu. Ide o inventár príznakových jazykových jednotiek, používaných predovšetkým v „ústnych jazykových prejavoch súkromného styku“ (Findra, 2013, s. 55). J. Findra (2013) pri nich vymedzuje vlastnosti ako spontánnosť, súkromnosť, dialogickosť, neoficiálnosť a situačnú zakotvenosť prejavu. Kým v ústnych súkromných komunikátoch sú typickými výrazovými prostriedkami, v písaných textoch, predovšetkým náučného či administratívneho charakteru, sa nepoužívajú. Presnejšie povedané, nemali by sa používať, resp. ich použitie musí byť opodstatnené a funkčné.

V príspevku analyzujeme lexikálne prostriedky v mediálnych komunikátoch, preto zastrešujúcou a zároveň východiskovou kategóriou je **štýl** ako organizujúci princíp výstavby textu. Každý štýl má však svoje obmedzenie v tzv. štýlovej norme, ktorá je v porovnaní s jazykovými normami – stavanými na posudzovaní výrazových prostriedkov a ich tvarov na základe parametra spisovnosti – menej striktná a je spojená predovšetkým s významovou zložkou použitých lexikálnych jednotiek. V procese tvorby **mediálneho textu** je nevyhnutné rešpektovať obe normy – jazykovú (gramatickú a lexikálnu) aj štylistickú. Masová komunikácia má navyše spoločenský rozmer a jej sprostredkujúcim činiteľom je médium, pričom „jeho povaha ovplyvňuje očakávania zo strany publika a jeho technológia a organizačná podoba má vplyv na vznik a konečnú podobu mediálneho produktu (Gladiš, 2015; Reifová a kol. 2004).

Mediálne komunikáty ako reprezentanty mediálnej sféry možno vnímať ako nositele znakov – hoci nie výlučne – publicistického štýlu. Preto v súvislosti s uvedenou problematikou budeme pozornosť orientovať na mediálne texty ako nositele znakov publicistického štýlu²³. Toto rozhodnutie je podporené aj tvrdením J. Mistríka, že „prostredím, v ktorom sa realizuje publicistický štýl, nie sú iba noviny, ale dnes už vo veľkej miere i rozhlas, televízia a spravodajský film“ (Mistrík, 1989, s. 459) a my dodávame, že v 21. storočí aj internetové prostredie. Impulzom na výskum je aj tvrdenie autora o preberaní prvkov publicistického štýlu rečníkmi, čo vytvára priame napojenie publicistiky na oblasť rétoriky ako jednej z najstarších oblastí verejného interpersonálneho styku. Dnes sa situácia môže javiť aj tak, že publicistika – žurnalistika – preberá rétorické vyjadrovanie, „konzervuje“ jeho formuly a cez aspekt ústnosti sa dostáva bližšie k hovorovosti. Mediálne texty sa teda „rodia“ v prieniku dvoch funkčných jazykových štýlov, a to publicistického a hovorového (hoci s dominanciou prvého), pričom dochádza ku konvergencii týchto platforiem.

Podľa J. Mistríka je **publicistický štýl** – nachádzajúci sa na pomedzí objektívnych a subjektívnych štýlov – „spôsob cieľavedomého výberu a tematického usporiadania tých spisovných jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú na pohotovú, presnú a presvedčivú informáciu [určenú] verejnosti o najaktuálnejších otázkach“ (Mistrík, 1989, s. 460). K základným vlastnostiam tohto štýlu patria písomnosť, monologickosť, verejnosť a pojmovosť, k špecifickým vlastnostiam patria informačnosť, variabilnosť,

---

²³ Do skupiny textov publicistického štýlu patria aj žurnalistické a novinárske texty. J. Mistrík pokladá termíny žurnalistický štýl a publicistický štýl za rovnocenné, naznačujúc však potrebu ich diferenciacie. V tejto súvislosti vníma žurnalistiku vo vzťahu inklúzie k publicistike (Mistrík, 1989, s. 459).

koncíznosť a aktualizovanosť. J. Findra vymedzuje nasledujúce dominanty publicistického funkčného štýlu ako modelu povrchovej organizácie mediálneho textu: „verejnosť, oficiálnosť, písomnosť, monologickosť, neprítomnosť adresáta, komunikatívna funkcia“ (Findra, 2004, s. 186).

Porovnajúc vlastnosti publicistického a hovorového štýlu, konštatujeme, že tvoria akúsi opozíciu vo vzťahu k povrchovej organizácii štruktúry textov, keďže spoločným atribútom je pre ne iba komunikatívna funkcia. Kým v textoch hovorového štýlu ide o výrazný príznak, v publicistických komunikátoch by komunikatívna funkcia mala byť prepojená s poznávacou, a to predovšetkým v súvislosti s požiadavkou presnosti, informatívnosti a objektívnosti. Porovnanie vlastností štýlov uvádzame v tabuľke:

PUBLICISTICKÝ ŠTÝL	HOVOROVÝ ŠTÝL
verejnosť	súkromnosť
oficiálnosť	neoficiálnosť
písomnosť	ústnosť
monologickosť	dialogickosť
neprítomnosť adresáta/ prítomnosť adresáta ²⁴	prítomnosť adresáta
komunikatívna funkcia	

Porovnanie vlastností štýlov.

Zdroj: vlastné spracovanie

V publicistickom štýle prevažujú lexikálne prostriedky, ktorými sa podávajú informácie presným a zrozumiteľným spôsobom. Každý žánrovo a štýlovo, teda modelovo definovaný komunikát by mal napĺňať atribúty príslušnej vlastnosti, pretože v opačnom prípade „hrozí riziko komunikačného neúspechu“ (Patráš, 1997, s. 9). Autori textov by sa

²⁴ O prítomnosti adresáta možno uvažovať práve v súvislosti s rozvojom elektronických médií.

tak mali vyhnúť „špeciálnym výrazom, odborným termínom s úzkym alebo obmedzeným rozsahom významu slova (texty publicistického štýlu musia byť zrozumiteľné širokému spektru príjemcov), ale aj slovám typickým pre hovorový štýl, teda pre bežné, neoficiálne, spontánne prejavy (prenikajú však do publicistiky emocionálneho typu, čiastočne aj do publicistiky racionálneho typu, vrátane nespisovných slov)“ (Gladiš, 2015, s. 20). Relevantnou otázkou je preto miera prenikania prvkov hovorovosti do oficiálnych mediálnych komunikátov.

Zamerajúc sa na výrazové prostriedky hovorovosti, vnímame **hovorovosť** ako „vlastnosť jazykových prostriedkov vyskytujúcich sa nielen v hovorovom štýle, ale aj v iných štýloch, konkrétne v takých prejavoch ostatných štýlov, ktoré sa realizujú v ústnej podobe“ (Bodnárová, 2013, s. 182). Dodávame, že prostriedky s atribútom hovorovosti sa môžu vyskytovať nielen v hovorených komunikátoch, ale aj v písaných komunikátoch ako útvaroch ktoréhokoľvek funkčného jazykového štýlu, hoci nejde o ich prototypové uplatnenie. Uvedená skutočnosť je podnetom nášho výskumu, a preto sa v rámci analýzy nebudeme zameriavať na hovorené komunikáty ako primárnu platformu hovorových výrazových prostriedkov, ale práve na písané komunikáty publicistického štýlu, v ktorých je prítomnosť hovorových prostriedkov príznaková. S ohľadom na rozsah a markantný rozptyl výrazových prostriedkov vo významovom subsysteme jazyka (lexikálna, syntaktická, morfológická rovina) sme náš výskumný zámer zúžili na lexikálnu rovinu. Ako sme uviedli, za nosnú štýlovú platformu pokladáme predovšetkým publicistický štýl, a preto sme aj v rámci analýzy vychádzali práve z databázy textov publicistického štýlu. Pramenným textovým materiálom bol

podkorpus publicistických textov²⁵ v aktuálnej verzii Slovenského národného korpusu.

Metodika výskumu

O výrazových prostriedkoch hovorovosti je možné uvažovať v súvislosti so všetkými jazykovými subsystémami, no v príspevku sa výskumne koncentrujeme iba na lexikálnu rovinu.

V *Krátkom slovníku slovenského jazyka*²⁶ (2003) sme manuálne vyhľadávali všetky autosémantické lexikálne jednotky s kvalifikátorom „hovor.“, teda také slová, ktoré sú klasifikované ako hovorové. Sústredili sme sa predovšetkým na všetky autosémantické lexémy, hoci sme vyhľadávali aj synsémantiká, a sledovali sme pri nich kvalifikátor hovorovosti, a to na rôznych úrovniach:

a) primárne na úrovni lexémy (*áčko, hit, krach, macher, presilovka, rámus, surfovať, zubačka*),

b) sekundárne na úrovni lexie, príp. lexíí (*bugina* = 1. skladací detský kočík; *citovať* – 2. predvolávať; *diplo matka* – 2. ľahšia aktovka; *doktor* – 4. lekár; *glazúra* – 2. poleva; *mangľovať* – 2. biť, tícť; *nakladačka* – 2. uhorky na nakladanie; *odprášiť* – 2. ujsť, 3. vyhnať, vyprášiť; *plačka* – 1. plačlivá žena; *vizita* – 2. návšteva), prípadne

c) na úrovni kontextového významu vo vzťahu k príslušnej lexíi (*číslo* – k 3. „časť programu, predstavenia; jedno vystúpenie“ pren. hovor. *to je číslo!*; *dirigent* – k významu „kto diriguje“ hovor. *dirigent mužstva; lietací* – k významu „určený, uspošobený na lietanie“ hovor. *lietacie*

---

²⁵ Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-inf. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>. V uvedenom podkorpuse informatívnych komunikátov sa nachádza 1 009 613 215 tokenov (791 376 893 slov).

²⁶ *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vydanie. Bratislava: Veda. 2003. 985 s.

dvere = výkyvné; *vizita* – k významu „pravidelná návštěva skupiny lekárov v izbách pacientov“ hovor. skupina takýchto lekárov).

Zvlášť sme zaznamenávali homonymné hovorové lexémy, pokiaľ boli označené príslušným kvalifikátorom. V tejto skupine sa vyskytli monosémantické slová, napr.:

*fuk*¹ – „prísl. **hovor.** expr. v spoj. *to, on (mi) je f.* jedno, ľahostajné (-ý)“;

*fuk*² – „obyč. mn. m. **hovor.** expr. peniaz, peniaze: *(ne)mať f-y*“ (KSSJ, 2003, s.169);

ale aj polysémantické lexikálne jednotky, napr.:

*baba*¹ -y báb ž.

1. **hovor.** stará žena: *stará b.*,

2. *pejor.* nepríjemná, zlá, protivná žena: *klebetná, zlostná b.*,

3. *slang.* mladá žena, dievča: *b-y z internátu*,

4. **hovor.** pôrodná asistentka: *pôrodná b.*,

5. *pejor.* zbabelec, bojazlivec, slaboch: *nebud' b.!*,

6. *slepá b.* det. hra: *hrať sa na slepú b-u* i fraz. pre-tvarovať sa,

*baba*² -y báb ž. **hovor.**

1. prázdny koláč,

2. haruľa: *zemiaková b.*,

3. pandrava chrústa,

4. jaternica z hrubého čreva (KSSJ, 2003, s. 56).

Identifikácia presného výskytu polysémantických a homonymných lexém v korpuse bola problémová (bližšie špecifikujeme v syntéze). Preto sme do databázy vyhľadovaných lexém nezahrnuli – s ohľadom na ďalšie spracovanie slov – slovesá s väčším počtom lexíí ako 4 (napr. *rezať, prísť, sedieť* – kvalifikátor „hovor.“ je uvedený iba pri niektorých lexíách); ojedinele sa takýto jav vyskytol aj pri adjektívach (*silný, ťažký*) či substantívach (*chlapec, život*).

Uvedeným spôsobom sme vyhládali a následne zaznamenali 1 770 lexikálnych jednotiek s cieľom overiť ich výskyt v textoch publicistického štýlu. Keďže ide o rozsiahly materiál, ktorý si vyžaduje časovo náročné spracovanie, nateraz overujeme v SNK výskyt prvých 550 lexém (1. *abonentka* → 550. *krstňa*).

V príslušnom podkorpuse sme zadávali slovo (lemmu) a zisťovali jeho absolútnu frekvenciu. Pri viacerých viacvýznamových slovách však nebolo možné zistiť presný výskyt hovorových lexíí v dôsledku polysémie, resp. výskyt lexém v prípade homonymie (*akord*² – úkolová práca; *baba*¹, *baba*² – nehovorové + hovorové sémy spolu 11 249 výskytov; *babka*² – 1. časť patentnej zápinky, 2. nákovka na kovanie kosity; *cifra*² – ozdoba; *citovať*² – predvolávať; *cvik*² – klin; *dóza*¹; *huba*² – ústa, papuľa; *kopačka*¹; *košťovať*¹, *košťovať*²).

Výskumne problematická bola aj vysoká miera homomorfizmu, napr.: *áčka*; *advokát* (= obhajca vôbec k zákl. významu „práv. zástupca, obhajca“); *béčka*; *bežať* (3. ísť, ponáhať sa); *bláznit' sa* (2. nápadne prejavovať záujem o niekoho, o niečo); *blázon* (3. nerozumný, nerozvážny človek; pochábel'); *bledý* (3. zlý, kritický); *bronz* (2. sfarbený ako bronz); *céčka*; *ceremónia* (2. okolky); *corgoň* (= odrastený, veľký chlapec, mládenec); *cukrovka* (1. cukrová repa); *čara* (= výmena); *čarať*, *čarovat'*¹ (= meniť, vymieňať, zamieňať); *číslo* (pren. hovor. *to je číslo!* k 3. významu „časť programu, predstavenia“); *darovať* (2. obyč. v zápore odpustiť, prepáčiť – *to mu nedarujem!*); *déčka*; *detská*; *dial'kar* (2. kto študuje popri zamestnaní, 3. vodič na diaľkových tratiach); *dodávka* (3. dodávkové auto); *doktor* (4. lekár); *éčka*; *expresný* (= hovor. *to bola expresná robotá* k zákl. významu „rýchly“); *fantastický* (2. obrovský, neslýchaný); *filmovať* (3. hrať úlohu vo filme, 4. predstierať); *chlapec* (4. = muž); *chlieb* (2. živobytie); *kontra*

(2. oponovanie v kartách). Uvedené lexémy, prípadne ich hovorové sémy boli frekvenčne neidentifikovateľné.

Pri mnohých lexémach bolo potrebné pracovať s nástrojom filtrovania alebo manuálne odfiltrovať nenáležité tvary, ktoré boli súčasťou paradigmy hľadaného výrazu. Napríklad v korpusovej paradigme lemy *káro* sú aj gramatické tvary iných lexém, konkrétne tvary nehovorovej lexémy *kára* (*Mladík jazdil na káre bez funkčných brzd.*), ako aj tvarovo totožné proprium (... *hovorí šéf združenia Sergej Kára.*), prípadne sa hľadaný výraz vyskytuje ako súčasť iného slova (*Možno by stáli za to, aby prekreslil čiary na zemi v garáži tak, aby sa áut zmestilo viac alebo uvoľnil niekoľko SBS-károv na riadenie plynulosti parkovania.*).

Výsledky výskumu

Po vyhľadání excerpovaných hovorových lexém sme na prehľadnenie výsledkov ich absolútnej frekvencie v podkorpusu publicistických textov vytvorili 8 skupín slov s diferencovaným výskytom. Údaje uvádzame v nasledujúcej tabuľke:

Skupina	ABSOLÚTNA FREKVENCIA VÝSKYTU	POČET LJ
1.	viac ako 10 000	18
2.	9 999 – 5 000	18
3.	4 999 – 1 000	61
4.	999 – 500	34
5.	499 – 100	132
6.	99 a menej	205
7.	nulový výskyt	39
8.	neidentifikovaný výskyt	43

Ako vyplýva z uvedeného prehľadu, najviac hľadaných hovorových prostriedkov (205) má výskyt v intervale

od 1 do 99 (*fotokrúžok, abonentka, filc, kancel', fotel, dvoj-kár, čertovina, háčko, buksa, elpéčko, kamrlík, gyps, fáč*), teda vo všeobecnosti ide o relatívne nízky výskyt hovorových slov, ktoré nenarúšajú komunikačnú líniu, práve naopak, funkčne vyjadrujú zámer autora. Dodávame, že použitie hovorového výrazu je determinované témou komuni-kátu a reflektované aj nulovým výskytom niektorých lexém (*babra, figľovať, golfky, došpatiť, javeru*). Neprítomnosť uvedených slov v textoch publicistického štýlu je odrazom ich postavenia v slovnej zásobe jazyka. Ide totiž o také le-xikálne jednotky, ktoré sa v rámci rozvrstvenia lexiky na-chádzajú na periférii, a teda sú málo používané aj v bežnej hovorenej komunikácii. Navyše pri nich možno uvažovať o vyššej miere hovorovosti. Oproti nim stoja slová s nižšou mierou hovorovosti, ktoré sú v publicistických textoch naj-frekventovanejšie. V nasledujúcej tabuľke uvádzame 18 najčastejšie sa vyskytujúcich hovorových výrazových pro-striedkov:

P. č.	HOVOROVÁ LEXÉMA	VÝSKYT
1.	automobilka	46 207
2.	inkasovať	28 743
3.	chalan	27 807
4.	hit	25 643
5.	akurát	24 927
6	fotka	22 639
7.	kanonier	20 361
8.	fabrika	18 659
9.	bytovka	17 737
10.	krčma	15 698
11.	fotoaparát	14 409
12.	kontaktovať	14 363
13.	garantovať	13 909

14.	garancia	13 029
15.	krach	12 965
16.	fajn	12 912
17.	kilo	11 559
18.	kemp	10 365

Slová s najväčším výskytom sme preverovali v SSSJ (2006, 2011) s cieľom zistiť, či nedošlo k ich preklasifikovaniu na neutrálne slová, prípadne lexémy/lexie s iným kvalifikátorom²⁷. Výraznú zmenu sme zistili pri 7 slovách, a to *automobilka*, *hit*, *bytovka* (= obytný dom; pri novom, derivovanom význame „bytová krádež“ sa kvalifikátor hovorovosti uvádza), *krčma*, *fotoaparát*, *kontaktovať*, *garancia*, ktoré sú v aktuálnom slovníku spracované ako nehovorové, teda štylisticky nepríznačné. Naopak, ako hovorové sú klasifikované slová *inkasovať* (= dostať gól, zacho...), *chalan*, *akurát*, *fotka*, *fabrika* a *kilo*. Pri niektorých slovách sú zmeny kvalifikátorov čiastočné. Buď je slovo hovorové už len v niektorom svojom význame (napr. *garantovať* – 3. hovor. dávať slovnú záruku; *krach* – 2. strata priaznivého stavu), alebo sa pôvodne hovorový príznak zmenil na iný, signalizujúci používanie slova, resp. jeho lexie ako odborného výrazu (napr. *kanonier* – 2. šport. hráč povestný strelbou na bránku; *kemp* – 2. šport. profesionálne tréningové stredisko).

Z nášho výskumu vyplýva, že slová, ktoré sa používajú v publicistických komunikátoch frekventovane, sa dostávajú do jadra slovnej zásoby a zároveň sa oslabuje ich

---

²⁷ Keďže spracovanie všetkých zväzkov *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015) sa zakladá na korpusových zisteniach, predpokladali sme, že jedným, hoci nie jediným, determinantom lexikografického spracovania hesiel – s dosahom aj na klasifikačné príznaky lexém a ich lexii – je frekvencia výskytu slova v SNK.

štylistická príznakovosť (pozri aj Bosák, 1984, 1995). Podobnú tendenciu v jazyku naznačila I. Bónová, ktorá výskumne potvrdila, že rôzne podoby slov z tzv. bežného jazyka, používané dlhšie, sa infiltrujú do spisovnej variety a postupne v rámci dynamizujúcich procesov nadobudnú neutrálnu štylistickú platnosť (Bónová, 2017, s. 8). Môžeme tak konštatovať, že frekvencia výskytu príznakového výrazového prostriedku je determinujúcim činiteľom vo vzťahu k jeho štylistickej príznakovosti. S klesajúcou frekvenciou je miera prítomnosti príznaku hovorovosti vyššia. Navyše nejde o stav, ale o proces, v ktorom sa príznakovosť, napr. hovorovosť, oslabuje postupne.

Záver

Cieľom príspevku bol výskum lexikálnych prostriedkov s atribútom hovorovosti v textoch mediálnych komunikátov. Ukazuje sa, že výskyt skúmaných lexém (a lexíí) je v niektorých prípadoch výrazný, čo svedčí o prenikaní týchto prvkov do oblasti publicistického štýlu. Túto skutočnosť však nehodnotíme ako kontraproduktívnu, tzn. výskyt hovorových prostriedkov – primárne používaných v interpersonálnej neoficiálnej, familiárnej komunikácii – neuberá na oficiálnosti mediálnych komunikátov, naopak, autori sa aj takýmto spôsobom „približujú“ ku kolektívnemu percipientovi; navyše v niektorých prípadoch zároveň dochádza k ekonomizácii spracovania mediálnych obsahov.

Na základe nášho čiastkového výskumu môžeme potvrdiť tendenciu k dynamizácii jazykového systému, keďže výrazná miera používania niektorých pôvodne hovorových slov vedie k ich preklasifikovaniu na nehovorové lexémy, príp. lexie, resp. na ich prehodnotenie na termíny z rôznych oblastí (šport, kultúra a i.). Zmeny, ku ktorým došlo v procese zostavovania nového výkladového slovníka (v porov-

naní s KSSJ), potvrdzujú zároveň nastavenú metodiku výskumu a sú nepriamou spätnou väzbou vo vzťahu k relevancii skúmania výskytu hovorových prostriedkov v mediálnych komunikátoch. Neustále sa tak potvrdzuje „tlak živej reči“ na *status quo* v systéme jazyka.

Zoznam bibliografických odkazov:

BODNÁROVÁ, M. 2013. Terminologická reflexia komunikácie v súkromnej sfére vo vzťahu k hovorovému štýlu a jemu blízkym javom – niekoľko úvah a poznámok. In: *Slovenská reč*, roč. 78, 2013, č. 3 – 4, s. 174-186.

BOSÁK, J. 1984. Hovorovosť ako dynamický faktor. In: *Slovenská reč*, roč. 49, 1984, č. 2, s. 65-73.

BOSÁK, J. 1995. Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca*. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17-42.

FINDRA, J. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.

FINDRA, J. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta 2013. 320 s. ISBN 978-80-8063-404-9.

GLADIŠ, M. 2015. *Žáner v prostredí masových médií*. Košice: UPJŠ 2015. 128 s. ISBN 978-80-8152-284-0.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. 1963. Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 28, 1963, s. 17-32.

Krátky slovník slovenského jazyka. 2003. Red. J. Kačala – M. Pišárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

MISTRÍK, J. 1989. *Štylistika*. 2. vyd. Bratislava: SPN 1989. 584 s.

PATRÁŠ, V. 1997. Jazyky tzv. malých národov v súčasnom európskom kontexte (na príklade slovenčiny). In: *Jazyk – komunikácia – spoločnosť*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: UMB v Banskej Bystrici 1997, s. 9-16.

PECIAR, Š. 1965. Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: *Jazykovedné štúdie*. 8. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 42-70.

REIFOVÁ a kol. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál 2004. 328. s. ISBN 80–7178–926–7.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. 2006. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1 134 s. ISBN 978-80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. 2011. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1 087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu č. 008UPJŠ-4/2017 *Veda bez bariér (Interdisciplinárne inšpirácie súčasnej literárnej vedy a jazykovedy v edukačnej praxi na VŠ)*.

Mgr. Lucia JASINSKÁ, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

Filozofická fakulta

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Šrobárova 2

040 59 KOŠICE

SLOVENSKO

E-mail: lucia.jasinska@upjs.sk

OD TELEFONÁTU DOPRAVNÍHO ZPRAVODAJE K VÝSLEDNÉ PODOBĚ DOPRAVNÍ ROZHLASOVÉ ZPRÁVY

Lucie Jílková

FROM TRAFFIC REPORTER'S PHONE CALL TO RADIO TRAFFIC NEWS

The paper deals with the analysis of radio news on traffic. The description is based on recordings from the public radio station Český rozhlas Radiožurnál and the private radio station Rádio Impuls (20 recordings from each radio). The analysis showed following features of radio news on traffic: conversationalisation, dialogicity, and informality. Traffic news is generally described as a specific kind of a dialogue, namely the dialogue between a reporter and phoning drivers. Telephone calls are edited/shortened: repetitive words, hesitation discourse markers, pauses, inspirations and expirations are reduced.

Key words: radio news on traffic, Czech Radio Radiožurnál, Impuls Radio, traffic reporter's phone call

1 Úvod

Článek odpovídá na následující výzkumné otázky. (1) Jaké jsou obecné rysy současného dopravního rozhlasového zpravodajství?, (2) Jaké jsou – v souvislosti s telefonáty řidičů – rozdíly v dopravním zpravodajství veřejnoprávního a soukromého rozhlasu?; (3) Jakými úpravami procházejí telefonáty řidičů?²⁸

---

²⁸ Obecně k žánru zpravodajství viz McQuail (1999).

2 Materiál, metoda

Podkladem pro analýzu, pro získání odpovědí na výzkumné otázky, je jednak 30 nahrávek dopravního rozhlasového zpravodajství z veřejnoprávního českého rozhlasu – Radiožurnálu (dále RŽ) a stejný počet nahrávek ze soukromého Rádía Impuls (dále RI)²⁹, jednak dvě zhruba hodinová polostrukturovaná interview, jejichž respondenty byli vedoucí dopravních zpravodajství.³⁰ Kromě poskytnutých interview jsou respondenti nadále ochotni mailem odpovídat na případné další otázky. Nahrávky jsou přepisovány podle zásad užívaných v korpusu DIALOG (dialogy.ujc.cas.cz). Dopravní relace v RŽ se jmenuje Zelená vlna, v RI Doprava 007. Běžnou součástí dopravního zpravodajství obou rádií jsou telefonáty řidičů. Telefonující řidiči jsou v RŽ nazýváni dopravní zpravodajové, v RI agenti 007. Pro ilustraci uveďme přepis náhodně vybraného dopravního zpravodajství z RŽ.

moderátor: *v praze, kolaps, dopravy máme podrobnosti. v praze už otevřeli tunel blanka v obou směrech e provoz je velmi silný a ten průjezd tunely budou policisté muset regulovat ee v tunelu, máme zpravodajku.*

řidička: *když už se nákej šikula zvládne dostat do tunelu, (.) tak potom naprosto zkolabovaly výjezdy z toho tunelu protože ty okolní silnice nejsou seřizený ze semaforama tak jak by měly bejt a, (.) vůbec těm tunelům de-li to, vopravdu se vyhnout.*

moderátor: *kolaps dopravy tak stále trvá ucpaná je dé osmička od zdib ee přes cínoveckou a holešovičky až do centra. stojí i objížďky přes d'áblice kobylysy nebo, trojskou ulici. kritická stále situace v oblasti letné a prašného mostu.*

---

²⁹ Nahrávání probíhalo nepravidelně od jara do podzimu 2018.

³⁰ Děkuji Š. Jandovi (Český rozhlas) a R. Luzarovi (Rádio Impuls) za poskytnutí interview. K žánru polostrukturovaného interview viz Luo – Wildemuth, 2009).

(.) velké kolony sou taky od jihu, od barrandovského mostu do tunelu, regulují vjezd do mrázovky. (.) kolony čekejte i v oblasti smíchova. (.) hodně ucpaná je v praze, i magistrála od jižní spojky do centra: nebo, štěrboholská spojka směr lanový most. (.) na dé jedničce směrem z brna do prahy už odstranili nehodu v omezení u divišova a kolona se tam dává do pohybu. (.) na dé pětce na příjezdu do prahy z plzně je stále kolona, zhruba od rudné, provozu už by ale nemělo nic překážet. další zelená vlna, nejpozději, za půl hodiny. (RŽ, 12. 4., 9:00)³¹

3 Obecné rysy současného dopravního zpravodajství

Obecně lze říci, že současné dopravní zpravodajství je (ve srovnání se situací před rokem 89) charakteristické svým posunem k neformálnosti, ke konverzacionalizaci³². Těchto dvou rysů je dosahováno různými prostředky. Nápadným prostředkem je zmíněné zařazování telefonátů posluchačů-řidičů do celku dopravního zpravodajství. Původně monologické dopravní zpravodajství má v současné době podobu zinscenovaného dialogu moderátora a telefonujících řidičů. Obsah tohoto rozhovoru není určen jeho (zinscenovaným) účastníkům, nýbrž rozhlasovým posluchačům, z nich pak významně posluchačům-řidičům, jichž se obsah dopravního zpravodajství bezprostředně týká.

Jak vyplynulo z interview pořizovaných v RŽ a RI, funkce telefonátů zařazovaných do dopravního zpravodajství je dvojí. Jednak řidiči mohou poskytnout aktuální informaci, kterou redakce dosud nemá ze svých jiných zdrojů,

---

³¹ U každého příkladu je uvedena zkratka rádia, z něhož příklad pochází, dále datum a čas nahrávání/vysílání.

³² K pojmu konverzacionalizace viz Fairclough (1995), dále např. Čmejrková – Hoffmannová (2011, s. 282 n.).

jednak je zpravodajství díky telefonátům atraktivnější, zábavnější; v interview také zaznělo, že pro některé telefonující je důležité mít možnost slyšet se v rozhlase.

Pro dopravní zpravodajství obou zkoumaných rádií (a nepochybně jde o obecněji platný jev) je permanentní přítomnost tzv. zvukového obalu či zvukové grafiky (obě tato pojmenování užíli oba respondenti), jinými slovy, během dopravního zpravodajství neustále zní hudba, nazývaná též podkres či podkresová hudba. Dále se může stát, že součástí telefonátu jsou mimo slova ještě další zvuky, typicky zvuk houkačky/sirény, když řidič do rádia telefonuje v okamžiku, když kolem něj projíždí sanitka či policejní auto. Jak zaznělo v interview, takové telefonáty jsou velmi atraktivní, jsou „horkými kandidáty“ na zařazení do vysílání. Vlivem jak podkresové hudby, tak dalších neverbálních signálů lze konstatovat, že výrazným rysem dopravního zpravodajství je také jeho multimodálnost.³³ Jiné mody (podkres, zvuk houkačky) jsou různého druhu. Zatímco podkresová hudba je vždy stejná a slouží k tomu, aby posluchač věděl, jakou rozhlasovou stanicí právě poslouchá, podkresová hudba slouží k odlišení jedné stanice od druhé, zvuk houkačky dotváří či podporuje mluvené slovo. Viz k tomu následující příklad:

řidič: *kousek za hodkovicema; (.) je tam asi ňáká* ^L*bou-
račka dojíždí se v zatáčce do zácpy naprosto neoznačený jo.
je to takový dost teda takový divoký. (.) teď, kolem mě* ^J*pro-
fičeli policajti tak asi, ňáká bouračka tam bude. (RŽ, 26. 6.
9:00)*

^L ^J je slyšet houkání policejní sirény³⁴

---

³³ Viz k tomu heslo *multimodální komunikace* v Novém encyklopedickém slovníku češtiny (Kaderka, 2017).

³⁴ Pomocí značek ^L ^J je v přepise naznačeno, během jakých slov se ozývá zvuk policejní houkačky. Tento způsob zaznamenání tzv. déle

V obou rozhlasech lze slyšet tzv. promo, případně self-promo, tedy upoutávku na dopravní zpravodajství, která obsahuje také výzvu posluchačům, aby svým telefonátem rovněž přispěli do dopravního zpravodajství.

4 Rozdíly v dopravním zpravodajství veřejnoprávního a soukromého rozhlasu

Struktura dopravního zpravodajství sledovaného veřejnoprávního Českého rozhlasu – Radiožurnálu a soukromého Rádía Impuls je totožná: hlas moderátora může být doplňován hlasem či hlasy telefonujících řidičů. Na základě dosavadních nahrávek, tedy 30 nahrávek z RŽ a stejného počtu nahrávek z RI, lze konstatovat, že v RŽ je telefonát řidiče zařazován zhruba ve třetině případů, zatímco v RI je zařazen prakticky pokaždé. Jedním z odlišujících znaků RŽ a RI je tedy počet telefonátů zařazovaných do vysílání.

Jak bylo uvedeno výše, v obou rádiích lze slyšet tzv. promo. Obecně lze říci, že různé typy výzev k telefonování od moderátorů zaznívají častěji v RI než v RŽ, potenciální telefonující řidiči jsou častěji oslovováni, intenzivněji využíváni k aktivitě v RI, viz např. tuto ukázkou:

moderátor: (...) *kdybyste měli poznatek z vaší trasy budeme za něj velmi rádi zavolejte nám ho prosím (...)* (RI, 27. 6., 15:45)

Výzvy k telefonování jsou v obou rádiích dále podpořeny tím, že v závěru dopravní relace pravidelně zaznívá telefonní číslo, na které se mohou řidiči dovolat. V RI toto číslo pokaždé zopakuje moderátor/ka. Číslo je dobře zapamatovatelné mimo jiné proto, že v jeho závěru se objevuje trojčíslí 007, jež je zároveň součástí názvu relace (*Doprava 007*):

---

trvajících akcí byl převzat z knihy K. Dvořákové (2017, s. 36-39), viz také Mondada (2016).

moderátor: *zavolejte šest set pět dvě stě dvacet dva nula nula sedm.* (RI)

Telefonní číslo pravidelně zaznívá také v závěru dopravní relace na RŽ, jedná se však o standardizovanou nahrávku, která je umístována v závěru relace, je tedy pronášena jiným hlasem, nikoli moderátorem/moderátorkou.

Dalším výrazným rozdílem mezi oběma rádii je ponechávání jména či přezdívky řidiče v dopravním zpravodajství RI, jak je to zřetelné třeba v následující ukázce³⁵:

moderátor: (...) *jinak je na silnicích zatím klid, podobně jako na dě jedničce, kde máme našeho agenta.*

řidič: *tady kamioňák michal, e jedu z brna: do prahy: nikde žádný zdržení, je to úplně parádní dneska jízda.*

moderátor: *tak šťastnou cestu díky za zavolání (...)*

(RI, 23. 8., 8:15)

Naopak v RŽ se jména či přezdívky řidičů neobjevují vůbec, podobně jako se zde neobjevují pozdravy řidičů, což je v RI také běžné:

řidič: *ve strakonických dělaj kruhovej objezd tam se jezdí na semafo:ry, to samý je ve volyni, tam se jezdí taky na semafo:ry. zdravim agent ota.* (RI, 22. 8., 19:45)

Konečně se obě rádia liší tím, že zatímco v RŽ řidič mluví s redaktorem, který se ho případně může zeptat na další potřebné údaje, v RI se řidič dovolá na záznamník, tedy mu nikdo žádné případné doplňující otázky klást nemůže.³⁶

---

³⁵ Ponechávání pozdravů a jmen či přezdívek řidičů v RI je běžné, nevyskytuje se však v upravených telefonátech vždy.

³⁶ Na okraj k tomu lze poznamenat, že na internetových stránkách Zelené vlny je mimo jiné popsáno, co by měl telefonát dopravního zpravodaje obsahovat: (...) *Ideální hlášení by mělo obsahovat tyto údaje:*

- *Číslo dálnice nebo silnice, ve městě název ulice*
- *Směr, ve kterém je ovlivněný provoz (odkud–kam)*

5 Úpravy, jimiž procházejí telefonáty řidičů

Telefonáty, ať už jsou získány v RŽ v rozhovoru s redaktorem Zelené vlny nebo prostřednictvím záznamníku RI, nezaznívají nikdy v přímém přenosu, naopak, zhusta jsou výrazně upravovány. Jak zaznělo v jednom interview, těmto úpravám se říká také zvuková krejčovina. Veškeré úpravy telefonátu se provádějí velmi rychle, jak rovněž zaznělo v interview, od zavolání do odvysílání uplyne zhruba osm minut. Důvodem rychlého upravování telefonátu a jeho následného zařazení do zpravodajství je pochopitelně snaha o co největší aktuálnost, čerstvost poskytovaných informací. Nejčastějšími typy úprav, nejčastějšími projevy zvukové krejčoviny, je vynechávání hezitačních zvuků, nadbytečných (výplňkových) slov, slov opakovaných, pauz, hlasitých nádechů a výdechů. Prozodicky prodloužené samohlásky jsou zkracovány (např. [ma:tɛ:] → [ma:tɛ]). Z telefonátů jsou dále odstraňovány vulgarismy, urážky, nadávky (např. *blázni za volantem*). V interview také zaznělo, že jsou vynechávány části, jež nepřinášejí nová fakta. Ve výjimečných případech dochází také k tomu, že je nějaké slovo umístěno na jiné místo.

Běžně dochází k tomu, že do vysílání je zařazena část telefonátu, přičemž obsah jiné části telefonátu řekne mode-

---

• *Určení místa – na dálnici: kilometrovník/blízký exit, na silnici mimo město: nedaleká obec/odbočka/čerpací stanice a podobně, ve městě: adresa (orientační číslo domu v dané ulici)/blízký obchod nebo jiný známý objekt*

• *Co je příčinou problémů – nehoda, omezení, porouchané vozidlo...*

• *Situace na místě, důsledky – jak je místo průjezdné, zdali vzniká kolona, jaké je zhruba zdržení*

• *Případně zkušenost po projetí objízdnou trasou, nebo její doporučení na základě znalosti regionu (...)* (https://www.rozhlas.cz/zelenavlna/skoladz/_zprava/jak-nejlepe-hlasit-dopravni-problemy-zelene-vlne--183270)

rátor (viz i dále část 6). Pravidlem přitom je, že ve zpravodajství by neměla stejná informace zaznít dvakrát, tj. od řidiče i od moderátora.

Naopak nijak neupravovány zůstávají řečové vady, nejsou-li příliš výrazné; řečové vady nejsou důvodem k nezařazení telefonátu do vysílání. Podobně je možné ponechat telefonát v cizím jazyce, resp. telefonát v češtině, jenž zjevně není pronesen rodilým mluvčím češtiny. Kritériem pro ne/zařazení takového telefonátu je opět jeho srozumitelnost. Konečně zůstává bez úpravy nespisovné tvarosloví, naopak, to se v telefonátech objevuje pravidelně, viz např. tyto dvě krátké ukázky z obou rádií:

řidič: *mezi novým borem a cvikovem na pravý straně stojí nenápadná oktávka a ((grilujou))* (RI, 20. 8., 8:30)

řidič: *je to kaminon ee s dodávkou, v současný době je průjezdnej pouze levej pruh* (12. 4., 8:30, RŽ)

6 Ukázka původních a upravených telefonátů

Oba následující příklady pocházejí z RI.

a) Příklad 1

přepis původní nahrávky zachycené na záznamníku:

řidička: *dobrý de:n, (.) dé pětka:, směrem na prahu:, (.) fronta u rudný asi dvacet minu:t (.) protože:, na krajnici:, stojí zaparkované dvě motorky:, a odpočívající motorkáři ((hlasitý nádech)) leží v příkopě, (.) a: a: vod nich už je volno: (.) dál už to jede (.) perfektně. takže pokud to někdo uslyší ve frontě:, před motorkářema, tak by je mohl upozornit, ((hlasitý nádech)) aby: popojeli.*

přepis upravené nahrávky zařazené do vysílání:

moderátor: *máme nejrychlejší dopravní informace z celého území české republiky. nejdříve se podíváme na dálnici dé pět, (.) kde: naše agentka jede v koloně do prahy.*

řidička: *fronta u rudný asi dvacet minu:t, na krajnici: stojí zaparkované dvě motorky: a odpočívající motorkáři ((slyšitelný stříh)) leží v příkopě, dál už to jede (.) perfektně.*

moderátor: *na dé jedniče jsou problémy u brna.*

Z porovnání obou prepisů především vyplývá, že do vysílání bylo zařazeno mnohem méně slov, než kolik se jich objevilo v původní nahrávce. Zatímco v původním telefonátu řidička pronesla celkem 54 slov (včetně hezitačního zvuku), do vysílání bylo zařazeno 23 jejích slov. Řidiččinu informaci o čísle silnice a o tom, v jaké směru je kolona vozidel, přebírá moderátor. Je vynechán její úvodní pozdrav, ačkoli jindy bývá v RI pozdrav ponecháván. Původní úsek *a odpočívající motorkáři ((hlasitý nádech)) leží v příkopě, (.) a: a: vod nich už je volno: (.) dál už to jede (.) perfektně.* byl zkrácen na *a odpočívající motorkáři ((slyšitelný stříh)) leží v příkopě, dál už to jede (.) perfektně.*, jsou tedy zcela vynechána slova *a: a: vod nich už je volno:.* K tomuto vynechání došlo jednak zřejmě kvůli úspoře času, jednak kvůli tomu, že tato slova nepřinášejí žádnou novou informaci, jejich obsah je již vyjádřen ve slovech (v původním telefonátu) nadcházejících *dál už to jede (.) perfektně.* Odstraněny byly pauzy, slyšitelný nádech, zmíněný úsek obsahoval také hezitační zvuk, který by byl velmi pravděpodobně odstraněn i v případě, že by okolní slova byla ponechána. Z telefonátu byla zcela vypuštěna slova v závěru telefonátu: *takže pokud to někdo uslyší ve frontě:, před motorkářema, tak by je mohl upozornit, ((hlasitý nádech)) aby: popojeli.,* tedy výzva řidičky ostatním řidičům, její doporučení, jak by mohli nastalou situaci pomoci řešit. Lze jen spekulovat, zda její výzva byla vynechána proto, že editorovi dopravních zpráv připadala její obsah nepodstatný, nebo kvůli úspoře času.

b) Příklad 2

prepis původní nahrávky zachycené na záznamníku:

řidič: *-a impulzáci, tak ta dé třicet pětka z olomouce na ostravu:, (.) kolona: (.) sem projížděl asi čtyřicet pět minu:t, ted'ka to aktuálně uzavřeli celý a stojíme bude se čekat na vyproštění vozidla. tak šťastnou cestu aho:j.*

prepis upravené nahrávky zařazené do vysílání:

moderátor: *(.) stále ucpaná je dálnice dé třicet pět na dvoustém devadesátém čtvrtém kilometru ve směru z olomouce na ostravu.*

řidič: *kolona: sem projížděl asi asi čtyřicet pět minu:t ted'ka to aktuálně uzavřeli celý a stojíme bude se čekat na vyproštění vozidla.*

moderátor: *a problémy jsou také na dé jedničce (...)*

Podobně jako v předchozím příkladě je i zde vynecháno oslovení i závěrečný pozdrav. Rovněž zde moderátor přebírá z telefonátu informaci o silnici, o které je řeč. Informaci od řidiče navíc zpřesňuje, když uvádí přesný kilometr dálnice; tento údaj pravděpodobně získal z některého z dalších zdrojů, nelze vyloučit ani to, že o téže situaci informovalo více řidičů a v telefonátu některého z nich právě tato informace zazněla. V upraveném telefonátu jsou dále vynechány pauzy, dloužení samohlásek je ponecháno (*kolona:; minu:t*).

7 Závěry, možnosti dalšího zkoumání

Článek postupně odpovídá na výzkumné otázky, které byly položeny v jeho úvodu. Nejprve byla pozornost věnována obecným rysům současného dopravního rozhlasového zpravodajství, jimiž jsou dialogičnost, konvercionalizace, posun k neformálnosti; jejich typickým projevem je zařazování tele-

fonátů řidičů do celku dopravního zpravodajství. Dalším výrazným rysem je multimodálnost, která se projevuje jednak tím, že během zpravodajství neustále zní tzv. podkresová hudba, jednak tím, že telefonáty mohou obsahovat ještě další zvuky, typicky zvuk houkačky projíždějícího policejního auta.

Další část příspěvku se věnuje rozdílům v dopravním zpravodajství veřejnoprávního a soukromého rozhlasu. Telefonáty řidičů jsou běžnou součástí dopravního zpravodajství v obou rádiích, jejich počet je však výrazně vyšší v RI. V tomto soukromém rádiu jsou součástí telefonátů běžně také pozdravy řidičů, jejich jména či přezdívky, v RŽ se s tímto jevem nesetkáváme. Zatímco v RŽ mluví telefonující řidič s živým redaktorem, v RI se dovolá na záznamník.

Třetí oblastí, které se článek věnuje, jsou úpravy, jimiž procházejí telefonáty řidičů. Nejběžnějšími z nich je vynechávání opakujících se slov, hezitačních zvuků, významově vyprázdněných slov, pauz, hlasitých nádechů, zkracování prozodicky prodloužených hlásek. Tyto úpravy jsou pak podrobně předvedeny na srovnání dvou prepisů původního telefonátu a jeho upravené podoby zařazené do vysílání RI.

Další analýza by se mohla zaměřit na ještě jemnější analýzu prováděných úprav, což by však pravděpodobně vyžadovalo další terénní výzkum, analýzu většího počtu původních a upravených nahrávek.

Literatura

ČMEJRKOVÁ, Světa – HOFFMANNOVÁ, Jana. 2011. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, 2011.

DVOŘÁKOVÁ, Klára. 2017. *Ty jo, to seš dobrá! Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha: Academia, 2017.

FAIRCLOUGH, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold, 1995.

KADERKA, Petr. 2017. MULTIMODÁLNÍ KOMUNIKACE. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/MULTIMODÁLNÍ_KOMUNIKACE.

LUO, Lili – WILDEMUTH, Barbara Marie. 2009. Semistructured Interviews. In: *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library Science*. B. M. Wildemuth (ed.). Westport, London: Libraries Unlimited, 2009. s. 232-241.

McQUAIL, Denis. 1999. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 1999.

MONDADA, Lorenza. 2016. *Conventions for multimodal transcription*. Dostupné na: https://franzoesistik.philhist.unibas.ch/fileadmin/user_upload/franzoesistik/mondada_multimodal_conventions.pdf. (2018-12-07).

Příspěvek byl napsán s podporou projektu *Mišení žánrů, stylů a diskurzů v současné české veřejné komunikaci*, GA ČR, č. reg. 18-08651S.

Mgr. Lucie JÍLKOVÁ, PhD.
Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4,
PRAHA 1 11851
ČESKO
E-mail: jilkova@ujc.cas.cz

КОММУНИКАЦИЯ И ФОЛЬКЛОРНЫЙ ТЕКСТ

Виктория Ляшук (Viktória Liashuk)

COMMUNICATION AND FOLKLORE TEXT

Communication as the interpreted socialising acquires in folklore the most prominent form which is based on the regularity of repetition. The primary nature of folklore text formation is traced on all language levels and is examined in comparison with more complex and stylistically elaborate genres of fine literature. The development and implementation of a specific concept of a standard language constitutes a distinct type of communication. This typological parameter is related to the perception of tradition and the boundaries of innovation.

Key words: the concept of advancing the folk language to the standard level, the concept of democratisation, the actualisation of folklore, the communicative specifics of folklore

Коммуникация как интерпретированное общение получает в фольклоре наиболее выразительную форму, которая основывается на регулярности и прозрачности текстовой поверхностной структуры. Одновременно фольклорная сфера отличается междисциплинарностью и социальной мотивацией функционирования в ней текстов. Такие тенденции характерны и для современной лингвистики (см. Klincková, 2008; Odaloš, 2002; Patráš, 2002 и др.).

Фольклорный текст в современной науке интерпретируется значительно более гибко, в нем выделяются особенности, характерные для письменной формы, «будучи принципиально воспроизводимым (многократным), должен быть квалифицирован как письменный текст» (Толстая 1989, с. 10; см. также

Толстая, 2016, с. 76-79). Реализованная в фольклорном тексте модель устной культуры, являясь органичной частью культуры в целом, находится с письменной культурой в динамической взаимозависимости.

Жанровое разнообразие фольклорных текстов соответствует интегральным и дифференциальным параметрам определенных коммуникативных ситуаций, влияющих на смысловую структуру текста. В народной сказке в основных ее жанровых моделях (волшебная, бытовая, о животных) прослеживается специфика повествовательных текстов. Исследователь Ю.И. Левин коммуникативную сущность текста представляет как глобальную характеристику: «Любой текст, устный или письменный, является элементом некоторого – реального или потенциального, единичного или множественного – коммуникативного акта и характеризуется некоторым коммуникативным статусом, зависящим как от внутренних особенностей этого текста, так и от характера его внешнего функционирования» (Левин, 1998, с. 464). При таком подходе текст может быть рассмотрен с трех точек зрения: а) внутренней (о чем говорится в тексте посредством эксплицированных в него персонажей); б) внешней (кем создан и как функционирует текст, в связи с его автором и пользователями, включая его исследователей и переводчиков) и в) интенциональной (предполагающей учитывать, для чего и для кого предназначен текст) (см. Левин, 1998, с. 464). Все перечисленные ракурсы по отношению к фольклорному тексту являются коммуникативными параметрами.

Фольклорные жанры отличаются по своей соотносительности с коммуникативными ситуациями (см.: Ляшук, 2001; Laszuk (Liashuk), 2005 и др.). Фольклорный текст внешне и внутренне ситуативен (полиси-

туативен), характеризуется выразительной коммуникативностью (направленностью на общение) и диалогичностью, «демонстрирует их наиболее яркие и особенно интенсивные формы» (Чистов, 2005, с. 95). Элементарность структуры фольклорного текста, его прототипичность в ряду соотносимых явлений отражает с помощью понятия интертекстуальности А. Попович: «Text – objekt medzitextového nadväzovania. Východiskom nadväzovacieho procesu sú invariantné vlastnosti diela. Schopnosť medzitextového nadväzovania sa realizuje vo vzťahu k vlastnej, inonárodnej literárnej kultúre, folklóru alebo inému druhu umenia» (Popovič a kol., 1981, s. 150). Литературоведы противопоставляют по прототипическому параметру фольклор авторской литературе, в отношении текстообразования прослеживаются моделирующие особенности сказочного текста: «Rozprávka modeluje vo svojom výpovednom priestore to, čo je v epickej narácii iného typu nad a za textom» (Rakús, 1998, s. 14).

Обработка фольклорных текстов принадлежат к сознательной трансформации языковых средств, в чем наблюдается параллель с культивированием литературного языка. При этом в период становления литературных норм словацкого языка эти тексты оцениваются не только по художественным, но и по ортологическим критериям системности, чистоты, правильности, что прослеживается в рецензии кодификатора словацкого языка Л. Штура (1815 – 1856) на сборник сказок Я. Римавского, в ней сформулированы цели публикации: «Hlavná povinnosť vypravovateľa takýchto povestí je, aby nám ich tak, v tej reči, v tých obra-toch, takým spôsobom vyrozpravaj, jako si ich rozpráva ľud sám, bo sú povesti tieto majetnosť ľudu najvlastnejšia a len

v tej reči a v tých obratoch sú ony opravdivý kvet samorastlý, nevidomky, ukradomky na pole našom vyrastený. Nič tam nemá byť umeleckého <...>» (Štúr, 2003, s. 310). При этом эталоном выступает привычность речи, ее соответствие неоднократно услышанным из уст народа рассказам. Высоко оценивая язык сказок, Л. Штур с одинаковыми критериями подходит к языку предисловия.

В России интерес к фольклору не имел прямой связи с языковым развитием. Собираательство обосновывалось научными целями, характеризовалось взаимодействием со славяноведением. Учрежденные в России начиная с 1835 г. кафедры славяноведения предполагали изучение славянских языков, литератур, фольклора, этнографии, истории, археологии.

В языке славянского фольклора каждая национальная культура в лице его приверженцев, часто одновременно собирателей и/или публикаторов, выделяет и подчеркивает такие существенные коммуникативные качества речи, как чистота, богатство, разнообразие. В языке фольклора видел потенциал обучения творческому владению книжным языком И. И. Срезневский (1812 – 1880), обращая внимание на свободу высказывания в нем как образец для школьного образования: «Вглядимся в язык песен, сказок, пословиц, загадок народных и увидим свободу и живое разнообразие выражений при всем очевидном пристрастии к некоторым любимым. И всюду, где нет искусственной неволи, ум и чувство правят словом свободно» (Срезневский, 1986, с. 111).

В словацком языкознании значительное внимание обращено на фольклор как одну из важных сфер языкового функционирования в истории словацкого языка (Horák, 1994; Kačala, 1994; Sabol, 1995 и др.).

Сопоставительное изучение белорусских, словацких и других фольклорных текстов в сфере выявления механизма формирования литературного языка позволяют проследить трансформацию народной основы в высшую наддиалектную разновидность – национальный литературный язык (см. Ľašuková (Liashuk), 2009; Liashuk, 2017, с. 97-100; Ľašuková (Liashuk), 2018).

Прямое указание на присутствие фольклора как маркера родного языка, отражение качественного сдвига в отношении к нему приобретает публицистическое звучание уже в середине XIX в. и определяет ракурсы расширения белорусского фольклорного влияния на общество того времени. Эмоциональную форму осмысления белорусского фольклора в органичной связи с его языком и культурно-этнографическим контекстом использовал в путевых заметках в 1853 г. П. Шпилевский, публиковавший их в журнале «Современник». В них устанавливается и раскрывается конвергенция идентификационной, символической, коммуникативной, онтогенетической, культурно-этнографической и эстетической функций: «По дороге мне встречались знакомые лица и костюмы, слышался родной белорусских язык, который... счастливое время!.. некогда, в годы младенчества и детства, раздавался в ушах моих, когда добрая старушка – няня убаюкивала меня **фантастическими сказками** о шапочке – невидимке, о заклятых князьях и княжнах, о бабе яге – костяной ноге...»

В годы детства я и не воображал, что некогда, лет через двадцать, буду изучать, или, вернее, доучивать, родной свой язык и для этого путешествовать по тем самым местам, которые так дороги для меня воспоминаниями о счастливом прошлом» (Шпилевский, 2004 [1853-1855], с. 185). Приведенное высказывание существенно для выявления роли фольклора

в формировании образа белорусского языка у его носителей (реальных и потенциальных).

В лингвистическом ракурсе важна существенная особенность обработки фольклорных текстов для публикации – коллективность. В Словакии подготовка текстов с участием других штуровцев свидетельствует об их стремлении моделировать образец высокохудожественного народного словесного произведения, в русле национальной устной традиции. В таком случае на первый план выступает стандартность высказывания в канонических рамках народной прозы, усвоенная штуровцами, по мнению Э. Паулины, многочисленным повторным прослушиванием сказок, рассказываемых разными сказочниками (Pauliny, 1983, s. 229).

Проблемы переноса текстов из устной формы в письменную с их неизбежной трансформацией касаются знания фольклорной традиции посредством освоения конкретных текстов. Сам П. Добшинский в рукописе 1848–1849 гг. оставил такое замечание: «Ja som tjež len ako d'jeťa, snad krem tejto jed'inej, ktorú pri mojej prítomnosti slúžka d'eťom vkladala, počúvau všetki povest'i, ktoré píšem. <...>. Pravda, povest'i písať, to je tjež dačo dosjal ňeslíchajeho, a ostaňe vždi vec pod otázkou, či sa to dobre dá?» [Цит.: Polívka I, 35]. Прослеживается осознанный подход к текстовой актуализации прозаического языка словацкого фольклора в генерализованном, рассчитанном на общенациональное употребление, виде.

Лингвистические вопросы обработки прозаических фольклорных текстов вставали вместе с проблемой трансформации их натуральной устной формы в письменную, связанной с фольклорным опытом, поскольку «povesti tieto písali síc mladíci ešte na školách latinských a nemeckých študujúci, ale predsa tí, ktorí ešte ned'aleko stáli od domácich kozubov alebo písali

jich mužovia dl'a povolania v ustavičnom obcovaní s ľuďom postavení, všetci s úmyslom úprimným, aby od pôvodnej reči ľudu neodchylovali sa» (Dobšinský, 1871, s. 154).

Изучение публикаторских стратегий показывает на распространенную практику редакторских правок, выявленных, кроме П. Добшинского и С. Цамбела, также у русских публикаторов А.Н. Афанасьева, П.В. Шейна и др. Это свидетельствует в пользу их языкотворческой (текстотворческой) активности, ориентированной на эстетические фольклорные стандарты. В результате объективируется языковое поведение, направленное не на создание авторского текста, а на мастерское воспроизведение фольклорного образца. Носители фольклорной традиции в современности также отличаются особыми языковыми способностями и творческими качествами: «Эти люди обычно равно интересны как художники, носители фольклора, недюжинные личности с ярким образным мышлением и выразительной речью» (Селивачёв, 2016, с. 42).

Письменная версия фольклорного текста застывает в одной из возможных форм языковой фиксации, обретая относительную устойчивость и определенную каноничность. Такая трансформация касается не всех, а селекционно подобранных и тем самым выделенных, приоритетных текстов. Переход народной сказки из устной традиции рассказывания в традицию чтения селективной версии фольклорного текста изменяет внешние параметры коммуникативной ситуации, когда «народная сказка обрела новую жизнь – в книге» (Ведерникова, 1975, с. 32).

Языковой и текстовый образ прозаического фольклора, таким образом, трансформируется, направляется на сознательное восприятие с целью сделать текст

доступным для духовного потребления всеми носителями языка.

В истории словацкого и белорусского литературных языков фольклорные тексты вошли в концепцию повышения народного языка до литературного. В кодификации с актуализацией фольклора отражается динамика, свойственная устно-разговорной сфере.

Основатели белорусского литературного языка поэт-классик Янка Купала (Иван Доминикович Луцевич, 1882 – 1942) и классик-прозаик Якуб Колас (Константин Михайлович Мицкевич, 1882 – 1956) были прямыми носителями фольклора, интересовались опубликованными фольклорными сборниками. Якуб Колас редактировал и литературно обрабатывал белорусские народные сказки, создал оригинальные притчевые произведения «Казкі жыцця» (1921 – 1952) (Ляшук, 2002).

Кодификатор словацкого языка Людовит Штур был организатором своих студентов в собирании словацких народных сказок и текстов других фольклорных жанров. В действии этого кодификатора дифференциальным признаком выступает коллективность и диалогичность, связанная с дискуссиями о литературном языке. Коллективность прослеживается и при введении белорусского языка с преимущественно художественной и публицистической направленностью текстовой поддержки кодификации.

В русском языке фольклорные тексты включались в концепцию демократизации литературного языка, реализованную его основателем А. С. Пушкиным (1799 – 1837). Классик русской литературы владел фольклорным опытом, оставил записи народных обрядовых (свадебных) песен, записал сюжеты русских народных сказок.

Фольклорный текст в современности функционирует в национальном языке и соотносится с пись-

менной традицией, образуя с ней целостность в рамках национальной культуры, определяет регистр коммуникативных качеств речи и параметры культуры языка. Фольклорные тексты являются константными элементами национального самосознания, влияя на текстообразование эмоционального содержания.

Литература

DOBŠINSKÝ, Pavol. 1871. *Úvahy o slovenských povestiach*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarско-účastinársky spolok, 1871. 172 s.

HORÁK, Gejza. 1994. Žriedlo našej reči. In: *Život a dielo Augusta Horislava Škultétyho 1819 – 1892*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1994, s. 99-105.

KAČALA, Ján. 1994. Jazykový, kultúrny a politický rozmer ľudovej slovesnosti v šturovskom období. In: *Život a dielo Augusta Horislava Škultétyho 1819 – 1892*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1994, s. 88-91.

KLINCKOVÁ, Jana. 2008. *Verbálna komunikácia z pohľadu lingvist(i)ky*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2008. 154 s.

LIAŠUK (LIASHUK), Viktoria. 2005. Komunikačné modely v bieloruských a slovenských ľudových rozprávkach. In: *Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 249-255.

LIAŠUKOVÁ (LIASHUK), Viktoria. 2009. *Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. Edícia: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia 104 (AFPh UP 262/344), 2009. 308 s.

LIAŠUKOVÁ (LIASHUK), Viktória. 2018. Типы фольклорной актуализации в кодификации словацкого и белорусского языка как рефлексия лингвистического концепта

V. Караджича In: *Slavica Slovaca*, 53, 2018, č. 3-4 (Supplementum), s. 48-63.

LIASHUK (ЛЯШУК), Viktória. 2017. *Теория славянских литературных языков в диахронии и синхронии*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Edícia: Filozofická fakulta, 2017. 130 s.

ODALOŠ, Pavol. 2002. Dynamika špecifických sfér komunikácie. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 160 s.

PATRÁŠ, Vladimír. 2002. Interdisciplinárne kooperácie. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 103 s.

PAULINY, Eugen. 1983. Pavol Dobšínský a slovenská ľudová rozprávka. In: PAULINY, E. *O jazyku a štýle slovenskej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983, s. 223-236.

POPOVIČ, Anton a kol. 1981. *Interpretácia umeleckého textu*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 168 s.

POLÍVKA, Jiří. 1923. *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1. Turčiansky Sv. Martin, 1923. 338 s.

RAKÚS, Stanislav. 1998. Rozprávka ako zvýraznený tematický priestor. In: *Literatúra pre deti a mládež v procese I. Rozprávkový žáner*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1998, s. 11-16.

SABOL, Ján. 1995. Žánre ľudovej slovesnosti a ich zástoj pri formovaní štúrovskej spisovnej slovenčiny. In: *150. výročie bratislavského exodu. Spoločenskovedný zôšit 15*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1995, s. 83-91.

ŠTÚR, Ľudovít. 2003. *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 2003. 511 s.

ВЕДЕРНИКОВА, Наталья. 1975. *Русская народная сказка*. Москва : Наука, 1975. 135 с.

ЛЕВИН, Юрий. 1998. *Избранные труды. Поэтика. Семиотика*. Москва : Языки русской культуры, 1998. 824 с.

ЛЯШУК, Вікторыя. 2001. Спецыфіка вербальнай камунікацыі ў фальклорных тэкстах: на матэрыяле беларускай і славацкай

моў. In: *Стратегія камунікатывнага поведзення*. Мат. докл. Міжнарод. науч. конф.: В 3 ч. Ч. 1. Мінск : Мінский государственный лингвистический университет, 2001, с. 45-49.

ЛЯШУК, Вікторыя. 2002. Фальклорны аспект у нармалізацыйнай дзейнасці Янкі Купалы і Якуба Коласа. In: *Янка Купала і Якуб Колас у кантэксце славянскіх літаратур*: Мат. Міжнар. навук.-тэарэт. канф. Мінск, 3 – 4. 10. 2002. Гал. рэд. У.В. Гніламедаў. Мінск : Беларуская навука, 2002, с. 289-291.

СЕЛИВАЧЁВ, Михаил. 2016. От предания к истории: беседы с мастерами народного искусства как научный источник. In: *Фольклорный текст в современном культурном контексте: традиция и ее переосмысление*. Сборник статей по материалам международной научной конференции. Орел 18 – 19. 3. 2016. Сост. Н. Кургузова – М. Алексеевский. Орел : Орловский государственный университет им. И.С. Тургенева, 2016, с. 32-42.

СРЕЗНЕВСКИЙ, Измаил. 1986. *Русское слово. Избранные труды*. Составитель Н. А. Кондрашов. Москва : Просвещение, 1986. 176 с.

ТОЛСТАЯ, Светлана. 2015. *Образ мира в тексте и ритуале*. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. 528 с. с. 76-79

ТОЛСТАЯ, Светлана. 1989. Устный текст в языке и культуре. In: *Text ustny – Text Oral. Struktura i pragmatyka – problemy systematyki – ustność w literaturze*: Materiały z międzynarodowej konferencji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 15 – 17. 9. 1986. Red. M. Abramowicz – J. Bartmiński. Wrocław : Wrocławsky uniwersytet, 1989, s. 9-16.

ЧИСТОВ, Кирилл. 2005. *Фольклор. Текст. Традиция: Сборник статей*. Москва : ОГИ, 2005. 272 с.

ШПИЛЕВСКИЙ, Павел. 2004. *Путешествие по Полесью и белорусскому краю [1853 – 1855]*. Минск : Беларусь, 2004. 251 с.

doc. Viktória LIASHUK, CSc.
Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
P. O. Box 263
Katedra slovanských jazykov
Tajovského 51
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: viktoria.liashuk@umb.sk

RECENZE FILMŮ NA INTERNETU

Petr Mareš

FILM REVIEWS ON THE INTERNET

The article describes the structure and functions of film reviews published on the internet. The reviews give prominence to subjective experience and attitudes, spontaneity and emotionality. The evaluation of films is mostly based on simple oppositions (like – dislike, interesting – boring). Establishing of a contact with recipients and creating an image of the author as a unique personality come to the fore.

Keywords: internet, film review, evaluation, emotionality, contact

1 Úvod

Podle vymezení německého badatele Gernota Stegerta „[r]ecenze je příspěvek ve veřejném médiu, v němž žurnalista mj. popisuje, vysvětluje, klasifikuje, interpretuje a/nebo hodnotí kulturní událost, již sám recipoval“ (Stegert, 2001, s. 1725). Pro aplikaci definice na dnešní situaci musíme modifikovat jeden element, ztotožnění původce recenze s žurnalistou, profesionálním autorem, který zpravidla pracuje pro určitou mediální organizaci. Komunikace na internetu mj. přinesla výrazné rozšíření okruhu pisatelů recenzí. Internetový provoz umožnil a podnítil rozsáhlé publikování fanouškovských či laických recenzí kulturních fenoménů, resp. přesněji řečeno, na webových stránkách se vedle sebe objevují a zrovnoprávňují texty vytvářené na jedné straně odborníky a na druhé straně autory, jež k psaní motivuje zájem, nadšení či potřeba veřejně prezentovat své názory. Publikované texty zpravidla neprocházejí tradičním

redakčním zpracováním, ale vyznačují se bezprostředností a individuálním rázem formulací. Současně se mění postavení recipientů – ti získávají možnost na internetové recenze bezprostředně reagovat, publikovat své komentáře, či dokonce alternativní recenze. Vznikají tak sítě textů, jež na sebe afirmativně i polemicky navazují (Malá, 2016, s. 42-43).³⁷

Nové mediální možnosti a změny pozice účastníků komunikace přinášejí také posuny ve struktuře a funkčním spektru recenzí i v zacházení s jazykovými prostředky. V tomto příspěvku se budu zabývat jedním z výseků dané problematiky, recenzemi filmovými. Příkladově se zaměřím na tři zdroje, jež na internetu přinášejí recenze filmů (blog *FFFilm*, web *MovieZone*, *Česko-Slovenská filmová databáze*). Materiálovou základnu přitom tvoří texty věnované pěti vybraným filmům, které byly v roce 2018 uvedeny do české distribuce.³⁸ Zatím jde o malou sondu, takže závěry pochopitelně mohou být pouze parciální.

2 Blog *FFFilm*

FFFilm je blog o kinematografii nepravidelně vydávaný publicistou a překladatelem Františkem Fukou od roku 2007. Fukovy texty zahrnují obvyklé výstavbové prvky recenzí, jako jsou popisy děje filmů a jejich interpretace, charakteristiky postav, popisy hereckých výkonů – ty se ovšem zpravidla omezují na jednoslovná postížení kvality:

(1) *Willem Dafoe je fenomenální [...]. Malé děti hrají bezchybně.*

---

³⁷ K problematice filmových recenzí dále srov. např. Malá, 2010, Stegert, 1993.

³⁸ *Nic jako dřív* (2017); *Nikdys nebyl* (You Were Never Really Here, 2017); *Ready Player One: Hra začíná* (Ready Player One, 2018); *The Florida Project* (2017); *Tři billboardy kousek za Ebbingem* (Three Billboards Outside Ebbing: Missouri, 2017).

Hodnocení filmů i jejich složek se primárně zakládá na prezentaci subjektivního emocionálního prožitku (*líbí se – nelíbí se*); spolu s tím se operuje s protiklady jako zajímavý – nezajímavý, zábavný – nudný, vzrušující – nevyvolávající vzrušení:

(2) *Naštěstí se mi druhá polovina filmu líbila víc.*

(3) *po ní mě opravdu už moc nevzrušovalo, že nějaká auta honí v reálném světě nějakou dodávkou.*

(4) *Je v něm mnoho zábavného a vzrušujícího.*

S tímto přístupem souvisí zdůraznění autorského subjektu. Recenzent reflektuje své osobní vyrovnávání se s filmem, proces vnímání a interpretace a případné potíže s tím spojené:

(5) *místy jsem se v zápletce poněkud ztrácel a například jsem vůbec nepochopil, jak byla vyřešena třetí nápověda.*

Neopomene zmínit ani vlastní emocionálně podloženou reakci:

(6) *při odchodu z kina [jsem si] broukal ústřední motiv, což se mi věru dnes často nestává.*

Protějškem k vyzdvihování autorského subjektu se stává akcent na subjekt recipientský (druhá osoba, imperativ) a budování vzájemného kontaktu. Slouží k tomu formulace apelující na důvěru čtenářů (*věřte mi*) či odkazy na předpokládané společné znalosti (*znáte to...*). Celkově se ovšem relace mezi *já* a *vy* utváří nerovnovážně. Recenzent vystupuje jako suverénní znalec problematiky a jako zasvěcený rádce potenciálních diváků:

(7) *patřím pravděpodobně k nejideálnějším divákům tohoto filmu.*

(8) *Kamera je při akčních scénách tak divoká, že výrazně doporučuji sednout si v kině dál od plátna.*

(9) *Pokud máte zálibu ve filmech podžánru „všichni jsou v hajzlu“, tenhle patří ke špičce.*³⁹

Zároveň se recipientům opakovaně přisuzuje nižší míra vědomostí a nedostatečná kompetence; zdůrazňování dominance recenzenta se ovšem pohybuje na hraně mezi vážností a ironickou hrou:

(10) *pokud je nepochopíte, nebudete mít tušení, o čem se právě mluvilo a co z toho vyplývá.*

(11) *abych uvedl něco, co asi vůbec znát nebudete.*

Pokud jde o užívané jazykové prostředky, projevuje se zřetelná preference výrazů kolokviálních a expresivních:

(12) *v roce 2045 zjevně frčí popkultura minulosti.*

(13) *v polovidláckém městečku [...] buzerování černochoů [...] obzvlášť velký průser.*

Texty často pracují s jazykovými hříčkami a intertextovými aluzemi:

(14) *megazlá megakorporace IOI pod vedením megazlého Nolana Sorrenta. [...] natočil megadrahou adaptaci.*

(15) *zlouni zabijí Joemu několik blízkých.*

Negativní postoj k určité složce filmu se zvyrazňuje snahou o co nejbizarnější ironický popis. Pasáž věnovaná soundracku snímku *Nikdys nebyl* zní takto:

(16) *někdo zfetovaný zcela náhodně (ale rytmicky) mlátí v lepším případě do kusu železa, v horším případě do hudebního nástroje, a prohání to digitálním flangerem.*

Doplňkem pak jsou aktualizační narážky, které se už od vlastní filmové problematiky zcela odklánějí:

(17) *Kluk symbolizuje Velkou Británii a igelitový pytlík symbolizuje Brexit. [...] mohou se mu klidně zjevovat třeba marťani nebo Tomio Okamura.*

Celkově je tak pro sledované recenze charakteristické to, že v nich do popředí vystupuje komunikační aspekt,

---

³⁹ Hlavním motivačním poukazem pro diváky ovšem je procentuální hodnocení jednotlivých filmů.

zvýrazňuje se textově ztvárněný kontakt mezi autorem a recipienty. V souvislosti s tím získává význačnou pozici snaha upoutat a pobavit recipienty a na druhé straně budování a podpora osobité *image* autora. Tyto funkce se prosazují i na úkor funkcí vztažených k recenzovanému dílu.

3 Filmový web *MovieZone*

MovieZone je filmový web existující od roku 2005, jenž uveřejňuje recenze i další texty a audiovizuální materiály. Články připravuje skupina autorů, kteří publikují pod pseudonymy.

Recenze v *MovieZone* se svou výstavbou i užívanými prostředky do značné míry podobají textům z blogu *FFFilm*, rozdíly jsou hlavně v tom, jaký akcent se klade na jednotlivé složky. Jako zásadní hodnota opět vystupuje zábavnost, napínavost či dynamičnost filmů:

(18) *S minimem prostředků nás však Ramsey udržuje v napětí, které prostě baví.*

(19) *Ready Player One je zábavná a obdivuhodně svižná blockbusterová jízda, kterou si v kině užije celá rodina.*

(20) *divácky to místy zábava opravdu není.*

(21) *rozhodně zaujme svižný střih jednotlivých scén a příjemně dotěrná kamera.*

Recenzenti dávají najevo, že vycházejí ze svých subjektivních preferencí:

(22) *i přes kritiku neobjevnosti a chybějící pointy mám pro tenhle typ filmů slabost.*

Soustavně je budován kontakt mezi účastníky komunikace, tentokrát ale bez okázalé hierarchizace kompetencí. Inscenovaná interakce má podobu výzev k souhlasu, a zejména odkazů na předpokládané znalosti čtenářů či na mentální procesy iniciované textem:

(23) *V předchozích odstavcích jsem zmínil několik přípodobnění a všechny znějí poměrně pěkně, že?*

(24) *Pokud pravidelně sledujete moje chytlavé výlety do dokumentárního světa, jistě si vzpomenete na film Sbohem děcáku, který jsem loni na podzim docela chválil.*

(25) *Pokud jste už sjeli k hodnocení (o čemž nepochybuj), tak se asi divíte, proč dávám filmu, který jsem zatím tak chválil, jen sedmičku.*

Texty navíc (ve výraznější míře než blog *FFFilm*) obsahují výslovná doporučení a rovněž prognózy účinku filmů na diváky, resp. na jejich různě charakterizované skupiny:

(26) *A kdo si tuhle perlu plnou „starých hodnot“ nenajde, ten má prostě smůlu.*

(27) *Nenápadný filmeček, který vás ale chladnými nenechá.*

(28) *Nečtenáře, kteří budou na film koukat z druhé strany, tu koneckonců čeká spousta parádních překvapení.*

Jazyková složka recenzí opět svědčí o snaze přiblížit se předpokládaným čtenářům a udržet jejich zájem. Autoři usilují o nenucené vyjadřování a nevyhýbají se nespisovným výrazům včetně slov slangových; v porovnání s *FFFilmem* jsou formulace zřetelně expresivnější:

(29) *Mohl bych jí napálit devítku [devět bodů].*

(30) *neuvěřitelně lehkouhou pecku.*

(31) *prdelákov jménem Ebbing [...] Mildred má všechno tak neuvěřitelně na háku.*

Můžeme také sledovat úsilí o neobvyklé a překvapivé metafory a přirovnání:

(32) *divákovi [se] ve třetím aktu skoro vyšroubuje hlava, jak ho ten příběh vodí za nos.*

(33) *McDonagh používá humor jako sbíječku.*

(34) *Podobné filmy jsou jako lochneska, všichni o nich mluví, ale málokdo je viděl.*

4 Česko-slovenská filmová databáze

Česko-slovenská filmová databáze (ČSFD), existující od roku 2001, představuje „webový projekt sloužící jako databáze filmů, seriálů a televizních pořadů a sociální síť pro filmové fanoušky, jejichž příspěvky – především hodnocení a recenze filmů – jsou veřejné“ (Wikipedie, 2018).

Stránky věnované jednotlivým filmům zahrnují desítky a někdy i stovky vyjádření různých autorů, píšících pod přezdívkami. Texty svou povahou sahají od regulérních recenzí až po jednotlivé poznámky a emocionální „výkřiky“. Pestré složení pisatelů, mezi něž se řadí na jednom pólu evidentní filmoví odborníci a na druhém ti, kdo zaznamenávají své osobní pocity a okamžité asociace, vede k tomu, že základní charakteristikou souboru textů řazených za sebou je diferencovanost a heterogenost týkající se rozsahu příspěvků, jejich struktury, funkcí, míry relevance tvrzení i užívaných jazykových prostředků. Nacházíme tu rozpětí od zřetelně intelektuálního vyjadřování zahrnujícího i vědeckou terminologii (*nondiegetická hudba*) k širokému uplatňování expresivních výrazů včetně vulgarismů (*typický americký vidlákov; na dokumenty dost seru*) a také k preferenci nespisovnosti, zejména tvarů obecné češtiny:

(35) *plnej černýho [...] či ironickýho humoru, suchejch hlášek [...]. O zábavu se staraj osvědčení herci.*

Navíc heterogenost proniká též do výstavby jednotlivých textů, často se v nich propojují rozmanitá hlediska i stylově rozporné formulace:

(36) *Brooklynn si je svým geniálně bezprostředním hereckým výkonem maže na chleba!*

Uvedme alespoň několik příkladů zmíněné různorodosti a rozmanitosti:

Jedna z recenzí podepsaných přezdívkou *Matty* může reprezentovat texty, které vyzdvihují odbornou zasvěcenost svého autora, avšak přitom se nevzdávají osobní perspektivy. Důraz je kladen hlavně na interpretaci probíraného filmu. Autor upozorňuje na jeho *důmyslnou vyprávěcí strukturu* a volí výrazy jako *fikční světy, absurdní, explicitně, iritovat, infantilní*. Na druhé straně se nevyhýbá prezentaci vlastního diváckého prožitku, subjektivních preferencí a hodnotících postřehů nebo motivačnímu zaměření na potenciální diváky:

(37) *vtipné, pravdivé a dojemné.*

(38) *mám V Bruggách opravdu rád.*

(39) *stylisticky [to] není kdovíjaký skvost.*

(40) *stavba příběhu to alespoň v mých očích bohatě vynahrazuje.*

(41) *Rozhodně nečekejte přímočarý příběh o bezchybné hrdince.*

Další skupina recenzí už nesměřuje k odbornosti, ale propojuje jednodušší popisy a interpretace s koncentrací na emoce, jež sledování filmu u autora vyvolalo; často se též projevuje snaha přenést tyto emoce na čtenáře:

(42) *Nedýcháte a marně přemýšlíte, co se s nimi v dalších minutách asi tak stane. [...] místy [jsem] měl co dělat, abych neoněměl blahem.*

Konečně někdy se autor omezuje jen na krátký záznam vlastního emocionálního prožitku:

(43) *Vyše dve hodiny som sa usmieval, občas sa smial, občas mal slzy na krajičku. Čistá filmová radosť.*

Osobitou enklávu tvoří pokusy upoutat zájem čtenářů především neobvyklostí vyjadřování, okázalou stylizovaností textu. Tak recenze podepsané *verbal* místo výkladů o filmu spíše konstruuji bizarní příběh o okolnostech spojených se zhlédnutím filmu nebo podávají psychiatrickou charakteristiku postavy a napadají ty, kdo mají na dílo jiný

názor. Recenze jsou zahlceny formulačními exhibicemi, jež strhávají pozornost samy na sebe. Kumulují se v nich slangové výrazy a vulgarismy, jazykové hříčky, neologismy a naproti tomu archaizace, hyperbolizace, neobvyklé metafory a přirovnání:

(44) *našemu [...] pičusovi tři čtvrtiny filmu prostě jen tak jebe, má halušky [halucinace] nebo čumí do zdi.*

(45) *Pokud [...] nejste zrovna jeden z těch olupených rozumbradických paniců s rychlou pravačkou a slovníkem cizích termitů v propoceném podpaždí, vřele doporučuji dílo analyzovat [...] s kapesníkem napuštěným ředidlem na nose.*

(46) *Uteklo to snad rychleji než pedofilní kněz před mravnostní policií [!].*

Dosavadní poznámky zdůrazňovaly diferencovanost recenzí, přesto však lze postihnout určitou převažující perspektivu v nazírání na filmy. Jak už bylo řečeno, recenze často staví na bezprostředním diváckém prožitku, který je zaznamenáván a někdy též reflektován. S tím souvisí tendence k uvádění jednoduchých polárních hodnocení na škále dobrý – špatný, zdařilý – nezdařilý:

(47) *Rylance vynikající, Osvícení boží.*

(48) *stále to je hloupé.*

(49) *krásně natočený film.*

(50) *všichni byli do jednoho fantastičtí.*

Celková povaha prožitku je pak determinována zejména napětím mezi radostí, zábavou či dojetím na jedné straně a nudou, případně dokonce utrpením na straně druhé:

(51) *tenhle film mně dal [...] velikou radost.*

(52) *Ale toto ma proste bavilo.*

(53) *Ovšem pouze za předpokladu, že u filmu raději usínáte, než byste se bavili.*

(54) *strašně čistá a krystalicky zábavná jízda.*

(55) *Fakt zábavnej film, kterej uteče jako voda.*

(56) *mě to párkrát dojalo a v závěru jsem [...] dokonce uronil slzu.*

(57) *hlavně nekončící nuda.*

(58) *Niekoho to možno baviť bude, no pre mňa to bolo utrpenie.*

Někdy k tomu ještě přistupuje reflektování frustrace z nesplněného očekávání:

(59) *Každý, kto bude čakať aspoň pár akčných scén, bude kruto sklamaný.*

(60) *aj ma trochu mrzí, že som nedostal to, na čo sa pri podobných filmoch teším.*

Bází pro uváděné názory a úvahy přitom často je manifestovaná citová vazba na svět filmu i na jednotlivé filmy a skupiny filmů:

(61) *zažíval jsem [...] opět tu fanouškovskou fascinaci filmem.*

(62) *Filmy o pomste mám mimoriadne rád.*

(63) *tímhle se nechám krmit vždycky rád.*

Charakteristické ale je, že se opakovaně setkáváme také s odkazy k empirickému světu, k reálným či předpokládaným zkušenostem autora nebo čtenářů; ty se pak stávají referenčním bodem pro postihování kvalit a účinků filmů:

(64) *Pripomenul mi viacerých chlapov, s ktorými som sa stretol [...]. Boli to dobrí, nenápadní, statoční a múdri muži.*

(65) *Takovej ten film, při jehož sledování si připomenete [...], jak super rodiče vlastně máte.*

(66) *jeste si na ty stredoskolska leta bohuzel vzpomínam.*

5 Závěr

Na základě sledování a rozboru vybraných filmových recenzí uveřejněných na internetu (a také jejich komparace s recenzemi týchž filmů v tištěných časopisech a novinách,

jež tu z prostorových důvodů nemohla být představena) můžeme souhrnně poukázat alespoň na některé tendence, které internetové recenze charakterizují:

Relativně slabá – zejména ve srovnání s recenzemi časopiseckými – je pozice interpretační a argumentační složky textů. Zřetelně se prosazuje hodnocení, jež je přitom často založeno na jednoduchých opozicích (zábavné – nudné, emočně strhující – nechávající chladným apod.) a váže se na subjektivní divácký zážitek autora recenze. Ve spojitosti s tím se ve výstavbě recenzí uplatňují emocionálnost a bezprostřednost jako podstatné kvality. Autoři často dávají přednost kolokviálním a expresivním jazykovým prostředkům. Presentace emocionálně podložených postojů a důraz na způsob zacházení s jazykem vedou k tomu, že v recenzích mnohdy dominuje budování a posilování *image* autora; paradoxně je přitom pro internet příznačné zastírání osobní identity, publikování pod přezdívkami. Spolu se zvýrazněním autorského subjektu se v internetových recenzích prosazuje důraz na subjekt recipientský a na konstrukci vzájemného kontaktu v rámci textu (signalizuje to hojný výskyt první a druhé slovesné osoby). Značný prostor získává nejen motivace čtenářů ke zhlédnutí/nezhlédnutí filmu, ale také funkce upoutávací a zábavní.

Literatura

MALÁ, Jiřina. 2010. Možnosti stylistické analýzy publicistických textových druhů věnovaných světu filmu z hlediska kulturní a jazykové integrace. In: Marie Krčmová a kol. *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 135-151.

MALÁ, Jiřina. 2016. *Texte über Filme. Stilanalysen anhand von Filmrezensionen und filmbezogenen Texten*. Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016.

STEGERT, Gernot. 1993. *Filme rezensieren in Presse, Radio und Fernsehen*. München : TR-Verlagsunion, 1993.

STEGERT, Gernot. 2001. Kommunikative Funktionen der Zeitungsrezension. In: *Medienwissenschaft. Ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen. 2. Teilband*. Hrsg. Joachim-Felix Leonhard et al. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2001, s. 1725-1729.

WIKIPEDIE. 2018 [online]. *Česko-Slovenská filmová databáze*. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Česko-Slovenská_filmová_databáze.

Príspevek vznikl v rámci projektu č. 18-08651S (*Mišení žánrů, stylů a diskurzů v současné české veřejné komunikaci*), podporovaného Grantovou agenturou České republiky.

Prof. PhDr. Petr MAREŠ, CSc.
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
nám. Jana Palacha 2
116 38 PRAHA 1
ČESKÁ REPUBLIKA
E-mail: petr.mares@ff.cuni.cz

NESLOVOTVORNÉ UNIVERBIZÁTY OIKONYM V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ

Patrik Mitter

NON-WORD-FORMING ONE-WORD EXPRESSIONS OF OIKONYMS IN CONTEMPORARY CZECH LANGUAGE

The study deals with the process of creating non-word-forming one-word expressions in contemporary Czech language. In the oikonomic sphere of oikonomy, quantitative semantic non-word forming univerbation is applied. Oikonomic one-word expressions show signs of unofficial, substandard signs, and have a distinctive spoken character. The formation of non-word-forming one-word expressions is often motivated by the current expressing needs of specific language communication, and at the same time conditioned by the common knowledge of the (micro) regional context of communication by its participants.

Key words: oikonym, univerbation, motivation, contemporary Czech, regional context

Úvod

Proces redukce (resp. zjednodušování) pojmenování je jedním z výrazných rysů jazykové komunikace nejen v posledních desetiletích. Jedním z projevů této redukce pojmenování je i univerbizace. Ta se tradičně chápe jako slovotvorný proces (nikoli tedy způsob nebo postup), při kterém vzniká jednoslovný název kondenzací motivujícího víceslovného pojmenování. Jedná se tedy o jeden z prostředků jazykového systému i řeči. V současném jazyce se uvažuje o několika způsobech univerbizace – o univerbizaci sufixací, resuffixací, desuffixací s následnou konverzí, dále o univerbizaci kompozicí, abreviací a elipsou. Uvedené způsoby univerbizace patří mezi

tzv. slovotvornou univerbizací. Hranice mezi slovotvornou a neslovotvornou univerbizací prochází univerbizací elipsou.

Elipsa řídicího substantiva z výchozího víceslovného pojmenování se tradičně řadí k univerbizaci slovotvorné (viz dále). Ostatní případy univerbizace elipsou vykazují rysy univerbizace neslovotvorné. Rozlišují se přitom dva druhy neslovotvorné univerbizace. Předmětem našeho zájmu bude dále univerbizace elipsou, především ty druhy elipsy, které se považují za univerbizaci neslovotvornou, a to se zřetelem k oikonymické sféře současné češtiny.

První typ neslovotvorné univerbizace spočívá v elizi závislého slova (substantiva nebo adjektiva) z motivujícího víceslovného pojmenování. Výsledným univerbizátem je tak zpravidla osamostatnělé substantivum, jež má stejné gramatické vlastnosti jako v motivujícím víceslovném pojmenování. Dochází jen ke zúžení významu tohoto osamostatnělého substantiva oproti substantivu v motivujícím pojmenování (srov. *cestovní pas* → *pas*). Toto osamostatnělé substantivum se tak používá jako významový ekvivalent motivujícího sousloví. Důležitý je přitom stupeň uzualizace výsledku eliptického procesu. Některé univerbizáty mohou vykazovat vysoký stupeň lexikalizace (srov. např. i *mateřská škola* → *školka*), jiné nízký, neboť eliptický proces je v takovém případě příležitostný. Tento druh neslovotvorné univerbizace má relativně velké využití v oikonymické sféře češtiny (viz dále).

Tento typ univerbizace lze charakterizovat jako (čistě) sémantický. L. Palková (2018, s. 73) jej označuje jako kvantitativně-sémantickou univerbizací. J. Dolník (2003, s. 151) považuje tento typ za čistou sémantickou univerbizací. Důvodem pro toto vymezení je skutečnost, že

příslušná lexikální forma nabývá tímto typem univerbizačního procesu nový význam.⁴⁰

Druhým typem neslovotvorné univerbizace, který spočívá v elipse řídicího slova a v následujících gramatických změnách osamostatnělého výrazu (*typ skok o tyči* → *tyč*), se zabýváme v závěru naší stati. Také tento typ univerbizace je možné považovat za proces sémantický, a tedy univerbizáty takto vzniklé za výsledek sémantického tvoření (konkrétně za metonymii, resp. synekdochu). Výklad pojetí tohoto typu univerbizace ve slovenské lingvistické literatuře podává L. Palková (viz Palková, 2018, s. 72).

Neslovotvorná univerbizace nebyla v mluvnických a slovotvorných popisech současné češtiny zmiňována jako univerbizační proces s výjimkou *Encyklopedického slovníku češtiny* a monografie I. Kolářové (2017). Do ní byla neslovotvorná univerbizace zařazena i pod vlivem nedávno vydaných popisů aspektů univerbizačního procesu ve slovenštině (srov. Palková 2018, 2015). V předchozích i v souběžně vydaném gramatickém, resp. slovotvorném popisu češtiny F. Štíchy a kol. (2011, 2013, 2018), v němž autor-kou kapitoly o univerbizaci byla právě I. Kolářová, se neslovotvorná univerbizace elipsou nezmiňuje (je uváděna pouze slovotvorná univerbizace elipsou, viz dále). Stejně tak nezachycují neslovotvornou univerbizaci ani jednosvazkové mluvnické popisy češtiny *Čeština – řeč a jazyk* M. Čechové a kol., *Příruční mluvnice češtiny* (tzv. brněnská) a *Mluvnice současné češtiny (1)* V. Cvrčka a kol. Tento

---

⁴⁰ **Poznámka:** Univerbizační procesy typu *segedínský guláš* → *segedín* lze naproti tomu považovat za kvalitativně-sémantickou univerbizaci (viz tak Palková, 2018, 74), konkrétně za metonymické tvoření nového významu u již existující lexikální formy (srov. *mobilní telefon* → *mobil*). Stejně tak je možné tento univerbizační typ vymezovat jako slovotvorné tvoření, konkrétně jako desuffixaci s následnou konverzí (viz Kolářová, 2017, s. 22).

druh univerbizace není součástí výkladů v Dokulilově *Tvoření slov v češtině* ani v *Mluvnici češtiny* (1).

Popis procesu univerbizace v současné češtině od I. Kolářové se stal inspirací pro naše další úvahy. Lexikální materiál z její monografie jsme doplnili o vlastní příklady (mimokorpusové). Univerbizáty oikonym se vyznačují onymickým příznakem neoficiálnosti. Uplatňují se v komunikaci neoficiální, neformální, nemající ambici plnit vyšší komunikační cíle. Naproti tomu jejich motivující víceslovná oikonyma vykazují příznak oficiálnosti, noremnosti, formálnosti, standardnosti a uplatňují se v mluvených i psaných projevech majících charakter projevů spisovných, plnicích tedy vyšší komunikační cíle.

V další části naší stati se z praktických důvodů v naší stati omezíme jen na jména měst a obcí v České republice. Motivačním východiskem pro neslovotvorný univerbizát bylo víceslovné oikonymum sestávající buď z adjektiva a řídicího substantiva, nebo z řídicího substantiva, propozice a nekongruentního atributu substantivního.

Kvantitativně-sémantická univerbizace

Při tomto (relativně velmi frekventovaném) univerbizačním procesu jsou eliminovány přívlastky adjektivní v nominativu (uváděné zpravidla v antepozici, např. *Karlovy Vary* → *Vary*), substantivní v předložkovém pádě (uváděné v postpozici za řídicím substantivem, např. *Roudnice nad Labem* → *Roudnice*, *Hluboká nad Vltavou* → *Hluboká*). Elidované složky mohou obsahovat motivující pojmenování dvouslovná (*České Budějovice* → *Budějovice*), trojslovná (*Ústí nad Labem* → *Ústí*), čtyřslovná (*Kostelec nad Černými lesy* → *Kostelec*) i pětislovná (*Hněvkovice na levém břehu Vltavy* → *Hněvkovice*). Problematika náležité identifikace příslušného města či obce vyvstává u názvů, které obsahují izolexémní propriální substantivum (např.

České Budějovice – Moravské Budějovice). V takových případech je třeba rozlišovat, zda jde o sídla stejnoregionální, či nadregionální. U sídel, které se nenacházejí ve stejném regionu, zajišťuje tuto identifikaci právě komunikační, resp. (mikro)regionální kontext příslušné jazykové komunikace (mluvčí z okolí *Českých Budějovic*, bude užíváním propriální formy *Budějovice* (příp. *Budějice* nebo *Budějky*), pojmenovávat město *České Budějovice*, mluvčí z okolí *Moravských Budějovic* bude takto obvykle označovat *Moravské Budějovice*). U stejnoregionálních sídel, v nichž mnohé obce vytvářejí funkčněopoziční dvojice (srov. *Horní Beřkovic* – *Dolní Beřkovic*) a nacházejí se přitom v blízkém sousedství, není užití izolexémního propriálního substantiva dostatečně signifikantní.

Při užití substantiva *Beřkovic* nelze jednoznačně identifikovat, zda se jedná o *Horní Beřkovic*, či o *Dolní Beřkovic*. Zde bychom museli uvažovat o jakémsi mikroregionálním kontextu jazykové komunikace, i když ani v něm nemusí být identifikační funkce jednoznačná. Pokud by mohla nastat komunikační bariéra, je lépe v takovýchto případech užívat oficiální název, tj. *Horní Beřkovic*, resp. *Dolní Beřkovic*. Komunikační situaci by ulehčila existence zřetelnějších a kratších propriálních variant názvů obou obcí s výrazným odlišením (např. v morfematické stavbě takového zkráceného propriálního výrazu nebo univerbizátu). Takové varianty však nejsou doloženy jen v některých případech (viz dále), řešením jednoznačné identifikace není obvykle ani elipsa propriálního substantiva a následná konverze adjektiva z motivujícího víceslovného propria v substantivu (srov. *Dolní Beřkovic* → *Dolní*, *Horní Beřkovic* → *Horní*), neboť užívání takovýchto podob je omezeno stejnoregionální existencí dalších obcí s izolexémním propriálním substantivem, které mohou ve svých

oficiálních názvech obsahovat tatáž adjektiva (v našem případě *Horní a Dolní*). Komunikačně nejvýhodnějším řešením takovéto identifikační funkce je tedy vytvoření jiného variantního názvu, odlišeného explicitně např. užitím jiného slovotvorného prostředku. V okrese Ústí nad Labem se obce *Velké Březno* a *Malé Březno* nacházející se v blízkém sousedství nemohou dostatečně jasně odlišit užitím substantiva *Březno*. Právě i z tohoto důvodu byly utvořeny univerbizáty derivací sufixem *-áč*, které se připojily ke slovotvornému základu adjektiva z motivujícího názvu; srov. *Velkáč, Maláč*. Substantivizovaná adjektiva *Velké* a *Malé* (tj. Březno) by mohla způsobovat komunikační bariéry, např. v mluvené řeči by mohlo dojít k záměně s apelativními adjektivy *velké* a *malé*. Kromě univerbizátu *Maláč* se derivací sufixem *-ák* utvořil z oficiálního názvu *Malé Březno* paralelně i druhý univerbizát *Malák*.

Potenciální homonymii neslovotvorného univerbizátu *Březno* rozšiřuje i existence městské části Ústí nad Labem s názvem *Krásné Březno* (původně samostatné obce) v blízkosti Velkého i Malého Března. Pro název této části se běžně užívá slovotvorný univerbizát utvořený sufixací příponou *-ák* (*Krásnáč*). Užívání slovotvorných univerbizátů zabraňuje možným komunikačním bariérám, jejichž potenciál mají v sobě právě neslovotvorné univerbizáty. Tento „komunikačně-bariérový“ potenciál se aktivuje v těch případech, kdy se na malé územní rozloze v oblasti nějakého mikroregionu nedaleko od sebe nacházejí obce s totožným propriální substantivem jako součástí víceslovného oikonyma. Dvojčlenné soustavy takovýchto názvů jsou běžné, nejčastější opozice tvoří názvy s adjektivy *Horní x Dolní* (např. dvojice názvů *Horní Řepčice – Dolní Řepčice, Horní Týnec – Dolní Týnec, Horní Vysoké – Dolní Vysoké* na Litoměřicku). Zajímavější i z jazykového hlediska jsou pak soustavy trojčlenné, neboť zde je větší

komunikační potřeba vytvořit univerbizát slovotvorný, viz i výše soustava *Velké Březno – Malé Březno – Krásné Březno* nebo i *Velké Chvojno – Malé Chvojno – Luční Chvojno* (rovněž na *Ústecku*), *Horní Žleb – Prostřední Žleb – Horní Žleb* (Děčínsko), nebo dokonce soustavy čtyřčlenné, např. *Chřibská – Horní Chřibská – Dolní Chřibská – Nová Chřibská* (Rumbursko). V poslední uvedené soustavě je zastoupen název s nulovým adjektivem (*Chřibská*), který lze považovat za základní člen v celé soustavě názvů se substantivním propriem *Chřibská*. Ostatní názvy se stejným propriálním substantivem se od tohoto názvu odlišují adjektivem jako součástí názvu a lexikální motivací tohoto adjektiva i od sebe navzájem. V případech, kdy je totožné substantivní oikonymum neutrum (příp. maskulinum), je výhodnější utvoření slovotvorného (sufixálního) univerbizátu maskulinního, viz výše *Maláč, Malák, Velkáč (Březno)*, vedle ne vždy komunikačně výhodného slovotvorně eliptického univerbizátu (*Velké, Malé*). Ve výpovědích typu *Jedu do Velkého, Malého* není (příp. nemusí být) vždy zřejmé, o jaký referent se jedná a zda je příslušné substantivum, k němuž formy *Velkého, Malého* odkazují, maskulinum, nebo neutrum. Pokud je tímto totožným substantivním propriem femininum, není utvoření slovotvorného univerbizátu sufixací frekventované. Brání tomu nedostatek sufixů pro feminina. K dispozici pro utvoření univerbizátu je totiž jen sufix *-ka* (příp. *-ovka*), ostatní sufixy jsou buď stylově příznakové, expresivní, nebo se používají pro tvoření deminutiv (*-ajda, -ačka, -inka, -uška*). Univerbizát oikonyma je sice výrazem neoficiálním, nemusí být ovšem nutně výrazem expresivním, či jinak zřetelně příznakovým. Sufix *-ka* se používá převážně pro tvoření univerbizátů jiných druhů oikonym – např. pro jednoslovné pojmenování chat, bud (*Špindlerova chata* → *Špindlerka*,

Martinova bouda → *Martinovka*), pro četná oronyma (*Buková hora* → *Bukovka*) a zvláště pro univerbizáty chrématonym (*Karlova univerzita* → *Karlovka*).

Všechny výše uvedené neslovotvorné univerbizáty jsou příkladem netraslančních pojmenování, propriální status vzniklé formy se neliší od statusu motivujícího víceslovného oikonyma. Jednoslovnou formu je tak nutno psát s velkým počátečním písmenem (nelze tak psát *ústí, *budějovice).

Slovotvorná univerbizace elipsou řídicího substantiva se mezi oikonymy uplatňuje v mnohem menší míře, srov. např. *Kutná Hora* → *Kutná*, *Krásná Lípa* → *Krásná*. Nutnost společné znalosti (mikro)regionálního kontextu a také znalosti mikroregionálního kontextu u mluvčích příslušné komunikační situace vyvstává u většiny užitých slovotvorných i neslovotvorných eliptických univerbizátů oikonym. Tuto nezbytnou znalost dosvědčují výše uvedené příklady slovotvorných univerbizátů *Kutná* (*Kutná Hora* →), *Krásná* (*Krásná Lípa* →), *Horní* (*Horní Beřkovice* →), *Dolní* (*Dolní Beřkovice* →). Jak již bylo naznačeno výše, užívání těchto univerbizátů nemusí být výhodné ani v mikroregionálním kontextu.

Gramatická univerbizace

Od předchozího typu neslovotvorné univerbizace elipsou závislého slova se z gramatického hlediska liší univerbizace elipsou řídicího slova s následnými gramatickými změnami osamostatnělého výrazu (druhý typ neslovotvorné univerbizace). Stejně jako v předchozím případě jde o sémantickou univerbizaci, na rozdíl od něho se však mění gramatická charakteristika nově utvořeného výrazu.

V důsledku elipsy řídicích slov dochází u závislých slov z původního sousloví ke změně gramatické kategorie pádu

(naopak ke změně gramatických kategorií rodu a čísla nedochází). Původně nekongruentní substantivní přívlastek může tak ve větě fungovat v různých pádech a plnit různé větněčlenské funkce (Kolářová, 2017, s. 38).

Tento typ zřetelné univerbizace se v propriální sféře uplatňuje méně často než čistě sémantická univerbizace. V chrématonymní sféře lze doložit příklady typu *Divadlo na Vinohradech* → *Vinohrady* (zde jde tedy o chrématonymum, nikoli o toponymum!), podobně *Divadlo Bratří Mrštíků* → *Mrštíci* (chrématonymum, nikoli antroponymum), *Divadlo Husa na Provázku* → *Provázek* (teoreticky možný univerbizát *Husa* by patřil k případům čistě sémantické univerbizace), *Strana zelených* → *Zelení* a pod. Uvedené příklady univerbizátů jsou obecně známé, srozumitelné, ovšem znalost společenského, kulturního, resp. politického kontextu rovněž předpokládají. V oikonymickém materiálu České republiky příklady tohoto typu neslovotvorné univerbizace zastoupeny nemáme.

Závěr

Zabývali jsme se procesem neslovotvorné univerbizace oikonym. Univerbizáty oikonym se projevují onymickým příznakem neoficiálnosti, neformálnosti, nestandardnosti. Z našich zkoumání vyplývá zjištění, že eliptické neslovotvorné univerbizáty vznikají kondenzací víceslovného oikonyma slovnědruhové struktury adjektivum + řídicí substantivum i struktury substantivum + prepozice + (adjektivum jako kongruentní atribut +) substantivum (jako nekongruentní atribut).

Neslovotvornou univerbizaci elipsou uvádějí současné mluvnické a slovotvorné popisy češtiny většinou jen jako její okrajový typ – na rozdíl od slovotvorně chápané elipsy řídicího slova. Příčinou je zřejmý parolový charakter

příslušných univerbizátů i skutečnost, že se tyto univerbizáty velmi obtížně zachycují a (např. lexikograficky) zpracovávají. Jejich utváření může být rovněž motivováno momentálními vyjadřovacími potřebami v konkrétní promluvě, proto nelze neslovotvorný univerbizační proces uskutečňovaný elipsou považovat primárně za jazykový. Pro komunikačně bezbariérovou komunikaci a pro užívání univerbizátů oikonym je nutná znalost (*mikro*)regionálního kontextu příslušné jazykové komunikace jejími jednotlivými účastníky.

Literatura

CVRČEK, Václav a kol. 2010. *Mluvnice současné češtiny I/ Jak se píše a mluví*. Praha : Karolinum, 2010. 353 s.

ČECHOVÁ, Marie a kol. 2011. *Čeština – řeč a jazyk*. 3., upr. a rozš. vyd. Praha : SPN, 2011. 442 s.

DOKULIL, Miloš. 1962. *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1962. 263 s.

DOLNÍK, Juraj. 2003. *Lexikológia*. Bratislava : UK, 2003. 236 s.

FURDÍK, Juraj. 2004. *Slovenská slovo tvorba. Teória, opis, cvičenia*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004. 200 s.

HAUSER, Přemysl. 1986. *Nauka o slovní zásobě*. Praha : SPN, 1986. 192 s.

KOLÁŘOVÁ, Ivana. 2017. *Univerbizace v současné slovní zásobě, obzvláště slovo tvorbě*. Brno : MU, 2017. 378 s.

Mluvnice češtiny (I). Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika. Tvoření slov. Praha : Academia, 1986. 566 s.

Průruční mluvnice češtiny. Praha : NLN, 1995. 799 s.

PALKOVÁ, Lenka. 2015. Univerbizácia – syntaktická demotivácia In: Ološtiak, M. (ed.) *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov : FF PU, 2015, s. 281-356.

PALKOVÁ, Lenka. 2018. *Univerbizácia v slovenčine*. Prešov : FF PU, 2018. 267 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3. vyd. Bratislava : Veda, 2000. 590 s.

SVOBODOVÁ, Ivana a kol. 2015. *Psaní velkých písmen v češtině*. Praha: Academia, 2015. 350 s.

ŠRÁMEK, Rudolf. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: MU, 1999. 191 s.

ŠTÍCHA, František a kol. 2011. *Kapitoly z české gramatiky*. Praha : Academia, 2011. 1189 s.

ŠTÍCHA, František a kol. 2011. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha : Academia, 2013. 974 s.

ŠTÍCHA, František a kol. 2018. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie. Část I. Slovní druhy/tvoření slov*. Praha : Academia, 2018. 763 s.

Doc. Mgr. Patrik MITTER, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Pedagogická fakulta UJEP

České mládeže 8

400 96 ÚSTÍ NAD LABEM

ČESKÁ REPUBLIKA

E-mail: patrik.mitter@centrum.cz

INICJALNE I FINALNE FORMUŁY GRZECZNOŚCIOWE W POLSKICH I SŁOWACKICH CYKLICZNYCH PROGRAMACH TELEWIZYJNYCH

Gabriela Olchowa

INITIAL AND FINAL FORMULAS OF POLITENESS IN POLISH AND SLOVAK PERIODIC TELEVISION PROGRAMS

The following article presents in comparative terms how phatic function of language is supported in the transmission of television and precisely in periodic television programs broadcast by the Polish and Slovak TV public stations. They have been subjected to a thorough analysis of verbal expression, used for establishing and terminating contact in this type of mass communication, which today is an integral part of public and private lives of Poles and Slovaks. Author presented Polish and Slovak formulas initialised and final, appearing in television programs and identifies linguistic factors that determine them. The material sample for testing was taken from public television programs shipped in June 2018 For a total of 100 (50 Polish, 50 Slovak) messages. Judging from the analysis can determine the richness and diversity of Slovak formulas, as in interpersonal communication in comparative terms, the situation is similar. Thus, the formula analysed the collected material belonging to mass communication have in Slovak and Polish language similar nature to the formulas used in interpersonal communication, but it should be noted that in Poland these formulas are simplified, which was not observed in Slovakia.

Key words: initial formulas, final formulas, linguistic etiquette, language of the media

Formuły nawiązujące i kończące kontakt należą do zwrotów grzecznościowych stanowiących ramę delimitacyjną cyklicznych programów telewizyjnych, sygnalizującą początek i finał audycji. Tomasz Goban-Klas, charakteryzując media masowe wymienia następujące cechy: publiczny (otwarty) charakter przekazu; masowy – rzeczywistość lub potencjalnie – odbiór; jednokierunkowość (z jednego centrum do wielu odbiorców); niesymetryczność instancji stanowiących układ nadawczo-odbiorczy; zbiorowość audytorium; nadawca instytucjonalny, realizujący cel misyjny lub komercyjny, najlepiej oba naraz; periodyczność i schematyczność, co oznacza dla odbiorcy przewidywalność czasu nadania określonych treści (Goban-Klas 2002: 110-113). Natomiast w *Słowniku terminologii medialnej* Walery Pisarek podaje następującą definicję programu telewizyjnego: „jednostka programu telewizyjnego, stanowiąca odrębną, zamkniętą całość pod względem treści, formy i przeznaczenia. Programy telewizyjne można kwalifikować ze względu na cel, którym kieruje się nadawca emitując program ...; formę, czyli sposób realizacji programu decydujący o formie prezentacji ...; tematykę, czyli czego program głównie dotyczy i co zawiera; odbiorców ...; cykliczność ...” (Pisarek, 2006).

Analizie zostaną poddane w ujęciu porównawczym inicjalne i finalne formuły grzecznościowe występujące w programach cyklicznych emitowanych przez polską i słowacką telewizję publiczną. Materiał badawczy zgromadzono ze 100 (50 polskich, 50 słowackich) programów wysyłanych w czerwcu 2018 r. Słowackie formuły pochodzą z następujących audycji nadawanych przez kanały STV1 i STV2: „Svet v obrazoch”, „Slovensko v obrazoch”, „Európa v obrazoch”, „Televíkend”, „Tajomstvo mojej kuchyne”, „Hurá do záhrady”, „Postav dom, zasada' strom”, „Autosalón”, „Farmárska revue”, „Na rybách – Petrov zdar”, „Halali”, „Noc v ar-

chíve”, „Polícia”, „Občan za dverami”, „VAT”, „Test magazín”, „On air”, „Orientácie”, polskie formuły grzecznościowe zaś odnotowano z TVP – „Alarm”, „Sprawa dla reportera”, „Między Ziemią a Niebem”, „Informacje kulturalne”, „Ekspres reporterów. Magazyn”, „Magazyn kryminalny 997”, „Pożyteczni.pl”, „Rodzinny ekspres”, „Coś dla Ciebie”, „Rok w ogrodzie”, „Pegaz”, „Jak to działa?”, „Dranie w kinie”, „Weterynarze z sercem”, „Makłowicz w podróży”, „Okrasa łamie przepisy”.

Formuły zaczynające i kończące w języku polskim badali między innymi: Kazimierz Ożóg (1980, 1990), Małgorzata Marcjanik (2008, 2014), Anna Dąbrowska (1992), Antonina Grybosiowa (2002), Zenon Kaczyński (1983), a w słowacczyźnie tą problematyką zajmowali się: Ladislav Dvonč (1967), Gejza Horák (1966), Vlado Uhlár (1971), Mária Ivanová-Šalingová (1969) i Oľga Schulzová (1990). W literaturze przedmiotu znaleźć można także artykuły poświęcone konfrontatywnej polsko-słowackiej analizie formuł początkowych i finalnych przeprowadzonej w tekstach naukowych i w telewizyjnych programach informacyjnych (Olchowa: 2015a, 2015b, 2017).

W badanych programach cyklicznych prezenterzy nawiązują kontakt z telewidzami za pomocą powitań: w języku polskim *Dobry wieczór* i *Dzień dobry* oraz *Dobry wieczór, dobry wieczór* podwójnego powitania redaktor Elżbiety Jaworowicz, a w języku słowackim *Dobrý deň*. Ponadto w zebranym materiale słowackim pojawiły się typowe dla etykiety językowej powitania z przymiotnikami – *pekny, krásny, príjemný*, w których podkreśla się nie tylko porę dnia, ale także dzień tygodnia, miesiąc, czy porę roku: *Pekné nedeľné predpoludnie, Príjemný podvečer, Krásnu nedeľu, Príjemnú letom voňajúcu nedeľu, Krásny nedeľný podvečer, Príjemný sobotný podvečer, Príjemný sobotný jú-*

nový podvečer. Charakterystyczną cechą słowackich formuł grzecznościowych jest dokładne określenie czasu, w którym emitowana jest audycja, na przykład przed wakacjami – *Príjemný sobotný predprázdninový podvečer*. Doskonale ilustruje tę właściwość użyte jednorazowo powitanie *Príjemný sobotný prvý júnový, druhojúnový podvečer*. Nadawca pragnął sprecyzować w ten sposób moment nadawania audycji, że był to nie tylko pierwszy program czerwcowy, ale oprócz tego wysyłany drugiego dnia czerwca.

W polskich programach, a zwłaszcza w słowackich wystąpiły formuły rozbudowane o zwroty adresatywne, takie jak: PL *państwo; drodzy państwo* SK *milí diváci; televízni diváci; milí televízni diváci; všetci priaznivci; dámy a páni; milí labužníci; priatelia*.

Bardzo często zarówno polskie, jak i słowackie formuły powitalne zawierają czasownik performatywny *witać / vítať*, przy czym polskiemu czasownikowi mogą towarzyszyć modyfikatory wartościujące – *serdecznie, najserdeczniej, gorąco*, np.: PL *Witam państwa serdecznie; Witam państwa najserdeczniej; Witam najserdeczniej; Witam państwa w programie „Między Ziemią a Niebem”; Witają państwa Krzysztof Kłopotowski i Jakub Moroz; Tym razem witam szczególnie gorąco, bowiem na zewnątrz jest dość zimno; Witam państwa z wyspy należącej do Archipelagu Lofotów; Witam w „Magazynie kryminalnym 997”; Witam i zapraszam na wspólną podróż „Rodzinnym ekspresem”; Witam państwa; Witam i zapraszam na „Rok w ogrodzie”; Witam państwa w kolejnym odcinku „Roku w ogrodzie”, Witam serdecznie w kolejnym odcinku „Roku w ogrodzie”, Witam serdecznie i zapraszam; Witam w ostatnim odcinku programu / SK *Vitajte; Vitajte pri sledovaní relácie „Hurá do záhrady”; Vitajte v našej dielničke; Vitajte v našej predovolenkovej dielničke; Vitajte v našom magazíne; Vitajte**

v dnešnom „Autosalóne”; *Vítam Vás pri ďalšom „Autosalóne”; Vitajte pri „Farmárskej revue”; Vitajte pri ďalšom mimoriadnom vysielaní; Vítam Vás pri sledovaní ďalšej časti relácie „Na rybách – Petrov zdar”; Vitajte, začína sa „Občan za dverami”*. Zaznamenať treba, že niekoľko razov v analyzovaných programoch nie objavilo sa žiadne powitanie.

Porovnávajúc emitované audycie zauvažovali o braku v poľských programoch výrazov zadowolenia z kontaktu. Natomiast slovakky prezenterky vyjadrujú radosť z stretnutia, používajú príslušné frázy zdvojnásobenej: *Sme radi, že ste si naladili „Slovensko v obrazoch”; Aj ja Vás srdečne pozdravujem a som rád, že sa opäť stretávame pri „Noci v archíve”, a zvlášť v časti završujúcej: Ďakujeme Vám za priazeň a tešíme sa na Vás znova o týždeň; Všetko dobré a tešíme sa na Vás v prvú júlovú nedeľu; Tešíme sa na Vás opäť v sobotu ráno o 8.30 a v nedeľu o 7.30; Tešíme sa; Tešíme sa na Vás; Tešíme sa na Vás aj nabudúce; Teším sa, uvidíme sa nabudúce; Teším sa na Vás aj na budúci týždeň v sobotu v rovnakom čase na Dvojke; Tak si užite krásne leto a ja sa na Vás opäť budem tešiť v premiére v sobotu 1. septembra.*

Co navyše, na začiatku stretnutia možno tiež pozdravenia vyjadrované cez slovakky moderátorov, napr.: *Zdravím všetkých priaznivcov televíznej relácie „Na rybách – Petrov zdar”; Pozdravujem Vás milí diváci; Aj ja Vás srdečne pozdravujem; Zvlášť pozdravujeme všetkých otcov, ktorí majú dnes svoj sviatok*. Uváženie zvrátili tiež želania príjemného odberu programu alebo formy potvrdzujúce kontakt, také ako: *Želám Vám príjemné sledovanie; Právě sa začína „Svet v obrazoch” a ja Vám želim príjemné sledovanie; Prajem Vám príjemné sledovanie; Zostaňte s nami, nech je Vám s „Televíkendom” príjemne; Vitajte a užite si to s nami*. Dodatočne odnotovali

formuły wyrażające nadzieję, że widzom program będzie się podobał – *Dufam, že sa Vám bude páčiť*, czy wręcz zdanie, by odbiorca usiadł wygodnie przed telewizorem: *Takže sa teraz pohodlne usadte o chvíľku Vás totiž čaká splav Hornádóm*. Dalsze wyznaczniki treściowe nieobecne w polskich programach to formuły zachęcające widzów do wspólnego oglądania i przeżywania: *Pozrite si to s nami; Podte si to s nami pozriet' spolu; Zostaňte s nami, máte sa na čo tešiť; Vychutnajte si spolu s nami atmosféru Pražskej jari 1968; Tak sa nechajte zlákať našou ponukou; Verím, že si z našej pestrej ponuky vyberiete a že s nami prežijete príjemné chvíle*.

Należy nadmienić, że na Słowacji prowadzący program nie przedstawiają się, ale ich imię i nazwisko jest wyświetlane na ekranie, lub informację tę podaje głos z offu. Z kolei w Polsce bardzo często prezenter telewizyjny, oprócz wypowiedzianej formuły powitalnej, przedstawia się odbiorcy w następujący sposób: *To jest program „Alarm”, czyli magazyn reporterski telewizyjnej Jedynki. Jakub Łęski; Zaczynamy weekendowe wydanie „Alarmu”. Agnieszka Świdzińska. Zapraszam; Grzegorz Miśtał. Witam państwa w programie „ Między Ziemią a Niebem”; Dzień dobry, państwu. Paulina Guzik; Dobry wieczór Marta Perchuć-Burzyńska. Zapraszam na „Informacje kulturalne”; Radek Brzózka. Witam i zapraszam na kolejny odcinek z cyklu „Jak to działa?”. Jak widać, w części otwierającej w polskim materiale ponadto znajdują się zaproszenia – *Zapraszam; Jednym słowem zapraszam na „Magazyn ekspresu reporterów”. Dzień dobry. Marta Kileczyk. Zapraszam na spotkanie z „Pożytecznymi”; Dzień dobry. Witam i zapraszam na „ Rok w ogrodzie”; Zapraszam serdecznie; Radek Brzóska*.*

W wypowiedziach dziennikarzy nie brakuje czasowników fazowych, w części nawiązującej kontakt pojawiły się zarówno w polskich, jak i słowackich źródłach:

PL *Zaczynamy weekendowe wydanie „Alarmu”; Zaczynamy. Zapraszamy; Zacznę od ...; To jest program „Alarm”, czyli magazyn reporterski telewizyjnej Jedynki. Jacek Łęski. Zaczynamy; Mogą państwo do nas już dzwonić, bo za chwilę rozpoczniemy program od ...; I o tym między innymi będziemy mówić w dzisiejszym programie. Na początek...; Zapraszam serdecznie. Rozpoczynamy od.../SK *Práve sa začína „Svet v obrazoch”; Pozrite si s nami. Začína sa „Európa v obrazoch”; Začínáme; Máme pre Vás zaujímavé témy a začínáme; No kým začneme, ešte prezradím, že...; Začína sa „Občan za dverami”; Začína sa náboženský magazín „Orientácie”.**

Z kolei do formuł zamykających należą pożegnania, życzenia, zapowiedzi zakończenia kontaktu, podziękowania, zapewnienia o przyszłym kontakcie, zaproszenia, oraz wyjątkowo pozdrowienia i obietnice.

Do zobaczenia; Do widzenia; Dobranoc to najczęściej występujące pożegnania w polskich relacjach. Znalaziono także pojedynczy przykład połączenia *Do zobaczenia. Dobranoc*, a w jednej z audycji o profilu chrześcijańskim pojawiła się formuła *Pokój z Tobą*. W słowacczyźnie odnotowano zwroty *Dovidenia* i *Do počutia* w zapowiedzi audycji radiowej oraz pożegnanie *Majte sa*, często w konstrukcji z przysłówkiem – *Majte sa pekne; Majte sa krásne; Majte sa pekne a dovidenia* lub tylko *Zatia!*; *Nabudúce*. W zgromadzonym materiale użyto też powitania-pożegnania, czyli formuły mogące wystąpić zarówno w sytuacjach rozpoczęcia kontaktu, jak i jego zakończenia, np.: **PL** *Kłaniam się; Kłaniam się nisko /SK *Čaute, Ahojte; Petrov zdar; Lovu a lesu zdar*, a więc typowe dla pewnych grup społecznych: młodzieży, wędkarzy, leśników i myśliwych.*

Kolejnym sygnałem zamykającym są życzenia, które zdecydowanie przeważają w materiale słowackim: **SK** *Želám krásny deň, príjemný týždeň; Prežite ešte krásnu nedeľu, úspešný nový týždeň; Želám ešte krásnu nedeľu, úspešný posledný školský týždeň; Želáme krásny zvyšok nedele; Pekný deň; Naši milí školáci, užite si ešte krásne posledné dni tohto školského roka. A vy ostatní, ktorí už školské lavice nederiete, všetko dobré; dovtedy Vám prajeme samé pekné dni; Užite si leto, oddychujte a pozrite sa do európskych regiónov aj na Slovensko; Milí otcovia, prajeme Vám všetko najlepšie; Prajeme Vám krásne slnečné dni; Krásny deň; Tak nech sa Vám na rybách darí; V septembri opäť. Dovtedy si užívajte leto hlavne v zdraví; Dnes ešte prežite peknú nedeľu; Tak si užite krásne leto; Nech Vás letná dovolenka vzpruží na tele a na duchu; Pekné leto; Prajem Vám požehnanú nedeľu*, natomiast z polskich źródeł są to następujące życzenia: **PL** *Życzę państwu udanego weekendu; Dobrej niedzieli; A ja życzę nam kibicom wielkiej radości; Miłego świętowania Dnia Dziecka; Miłego wieczoru; Miłego weekendu; Życzę państwu wyprawy na Lofoty; Życzę spokojnej nocy; Życzymy państwu miłych, długich i kulturalnych wakacji; Życzę państwu milego dnia; Dzisiaj życzę państwu milego dnia i wspaniałej zabawy w ogrodzie.*

W części finalnej oczywiście znajdują się czasowniki fazowe i zwroty zapowiadające zakończenie kontaktu, takie jak: **SK** *A na záver; Posledné vydanie „Európa v obrazoch” pred letnými prázdninami sa končí; To je z tejto relácie všetko; A to je už záver dnešného „Sveta v obrazoch”; To je z tejto relácie všetko; Blížime sa do finále nášho živého prenosu; No a my budeme končiť, 26 minút uplynulo ako voda; Čas vyhradený pre našu reláciu uplynul; Je toho ešte veľa, čo by sme Vám mohli ukázať, ale čas vyhradený pre našu reláciu uplynul; A to je dnes všetko; záverečná*

ukážka; posledná ukážka, ktorou končíme; Na záver; Dnes sme na konci; Na dnes je to všetko; Týmto zaujímavým príbehom končíme dnešný VAT; Výsledky testov uzavreli aj dnešnú reláciu; Schyluje sa ku koncu; Končí sa posledný „On air” z Košíc pred letnými prázdninami / PL I tym končymy. To jest kropka; Proszę państwa ja już nie mam nic; Dziś to wszystko; A teraz to już wszystko; To wszystko w tym programie; Kończymy „Alarm”; I to wszystko dzisiaj; No i tą zapowiedzią kończymy dzisiejsze wydanie; Teraz to wszystko; I na zakończenie mam jeszcze dla państwa; I to wszystko co przygotowaliśmy dla państwa; I to już wszystko w tym sezonie; I to już wszystko w dzisiejszym odcinku.

Ponadto w zakończeniach badanych programów cyklicznych dziennikarze dziękują widzom za uwagę, np. **SK** *Ďakujem za pozornosť; Ja Vám ďakujem za pozornosť; Ďakujem za Váš čas a pozornosť; Ďakujem Vám za priazeň; My Vám všetkým ďakujeme; My Vám všetkým ďakujeme; Ďakujeme Vám za pozornosť; Veľmi pekne ďakujeme, že ste nás sledovali / PL Państwu bardzo dziękuję, że byli z nami; Za dzisiaj bardzo państwu dziękuję; Dziękuję bardzo za dzisiaj państwu wszystkim; Ja dziękuję za uwagę; W imieniu całego zespołu „Alarmu” dziękuję za dziś; Dziękuję, że byli państwo z nami; Bardzo serdecznie dziękuję państwu; Dziękujemy; Dziękuję; Dziękuję za uwagę; Ja dziękuję za dzisiejsze spotkanie; Serdecznie państwu dziękuję za dzisiejsze spotkanie; Ja już państwu dziękuję za dzisiejsze spotkanie; Ja dzisiaj dziękuję; Dziękujemy państwu bardzo.*

W stosowanych przez redaktorów formułach końcowych nie brakuje zgodnie z zasadami *savoir-vivre* u zapewnienia o przyszłym kontakcie: **PL** *Do zobaczenia w czwartek; Nasze spotkanie będzie w najbliższy czwartek o 22.20 po meczu; Kolejny program w środę o 22.15.; My widzimy się z państwem za tydzień; We wtorek „Alarm”*

*o 20.15; Kolejne „Informacje kulturalne” jutro o 19.40; Kolejne „Informacje kulturalne” w środę o 19.40; My widzimy się w poniedziałek; Do zobaczenia po wakacjach; Widzimy się na zakończenie sierpnia 28; ale za tydzień znowu wracamy; Spotykamy się za tydzień w kolejnym „Roku w ogrodzie”; Spotykamy się już za tydzień / **SK** A spolu sa uvidíme opäť v nedeľu; Uvidíme sa opäť na Jednotke pri „Svete v obrazoch”; Stretneme sa opäť o týždeň pri ďalšom televíznom vikende; Vidíme sa už čoskoro; O týždeň sa uvidíme. Tešíme sa; Uvidíme sa ako vždy opäť o týždeň; Pri najbližšom živom vysielaní sa uvidíme 18. augusta z Agrokomplexu a o týždeň pri štandardnej „Farmárskej revue”; O týždeň sme tu znova; V septembri opäť; A uvidíme sa opäť o týždeň v tradičnom čase na Jednotke; A dovidenia o týždeň na televíznej Jednotke; Pri televíznych obrazovkách sa stretneme opäť o týždeň.*

Charakterystyczną słowacką formułą grzecznościową kończącą kontakt jest wyrażenie radości z przyszłego spotkania – *Tešíme sa na Vás znova o týždeň; A tešíme sa na Vás v prvú júlovú nedeľu; Tešíme sa na Vás opäť v sobotu ráno o 8.30 a v nedeľu o 7.30. Radi sa podelíme o zážitky; Tešíme sa na Vás; Tešíme sa na Vás aj nabudúce; O týždeň sa uvidíme. Tešíme sa; Teším sa a uvidíme sa nabudúce; Teším sa na Vás aj na budúci týždeň v sobotu v rovnakom čase na Dvojke; A ja sa na Vás opäť budem tešiť v premiére 1. septembra.*

Odnutowano też pojedyncze wystąpienia pozdrowień w finale polskich programów: *Dziękujemy państwu bardzo. Pozdrawiamy.* Natomiast w słowackim programie znaleziono obietnicę : *Sľubujeme, že počas nich (prázdnin) nebudeme len oddychovať, ale aj pracovať na zaujímavých témach, ktorými Vás potešíme v septembri.*

Podsumowując, należy stwierdzić, że wśród formuł nawiązujących i kończących kontakt w programach cyklicznych nadawanych przez polską i słowacką telewizję publiczną jest wiele podobieństw, ale zauważono też różnice. W części otwierającej wspólne są powitania i bardzo popularne formuły zawierające czasownik performatywny *witać / vítať*. Oprócz tego w zebranym materiale, zwłaszcza w słowackim, na początku można znaleźć formuły wskazujące na dzień tygodnia, porę dnia, czy dany miesiąc, w części finałnej zaś występują czasowniki fazowe zapowiadające zakończenie kontaktu, zapewnienia o przyszłym kontakcie, podziękowania i życzenia.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można skonstatować, że formuły słowackie są bogatsze, bardziej rozbudowane, co potwierdza brak w polskich audycjach wyrazów zadowolenia z kontaktu, czy wyrażen radości z przyszłego kontaktu. Należy podkreślić, że słowackie formuły początkowe są bardziej różnorodne, a często zdarza się, że ich odpowiedniki nie występują w polszczyźnie, podobnie jak w przypadku formuł końcowych, które charakteryzują się zwłaszcza obfitością rozbudowanych życzeń. Zatem bogactwo i różnorodność słowackich formuł grzecznościowych w porównaniu z polskimi znalazło potwierdzenie także w komunikacji masowej analogicznie do komunikacji interpersonalnej.

Bibliografia

- DĄBROWSKA, Anna. 1992. Sposoby kończenia rozmowy w sytuacji oficjalnej. In: *Język a kultura, 1992*, t. 6. Polska etykieta językowa, 1992, Ed. J. Anusiewicz, M. Marcjanik. Wrocław 1992, s. 121-126.
- DVONČ, Ladislav. 1967, Servus, nazdar, ahoj, In: *Kultúra slova I, 1967*, s. 287-288.

GOBAN-KLAS, Tomasz. 2002: *Media masowe i komunikowanie. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. 2002. 340 s.

GRYBOSIOWA, Antonina. 2002. Obce kulturowo formuły nawiązywania kontaktu we współczesnej polszczyźnie – geneza, recepcja, wartościowanie. In: *Język a komunikacja, t. 1. Język trzeciego tysiąclecia II. Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*. Kraków : Tertium, 2002, s. 41-49.

HORÁK, Gejza. 1966. Do videnia, do počutia. In: „*Lud*”, 23. 9. 1966, s. 5.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária. 1969, Ahoj! Ahoj! Ahoj! In: „*Javisko*” 1, 1969, s. 121.

KACZYŃSKI, Zenon. 1983, Miejsce pozdrowień wśród wypowiedzi językowych, In: *Studia Linguistica VIII*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław, 1983, s. 21-32.

MARCJANIK, Małgorzata. 2008. Grzeczność w komunikacji językowej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, 167 s.

MARCJANIK, Małgorzata. 2014. Słownik językowego savoir-vivre'u, Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2014, 420 s.

OLCHOWA, Gabriela. 2017. Formuły inicjalne i finalne w tekstach naukowych – ujęcie porównawcze. In: *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców słowiańskich*. Ed. R. Przybylska, W. Śliwiński, Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, s. 253-274.

OLCHOWA, Gabriela. 2015. Formuły nawiązujące i kończące kontakt w języku polskim i słowackim (na przykładzie telewizyjnych programów informacyjnych). In: *Języki słowiańskie w procesie przemian*. Ed. G. Olchowa, M. Balowski, Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2015, s. 205-215.

OLCHOWA, Gabriela. 2015. Polski i słowacki model grzeczności w ujęciu socjolingwistycznym (na przykładzie formuł

początkowych i końcowych). In: *Postscriptum polonistyczne*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015. Roč. 15, č. 1, s. 15-25.

OŹÓG, Kazimierz. 1980. Powitania i pożegnania w języku mówionym mieszkańców Krakowa. In: *Język Polski LX 2-3*, 1980, s. 129-138.

OŹÓG, Kazimierz. 1990. Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa). Kraków : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990. 88 s.

PISAREK, Walery. 2006. Słownik terminologii medialnej. Kraków : Universitas, 2006, 254 s.

SCHULZOVÁ, Oľga. 1990. O niektorých pozdravoch v češtine a slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca 19, 1990*, s. 333- 343.

SITKOWSKA, Katarzyna. 2013. Słowo w komunikacji telewizyjnej. Układy nadawczo-odbiorcze. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013. 237 s.

UHLÁR, Vlado . 1971. Nehovorme ani ahoj ani čau! In: „*Textilák*” 23, č. 30, s. 4.

Štúdiá vznikla ako čiastkový výstup grantového projektu VEGA č. 1/0118/17 *Slovanské spisovné jazyky v synchrónii a diachrónii: západoslovanský a východoslovanský kontext*.

Doc. Mgr. Gabriela OLCHOWA, PhD.

Univerzita Mateja Bela

Filozofická fakulta

Katedra slovanských jazykov

Tajovského 51

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

SLOVENSKO

E-mail: gabriela.olchowa@umb.sk

POCHVALY A KOMPLIMENTY V SÚČASNEJ JAZYKOVEJ PRAXI

Kristína Piatková

PRAISE AND COMPLIMENTS IN CURRENT LINGUISTIC PRACTICE

In this article we investigate the compliments in spontaneous dialogues in real communication situations. We pay attention to the recordings of naturally occurring talk in interaction. The purpose of the contribution is efforts of connecting the pragmatic and grammatical principles of language with respect to cultivating language practice.

Key words: compliments, interaction, pragmatic and grammatical principles, dialogue

V rámci pragmatickej lingvistiky je téma zdvorilosti stále veľmi aktuálna. Pochvaly a komplimenty sú bežnou súčasťou komunikácie, pričom jedným z rozhodujúcich kritérií ich vzniku a použitia je symetria/asymetria vzťahu komunikujúcich. Postavenie komunikačných partnerov je jedným z determinujúcich elementov pri formulovaní (ne)zdvorilých replík. V príspevku sa sústreďíme na komplimenty vznikajúce v rámci symetrických i asymetrických vzťahov komunikujúcich.

Komunikanti v asymetrických vzťahoch vo väčšej miere využívajú konvencionalizované (štandardné) typy komplimentov, pretože ich použitím sa predchádza viacznačnému vyzneniu neštandardného komplimentu (čo je v rámci zdvorilostnej asymetrickej komunikácie neželaným efektom). Symetrický vzťah medzi účastníkmi spôsobuje, že si na jeho základe môžu dovoliť výber komplimentu zo širšej škály a siahnuť tak po rôznorodých stvárneniach

komplimentov, ktoré môžu vyznievať viacznačne a pri ich interpretácii sa do značnej miery uplatňuje pragmatické hľadisko. V centre našej pozornosti je jazyková invenčnosť i kreativita komunikantov a to, aký vplyv má tvorba komplimentov na celkový priebeh komunikácie a súčasnú jazykovú prax.

Cieľom nášho príspevku je poukázať na špecifické výrazové prostriedky vyskytujúce sa pri formulovaní pochvál a komplimentov v slovenčine. Je nevyhnutné prepájať poznatky z gramatiky s komunikačno-pragmatickými potrebami hovoriacich (Popovičová Sedláčková, 2017, s. 537). Predmetom výskumu sú nahrávky (bežnej) každodennej komunikácie, excerpované ukážky z písomnej komunikácie (prostredníctvom médií: sms, mail, sociálne siete) a rozhovory s respondentmi. Motiváciou skúmať jazykové diferencie v tejto zdvorilostnej časti komunikácie je pomerne častá otázka: *To mám brať ako kompliment/To je kompliment?* Ide o pragmlingvisticky orientovanú tému, ktorá má svoj základ v známych teóriách zdvorilosti. Máme na mysli predovšetkým koncepciu P. Brownovej a S. Levinsona (1987), zdvorilostný princíp G. Leecha (1983).

P. Brownová a S. Levinson sa vo svojich teoretických východiskách opierajú o teóriu rečových aktov (J. L. Austin či J. R. Searla) a koncept tváre (E. Goffmana, 1972). Uvádzajú, že každá tvár má dve „súčasti“ – pozitívnu a negatívnu (1987, s. 61). Pozitívna tvár predstavuje túžbu každého človeka byť prijatý, kladne hodnotený a negatívna tvár je opisovaná ako vlastný priestor na sebaujadrenie. Autori na základe tohto konceptu skúmajú správanie, ktoré ohrozuje tvár hovoriaceho či adresáta – „tvár ohrozujúce akty“. Pozitívnu tvár môže ohroziť kritika, prejavy pohrdania, výsmech, a negatívnu tvár ohrozuje vyslovenie požiadavky, ktorou hovoriaci útočí na komunikačného partnera, ďalej príkazom, varovaním (naznačením sankcií), alebo formou

prípomienky. (Brown – Levinson, 1987, s. 65; pozri aj Trubačová, 2011, s. 78-80)

Vymedzenie pochvál a komplimentov

Pochvala ako prejavenie uznania a spokojnosti (pozri KSSJ) predstavuje pozitívne hodnotenie vzťahujúce sa na činnosť, resp. výsledok činnosti komunikačného partnera. K. Dvořáková vo svojej monografii definuje kompliment ako „vyjádření pozitivního hodnocení určené komunikačnímu partnerovi, který je přítomen v dané komunikační situaci (většinou se jedná o adresáta sdělení) a podle mluvčího si může za předmět komplimentu, tj. předmět, o kterém mluvčí předpokládá, že jej komunikační partner hodnotí pozitivně, připsat zásluhy“ (2017, s. 15). Spoločným kritériom výrazov pochvala a kompliment je pozitívne hodnotenie. Používatelia jazyka intuitívne rozlišujú tieto výrazy vzhľadom na predmet (objekt) hodnotenia a komunikačnú situáciu.⁴¹ Respondenti usúvzťažňujú pochvalu s materiálnymi i nemateriálnymi predmetmi. Pochvala býva formulovaná jasne, jednoznačne a je používaná v asymetrických aj symetrických vzťahoch medzi komunikačnými partnermi. Zatiaľ čo komplimenty si respondenti spájajú predovšetkým s nemateriálnymi predmetmi (vzorom, povahovými črtami, vlastnosťami) a sú v niektorých komunikačných situáciách ťažšie identifikovateľné, napr. *No ja som tu pri vás dnes len ako komparzista*. Neoperatívnosť v bežných (každodenných) komunikačných situáciách súvisí s porušovaním konverzačných maxim (H. P. Grice, 1975) pri formulovaní komplimentov.

Gramatika komplimentov v každodennej komunikácii

Môžeme hovoriť o tzv. štandardných komplimentoch (bezpríznakových), ktorými sa explicitne vyjadruje pozitívne hodnotenie najčastejšie pomocou adjektíva: *Máte príjemné*

---

⁴¹ Uvádžame na základe rozhovorov s respondentmi.

vystupovanie, alebo adverbium: *Vyzeráš výborne*. Komplimenty môžu byť vyjadrené prostredníctvom interjekcií: *ó, olallá, jéj, wau* a i. Z hľadiska slovných druhov majú uplatnenie verbá *vyzerat', chutiť* spolu s hodnotiacim výrazom, napr. *To chuti/vyzerá fantasticky*, a performatívne verbum *chváliť*. Sloveso *chválím* v konkrétnom prehovore okrem pozitívneho hodnotenia slúži aj na vyjadrenie negatívnych atribútov (napr. pohoršenie).

Význam výpovede ovplyvňuje kontext a komunikačný partner ho identifikuje inferenciou (vyvodzovaním, usudzovaním) a na základe skúsenostnej bázy, napr.

A: Chválím ťa, že si vstal pred obedom.

B: Že, aj mňa to teší.

Popri formálne neutrálnych komplimentoch môžeme vymedziť isté tendencie v spontánných komunikačných situáciách. Pozitívne hodnotenie určené komunikačnému partnerovi vyjadrené prostredníctvom negatívnych atribútov: *Zase vedľa teba vyzerám ako taká metla. Hrozne som ti závidel, ja som bol vtedy nikto. Ja by som to nedal* (mienené nezvládol). Pomerne častá je elipsa. Pri elidovaní verbálnej zložky adresát identifikuje význam výpovede (pozitívne alebo negatívne hodnotenie) z intonácie, mimiky hovoriace: *No tak ale drahá, tie vlasy!* Suprasegmentálne prostriedky sú determinujúce aj pri výpovediach bez hodnotiaceho výrazu: *Ó, aké máš šaty!/Pozrime na ňu, ako sa dnes obliekla. Pozri sa na tie jej topánky!* Pozitívne hodnotenie možno vyjadriť aj zámenami, na ktorých je vo výpovedi dôraz: *Ste ten typ muža* (mienené ktorého hľadáme). *A ona je v mojom tíme! Absolútne som omeľ, lebo vy ste mali taký úvod...*

V každodenných dialógoch sa objavuje aj tzv. vynútený kompliment, keď hovoriaci pochváli sám seba a zároveň nabáda komunikačného partnera k pozitívnemu vyjadreniu – *A: Tak ale toto mi musíš uznať!* *B: Áno, máš*

môj obdiv.; A: Vidiš, keby si nás zavolala ako vokalistov, tak by to malo iné grády. B: To máš teda pravdu. Tieto uvedené tendencie sa v dialógoch nevyskytujú izolovane:

B: Ooo ooooo tak to už áno, vidím, že zreješ.

A: Ja som bola vždy vyzrelá, len ty si to nevedel...

B: Ale no, každý predsa postupne dozrieva, nemôže byť hneď z jadierka strom.

A: Ja som bola vždy krásna sosna.

Význam hodnotenia sa v komplimentoch intenzifikuje súčinnosťou viacerých prostriedkov (citoslovčia, zámená, hodnotiace výrazy, suprasegmentálne prostriedky). Z hľadiska slovesného spôsobu prevláda indikatív: *Nikdy som o vás nepochyboval. Váš výkon je životaschopný.* Použitím kondicionálu hovoriaci vyjadruje pozitívne hodnotenie, obdivuje schopnosti adresáta v komparácii s vlastnými dispozíciami: *Aj ja by som chcela mať takú výdrž. Kiež by som mala toľko trpezlivosti.* Výpovede takéhoto typu adresát nie vždy interpretuje ako kompliment. Podmieňovací spôsob v 1. slovesnej osobe singuláru sa vzťahuje na hovoriaceho a aj vzhľadom na komunikačno-pragmatické potreby komunikantov takéto rečové konanie implikuje výzvu povzbudiť hovoriaceho, čo potvrdzujú reakcie zo spontánnych komunikátov:

A: Aj ja by som chcela mať takú výdrž.

B: Čo blázniš, máš super kondičku.

V popredí komunikácie sú interakčné zámery komunikačných partnerov. V asymetrických vzťahoch hovoriaci pochvalou a komplimentom cielene povzbudzuje podriadeného (zamestnanca, študenta a i.) k ďalšej aktivite, oceňuje jeho doterajšie výsledky v snahe motivovať ho. Prejavy podpory v rozhovoroch, kde sú si komunikační partneri rovnocenní, súvisia so snahou hovoriaceho presadiť svoju intenciu v sociálnej interakcii (napr. posilniť priateľský

vzťah). Komunikanti prispôsobujú svoje rečové reakcie komunikačným a sociálno-interakčným intenciam (Dolník, 2018). Výsledkom má byť kladný postoj adresáta, ktorý identifikuje pozitívne hodnotenie na základe relevantných kritérií. Dôležitú úlohu hrajú racionálne kritériá, ale aj emocionálny vzťah medzi komunikantmi.

Záver

V príspevku sme sa usilovali funkčne prepojiť poznatky z gramatiky slovenského jazyka s komunikačno-pragmatickými potrebami komunikantov pri formulovaní pochvál a komplimentov. Rečové konanie, ktorým komunikační partneri niečo/nieкого hodnotia, vzniká spontánne, alebo predstavuje osvojenú komunikačnú kompetenciu. V spontánných dialógoch pozorujeme rozsiahlejší aparát prostriedkov, ktorými možno vyjadriť pozitívne hodnotenie vzhľadom na rozličné komunikačné podmienky (pochvalou možno povzbudiť/motivovať, ale aj zneistiť).

Zoznam bibliografických odkazov

BROWN, Penelope – LEVINSON, C. Stephen. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 s.

DOLNÍK, Juraj. Jazykové znalosti a ovládanie jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 69, 2018, č. 1, s. 77-89.

DVOŘÁKOVÁ, Klára. *Ty jo, To seš dobrá! Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha : Academia, 2017. 177 s.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2006. 336 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Tretie (doplnené a prepracované vydanie). Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava : Veda, 1997. 948 s.

LEECH, Geoffrey. *Principles of Pragmatics*. London and New York : Longman, 1983. 264 s.

POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana. Gramatika slovenského jazyka a priority stredoškolského vzdelávania. Úvahy o novej koncepcii vyučovania slovenskej gramatiky. In: *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Ed. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 533-540.

TRUBAČOVÁ, Lucia Anna. Koncept tváre a koncept ega v teórii jazykovej zdvorilosti. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Ed. O. Orgoňová. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2011, s. 78-85.

Príspevok je súčasťou grantového projektu VEGA 1/0553/18 *Pragmatické a gramatické princípy jazyka so zreteľom na kultivovanie jazykovej praxe*.

Mgr. Kristína PIATKOVÁ, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
P. O. Box 32
Katedra slovenského jazyka
Gondova 2
814 88 BRATISLAVA
SLOVENSKO
E-mail: kristina.piatkova@uniba.sk

ATRAKTIVITA ALÚZIÍ V EKONOMICKEJ TLAČI

Dagmar Škvareninová

THE ATTRACTIVENESS OF ALLUSIONS IN ECONOMIC PRESS

This paper draws attention to allusions that are often used in the renowned print media *The Economist* and *Hospodárske noviny*. These two magazines are considered to be the representatives of different socio-cultures. The aim of the study is to highlight their attractiveness and persuasive as well as communicative properties with the use of a diachronic perspective.

Key words: allusions, economic press media, pragmatic approach

Alúzie z pohľadu lingvistiky

Alúzie sa radia ku skupine lexikálnych prostriedkov s persuzívnou tendenciou, ktoré v podstatnej miere formujú povahu komentára. Alúzie pokladáme za špecifické prvky, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou pritiahnu pozornosť prijímateľa, keďže ich obraznosť v podobe atraktivity je založená na intertextovosti. Súčasťou tohto prvku je totiž metatextový komentár, odkaz, ktorý rôznym spôsobom odkazuje na iný primárny text. Ide teda vždy o „citovanie“ v širšom zmysle, kde autor komentára poukazuje na myšlienkový, umelecký alebo sociokultúrny výtvor niekoho iného (v niektorých prípadoch to dokonca môže byť aj vlastný výtvor toho istého autora). Alúziu chápeme ako nepriamy, implicitný odkaz „na historický, aktuálny, literárny či iný kontext pojatý do textu“ (Mistrík, 1993, s. 63). Ide teda o prenesenie komunikátu z prvotnej do sekundárnej komunikač-

nej situácie, ktoré sa realizuje priamou alebo nepriamou rečou, citátovými výrazmi alebo v prípade komentára vyčlenením výrazu do úvodzoviek. Alúzia vždy vzbudzuje pozornosť, pretože sa stáva komunikačným aktom, ktorý vyžaduje jeho dešifrovanie a následné interpretovanie. Prijímateľ je tak v reálnom ponímaní „nútený“ vytvárať asociácie, čo komentátorovi slúži na posilnenie persuzívneho momentu.

Ekonomická žurnalistika a jej reprezentanti

The Economist a Hospodárske noviny

K vzniku tohto odvetvia žurnalistiky nepochybne prispelo niekoľko faktorov. J. Sand a L. Šefčák (2006, s. 158-159) okrem zákonitostí prirodzeného vývoja sveta a zložitosti ekonomických procesov v ňom uvádzajú ako základné predovšetkým aspekt praxe, jednotlivých odvetví hospodárskeho života a ich podnikov, potreby spoločnosti, ako aj vznik redakcií, ktoré sa výsostne zaoberajú ekonomikou.

K printovým médiám, ktoré reprezentujú ekonomickú žurnalistiku na Slovensku, patrí denník *Hospodárske noviny*. Podľa L. Šefčáka a J. Sanda (2006, s. 25) takmer 90 % ich obsahu tvorí finančné, ekonomické, burzové a politické spravodajstvo. Veľká časť informácií denníka je z oblasti ekonomiky, finančníctva, politiky a burzy, ale *Hospodárske noviny* venujú pozornosť aj vnútropolitickým problémom, problémom zahraničia, kultúry a v neposlednom rade aj športu.

Podobné zameranie má v podmienkach anglickej žurnalistiky printové médium *The Economist*. *The Economist* je týždenníkom prinášajúcim informácie o celosvetovom dianí najmä v ekonomickej oblasti, ale prináša aj správy týkajúce sa politického vývoja vo svete. *The Economist* má svoje pevné postavenie na mediálnom trhu nielen vďaka vysokej kvalite uverejňovaných článkov, ale aj vďaka tomu, že sa za každú cenu nesnaží ovládnuť masový trh. Ďalším špecifikom tohto týždenníka je, že články nie sú

publikované pod menami konkrétnych autorov, okrem špeciálnych reportáží, ktorých vyjde asi dvadsať ročne (*The Economist*, 1993).

Porovnanie alúzií, ktoré boli vyexcerpované z dvoch printových médií, anglického *The Economist* a slovenského média *Hospodárske noviny*, bolo zámerné. Výber týchto médií bol premyslený a cielený. Hoci v prípade anglického média ide o týždenník a *Hospodárske noviny* sú denníkom, obe médiá ponúkajú veľmi podobnú tematickú platformu (pokrývajú finančnú, hospodársku, ekonomickú sféru, monetárnu a fiškálnu politiku, problematiku európskeho centrálného bankovníctva), ako aj široké spektrum komentárov a názorov žurnalistov na dianie v týchto oblastiach. Obe médiá sa taktiež radia k reprezentatívnym printovým týždenníkom/denníkom, vzhľadom na skutočnosť, že *The Economist* je celosvetovo renomovaným týždenníkom a denník *Hospodárske noviny* je oficiálne členom elitnej Európskej asociácie hospodárskej tlače. Okrem týchto skutočností, obe printové médiá majú svoju históriu, sú mienkotvorné a svojím zameraním oslovujú predovšetkým čitateľov strednej generácie s vyšším vzdelaním. Ďalšou skutočnosťou, ktorá podporila výber práve týchto médií je, že v nich pôsobia skúsení žurnalisti, ktorí sa nesnažia ovládnuť masový / konzumný trh (aj keď v prípade slovenského denníka by sme o tom čiastočne predsa len mohli polemizovať, čo ale nebolo predmetom nášho výskumu), preto ponúkajú vhodný a bohatý materiál na lingvistický výskum. Pokiaľ ide o počet strán, ten je tiež v prípade oboch printových médií veľmi podobný. Všetky tieto skutočnosti viedli k výberu týchto médií a následne k lingvistickému výskumu, ktorý sme v nich realizovali.

Analýza

V analytickej časti nášho príspevku zacielime našu pozornosť na sémantiku a pragmatiku alúzií, ktoré sme vyexcerpovali z printových médií *The Economist* a *Hospodárske*

noviny v roku 2013 a 2018. Na základe ich sémantiky poukážeme na problémy, ktoré v týchto rokoch rezonovali v celosvetovom i slovenskom dianií, čím naplníme aj pragmatický rozmer nášho výskumu.

V našej výskumnej vzorke sme v roku 2013 evidovali odkazy na tituly a texty známych literárnych diel a iných artefaktov, napr. *The melting pot*⁴² [ECON 9. 3. 2013]. Toto obrazné spojenie poukazuje na vtedajšie problémy Severného Írska, ktoré sa zmietalo v politických problémoch súvisiacich s odtrhnutím Severného Írska od Británie. V prípade alúzie *Brave the new words*⁴³ [ECON 23. 2. 2013] autor komentára naráža na uvážlivosť volených slov a kritik politikov. Táto alúzia je odvodená od pôvodného názvu knihy Aldousa Huxleyho *Brave New World*, ktorá je obrazom sveta, kde má technika a veda pozitívny aj negatívny vplyv. Spojenie *Don't give up*⁴⁴ [ECON 19. 1. 2013], ktoré bolo použité v titulku komentára, je výzvou a nádejou na koexistenciu Izraela a Palestíny v mierových podmienkach, ktorá „nezomiera“. Za zaujímavé považujeme aj spojenie *Can-kicking*⁴⁵ [ECON 5. 1. 2013]. Autor komentára použil toto idiomatické spojenie, pretože chcel naznačiť problém oddiaľovania a „posúvania“ problémov krajín, ktoré treba nevyhnutne riešiť, ale politici ich diplomaticky odúvajú do úzadia.

---

⁴²*The Melting Pot* je názov hry Israela Zangvilliho, ktorej pointou je spolužitie ľudí rôznych etník a rás v jednej spoločnosti v mieri a pokoji. Dostupné na: http://www.jewishtheatre.com/visitor/article_display.aspx?articleID=3319

⁴³ Tento názov komentára naráža na názov knihy Aldousa Huxleyho *Brave New World*. Dostupné na: <http://www.huxley.net/>

⁴⁴ *Don't give up* je názov piesne Petra Gabriela. Dostupné na: <http://songmeanings.com/songs/view/13037/>

⁴⁵ *Kick the Can* je názov epizódy z americkej antológie seriálov *The Twilight Zone*. Dostupné na: <http://www.imdb.com/title/tt0734583/>

Druhým typom alúzií sú odkazy na osobnosti dejín, politikov, prípadne známych osobností, napr. *Johnnie won't walk out*⁴⁶ [ECON 23. 2. 2013]. Týmto efektívnym spojením autor komentára iste pritiahol pozornosť recipientov, ktorí sa zaujímajú o dôvody, pre ktoré výrobcovia škótskej whisky chcú zostať v EÚ. Alúzia *Churchill's famous pudding*⁴⁷ [ECON 13. 4. 2013] bola použitá v titulku komentára, v ktorom autor vyjadruje kritický postoj k často nezmyselným výrokom politikov.

Veľmi pôsobivými sú aj alúzie, ktoré sú odkazmi na známe frazeologické či idiomatické spojenia, napr. *the American dream*⁴⁸ [ECON 16. 3. 2013], ktoré je v texte komentára iróniou na kolabujúci systém v USA; *Korean roulette*⁴⁹ [ECON 6. 4. 2013] – významom tohto obrazného spojenia je „zhoda náhod“ v tedajšom politickom dianí Kórey. Alúzia *Bye, bye American pie*⁵⁰ [ECON 11. 5. 2013] bola použitá v názve komentára a je obrazom nekalých úmyslov vlády USA.

---

⁴⁶*Johnnie Walker* je svetoznáma značka whisky a zároveň aj meno zakladateľa tejto spoločnosti.

⁴⁷ According to legend, Winston Churchill once sent back a pudding he was served with the following critique: “it has no theme”. Dostupné na: <http://www.whirledpeas.eu/2010/04/12/a-pudding-without-a-theme/>

⁴⁸*An American dream* is a synonymum of an American ideal of a happy and successful life to which all may aspire. Dostupné na: <http://www.thefreedictionary.com/The+American+Dream>

⁴⁹*Russian roulette* is 1. A stunt in which one spins the cylinder of a revolver loaded with only one bullet, aims the muzzle at one's head, and pulls the trigger. Dostupné na: <http://www.thefreedictionary.com/Russian+roulette>

⁵⁰*American pie* je názov filmu. Toto idiomatické spojenie sa používa v súvislosti s nekalými praktikami mladých ľudí, s ich zhýralým spôsobom života. Dostupné na: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/american+pie>

Z nášho výskumu je zrejmé, že alúzie sú obľúbeným štylistickým prostriedkom komentátorov v britskom týždeníku *The Economist*.

Aj v slovenskom denníku sme v roku 2013 v našej výskumnej vzorke evidovali tieto typy odkazov, ale vyskytujú sa v podstatne menšej miere. Ako príklady uvádzame nasledujúce typy alúzií: *Nie som ovca. Som teľa* [HN 27. 6. 2013]. Toto ironické, silne expresívne spojenie v názve komentára je reakciou autora na systém verejného zdravotníctva, v ktorom autor použil slogan reklamy zdravotnej spoločnosti. Alúzia *Havel je mŕtvy, nech žije Zeman*⁵¹ [HN 28. 1. 2013] bola použitá opäť v titulku komentára a je reakciou na nového prezidenta Českej republiky. Za veľmi efektnú považujeme aj alúziu *Bonannova republika*⁵² [HN 1. 3. 2013]. Toto spojenie bolo opäť použité v titulku komentára, v ktorom autor naráža na mafiánske praktiky prokuratúry SR v skúmanom období.

Rok 2018 priniesol nové problémy týkajúce sa celosvetového i slovenského diania, na ktoré autori komentárov opäť pohotovo reagovali vo svojich príspevkoch, využívajúc alúzie ako pútavý lingvistický prostriedok na zaujatie pozornosti recipienta.

V týždenníku *The Economist* sme zaznamenali dva príspevky, ktoré využili rovnaký titulok článku, a to *Pride and prejudice*. Táto alúzia na názov knihy bola použitá v názve komentára v januári 2018 [ECON 27. 1. 2018]. Komentár nesúci tento názov je analýzou vojnovnej taktiky a praktík svetových veľmocí ako Ruska, Ameriky a Číny, ako aj Severnej Kórey i Iránu. Autor komentára taktiež analyzuje problematiku a finančné pozadie nukleárneho pro-

---

⁵¹ Je obmenou frazeologického spojenia *kráľ je mŕtvy, nech žije kráľ*, ktorá sa historicky spája s menovaním nového panovníka – pozn. autorky.

⁵²*Bonanno* je známy americký mafián – pozn. autorky.

gramu týchto krajín, ktoré túto „pýchu“ (pride) vy/zneužívajú v rámci diplomatických jednaní. Druhý článok s týmto istým titulkom *Pride and prejudice* [ECON 7. 7. 2018] prináša názor komentátora na európske anti-emigrantské strany, ktoré sa, podľa jeho názoru stávajú čoraz viac tzv. „gay-friendly“, čo znamená, že zastávajú práva homosexuálov.

Za veľmi „prít'azlivé“ považujeme aj lexikálne spojenie *A different dream* [ECON 7. 7. 2018]. Je to typický príklad aktualizovaného spojenia *I have a dream*, ktoré vo svojom emotívnom rečníckom prejave použil Martin Luther King, Jr. v roku 1963. Komentátor túto aktualizovanú alúziu výstižne využil v rámci analýzy sociálneho a politického postavenia „bielych“ Američanov a tých, ktorí sa od nich odlišujú farbou pokožky, pričom naráža predovšetkým na problémy násilia, ktoré sa v Spojených štátoch amerických stále spájajú s početnou skupinou Afro-Američanov.

Autor komentára o „dvoch tvárach“ Indie [ECON 7. 7. 2018] použil v titulku názov knihy Francisa Scotta Fitzgeralda z roku 1925 *The Great Gatsby*⁵³. Tento titulok iste zaujme pozornosť každého čitateľa, pretože vytvára priame asociácie medzi príbehom románu a situáciou v Indii, na ktorú komentátor nazerá z dvoch uhlov pohľadu, a to „classical view“ (spája sa s nekalými praktikami demokracie a justície v krajine, s jej chudobou a náboženstvom) a „the business-school view“ (zdôrazňuje veľký potenciál trhu v tejto krajine ako aj jej dynamické zmeny). Autor zároveň využíva asociácie príbehu románu, ktorý vedie Gatsbyho od chudoby k bohatstvu a napokon sa končí jeho

---

⁵³*The Great Gatsby* je klasické dielo americkej beletrie. Je to román o víťazstve a tragédii, v ktorom Fitzgerald pozoruhodným spôsobom zachytil prierez americkej spoločnosti – pozn. autorky.

smrťou, so súčasným vývojom v krajine (od chudoby k bohatstvu), ktorej mašinéria ju môže v budúcnosti uvrhnúť do veľkých problémov.

Ďalšou asociáciou na názov komédie *The servant of two masters*⁵⁴ je aj rovnomenný titulok komentára *The servant of two masters* [ECON 26. 5. 2018]. V komentári nesúcom tento názov autor analyzuje a vyjadruje jeho kritický postoj k talianskemu politikovi Giuseppemu Contemu, ktorý aj napriek jeho „pochybnej“ (nielen) politickej minulosti bol 23. mája 2018 poverený zostavením budúcej talianskej vlády. Tento názov považujeme za veľmi výstižný, vzhľadom na „tragikomické“ postavenie tohto politika v Taliansku ako i jeho politickú a ekonomickú akceptáciu zo strany iných krajín.

Pútavým názvom článku komentára je nepochybne aj názov *Something rented, something new* [ECON 9. 6. 2018]. Ide o aktualizovanú alúziu starej anglickej povery z roku 1883, ktorej celé znenie je *Something old, something new, something borrowed and something blue*⁵⁵. Recipient tohto komentára, poznajúc britské kultúrne prostredie a s ním spojené povery, si ihneď vytvorí asociáciu s touto starou poverou a od článku bude s najväčšou pravdepodobnosťou očakávať analýzu a postoj komentátora k spoločnostiam, ktorých biznisom je požičiavanie rôznych typov oblečenia. Pochopiteľne, očakávania čitateľa sa po prečítaní komentára naplnia.

---

⁵⁴ *The Servant of Two Masters* is a ripe fruit of commedie dell'arte, possessing traditional characters and situations.

Dostupné na: <https://www.narodni-divadlo.cz/en/show/32>

⁵⁵ *Something old, something new, something borrowed and something blue* is a superstition known since 1883 – pozn. autorky.

Za ďalšie pútavé lexikálne jednotky použité v tituloch komentárov považujeme aj alúziu s asociáciou na názov filmu *Demolition man*⁵⁶ [ECON 9. 6. 2018]. Táto jemne expresívna lexikálna jednotka vyjadruje postoj komentátora k osobe súčasného prezidenta USA Donalda Trumpa, o ktorom autor článku hovorí, že aj keby napadol dohodu o nukleárných zbraniach so Severnou Kóreou, jeho zahraničná politika by mala negatívny dopad na Ameriku a aj celý svet. Autor v komentári podrobne analyzuje detaily tejto dohody, možnosti riešenia a jej dopady nielen na USA, ale aj v celosvetovom meradle.

Alúzia *Promised land* [ECON 19. 5. 2018] v názve článku už na prvý pohľad vytvára asociáciu s problémami Izraela a Jeruzalema, ktoré komentátor analyzuje. V tomto prípade ide o alúziu s jasnou biblickou konotáciou spájajúcou sa s výrazom *Promised land*⁵⁷, teda tzv. zasľúbenou zemou. Ako ukázal náš výskum *Hospodárskych novín* v roku 2018, slovenskí komentátori nevyužili alúzie ako prostriedok persúazie v takej rozsiahlej miere ako žurnalisti britského týždenníka *The Economist*. Titulok komentára *Sladké eldorádo* [HN 25. 7. 2018] je alúziou k pojmu *Eldorado*⁵⁸. Pomocou tohto výstižného spojenia autor článku naznačuje problematiku analýzy, ktorú upriamil na komoditu cukru (preto použil adjektívum *sladké*), ktorej ceny v tomto

---

⁵⁶ *Demolition man* is a 1993 American science fiction film. The film tells the story of two men: a nevil crime lord and a risk-taking police officer – pozn. autorky.

⁵⁷ The *Promised Land* (also known as "*The Land of Milk and Honey*") is the land which, according to the Tanakh (the Hebrew Bible) was promised and subsequently given by God to Abraham and his descendants. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Promised_Land

⁵⁸ *Eldorado* je za veľkou mláskou stelesnením bohatstva a zlatých nálezisk El Dorado. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/470952/eldorado-zlate-sialenstvo/>

období prudko klesli, čo z hľadiska trhovej ekonomiky viedlo k odstráneniu systému kvót.

Aktualizovanou alúziou k dielu Shakespeara *Hamlet* je titulok komentára *Čižnárov Hamlet* [HN 18. 7. 2018], ktorý poukazuje na zlyhanie prokuratúry na Slovensku. Toto lexikálne spojenie intelektuálne vyspelému čitateľovi jasne evokuje postoj komentátora k postave súčasného generálneho prokurátora.

Efektný a jemne ironický je aj titulok komentára *Zlatovláska a Trump* [HN 25. 7. 2018], ktorý je alúziou k názvu slovenskej rozprávky *Zlatovláska*⁵⁹. V komentári ide o asociáciu príbehu Zlatovlásky a politiky súčasného amerického prezidenta Donalda Trampa, ktorého snahy ochrániť vlastné hospodárstvo, žiaľ, s najväčšou pravdepodobnosťou budú v blízkej budúcnosti viesť k tvorbe nadbytočných stimulov, čo môže mať negatívne dopady na celosvetovú ekonomiku.

Za zaujímavý názov článku považujeme tiež aktualizovanú alúziu *Rásť či nerásť? To je otázka* [HN 9. 2. 2018]. Titulok nepochybne evokuje asociáciu s výrokom Hamleta „to be or not to be“ v dráme Williama Shakespeara. Komentátor túto alúziu efektne využil v súvislosti s jeho analýzou týkajúcou sa poklesu cien akcií na svetových trhoch. V komentári uvažuje o výhodách a nevýhodách tohto dlhodobejšieho trendu z pohľadu ekonomiky, čo evokuje už aj samotný titulok komentára.

Záver

Výskumom, ktorý sme zacielili na sémantiku a pragmatiku alúzií vyexcerpovaných z britského týždenníka *The Economist* a slovenského denníka *Hospodárske noviny*, sme do-

---

⁵⁹ *Zlatovláska* je rozprávka o kováčovi, ktorý svoju dcéru daroval čiernej pani ešte pred jej narodením – pozn. autorky.

kázali skutočnosť, že tieto sú neoddeliteľnou súčasťou lexickej komentárov vždy ponúkajúcou množstvo námetov na ich štúdium a analýzy.

Výskum sme realizovali v uvádzaných printových médiách zámerné, a to z niekoľkých dôvodov. Prvým z dôvodov je fakt, že alúzie vystupujúce v textoch komentárov patria do skupiny lexikálnych prostriedkov s persuzívnou tendenciou, ktoré čitateľ vníma ako prítlačivé a nezriedka i nápadné. Pochopiteľne, alúzie okrem ich primárneho persuzívneho zámeru spolu s metaforami, metonymiami a frazeologickými jednotkami plnia aj druhotné poslanie. Druhotným poslaním sú ich estetizačné tendencie, keďže pre všetky uvádzané skupiny týchto lexikálnych jednotiek je príznačná obraznosť. Ďalším dôvodom výberu týchto renomovaných printových médií je skutočnosť, že práve pomocou obrazných pomenovaní sa komentátori snažia nielen prilákať záujem recipienta, ale zároveň apelovať na jeho mienku v kontexte aktuálneho spoločenského, politického či ekonomického diania. Nazdávame sa totiž, že skrytou súčasťou mnohých obrazných pomenovaní je aj hodnotiaci lexika, ktorú komentátori využívajú v rôznej miere expresívnej exponovanosti. Taktiež zastávame názor, že práve hodnotiaci lexika v obrazných pomenovaniach je vo veľkej miere odrazom kultúry národa i odzrkadlením jeho hospodárskej, politickej a finančnej situácie. Z tohto uhla pohľadu sme teda naplnili aj pragmatický aspekt nášho výskumu, keďže všetky analyzované typy alúzií odzrkadľujú dianie v medzinárodnom meradle ako i na slovenskej politickej a ekonomickej scéne. Tretím dôvodom nášho výberu bolo dokázať, že alúzie za pomoci „živého“ jazyka médií vždy pohotovo reagujú na najmarkantnejšie zmeny reálneho života. Za pomoci konkrétnych príkladov, ktoré sa v prevažnej miere vyskytli v titulkoch komentárov v oboch

skúmaných médiách sme dokázali, že tieto zmeny sa najviac dotýkajú diania v Európskej únii, sféry ekonomiky, financií, IT technológií, obchodovania na medzinárodných trhoch, aktuálnej situácie v Amerike, ktorá sa neoddeliteľne spája s postavou súčasného prezidenta Donalda Trumpa, jeho politiky a názorov, a v neposlednom rade aj migračnej politiky, ktorá veľmi úzko súvisí taktiež s otázkami kultúry, náboženstva a hodnôt.

Literatúra

McQUAIL, Denis. 2009. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009. 640 s.

MISTRÍK, Jozef. a kol. 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.

ŠEFČÁK, Luboš, SAND, Ján. 2006. *Masové médiá a ekonomika. Ekonomické teórie a žurnalistika*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2006. 180 s.

ŠKOLKAY, Andrej. 2009. *Médiá a globalizácia*. Bratislava : Škola komunikácie a médií, 2009. 351 s.

THE ECONOMIST. 1993. [online] *The pursuit of reason*. Dostupné na: <<http://www.tlema.com/economist/results-view.asp?searchText=&searchDate=4%20September%201993&resperpage=10&respage=3&sort=aFDATE&restotal=175&resnumber=37&DocId=62679&Index=I%3a%5cuserdata%5cEcon-EDC>>

Mgr. Dagmar ŠKVARENINOVÁ, PhD
Univerzita Mateja Bela
Ekonomická fakulta
Katedra odbornej jazykovej komunikácie
Tajovského 10
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: dagmar.skvareninova@umb.sk

**INTERDISCIPLINÁRNE
REFLEXIE**

BUDOWANIE WIZERUNKU MIASTA W INTERNECIE (NA PRZYKŁADZIE FANPAGE' A UML)

Katarzyna Burska

CREATING THE IMAGE OF THE CITY ON THE INTERNET (ON AN EXAMPLE OF FANPAGE UML)

The aim of the article is to analyze the image of the city on the internet on the basis of posts placed on fanpage of the City of Lodz Office. The analysis has been subjected to elements shaping the image, ie history, sport, architecture and monuments, investments, natural values, culture, entertainment/events, gastronomy, people, reaction to current happening, comparison with other cities.

Key words: image, identity, city, social media, Facebook, Lodz

Magdalena Brzozowska-Woś, analizująca zależności między mediami społecznościowymi a wizerunkiem marki, stwierdza: „obecnie działania kreujące i wzmacniające wizerunek marki, a co za tym idzie organizacji lub produktów, nie mogą pomijać obszaru social media” (Brzozowska-Woś, 2013, s. 53). Zdają sobie z tego sprawę nie tylko firmy, które z wykorzystaniem mediów społecznościowych promują produkty i usługi, lecz także sportowcy, politycy, aktorzy i celebryci, informujący na Facebooku, Twitterze, Instagramie o swoich sukcesach, działaniach, a nawet życiu prywatnym, oraz instytucje, jednostki samorządu terytorialnego czy wreszcie miasta, które coraz częściej wybierają taką formę komunikacji.

Przedmiotem analizy są wpisy umieszczane na oficjalnym fanpage'u Łodzi na portalu społecznościowym Facebook w ciągu jednego kwartału, tj. od 10 maja do

10 sierpnia 2018 roku. Fanpage został założony w grudniu 2009 roku, do tej pory zgromadził blisko 250 tys. Użytkowników, którzy śledzą informacje na nim publikowane. Należy przypuszczać, że wśród tych, którzy polubili analizowaną stronę, są zarówno mieszkańcy miasta, jak i osoby zainteresowane krótszym bądź dłuższym pobytem (turyści, studenci), potencjalni inwestorzy czy kiedyś tu mieszkający lub zamierzający osiąść w przyszłości. Budowany w medium wizerunek musi zatem uwzględniać różne kategorie odbiorców. Celem artykułu jest analiza jakościowa postów, która pozwoli odtworzyć, jaki obraz miasta chcą wypracować urzędnicy łódzkiego magistratu.

Wizerunek miasta definiowany jest jako „całokształt subiektywnych wyobrażeń rzeczywistości, które wytworzyły się w umysłach ludzkich jako efekt percepcji, oddziaływania środków masowego przekazu i nieformalnych przekazów informacyjnych. Image – mentalny obraz miasta, jego wewnętrzne odbicie w umysłach różnych jednostek i grup społecznych jest więc niczym innym jak pre-filtrowaną, mentalną reprezentacją rzeczywistości miejskiej” (Szromnik, 2016, s. 146). Sylwia Dudek-Mańkowska podkreśla istnienie komponentów afektywnych (odczucia) i kognitywnych (opinie) wizerunku miasta (Dudek-Mańkowska, 2011, s. 46). Wizerunek ściśle powiązany jest z tożsamością, którą postrzega się jako sumę elementów identyfikujących miasto (Stanowicka-Traczyk, 2008, s. 14). Andrzej Szromnik twierdzi, że „tożsamość jednostki osadniczej to jej kompleksowy, wielowymiarowy obraz ukształtowany w wyniku długotrwałego, planowego i racjonalnego działania polegającego na przekonywaniu i upowszechnianiu w otoczeniu jego charakterystycznych cech, właściwości i funkcji” (Szromnik, 2016, s. 148). Jak zauważa Agnieszka Stanowicka-Traczyk: „Jasna, czytelna tożsamość w dużej mierze wpływa na to, jak miasto będzie

postrzegane w otoczeniu, a więc jaki będzie jego wizerunek” (Stanowicka-Traczyk, 2008, s. 18). A. Szromnik podkreśla, że celem tożsamości jest dostarczenie takich informacji odbiorcom wewnętrznym i zewnętrznym, które przyczynią się do zbudowania wizerunku zgodnego z oczekiwaniami (Szromnik, 2016, s. 148). Magdalena Daszkiewicz i Paweł Waniowski za najważniejsze wyróżniki wizerunku miasta uznają: walory naturalne miasta i regionu, marki i firmy, kulturę i architekturę, historię, film i literaturę, edukację, sport, wydarzenia, wybitne i znane jednostki (Daszkiewicz, Waniowski, 2009, s. 78-80). Jakże zatem aspekty wyeksponowane zostały przez prowadzących fanpage Łodzi?

Historia

Przypominane są ważne wydarzenia z przeszłości miasta, np. nadanie Łodzi praw miejskich, uruchomienie pierwszej linii tramwajowej:

29 lipca 1423 roku z woli króla Władysława Jagiełły Łódź stała się miastem. Możemy sobie wszyscy złożyć życzenia urodzinowe 😊 (29 VII)

W 1898 r. pierwszy łódzki tramwaj zatrzymał się przed Grand Hotelem na bankiet. A potem było już tylko lepiej 😊 MPK-Łódź Traffic (16 V)

Zwraca się uwagę na istotne wydarzenia z historii kraju, które miały miejsce w Łodzi, m.in. strajki, pierwszy ligowy mecz piłki nożnej:

Miasto rewolucji! 37 lat temu Piotrkowską przeszedł Marsz Głodowy Kobiet, który był największą demonstracją czasów PRL-u! (31 VII)

Tutaj wszystko się zaczęło! Pierwszy mecz i bramka 😊 Łączy nas piłka ⚽ (15 VII)

Upamiętnia się także tragiczne zdarzenia, jak utonięcie łódzkich harcerek w jeziorze Gardno:

70 lat temu w katastrofie na jeziorze Gardno utonęły 22 łódzkie harcerki, w większości uczennice Szkoły Podstawowej nr 161. To były najtragiczniejsze wakacje w powojennej historii naszego miasta... (18 VII)

Internauci mogą również zapoznać się z historią herbu Łodzi, a więc elementem identyfikacji wizualnej miasta, w tym celu wykorzystano materiał filmowy:

W herbie nie zawsze mieliśmy łódkę! Z wyglądem oficjalnej pieczęci i herbu bywało w przeszłości różnie 😊 (5 VI)

Sport

Obserwujący oficjalny fanpage Łodzi na bieżąco otrzymują informacje dotyczące poczynąń piłkarzy obu łódzkich klubów – ŁKS-u i Widzewa. Najczęściej są to wyniki meczów, czasem posty informują o przygotowaniach do nadchodzącego sezonu czy odniesionych sukcesach (jak awans do wyższej klasy rozgrywkowej). Autorzy zachowują obiektywizm, tak by nie prowokować kibiców zwaśnionych ze sobą klubów. Nierzadko zdarza się, że w jednym poście pojawiają się odwołania do obu drużyn, np.:

Świetna atmosfera, dobry mecz, a na koniec zwycięstwo!

Widzew wygrywa swoje pierwsze spotkanie w 2 lidze! ps.

Kibice ŁKS też mają powody do radości po wczorajszej wyjazdowej wygranej w Głogowie. Łódź rządzi! (21 VII)

Sprawiedliwy remis 😊 W ten weekend zarówno RTS Widzew Łódź jak i ŁKS Łódź - Łódzki Klub Sportowy zremisowały swoje mecze 1:1, ale trzymamy kciuki za kolejne 6 pkt w następnej kolejce! 👍 (5 VII)

RTS Widzew Łódź 3 punkty bliżej do 2 ligi, Łódź bliżej derbów w ekstraklasie! Gratulujemy ⚽ (20 V)

Także miłośnicy żużla powinny czuć się usatysfakcjonowani, na fanpage'u nie brakuje bowiem informacji u KŻ Orzeł, a zwłaszcza nowo wybudowanym stadionie przy ul. 6 Sierpnia:

Chwila nieuwagi i kolejny stadion otwarty! Kibicom czarnego sportu, kibicom KŻ Orzeł Łódź życzymy samych podwójnych zwycięstw! (29 VII)

Urzednicy łódzkiego magistratu chwalą się też inwestycjami w infrastrukturę sportową – dowiadujemy się, że oprócz stadionów budowane są nowe hale:

Hala jak ta lala! Chociaż mała, to nowo otwarta hala przy al. Unii Lubelskiej pozwoli nam na organizację wydarzeń sportowych największego formatu! (18 VII)

Użytkownicy Facebooka informowani są także o towarzyskich meczach rugby rozgrywanych w Łodzi czy organizowanych cyklicznie biegach:

To cóż, że ze Szwecji. Polska gościnność vs skandynawski pragmatyzm. Towarzyski mecz Polska Rugby XIII : Skane Stags 18 : 56 (21 VII)

Czujemy w nogach te kilometry! Pietryna pełna biegaczy, rekord uczestników i genialna pogoda. Zadowoleni? Pochwalcie się wynikami w 16. Bieg Ulicą Piotrkowską Rossmann Run! (26 V)

Ważnym elementem kształtującym wizerunek miasta są osoby, które z niego pochodzą i którym udaje się coś osiągnąć. Nic zatem dziwnego, że Łódź chwali się sukcesami sportowców tu urodzonych bądź trenujących. Tak było np. w przypadku lekkoatletów startujących na mistrzostwach Europy w Berlinie:

Łódź rządzi na Mistrzostwach Europy w Berlinie! Adam Kszczot i Mateusz Borkowski w finale biegu na 800 metrów, a Sylwester Bednarek w skoku wzwyż! Tak trzymać, Panowie! (10 VIII)

Architektura i zabytki

Chętnie eksponowanym miejscem w Łodzi jest Piotrkowska, jedna z najdłuższych ulic handlowych w Europie. Na fanpage'u ta wizytówka Łodzi, zwana też swojsko Pietryną,

promowana jest wielokrotnie, np. Pietryna dziś pod chmurką. I to niejedną ☁☁☁ (10 VII)

Piotrkowska jest piękna w świetle słońca i w błysku lamp! (8 VIII)

Wyróżniane są również jej poszczególne elementy, jak charakterystyczne podwórka czy Pasaż Róży:

Bajecznie! Zaczarowany zakątek na Piotrkowska 153 😊 (30 VII)

3xTAK 😊 Fascynujące, niepowtarzalne i tajemnicze podwórko przy Piotrkowska 118 🎬 (15 VII)

Jak bezchmurne niebo, to i Pasaż Róży mieni się srebrem i błękitem 🌿 (8 VIII)

Łódź może poszczycić się pofabrycznymi zabytkami, zaliczyć można do nich choćby Manufakturę, która obecnie pełni funkcję centrum handlowo-usługowo-rozrywkowo-kulturalnego, czy Białą Fabrykę:

Nie tylko w blasku słońca Manufaktura prezentuje się okazale ☁☁ (12 VII)

Biała Fabryka przestawia się na produkcję wieczornego chilloutu 😊 (11 VII)

W łódzką przestrzeń miejską na stałe wpisały się murale. Wielkoformatowe malowidła umieszczone na elewacjach budynków pozwalają na odrestaurowanie starych ścian i przyciągają wzrok bogatą kolorystyką. Internauci dowiadują się nie tylko o nowych muralach, lecz także mogą podziwiać te już istniejące, np.

Niepotrzebne są różowe okulary 😊 Pomorska 84 z murałem w tle wygląda obłędnie! (1 VIII)

Nic lepiej niż murale nie wprowadza elementu baśniowego do naszej miejskiej rzeczywistości (31 VII)

Nic fajniejszego już dziś nie zobaczyciecie! Nowy mural na Lumumbowie! (31 VII)

Wprawne oko trafi bez pudła 😊 Szukajcie nowych murali na Łódź Fabryczna (18 V)

Stary rynek, nowy mural. W takim otoczeniu leberka z anielką smakują zupełnie inaczej (10 VIII)

Inny charakterystyczny dla Łodzi sposób zagospodarowywania miejskiej przestrzeni, czyli woonef, został wyeksponowany w poście:

Po zachodzie słońca woonefy mają swój niepowtarzalny urok 😊 (9 VIII)

Inwestycje

Zdecydowanie najwięcej miejsca poświęcono w analizowanym kwartale inwestycjom na terenie Łodzi. UMŁ chwali się infrastrukturą drogową – zarówno nowo wybudowaną (ronda, ulice) lub planowaną, jak i wyremontowaną, np.

Niby na okrągło, a jednak prościej! Na prośbę mieszkańców rozpoczęliśmy budowę ronda na ul. Okólnej. Dojazd do Łagiewnik, Zgierza i autostrady w Strykowie będzie łatwy jak nigdy 🏠 (27 VII)

Łódź z ringiem autostradowym! Brakujący odcinek trasy S14 wykona konsorcjum Budimex i Strabag 😊 (2 VIII)

Zagładcie na Grota-Roweckiego, a tam nowa jezdnia, oświetlenie, chodniki, dodatkowe miejsca parkingowe i ławki. Fajnie? A kolejne remonty już trwają! (26 VI)

Tej rewitalizacji już nic nie zatrzyma! Startujemy z remontem ul. Wschodniej 🏠 (6 VIII)

Grunt to remont! Na Osiedlu Sikawa kończy się przebudowa pierwszych ulic. Zostały utwardzone, pojawiło się nowe oświetlenie, chodniki i zieleń (10 V)

Internauci dowiadują się o odrestaurowanych zabytkach, jak w przykładzie:

Widokówki przedstawiające Plac Wolności są już nieaktualne. Fasada kościoła Zesłania Ducha Świętego została odnowiona i wróciła do oryginalnego koloru (9 VIII)

Często pojawiają się informacje o inwestycjach dokonanych w ulepszenie budynków użyteczności publicznej:

szpitali, przychodni, domów dziecka, hospicjów, a nawet bibliotek:

Łodzianie będą przychodzić na świat w luksusowych warunkach 😊 Szpital im. Rydygiera zyskał kilkanaście nowoczesnych łóżek oraz bezpłatną poradnię laktacyjną dla mam 🍼 (2 VIII)

Nie ma lipy! Przychodnia na rogu Skłodowskiej-Curie i Lipowej przechodzi generalny remont - pojawiły się nowe okna, nowe grzejniki i nowy dach, a całość inwestycji wyniesie 1,5 mln złotych! (20 VII)

Dom Dziecka dla Małych Dzieci przy ul. Lnianej 9 wyremontowany przez dużych! Dzięki wolontariuszom Workcamp Łódź 2018, maluchy będą mogły korzystać z pięknej kuchni, łazienki, sypialni oraz pokoju zabaw! (7 VIII)

W najcięższych chwilach troska i wsparcie są potrzebne najbardziej. Za 11 milionów złotych dokończymy budowę Hospicjum dla Dorosłych przy ulicy Pojezierskiej (11 VII) Nie ocenia się książki po okładce, a budynku przed remontem. Modernizacja bibliotek na Bałutach to dopiero początek inwestycji w rozwój czytelnictwa 📖 (7 VIII)

Na terenie miasta powstają coraz liczniejsze przestrzenie biurowe, często rewitalizuje się w tym celu zaniedbane budynki pofabryczne:

Odnawiać, murować, rewitalizować! W pofabrycznych budynkach Teodora Meyerhoffa niedługo powstanie Lodz Work, nietypowa w skali miasta przestrzeń biurowa (30 VII) Łódź obrasta w biurowce! Lada moment zacznie powstawać budynek Echo. Fajny? (6 VI)

Przedstawiciele UMŁ odpowiedzialni za komunikację na Facebooku informują także o innych – mniejszych i większych – inwestycjach, m.in. budowie zjeżdźalni w lunaparku, nowej zajezdni, hali tramwajowej, siedziby straży miejskiej, rewitalizacji oczyszczalni ścieków, otwarciu nowych basenów w aquaparku.

Walory przyrodnicze

Publikujący treści na stronie starają się pokazywać interesujące zjawiska meteorologiczne jak tęcza, zachód słońca czy zaćmienie księżyca wplecione w łódzką scenerię, często na tle charakterystycznych dla miasta punktów, np.: Jakby było mało atrakcji, to jeszcze mieliśmy zaćmienie księżyca. I to jakie! 😊 📷 (30 VII)

Nawet najlepszy malarz nie namalowałby takiego krajo-brazu 🖼️ (26 VII)

Chyba trzeba się zgodzić, że najpiękniejszy zachód słońca potrzebuje zachmurzonego nieba 😊 (12 VII)

Podkreślają, że w Łodzi, kojarzonej często z fabrykami, znajdują się miejsca zielone, w których można wypocząć na łonie natury:

Mieszkańcy Puszczy Stokowskiej na pewno nie mogą narzekać na brak tlenu 😊 (17 VII)

Kultura

Internauci otrzymują obraz Łodzi jako miasta aktywnego pod względem kulturalnym. Na fanpage'u pojawiają się wzmianki o filmach i serialach kręconych w Łodzi bądź produkowanych przez łódzkie studia. Administratorzy strony wspominają o premierach, nagrodach i konkursach, w których biorą udział łódzkie produkcje:

Serial "Wojna i ja" produkcji łódzkiego studia Momakin został nagrodzony Złotym Wróblem na Niemieckim Festiwalu Mediów dla Dzieci za najlepszy dokument! Gratulujemy! 🏆 (25 VII)

Łódzki film w Cannes! Właśnie w tej chwili na najbar-dziej prestiżowym festiwalu filmowym na świecie rozpoczyna się premiera "Zimnej Wojny", wyprodukowanej przez nasz Opus Film. Ten pierwszy od 30 lat polskojęzyczny film w konkursie głównym kręcony był m.in. w Łodzi. Trzymamy kciuki! (10 V)

Padł kolejny klaps🎬 Władysław Pasikowski kręci w Łodzi film Kurier o Janie Nowaku-Jeziorańskim, legendarnym kurierze z Warszawy, który z okupowanej stolicy wywiózł setki dokumentów, zdjęć i mikrofilmów dokumentujących Powstanie Warszawskie (15 VII)

Nie zapominają także o międzynarodowych festiwalach filmowych:

Pełne sale, wspaniali goście, smaczne jedzenie i... no tak, zapomnielibyśmy o świetnym kinie 😊 Pamiętajcie o Transatlantyk Festival zanim odpłynie! (16 VII)

Kultura to także muzyka, a zatem śledzący profil Łodzi wiedzą, że w mieście nagrywane są teledyski, nie brakuje koncertów dla fanów różnego rodzaju brzmień, odbywających się zarówno w hali Atlas Arena, jak i na świeżym powietrzu:

Zdolną mamy tę młodzież! Urokliwy teledysk łódzkiej piosenkarki Yogo Jankowska powstał na Polesiu. Nas ten kawałek wzrusza bardzo! (31 V)

Signore e signori! Czeką nas prawdziwie włoski wieczór ♥ I to już 8 grudnia ze światowej sławy trio Il Volo w Atlas Arena 😊 (24 VII)

Mia100 koncertów! Na placu Wolności Róisín Murphy, a w Atlas Arenie Scorpions (29 VII)

Weekendowy wieczór można spędzić nie tylko na Piotrkowska! Koktajle smakują równie dobrze na Stawach Stefańskiego podczas Blues Nad Wodą 3 edycja! vol.6! 🎷 (3 VIII)

Piknikowo i rodzinie ♥ W lecie każda niedziela jest dobra na Piknik u Grohmana 😊🔪 Wojtek Justyna (15 VII)

Rozrywka/wydarzenia

Bardzo dużo miejsca poświęcono zaprezentowaniu możliwości spędzania wolnego czasu. Łódź jawi się jako centrum rozrywkowe, w którym każdy znajdzie coś dla siebie.

Miłośnicy przyrody mogą wybrać się do palmiarni albo ogrodu botanicznego, by podziwiać tematyczne wystawy: Może poczujecie motyle w brzuchu 🤍😊 Palmiarnia, Łódź zamieniła się w istną motylarnię 😊 (4 VIII)

Patrz, ale nie dotykaj! Czyli idealny opis dla wystawy Kaktusy i inne sukulenty w Ogród Botaniczny w Łodzi, która trwa tylko do dziś do godziny 17! (3 VI)

Pasjonaci zwierząt z kolei nie mogą przegapić wystawy psów:

A gdyby tak wpuścić tu kota... Na Międzynarodowa wystawa psów rasowych CACIB 12-13.05, Łódź PL są chyba wszystkie psiny świata. Wpadajcie jeszcze jutro od 10, to psi obowiązek każdego miłośnika czworonogów (12 V)

Dobłą okazją do świętowania są też urodziny zabytkowych obiektów znajdujących się na terenie Łodzi (Księży Młyn, Manufaktura) bądź samego miasta – goście mogą liczyć na różne atrakcje, m.in. koncerty, pikniki czy festyny:

Plac Wolności teraz! Jest ładna pogoda, pozytywna energia i dobra muzyka. Czekamy już tylko na Ciebie! 595. Urodziny Łodzi! (29 VII)

100 lat Manufaktura! 🍰 Tyle radości, miłości i uśmiechu w jednym miejscu! 🤍 O takich hucznych urodzinach marzą chyba wszyscy (20 V)

Na Urodziny Księżego Młyna nie musicie przynosić prezentu. Za to czeka na Was tyle atrakcji, że nie zdążycie wszystkich zaliczyć. Dlatego impreza potrwa do jutra 😊 (9 VI)

W każdy piątek na fanpage’u publikowany jest wykaz imprez, w których można wziąć udział w Łodzi w weekend. Przegląd obejmuje wydarzenia muzyczne, sportowe, kulinarne, filmowe, taneczne, a także wystawy, meetingi, projekcje, pokazy, warsztaty itp.

Nie zabrakło zachęty do kibicowania Polakom podczas mundialu w Rosji. Piotrkowska została mianowana

najdłuższą strefą kibica w Polsce, do dopingowania nawiązywały też przedstawicielki naszych rywali:

Vamos Polonia! 🇵🇱 😊 Mamy gorące wsparcie i zaproszenie od dziewczyn z Kolumbii 🇵🇸 do wspólnego kibicowania w najdłuższej strefie kibica w Polsce 😊 Piotrkowska 🏈 🏈 🏈 (24 VI)

Nasz dwunasty zawodnik w pełnej gotowości 😊 Do boju Polsko! 🏈 🇵🇱 (19 VI)

Cała Łódź za Polakami! EURO czy mundial, jesteśmy z biało-czerwonymi w najdłuższej w Polsce strefie kibica - Łódź kibicuje na Piotrkowskiej! (18 VI)

Internauci zachęceni są także do udziału w juwenaliach, interaktywnych mappingach czy oglądaniu filmów pod chmurką, nie mogą zatem narzekać na brak atrakcji.

Kino? Na Offie? Najlepiej! (20 VII)

Muzyka, zabawa i przyjaciele. A sesją będziemy martwić się później! Nie ma się co zastanawiać, wpadajcie na Juwenalia Łódzkie 2018 - Politechnika Łódzka (8 VI)

Idziesz sobie Pietryną, a tu prawie jak Light Move Festival 😊 Bądźcie we wtorek o 20 na Piotrkowskiej 76, razem z PZPS będziemy mieli dla Was do wygrania 500 zaproszeń na siatkarską Ligę Narodów (1-3 czerwca w Atlas Arena)! Koniecznie zabierzcie znajomych, przydadzą się przy interaktywnym mappingu! (21 V)

Lokale gastronomiczne

Zarządzający fanpage'em chętnie prezentują także obecne w różnych punktach miasta kawiarnie, lodziarnie, restauracje czy pizzerie. Zachęcając do spróbowania serwowanych w nich specjałów, chcą udowodnić, że zarówno miejscowi, jak i turyści mają do wyboru szeroką ofertę gastronomiczną. Przedstawiane są przede wszystkim lokale znajdujące się przy najbardziej reprezentatywnej ulicy miasta – Piotrkowskiej – i w jej pobliżu:

Nie musicie jechać do Neapolu, żeby spróbować prawdziwej włoskiej pizzy! Forno Nero Pizzeria Neapolitana na Piotrkowskiej 79 zrobi ją dla Was w piecu opa-lanym drewnem! 🍕 (26 VII)

No to jesteście ugotowani! 😊 Na Piotrkowska otworzyły się Lepione & Pieczone 😊 (23 VII)

Od czasu do czasu trzeba się zrelaksować. W Relax Cafe na Piotrkowskiej 115/119 nie tylko skosztujecie kawy, ale też będziecie mogli rozsiąść się wygodnie przy witrynie z widokiem na ulicę ☕ (17 VII)

W taką pogodę najlepiej zabrać termos z gorącą czekoladą 😊 Pyszna i zdrowa porcja energii w Czekolada Retro Cafe (14 VII)

Nie ma co owijać w makaron. Jeśli macie ochotę zjeść coś we włoskim stylu, wpadajcie do Włoszczyzna! (30 VI)

Podkreśla się jednak, że miłośnicy kulinariów mogą zawitać w inne rejony, np. na Bałuty:

Na Bałutach kwitnie życie kulinarne. W Bałucki WAFEL dostaniecie i śniadania, i lody. Jest smacznie na dzielnicy! (10 VII)

W Raju hitem sezonu było jabłko a'la Ewa, w Rajskie Jadło Bałuty menu jest znacznie bogatsze. Tradycyjna polska kuchnia w bałuckiej miejscówce 🍏🍌🍩 (8 VII)

Nieodłącznym elementem na kulinarnej mapie Łodzi są uliczne festiwale jedzenia, podczas których na Piotrkowską 217 zjeżdżają food trucki z całej Polski oferujące różnorodną kuchnię. O tym wydarzeniu nie zapominają na profilu Łodzi, mając świadomość, że może ono przyciągnąć do miasta nie tylko mieszkańców:

Przygotujcie się na wielkie żerowanie 😊 Bez względu na pogodę w weekend Jemy w Łodzi na Street Food Festiwal // Lato 😊 (14 VII)

Reklamowane są też inne okazje zachęcające do skorzystania z oferty kulinarnej łódzkich lokali gastronomicznych, np. Łódzki Festiwal Burgerów czy festiwal jadalnych dzieł sztuki.

Ludzie

Aby zbudować pozytywny wizerunek, nie wystarczy chwalić się tym, co ma się najlepszego, ważne jest także przywoływanie opinii innych, które potwierdzają dobre strony miasta. Mają tego świadomość administratorzy, dlatego niejednokrotnie przytaczają pochlebne sądy o Łodzi. Po pierwsze, są to linki do obcojęzycznych artykułów, w których przedstawiane są miejsca warte zobaczenia, np.:

Francuzi wiedzą co dobre 😊 Łódź to must see tego lata 🍷
(18 VII)

Na Zachodzie już wiedzą, że łódzkie murale są najpiękniejsze 😊 (6 VIII)

Po drugie, prezentowane są materiały audiowizualne z wypowiedziami osób, które odwiedziły Łódź i coś je w niej urzekło (Hirek Wrona, Maciej Orłoś, Michał Witkowski, Katarzyna Bonda, Krzysztof Gonciarz), lub pochodzących z Łodzi i wypowiadających się o niej zawsze z sentymentem (Marcin Gortat):

Nic dodać, nic ująć 😊 Mieszkają tu fantastyczni ludzie i to jest chyba największy skarb tego miasta - Hirek Wrona
(30 VII)

Świetnie miejsce, świetny festiwal 😊 Zaczynamy drugi dzień Festiwal See Bloggers Łódź wraz z Okiem Orłosa - Odcinek specjalny - See Bloggers Łódź (24 VI)

"Gdzieś tam w garażu robicie alternatywę dla nudnego mainstreamu Warszawy i innych miast" - pisarz Michał Witkowski widzi Łódź w kolorach offowych (27 V)

Katarzyna Bonda powiedziała tyle komplementów na temat naszego miasta, że można napisać całą książkę! ❤️ Posłuchajcie, co jedna z najpopularniejszych polskich pisarek sądzi o Łodzi (24 V)

Takie odwiedziny to my lubimy! 😊 Jeden z najpopularniejszych polskich podróżników na Youtubie postanowił odkryć zakamarki naszego miasta. Krzysztof Gonciarz zaglądał do nas częściej, zostało jeszcze wiele do zobaczenia 😊 (20 V)

W Stanach dobrze, ale w Łodzi najlepiej! Marcin Gortat o swoim powrocie w rodzinne strony 😊

Reakcja na bieżące wydarzenia

Wpisy na fanpage'u sugerują, że przedstawicielom UMŁ nieobcy jest monitoring mediów. Gdy tylko w środkach masowego przekazu pojawiają się nieprzychylnie bądź nieprawdziwe informacje dotyczące miasta, na Facebooku publikowana jest żartobliwa reakcja na zaistniałą sytuację. Tak było w przypadku przygotowanego przez PKP zestawienia najładniejszych dworców w Polsce, w którym zamiast Fabrycznej ukazała się Łódź Kaliska:

Kochamy wszystko, co łódzkie, ale żeby chwalić się dworcem Łódź Kaliska, to nawet nam nie przyszło do głowy 😊

Kochane PKP Polskie Linie Kolejowe SA chyba Łódź Fabryczna lepiej będzie pasować do tego zestawienia www.pkp.pl/pl/dworce/nasze-dworce 😊 (30 VII)

Pracownicy Urzędu Miasta Łodzi chwalą się osiągnięciami kobiet na łódzkim rynku pracy, tym samym podkreślając, że walczy się tu z bezrobociem:

Kobiety na tramwaje! 🚊 Po raz pierwszy w historii organizowania przez MPK kursów na motorniczych zgłosiło się więcej kobiet niż mężczyzn 🧑🚒 Jest praca w Łodzi (26 VII)

Nigdy nie jest za późno, żeby zacząć od nowa! Nim rozpoczęły szkolenie miały problem ze znalezieniem pracy, a dziś uczą się jak być opiekunką medyczną i po kursie mają już zagwarantowaną pracę! Bezrobotne kobiety z rewitalizowanych obszarów zmieniają swoje życie - Brawo 👍 Jest praca w Łodzi (19 VII)

Wśród aktualności można znaleźć wpisy o zagubionych zwierzętach, wypadkach, nawałnicach nawiedzających miasto, zamkniętych ulicach, objazdach czy akcjach charytatywnych:

Kochani, jest akcja. W okolicach ogródków działkowych przy ulicy Olkuskiej, przy Brzezińskiej zaginął dziś... skunks. Zuzia nie jest agresywna, nie ma gruczołów zapachowych i chętnie wróciłaby już do domu. Gdyby rzuciła się Wam w oczy dzwońcie Monika Augustowicz 691 779 733 (22 VII)

Wygląda to dramatycznie, ale na szczęście pasażerom autobusu nr 90 nic się nie stało! (20 VII)

Nie jest dobrze, powiedzmy to szczerze, miejscami jest bardzo źle. Trzymajcie się, uważajcie na siebie i współpracujcie z służbami usuwającymi skutki nawałnicy (11 V)

Zakaz za zakazem, ale pamiętajcie, że wszyscy musimy to jakoś przecierpieć! Przecież odnawiamy nasze ukochane miasto! ❤️ (24 VII)

Kochać i być kochanym to największe szczęście ❤️ I choć mówi się, że miłość jest lekarstwem na wszystko, to niestety nie w tej sytuacji. Kasia i Paweł przeżyli potworny wypadek, ślub brali na oddziale intensywnej terapii. Teraz zbierają na nowe życie, czyli na operację. Jeśli chcecie, to wspomóżcie akcję dla łodzianina: Paweł Wstań! – Pomagam Pawłowi! (14 VII)

Uważajcie na siebie! Nadchodzi burza z gwałtownymi porywami wiatru i intensywnymi opadami deszczu! (21 VI)

Zestawienia z innymi miastami

Zestawiając Łódź z innymi miastami lub obiektami dla nich charakterystycznymi, podkreśla się, że nie trzeba jechać za granicę czy w inne rejony Polski, by podziwiać wyjątkowe miejsca, wszystko to można bowiem znaleźć w Łodzi.

Unikatowa okazja by uchwycić na jednym zdjęciu nowojorskie World Trade Center i siedzibę ONZ (22 VII)

Na Mazury? Po co! Mamy swoje własne jeziora 😊 (5 VI)

Nasza La Font Màgica nocą. Dobranoc! 😊 (10 VIII)

32 stopnie Celsjusza - Łódź Dubajem Polski ↓ (8 VIII)

***

Trudno nie zgodzić się z opinią S. Dudek-Mańkowskiej: „Miasta upodobniają się do siebie, jednocześnie rywalizując o rozmaite korzyści – pozyskanie nowych osadników, turystów, inwestorów, ale także zabiegają o organizację imprez sportowych, kulturalnych lub rozrywkowych” (Dudek-Mańkowska, 2011, s. 43). Aby czerpać jak najwięcej korzyści, muszą zatem dbać o dobry wizerunek. Niewątpliwie działania w mediach społecznościowych mogą wpływać na zmianę postrzegania miasta. Analiza postów publikowanych na fanpage’u UMŁ w ciągu jednego kwartału pokazała, że osoby odpowiedzialne za promocję miasta dbają, by ukazać je w dobrym świetle. Łódź jest kreowana jako miejsce, w którym wiele się dzieje. Wyeksponowane są nie tylko walory architektoniczne, przyrodnicze i kulturalne, lecz także inwestycje, wydarzenia, sposoby spędzania wolnego czasu czy oferta gastronomiczna. Twórcy fanpage’a zdają się sobie sprawę, że ważne jest nie tylko to, co się mówi, lecz także za pomocą jakich środków. Posty są konstruowane w sposób atrakcyjny dla adresata, autorzy bawią się językiem, nierzadko wykazując się kreatywnością. Prowadzący profil starają się dotrzeć do zróżnicowanych odbiorców. K. Stopczyńska podkreśla rolę

odpowiednio skonstruowanych wpisów w kreowaniu wizerunku: „To, co ważne to przede wszystkim świadomość, iż obecne komunikaty muszą mieć charakter angażujący, dając szanse na pobudzenie do dialogu, a nie tylko i wyłącznie informować o suchych faktach” (Stopczyńska 2014, s. 283). I taka zasada przyświeca autorom, do interakcji pobudzają zarówno przekazy werbalne, jak i towarzyszące im obrazy i materiały audiowizualne. Taka konstrukcja sprawia, że internauci chętnie dzielą się swoimi spostrzeżeniami, umieszczając komentarze lub reagując za pomocą emotikonów. Widoczna jest także dbałość o formę, wpisy nie są pozbawione etykietalnych sformułowań powitalnych i pożegnalnych, niejednokrotnie pojawiają się przykuwające uwagę sformułowania. Jak się wydaje, wszystko to wpływa na poprawę wizerunku Łodzi.

Literatura

BRZOZOWSKA-WOŚ, Magdalena. 2013. *Media społecznościowe a wizerunek marki*. In: Zarządzanie i Finanse 2013, 1, s. 53-65.

DASZKIEWICZ, Magdalena, WANIOWSKI, Paweł. 2009. *Promocja miast czy gra pozorów*. In: *Problemy i wyzwania public relations w świetle badań i praktyki*. Ed. D. Tworzydło, Z. Chmielewski. Rzeszów : Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, 2009, s. 73-86.

DUDEK-MAŃKOWSKA, Sylwia. 2011. *Koncepcja wizerunku miasta*. In: *Kreowanie wizerunku miast*. Ed. A. Grzegorzczak, A. Kochaniec, Warszawa : Wyższa Szkoła Promocji, 2011, s. 42-67.

Słownik języka polskiego PWN. Dostępne na: sjp.pwn.pl [Cytowane: 27.8.2018]

STANOWICKA-TRACZYK, Agnieszka. 2008. *Kształtowanie wizerunku miasta na przykładzie miast polskich*, Olsztyn : Oficyna Wydawnicza Branta, 2008, 176 s.

STOPCZYŃSKA, Kinga. 2014. *Rola social media w kreowaniu wizerunku miasta na przykładzie miasta Łodzi*. In: „Handel Wewnętrzny” 2014, 5, s. 282-293.

SZROMNIK, Andrzej. 2016. *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Warszawa : Wolters Kluwer, 2016. 546 s.

Katarzyna Burska, PhD
Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
Zakład Współczesnego Języka Polskiego
ul. Pomorska 171/173
90-236 Łódź
POLSKA
e-mail: katarzyna.burska@uni.lodz.pl

JĘZYK POLITYKI W POLSKICH FILMACH BIOGRAFICZNYCH 2005 – 2017

Magdalena Czachorowska – Mariusz Guzek

Polish narrative film has undergone a significant system change in last decades. However, the biggest impact was made on the development of popular genres such as: comedy or action film. Remaining on the sideline of the mainstream, political cinema has not received any additional incentives which could contribute to its inclusion in other than programme strategies. Despite this, in 2005 – 2017 several interesting biographical images in which politics played a very significant role, were created. Following the quantification deriving from the works of social communication, the text tries to answer the question of how the language of politics impacted the vision of the world presented in movies: “Walesa: Man of Hope”, “Popieluszko: Freedom Is Within Us” and “Gods”.

Key words: Polish film, biographical movie, policy, Social Communication, film semiotics

Film biograficzny jako oddzielna kategoria gatunkowa kina fabularnego sprawia badaczom sporo trudności. Popularne słowniki filmowe uznają za konstytutywny wyznacznik fakt, iż musi to być opowieść o życiu, całym bądź potraktowanym epizodycznie, sławnych ludzi – polityków, artystów, sportowców, odkrywców geograficznych, ale też złoczyńców, seryjnych morderców bądź genialnych hochsztaplerów (Hendrykowski, 1994, s. 35, Hendrykowski, 2001, s. 19-20). Jednym słowem podmiotem filmu biograficznego mogą stać się traktowani w kategoriach mitotwórczych zarówno bohaterowie jak i antybohaterowie. Na potrzeby niniejszej analizy można posłużyć się operacyjną kwantyfikacją – podziałem na „dobre biografie” i „złe biografie”. Te

pierwsze i te drugie wykorzystywano dla kreowania polityki historycznej – mechanizmu, który w polskiej komunikacji społecznej staje się coraz częściej narzędziem tożsamościowym (Chwedoruk 2018, s. 12). W warunkach tak ostrego pęknięcia politycznego, jak w Polsce po katastrofie smoleńskiej, narracje biograficzne stosowane w dyskursach kultury popularnej są traktowane jak zwierciadło odbijające dylematy, nadzieje i rozczarowania społeczne. Rola instytucji kinematograficznej, stanowiącej system wzajemnych powiązań między przemysłem filmowym, dysponentami politycznymi a odbiorcami (w rozumieniu Christiana Metza), staje się zatem zagadnieniem na które można spojądać z wielu perspektyw – politologicznej, kulturoznawczej, socjologicznej, a przede wszystkim semantycznej (Metz, 1974, s. 32-33).

Polskie kino fabularne zmieniło swoją strukturę, organizację produkcji i sposoby finansowania w drugiej połowie ubiegłej dekady. Powołanie w 2005 roku Państwowego Instytutu Sztuki Filmowej (PISF) było próbą pogodzenia mecenatu politycznego, z tworzeniem priorytetów produkcyjnych i niezależnością artystów filmowych (Adamczak, 2010, s. 243-244). Efektem tego była m. in. próba reaktywowania formuły filmu biograficznego, który wcześniej (poza przypadkiem „Żołnierza wolności”, 1953 w reż. Wandy Jakubowskiej) raczej konstruował przestrzeń diegetyczną w dominancie kina historycznego („Kopernik”, 1972, „Kazimierz Wielki”, 1975 w reż. Ewy i Czesława Petelskich, „Jarosław Dąbrowski”, 1975 w reż. Bohdana Poręby czy „Chopin. Pragnienie miłości” 2002 w reż. Jerzego Antczaka) i wpisania go w kontekst historyzoficznych rozważań dotyczących polskich przemian ustrojowych, dyskusji nad konsekwencjami transformacji i obecności narodowych mitów, które zawsze związane były z formułą bohaterstwa i ofiary (Kurpiewski, 2017, *passim*). Przedmiotem takiej strategii

stawali się zatem politycy lub poddani politycznej presji przedstawiciele nauki lub sztuki. Polityka wprowadziła zatem do filmu biograficznego – język, kostium, modus narracji, a także specyficznie skonstruowanych bohaterów (Kołos, 2018, s. 22).

Szczególnie istotny wydaje się styl wypowiedzi, w tym także językowych, ale przede wszystkim semiotycznych, takich jak kod postaci w tym podobieństwo do pierwowzorów, kostium, kinezjetyka i parajęzyk zastosowane w kilku filmów powstałych po 2005 roku, które zakwalifikować można jako biograficzne w kontekście formacji, którą określamy mianem najnowszego filmu polskiego (generalnie to trzydzieści ostatnich lat [1989 – 2019], ściślej ostatnie czternaście [2005 – 2018]). Prof. Arkadiusz Lewicki z Uniwersytetu Wrocławskiego zaproponował dla tego zjawiska bardzo klarowną kwantyfikację: podział na tzw. biografie wielkie i biografie małe⁶⁰. Te pierwsze dotyczyły postaci ze świata polityki, funkcjonujących jako nosiciele narodowe mitów i antymitów i zaliczył do nich filmy: Andrzeja Wajdy „Waleśa człowiek z nadziei” (2013), „Popiełuszko. Wolność jest w nas” Rafała Wieczyńskiego (2009) i „Bogów” Łukasza Palkowskiego (2014), którego bohaterem był prof. Zbigniew Religa. Małe biografie reprezentowali bohaterowie, których życiorysy też determinowała polityka, ale ich samych za polityków uznać nie można – „Sztuka kochania. Historia Michaliny Wisłockiej” Marii Sadowskiej (2017), „Skazany na bluesa” (2005) śląska biografia Ryszarda Riedla wyreżyserowana

---

⁶⁰ Podział ten prof. Lewicki przedstawił w referacie „Jaruzelonostalgia? Wizerunek lat osiemdziesiątych w polskim kinie najnowszym (2007 – 2017) na konferencji naukowej Creative Minds. Nowe drogi kina polskiego w Bydgoszczy 6 – 7. 03. 2018 r. Jego publikacja jest przewidziana w nr 1 kwartalnika „Kultura i Edukacja”.

przez Jana Kidawę Błońskiego, „Papusza” (2013) Krzysztofa Krauzego i Joanny Kos-Krauze oraz debiutancka „Ostatnia rodzina” (2016) Jana P. Matuszyńskiego. Wszystkie zatem były „dobrymi biografiami”.

Wielkie biografie (przy całej umowności tego sformułowania) wyróżniała epickość realizacyjna. Wpisanie w życiorysy bohaterów wydarzeń historycznych, fundamentalnych dla Polski i Europy, poważnie wzmacniało ekranowe tezy. Znamienny pod tym względem był obraz Andrzeja Wajdy, który oprócz tytułowego Lecha Wałęsy prezentował także inne ważne postaci z epoki – Oriane Fallaci, Annę Walentynowicz, Henrykę Krzywonos. Ciekawe, że Wajda zrezygnował z pokazania spersonifikowanych przedstawicieli komunistycznej władzy. Można to przeciwstawić zamysłowi Antoniego Krauzego autora obrazu „Czarny czwartek. Janek Wiśniewski padł” (nie sposób go jednak zaliczyć do korpusu filmów biograficznych) w którym to kilkunastominutowe kreacje Piotra Fronczewskiego jako Zenona Kliszki i Wojciecha Pszoniaka jako Władysława Gomułki są równie wstrząsające jak sceny ulicznych starć. W „Wałęsie. Człowieku z nadziei” władzę reprezentują – anonimowi funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa (SB), szeregowi partyjni notable, umundurowani strażnicy więzienni. Ten język artystyczno-ideologicznej wypowiedzi jest całkowicie zrozumiały. Bohaterowie „Solidarności” mają imiona, nazwiska i twarze stylizowane na portrety znane nam z przekazów medialnych. Ich adherenci są graczami przez scenarzystów, na poziomie filmowej intrygi, wymyślonymi, ale poza diegezą reprezentującymi jak najbardziej realny aparat opresyjny – nie ważne bowiem jak nazywał się przesłuchujący nas oficer SB czy wyrzucający nas z pracy kadrowy ze stoczni. Ważne jest że potrafiliśmy zidentyfikować i nazwać instytucję, że zdawaliśmy sobie sprawę z demonicznego charakteru systemu, że potrafił nas

on przerazić. On bowiem i tylko on jest groźny. Ten zabieg pozwolił zarysować opozycję o którą Wajdzie zawsze chodziło – mityczną granicę między my i oni, w latach realnego socjalizmu najpełniej wyznaczającą aksjologiczne limity. Co się tyczy języka wypowiedzi czyli kwestii dialogowych – to zbudowany on został z autentycznych zapisów medialnych (wspomniana wyżej Oriana Fallaci opublikowała dwa sławne wywiady z Lechem Wałęsą, jakkolwiek opracowane odautorsko to jednak będące świadectwem komunikacyjnych umiejętności przyszłego noblisty, zresztą film Wajdy rozpoczyna się od sceny wywiadu Fallaci z Wałęsą) oraz zarejestrowanych, na potrzeby rozbudowanej w dobie przekazów telewizyjnych rodzimej dokumentalistyki, wywodów przywódcy NSZZ „Solidarność”. Przykładem tego mogą być jego skrzydlate słowa – „ja nie jestem politykiem, ja jestem elektrykiem”, „trudno winić słońce że kręci się dookoła ziemi” czy najśtywniejsze z nich „nie chcem ale muszem” – znane i charakteryzujące go w rozmaitego rodzaju dyskursach, w tym także ironicznych⁶¹.

Proces rozumienia filmu to skomplikowany mechanizm wzajemnych napięć między ekranowymi postaciami, stylem charakterystycznym dla kina autorskiego lub gatunkowego w tym pracy kamery, zabiegów na stole montażowym i szczególnym kontekstem odbioru, gdzie konstrukcja świata przedstawionego może być odebrana jako metafora. Wajda nie ukrywa, że filmowa wizja biografii Lecha Wałęsy jest

---

⁶¹ Cennym zapisem rzeczywistych umiejętności językowych Wałęsy jest niedawno opublikowany wywiadrzeka zatytułowany „Ja”. Autorzy Andrzej Bober i Cezary Łazarewicz napisali: „Język Wałęsy, jak wiemy jest pełen pułapek, dziwnych nieraz skojarzeń, niepowtarzalny. Postanowiliśmy postawić przed Lechem Wałęsą dyktafon, wcisnąć klawisz <nagrywanie>, wysłuchać relacji świadka historii. Niech mówi co chce, my to spiszemy, wydawca wydrukuje, a czytelnik oceni”. (Bober, Łazarewicz 2017, s. 6)

jednocześnie formą artystycznej wypowiedzi. Pomijam równoległe stosowanie czarno-białej faktury zdjęć z epoki i inscenizowanych, przy czym te ostatnie są wyraźnie stylizowane, tak by widz nie miał kłopotów z odróżnieniem ich od autentycznych dokumentów. Ważniejsza dla osiągnięcia tego efektu jest scena łącząca dwa porządki narracyjne – losy bohaterów jego wcześniejszego filmu „Człowieka z żelaza” (1981), w którym nota bene wystąpił autentyczny Lech Wałęsa przecinają się z losami protagonisty „Człowieka z nadziei”⁶². A właśnie w filmowej biografistyce styl (a co za tym idzie filmowy język) wyznaczany jest przede wszystkim przez koncepcję protagonisty. Aktor, jego charakteryzacja, parajęzyk, umiejętność peryfrazy budują komponenty rozpoznawalności postaci – co w semiotyce kina biograficznego jest fundamentalne. Przyjrzyjmy się zatem temu kodowi semiotycznemu na przykładzie zarówno „Człowieka z nadziei” jak i innych „wielkich biografii”.

Lecha Wałęsę gra Robert Więckiewicz, aktor wszechstronny, kojarzony raczej z rolami gatunkowymi, głównie w filmach sensacyjnych: „Konwój” Macieja Żaka (2016), „Ziarno prawdy” (2015) Borysa Lankosza czy komediowo-sensacyjnych: „Vinci” (2004), „Kołysanka” (2010) Juliusza Machulskiego, ale nieunikający także projektów bardziej wymagających: „Pod mocnym aniołem” (2014), „Kler” (2018) Wojciecha Smarzowskiego, „W ciemności” (2011) Agnieszki Holland. Dylemat jak oddać parajęzykowe właściwości swojego bohatera rozstrzygnął w sposób ryzykowny, stosując upodobnienia fonetyczne, stylizując wypowiedzi granej przez siebie postaci,

---

⁶² Jest to scena w której Lech Wałęsa podróżujący do pracy trójmiejską kolejką dojazdową otrzymuje od Macieja Tomczyka i jego żony Agnieszki, egzemplarz nielegalnego, powielaczowego biuletynu Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża.

z charakterystycznym dla Wałęsy niezbyt bogatym słownictwem – pełnym błędów, ale i właściwym dla pogranicza mazowiecko-kujawskiego wygłosem a dla peryferyjnych, pozastołecznych środowisk niskim brzmieniem. Zdaniem krytyków metoda ta się sprawdziła.

Z kolej w filmie Rafała Wieczyńskiego „Popiełuszko. Wolność jest w nas” w postać ks. Jerzego Popiełuszki wcielił się Adam Woronowicz, aktor wcześniej kojarzony z rolami epizodycznymi bądź drugoplanowymi. Miał bez wątpienia większą swobodę w dopasowaniu kreacji do strategii filmowego opowiadania. Kod postaci zaproponowany przez niego, nie był zgodny z utrwalonym w pamięci komunikatywnej obrazem zamordowanego kapłana, a obecnie świętego kościoła katolickiego. Ikonizacja, a przede wszystkim styl kreacji, polegały na przystosowaniu sylwetki do wymogów wyznaczonych przez popularne kino gatunkowe. Woronowicz fizycznie przypomina bohatera Solidarności, ale ukazywany jest w sytuacjach raczej nie kojarzących się ze spokojem świątyni. To bohater kina akcji, pełen charyzmy, zdecydowania, atrakcyjny pod względem wizualnym. Kontekst polityczny tworzą nie (znane z przedruków w prasie podziemnej) jego kazania za Ojczyznę, ale zgromadzenia uliczne przeciwników komunistycznego reżimu w stanie wojennym, starcia z ZOMO – oddziałami milicji służącymi do rozpędzania (raczej w brutalny sposób) protestujących, konspiracyjne przebieranki – które biograficzny entourage lokują w płynnych limitach kina sensacyjnego czy nawet kierują obraz z stronę gatunków progresywnych. Są też oczywiście epizody wpisane we wspomniany wcześniej epicki modus opowieści, który nadaje realizacji szczególnej wartości – źródłowego świadectwa. Najlepszym przykładem są sekwencje z pogrzebu Grzegorza Przemyska – mówiące o połączeniu porządku kontestacyjnego oporu i represyjnego sposobu prowadzenia polityki,

a zaprezentowane razem z dokumentalnymi ujęciami zacierają granicę kreacji i rekonstrukcji. Na marginesie warto przypomnieć zrealizowany w roku 1988 r. film Agnieszki Holland, gdzie w rolę Popiełuszki (ze względów politycznych bohater filmu nosi imię ojca Aleka) wcielił się znany z popularnych ról w filmach Hugh'a Hudsona (Greystocke: Legenda Tarzana władcy małp, 1984) i Russella Mulcahiego (Nieśmiertelny, 1996) Christopher Lambert – co raczej tworzy kod superherosa niż martyrologicznej ofiary politycznego reżimu. Ale przecież i jedna i druga koda – należą do narzędzi mitotwórczych.

Krytyka najlepiej oceniła kreację Tomasza Kota, który w filmie Łukasza Palkowskiego wcielił się w postać profesora Zbigniewa Religi. Kierując się metodologiczną metaforą prof. Arkadiusza Lewickiego - terminem *jaruzelonostalgia* – nie jest on potraktowany jako polityk, ale innowator, rewolucjonista, przez politykę rozumianą jako część kultury i jako sposób sprawowania władzy nad społeczeństwem – limitowany. Późniejsza aktywność prof. Religi – jako niespełnionego (i mało poważnego) kandydata na prezydenta oraz ministra zdrowia w jednym z polskich rządów, człowieka którego charakteryzowały niekonsekwentne i niezrozumiałe afiliacje partyjne – wpisałyby go mocniej w polityczny konterfekt, ale tego w „Bogach” nie uświadczymy. Co się tyczy kodu kreacji, to opiera się on na dość specyficznej przesłance - fizycznym upodobnieniu do pierwowzoru, ale głównie w zakresie kinetycznym – zgarbiona sylwetka, szybki, łapczywy sposób palenia papierosów, energiczny chód czyli komponenty autoprezentacji jakie zostały utrwalone przez strategie medialne, głównie wywiady telewizyjne. Kot jest aktorem o wszechstronnych umiejętnościach, co udowodnił nie tylko swobodnie poruszając się między skrajnymi konwencjami gatunkowymi (od komedii po dramat obyczajowy), ale także stosując techniki wcieleniowe. Najlepszym tego przykładem

jest, wspomniana wcześniej, rola założyciela kultowego zespołu bluesowego „Dżem” Ryszarda Riedla, w filmie „Skazany na bluesa”. Ponadto Palkowski i Kot nie wzmacniają wrażenia wywołanego upodobnieniem się do wizerunku protagonisty nadmiarem odwołań do komunikacji politycznej, pozostawiając wiele niedopowiedzeń. Są w „Bogach” co prawda partyjne komitety, inwigilujący opozycyjnych intelektualistów funkcjonariusze tajnej policji, jest nowomowa stosowana w oficjalnych sytuacjach, ale to jedynie inkrustacja wymuszona przez specyfikę epoki. Na taką koncepcję wpłynęła bez wątpienia dwoistość życiorysu Religi: z jednej strony konsekwencje (a raczej niekonsekwencje) wyborów politycznych, których nie chciano w filmowej ekspozycji uwypuklać, z drugiej status wybitnego naukowca i medycznego rewolucjonisty. Łączą w ten sposób pamięć komunikatywną (Zbigniew Religa zmarł w 2009 roku), która przestaje odgrywać dominującą rolę z pamięcią kulturową, budowaną przez rozmaite teksty kultury z który film wydaje się nader istotnym⁶³.

„Małe biografie” filmowe dla opisanego wyżej politycznego kodu postaci miały mniejsze znaczenie. Polityka z elementami właściwej dla siebie komunikacji – pojawia się oczywiście jako stały komponent opowiadanych „życiorysów”, ale mogła, niezbyt uważnemu lub nastawionemu na innym kontekst odbiorcy, umknąć. Bohaterka filmu Marii

---

⁶³ Warto dodać, że Zbigniew Religa był bohaterem dokumentalnego filmu Ireny Kamińskiej „Na otwartym sercu” z 1986 roku. Wystąpił również (jako on sam) w jednym z odcinków popularnego serialu telewizyjnego „Na dobre i na złe”. Pojęcia pamięci komunikatywnej (komunikacyjnej) i pamięci kulturowej przywołuję za Janem i Alaidą Assmannami, które w postaci słownikowej znakomicie omówiła Magdalena Saryusz-Wolska. Napisała ona: W kulturze współczesnej pamięć komunikacyjna i kulturowa nachodzą na siebie: procesy materialnego zapisywania przeszłości przebiegają równoległe z międzypokoleniowym przekazem” (Saryusz-Wolska, 2014, s. 335).

Sadowskiej „Sztuka kochania” Michalina Wisłocka, prowadzi co prawda batalie z urzędem cenzury i komitetami partii komunistycznej, cygański tabor z „Papuszy” małżeństwa Krauze jest przedmiotem opresji milicyjnej, a o jego losach decyduje dyrektywa Komitetu Centralnego o przymusowym osiedlaniu całej grupy językowo-etnicznej Polska Roma, ale dla skonstruowania filmowej biografii są to raczej inkrustacje niż zasadnicze komponenty świata przedstawionego. Z uwagi na brak funkcjonujących w społecznej pamięci wizerunków pierwowzorów, ich ekranowe odpowiedniki, mimo iż starannie skonstruowane przez Magdalenę Boczańską (Michalina Wisłocka) i Jowitę Budnik (Papusza – Bronisława Wajs) nie kojarzą się z politycznym kontekstem.

Język polityki rozumiany jako część komunikacji społecznej w polskich (i jakkolwiek innych) filmach biograficznych może być reprezentowany w rozmaity sposób.

Po pierwsze poprzez przeniesienie tekstów politycznych ze świata pozadiegetycznego wprost w filmowe kadry. Mogą to być fragmenty autentycznych wypowiedzi, których źródłem są oficjalne zapisy utrwalone w mediach tradycyjnych i elektronicznych, literaturze wspomnieniowej, popularno-naukowej i naukowej, a także artefakty z epoki – nagłówki prasowe, zdjęcia dokumentalne pochodzące z przekazów telewizyjnych lub sieciowych, jak też inne utrwalone w przestrzeni publicznej ślady obecności.

Po drugie polityczna otulina może być tworzona poprzez przywołanie wydarzeń determinujących obecną jakość demokracji – w polskim przypadku są to narodziny Solidarności, stan wojenny, okrągły stół – temu służą takie zabiegi jak rekonstrukcja-inscenizacja (otworzenie realiów) lub technika kombinowana upodabniająca świat przedstawiony do świata rzeczywistego (stylizacja – połączenie dokumentalnych ujęć z inscenizowanymi

sekwencjami – dla podkreślenia efektu mimesis zdjęte w monochromatycznej fakturze).

Jednak w przypadku filmu biograficznego ideologię przekazu szczególnie konstytuuje kod postaci – semiotyczne zabiegi charakteryzujące polityczną aurę bez której biograficzny status opowieści może być pozbawiony wiarygodności. Ta zaś dla tego gatunku jest niezbędna.

Literatura

ADAMCZAK Marcin, *Globalne Hollywood, filmowa Europa i polskie kino po 1989 roku*. Przeobrażenia kultury audiowizualnej przełomu stuleci, Gdańsk, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2010. 556 s.

BOBER Andrzej, ŁAZAREWICZ Cezary, *Ja. Rozmowa z Lechem Wałęsą*, Warszawa, Wydawnictwo W.A.B., 2017. 352 s.

CHWEDORUK Rafał, *Polityka historyczna*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018. 384 s.

HENDRYKOWSKI Marek, *Leksykon gatunków filmowych*, Poznań-Wrocław, Studio Filmowe Montevideo, 2001. 184 s.

HENDRYKOWSKI Marek, *Słownik terminów filmowych*, Poznań, Wydawnictwo Ars Nova, 1994. 340 s.

KURPIEWSKI Piotr, *Historia na ekranie Polski Ludowej*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2017. 304 s.

METZ Christian, *Film Language. A Semiotics of the Cinema*, translated by Michael Taylor, Chicago, The University of Chicago Press, 1974. 268 s.

KOŁOS Sylwia, *Film biograficzny – gatunek progresywny: geneza, genologia, strategie narracyjne*, Toruń, Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2018. 226 s.

SARYUSZ-WOLSKA Magdalena, Pamięć komunikacyjna, Pamięć kulturowa, w: *Modi memorandi. Leksykon kultury*

pamięci, redakcja Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba,
współpraca Joanna Kalicka, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe
Scholar, 2014, s. 592.

dr. hab. Magdalena CZACHOROWSKA, prof. UKW
Wydział Humanistyczny
Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
ul. Jagiellońska 11
85-067 BYDGOSZCZ
POLSKA
E-mail: magdaczachorowska@gmail.com

dr hab. Mariusz GUZEK, prof. UKW
Wydział Humanistyczny
Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
ul. ks. Józefa Poniatowskiego 12
85-671 BYDGOSZCZ
POLSKA
E-mail: mariusz.guzek@gmail.com

"MEET MR. POPE": A FEW NOTES ON CZECH MEDIA REPRESENTATIONS OF CATHOLICISM

Renata Rusin Dybalska

„PAN PAPEŽ. SEZNAMTE SE.“ NĚKOLIK POZNÁMEK K MEDIÁLNÍMU OBRAZU KATOLICISMU V ČESKÉ REPUBLICE

Cílem textu je rekonstrukce vybraných prvků českého mediálního obrazu světa. Tento obraz je omezen na aspekty týkající se náboženství. Presentované příklady se stanou základem pro odpověď na otázku, jak kulturní podmínky ovlivňují způsob komunikace a vytváření informací v médiích, a naznačí, do jaké míry je obraz vytvářený médii homogenní a zda odpovídá obecně přijímaným stereotypům. Materiálem pro analýzy se staly texty z českých deníků – *MF DNES*, *Lidové noviny* – věnované návštěvě papeže Benedikta XVI. v České republice v září 2009.

Keywords: mediální obraz světa, katolicismus, Benedikt XVI., návštěva papeže, Česká republika

The notes presented in this paper pertain to the area of intercultural communication, and, more specifically, to its type referred to by W. Gudykunst (Gudykunst, 2003) as the *international communication*, which explores mass communication processes in various cultures. The analysed processes will be focussing on two cultural circles – the Czech and the Polish, where one will aim to examine media representations of the world, namely, specific notions about reality fostered by the mass media. These representations are created, promoted and imposed on a specific group of recipients and, due to their linguistic, ideological and cultural nature incorporate specific patterns of identifying and

interpreting events. The findings presented in this paper represent merely a part of wider Czech and Polish comparative studies of media representations of Catholicism in both countries⁶⁴. One should point out that both in the Czech Republic and Poland the attitude towards religion forms one of the fundamental determinants fostering a stereotype of a Polish catholic or a Czech atheist⁶⁵. The paper will closely examine the presented issue from the angle of a specific event. The collected materials refer to the visit of the Pope Benedict XVI in the Czech Republic that took place from 26 September to 28 September 2009⁶⁶. They include 139 press articles taken from two most opinion-forming Czech dailies, i.e. ⁶⁷ *MF DNES*, *Lidové noviny*⁶⁸, published in the period from 2 September to 2 October 2009⁶⁹. The study aims to reconstruct media representations both of the given event and their main protagonist, Pope Benedict XVI. The following sections of the article will introduce three different takes on the media creation⁷⁰.

---

⁶⁴ (cf. Rusin Dybalska 2011a, 2011b, 2017, 2018).

⁶⁵For more on this topic see e.g.: (Walas 1995)

⁶⁶ During his visit the Pope travelled to Prague (26/9), Brno (27/9) and Boleslav (28/9).

⁶⁷ Nationwide titles without any traits of catholic media were selected on purpose.

⁶⁸ Hereinafter referred to also by means of acronyms as *MF* for *MF DNES* and *LN* for *Lidové noviny*.

⁶⁹ The materials were collected using the Newton Media archive (<https://www.newtonmedia.cz>). Selected readings from the indicated period of time, describe, comment or otherwise refer to the presented event. The key words included: pope, Benedict XVI, pope's visit, pope in the Czech Republic, Czech atheism.

⁷⁰ Due to imposed restrictions as to the length of this paper, the subject of the direct analysis will be largely limited to the selected, most representative fragments of the collected corpus, mainly composed of the titles. Italicised words and phrases herein have been taken from articles referred to in the beginning of each section of this paper.

*Visit of the year: no go areas this weekend*⁷¹

First of the selected representations herein is the most informative in its nature. Its main aim is to share some basic information regarding the analysed event, which, considering its nature, i.e. the visit of a foreign guest from elite VIP circles, seems to be the basic task of any news medium. The articles contributing to this representation are thus addressed to people who for some reason are interested in learning about these facts: either the tackled issues concern them directly, or they want to have some basic idea about the event that, in their opinion, is of importance. Let us now closely examine sample titles of selected articles:

- *Pope in Czechia (25 September 2009, LN)*
- *Sunday itinerary (23 September 2009, MF)*
- *Pope to visit Infant Jesus of Prague after arrival (23 September 2009, MF)*
- *Going to Mass? Forget car, choose bus (26 September 2009, MF)*
- *Streets closed in Prague and Brno because of Pope (19 September 2009, LN)*
- *Mass with Pope: D1 motorway turned car park (5 September 2009, MF)*

The image emerging here consists of two distinctive parts. The first one comprises information on the **programme of Pope's visit**. The reader learns exact details regarding the timeframe, the venue and the nature of individual meetings attended by the Pope during his three-day stay in the Czech Republic. Thus, we find out e.g. that the main items on his

---

⁷¹ 24/9/2009, MF. Names of the following analysed representations were taken from the titles included in the corpus.

Saturday agenda in Prague include a 12:30 visit in the Church of Our Lady Victorious and presenting gifts to the Infant Jesus statue and a 16:30 meeting at the Prague Castle with the Czech president and key state figures.

The second part includes various information on **traffic problems** that the planned visit caused. This mainly refers to restricted operation of public transport, closures of selected places and roads, or changes in their regular operation. One of the articles advises that communication problems around Brno will start already on Saturday, because a section of the D1 motorway from the 196-th km to the 203rd km will be closed at 6:00 pm and will serve as a car park for coaches till Sunday evening.

Emphasis on such type of information shows its value for the potential reader, both the one interested and not interested in attending described events.

“Long live the Pope” people chanted⁷²

The next identified representation is a natural expansion of the basic information about the foreign guest visit. The aim here is to introduce as many facts as possible regarding the planned event as a whole. The image starts to develop the moment direct preparations begin. The reader is taken through individual agenda items of the visit up to its official end. The analysed representation is addressed to the reader who is extremely interested in presented events, and who, most probably, will also take active part therein. Let us look at selected press titles:

- *“Dress rehearsal completed. Now we wait” (26 September 2009, LN)*
- *He carved a sculpture for the Pope. He will bring it to him on his back (4 September 2009, MF)*

---

⁷² 29 September 2009, MF

- *“Text messages from Pope” get people in mood for his Brno Mass (4 September 2009, MF)*
- *Post issues special pope stamps (25 September 2009, MF)*
- *Thousands of faithful from region arrive to see Pope (23 September 2009, MF)*
- *Pope was emanating holiness say folk dressed Vlčnov people (29 September 2009)*
- *Crowds chanting “Benedetto!” (29 September 2009, LN)*
- *You are friends of Jesus, he preaches and children cry (29 September 2009, MF)*
- *Time for faith has come: pope’s call to action for believers and atheists (29 September 2009, LN)*
- *Pope enchants Václav Klaus (29 September 2009, LN)*
- *Fan of FC Bayern and Czech beer (23 September 2009, MF)*

As it has been already mentioned above, the development of this reconstructed representation begins the earliest, thus, one of its components is formed by information on **preparations** to the planned visit. Preparations are divided into a number of stages. The first and also the most obvious one are activities connected with progression of the agenda of the visit. Readers can follow to the smallest detail e.g. *the progress of altar construction works for the special Brno Mass*. They learn e.g. where the exclusive liturgical ware items for the Mass are prepared for the occasion and who is going to serve the guests at the Prague Castle.

Of course, it is the faithful who are getting ready for the meeting with the Holy Father in the first place. They are arranging special gifts for the meeting with him. Some, e.g.

the sculptor, will bring his sculpture for the Pope all the way to Brno *on his own back*.

Even the Czech railways are facilitating access to the honourable guest by launching *special trains* that will bring the faithful to the Mass, not to mention mass media. The media – TV, radio, both state-owned and catholic, develop special programmes for the occasion and *extend broadcast range*. Preparations seem to be well-thought-out to the last detail. The Czech Post decided to issue *special stamps* to honour the unique guest. Anyone wishing can receive daily free text messages with excerpts from Benedict XVI teachings and a countdown timer on Brno Archbishopric website counts down the time remaining to the Pope's arrival. We even know what the weather will be like – *in Brno the Pope will be welcomed by a mild wind and the temperature of about 15 degrees Celsius*.

From the media coverage it is clear that the meeting with the Holy Father will be attended by **crowds of the faithful**. In response, the Czech State Railways suggest to purchase a ticket to Brno in advance in order to avoid potential queues. In one of the articles it says that the faithful travelling over the weekend will be nothing short of the *levy in mass* and *up to 100 thousand pilgrims* are expected to arrive in Brno alone. Meanwhile in Prague the honourable guest is awaited by *hundreds of people* from early morning hours and the *group is growing hour to hour*. *Crowds are chanting Pope's name*, praying and singing religious songs.

The figure of the main protagonist of described events becomes a significant component in the reconstructed representation. He is presented in two ways. The first one can be aptly defined with the expression “**the Holy Father**”. One of the attendees during the welcome ceremony of Benedict XVI at the Prague airport admits that *Pope's eyes seem to glow in an extraordinary way* and that he makes

a far greater impression once you get to meet him in person. Pope's holiness is expressed not only by the way he looks, but most of all, in his teachings that are also covered and analysed by media reports. It is the *message coming directly from Christ himself*, and the one preaching it is like a *rock assuring the unity of the Church*. Holy Father's skills become another way to show his uniqueness. In that context, somebody notices his language skills – the Pope can *smoothly change from Czech to Latin or English*. Thus, the exceptional atmosphere infects also those who decided to meet with Benedict XVI. Their *glowing faces* become the reflection of their *internal beauty*. The president of the Czech Republic, Vaclav Klaus also joins their ranks, openly admitting that he is absolutely *enchanted* by the honourable guest.

On the other hand, the Pope is presented as a **regular human being**. We see him for example through recollections of his youth, when as a boy *he arrives by bike* to pick up his sister from school. We also find out that he really *enjoys playing the piano* and has an extraordinary sense of humour. He is a *fan of the FC Bayern Munich*, a topic he wildly enjoys discussing over a cup of coffee. The inquisitive audience can also learn the details of his schedule – in summer he spends his afternoons swimming and each evening watches the news on TV. You can also try to have an audience which is held each Wednesday morning, fax number + 39 06 6988 5863.

The holiness of the protagonist described in this manner earns a human dimension which is supposed to contribute to a very specific overall reception of his person and to bridge the distance between him and the audience the messages are addressed to.

*Meet Mr. Pope*⁷³

The last identified representation is internally most multifarious. It seems to be addressed to everybody for whom the Pope is not an important figure, even though some of them consider themselves to be his opponents. Let us now look at selected titles:

- *He will outplay both Madonna and Kabat (23 September 2009, LN)*
- *Toilet for the Pope? Guarded and key locked (23 September 2009, MF)*
- *Give the Pope a pat like Obama? Impossible (26 September 2009, MF)*
- *Brno and Boleslav contribute 10 million korunas each to host the Pope (30 September 2009, LN)*
- *“Controversial” leader of the Catholics arrives (26 September 2009, LN)*
- *Welcome to the land of atheists, Pope (23 September 2009, MF)*
- *Protests against Pope expected. Only silent (22 September 2009, MF)*
- *Bernard dressed up as pope (26 September 2009, LN)*

The first distinctive feature of this reconstructed image is how the Pope is profiled as a star. Such approach puts the described figure in the same line with show-business celebrities, but also shoulder to shoulder with all top world-class politicians. Media report that only in Brno the Mass celebrated by Benedict XVI will be attended

---

⁷³12 September 2009, MF

by a crowd bigger than the one at the concert of Madonna or the Czech rock band Kabat. In this context it becomes quite understandable that the meeting of the Pope with the believers is tabbed as *the Moravian Show*, and the Pope himself becomes its *showman*. Hosting a star carries with it certain consequences, so the *security measures to protect the guest* will be greater than during the visit of the US President, Barrack Obama and – since pilgrims are expected in large numbers, – security officers will have to face the most difficult challenge ever. As everybody knows, stars are accompanied by controversy and secrets. In this particular case media interest was sparked by the special fenced *personal toilet* for the Pope, guarded by two policemen in uniforms.

Also the wardrobe of the Holy Father becomes a catchy topic. As befits a real star, he is presented as a **fashion icon**. And so, *Prada* moccasins are spotted showing from under his cassock, while his eyes are protected against the sun with *Serengeti* sunglasses. Moreover, sharp readers will learn that the Pope prefers sports accessories, e.g. *Nike* hats and *Cartier* watches.

The next component of this creation seems to result directly from the above, namely that Benedict XVI is presented as a very **mysterious man**. Similarly to his predecessors the Pope too has his own *personal secretary* who shares all Vatican secrets with him. However, it is financial issues that arouse strongest emotions. Authors of newspaper pieces inform that it is impossible to trace precisely the sources of financing for the papal state, nobody can even tell, whether the Pope himself *receives any pay*. The same refers to the expenses connected with the visit to the Czech Republic, where nobody is able to provide any specifics.

The aura of mystery surrounding the Pope additionally enhances his image with yet another element, presenting him as a **prisoner** of sorts. One of the observers admits that the life of the Holy Father is nothing but *one huge sacrifice* – his recognisability and fame translate to asceticism, lack of any personal life and enormous psychological and physical burden. Restrictions to his freedom of movement and freedom to decide about his own self are presented together with the restrictions applying to his freedom of speech. The Pope is aware that what he says has to be absolutely in line with the teachings of the Church and that he cannot afford to make any interpretations of his own or to express any new views. The fact that Benedict XVI is a *German* and was preceded by the real *megastar* in the person of John Paul II only adds to his strain.

There is yet another element that supplements the image generated as shown above, an element that can be best defined in a nutshell with the phrase taken from one of the titles, namely – the ***controversial leader of Catholics***. In its background one can identify the negation of the belief in God and everything related thereto. The Pope looks like an *auntie in an old-fashioned costume*, while faith is a *theatre*, with all its splendour, rituals, golden chalices, singing and incense bearing testimony to extraordinary luxury. The target of criticism here is not only the Church itself as an *empty institution with nothing to offer*, but also the Pope as its highest representative. His statements and opinions regarding AIDS are juxtaposed with scientific research and statistics, and consequently Benedict XVI is held responsible for the *death of hundreds of thousands of people*. But it does not end only with the words of criticism. Opponents of the Pope call for protests and boycott of the events planned during his visit. Also the phrases used to designate Benedict XVI are very specific. He is the *armoured cardinal*,

Rottweiler of God, a crank, or an old man to be written off. An example of particular disrespect to the head of the Catholic Church is the use of his image in an advertisement for one of Czech beer brands.

As the above notes aptly demonstrate, media representations of the reconstructed event are not uniform in their nature. Analysis of statistical data becomes their distinctive feature. It turns out that all above representations differ also in terms of the number of articles that pertain to each of them. The first presented image is represented in the corpus by 17 articles, the second by 89, while the third by 33. Therefore, it seems that the reconstructed media representation as a whole somehow deflects from the common stereotype of the Czech Republic as an atheistic country, often referred to as such by the authors of some articles under analysis. The most significant and strongly represented component of the said media image is formed by information that could be easily reported in any other country, commonly recognized as catholic. One witnesses an event that attracts common interest, an event that not only the faithful, but also state institutions are preparing for, an event centred around a unique, yet regular man, who, quite naturally, does not have to appeal to everybody.

In search of specific characteristics of presented materials one should point to two issues that may be considered as distinctive features of the cultural cognitive style. The first one is a unique blend of two orders – the religious and the secular. Such dichotomy may be identified in each of the three parts of the analysed media representation. In the first one, the head of the Catholic Church is set against the difficult traffic situation, in the second one the Holy Father is presented not only as a *saint*, but also as a *regular human being*, while in the third one he becomes *Mr. Pope*, mentioned in the title herein, who quite possibly gets his

salary check every month. Another issue here is an interesting direction reversal in the communication. Some articles included in the second part of examined representations are addressed to the Pope himself, who thus becomes their virtual audience. It seems that they aim to introduce the country that might not really deserve to be called the most atheistic state in Europe not only to Benedict XVI planning his visit to the Czech Republic, but also potentially to other audiences, not fully informed about the topic in question.

References

GUDYKUNST, William. 2003. *Cross-Cultural and Intercultural Communication*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2003.

RUSIN DYBALSKA, Renata. 2011a. "Nedočkaví Poláci odhalili a vysvětlili nedokončenou obří sochu Krista", aneb krátký příběh jistého mediálního obrazu. In: *Svět kreslený slovem*. ed. M. Balowski, Marie Hádková. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2011, s. 381-391.

RUSIN DYBALSKA, Renata. 2011b Kilka uwag o różnicach kulturowych w komunikacji medialnej na przykładzie Polski i Czech. In: *Studi Slavistici*, 2011, no. VIII, s. 161-173.

RUSIN DYBALSKA, Renata. 2017. „Co Polák, to katolík?” Kilka uwag o medialnym obrazie Polski i Polaków w Czechach. In: *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*. ed. D. Filar, P. Krzyżanowski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017, s. 143-163.

RUSIN DYBALSKA, Renata. 2018. “From Window Cleaner to Cardinal”: a story of an extraordinary media image. In: *Dziennikarstwo i Media*, 2018, no. 9, s. 17-27.

Stereotypes and Nations. ed T. Walas. Kraków: International Cultural Centre, 1995.

Mgr. Renata RUSIN DYBALSKA, Ph.D.
Charles University
Faculty of Arts
Department of Central European Studies
Jan Palach Square 2
116 38 PRAGUE 1
CZECH REPUBLIC
E-mail: renata.dybalska@ff.cuni.cz

KOMUNIKÁCIA AKO METAFORA DYNAMIKY V TEXTOCH ÚSTNEJ ĽUDOVEJ SLOVESNOSTI

Lubomír Gábor

COMMUNICATION AS A METAPHOR OF DYNAMICS IN THE TEXTS OF ORAL FOLKLORE LITERATURE

The aim of the paper is to illustrate the forms and effects of the communication in the written texts of oral folkloric literature with an emphasis on the Slovak cultural and linguistic area. Communication is presented as a type of metaphor with catalytic effects. Attention will be paid mainly to the word magic and its functional variations in the analysed texts (primary folklore fairy tales and legends), highlighting the gradual process of "dedynamization" of communication as a metaphor of moving in the textological development, from oral conceived sources to contemporary written literature.

Key words: word magic, communication, dynamics, fairy tales

Na ploche predkladaného článku sa pokúsime naznačiť funkcie a významy magickej moci slova v komunikačných interakciách aktérov zachovaných prameňov ústnej ľudovej slovesnosti s dôrazom na folklórne rozprávky slovenskej proveniencie. Pozornosť obrátíme na rolu magickej moci slova a jej pevné miesto v celkovej štruktúre typu folklórneho naratívu klasifikovaného v katalógu ATU ako typ čarovnej rozprávky s číslom 451 *The Maiden Who Seeks Her Brothers*,⁷⁴ pretože práve v tomto naratívnom type sa

---

⁷⁴ Pre potreby tohto textu pracujeme s pramennou edíciou *Slovenské ľudové rozprávky*, ktoré sú výsledkom priamych terénnych zápisov folklórnych ústnych naratívov realizovaných v prvej polovici 20. storočia. Všetky texty prítomné v spomenutej edícii sú opatrené odborným porovnávacím komentárom.

slovná mágia nielen exponuje, ale je aj neoddeliteľnou súčasťou jeho samotnej výstavbovej štruktúry.

Zároveň sa pokúsime upozorniť na dynamický aspekt moci slova vo folklórnom naratíve, slúžiaci ako prostriedok urýchlenia dejových sekvencií a gradácie napätia. Moc slova v komunikačnej interakcii aktérov vybraného folklórného naratívu predstavíme ako prejav tzv. agonistického tónu, ktorý môže postupne strácať svoju dynamiku, čoho dôsledkom môže byť strata magického účinku slova či skutočnej bázne pred mocou slova, ktorú cítili členovia kultúrnych spoločenstiev v „predmodernom“ období.

Kultúrna identita sociálnych skupín sa totiž nepochybne odráža i vo verbálnych prejavoch ľudí a k jej upevňovaniu prispieva aj ústne formovaná či písomne zachytená literatúra. Práve v naratívnych prejavoch sa odrážajú kultúrne normy, axiómy, symboly a formy myslenia a pamäti platné pre danú spoločnosť, pričom aj cez tieto zdánlivo sekundárne formy zhmotneného jazyka sa formuje a determinuje morálny i hodnotový systém národa, odrážajúci sa v jedincoch a ich osobnej, spoločenskej a kolektívnej identite či pamäti.

Antropologická dimenzia komunikácie nám naznačuje, že komunikácia ako fenomén sociokultúrnej interakcie sa v ľudskom myslení vníma ako hodnota, ktorá je spojená i s formovaním kultúrnych archetypov, rituálnych úkonov či magických a mytologických prejavov človeka. Ľudia si už od pradávna vytvárali pamäťové stopy miest či úkazov, ktoré považovali za dôležité, a aby spomenuté stopy v medzigeneračnej komunikácii (kultúrnej pamäti) nezahynuli, mnemotechnickým spôsobom ich spájali s duchovnými obsahmi (podľa Assmann, 2001, s. 31), tým ich mohli obohacovať o nový sakrálny účinok mimoriadnej dôležitosti pre život kultúrnej komunity.

Kultúrne spoločenstvá verili, že slovu je vlastná magická schopnosť zhmotniť pomenovaný objekt alebo realizovať konkrétny magický úkon (často s negatívnymi účinkami), pretože slovom možno magicky pôsobiť na jeho denotát, t. j. dodať mu životnú energiu.⁷⁵

Nie je prekvapujúce, že magická funkcia slova v medziľudskej interakcii sa projektuje i v prameňoch ústnej ľudovej slovesnosti, ktorých základom je reflektovanie spoločenských hodnôt a spôsobu života ľudí vo vyhradenom čase a priestore. Vyslovovať tu znamená tiež nadobúdať moc, a teda v kategoriálnom rámci simulovaného zápasu s magickým či kozmologickým významom zvíťaziť nad ohrozujúcim súperom.

Zo zachovaných naratívnych prameňov folklóru vyplýva skutočnosť, že sú vybudované na princípe zvukovej dynamiky, ktorá si vyžaduje vloženie veľkého množstva energie do hovoreného slova a súvisí s jedným z najzákladnejších a najvlastnejších prejavov orálnych kultúr, ktoré súhrnne definoval americký vedec J. W. Ong (2006, s. 42- 43), a to s hypertrofiou fyzického (aktívneho) správania, konania a myslenia ľudí, čo sa odtláča v pomenovaní agonistický tón komunikácie.

Ostatný menovaný aspekt predpisomných (orálnych) kultúrnych komplexov sa vníma ako prirodzená dynamická súčasť života ich nositeľov a je možné ho sledovať v rovine obsahu v podobe rýchlej gradácie napätia a nadužívania verbálnych súbojov, ktoré zväčša prerastajú do fyzického a násilného zápasu, končiaceho smrťou alebo magickým skrotením konkrétnych modelových postáv – funkcií dejuvého rámca.

---

⁷⁵ Bližšie kulturologické súvislosti foriem a významov posvätných zákazov a magickej moci slova v kultúrnych spoločenstvách uvádza Березович, Е. Л. – Толстая, С. М.: Табу. In: *Славянские древности*. 5. zv., s. 225.

V rovine formy je zasa badateľná výrazná tendencia k intenzifikácii výrazu, prejavujúca sa z pohľadu dnešnej „písomnej“ spoločnosti expresívnymi opismi násilností alebo verbálnou interakčnou dynamikou v komunikácii postáv. Rozhovory aktérov príbehu sú štylizované ako vzájomný súboj so stupňujúcim napätím posilneným niekoľkonásobným opakovaním konkrétneho výrazu či frázy.

Odvolávajú sa na J. W. Onga (2006, s. 82), možno tvrdiť, že v agonistickom prostredí orálnych kultúr sa rozhovor javí ako rad verbálnych a telesných manévrov smerujúci k akcii, súboju či súťaži dôvtipu, preto sa tu aj žiadosť o informáciu celkom jednoducho môže interpretovať ako výraz bojovnosti (bližšie Gábor, 2016).

Azda najvýraznejšie sa magická sila slova v komunikácii prítomná v naratívnych prameňoch folklóru, z kultúrnoantropologického hľadiska zodpovedajúcich magickému narábaniu so slovnými prostriedkami v predpísomných kultúrach, prejavuje v naratívnom type u nás známom pod názvom „*Traja zhavranelí bratia*“. V štruktúre daného príbehového typu sa magická moc slova prezentuje hneď v úvode rozprávania a deju dodáva potenciál dynamického rozvíjania narácie.

„Bola jedna stará mati a mala troch synov. Tí, keď slíže varila, boli velice chvantaví, vždy jej z varechy chvantalí. Raz bola veľmi nahnevaná a hovorí im: ‚Ej, čo vy, havrany, bezočíví ste ani tí cez zimú!‘ A tí hneď aj havranmi zostali a odleteli preč. Tá mati mali okrem tých troch synov aj jednu dievku. Keď vyrástla a videla chlapčenské šaty sa považovať, pýtala sa matere: ‚Mama moja, nemala som ja viac bratov ani sestier?‘ Mati jej hovorí: ‚Ach, dievka moja, mala si ty ešte bratov, ale raz sa premenili na havranov a odleteli preč.‘ Ona,

ako to počula, vybrala sa preč, že ich ide hľadať.“ (Slovenské ľudové rozprávky II., 2001, s. 379)⁷⁶

Matka neposlušných detí sa tu hnevá kvôli ich správaniu a nepremyslene (agonisticky) vysloví pranie s magickým účinkom, aby sa jej deti premenili na havranov (v rozprávkových typoch sa môžeme stretnúť i s premenou na iné zviera), čo sa, samozrejme, vyplní. Takto magickou mocou slova zakliate deti musia počkať na svojho záchrancu, ktorému prisľúbia pomoc v jeho postupe s iniciačnými kvalitami.

V štruktúre tohto naračného typu však púta pozornosť nielen fakt, že slovo nahnevanej matky privedie jej deti do nešťastia, ale odkliať ich môže opäť len magická sila slova. V tomto prípade ide o štruktúrne prepojenie motívov – agonistický tón vyrieknutého slova so zvukovou dynamikou vo vypätej situácii spôsobil škodu, ktorú je možné napraviť jedine slovom v opačnom použití, t. j. jeho zamlčaním. Je to teda slovo, ktoré tendenčne nadobúda magickú moc a sprievádza ju, aké dôležité je k magickej potencialite slova v (agonistickej) komunikácii pristupovať s náležitou opatrnosťou.

„[...] Hneď ju vytiahli von a keď im povedala, že je ona ich sestra a že ich prišla vyslobodiť, privítali ju a poutili. [...] ,Sestra naša, ty nás nevyslobodíš, lebo by si musela tri roky, tri mesiace, tri týždne a tri dni nič nehovoriť, ani slova [...]. Raz išiel tade kráľ na poľovku a ako išiel

---

⁷⁶ Citovaný rozprávkový variant bol zapísaný v roku 1930 na základe priameho terénneho zápisu v obci Zbehy (okres Nitra). Podávateľkou bola Katarína Peterková, ktorá podávané príbehy počula od starších ľudí v obci. Žiadne ďalšie informácie nemáme k dispozícii. Dr. V. Gašparíková pri citovanom variante spomínanej rozprávkovej látky uvádza: „Náš variant obsahuje teda všetky podstatné a možno povedať aj starobylé znaky čarovnej rozprávky. Okrem toho nájdeme tu aj iné prvky charakteristické pre ľudovú tradíciu vôbec, ale aj pre slovenskú tradíciu“ (Gašparíková, 2001, s. 971-972).

vedľa tej jaskyne, pes začal velice štekať. Kráľ išiel bližšie a hovorí: ‚Čo si, kto si, vyjdi von, lebo strelím!‘ Ona sa veľmi zľakla a vyšla von. Bola velice pekná, takže sa aj kráľovi zaľúbila, vzal si ju do koča a zaviezol do svojho burku, že tam sa naučí hovoriť a potom si ju vezme za ženu. [...] ‚Hovor, čos' to porobila, lebo ak mi nepovieš, ako sa to stalo, dám vyviezť dve siahy dreva a nechám ťa tam upáliť!‘ Ale ona nič nehovorila [...]. Keď celkom nič nehovorila, kráľ dal zapriaľnúť do koča a viezli ju ta do hája na tú kopy dreva. Už ju aj postavili navrch na tú kopy, a tá už aj horela a ona ešte nič nechcela hovoriť. A bola by azda radšej zho-rela, len aby si bratov vyslobodila.“ (Slovenské ľudové roz-právky II., 2001, s. 382-383.)

Neuvážené vyrieknutie priania na začiatku deja malo katalyzačný účinok, pôsobilo ako dejový hýbatel', pričom k vystupňovaniu dynamiky deja tohto naratívneho typu došlo práve v momente „rituálneho“ mlčania postavy – funkcie vysloboditeľky – sestry zakliatych detí. Keby hrdinka počas svojej záchranej/ iniciačnej misie zlyhala a neuvá-žene prehovorila (pravdu) vo chvíli najväčšej hrozby, jej úloha by nebola úspešne splnená a viedla by k doživotnému predĺženiu kliatby. Úspešným ukončením svojej misie hlavná hrdinka prispela k odkliatiu bratov, odhaleniu pravdy, potrestaniu vinníkov a nakoniec i k zmene jej vlast-ného statusu, čo je typickým príznakom čarovnej roz-právky. Z malého (bližšie nešpecifikovaného) dievčaťa na začiatku príbehu sa tak vďaka správne narábaniu s má-giou slova stala ku koncu deja kráľovná a matka. V tomto príbehovom type možno teda uvažovať o magickej poten-cialite slova v (agonistickej) komunikácii ako o prostriedku pri iniciácii aktérov deja.⁷⁷

---

⁷⁷ Aspektom iniciácie vo folklórnych rozprávkach sme sa zaoberali v článku *Iniciácia vo folklórnych rozprávkach – rituálna fikcia a fik-*

Varianty analyzovaného folklórneho typu dodržiavajú motivickú štruktúru, ktorá je dôležitým predpokladom tradovania naratívov a z ktorej sa pozícia magického slova s katalyzačnými účinkami v procese iniciačnej púte hrdinky zdá byť kľúčovou.

V citovanom variante analyzovaného folklórneho typu možno cítiť prítomnosť agonistického tónu v spojení s magickou silou slova intenzívnejšie ako v rozprávkovom texte „*Traja zhavranelí bratia*“ uverejnenom v Dobšinského zbierke *Prostonárodné slovenské povesti*, ktorý je výsledkom štylizovaných úprav záznamu Samuela Reussa z *Codexu revúckeho*. Tieto Dobšinského úpravy smerovali k štylizácii príbehu do čitateľsky „príjemnejšej“, „jemnejšej“ podoby – prirodzené prvky verbálneho *agónu* (zápasu) sa tu vonkajšími štylistickými zásahmi redukovujú, pričom takto vykonávané zásahy do primárneho textu, prejavujúce sa deskripciou okolia či zachytávaním momentálnych nálad a pocitov aktérov príbehu, spôsobujú postupné utlmovanie dynamiky a agonistického tónu orálnych pamiatok pohybom na osi ústnosť – písomnosť, dynamickosť – statickosť.

„*Mala raz jedna chudobná matka troch synov a jedno veľmi utešené dievčatko. [...] Chlapci, ako obyčajne chlapci, boli samopašní a všeteční. Ale by to bolo ešte ta ušlo, keby len neboli bývali neposlušní, bezbožní a paškrtní. Nebožiatko*

---

tívny rituál, 2016, s. 182-195. V danom článku sme vychádzali z tvrdení ruských vedcov E. Meletinského a V. Proppa. Podľa E. Meletinského (1988) rozprávkový hrdina stratil magickú silu, ktorou disponuje ešte jeho „genetický predok“ – mýtický hrdina –, a ako človek z okraja spoločnosti sa musí pokúsiť nadobudnúť moc a postavenie práve v dôsledku vlastnej iniciácie, ktorá sa podobá na šamanskú rituálnu skúšku, odohrávajúc sa nie v priestore magickom či mytologickom, ale v mikrokozme sociálnom. Primárnou úlohou iniciácie rozprávkových hrdinov sa tak podľa spomenutého vedca stáva teleologický pohyb postavy za účelom ženby, vďaka ktorej si hrdina získa vyšší sociálny status a prekoná prvotný konflikt na rodinnej úrovni.

matka mala s nimi kríž! [...] Tu sa neslýchaným hnevom rozpálila a v hneve vykrikla: ‚Bohdaj ste sa zhavraneli, aby ste sa zhavraneli, žeby ste jeden z druhého mäso trhali!‘ Sotva to vypovedala, v tom okamžení premenili sa chlapci na troch havranov, čiernych ako uhol, strepotali krídlami a trhajúc jeden druhého a strašne kŕkajúc, leteli, sám milý Pán Boh zná, kam. [...] ‚Jaj, sestra naša!‘ preriekli bratia, ‚čo ti i povieme, to ty nevyvedieš, lebo ten, čo nás má vyslobodiť, nesmie za sedem rokov, sedem mesiacov, sedem týždňov a sedem hodín ani slova prehovoriť; ak len slovo prerečie, všetko nič nestojí, a my zostaneme na večné veky zakliatymi.‘ Tu mladý kráľ skočí z koča a ide ku stromu. [...] Hneď pochytil šablú i s pohoničom a začali obidvaja z chuti rúbať do stromu, až po hodnej práci milé dievča vyrúbali. Bolo síce len tak posproste, i to už otrhané oblečené, ale pri tom všetkom bolo predsa tak krásne, že mladý kráľ, ako ho uvidel, tak sa doň zaľúbil, že si umienil vziať si ho za ženu. Ale sa ho spytoval, kto je, skadiaľ je, čo robí v strome, neodpovedalo ani slova. [...] ‚Čo je mnoho, to je mnoho!‘ preriekol kráľ rozhnevaný, keď prečítal list ježibabin. ‚Ani nehovorí a miesto detí rodí mi kadejaké potvory; iba ma do posmechu uvedie pred svetom. Ja to ďalej trpieť nebudem.‘ Umienil si, že ju dá zmárniť. Keď sa vrátil z vojny, odsúdil si ženu bez všetkého práva na smrť, a ona, nebožiatko, aby bratov vyslobodila, ani slova nepreriekla ku svojej obrane. Kráľ ju kázal vyviešť do poľa a tam ju mali stínať.“ (Dobšinský – Prostonárodné slovenské povesti 3.)

Napriek tomu je zjavné, že v štruktúrnej rovine príbehu si moc slova zachováva svoj význam. Aj tu sa slovom v binárnom prepojení realizujú magické úkony, no narácia dôsledne odlišuje pásmo postáv a rozprávača, čo je výsledkom editorských zásahov. Rozprávanie je pritom relatívne dlhšie, mohli by sme teda uvažovať o čiastočnej „dedynamizácii“ príbehu posilnením jeho epickosti.

Vyvrcholenie procesu redukcie agonistického tónu v komunikácii aktérov tohto príbehového typu možno sledovať v texte už poeticky upravenej autorskej rozprávky M. Rúfusa s názvom *Sestrička*, odkazujúcej na folklórny prototext. Slovo ako magický prostriedok sa tu síce vyskytuje – autor rešpektuje štruktúru prvkov patriacich do spomínaného rozprávkového typu, no jeho existencia už nie je zapojená do agonistickej interakčnej dynamiky. Tomuto procesu napomohla práve básnická forma textu, ktorú si autor zvolil.

„[...] *Veď sedem rokov, sedem mesiacov
a sedem týždňov, sedem dní a hodín
musela by si ostať mlčiacou
ako ten kameň, kým nás nevyslobodíš.
Musela by si chodiť po svete
ako tá skala, mlčiaca a nemá. ‘
,Urobím všetko, čo mi povieť.
Veď naša mamka spočinutia nemá.
Nevie tá, kde jej duša spočinie,
že prekliala vás slovom rozhnevaným. ‘
,Nie naša mamka, my sme boli na vine.
Nie naša mamka, my sme boli planí. ‘ [...]
Na tretí raz už rozhneval sa kráľ
a vlastnú ženu vydal do rúk katov.
No ani vtedy neriekla svoj žiaľ
a myslela si na nešťastných bratov. [...]
,Ty, sestra, vrav a všetko vypovedz!
Minul sa čas a zrástli sa nám rany. ‘ [...]
Začala ticho, ešte nesmelá,
no potom sa už ako vody ženie.
Prečo tak veľmi mlčať musela
a znášať také veľké poníženie. [...]“
(Rúfus, 1989, s. 120, 122, 124, 126-127)*

Dovolíme si konštatovať, že agonistický tón komunikácie v dejovom rámci naratívnych prameňov orálnej kultúry je dôležitým prostriedkom na dosahovanie poriadku, mieru a katarzie v rozprávkovom mikrokozme. Agonistická moc slova v citovaných rozprávkach fungovala ako dejový hýbateľ, dynamický vzruch, stavajúci postavy, dokonca aj v momente pokoja, do kontextu permanentného zápasu až do záverečnej konklúzie príbehov. Slovo bolo v štruktúre narácie zapojené v dôležitej binárnej súčinnosti dynamickeho vyrieknutia i pokorného mlčania, udržiavania tajomstva s cieľom chrániť i vyzradenia tajomstva s cieľom navrátiť poriadok (a v konečnom dôsledku spravodlivo potrestať vinníkov). Takáto exponencia funkcie slova vo folklórnom prostredí ako jedného z najdôležitejších aktantov daného naratívneho typu celkom pochopiteľne musela odkazovať na zžitú ľudovú predstavu o magickej moci, ktorou slovo v medziľudskej komunikácii disponuje.

Dosiahnutie šťastného konca, chápané v zmysle spravodlivého víťazstva dobra nad zlom, je momentom, ktorý moderné autorské rozprávky zväčša spája so zachovanou ústnou folklórnou tradíciou. Vývinový posun tohto žánru však prispel k tomu, aby sa záver moderných autorových rozprávok často exponoval ako morálne ponaučenie pre adresáta, zatiaľ čo orálna tradícia si priam žiada, aby bol zlý element spravodlivo (zväčša násilne) potrestaný najmä vyrieknutím slovného súdu a jeho realizovaním. To súvisí s hodnotovým systémom členov orálnych (predpisomných) kultúrnych spoločenstiev a predstavuje neodmysliteľný prvok ich kolektívnej identity verbalizovaný vo väčšine žánrov ústnej ľudovej slovesnosti.

Literatúra

ASSMANN, A. 2001. *Kultura a paměť*. Praha : Prostor, 2001. 320 s.

БЕРЕЗОВИЧ, Е. – ТОЛСТАЯ, С. 2012. Табу. In: *Славянские древности* 5. Ed. С. Толстая. Moskva : РАН, 2012, s. 224-228.

DOBŠINSKÝ, P. [online] *Prostonárodné slovenské povesti*. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/389/Dobsinsky_Prostonarodne-slovenske-povesti-Treti-zvazok/13

GAŠPARÍKOVÁ, V. 2001. Porovnávacie komentáre k jednotlivým rozprávkovým textom. In: *Slovenské ľudové rozprávky 2*. Ed. V. Gašparíková – B. Filová. Bratislava : Veda, 2001, s. 904-1053.

GÁBOR, Ľ. 2016. Agonistický tón ako charakteristická črta ľudovej rozprávky. Komparácia vybraných textov slovenskej a českej tradície. In: *Performativita váleek a konfliktů*. Ed. L. Jungmannová. Praha : Akropolis, AV ČR, 2016, s. 11-21.

GÁBOR, Ľ. 2016. Iniciácia vo folklórnych rozprávkach – rituálna fikcia a fiktívny rituál“. In: *Tváre (ne)reality v literatúre*. Ed. Ľ. Gábor. Banská Bystrica : FF UMB, 2016, s. 182-195.

МЕЛЕТИНСКИЙ, Е. 1988. Сказки и мифы. In: *Мифы народов мира*. Moskva : РАН, 1988, s. 441-444.

ONG, J. W. 2006. *Technologizace slova*. Praha : Karolinum, 2006. 238 s.

RÚFUS, M. 1989. *Kniha rozprávok*. Bratislava : Mladé letá, 1989. 143 s.

Slovenské ľudové rozprávky 2. 2001. Ed. V. Gašparíková – B. Filová. Bratislava : Veda, 2001. 1076 s.

Článok bol napísaný v rámci projektového zámeru ERA-Net Rus Plus „*Jazykové a etnokultúrne procesy späté s tradičnými a netradičnými hodnotami v slovanskom kontexte*“.

Mgr. Ľubomír GÁBOR, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 BRATISLAVA
SLOVENSKO
E-mail: lubomir.gabor@gmail.com

AKO PREKLADÁ STROJ FRAZEOLOGIZMY?

Juraj Glovňa

HOW DOES A MACHINE TRANSLATE PHRASEOLOGICAL UNITS?

Complex translation procedures include translation of phraseological units. The author analyzes the translation of German phraseological idioms into Slovak and vice versa - using Google translator. He concludes that the machine translates mostly linearly (in the literal sense) and is not able to contextually reveal the figurative, metaphorical sense of phraseological units while leading to considerable shifts partly with humorous outcome. Some companies like LINGUATECH have developed technologies (Smart-Analyse™, neural transfer etc.) that successfully solve the problem of translating phraseological idioms

Key words: machine translation, phraseological units, figurative sense, Google, Linguat

Strojový preklad (nem. Maschinelle Übersetzung [MÜ], angl. Machine Translation [MT]) sa stáva nevyhnutnou súčasťou nášho globalizovaného sveta. Čoraz viac sa využívajú preklady textov rozličného druhu. Človek ako živá bytosť s limitovaným fyzickým profilom nezvláda množstvo textov, ktoré treba preložiť, napríklad len v rámci Európskej únie. Na pomoc prichádza počítač, ktorý vďaka sofistikovaným softvérom prekladá rýchlo veľké objemy textov rozličnej proveniencie. Kvalita je však rozličná. Produkujú

sa často nezrozumiteľné texty⁷⁸, ale aj relatívne kvalitné preklady, najmä v ostatnom čase.

Stroj sa stáva integrálnou súčasťou prekladového procesu. Rozhodujúcu úlohu však naďalej zohráva človek. Výsledkom strojového prekladu sú síce kvantá textov preložené takmer synchronne (simultánne), ide však o „surové“ texty, ktoré treba upraviť do finálnej podoby. Úspech zaznamenávajú softvérové programy, špecializované na preklad „úžitkových“ odborných textov, napríklad z medicíny, práva, automobilového priemyslu, rozličné návody a pod.

Stroj prekladá v princípe v syntaktickej postupnosti na horizontálnej osi *slovo za slovom*. Ak ide o jednovýznamové slová, preklad zo sémantického hľadiska je vydarený. Problémy nastávajú, ak má stroj preložiť viacvýznamové slová alebo obrazné, metaforické spojenia. Nevie identifikovať kontext a v ňom správny význam. Medzi zložité translačné procedúry patrí *preklad frazeologických jednotiek*. V referáte analyzujeme preklad nemeckých frazém do slovenčiny, prípadne opačne, pomocou prekladača *Google*⁷⁹, ktorý je všeobecne prístupný každému.

V našej jazykovednej tradícii sa za základnú vlastnosť frazémy pokladá práve *obraznosť* (Mlacek, 1984, s. 34). Má rozličné stupne, na základe ktorých sa frazémy tradične klasifikujú. Medzi frazeologické zrasty, zrasteniny patria také frazémy, ktorých obrazný význam sa nedá odvodit' z významu jednotlivých slov. Preto pri lineárnom preklade spojenia *slovo za slovom* sa význam posúva, respektíve sa stáva nejasný, prípadne absurdný. Nemecká frazéma *jmdn. durch den Kakao ziehen* vyjadruje význam „niekoho

---

⁷⁸ V nemeckej odbornej literatúre označované niekedy ako *Kauderwelsch*, čo označuje nezrozumiteľnú reč, pôvodne označujúcu rétorománsky jazyk v oblasti Chur (nárečovo Kauer) alebo súvisiacu s rečou podomových obchodníkov (Kauderer). Bližšie KLUGE (1999, s. 434).

⁷⁹ Dostupné na: <https://translate.google.com/?hl=sk>

zosmiešniť, vysmiať“⁸⁰. Stroj danú frazému prekladá doslovné, čím sa stáva v slovenskom texte nezrozumiteľnou: VT⁸¹: *Der Schaffner merkte nicht, dass ihn die Reisenden durch den Kakao zogen.*

SP: Vodič si neuvedomil, že ho cestujúci *pretiahli cez kakao*.

AP: Sprievodca nepostrehol, že si cestujúci urobili z neho žart.

Iný príklad:

VT: *Umut Kekilli wird von seiner Ex Natascha Ochsenknecht ganz schön durch den Kakao gezogen. Ob der Deutsch-Türke verletzt ist?*

SP: Umut Kekilli *je* ťažko *vytiahnutá* jeho ex Natascha Ochsenknecht *cez kakao*. Či je nemecký Turk zranený?

Ide o typickú modernú frazému, ktorá nemá v slovenčine adekvátny ekvivalent. Podobne nové je v nemeckom jazyku spojenie *Igel in der Tasche haben*, vyjadrujúce „lakomosť“, „skúposť“. Táto frazéma v doslovnom preklade nie je pre slovenčinu typická, dá sa však zo širšieho kontextu vyrozumiť:

VT: *Der Staat mit seinem Bärenhunger sieht nur den Goldesel in dir. Hat selbst'n Igel in der Tasche...*

SP: Štát s jeho hladu hladom vidí len zlata v tebe. *Má vo vrecku ježko...*

AP: Štát so svojím vlčím hladom vidí v tebe iba zlaté teľa. Sám však neochotne siaha do svojho vrečka...

---

⁸⁰ Duden 11 (1992) vysvetľuje archisému takto: Bei »Kakao« handelt es sich wahrscheinlich um einen verhüllenden Ausdruck für »Kacke«, so daß die Wendung als »jmdn. durch die Kacke (= Kot, Dreck) ziehen« aufzufassen ist (s. 368).

⁸¹ V štúdiu používame skratky: VT = východiskový text, SP = strojový preklad, AP = preklad autora štúdie.

Popri frazémach, ktoré sú typické pre konkrétny jazyk a ktoré sú v ňom idiolektálne zakotvené, sú vo frazeologickom fonde *internacionalizmy*, viažuce sa na konkrétne historické obdobie alebo konkrétny kultúrny zdroj. Spojenie *Der Berg kreiβte und gebar eine Maus* pochádza z antiky, objavilo sa už v texte Horácia⁸². Slovenským ekvivalentom je *Vajatali hory, porodili myš* [bolo veľa rozruchu pre bezvýznamnú vec]. Obe frazémy obsahujú dnes už zriedkavé slovesá *kreiβen* (= in Geburtswehen liegen) a *vajatať* (= blížiti sa k pôrodu, rodiť). Keďže stroj nepozná ekvivalent, prekladá frazému doslovne, čím vznikajú úsmevné prekladové riešenia:

VT: Jim: Was die Politiker mal wieder alles ändern wollten. Und nun müssen doch wieder andere die Zeche zahlen. -

John: Ja, ja - *der Berg kreiβte und gebar eine Maus*.

SP: Jim: Čo politici chcú všetko znova zmeniť, a teraz ostatní musia zaplatiť účet znovu. - John: Áno, áno – „*hora vybuchla a porodila myš*“.

V texte sa vyskytujú aj iné verzie prekladu východiskovej frazémy: „*Hory sú roztrhané a na svete prichádza len smiešna malá myš*.“ – „*Horská hlava vybuchla a porodila myš*; – *Hora štekala a niesla myš*.“

Kultúrno-nábožensky je podmienená frazéma *Das geht auf keine Kuhhaut*⁸³ s archisémou „nevídané“, „ne-

---

⁸² Röhrich, L. (1994) uvádza: Schon Phädrus gebrauchte die Wndg. in einer Fabel, dann auch Horaz: „parturiunt montes, nascetur ridiculus mus“ (Ars Poetica). Bei Luther heißt es *Die Berge gehen schwanger, und wird eine Maus daraus*; er meint damit ungeheure Anstrengung, der der Erfolg nicht entspricht (s. 174).

⁸³ Duden 11 (1992): Die Wendung geht auf die mittelalterliche Vorstellung zurück, dass der Teufel einem Sterbenden dessen Sündenregister

slýchané“, ktorá nemá v slovenčine frazeologický ekvivalent, ale možno ju preložiť podľa kontextu spojením *to presahuje všetky medze*. Translator Google prekladá takto:

VT: *Seine Gemeinheiten gehen auf keine Kuhhaut.*

SP: Jeho zlomyseľnosť sa netýka žiadnej hovädzieho dobytky.

AP: Jeho zlomyseľnosť presahuje všetky medze.

Kultúrne pozadie má aj obrazné spojenie *Urobiť niekomu medvediu službu*, frekventované aj v iných európskych jazykoch. Základný význam je „v úsilí pomôcť, urobiť zle“. Translačný softvér Googlu však nemá v programe zakódovaný slovenský ekvivalent za nemecké *Bärendienst*, iba významový opis „urobiť zle“. Preto sa hojne objavujú tieto štruktúry s istými variáciami:

VT: *Dadurch, dass sie den Polizisten erzählte, sie hätte am Steuer gesessen, hat sie mir einen Bärendienst erwiesen.*

SP: Keď som povedala polícii, že bola na volante, urobila mi zlú úlohu.

AP: Tým, že povedala polícii, že sedela za volantom, **urobila mi medvediu službu**.

Iné príklady:

VT: *Wenn dieser Jemand mir aber helfen wollte, hatte er mir einen Bärendienst erwiesen.*

SP: Ale keby mi niekto chcel pomôcť, urobil mi zlomyseľnosť.

VT: **Ein Bärendienst** ist eine Gefälligkeit, auf die man trotz bester Absichten des Bärendienstleisters getrost verzichten kann. Wieso?

---

auf einem aus Kuhhaut gefertigten Pergament vorhält. Es zeugt von besonderer Schlechtigkeit, wenn die Übeltaten noch nicht einmal auf einer großen Kuhhaut Platz finden... (s. 423).

SP: Nesprávna služba je láskavosť, ktorú možno bez najlepších zámerov poskytovateľa medených služieb bez obáv urobiť. Prečo?

Frazémy si v materinskom jazyku osvojujeme podvedome ako celok, podobne ako slová, a to formu spolu významom (obraznosťou). Nemusíme poznať presný lingvistický pôvod, výklad na to, aby sme daný frazeologizmus použili správne a funkčne. Používatelia slovenčiny vedia, že *vyjsť na psí tridsiatok* znamená „stratiť majetok, všetky hmotné prostriedky“. Nemeckú frazému *auf den Hund kommen* translátor prekladá takto:

VT: *Unter seiner Leitung ist Firma auf den Hund gekommen.*

SP: Pod jeho vedúcou spoločnosťou prišiel na psa.

AP: Pod jeho vedením sa dostala firma na psí tridsiatok.

Nemci takisto vedia, že spojenie *wissen, wo Barthel den Most holt* znamená „poznať všetky triky, ťahy“. Stroj uvedené spojenie však prekladá doslovne (a pritom nesprávne: Most ≠ nutnosť), čo spôsobuje v cieľovom jazyku nedorozumenie:

VT: Mein Freund kann uns bestimmt in der Sache helfen, *der weiß, wo Barthel den Most holt.*

SP: Môj priateľ nám určite môže pomôcť v tejto veci, kto vie, kde Barthel získa nutnosť.

Medzi zrasteniny patria aj jednoslovné metafory typu *Sackgasse* = slepá ulica. Vznik tohto kompozita v nemčine bol motivovaný iným obrazom (ulica v podobe vreca, z ktorého sa nedá vyjsť). Preto správnym prekladom je ekvivalent *slepá ulica*, ktorý však náš translátor prekladá mystériózne:

VT: *Sackgasse* bedeutet, dass sie nur einen Zugang hat.

SP: **Mŕtvý koniec** znamená, že má iba jeden prístup.

K tomuto typu obrazných kompozít patrí aj *Esel-sbrücke* vo frazéme *Einem eine Eselsbrücke bauen* s archisémou „jednoduchá pomôcka pri riešení ťažkých vecí“.

VT: Ich muss mir *eine Eselsbrücke bauen*, sonst vergesse ich das wieder.

SP: *Musím postaviť somáre*, inak to zabudnem.

Záhadou ostáva, ako sa dopracoval softvér k prekladu *osmanský most*:

VT: *Eine Eselsbrücke hilft, sich Dinge zu merken, die sich beharrlich der Erinnerung entziehen. Aber was haben Esel damit zu tun? Verfügen die etwa über ein besonders gutes Gedächtnis?*

SP: **Osmanský most** pomáha zapamätať veci, ktoré vytrvalo uniknú pamäti. Ale čo s tým majú osli? Majú obzvlášť dobrú pamäť?

Kultúrnošpecifické sú všetky frazémy, v ktorých sa objavujú mená z nemeckej histórie a ktoré tematizujú dejinné udalosti. V softvérovom programe Googlu je už dobre zabudovaný mechanizmu na transfer mien v identickej podobe, uplatňuje sa tu princíp *empruntu* (Glovňa, 2017, s. 211). Prirodzene, forma aj význam takýchto nemeckých frazém v slovenskom prostredí nemusia byť zrozumiteľné. Napríklad v Nemecku populárny pruský maršál Blücher z čias oslobodzovacích vojen reprezentuje odvahu a rozhodnosť.

VT: *In der zweiten Halbzeit gingen die Spieler ran wie Blücher.*

SP: V druhej polovici hráči prebehli ako Blücher.

Inú skupinu ťažko preložiteľných frazeologizmov tvoria ustálené obrazné prostriedky, ktoré sa utvárali s konkrétnom historickom období, stali sa populárnymi, majú však výrazný slangový a zároveň aj značne expresívny ráz.

V čase študentskej revolty v roku 1968 vznikali v Berlíne tzv. *Sponti-Sprüche*. Sú to pôvodné príslovia a frazémy, ktoré sa provokatívne upravovali a šíрили sa v médiách aj prostredníctvom grafitov. Väčšina z nich vznikala ako číry prejav radosti z hry s jazykom, iné mali politický podtext. Pre svoj výrazne expresívny (často vulgárny) ráz nie sú zachytené v súčasných nemeckých slovníkoch. Spevák Roger Cicero⁸⁴ v piesni *Das ganze Leben ist ein ZOO* využíva spojenia na vyjadrenie veľkého údivu, prekvapenia (archiséma: to azda ani nie je možné) typu:

Ich glaube, mein Hamster bohntert [SP: Myslím, že môj škrečok je zakorenené], ***Du glaubst, dein Schwein pfeift*** [SP: Myslíte si, že vaše ošípané pičí], ***Du glaubst, ditritt 'n Pferd mit Brille*** [SP: Myslíš si, že kopáš koni s okuliarmi], ***Du sagst, da wird der Wal zur Blaumeise*** [SP: Hovoríte, že veľryba sa zmení na modrú], ***Du sagst, dass ist zum Mäuse melken*** [SP: Hovoríte, že ide o mliečne myši].⁸⁵

Ak sa pozrieme na **preklad textov zo slovenčiny do nemčiny**, zistíme podobnú situáciu. Slovenské zrastniny stroj prekladá neadekvátne. Výsledkom sú často absurdné preklady. Napríklad slovenskú frazému *vytrieť niekomu kocúra*, ktorej etymologická motivácia je synchronne nezrozumiteľná aj Slovákom, translátor Google prekladá takto:

VT: *Susedke podomoví predavači už viackrát vytreli kocúra.*

---

⁸⁴ Roger Marcel Cicero (1970 – 2016) bol nemecký džezový a popový hudobník.

⁸⁵ Uvádzame ďalšie synonymné výrazy k *Ich glaube, mein Hamster bohntert*: *Ich glaube, mich knutscht mein Elch* [SP: Myslím, že moja losa sa snoguje], *Ich glaube, mich rammt ein Rotkehlchen* [SP: Myslím, že ma ozdobia], *Ich glaube, mein Hund spielt Halma* [SP: Myslím, že môj pes hrá Halma].

SP: Die Küche ist von der Küche bis zum Kochen.

V preklade pranostiky sa objavuje anglické kolokviálne spojenie:

VT: *K 6. februáru sa viaže parémia Valent žení vtáčence.*

SP: Am 6. Februar ist Valentine's Birthday Bird geboren.

Stroj úsmevne prekladá aj text o gajdách:

VT: *Gajdy sú ľudový hudobný nástroj pozostávajúci z pis-kora a koženého mecha. Keď chceme vyjadriť, že je niekomu oblečenie priveľké a nesedí mu, povieme, že to na ňom visí ako gajdy.*

SP: Gajdy sind ein Volksmusikinstrument, das aus einem Funken und einem Ledermecha besteht. Wenn wir sagen wollen, dass jemandes Kleidung zu groß ist und nicht hineinpasst, sagen wir, *es hängt daran wie Schwule*⁸⁶.

Jazyk stelesňuje ľudskú inteligenciu. Má jasné systé-
movo a štruktúrne usporiadané gramatické pravidlá na to,
aby sme správne používali jazyk v komunikácii. V rámci
týchto pravidiel je veľký priestor pre flexibilitu a spontán-
nosť. Objavujú sa idiosynkratické a nejednoznačné prvky,
viacvýznamové slová a homonymné gramatické štruktúry,
ktoré sú obohatením komunikácie a s ktorými ľudská inte-
ligencia nemá problém. Stroju to však pripravuje často ne-
riešiteľné situácie. Chýba mu humánna inteligencia pocho-
piť zmysel a fungovanie jazyka. Je v ňom iba to, čo tam
vloží človek. Aktuálnou úlohou pri zhotovovaní softvérov
je **uložiť** na základe štatistického spracovania paralelných

---

⁸⁶ Nemecký preklad znamená: Visí na tom [správne: na ňom] ako teplý (= homosexuál). Por. KLUGE (1999, s. 752): **schwul** Adj. erw. fach. 'homosexuell' (< *17. Jh., Bedeutung < 20. Jh.). Ältere Variante von *schwül*. Die Bedeutungübertragung wie in *warmer Bruder*). Podobne stroj prekladá aj parémiu *Aké husle, taký zvuk; aké gajdy, taký huk* = (SP) Welche Geige, so ein Geräusch; Was schwul, so ein huh.

humánných prekladov do translátora frazémy a iné ustálené obrazné prostriedky **ako komplexné celky**, ktorým sa v procese prekladu priradia adekvátne ekvivalenty⁸⁷.

Z analýzy vyplýva, že internetový prekladač Google nedisponuje zatiaľ takýmto mechanizmom, produkuje menej kvalitné texty ako niektoré iné translátory (napríklad Lingenio⁸⁸, ktorý však nemá v systéme zakomponovaný slovenský jazyk).

Napriek tomu možno skonštatovať, že vývin strojového prekladu napreduje dramaticky rýchlo. Strojový preklad pomocou osobného translátora (Personal Translator) s technológiou SmartTranslation™-Technologie⁸⁹ prekladá texty z nemčiny do angličtiny obdivuhodne kvalitne a to aj vďaka novo vyvinutej technológii neuronálneho transferu, pomocou ktorého sa pomerne presne identifikuje širší (aj) nadvetný kontext a v jeho rámci sa zisťuje spájateľnosť (sémantická kompatibilita a kolokabilita) slov. Na základe štatistického vyhodnotenia stroj potom preloží napríklad viacvýznamové (homonymné) slovo správne:

VT1: *Ich kann mich noch an **dieses Gericht** erinnern. Es hat die Klage meiner Firma auf Entschädigung abgewiesen.*

SP (konvenčný softvér): I can still remember this **court**. It has rejected the complaint of my company on reimbursement.

---

⁸⁷ Vidíme tu analógiu s prekladateľskou praxou, v ktorej sú tieto možnosti: 1. ekvivalentom je identická frazéma vo forme aj v obsahu (obraznosti), 2. inou formou sa vyjadruje ten istý obraz (tá istá obraznosť), 3. bezekvivalentnosť, keď význam treba opísať.

⁸⁸ Dostupné na: <https://www.translate.eu/>; <https://lingenio.de>

⁸⁹ Dostupné na: <https://www.lingueatec.de/en/translation/personal-translator-net-20/>.

SP (Personal Translator Linguattec): I can still remember this **court**. It has rejected the complaint of my company on reimbursement.

VT2: *Ich kann mich noch an **dieses Gericht** erinnern. Es war eines dieser Gerichte aus der Küche der Balkanländer, mit Gemüse und Knoblauch.*

SP (konvenčný softvér): I can still remeber **this court**. It was one of these **courts** from the kitchen of the Balkan States with vegetables and garlic.

SP (Personal Translator Linguattec): I can still remember this **dish**. It was one of these **dishes** from the kitchen of the Balkan States with vegetables and garlic.⁹⁰

Na tomto princípe neuronálnej analýzy a syntézy sa dajú – ako uvádza firemný text - odhaliť aj frazémy. Ako príklad uvádza firma Linguattec tieto prekladové riešenia:

VT: *Er **hat alle Hebel in Bewegung gesetzt**, um die Stelle zu bekommen.*

SP (Google): Vynaložil maximálne úsilie na to, aby získal túto prácu.

SP (Personal Translator Linguattec): He has done everything possible to get the job.

VT1: *Sei vorsichtig, ein Chef sitzt immer am längeren Hebel!* = Duden: mächtiger, einflußreicher sein als der Gegner]

SP1 (Google): Buďte opatrní, šéf vždy sedí na dlhšej páke!

SP (Personal Translator Linguattec): Be careful, a boss always has the upper hand!

VP2: *Wenn Sie hier den Hebel bewegen, wird die Ventilation aktiviert.*

---

⁹⁰ Uvedené príklady sú podľa: *Neuronaler Transfer*. Dostupné na: <https://www.linguattec.de/uebersetzung/uebersetzungsbeispiele/>.

SP2 (Google): Ak presuniete páčku, vetranie sa aktivuje.
SP (Personal Translator Linguattec): If you move the lever here, the ventilation is activated⁹¹.

V didaktike cudzích jazykov sa presadzuje názor, že cudzí jazyk ovládame vtedy kvalitne, keď dobre ovládame (aktívne aj pasívne) frazeológiu, rozumieme tzv. slovným vtipom („in verbis“) s homonymami a rozličným slovným hračkám. Ukazuje sa, že to platí aj v prípade strojového prekladu. Treba však dodať, že je ilúziou, aby stroj dokázal adekvátne preložiť umelecké dielo, o poézii nehovoriac.

Literatúra

DUDEN. 1992. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Meyers Lexikonverlag, 1992. 864 s.

GLOVNÁ, Juraj. 2015. *Frazeológia*. Nitra: Filozofická fakulta UKF, 2015. 104 s.

GLOVNÁ, Juraj. 2017. Vlastné mená osôb v strojovom preklade. In: *Mýliť sa je ľudské (ale aj strojové)*. Ed. D. Munková – J. Vaňko a kol. Nitra : Filozofická fakulta UKF, 2017, s. 209-221.

KLUGE. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Edit. E. Seebold. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 1999. 922 s.

MLACEK, Jozef. 1984. *Slovenská frazeológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 159 s.

---

⁹¹ Uvedené príklady sú podľa: *SmartAnalyse™ kann Idiome und Redewendungen richtig auflösen*. Dostupné na: <https://www.linguatec.de/uebersetzung/uebersetzungsbeispiele/>. Príklady na preklad Googlom sú naše.

RÖHRICH, Lutz. 2004. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. A - Hampelmann. 7. vyd. Freiburg – Basel – Wien : HERDER spektrum, 2004. 638 s.

Prof. PhDr. Juraj GLOVNĀ, CSc.
Univerzita Konštantína Filozofa
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Štefánikova 67
949 01 NITRA
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
E-mail: jglovna@gmail.com

KOMUNIKAČNÉ KONCEPCIE TELEVÍZNYCH RELÁCIÍ ŽÁNRU REALITY TV

Veronika GONDEKOVÁ

COMMUNICATION CONCEPTS OF TELEVISION PROGRAMMES OF REALITY TV GENRE

The study explores comparative analysis of communication concepts of particular genre forms of reality TV. Communication concept is communication approach by which the communicator tries to reach their goal. In the study we will analyse and compare communication concepts of 5 television programmes of reality TV genre. The aim of the study is to clarify structure and nature of communication concept of analysed programmes.

Key words: communication concept, communication tools, reality TV, persuasive techniques, arguments, stereotypes

Úvod

Cieľom príspevku je komparatívna analýza piatich relácií žánru reality TV, ktoré predstavujú jej päť žánrových foriem. Analyzujeme ich komunikačné koncepcie, ktoré sú v mediálnom komunikáte realizované prostredníctvom komunikačných nástrojov (persuazívne techniky, argumenty, stereotypy).

Výskumnú vzorku príspevku tvorí päť relácií, z ktorých analyzujeme po tri epizódy. Ide o relácie *112*, *Sladký život*, *Farma*, *Zámena manželiek* a *V siedmom nebi*. Každá z relácií predstavuje jednu zo žánrových foriem reality TV: reality-magazín, docu-soap, reality game-show, reality-séria a filantropické relácie.

Vymedzenie pojmov

Komunikačná koncepcia je komunikačný prístup, ktorým sa komunikátor snaží dosiahnuť svoj cieľ (pod. aj Odaloš, 2016, s. 229). V mediálnom komunikáte sa realizuje prostredníctvom komunikačných nástrojov. Tie môžu byť trojaké, a to persuzívne techniky, argumenty a stereotypy. Persuzívnu techniku definujeme ako „špecifický spôsob, ktorý používame pri presvedčaní ľudí“ (Odaloš – Šedovičová, 2016, s. 48).

Argumentom je tvrdenie, ktoré podopiera tézu, a dokazuje tak jej pravdivosť (Klapetek, 2008, s. 152). Argument je prostriedkom presvedčania (Dolník, 2013, s. 322). Za jeho významnú vlastnosť považujeme subjektívnu dôležitosť (Šerkovin, 1977, s. 151).

Stereotypy definujeme ako „predstavy, názory a postoje, ktoré určité skupiny ľudí prechovávajú voči iným skupinám (heterostereotypy) alebo k sebe samým (autostereotypy)“ (Darulová – Košťalová, 2010, s. 53). Stereotypy sa prenášajú z generácie na generáciu a sú rezistentné voči zmene. Vyznačujú sa dlhou trvácnosťou, stabilitou a sú ťažko odstrániteľné. Ide o javy emotívneho charakteru. Stereotypy označujeme za štandardizované úsudky istého kolektívu o veciach, o sebe a o iných, ktoré vždy nezodpovedajú skutočnosti. Sledované stereotypy slúžia ako opora pri usudzovanom akte a počíta sa s nimi pri presvedčaní (Dolník, 2013, s. 323-324).

Charakter komunikačných nástrojov určuje charakter komunikačnej koncepcie ako celku. Komunikačná koncepcia môže byť dvojaká. Persuzívno-komunikačná koncepcia obsahuje komunikačné nástroje, ktorými sa komunikátor snaží presvedčať. Naopak, manipulačno-komunikačná koncepcia obsahuje komunikačné nástroje, ktorých primárnou úlohou je manipulovať.

V príspevku sa zameriavame na oblasť televíznych relácií žánru reality TV. Pojem reality TV podľa P. Mikuláša zastrešuje „produkčne pomerne nenáročné nehrané programy, či už s rámcovým scenárom, alebo bez neho, ktoré si robia nárok zobrazovať ľudí v skutočných situáciách, s prinajmenšom čiastočnými zábavnými cieľmi“ (Mikuláš, 2011, s. 66).

Charakteristickými znakmi reality TV sú nízke náklady na výrobu a flexibilný formát, ktorý možno adaptovať v rôznych krajinách (Mikuláš, 2007, s. 92). Ide o mediálne produkty, ktoré vytvárajú vlastnú verziu reality. Tú môžeme označiť ako mediálnu realitu. Mediálna realita nie je zrkadlovým odrazom skutočnosti. V procese transformácie do svojho obsahu pridáva niečo navyše, a zároveň niektoré mediované obsahy oberá o určité informácie. Mediálna realita selektuje informácie na základe procesov ako *gate keeping*, *agenda setting* a pod. Takáto realita nemôže byť objektívna (v zmysle objektívnosti skutočnej reality), pretože musí obsahovať určitú mieru fiktívnej imaginácie, ktorá je najmenej nápadná pri komunikátoch s charakterom priamej mediácie reality (reality dokumenty, docu-soap, a pod.). Mediálna realita nie je ničím pôvodným v porovnaní so skutočnou realitou a z tohto hľadiska je len niečím sekundárnym, čomu by nikdy nemal byť priznaný status autonómnosti (Mikuláš, 2007, s. 85-88).

Podľa J. Rusnáka sú televízne relácie žánru reality TV zosobením straty hranice medzi verejným a intímnym priestorom (Rusnák, 2006, s. 54). O strate hraníc a mantinelov vo vzťahu k tomu, čo je verejné a čo intímne hovorí aj E. Moravčíková, ktorá poukazuje na vzostup relácií akcentujúcich utrpenie, vysmievajúcich sa z nedokonalostí iných či majúcich sexuálny podtón (Moravčíková, 2013, s. 56-57). V televíznych reláciách žánru reality TV často dominuje emocionálna informácia nad faktom (Rusnák, 2013, s. 112-113).

Žáner reality TV obsahuje rôzne druhy relácií. P. Mikuláš rozlišuje 4 žánrové podoby reality TV (reality-magazín, reality-séria, reality game-show a docu-soap), my pracujeme s pojmom žánrová forma a k Mikulášovmu rozdeleniu pridávame ešte jednu žánrovú formu – filantropické relácie.

Tab. 1 Žánrové formy
Zdroj: Vlastné spracovanie.

Názov relácie	Žánrová forma	Charakteristika relácie
112	Reality-magazín	ukazovať divákovi zaujímavé témy zo skutočného života, dramatisácia odvekého súboja dobra a zla a kontrastovanie pozitívnych a negatívnych ľudských vlastností
Sladký život	Docu-soap	melodráma, v ktorej neúčinkujú herci, ale reálni ľudia v skutočných pozíciách, a ktorá nefabrikuje vymyslené príbehy, ale zameriava sa na bežný, každodenný život
Farma	Reality game-show	komerčné zábavné programy, ktoré majú primárne súťaživý charakter, protagonistami sú cielene vyberané extrovertné typy
Zámena manželiek	Reality-séria	zobrazovanie reality na základe reakcií aktérov na nerovnovážny stav, aktérmi sú skutoční ľudia, zväčša v prirodzenom prostredí, ktorí sú konfrontovaní s experimentálnymi podmienkami
V siedmom nebi	Filantropické relácie	zobrazujú realitu, takú akou je pre účinkujúcich, zobrazované sú ťažké príbehy ľudí, ktorí majú nejaký veľký zdravotný, sociálny či finančný problém, alebo prežili niečo mimoriadne

92

Analýza výskumného materiálu

Komunikačná koncepcia je v mediálnom komunikáte realizovaná prostredníctvom komunikačných nástrojov, ktorými sú persuzívne techniky, argumenty a stereotypy. Komunikačné nástroje ako výstavbové prvky komunikačnej koncepcie majú veľký vplyv na jej celkový charakter.

⁹² Podľa Mikuláš, 2011.

V štyroch z piatich analyzovaných relácií sa nachádza persuzívna technika konštrukcie reality. Ide o persuzívnu techniku vzťahu k realite, ktorá má manipulačný charakter. Ten vyplýva z toho, že médium v reláciách (*Farma*, *V siedmom nebi*, *Zámena manželiek*, *Sladký život*⁹³) aktívne participuje na výrobe mimoriadnych udalostí, ktoré relácia zobrazuje. Filmová skratka je použitá najmä pre potreby zatraktívnenia zobrazovaného materiálu. Do konečného mediálneho produktu sa vyberá vysoko selektovaný materiál, ktorý divákov zaujme. Ide najmä o konflikty medzi účinkujúcimi, intímne scény a pod. Týmto spôsobom televízni tvorcovia vytvárajú vysoko zeditovaný produkt, a to najmä pre naplnenie ekonomických cieľov. Za určitých okolností vytvárajú veľké množstvo obrazov a malé množstvo dôležitých udalostí. V takomto prípade dochádza k zosilneniu editorskej prítomnosti a zatraktívneniu výsledného mediálneho produktu. Použitím filmovej skratky a iných strihačských postupov tvorcovia relácie vytvárajú mediálnu realitu vlastnú televíznemu produktu (Mikuláš, 2007, s. 86-88).

V relácii 112 nachádzame persuzívnu techniku reprodukcie reality, ktorá má persuzívny charakter. Médium aktívne neparticipuje na výrobe mimoriadnych udalostí, ktoré relácia zobrazuje. Filmová skratka sa využíva najmä z objektívnych dôvodov. Ide o typ persuzívnej techniky vzťahu k realite. Táto persuzívna technika má na charakter komunikačnej koncepcie ako celku značný vplyv.

Persuzívne techniky obyčajní ľudia, celebrity, experti a krásni ľudia priamo súvisia s účinkujúcimi v reláciách. Už z definície televíznych relácií žánru reality TV vyplýva, že zobrazujú reálnych, skutočných, obyčajných ľudí v ich každodennom živote. Z tohto rámca sa svojimi

---

⁹³ V tabuľkách sú použité skratky relácií: *Farma* – F, *Zámena manželiek* – ZM, *Sladký život* – SŽ, *V siedmom nebi* – V7N.

účastníkmi vymyká relácia *Sladký život*, ktorá zobrazuje slovenské a české celebrity. Persuazívna technika celebrity sa spája so známymi ľuďmi ako účinkujúcimi v reláciách. Tento druh účinkujúcich má osobitnú funkciu v relácii *V siedmom nebi*, kde známi ľudia vystupujú ako realizátori pomoci.

Pre reláciu *V siedmom nebi* je špecifickou persuazívna technika okruh známych, ktorá spočíva v tom, že moderátor V. Rozboril často na realizáciu pomoci osloví svojich známych a príbuzných, napr. prof. Vladimíra Krčméryho, manželku, dcéru a pod.

Persuazívna technika jednoduché riešenie priamo súvisí so spôsobom, ktorým sa tvorcovia relácií snažia dosiahnuť svoj cieľ. V relácii *Zámena manželiek* to pozorujeme na fakte, že účinkujúci neraz vidia účasť v relácii ako poslednú šancu na záchranu vzťahu. V relácii *112* sa ľudia často obracajú na linku 112 s problémami, ktoré ich priamo neohrozujú na živote.

Persuazívne techniky humor a intenzita sú v mediálnom komunikáte realizované lexikálnymi prostriedkami, napr. „*Ja som poznal asi 300 ľudí, ktorí jedli chlieb a zomreli. Aj mlieko je nebezpečné. Deti pijú mlieko, narastú a zomrú.*“ (112); „*Ja nerozumiem, čo oni vyprávajú. Ja som Slováč ako repa.*“ (F); „*Maruške by na opustenom ostrove stačil len malý kufřík, za to plný šminiek.*“ (ZM).

So stereotypmi súvisí persuazívna technika nálepkovania, ktorá sa realizuje prostredníctvom prezývok účinkujúcich. Účinkujúci sú do relácií vyberaní na základe sociálnych stereotypov.

Tab. 2 Persuazívne techniky
Zdroj: Vlastné spracovanie.

PT priamo súvisiace s účinkujúcimi	Obyčajní ľudia	112, F, ZM, V7N
	Celebrity	F, SŽ, V7N
	Experti	112, F
	Krásni ľudia	F, SŽ
Špecifická pre V7N	Okruh známych	V7N
Priamo súvisí so spôsobom, ktorým sa tvorcovia snažia dosiahnuť svoj cieľ	Jednoduché riešenie	112, ZM
PT vyplývajúce z použitých lexikálnych prostriedkov	Humor	112, F, ZM, SŽ
	Intenzita	V7N, 112
Súvisí so stereotypmi	Nálepkovanie	V7N, F, ZM
PT vzťahu k realite	Reprodukcia reality	112
	Konštrukcia reality	F, SŽ, V7N, ZM

V tabuľke (tab. 3) sme zaznamenali najviac sa vyskytujúce argumenty v rámci analyzovaného materiálu. Zároveň môžeme na príkladoch vidieť, že najviac sú v reláciách zastúpené argumenty nevecného charakteru. Ide o argumenty založené na emocionalite, pátose a chybách v úsudku. Vecná argumentácia, tzv. argumentácia ad rem, je založená na nevyvrátiteľných faktoch (Šerkovin, 1977, s. 152) a v komunikátoch je realizovaná prostredníctvom termínov, ktoré zabezpečujú presnosť a odbornosť a sú zbavené citového a hodnotiaceho zafarbenia (Findra, 2013, s. 258).

Výraznú prevahu vecnej argumentácie nachádzame v relácii 112, čo vychádza z charakteru relácie a žánrovej formy, ktorá zobrazuje realitu úplne nezávislú na existencii média, t. j. médium nevytvára hraničné situácie zobrazované v mediálnom produkte. Ďalším dôvodom prevahy vecnej argumentácie v relácii 112 je fakt, že účastníkmi relácie sú profesionálni záchranári, hasiči a policajti, ktorých môžeme označiť za expertov používajúcich v komunikácii rôzne termíny. Termíny sú aj v komentári, ktorý reláciu diváka sprevádza.

Komentár relácie 112 je vysoko informatívny, obsahuje veľa termínov z medicínskeho prostredia, napr. „*Doktorka Murínová usudzuje, že pacientku je potrebné odvieŕ do nemocnice. Presúvajú ju na nosidlách a ukladajú do stabilizovanej polohy na boku.*“; „*Dvadsaťštyriročná dievča sa nachádza v ebriete – v stave opitosti po požití veľkého množstva alkoholu.*“ Obrazné pomenovania komentár používa len pri navodení atmosféry na začiatku a konci jednotlivých dielov relácie.

Z analyzovaných relácií má najvyšší podiel argumentácie založenej na emóciách relácia *V siedmom nebi*. V tejto relácii nachádzame najviac argumentov ad misericordiam, ktoré sú apelom na milosrdenstvo založeným na emocionálnom pôsobení na rečového partnera alebo publikum (Kraus, 2008, s. 155). Prevalha tohto typu argumentu vychádza z akcentácie utrpenia v relácii⁹⁴, napr. „*Privítajte prosím ženu, ktorá vo svojom živote už prišla o muža, jedného syna a druhého syna. Je to šialený osud. Privítajte Janu.*“

Typ argumentov ad misericordiam sme identifikovali aj v iných reláciách: „*Nočná panoráma mesta pôsobí z diaľky priam idylicky. Ľudia zo sto dvanástky musia každý deň nahliadnuť trochu hlbšie pod povrch. Ale napriek tomu sa vám ho snažíme aspoň čiastočne sprostredkovať.*“ (112); „*Medzitým čaká Mira Jaroša silný zážitok. Prvýkrát stretne jednu dôležitú osobu a neubrání sa dojatiu.*“ (SŽ).

Ďalším typom argumentu s vysokým výskytom bol argument ad personam. Ide o argumenty, ktoré sa zakladajú na osobnom útoky proti oponentovi a na zdôraznení jeho predchádzajúcich chýb a nedostatkov (Kraus, 2008, s. 155). Argument sa nachádza vo viacerých reláciách, napr. „*Spravila som vajička natvrdo. Dáš si? Vyzereáš, že ti chýbajú*“

---

⁹⁴ Pozri Moravčíková, 2013, s. 55-67.

(SŽ); „Necháme si ich ako čerešničky na záver.“ (F); „Mikla, aký otvorený. Možno až príliš...“ (F).

Tab. 3 Argumenty
Zdroj: Vlastné spracovanie.

Vecná argumentácia	Ad rem	112
Nevecná argumentácia, založená na emocionalite, pátose a chybách v úsudku	Ad misericordiam	V7N, ZM, 112
	Ad personam	V7N, ZM, F, SŽ
	Ad hominem	V7N, F, ZM
	Ad bakulium	ZM
	Proton pseudos	ZM, F, SŽ
	Predčasné zovšeobecnenie	ZM
	Post ergo proctor	F, SŽ
	Petito principii	F, SŽ

Jedným zo znakov reality TV je snaha o dekonštruovanie sociálnych a kultúrnych stereotypov v spoločnosti, pričom sa o to snažia zobrazovaním kontrastov a hľadaním podobností medzi rozličnými sociálnymi skupinami (Mikuláš, 2011, s. 119). Dve relácie utvrdzujú stereotypy v rámci zobrazovaného materiálu (112, F) a dve sa snažia stereotypy vo vedomí publika dekonštruovať (V7N, SŽ). V relácii *Zámena manželiek* nachádzame utvrdzovanie aj dekonštrukciu stereotypov, čo súvisí so sériovým charakterom relácie, tzn. experiment sa po navodení rovnováhy končí, život zúčastnených pokračuje obohatený o nové skúsenosti (Mikuláš, 2011, s. 117). To, či relácia pertraktované sociálne a kultúrne stereotypy dekonštruuje alebo utvrdzuje vo vedomí publika, súvisí s komunikačným cieľom žánrovej formy reality TV. Reality-magazín dramatizuje súboj dobra a zla, prostredníctvom ktorého zároveň kontrastuje pozitívne a negatívne ľudské vlastnosti. Docu-soap sa usiluje o ukazovanie reality, čím sa u publika snaží o lepšie pochopenie, socializáciu a toleranciu. Reality game-show exponuje súťaživosť a konflikty medzi súťažiacimi, ktorí sú vyberaní na základe toho, či predstavujú nejaký sociálny alebo kultúrny stereotyp. Reality-séria sa snaží o odkrytie

sociálnych a psychologických mechanizmov, ktoré tvoria vzťahy v zúčastnených rodinách. Zároveň tento materiál poskytuje návod k stereotypizácii sociálnych tried v spoločnosti (Mikuláš, 2011, s. 119).

Tab. 4. Stereotypy
Zdroj: Vlastné spracovanie.

112	utvrdzovanie	Všetci ľudia žijúci na ulici sú kriminálnici, narkomani a pod.
Zámena manželiek	dekonštrukcia	Rómovia sú len neprispôsobiví.
	utvrdzovanie	Alkoholici sú násilníci.
V siedmom nebi	dekonštrukcia	Hendikepovaní ľudia nie sú schopní toho čo zdraví.
Sladký život	dekonštrukcia	Známi ľudia majú „sladký“ život.
Farma	utvrdzovanie	Účastníci sú vyberaní na základe sociálnych stereotypov.

Záver

Na záver môžeme konštatovať, že relácia 112 má persuazívno-komunikačnú koncepciu. Persuázivny charakter komunikačnej koncepcie relácie vychádza z persuazívnej techniky reprodukcie reality a prevažujúcej argumentácii ad rem. Argumentácia ad misericordiam je použitá v špecifických situáciách, napr. pri komunikácii s dieťaťom alebo so starým človekom. Relácie *Zámena manželiek*, *Farma*, *V siedmom nebi* a *Sladký život* majú manipulačno-komunikačnú koncepciu. Manipulačný charakter komunikačnej koncepcie vychádza z persuazívnej techniky konštrukcie reality a argumentácii založenej na emóciách.

Stereotypy sa všetky relácie snažia dekonštruovať, a to na základe dominantného efektu žánrovej formy reality TV (podľa Mikuláš, 2011). Dekonštrukcia stereotypov sa však darí len trom reláciám (*Zámena manželiek*, *V siedmom nebi*, *Sladký život*).

Zoznam bibliografických odkazov

DARULOVÁ, Jolana. – KOŠTIALOVÁ, Katarína. 2010. *Multi-kultúrnosť a multietnicita*. Banská Bystrica : Univerzita Matejka Bela, Ústav vedy a výskumu, 2010. 274 s.

DOLNÍK, Juraj. 2013. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : VEDA, 2013. 432 s.

FINDRA, Ján. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta, 2013. 319 s.

KLAPETEK, Milan. 2008. *Komunikace, argumentace, rétorika*. Praha : Grada, 2008. 256 s.

KRAUS, Jiří. 2008. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha : Karolinum, 2008. 172 s.

MIKULÁŠ, Peter. 2007. Realita, mediálna realita a realita reality TV. In: *(Ko)mediá. Monografia odborných a vedeckých štúdií*. Ed. K. Fichnová. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 77-96.

MIKULÁŠ, Peter. 2011. *Reality TV*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS. 179 s.

MORAVČÍKOVÁ, Erika. 2013. *Vybrané megatrendy v súčasnej mediálnej zábave*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 116 s.

ODALOŠ, Pavol – ŠEDOVIČOVÁ, Simona. 2016. Manipulations et persuasion dans les spots publicitaires français et slovaques. In: *Cudzie jazyky a kultúry v teórii a praxi. Foreign languages and cultures in theory and practise*. Eds. E. Höhn – P. Poliak. Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici, 2016, s 47-64.

ODALOŠ, Pavol. 2016. Teleshoppingová reklama ako manipulačno-komunikačná koncepcia. In: *Dyskurzy trzeciego tysiąclecia III*. Eds. B. Afeltowicz – E. Pajewska. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, s. 223-230.

RUSNÁK, Juraj. 2006. Reality show ako karneval postmoder-
ného veku. In: *Universitatis : revue Masarykovy univerzity
v Brně*, 39, č. 3, s. 51-56.

RUSNÁK, Juraj. 2013. *Homo popularis: homomedialis? Pop-
kultúra v elektronických médiách*. Prešov : Filozofická fakulta
Prešovskej univerzity v Prešove. 140 s.

ŠERKOVIN, Jurij Aleksandrovič. 1977. *Psychologické prob-
lémy masových informačných systémov*. Praha : Novinář, 1977.
191 s.

Pramene

112. [online] *youtube.com*.

Dostupné na: <<https://bit.ly/2PQhI7L>> [Cit. 2018-06-16]

Farma.[online] *videoarchiv.markiza.sk*.

Dostupné na: <<https://bit.ly/2O3uyxJ>> [Cit. 2018-06-16]

Sladký život. [online] *joj.sk*.

Dostupné na: <<https://bit.ly/2yEkj5>> [Cit. 2018-06-16]

V siedmom nebi.[online] *jojfamilj.blesk.cz*. Dostupné na:

<<https://bit.ly/2yrWRkA>> [Cit. 2018-06-16]

Zámena manželiek.[online] *videoarchiv.markiza.sk*. Dostupné
na: <<https://bit.ly/2SbJ4Hj>> [Cit. 2018-06-16]

Mgr. Veronika GONDEKOVÁ

Univerzita Mateja Bela

Filozofická fakulta

Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Tajovského 51

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

SLOVENSKO

e-mail: veronika.gondekova2@umb.sk

OD MOWY MIŁOŚCI DO JĘZYKA NIENAWIŚCI. O KOMUNIKACJI JAKO OBSZARZE KONFLIKTU WARTOŚCI W *CIEMNO, PRAWIE NOC* JOANNY BATOR

Ewa Górecka

FROM LOVE SPEECH TO HATE SPEECH. ABOUT COMMUNICATION AS AN AREA OF CONFLICT OF VALUES IN *DARK, ALMOST NIGHT* BY JOANNA BATOR

The subject of interest is the way the language of the novel contributes to the grotesque vision of Polish reality as well as rhetorical devices which are used to create love and hate speech within the framework of the poetics of satire and aesthetics of kitsch. Thus, the polyphony of language reveals a polyphony of opinions and axiology.

Key words: language, rhetoric, grotesque, modern culture, Poland, axiology

Prozę Joanny Bator wyróżnia współwystępowanie powagi i śmieszności. Pisarka wykazuje niezwykłą umiejętność obserwowania otaczającego ją świata (Wilk, 2009, s. 157), niezależnie od tego, czy jest to rodzima rzeczywistość, czy są to odległe krainy oraz kultury. Obserwacje te prowadzą do interesujących wniosków odnoszących się do kultury i kreowania barwnych, pełnych dowcipu oraz ironii obrazów (Alichnowicz, 2010, s. 131), odsłaniających meandry współczesnego świata. Bator, wychowana w czasach PRL-u, świadoma kulturowo dzięki wykształceniu⁹⁵ i podróżom, wykazuje zainteresowanie

---

⁹⁵ Jest z wykształcenia jest kulturoznawczynią i filozofką.

polską rzeczywistością współczesną (Nowacki, 2009, s.17). Przyglądanie się jej zaowocowało oryginalnymi wyobrażeniami wolnymi od patriotyzmu lokalnego i sentymentalizmu, ujawniającymi dystans oraz poczucie humoru. Wymienione tu cechy stosunku autorki do ojczyzny wyraźnie korespondują z postawą, która implikuje groteskowość. Jest ona przez niego uznana za strukturę wyrosłą z odczucia obcości (Kayser, 2003, s. 24). Rodzima rzeczywistość, znana i oswojona, budzi jednak u Bator wspomniane przez uczonego odczucie⁹⁶, to zaś wiedzie do ważnego jej podpatrywania. Pisarka, nawet w odległych miejscach świata (Tokio) wracała do niej myślami (Łupak, 2013, s. 115-116). Ta kategoria estetyczna, zdaniem Kaysera, stanowi strukturę myślową zrodzoną z odczucia obcości (Kayser 2003, s. 24).

Ciemno, prawie noc stało się źródłem ambiwalentnych ocen krytyki. Pisarka kreuje bowiem obraz rodzimego świata – niezrozumiałego, obcego, pełnego hipokryzji i konfliktów. Sprzeczności polskiej rzeczywistości – piękna sąsiadującego z brzydotą, religijności naiwnej i ostentacyjnej, w utworach tych manifestowane są w ramach estetyki groteski (Sobolewski, 2013, s. 16; Nowacki, 2012, s. 11; Szopa, 2012, s. 140). Clayborough wykazuje, że w zależności od stosunku artysty do nieświadomości formują się cztery rodzaje sztuki - wśród nich sztuka progresywno-negatywna, polegająca na skłonności do wykorzystania fantazji do celów praktycznych⁹⁷ – siła sugestii jest przez świadomość użyta, by osiągnąć „efekt absurdalny” (Clayborough, 1981, s. 215).

---

⁹⁶ Pisarka stwierdza: „Jestem wrażliwa na okrucieństwo, a ta książka powstała z poczucia, że na świecie jest niewiarygodna ilość zła, że tego nie sposób wytrzymać [...]”. S. Łupak, *Biegnij, Ala biegnij*, „Newsweek Polska”, 2013, nr 42, s. 115.

⁹⁷ Pisanie jest dla niej formą angażowania się w świat. Ibidem, s. 116.

Polska w oczach Bator jawi się jako miejsce dramatycznego konfliktu wartości, który uobecniając się we wszystkich obszarach życia społecznego, odciska piętno na języku. Odmienność hierarchii wartości i stosunku do historii oraz religii sprawiają, że codzienność zdominowana jest przez „postsmoleński horror”, kult relikwii oraz „piwnice polskiej normalności” (Czapliński, 2012, s. 18-19). W obu tych powieściach pisarka w ramach estetyki groteski⁹⁸ formuje taką wizję świata, w której język odzwierciedla wszystkie obszary konfliktów i staje się orężem w sporach. Jego funkcjonowanie w komunikacji nie jest jednak podporządkowane dążeniu do consensusu, służy jedynie prezentacji poglądów, zatem jego szerokie możliwości wyrażania i oddziaływania ulegają ograniczeniu.

Przedmiotem naszego zainteresowania będzie określenie, w jaki sposób w powieściach Bator język współtworzy groteskową wizję polskiej rzeczywistości oraz za pomocą jakich chwytów retorycznych udaje się pisarce wykreować mowę miłości i nienawiści w wypowiedziach formowanych w ramach poetyki satyry i estetyki kiczu. W centrum zainteresowania znajdują się wypowiedzi wyróżnione w powieściowej strukturze szczególną formą i miejscem. Bator bowiem stylizuje język, uwzględniając różnego jego medialne wcielenia. Pisarka, świadoma roli, jaką we współczesnej kulturze odgrywają środki masowego przekazu oraz formy zbiorowego komunikowania się wyrosłe z tradycji (kazanie), odsłania przed czytelnikiem siłę tkwiącą w języku. Autorka wyznacza mowie szczególną rolę. W *Ciemno, prawie noc* ważne miejsce i funkcję odgrywają obszerniejsze wypowiedzi fałszywego syna Jana Kołka, radiowe wystąpienia Kurwaminy, wyodrębnione graficznie *Bluzgi*. Pisarka język uznaje za kluczowy trop

---

⁹⁸ Autorka dopatruje się jej w swoim języku, który określa jako „gniewny i bliższy grotesce”. S. J. Winiarski, *Melancholijna sybarytka*, „Czas Kultury” 2009, nr 3, s. 90.

rzeczywistości, jednocześnie dostrzegając w nim siłę oddziaływania na nią. Chaos uobecniający się w rodzimej rzeczywistości, kryzys wartości i konflikty sprawiają, że także i mowę obejmuje „horror lingwistyczny” polegający na niespójności, pogardzie, sygnalizujący jednak bezsilność (Czapliński, 2012, s. 18). Jego stylistyczne zróżnicowanie oraz odmienne sytuowanie w narracji przede wszystkim odsłaniają dramatyczny kryzys wartości, który w komunikacji przybiera formę polifonii wypowiedzi, w których „wszyscy są przeciwko wszystkim” (Sobolewski, 2013, s. 16).

Groteskowości przyglądać się będziemy w tych wypowiedziach, które stylizowane są na tradycyjne formy. Do takich zaliczają się wystąpienia Łabędzia przypominające kazania. Jego przemowy nawołują do kontynuowania dzieła Kołka, bezrobotnego górnika-wizjonera, twierdzącego, że objawiła mu się Matka Boska Bolesna, wyjaśniając przyczynę zaginięcia dzieci (kara za grzechy). Opowieści Kołka wzbudziły u mieszkańców zainteresowanie, a sam prorok zyskał wielu zwolenników. Po jego śmierci kontynuatorem tego ruchu stał się Łabędź – niedoszły aktor i emigrant zarobkowy, podający się za syna górnika-wizjonera. Wypowiedzi tego ostatniego wzywają do wystawienia na wałbrzyskim rynku figury Matki Bożej Bolesnej, stanowią przykład mowy miłości przekształcającej się w język nienawiści. Bator wpisuje wystąpienia Łabędzia w tkankę powieści, rezygnując z obszernych ich przytoczeń. Rozproszone, poprzedzone etopeją i prozopografią⁹⁹, przeplatane są wypowiedziami osób z tłumu. Zabieg ten koliduje z tradycją *arts praedicandi* (Korolko, 2010, s. 22-25) nakazującej, by kazanie stanowiło spójną,

---

⁹⁹ Ta nawiązuje do malarskiego przedstawienia barokowego retora ks. Skargi Jana Matejki pt. *Kazanie Skargi*.

uporządkowaną stylistycznie całość. Schemat kompozycyjny obejmował *exordium*, protemat i modlitwę, *divisi*, *dilatatio*, *unitio*, *clausio* (Śniecikowska, 2006, s. 343).

Z perspektywy tradycji Bator wybrała ryzykowne rozwiązanie artystyczne. Kazanie – wypowiedź o charakterze religijnym i moralizatorskim skierowana do wiernych, wymaga przychylności słuchaczy wobec autorytetu. W powieści Bator rozprężenie spójności wypowiedzi Łabędzia jest działaniem świadomym, zmierzającym do odsłonięcia hipokryzji religijnej i etycznej mieszkańców miasta oraz konfliktu wartości. Groteskowość religijności opartej na tradycji ludowej, słabo odwołującej się do teologii (Czarnowski, 1956, s. 88-107), o charakterze społecznym i sensualistycznym, kreślona jest przez nią w oryginalny sposób. Pisarka *elocutio* stylizuje na język religijny (figury słów i figury myśli), *actio* zaś stanowi już kontaminację tradycji homiletyki, teatru i współczesnych massmediów - wystąpień gwiazd, celebrytów i polityków. Wyrażenie zatem jest, jeśli odwołamy się do ustaleń Balbusa twierdzącego, że stylizacja jest wyrazem stosunku artysty do przywoływanego wzorca stylistycznego lub dzieła, przykładem stylizacji polemicznej (Balbus, 1996, s. 387-398). Mowa Łabędzia jest sztuczna – nie jest on przecież duchownym, a celem przemowy jest wyłudzenie pieniędzy. Nie respektuje on także zasady *decorum* w odniesieniu do kompetencji słuchaczy oraz miejsca:

– Jestem z wami! – [...] (210) – Me oczy jasne ku wyższej wspięły się idei – [...] i widzą was tu dziś tak tłumnie zebranych, aż serce me się raduje, że tak licznie przybyliście. Jestem z wami! – i przybyłem tu, by zadać wam pytanie: czy wy jesteście ze mną? (211)

– Historia napisze czerwonymi na białym zgłoskami, które tylko ludzie nieznikczemieni, niezabłoceni, odczytają na ekranach swej duszy jasnej - [...] I jak krew zgłoskami o męczeńskiej śmierci Jana Kołka chwala w imię jego bolesnej męki załśni” (214)

– Ludzie tej ziemi! – Obudź się! Ludzie męczenny, ukrzyżowany, tyś we krwi Jana Kołka skąpany! Dziaćki ci odebrano! Robaki, gaz na cię zesłano! (215/216)

– Trup Jana Kołka to święty trup, ziemię tę odwiecznie polską uświęca jego czarny grób. Ludzie tej ziemi! Abyś tego nie widział, szatan wyprał twój mózg! (216)

Przemowa Łabędzia odslania stylizację historyczną w obrębie leksyki (archaizmy) i składni (inwersja), morfologii (użycie 2. osoby wraz z trybem rozkazującym) pytania (Zdunkiewicz-Jedynak, 1996, s. 73-75; 82-88), razi nachalnymi powtórzeniami. Przede wszystkim jednak w obrębie *elocutio* zaskakuje uporczywe odwoływanie się do symboliki w sposób powierzchowny (kolor czerwony i biały, krew, światło i ciemność), metaforyki (czystość duchowa przeciwstawiona brudowi moralnemu), parafrazy stylu Jana Pawła II (*Ludzie tej ziemi*) (D. Zdunkiewicz-Jedynak, 1996, s. 90) prymitywne odwołania do Biblii (Apokalipsę łączy się z modernizacją stylu i aktualizacją treści). Groteskowość potęguje odniesienie tej wypowiedzi do zdarzeń – np. Kołek zmarł z przyczyn naturalnych, a zestawienie jej z *actio* – sposobem jej wygłoszenia (strój, teatralne gesty, mimika) odslaniają uobecniający się kicz religijny. Kazanie to – pretensjonalne i cyniczne – pozornie budując wspólnotę, tworzy podziały. Nieprzypadkowo w ustach pseudo-proroka najpierw mowa jest o ludziach czystych, wolnych od zła, określonych epitetem opartym na negacji (nieznikczemnieni, niezabłóceni), by dalej akcentować konflikt pomiędzy reprezentantami odmiennych, choć niedookreślonych, postaw moralnych. My i oni, to wszak to jedna z kontradycji stosowanych w homiletyce (Zdunkiewicz-Jedynak, 1996, s. 61-63). i w propagandzie ideologicznej, podobnie jak hiperbola współwystępująca z antytezą (Tomasik, 1993, s. 23). W powieści tej jednak pisarka zachowuje kluczową dla kazania formę dialogu z wiernymi (Grzelak, Piniarski, 2009, s. 286), ale w kontekście zdarzeń

składających się na narrację podważa fundamentalny cel kaznodziejstwa. Było nim krzewienie prawdy oraz walka ze złem, fałszem i obłudą (Haduch, 1927, s. 147), wałbrzyski prorok zaś działa właśnie z tych pobudek. Jeśli więc postawa moralna mówcy jest kluczowa dla kazania, to zastosowana przez Bator strategia kreacji tej postaci polegająca na braku równowagi pomiędzy stylem wypowiedzi i postawą etyczną, okazała się skuteczna w odślonięciu hipokryzji przez groteskowość. Tematyka tego wystąpienia łączy agitację z kazaniem moralnym, pochwalnym, okolicznościowym, ale i tu odnajdujemy znaczące odstępstwa, potęgujące obraz zakłamania i fałszywej religijności. Pochwała męczeńskiej śmierci Kołka jest oparta na kłamstwie, nagany postawy moralnej mieszkańców Wałbrzycha udziela oszust, a okolicznością okazuje się wola wyłudzenia pieniędzy. Podobne sprzeczności ujawniają się, gdy wypowiedzi Łabędzia odniesiemy do podziału kazań ze względu na cel. Z pozoru tylko jest to kazanie pouczające, moralne, apologetyczne, karcące, zaś najmocniej zaznacza się w niej przemowa. Kontaminacja tych odmian sprawia, że w wypowiedzi ujawnia się absurd nieodłącznie towarzyszący grotesce, a sprzeczność pomiędzy głoszonymi poglądami a prawdziwą postawą odzwierciedla ponadindywidualny kryzys wartości.

Ironia i groteskowość są intensyfikowane przez Bator także przez zestawienie stylizowanego kazania z wypowiedziami zgromadzonych. Odmienności stylu – wulgaryzmy, uproszczona składnia, potoczność, błędy oraz łamańce językowe – obecne w jej wcześniejszych powieściach¹⁰⁰ – stanowią kontekst dla wypowiedzi proroka-oszusta uwy-

---

¹⁰⁰ Bator łączy grubianizmy, ukrytą gwarowość, plebejskie żarty oraz zabawy językowe. T. Mizerkiewicz, *Nowa zasada epickości*, „Fa-Art” 2009, nr 1-2, s. 46.

datniający absurdalność jego słów, ale też odslaniający powierzchowność religijności mieszkańców Wałbrzycha. Ich język pisarka kreuje, uwalniając go od podniosłości lub zestawiając ją z wulgarnością i potocznością, co sprawia, że styl przemów Łabędzie odczuwany jest jako sztuczny, łamiący zasadę *decorum* respektowaną przez retorykę klasyczną i *ars praedicandi*. Słuchacze komentują słowa mówcy, używając innej mowy. Zróznicowana, ale odbiegająca od polszczyzny poprawnej, stanowi świadectwo mentalności społeczeństwa¹⁰¹. Jest niespójna stylistycznie (Czapliński, 2015, s. 18), nie służy wymianie poglądów, lecz mówieniu (Boczkowska, 2013, s. 92). Odzwierciedla zatem atropiczną rzeczywistość i lęk przed nią. Zaznaczają się w tych wypowiedziach:

a/ skłonność do eksklamacji odnoszących się do własnego życia:

- Nienadarmomamękaomękamakrwawa. (s. 206)
- Mękaomękamakrwa – (s. 207)

b/ wtrąceń dotyczących zachowań zgromadzonych:

- Panie Rysiu, nie obcyndałajmy się! (s. 215)
- Panie się posunie! Uf [...] żem się zmachała. (s. 206)
- Żydowska suka [...] – Mordę niech zamknie! (s. 216)

c/ komentarzy odnoszących się do historii Jana Kołka opartych na teoriach spiskowych, kolidujących z faktami:

- Jana Kołka bomba porozrywała, trzewia zmiażdżone, noga urwana, hukło nagle, krew, ręka, nago, na pewno bomba, wszystko osobno, żyły wyprute, serce przebite, to nie przypadek. (s. 214)
- Nie upadł sam z siebie, pchli go podstępnie, we krwi zdeptali. (s. 214)

---

¹⁰¹ Ta funkcja języka ujawnia się już w *Piaskowej Górze*. K. Alichnowicz, dz. cyt., s. 92.

d/ wyrażania sądów dotyczących postawy moralnej:

– Polskę nam zdrajcy rozprzedają. (2013)

– Podźwigniemy! Gniemy! Emy! [...] My! (216)

Nietrudno zauważyć, że wypowiedzi te szczególnie, jeśli uszeregujemy je w porządku chronologicznym, tworzą polifonię stylów i poglądów, z jakimi spotykamy się w polskiej rzeczywistości. Potrzebę wspólnoty realizuje w powieści Bator żądza cudu i wroga, ofiary i odkupienia. Odnowa moralna staje się medialnym hasłem, za którym nie idą działania, lecz budowanie podziałów, uliczne spektakle quasi-proroka i religijny kicz. Perswazja pseudo-kazań paradoksalnie z pozoru odnosi się do aksjologii, faktycznie zaś banalnie – do prywatnej intencji wyłudzenia. Pisarka subtelnie sygnalizuje przejście mówcy od wartości przez kategorię narodu (Skórczewski, 2015, s. 317-336) po lokalny kult, odsłaniając tym samym demony polskiej codzienności, które groteska najlepiej bodaj uwidacznia.

Bibliografia

ALICHNOWICZ, Karol. 2010. Niekończąca się opowieść. In: *Odra* 2010, nr 9, s. 131-132.

BALBUS, Stanisław. 1996. *Między stylami*. Kraków: Universitas. 1996. 442 s.

BATOR, Joanna, 2012. *Ciemno, prawie noc*. Warszawa: W.A.B. 2012. 524 s.

BOCZKOWSKA, Magdalena. 2013. Alicja w krainie kotojadów. In: *Twórczość*, 2013, nr 5, s. 91-93.

CLAYBOROUGH, Artur. 1981. Z problemów teorii groteski (I). In: *Przegląd Humanistyczny*, 1981, nr 1/2, s. 199-215.

CZAPLIŃSKI, Przemysław. 2012. Alicja w krainie strachów. In: *Gazeta Wyborcza*, 2012, nr 254, s. 18-19.

CZARNOWSKI, Stefan. 1956. *Dzieła, Studia z historii kultury*, t. I. red. N. Assorodobraj. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1956, 224 s.

GRZEKAK, Eliza, PINIARSKI Arkadiusz. 2009. Kazanie – dialog duszpasterza z wiernym. O religijnej i potocznej konceptualizacji pojęć. In: *Język religijny dziś i dawniej (w kontekście teologicznym i kulturowym)*. t. IV. Ed. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne“, s. 285-294.

HADUCH, Henryk. 1927. *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej dla użytku duchowieństwa*. Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1927. 403 s.

KAYSER, Wolfgang. 2003. *Próba określenia istoty groteskowości*, tłum. R. Handke. In: *Groteska*. Red. Michał Głowiński. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2003, s. 5-30.

KOROLKO, Mirosław. 2010. *Podręcznik retoryki homiletycznej*. oprac. Grzegorz Jaśkiewicz, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010. 301 s.

ŁUPAK, Sebastian. 2013. Biegnij, Ala biegnij. In: *Newsweek Polska*, 2013, nr 42, s. 114-116.

MIZERKIEWICZ, Tomasz. 2009. Nowa zasada epickości. In: *Fa-Art*, 2009, nr 1-2, s. 44-46.

NOWACKI, Dariusz, 2009. Nierozważne i romantyczne na gierkowskim blokowisku. In: *Gazeta Wyborcza* 2009, nr 34, s. 17.

NOWACKI, Dariusz. 2012. Wałbrzych magiczny. In: *Nowe Książki* 2012, nr 5, s. 11-12.

SKÓRCZEWSKI, Dariusz. 2015. Między „demonem” a „fetysem”. Naród jako przedmiot badań i źródło konfliktu we współczesnym dyskursie humanistycznym – wstępne rozpoznania. In: *Współczesne dyskursy konfliktu. Literatura- Język- Kultura*. Red. W. Bolecki, W. Soliński, M. Gorczyński. Warszawa: IBL PAN, 2015, s. 317-336.

SOBOLEWSKI, Tadeusz. 2013. Bator leczy nas horrorem. In: *Gazeta Wyborcza*, 2013, nr 234, s. 16-17.

SZOPA, Grażyna. Szopa, 2012. O kotach, katastrofach i katastrofach. In: *FA-art*, 2012, nr 3, s. 138-142.

ŚNIECIKOWSKA, Beata. 2006. Kazanie. In: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska. Kraków: Universitas, 2006, s. 343-345.

TOMASIK, Wojciech. 1993. *Słowo o socrealizmie. Szkice*. Bydgoszcz: Wydawnictwo WSP, 1993. 126 s.

WILK, Marcin. 2009. Fiksum-dyr dum. In: *Czas Kultury*, 2009, nr 2, s. 156-157.

WINIARSKI, Jakub. 2009. Melancholijna sybarytka. In: *Czas Kultury*, 2009, nr 3, s. 83-94.

ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, Dorota. 1996. *Językowe środki perswazji w kazaniu*. Kraków: Poligrafia Salezjańska, 1996. 125 s.

Dr hab. Ewa GÓRECKA, prof. UKW
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Wydział Humanistyczny
Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa
Ul. Jagiellońska 11
85-067 BYDGOSZCZ
POLSKA
e-mail: ewa.gorecka@ukw.edu.pl

CZARNE PLAMY TEKSTU. KOMUNIKACYJNE I SEMANTYCZNE ASPEKTY CZERNI

Paweł Graf

Zapalam światło w ciemnym pokoju: oświetlony pokój z pewnością nie jest już ciemnym pokojem, utraciłem go na zawsze. Lecz czyż nie chodzi tu o ten sam pokój? Czyż ciemny pokój nie jest jedyną zawartością pokoju rozświetlonego? (...) światło jest tylko dojściem ciemności do samej siebie.

[G. Agamben, *Idea światła*]

An object of the analysis is the presence of the black colour in the present art. This colour or sends back to the black stain or to the black hole. Each time it has influence on the communication. The analysis is based on the paintings of Wassyl Kandinsky and on the prose of Dariusz Orszulewski.

Key words: black holes in culture, semantics of black, color in culture, Wassyla Kandinsky, Dariusz Orszulewski

Jeden ze znanych obrazów abstrakcyjnych, które stworzył Wassyla Kandinsky, nosi tytuł *Czarna plama*. Mam na myśli płótno powstałe w roku 1921. Wcześniej, w roku 1912, rosyjski malarz zaprezentował inną *Czarną plamę I*, czerń w ogóle naznacza większość jego dzieł (choćby kompozycję *Z czarnym łukiem*). Jest ona wyraźnie obecna w pracach innych wybitnych twórców abstrakcji, jak choćby Kazimierz Malewicz czy Mark Rothko. Chętnie wkomponowują ją w swe obrazy awangardowo zorientowani artyści współcześni, przykładowo Rafał Bujnowski, prezentujący pejzaże oglądane – o ile można użyć takiego słowa – po zapadnięciu zmroku.

Powieść Dariusza Orszulewskiego *Jezus nigdy nie był aż tak błady* zaopatrzona jest w dołączony arkusz czarnej kalki, co pewien czas natrafiamy w niej na zaczerpniętą, całkowicie i obustronnie, kartę. Wallace Stevens czerni poświęcił jeden ze swych liryków.

Barwa czarna przyciąga dziś uwagę badaczy kultury i kolorów z równą siłą, jak niegdyś zajmowała teologów, później psychologów. Czerń nieobca jest marketingowi, modzie, a także wojskowości – tzw. kolorem ventablack, absorbującym niemal sto procent światła, pokrywa się niewidzialne dla radarów (też ludzkiego oka, nierozpoznającego kształtów przedmiotów powleczonych tym rodzajem czerni) bombowce Stealth. Astrofizycy i kosmologowie analizują ciemną materię i badają czarne dziury.

Co takiego jest w czerni, że oczekuje ona naszej wzmożonej uwagi? Narzuca się myśli i spojrzeniu? Zmusza do przeanalizowania siebie samej jako fenomenu? Jest jakością semantyczną i komunikacyjną? Że po prostu jest, choć przecież zarazem jest ona absolutną nicością, czystym nieistnieniem. Stanowi ślepą plamkę w obszarze naszego widzenia. I coś zaskakującego w przestrzeni estetyki.

Znaki tekstu, także te, które zostały użyte w tym szkicu, to czarne czcionki. Czerń przenika tym samym wszelkie pisanie, determinując pismo. Spytać zatem należy, czy czarna plama w swoich rozlicznych możliwych postaciach ma – a jeśli tak, to jakie – znaczenie?

Niklas Luhmann w krótkim szkicu teoretycznym *Czarne dziury, czarne plamy* (Luhmann, 2016, s. 266-268), sugerując, iż czerń w abstrakcyjnym obrazie jest nowym sposobem rozumienia oraz prezentacji nieperspektywicznie doświadczanej i konceptualizowanej przestrzeni, stawia pytanie zasadnicze – jak w płaszczyźnie obrazu odróżnić z czym mamy do czynienia?

Czy (...) istnieją jakieś inne głębie niż przestrzenne lub inne możliwości wprowadzenia ich do obrazu niż głębie perspektywy? (...). Jak czarne dziury – z których ani dźwięk, ani światło nie mogą powrócić - P.G. – przedstawić na obrazie? Sama czarna barwa nie wystarczy. (...) po czym się rozpoznaje, że chodzi o dziurę, a nie o plamę? Zarówno plamy, jak i dziury wskazują na coś poza obrazem, na coś czego w samym obrazie nie można zobaczyć (...). Czarne plamy-kleksy spadły na obraz z góry. Czarne dziury musiałyby wciągać w obraz, w siebie, a nie jak dziura w ścianie wyprowadzać na zewnątrz. Byłyby więc, jeśli serio wziąć tę metaforę, nie tyle obrazem w obrazie, ile nieobrazem w obrazie. (...). Jak natomiast można zatrzymać w obrazie czarne dziury, nie zmieniając ich w zwykłe czarne powierzchnie – czyli plamy - P.G. – i nie pozbawiając ich przy tym charakteru czarnych dziur? (...). Jak zachować i uwidocznić nieobraz w obrazie?

Wspomniane na początku tych rozważań *Czarne plamy*, które sygnował Kandinsky, pokazują kolejno obie możliwości. Malowidło z roku 1912 prezentuje plamę, dominuje w nim przeto semantyka koloru. W centrum przedstawienia (składającego się z chaotycznych linii i barwnych kleksów), niczym spora kałuża, umieszczony został czarny owalny kształt, w którym odbijają się świetlne refleksy. Plama kalkuje otaczający świat, sama będąc płaszczyzną nieprzeniknioną, skrywającą swe znaczenie pod nieprzezroczystą barwą. Komunikacja zatrzymuje się – widząc odbicia światła, nie dotykamy samego fenomenu czarnej plamy, nie potrafimy wnikać w jej istotę. Myśl powraca do punktu wyjścia, do zwyczajowo pojmowanej przestrzeni. Zarazem nie potrafimy uchwycić istoty samej abstrakcji, nad którą nadbudowują się maskujące jej sens tradycyjne widzenia (w plamie można dostrzec zarys krajobrazu, jakieś pagórki). Pozostaje myślenie symboliczne

warunkowane kolorem, co pozwala jak chciał sam Kandinsky odczuć wewnętrzne brzmienie, historycznie kształtowanej i zarazem kształtującej patrzącego, formy (Kandinsky, 1977, s. 273). Jakie jednak malarskie znaczenie niosła barwa czarna w tym okresie, w którym tworzył rosyjski artysta? Otóż dla samego Kandinsky'ego żadnej. Mówiąc precyzyjniej – kolor był arcyistotnym obszarem jego teoretycznych poszukiwań, jednak fascynowała go nade wszystko kontrastowość żółci i błękitu (Gage, 2010, s. 251-253). Czerni praktycznie nie zauważał. Jednocześnie uważał, że kolory wywołują w odbiorcy doświadczenia synestezyjne oraz uruchamiają stłumioną duchowość człowieka. Prowadzi to do rozpoznania czerni, jako kosmicznego tła na którym w galaktykach objawia się zieleń, czerwień i niebieskość gwiazd, czemu w naszym wymiarze odpowiadają kolory chemicznych pierwiastków. Tym samym czarna plama, która sama w sobie nie jest kolorem lecz symbolizuje miejsce wydarzenia się barwnej feerii, pozwala połączyć wszelkie zmysły z energiami duchowymi przepęłniającymi człowieka; obraz zaś staje się dzięki czerni wyrazem pełni i komunikuje jedność materii ożywionej z głębią kosmosu.

Jednak już w roku 1916 rozpoczął się wzmożony naukowy dyskurs o czarnych dziurach. Plama musiała więc nie chcąc ustąpić w obliczu naukowej refleksji, co jest widoczne w sztuce Kandinsky'ego. Jego obraz z roku 1921 z całą pewnością przedstawia (co za fatalne w tym kontekście słowo, niemożliwe jednak do zastąpienia) czarną dziurę. W centralnej części obrazu dostrzegamy owal czerni, przypominający swą fakturą pozostałości procesu spalania. Coś jakby zwęglonego wypełnia miejsce w obrazie, odcinając się jakościowo od innych kolorów. Miejsce sprawia wrażenie, jakby było puste, tyle tylko, że zamiast

puszki mamy niematerialną czerń, zwężlony znak nieobecności. Jak pisał cytowany już Luhmann „uwidocznienie nieobrazu w obrazie”. Odczucie, że czarne miejsce już za moment wciągnie w siebie pozostałą część obrazu jest przeżożne. W tym momencie myślenie teoretyczne załamuje się, ponieważ z czarnej dziury nie ma powrotu, weryfikacja interpretacji w przedmiocie staje się niemożliwa. Czym jest czerń tego dzieła? Pozostają pytańniki oraz intuicyjne doświadczenie sztuki, wyrzekające się racjonalnych ustaleń. Abstrakcja faktycznie umożliwia nam wgląd w nieznaną dotychczas głąbie, niemożliwa jednak staje się komunikacja, powiadomienie w języku o tym doświadczeniu. Jeśli bowiem nawet za czernią tego obrazu jest coś, to wpuszczona w te rejony myśl nie powraca do nas w postaci racjonalnego głosu. W tym miejscu spotkały się nowe sposoby artystycznej abstrakcyjnej kreacji z ustaleniami aktualnej wówczas nauki. Mówiąc językiem Leona Chwistka, który zakładał istnienie wielości rzeczywistości, czarna plama kieruje nas ku faktyczności pojmowanej przez ogół, czarna dziura otwiera nas na rzeczywistość naukową, niedostępną normalnej percepcji. A zatem komunikacja jednak zachodzi, ale odbywa się ona w innej przestrzeni i wymaga innego języka, języka kosmologii i fizyki. Widzenie wymaga określonej wiedzy.

A przecież – jako pierwszy chyba rozpoznania w tym duchu dokonywał filozof nauki Ludwik Fleck – nauki przyrodnicze rozwijają jedynie w naukowe systematy to, co wcześniej lub równocześnie odkrywa kultura z jej myśleniem symbolicznym. Mówiąc inaczej obraz Kandinsky’ego tyle zawdzięcza teoriom fizycznym, ile same te teorie zawdzięczają faktowi, że fizycy swe myślenie bezwiednie wywodzą z doświadczenia kulturowego, w którym tkwią. Wpatrując się w dziurę namalowaną przez rosyjskiego abstrakcjonistę dostrzeżemy, że otacza ją swoista barwna

aura. Jest ona ulokowana – widać tu pewną niedoskonałość dwuwymiarowego płótna będącego medium – za czarną dziurą, jakby pochłaniająca wszystko czerń, wyzwała czy wytwarzała kolor. I ten właśnie kolor powracał do przestrzeni ukazanej, zarazem jednak czynił ją przestrzenią inną, zwaloryzowaną dodatkową głębią. Bardzo przypomina to (znacząco poprzedzając w czasie) tezy Stephena Hawkinga, twierdzącego że z czarnej dziury można się wydobyć (Hawking, 2016), otacza je bowiem osobliwość w kształcie pierścienia. Owo wydobyć się jest zarazem wyjściem w przestrzeń innego niż ten nam znany wszechświata, co Kandinsky wszak doskonale „wiedział”, tworząc swą *Czarną plamę* w roku 1921, a także inne abstrakcje w pewien sposób konotujące malarsko kosmos. Jak pisał Jacek W. Kwiatkowski (Kwiatkowski, 2013, s. 467-468):

Kandinsky (...) zauważa możliwość oddzielenia (...) koloru od jego warstwy przedstawieniowej. (...). Próby (...) [artysty – P.G.] prowadzą do uniezależnienia się koloru i formy w kierunku dominacji koloru nad formą. (...). Jego zdaniem zadania stojące przed sztuką współczesną wyczerpały już formułę dawnego przekazu przedstawieniowego. W jego miejsce nadchodzi era nowej harmonii, nowych środków wyrazu, nadchodzi czas na postrzeganie sztuki już nie poprzez pryzmat wrażenia opisanego epizodem realistycznym utrwalonym na płótnie, ale w wyniku swobodnej egzystencji „wyzwolonych” elementów jej zapisu: „Kolor jest klawiaturą, oczy są harmonią, a dusza fortepianem o wielu strunach. Artysta jest ręką, która gra dotykając tego lub innego klawiszka, aby wprawić duszę w wibrację”.

Tym sposobem najpierw czarna plama, a dalej czarna dziura w pracach rosyjskiego twórcy (również w innych dziełach abstrakcjonizmu) zmieniła nastawienie komunikacyjne sztuki z doświadczania realistycznego ku uchwyceniu jej wewnętrznej przestrzeni. Dokonało się przejście

z rzeczywistości percypowanej potocznie do rzeczywistości naukowej, współwytwarzanej przez badaczy i artystów. Czarna farba upuszczona w postaci kleksa na płótno wciągnęła obraz w siebie i – jako czarna dziura – przeniosła nas w inne wymiary przestrzenne, odsłaniając głębie nieznanymi spacialności.

By dojrzeć nieznanie wcześniej naszej wrażliwości percepcyjnej głębie, konieczne jest dokonanie – mówiąc po Heideggerowsku – „między-cięcia” (Unterschied). Wyjście zatem od znanego, by dokonać gestu diafory, co pozwoli ustanowić jednoczesność zgodności i odmienności, przynależności i różnicy. W obrazach Kandinsky’ego cięcie zostało dokonane w obrębie samej czerni, pomiędzy czarną plamą a czarną dziurą, co pozwoliło na spotkanie koloru i czarnej pustki, przestrzeni tradycyjnej i wszechświata nowej głębi, która zaistniała w dwuwymiarowym obszarze malarskiego płótna. Ucisząc rzeczy i świat – to Heidegger, podejmujący głos Kandinsky’ego - P. G. – w to, co ich własne, między-cięcie wzywa Świat i rzeczy w środek ich harmonijności (Zawadzki, 2014, s. 55).

Słowa niemieckiego filozofa prowadzą nas w sferę języka, zatem należy na koniec spytać czy opisane doświadczenie czerni przynależy jedynie do malarstwa, czy również do literatury. Wspomniana powieść Dariusza Orszulewskiego *Jezus nigdy nie był aż tak błądny* nie tylko posiada dołączoną kalkę, którą można uznać, jak czarną plamę, za narzędzie referencji pozwalające odbicie, odwzorowanie, powielenie istniejącej już rzeczywistości. Nie tylko co pewien czas natrafiamy w niej na czarną kartkę, którą można uznać, jak czarną dziurę, za miejsce maksymalnego zgęszczenia pisma-czcionki, które, „połykane przez czern”, nie potrafi opuścić strony, która je wchłonęła i, znacząc „wszystko”, zarazem nie znaczy już „nic”; całko-

wicie „nieczytelne” i niebiorące udziału w czytelniczej komunikacji. Jest w tym utworze jeszcze jeden element – co pewien czas natrafiamy na karty nierozcięte. Ich rozcięcie zniszczy książkę, pozostawienie w postaci wyjściowej pozwala domyślać się istnienia ukrytego tekstu, znajdującego się jednak w innej przestrzeni czy raczej głębi, niż ta do której ma dostęp czytelnik. To inny wszechświat książki, do którego przejście warunkuje czarna dziura.

A sztuka? Ta związana z czernią projektuje zupełnie odmienny od powszechnego model lektury... obrazu, literatury, nauki. My zaś – o ile chcemy poznać nowe spacjalności – musimy się zdecydować na gest międzycięcia, to znaczy ulokować swą wrażliwość zwłaszcza w tych miejscach, w których dominuje czerń.

Bibliografia

AGAMBEN, Giorgio. 2018. *Idea światła*. In.: *Idea prozy*, transl. E. Górniak Morgan, Warszawa: KRONOS, 2018, sine pagine.

GAGE, John. 2010. *Kolor i znaczenie. Sztuka, nauka i symbolika*, transl. J. Holzman, A. Żakiewicz, Kraków: Universitas, 2010. 320 s.

GUBSER, Steven S., PRETORIUS, Frans. 2018. *Czarne dziury bez tajemnic*, transl. B. Bieniok, E. L. Łokas, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2018. 200 s.

HAWKING, Stephen. 2016. *Czarne dziury*, tranl. J. Bieroń, Poznań: Zyska i S-ka, 2016, sine pagine.

KWIATKOWSKI, Jacek Wojciech. 2013. *Oko pod kontrolę dotyku duszy... Suprematyzm we współczesnym dyskursie intelektualnym*, Warszawa: Fundacja Uniwersytetu Warszawskiego, 2013. 558 s.

LUHMANN, Niklas. 2016. *Czarne dziury, czarne plamy*. In: *Pisma o sztuce i literaturze*, transl. B. Baran, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2016, s. 266-268.

ORSZULEWSKI, Dariusz. 2013. *Jezus nigdy nie był aż tak błądy*. Bydgoszcz-Kraków: Miejskie Centrum Kultury w Bydgoszczy, 2013, sine pagine.

RYDLEWSKI, Michał. 2016. *Żeby widzieć, trzeba wiedzieć. Kulturowy wymiar percepcji wzrokowej*. Bydgoszcz: Epigram, 2016. 310 s.

ZAWADZKI, Andrzej. 2014. *Obraz i ślad*. Kraków: WUJ, 2014. 228 s.

dr hab. Paweł GRAF
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Fredry 10
61-701 POZNAŃ
POLSKA
E-mail: lapsang3@amu.edu.pl

INSPIRACJA, IMITACJA, PLAGIAT? NAZWA WŁASNA W KONTEKŚCIE LINGWISTYKI KRYMINALISTYCZNEJ

Magdalena Graf

This article analyses selected types of marketing names representing modern chrematonymy, in a wide sense of the word. It focuses on names of some kind of product. The author talks about the fluidity of the borders between specific onomastic categories, and the different ranks and functions of names that appear in marketing space. The Author talks about the problem from the perspective of onomastics and forensic linguistic.

Key words: onomastics, chrematonyms, forensic linguistic

Prezentowany tekst wpisuje się w dyskusję nad zakresem i sposobem funkcjonowania chrematonimów – najdynamiczniej dziś chyba rozwijającej się kategorii onimicznej. Jej specyfika interesuje onomastów już od kilku lat, toteż bibliografia prac dotyczących tej kategorii jest już dziś bardzo bogata (Gałkowski, 2011, s.189-190). Odpowiadając – w największym skrócie – czym jest chrematonimia, warto wskazać, że w pierwszych definicjach mówiło się o niej jako o nazwach „wytworów rąk ludzkich”, dodając zarazem, że chodzi zarówno o wytwory pracy fizycznej, jak i umysłowej. Są to zatem „przedmioty zbiorowe, rzadziej indywidualne, które w komunikacji społecznej z czasem zanikają (...). Ze względu na swoją seryjność, powtarzalność, nabierają charakteru wyrazów pospolitych (...) Ich denotaty (desygnaty) mogą otrzymać nazwę własną albo funkcjonować jako wyrazy pospolite lub deskrypcje” (Breza, 1998, s. 345). Do kategorii tej

włącza się więc wiele nazw identyfikujących różne typy obiektów, m.in. domy wczasowe, pociągi, kina, szkoły, odznaczenia, dzwony, herbaty, słodczyce, wyroby drogeryjne itd. Wiele z nich funkcjonuje w obszarze granicznym między chrematonimią a innymi kategoriami onimicznymi, np. tytuły czasopism czy dzieł malarskich opisywane są też jako ideonimy przynależąc tym samym do obszarów badawczych onomastyki literackiej. Jednocześnie kategoria ta wciąż powiększa się o nowe obiekty. Stąd coraz częściej – zwróciła na to uwagę Aleksandra Cieślikowa – mówi się o otwartości tej klasy i jej polikategorialności, czyli potencjalnej zdolności każdej nazwy własnej do bycia chrematonimem (Cieślikowa, 2011, s.121). Innymi słowy, po latach dyskusji uznano m.in., że kategoria, do której należą onimy nie jest im przypisana na stałe, zatem chrematonimem może być zarówno oryginalna nazwa produktu, jak i antroponim (autentyczny bądź fikcyjny) czy nazwa miejsca. Istotne znaczenie ma w tym przypadku funkcja nazwy oraz kontekst komunikacyjny.

W artykule chciałabym się skupić na chrematonimii marketingowej, ale istotnym dopełnieniem metodologicznym jest kontekst prawny (kryminalistyczny) – zamierzam pokazać nie tyle aspekt nadawczy, związany z kreowaniem nazwy czy perspektywę odbiorczą, związaną z funkcją semantyczną i reklamową (perswazyjną) onimów marketingowych¹⁰², ale uchwycić moment, w którym nazwa produktu staje się onimicznym komunikatem, odczytywanym i interpretowanym z uwzględnieniem odmiennych perspektyw. Już wyjście poza stricte onomastyczny dyskurs pokazuje, że trzeba zreinterpretować i dostosować do konkretnej sytuacji komunikacyjnej problemu dawno już w onomastyce rozpoznane np. wyznaczenie granicy

---

¹⁰² Zwłaszcza, że zagadnienia te były już przedmiotem moich obserwacji (np. Graf, 2015).

między apelatywem a nomen proprium; strefa przejściowa między tymi kategoriami i obiekty ją wypełniające; pytania, czy czy „bycie” nazwą własną jest stałą cechą leksemu czy ma labilny charakter oraz jaką rolę w interpretowaniu onimu mają okoliczności jego powstania (np. intencja kreatora) i kontekst jego używania itd. (zob. Badyda, 2011, s.34-38, Ryłko-Kurpiewska, 2009, s.168-169). W dyskursie onomastycznym odpowiedzi na większość z tych pytań udzielono już dawno, stąd w terminologicznym leksykonie obecne są takie pojęcia, jak *eponim*, *deskrypcja jednostkowa*, *ekwiwalent nazwy własnej czy onimizacja*. Okazuje się jednak, że przekroczenie granic dyscypliny, czyli np. wejście w obszar lingwistyki kryminalistycznej każe jeszcze raz pochylić się nad tymi zagadnieniami, bowiem to, co oczywiste dla onomasty, nie zawsze bezdyskusyjnie przyjmują badacze reprezentujący inne dyscypliny językoznawstwa powoływani w sprawach sądowych jako biegli. Także stosowane w dyskursie prawniczym definicje odbiegają niekiedy od teorii onomastycznej, np. „Nazwa rodzajowa to oznaczenie, które choć początkowo było fantazyjne, to w następstwie dużej popularności zaczęło być kojarzone przez konsumentów tylko z określonym rodzajem produktu lub usługi. Taki proces formalnie nazywa się degeneracją znaku towarowego”.¹⁰³ W opracowaniach onomastycznych wskazuje się konieczność rozróżnienia pomiędzy „nazwą własną użytą w funkcji prymarnej (...) a użyciem wtórnym pod względem semantyczno-pragmatycznym, w którym ujawniają się nieraz okazjonalne, jednostkowe sensy” (Rutkowski, Skowronek 2010, s. 87)

---

¹⁰³ Jak dopowiada M. Lech, tego typu nazwa nie powinna być zarejestrowana jako znak towarowy. Problem ten dotyczy m.in. nazw popularnych cukierków, jak *krówki*, *raczki* czy *kukulki*. <https://znakitowarowe-blog.pl> Jak widać, neutralne w onomastyce zjawisko apelatywizacji w tym przypadku jest aksjologizowane negatywnie.

spojrzenie na nazwy marketingowe z perspektywy dyskusji nad ich oryginalnością czy wieloznacznością, z jednoczesnym uwzględnieniem kontekstu prawnego pokazuje, że w wielu przypadkach, np. już przy zgłaszaniu znaku towarowego w urzędzie patentowym czy w opiniach przygotowywanych dla sądów przez biegłych językoznawców (zazwyczaj nie-onomastów), na decyzję mają wpływ bardzo nieraz bardzo subiektywne interpretacje aktualnego znaczenia, ale też przyszłych, potencjalnych znaczeń nazwy. Przywołani badacze zauważają też, że szczególnie interesujące jest zjawisko, „gdy nazwa zatracą swe systemowe (statyczne) właściwości i uruchamia dynamiczne procesy semantyzacji”. Możemy dopowiedzieć, że zjawisko to zachodzi też m.in. wtedy, gdy w obiegu funkcjonują dwie nazwy wykazujące celowe lub przypadkowe podobieństwo. Odmienne rzecz ma się w prawnej ocenie funkcjonowania tych nazw – tu jakiegokolwiek, zwłaszcza celowe, podobieństwo jest przekroczeniem prawa.

Nazwa produktu jest jego atrybutem, który najczęściej pojawia się w codziennej komunikacji, to nią najczęściej posługują się użytkownicy. Z tego powodu winna ona spełniać określone kryteria pozwalające m.in. nie tylko identyfikować produkt, ale i umożliwić jego odróżnienie od innych artykułów tej samej kategorii (Rutkowski, 2003, s. 240-241). Jednak w kontekście podjętych zagadnień takim atrybutem może być właśnie różnorodnie definiowane podobieństwo do produktu istniejącego już na rynku. Pierwszym, najbardziej chyba czytelnym, sygnałem tego podobieństwa jest nazwa własna (także logotyp, i opakowanie), czyli elementy, które odbiorca dostrzega (i interpretuje) w pierwszej kolejności. W dalszej części komunikatu pojawić się może informacja, która to wrażenie potwierdzi/umocni, dodatkowo uzupełniona wzmianką o motywach takich działań.

Trzeba przecież konsumentowi wytłumaczyć, dlaczego producent nie tylko nie podjął trudu stworzenia oryginalnej nazwy swojego produktu, ale – narażając się na konsekwencje prawne – posługuje się onimem sugerującym tożsamość z nazwą marki już na rynku istniejącej.¹⁰⁴ Interesującym przykładem onimicznego podobieństwa mogą tu nazwy suplementów diety, np. specyfików zawierających w swym składzie rutynę¹⁰⁵: *Rutyna, Rutinal, Rutinacol, Rutimax, Rutinacea, Rutinovit, Arutin, Biorutin, Cerutin, Fullrutin, Novorutin Rutinowitum, Rutinoscorbin, Rutocal, Rutiver* itp.

W tym miejscu warto poświęcić kilka słów prawnemu aspektowi funkcjonowania nazwy marketingowej. W tytule mojego wystąpienia pojawił się termin *lingwistyka kryminalistyczna* – to nowa, dynamicznie się rozwijająca dyscyplina wykorzystująca w wykrywaniu sprawców przestępstw wiedzę z zakresu językoznawstwa (Feluś, 2011; Wasiak, 2026). Kompetencje lingwistyczne znajdują zastosowanie m.in. w takich sytuacjach, jak: identyfikacja autora (anonimów, gróźb karalnych, żądań okupu itp.); ocena wypowiedzi obraźliwych, nawołujących do przemocy lub nienawiści; oskarżenia o plagiat (zarówno tekstów literackich, jak i prac naukowych); Identyfikacja głosowa (z perspektywy fonetyki) sprawców przestępstw; analiza dyskursu (czyli struktury wypowiedzi w celu identyfikacji uczestników lub autora); rekonstrukcja rozmów telefonicznych (np. podczas rozmowy z operatorem numeru

---

¹⁰⁴ Stąd specjalne komunikaty perswazyjne typu: „Cudowny aromat, który pozostaje na ciele przez długi czas. To właśnie zapewniają nasze zamienniki perfum. Inspirowane popularnymi, markowymi zapachami (...). Dostępne w ofercie zamienniki perfum to doskonała alternatywa dla markowych, drogich produktów. Posiadają zbliżone aromaty oraz odznaczają się podobną trwałością.”

¹⁰⁵ Informacja o podstawowym składniku stanowi istotny komponent nazwy własnej – dzięki niej odbiorca będzie miał (błędne) wrażenie, że kupuje lek, nie suplement diety (Graf, 2018, s.81).

alarmowego); spory cywilne dotyczące gróźb, fałszerstw, zniesławienia, naruszenia umowy; sprawy spadkowe (w przypadku anonimowych, zakwestionowanych lub wątpliwych dokumentów – lingwista może pomóc w ujawnieniu ich autorstwa lub potwierdzeniu ich (nie)autentyczności); stalking i cyberstalking; ustalenie, czy policja nie sfalszowała zeznań np. przyznania się do winy podejrzanego. Lingwistyka kryminalistyczna znajduje też zastosowanie w sporach dotyczących znaków towarowych oraz własności intelektualnej, tu m.in. biegły językoznawca bada związek między formą wyrazu i jego znaczeniem/znaczeniami, może pomóc w rozstrzygnięciu wątpliwości, czy nie wnieść sprawy do naruszenie praw autorskich/znaku towarowego. W innych przypadkach językoznawcy mogą zostać wezwani do obiektywnej oceny podobieństwa między markami i przedstawienia opinii, czy podobieństwa te są wystarczające, aby odbiorca został wprowadzony w błąd i mylił obie marki. I tu właśnie otwiera się przestrzeń dla onomasty i jego kompetencji, choć należy dopowiedzieć, że ochrona prawna – zdaniem prawników – nie jest jeszcze w Polsce odpowiednia, stąd tylko w części spraw powoływani są biegli lingwiści. Warto w tym miejscu przywołać sprawę prawnego sporu dotyczącego nazwy własnej bardzo charakterystycznego, polskiego produktu cukierniczego – *Ptasiego Mleczka*. Słodycze te produkowane są od lat 30. XX wieku. Właściciel marki – Jan Wedel – od razu zarejestrował ten znak (wtedy w postaci *Ptasie Mleko*) oraz zdrobniałą formę nazwy (czyli wariant dziś stosowany), a w roku 1946 przedłużył ochronę znaku. Ponieważ działania te należało podejmować co 10 lat ponowiono je w roku 1956, ale wtedy władze odmówiły ochrony – zakłady Wedla zostały upaństwowione i prywatne prawo własności znaku nie było już konieczne (podobnie jak ochrona unikatowej receptury produktu). W roku 1985 ponowiono próbę prawnej ochrony

słowno-graficznego znaku. Jednak popularność tych słodyczy doprowadziła do tego, że nazwa własna stała się – w nomenklaturze prawniczej – oznaczeniem rodzajowym, czyli – stosując terminologię onomastyczną – uległa apelatywizacji. Oznaczało to, że straciła pierwotną zdolność odróżniającą (wskazującą produkt konkretnego producenta). To spowodowało, że znak próbował zarejestrować zarówno Wedel, jak i jego konkurencja. Udało się tego dokonać poza granicami Polski, kolejnym krokiem było ponowienie próby ochrony nazwy na rodzimym rynku – okazało się jednak, że znak ten zarejestrowali już inni producenci dodając do określenia *Ptasie Mleczko* odróżniającą nazwę producenta. Prawna batalia trwała kilka lat. Aby chrematonim ten (znak towarowy) uzyskał tzw. wtórną zdolność odróżniającą producent musiał udowodnić m.in. że nazwa kojarzy się przede wszystkim z konkretną firmą i nie jest ogólnym określeniem typu słodyczy. Onimicznym efektem tego sporu było pojawienie się na rynku produktów nazywanych m.in. *Alpejskie Mleczko*, *Rajskie Mleczko* czy *Magnackie Mleczko*.¹⁰⁶

Kto i w jakim stopniu decyduje się na wykorzystanie cudzego znaku towarowego (chrematonimu)? Specjaliści zgodnie przyjmują, że istnieją trzy sposoby wykorzystywania renomy znanych marek, w tym wykorzystywanie powszechnie znanych marek i ich nazw do oznaczania produktów z innych grup towarów (co nie narusza jeszcze prawa, ale balansuje na jego granicy) oraz wprowadzenie – niezgodne z prawem – na rynek produktów podobnych,

---

¹⁰⁶ Podobny spór dotyczy nazwy *Delicje*. Ta nazwa ciastek była zarejestrowana jako znak towarowy, jednak decyzja została przez Urząd Patentowy uchylona, co wynikało m.in. z interpretacji znaczenia leksemu – *delicje* to po prostu coś smacznego, a więc słowo to nie ma tzw. zdolności odróżniającej, co więcej – może odnosić się do wszelkiego typu wyrobów spożywczych, nie tylko słodyczy. Informacje dotyczące sporów sądowych pochodzą z bloga M. Lecha (rzecznika patentowego).

naśladowujących opakowanie i znaki towarowe znanych marek.

Według obowiązującego prawa znakiem towarowym¹⁰⁷ może być każde oznaczenie, które nadaje się do odróżnienia towarów jednego przedsiębiorstwa od produktów innego producenta (m. in. wyraz, rysunek, ornament, kompozycja kolorystyczna, nuta zapachowa czy dźwięk). Chronionym znakiem towarowym nie mogą być oznaczenia, które nie mają dostatecznych znamion odróżniających (np. składają się wyłącznie z elementów służących do wskazania rodzaju towaru, jego pochodzenia, jakości, ilości, wartości, przeznaczenia, sposobu wytwarzania, składu, funkcji lub przydatności), weszły do języka potocznego lub są zwyczajowo używane w uczciwych i utrwalonych praktykach handlowych. Stąd Urząd Patentowy odmówił m. in. zarejestrowania nazwy *polskibus*, uznając że jest to nazwa charakteryzująca typ działalności (usługi transportowe). Podobny problem prawny dotyczy nazw *paczkomat*, *Delicje* czy *Grzaniec*.

Nie wnikając w zawilości przepisów prawnych chciałabym zwrócić uwagę na określenia wykorzystujące nazwy i logotypy markowych produktów. Nazwa silniejszej marki może być swoistą inspiracją dla nowego produktu – np. sieci sklepów spożywczych, których chremonimy tworzą leksemy należących do tego samego pola semantycznego, np. *Żabka*, *Małpka*, *Motylek*; *Biedronka*, *Stokrotka*. Jednak szczególną uwagę językoznawcy-onomasty zwracają produkty drogeryjne, zwłaszcza nazwy takich perfum. Już w ich opisie pojawiają się leksemy sygna-

---

¹⁰⁷ Jak podaje M. Lech, najstarszym zarejestrowanym na świecie znakiem towarowym jest logo czeskiego piwa Pilsner. Zgłoszenia dokonano w 1859 r. i znak wciąż podlega ochronie. <https://wzoryprzemyslowe-blog.pl/>

lizujące relacje wobec oryginałów, stąd w ich charakterystykach pojawiają się m.in. takie leksemy, jak: „inspiracja”, „odpowiednik”, „zastępnik”, „próbka”, „zamiennik”, „replika” czy „alternatywne perfumy” a opis uzupełniony jest o bezprawnie wykorzystane logotypy znanych marek np.: „dbamy o naszych klientów i zależy nam na ich zadowoleniu, dlatego oferujemy w sprzedaży próbki perfum **inspirowanych luksusową marką**”; firma X „oferuje w sprzedaży zapachy **inspirowane topowymi markami**. Są to perfumy uzyskane z identycznych kompozycji jak te oryginalne”; „dostępne w naszej ofercie **próbki** (tu nazwa oryginalnych perfum) powstały specjalnie z myślą o Tobie! Kompozycje (...) tworzą mieszanki **niemalże identyczne**, jak ich oryginalne odpowiedniki”; czy „To właśnie zapewniają nasze **zamienniki perfum**. Inspirowane popularnymi, markowymi zapachami pozwalają w atrakcyjnej cenie zyskać wyjątkowy produkt” itp. [podkr. M. Graf].

Z perspektywy onomastycznej oczywiście znacznie ciekawsze są sytuacje, w których imitacji podlega nazwa własna oryginalnego produktu. Ze względu na ograniczenia artykułu przywołam tylko kilka przykładów ilustrujących to zjawisko, będących oczywistym przykładem naruszenia praw autorskich. Przeglądając strony internetowe możemy natknąć się choćby na taki wpis: „Szara Puma przykładowo nie jest do dostania inaczej niż jako odpowiednik czyli Pantera. Chelio i Love you to też jeden z lepiej zrobionych zamienników. Chociaż uwielbiam też Cocoe Marybelle to odpowiednik dla Channel Mademoiselle czy Efeinity zamiast Eternity Calvina Kleina. Słynna Channel 5 jako Champs 5 też jest bardzo ciekawa” – będący w rzeczywistości ukrytą reklamą tych produktów. Ich producenci wykorzystują zarówno nieznaną im języków obcych, jak i nieuważność odbiorców, którzy mogą nie dostrzec, nieraz niewielkich,

zmian dokonanych w oryginalnym onimie, np. *Godd Girl*, *La Via Bella*, *Sl* lub *Sin*, *Bleck Opium*, *Locaste*, *Lacorse* czy *Loacaste*, *Cloe*, *Keizo*, *Venice*, *Doos*, *JO&PS* czy *Japadore* – bez trudu można wskazać pierwowzór tych nazewnicznych imitacji. Z perspektywy onimicznej nazwy te w specyficzny sposób pełnią funkcję aluzyjną (kamufażową), jednocześnie ukrywając i eksponując swoje podobieństwo do nazw znanych marek. Z prawnego punktu widzenia – dokonanie niewielkich nawet zmian w składzie leksykalnym chroni przed oskarżeniem o plagiat, lub przynajmniej utrudnia podjęcie kroków prawnych przez właściciela znaku towarowego.

Jak wskazują biegli i prawnicy, polski rynek ochrony znaków towarowych, zwłaszcza rodzimych, jest dość słabo rozwinięty i dotyczy przede wszystkim marek mocnych (renomowanych). Marki słabe, których producenci wybierają nazwy proste, pełniące głównie funkcję informacyjną, mają w tej batalii małe szanse powodzenia. Jednak tego typu spraw pojawiać się będzie coraz więcej, a to otwiera pole dla udziału językoznawców-onomastów.

Literatura

CIEŚLIKOWA, Aleksandra. 2011. *Jakie korzyści daje onomastyce chrematonimia?* In: *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Ed. M. Biolik, J. Duma, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011, s.113-123.

FELUŚ, Antoni. 2011. *Z zagadnień językoznawstwa kryminalistycznego*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I, 2011. 242 s.

GRAF, Magdalena. 2015. *Onimy marketingowe – między informacją a perswazją*. In: *Lingvaria*, 2015, t. 10, nr 1 (19), s. 47-57.

GRAF, Magdalena. 2018. *Wizyta u Dr. Vita – suplementy diety i (para)leki okiem onomasty*. In: *Dyskurs (para)medyczny. Gatunki – funkcje – przeobrażenia*. Ed. A. Dombrowski, W. Żarski,

Wrocław-Kraków: Wydawnictwo: Collegium Columbinum. 2018. 338 s.

RUTKOWSKI, Mariusz 2003, *Nazwy na sprzedaż. O nazewnictwie na usługach marketingu*, In: „Onomastica” XLVIII, 2003, s. 239-254.

RUTKOWSKI, Mariusz, SKOWRONEK, Katarzyna. 2010. *Onomastyka dyskursu: zakres, problematyka i metody badawcze*. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. Ed. R. Łobodzińska t.1. Łask, Oficyna Wydawnicza LEKSEM. 2010, s. 87-95.

WASIAK, Monika. 2016. *Profilowanie kryminalne i lingwistyka kryminalistyczna jako multidyscyplinarne metody typowania sprawców przestępstw*. In: *Security, Economy & Law* nr 2, 2016, s. 84-105.

RYŁKO-KURPIEWSKA, Anna. 2009. *O znaczeniu kontekstu w tworzeniu nazw produktów*. In: *Polonistyczne drobiazgi językoznawcze I: materiały sesji jubileuszowej Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego z 23 października 2006 roku*. Ed. J. Maćkiewicz, E. Rogowska-Cybulska. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009, 191 s.

Źródła internetowe:

URZĄD PATENTOWY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
<https://www.uprp.pl/znaki-towarowe-informacje-podstawowe/Lead05,30,1707,4,index,pl,text/>

MIKOŁAJ LECH, PRAWNA OCHRONA WZORÓW PRZEMYSŁOWYCH [blog] <https://wzoryprzemyslowe-blog.pl/>

MIKOŁAJ LECH, PRAWNA OCHRONA ZNAKÓW TOWAROWYCH [blog] <https://znakitowarowe-blog.pl/>

Dr. hab. Magdalena GRAF
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Instytut Filologii Polskiej
Coll. Maius
ul. A. Fredry 10
61-701 POZNAŃ
POLSKA
E-mail: m.graf@amu.edu.pl

JAK TI TO JEN MÁM ŘÍCT?

O komunikaci tříletého dítěte s Downovým syndromem

Kamila Homolková

HOW SHOULD I TELL IT TO YOU?

About a communication of a three-year-old child with Down syndrome

This article introduces the early language acquisition of a three-year-old child with Down syndrome in comparison with children with typical development. It shows his basic means of communication: words, artificially learned signs, and their combination. The contribution refers to a huge alacrity of children with Down syndrome to speak.

1 Downův syndrom: nahlédnutí do historie

Vývoj řeči je jedním z nejimpozantnějších dějů v ontogenezi každého jedince a je neoddělitelnou součástí psychického vývoje dítěte (Moškurjáková – Neubauer, 2018). Jedná se o přirozený proces, jímž si dítě osvojuje vlastní vyjadřování i porozumění verbálnímu i neverbálnímu projevu komunikantů v rámci konkrétních komunikačních situací. Dítě s odlišným vývojem ale často nemusí v prvních několika letech života dosahovat stejné komunikační úrovně jako jeho vrstevníci a může se u něho projevit opožděný vývoj řeči (*language delay*).

Tyto odlišnosti v celkovém vývoji jedince vznikají z různých příčin; mohou vznikat jak biologicky, tak působením vnějších vlivů. Obecně ale lze říci, že existují dva druhy rizik, při nichž může dojít k deficitnímu vývoji komunikačních schopností (Bytešniková, 2012), a to riziko potenciální (např. u dítěte se závažnými prenatálními a perinatálními komplikacemi či u dítěte týraného) a riziko identifikovatelné, kam se řadí např. atypické vývojové poruchy (jakou může být

např. porucha autistického spektra) nebo chromozomální anomálie, jednou z nichž je také Downův syndrom.

Downův syndrom je vrozená vývojová vada a její původ je genetický. Nejčastěji vzniká trizomií chromozomu 21, což znamená, že se chromozom v buňce neobjevuje v páru, ale třikrát. Tento chromozom ovlivňuje fungování celého těla, způsobuje zpomalení celkového vývoje jedince a snížení jeho inteligenční úrovně.

Dle Pueschela (1997) můžeme předpokládat, že v průběhu dějin člověka i přírody docházelo neustále ke genetickým změnám, proto také existovaly i změny chromozomální. Pravděpodobně nejstarší antropologický odkaz na Downův syndrom pochází z vykopávek, kdy byla nalezena anglosaská lebka ze sedmého století, vykazující strukturální změny, s nimiž se v dnešní době setkáváme u osob s Downovým syndromem. S výzkumem Downova syndromu se poprvé setkáváme v 60. letech 19. století. Průlomovým datem byl rok 1866, kdy lékař John L. Down charakteristické rysy tohoto syndromu poprvé popsal, a Downův syndrom byl uznán jako samostatná diagnóza. Tím tyto děti odlišil od ostatních dětí s mentálním postižením (Selikowitz, 2011, s. 38). Během konce 19. i počátku 20. století vznikalo mnoho zpráv, v nichž se diskutovaly příčiny i projevy syndromu. Až v 50. letech ale vznikly přesnější studie z oblasti medicíny, v nichž francouzský lékař a genetik Jerome Lejeune konstatoval, že dítě s Downovým syndromem má jeden chromozom č. 21 navíc – začíná se tedy hovořit o trizomii 21 (z řeckého *tris* = 3 a *soma* = tělo). Lejeune svým výzkumem jasně prokázal souvislost mezi genetickou vadou a mentálním postižením.

Výzkum Downova syndromu je i nadále především v zájmu lékařů. Práce se specifickou komunikací dětí s tímto syndromem se dostává i do kompetence logopedů, kteří napomáhají zlepšení jejich vyjadřovacích schopností, posílení ochablého obličejového svalstva apod. V lingvistice je toto

téma zatím zpracováváno minimálně. V zahraničí občas vznikají jednorázové studie (např. nejnovější výzkum badatelky E. Checa *The acquisition of different classes of words in Spanish children with Down syndrome*, 2018), v české jazykovědě prostor tomuto tématu zatím věnován není, byť se již hovoří o jiných formách specifického komunikačního vývoje (např. H. Lehečková: *Afázie jako zdroj poznatků o fungování jazyka*, 2009).

2 Raný komunikační vývoj dítěte s Downovým syndromem

Tříleté dítě s typickým vývojem je v rámci komunikace schopné tvořit kromě víceslovných výpovědí i první souvětí, formuje si a zdokonaluje narativní i gramatické struktury (Kapalková a kol., 2010). Dítě s vývojem odlišným ale těmito možnostmi často nedisponuje a musí využívat alternativní vyjadřovací prostředky.

Layton (2004) uvádí, že novorozenec s Downovým syndromem obvykle vykazuje aktivnější neverbální projevy (oční kontakt, kolem třetího měsíce první úsměvy), vokální a verbální komunikace bývá méně nápadná (dítě méně pláče, bývá tiché, působí klidně, v prvních pěti měsících života oproti vrstevníkům s typickým vývojem velmi zřídka vokalizuje nebo brouká). Reakce na zvukové podněty nepřichází ve všech případech; to bývá nezřídka způsobeno odchylkami ve fungování středního ucha, případně neochotou zapojit se do komunikace.

Mezi šestým a dvanáctým měsícem začíná dítě lokalizovat zdroj zvuku, zejména je-li zvuk náhlý, neočekávaný. Rozlišuje, vykazují-li rodiče nevoli (např. *ne-ne*), ale ještě nelze hovořit o porozumění významu slova. V tomto věku také začíná žvatlat a mluvit samo pro sebe; tyto aktivní verbální projevy jsou dobrým předpokladem pro pozdější řečový rozvoj (Layton, 2004).

Dalších osm měsíců bývá velmi aktivních v produkci i recepci řeči. Dítě se chce účastnit komunikace a komunikuje s partnerem pomocí gest a neartikulovaných zvuků. Často se v tomto věku začíná přistupovat i k učení znaků, jež mohou komunikaci usnadnit (více o učení znaků v kap. 3.2). Rozumí asi 60 slov a připravuje se na své první slovo. Jazykový a řečový vývoj zde jde ruku v ruce s vývojem motoriky (především hrubé), dítě leze a kolem druhých narozenin se zkouší postavit.¹⁰⁸

Ve třiceti měsících dítě obvykle produkuje asi 20 slov, rozumí jich asi 170 (Layton, 2004). Reaguje na jednoduché příkazy, ukáže části těla. Při zhoršeném motorickém vývoji je patrná tendence k pomalejšímu rozvoji řeči.

Do tří let věku dítě dle svých individuálních možností používá 30–80 slov (intaktní dítě asi 400 – 500 slov; Kutálková, 2005). Tato slova obsahují více samohlásek, souhláskový repertoár je kvůli horší manipulaci jazykem omezený (dítě produkuje především souhlásky, při jejichž tvoření nemusí používat špičku jazyka, nejčastěji bilabiály *m*, *b*, alveoláry *t*, *d*, *n* a pod.). Slabší auditivní paměť mu v tomto věku nedovoluje učení se slovům opakováním jako v případě intaktních vrstevníků, ale i v této oblasti dochází v následujících měsících či letech k pokroku.

Jak již bylo nastíněno výše, pro lepší komunikaci s okolím rodiče často učí své děti používat speciální znaky. Děti s opožděným komunikačním vývojem se většinou chtějí stávat aktivními účastníky komunikačních situací, ale z důvodu omezeného slovního repertoáru často nedochází k oboustrannému porozumění. Děti s Downovým syndromem užívají gesta ve velmi vysoké míře (Stefanini, 2007), a pokud prvky alternativní a augmentativní formy komunikace používá i nejbližší okolí, stávají se velmi brzy plnohodnotnými účastníky komunikačního aktu.

---

¹⁰⁸ Časové rozpětí se může lišit v závislosti na stupni postižení, více o věkových rozmezích in Selikowitz, 2011.

3 Osvojování jazyka dítětem s Downovým syndromem: případová studie

Sledovaný chlapec se narodil v červnu 2015 česky hovořícím vysokoškolsky vzdělaným rodičům. Rodiče jsou bez řečových vad a v dobrém zdravotním stavu, chlapcova trizomie je volná, vznikla náhodně. Rodina žije v Německu, ale druhý jazyk se do chlapcova slovního repertoáru zatím dostává pouze okrajově. Chlapec se v místě bydliště setkává s českými i německými občany a pravidelně jezdí dvakrát do měsíce vždy na několik dní do České republiky. Rodiče podporují jeho komunikační vývoj pomocí znakového systému GuK (viz 3.2.).

3.1. Osvojování verbální komunikace

V následující části budu pracovat především s pojmem *slovo*. Jeho definici přebírám od S. Kapalkové (2008) a chápu je jako zvukový komplex, který se svou zvukovou podobou více či méně odlišuje od cílového slova dospělého, ale dítě je užívá opakovaně s ustáleným významem.

Chlapec své první slovo vyslovil v 18 měsících věku (intaktní dítě většinou okolo 12. měsíce; Smolík, 2014). Znění tohoto slova bylo *nenene* (příp. jednoslabičné zkrácení *ne*) a až téměř do 36 měsíců bylo vyjádřením souhlasy i nesouhlasy; k porozumění skutečnému významu bylo tedy zapotřebí znát kontext, v němž bylo slovo užito.

Do konce 24. měsíce věku chlapec ovládal 13 slov (intaktní dítě asi 150 – 200 slov; Smolík 2014), ve 36 měsících počítala jeho slovní zásoba 35 slov.

3.1.1. Vokály a konsonanty

V tomto věku chlapec ještě zdaleka nemá vytvořený repertoár všech českých vokálů a konsonantů. České samohláskové fonémy se rozdělují na pět párů monoftongů a tři diftongy, chlapec ovládá následující z nich:¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Klasifikace je převzata z *Kompendia klinické logopedie* (KKL; s. 151), autory části jsou R. Skarnitzl a J. Volín.

vokál	klasifikace	postavení rtů	Příklad
[i:]	přední vysoká dlouhá samohláska	zaostřené	[íí; <i>kykyryký</i>]
[i]	přední vysoká dlouhá samohláska	zaostřené	[mimi; <i>miminko</i>]
[e:]	přední středová dlouhá samohláska	mírně zaostřené	[be; <i>ovce</i>]
[e]	přední středová dlouhá samohláska	mírně zaostřené	[teta; <i>teta, paní</i>]
[a:]	střední nízká dlouhá samohláska	neutrální	[mama; <i>maminka – důraz</i>]
[a]	střední nízká dlouhá samohláska	neutrální	[baba; <i>babička</i>]
[o:]	zadní středová nízká samohláska	mírně zaokrouhlené	[o:ma; <i>babička</i>]
[o]	zadní středová nízká samohláska	mírně zaokrouhlené	[bo; <i>Bond – jméno psa</i>]
[u:]	zadní vysoká dlouhá samohláska	zaokrouhlené	[bu; <i>kráva</i>]
[u]	zadní vysoká dlouhá samohláska	zaokrouhlené	[u-u-a; <i>osel</i>]
[au]			[au; <i>vyjádření bolesti</i>]
[ou]			[rou; <i>dobrou noc</i>]

Chlapec je tedy schopný vytvořit všechny české samohláskové fonémy, přičemž naprostá většina z nich se objevuje v jeho aktivní slovní zásobě. Při logopedických cvičeních je třeba ale stále myslet také na postavení rtů, aby nedocházelo k nosovým rezonancím či antirezonancím, jež by mohly vzniknout z nesprávných artikulačních návyků (*KKL*: Skarnitzl – Volín, 2018). Diftong [eu] se v chlapcově repertoáru zatím nevyskytuje a ani není schopen jej zopakovat.

Při tvoření konsonantů je nutné výdechovému proudu, jenž vytváří řeč, postavit do cesty překážku. Podle charakteru této překážky je poté zvykem souhlásky dále dělit (*KKL*: Skarnitzl – Volín, 2018), pro potřeby této práce se budu zabývat pouze kritériem místa tvoření konsonantu. Chlapcova zásoba konsonantních fonémů je následující:

místo tvoření konsonantu	konsonant + příklad	nerealizované konsonanty
bilabiální (retné)	p [opa; dědeček], b [baba; babička], m [mama; maminka]	
labiodentální (retozubné)		f, v (zopakuje, ale nejsou v aktivní slovní zásobě)
alveolární (dásňové)	t [tata; tatínek], d [dala; dát, přinést], s [sss; had], l [dala; dát, přinést], n [nenene; vyjádření záporu i souhlasu]	r, c, z
postalveolární (dásňové zadní)	š [ššš; vlak]	ž, č, ř
palatální (tvrdopatrové)	ď [ďeda; dědeček], j [já; já]	ť, ň
velární (měkkopatrové)		k, g
laryngální (hrtanové)	h [havu; pes]	

Chlapec bez problému ovládá bilabiální a laryngální souhlásky, v ostatních kategoriích není souhláskový repertoár plně dotvořen. Nejobtížnějšími se pro něj jeví souhlásky labiodentální, které se do jeho slovní zásoby zatím nedostávají, je ale schopen je samostatně zopakovat (nikoli ve slově). Ve třech letech by již většina konsonantů měla být osvojena, nejpozději dochází k osvojování sykavek a konsonantních fonémů *r* a *ř* (výjimkou není jejich plné osvojení kolem pátého roku věku; Kutálková, 2005).

3.1.2. Slovní zásoba a stavba výpovědi

Komunikace sledovaného chlapce nejčastěji probíhá kombinací slov a naučených znaků. Těmito kombinacemi je schopen vyjádřit i složitější a komplexnější myšlenky. Jelikož slovní zásoba chlapce není příliš obsáhlá, můžeme ji přehledně rozdělit podle slovních druhů (viz tabulka).

Ve slovním repertoáru převažují substantiva, která jsou nejčastěji nositeli názvy osob (členů rodiny, povolání) a zvířat. U těch dochází k překrývání s citoslovci, neboť chlapec zvukem zvířete vyjadřuje jak zvíře, tak jeho hlasový projev. Adjektiva chlapec vyjadřuje pouze znaky. Je tak schopen rozlišit velikost (velký, malý) a barvy (žlutá, červená, modrá, zelená). Zájmeno se v jeho slovní zásobě objevuje jedno (*já*). Číslovky není schopen pojmenovat, ale počítá předměty ukazováním na ně, v doprovodu slovního projevu (*lá*). Verba jsou poměrně bohatou kategorií. Všechna jsou představována uměle naučeným znakem a jejich užívání napomáhá chlapci adekvátně se zapojit do komunikačního aktu. Slovesa se týkají především běžných činností a denní potřeby (např. jíst, pít, mýt, pracovat, hrát si aj.)

Neohebné slovní druhy jsou zastoupeny ve znatelně menší míře. Adverbia se vyskytují dvě, verbálně pro označení místa tam, kombinací slova a znaku tady. Prepozice ve slovním i znakovém repertoáru chybí úplně. Spojku chlapec aktivně vy-

užívá jednu (*a*) a spojuje tak větné členy (nejčastěji členy rodiny) i obsáhlejší celky, do nichž ale není schopen zapojit jiný spojovací prvek. Kombinací slova a znaku vyjadřuje také základní pragmatické funkce prosby a poděkování. Citoslovci nejčastěji vyjadřuje zvířata a zvuky s nimi spojené.

	verbální vyjádření	neverbální vyjádření (znaky)	kombinace slova a znaku
substantiva	členové rodiny, zvířata*	předměty denní potřeby, ostatní	
adjektiva		velký, malý; barvy	
pronomina	[já]		
numeralia			počítání [la, la, la]
verba		slovesa denní potřeby	
adverbia	[ta; tam]		[ta; tady]
prepozice			
konjunkce	a		
partikule			[bite; prosím], [di; díky]
interjekce	zvířata*		

Slovní a znaková zásoba se následně realizují ve výpovědích. První čistě verbální dvouslovná výpověď zazněla ve 28 měsících věku (*mama bé*) a byla žádostí o píseň Pásla ovečky. Od 35 měsíců chlapec produkuje i výpovědi o více než třech prvcích. Tento projev vypadá např. následovně:

verbálně	[tata]		[š-š]		
neverbálně		pracovat		peníze	jíst
význam	Táta jezdí se záchrankou, aby vydělal peníze a měli jsme co jíst.				

verbálně	[mama]	[bite]	[pepa]	
neverbálně		prosím		slepice
význam	Mami, pusť mi prosím Prasátko Peppu (<i>díl o slepici</i>).			

Chlapec nedeklinuje (objevují se pouze zárodky při volání jednoho konkrétního rodinného příslušníka), konjugace se z důvodu vyjádření sloves znakem neobjevuje. Chlapec nepokládá otázky. Odpovídá-li na ně, opět se vyjadřuje slovem, znakem nebo jejich kombinací.

3.2. Osvojování neverbální komunikace

Neverbální komunikace je nedílnou součástí vyjadřování každého člověka. Gesta (zahrnující pohyby rukou i celého těla a mimiku) jsou u osob s Downovým syndromem velmi výrazná a napomáhají jim se přiměřeně vyjádřit, než jsou toho schopni verbálně (Stefanini, 2007). Aby ale i tato gesta získala konkrétní význam, rodiče využívají této ochoty svých dětí vyjadřovat se neverbálně a učí

je záměrnému užívání znaků. Znak je zde chápán jako naučené gesto zastupující označení různých předmětů.

V České republice převažují dva znakové systémy, jež se k tomuto účelu využívají (Makaton, Metacom). Chlapec znaky přebírá z německého znakového systému GuK (Gebärdens-unterstützte Kommunikation), který v roce 2000 vytvořila německá logopedka Etta Wilken. Dítě se pohledem na kartičku, na níž je vyobrazen znak, a s pomocí rodičů naučí znak vnímat a následně napodobit. Znaky nenahrazují verbální komunikaci; když se dítě naučí slovo vyslovit, znak opouští. Nejedná se tedy o systém znakového jazyka, ale pouze o komunikaci se znakovou podporou (neznakuje se celá věta, ale pouze klíčové slovo v ní). Toto tvrzení vysvětluje i obavy některých rodičů, aby se děti ani v pozdějším věku nespolehaly pouze na znakování a to jim nebránilo v rozvoji mluvené řeči. Osoby s Downovým syndromem navíc mívají vizuální vnímání silnější než auditivní, proto je pro ně také učení a následné využívání znaků v prvních komunikačních letech snazší než učení nových slov opakováním. To u nich kvůli nedokonalé diferenciaci hlásek neprobíhá tak dokonale jako u intaktních dětí.

Osvojené znaky je chlapec schopen užívat samostatně i zasazené do verbální výpovědi. Po vstupu do školy již děti s Downovým syndromem bývají schopné mluvit plynuleji (v závislosti na úrovni postižení; Buckley, 2001) a naučené znakové systémy pomalu opouštějí.

4 Závěrem

Komunikační vývoj dítěte s Downovým syndromem bývá opožděný. Komunikační prostředky, které dítě užívá, však jsou i v mnohém inspirativní. Při učení znaků zastupujících jednotlivá slova totiž záměrně dochází k posilování vizuálního vnímání, auditivního vnímání i paměti, dítě jejich prostřednictvím tedy neustále trénuje svůj mozek. Při výpovědích, v nichž dítě kombinuje slova a naučené znaky,

také procvičuje jemnou motoriku obličejového svalstva i svalstva rukou, propojuje obě hemisféry.

Ve třech letech není čistě verbální zásoba sledovaného chlapce příliš bohatá (v jeho aktivní slovní zásobě je 35 slov a více než dvojnásobně znaků). Výzkumy ovšem prokazují, že toto opoždění oproti vrstevnické skupině bývá během prvního stupně školní docházky odstraněno (Buckley, 2001). Tataž autorka uvádí, že nejdůležitějším předpokladem komunikačního vývoje těchto osob je ten, že chtějí komunikovat, chtějí být rovnocennými komunikačními partnery.

Výzkum komunikace dětí s Downovým syndromem není zatím vyhledávaným tématem, přestože existují poměrně rozsáhlé obecné publikace o narušené komunikační schopnosti (např. Lechta, 2003). Porozumění tomuto tématu (a to ze všech hledisek – neurologického, biologického, psychologického, pedagogického, logopedického i sociálního) může rozšířit pole působnosti i lingvistiky, která může být zároveň výše zmíněným oborům z důvodu znalosti jazykových procesů i osvojování jazyka ve výzkumu velmi nápomocna.

Literatura

BUCKLEY, Sue. 2001. *Speech and language development for individuals with Down syndrome*. London: DSE Enterprises.

BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona. 2012. *Komunikace dětí předškolního věku*. Praha: Grada.

CHECA, Elena a kol. 2018. The acquisition of different classes of words in Spanish children with Down syndrome. In: *Journal of Communication Disorders*, 2018, 75, s. 57-71.

KAPALKOVÁ, Svetlana. 2008. Gestá v kontexte raného rečového vývinu dětí. In: *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

KAPALKOVÁ, Svetlana a kol. 2010. *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov.

KUTÁLKOVÁ, Dana. 2005. *Vývoj dětské řeči krok za krokem*. Praha: Grada.

LAYTON, Thomas T. 2004. *Developmental Scale for Children with Down Syndrome*. Durham (NC): Extraordinary Learning Foundation.

LEHEČKOVÁ, Helena. 2009. Afázie jako zdroj poznatků o fungování jazyka. In: *Slovo a slovesnost*, 70, 1, s. 23-35.

LECHTA, Viktor a kol. 2003. *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál.

NEUBAUER, Karel a kol. 2018. *Kompendium klinické logopedie*. Praha: Portál.

PUESCHEL, Siegfried M. 1997. *Downův syndrom pro lepší budoucnost*. Praha: Tech – Market. Přeložila Dagmar Tomková.

SELIKOWITZ, Mark. 2011. *Downův syndrom*. Praha: Portál. Přeložila Dagmar Tomková.

SMOLÍK, Filip. 2014. *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Praha: Grada.

STEFANINI, Silvia a kol. 2007. Spoken and gestural production in a naming task by young children with Down syndrome. In: *Brain Lang*, 101 (3), s. 208-221.

Mgr. Kamila HOMOLKOVÁ
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
nám. Jana Palacha 2
110 00 PRAHA
ČESKÁ REPUBLIKA
e-mail: kamila.homolkova@ff.cuni.cz

ZMENY V PRÁVNICKEJ TERMINOLÓGII PO REKODIFIKÁCI CIVILNÉHO PORIADKU Z LINGVISTICKÉHO HĽADISKA A ICH VPLYV NA (NIELEN ODBORNÚ) KOMUNIKÁCIU

Mária Imrichová

CHANGES IN LEGAL TERMINOLOGY AFTER THE RECODIFICATION OF THE CIVIL LAW FROM LIGUISTIC POINT OF THE VIEW AND THEIR INFLUENCE ON COMMUNICATION (NOT PROFESSIONAL ONLY).

The study deals with the terminological changes which brought a recodification of the Slovak Law of Civil Procedure in 2016. The author sectionalizes the terminological modifications into 3 categories: 1. the dates for which there has been only a formal change, 2. the dates in which changed the name and was also changed to the content deviations, 3. new dates.

Key words: legal texts, legal terms, clarity and motivation of the term

Slovenské právne texty sú často označované za texty, ktoré petrifikujú jednak lexiku, jednak syntax jazyka doby vzniku textu. Slovenská právna lexika je výsledkom vývoja; v minulých storočiach sa totiž slovenský právny štýl nevyvíjal na pozadí národného jazyka. Inšpiračným zdrojom napríklad úradných listín týkajúcich sa majetkovoprávných záležitostí bola spočiatku latinčina a neskôr úradnícky variant právnej nemčiny (Mistrík, 1985, s. 162). Slovenský právny štýl vykazuje znaky jazykového importu aj po prvej svetovej vojne, keď vznikalo množstvo nových právnych

predpisov pod vplyvom štátnej teórie československého jazyka. Najmä v r. 1945 – 1989 sa do slovenskej verzie československých právnych predpisov dostali bohemizmy, ktoré pretrvávajú v slovenských zákonoch dodnes. Dokladom pohybu právnej lexiky na časovej osi je existencia synonymie. Spoločnosť konzervuje právo a termíny v podobe písaných legislatívnych textov, ktorým i napriek ich nedokonalosti nemožno uprieť zvláštne postavenie medzi ostatnými textmi právnej komunikácie. Nielenže sa podľa nich musia všetci správať, ale sudcovia podľa nich rozhodujú spory, prokurátori, advokáti či úradníci sa na ne odvolávajú a interpretujú ich a pre právnych vedcov sú zdrojom neustálej analýzy. Konštantnosť designácie pri termínoch však nesmie prekážať vývoju odboru a jeho terminológie a aj právnický termín sa môže pre jazykové, vecné alebo spoločenské príčiny meniť. Kým niektoré termíny pretrvávajú stáročia (*podanie, dražba, žaloba, prokurista*), iné zanikajú (*repozícia, socialistické vlastníctvo, osoba spustlého života, panstvo, stolica*) alebo sa mení ich význam či forma (*záškodníctvo, vyrubiť, sročný = splatný, smier, smluva, sbierka zákonov*) a vznikajú nové (*utajený svedok, aproximácia práva, závislá práca, telepráca, nekalá súťaž*). Okrem toho v bežnej právnickej praxi sú na jednej strane staršie termíny, ktoré ešte predchádzajúca generácia právnikov považuje za bežné, a iba nová na ne hľadá ako na už zanikajúce (napr. *plenipotencia, repozícia*), hoci dotvárajú bohatstvo našej právnickej terminológie a potvrdzujú jej tradície a korene, a na strane druhej vznikajú nové termíny z rozličných príčin (jazyková správnosť, spoločenské udalosti...), napr. (*testamentárny dedič – dedič zo závetu, nulitné manželstvo – neexistentné manželstvo – zdanlivé manželstvo, adoptant – adoptovateľ, akcesórium – pertinencia, vada – chyba, oferta – návrh na prijatie návrhu, nástupný*

dedič – nástupník, žalobca – navrhovateľ, odporca – žalovaný, testament – závet – posledná vôľa atď.

Dokladom aj súčasného vývinu právnických termínov na časovej osi a rozširovanie synonymických radov je nedávna rekodifikácia občianskeho/civilného poriadku. S účinnosťou od 1. júla 2016 nadobudli účinnosť tri nové procesné kódexy *Civilný sporový poriadok (160/2015 Z. z.; ďalej len CSP)*, *Civilný mimosporový poriadok (161/2015 Z. z.; ďalej len CMP)* a *Správny súdny poriadok (162/2015 Z. z.; ďalej len SSP)*, ktoré nahrádzajú desaťročia platný a často novelizovaný *Občiansky súdny poriadok (99/1963 Zb.; (ďalej len OSP)*). Civilný sporový a mimosporový poriadok bol inšpirovaný nemeckým civilným procesom a právnou teóriou, kde je zavedená kontradiktórnosť procesnej obrany a procesného útoku v sporovom konaní.

Poslednej rekodifikácii občianskeho práva nemožno uprieť v rovine terminologickej evidentnú snahu o internacionalizáciu (v súlade so zblížovaním slovenského a európskeho práva) a spresnenie termínu tak, aby pokryl všetky oblasti, ktoré civilné právo reguluje (napr. právne subjekty ako firmy nie sú občanmi, podobne napr. notár nie je v pozícii občana, ale reprezentuje orgán, inštitúciu atď.). Už z názvov kódexov je zrejmé, že sa termín *občiansky* nahrádza termínom *civilný* (*Občiansky správny poriadok – Civilný sporový poriadok a Civilný mimosporový poriadok*), pričom sú medzi nimi určité obsahové odchýlky, ale podstata zostala tá istá. *Civilista, civilný* (*civil* je hovor. výraz; KSSS, 2003, s. 88) je prevzaté z latinčiny a má širší význam. *Občiansky* je evidentne odvodené od *občan* (v prvom význame príslušník štátu, mesta al. obce; KSSJ, 2003, s.404), preto sa aj prvoplánovo chápe adjektívum *občiansky* užšie než *civilný* (opak slova je *vojenský, cirkevný*, v právnej komunikácii opak *tretný*). Dôvodom úpravy či zmeny

formy termínu s minimálnou alebo žiadnou úpravou významu termínu je logizácia termínu a presnosť termínu ako dôsledok posunutia chápania motivácie termínu. V neposlednom rade ide aj o vplyv zblížovania slovenského a európskeho práva aj cez terminológiu. Z tohto hľadiska možno rozdeliť aj ďalšie terminologické úpravy do 3 kategórií:

1 Termíny/inštitúty, pri ktorých došlo len k formálnej zmene čiže k zmene pomenovania

Dôvodom úplnej formálnej zmeny termínu je logizácia termínu a zladenie s existujúcimi inštitútmi a klasifikáciami. Typickým príkladom je termín *účastník konania* (OSP) nahradený termínom *strana sporu* (CSP) ako dôsledok odlíšenia *účastníkov konania* v mimosporovom konaní a v správnom súdnom poriadku a *strán sporu* v civilnom sporovom poriadku. Ide o spresnenie a logizáciu termínu, keďže v CSP je základný termín *spor*, v ktorom proti sebe stoja dve strany, jedna v pozícii *žalobcu* (ten podáva žalobu), druhá *žalovaného*. Pracuje sa s novými slovnými spojeniami ***procesný útok*** vs. ***procesná obrana*** a ďalšími. Termín *účastník konania* je širšie motivovaný a bude sa naďalej používať ako termín v mimosporovom a v správnom súdnom poriadku. S tým súvisia aj ďalšie termíny. Treba na tomto mieste spomenúť, že termín *žalobca* (v súdnom procese podávateľ *žaloby*) a *žalovaný* (na koho je podaná žaloba, obvinená stránka v súdnom procese) ako strany sporu sa budú používať len v Civilnom sporovom poriadku a v Správnom súdnom poriadku, kým v Civilnom mimosporovom poriadku sa budú používať termíny *navrhovateľ* (kto podáva návrh na začatie súdneho al. správneho konania, napr. u notára) a *účastník* (jedna z osôb al. inštitúcií zúčastnených na konaní, napr. dedičstvo). Navrhuje sa dôsledné terminologické rozlišovanie *účastníka konania*

(pojem používaný v Civilnom mimosporovom poriadku a Správnom súdnom poriadku) a *strany sporu* (pojem používaný v Civilnom sporovom poriadku). Táto zmena rešpektuje zámer CSP, podľa ktorého strana podáva *žalobu* a nie *návrh*. Termín *návrh* však zostáva zachovaný, pretože zodpovedá terminológii CMP a SSP.

Ďalším príkladom v tejto prvej kategórii sú stupne súdov, pri ktorých si laická verejnosť zvykla používať termín *súd prvého*, resp. *druhého stupňa*. Sústava súdov SR má síce tri stupne súdov, ale konanie pred súdmi má len dve *inštanacie* (konanie o žalobe/návrhu a odvolacie konanie), preto terminologická zmena, ktorú priniesla rekodifikácia civilného procesu, je rozlišovanie *súdnej inštanacie* (CSP) v súlade s teóriou slovenského práva. Súdny sú tak rozlíšené na *súdy prvej inštanacie* a *súdy druhej inštanacie* (doteraz súdy prvého stupňa a súdy druhého stupňa; OSP). Rovnako konanie je *dvojinštančné* (doteraz *dvojestupňové*). Z vlastností termínov sa uplatnila internacionalizácia, systémovosť, presnosť a krátkosť. Termín *inštancia* sa v právnej oblasti používal aj doteraz a využil sa ako motivant vďaka séme hierarchickej usporiadania a séme inštitucionalizovanosti. Vďaka koncentrovanosti sém v jednej lexéme sa dá takto motivovaný termín jednoduchšie využiť v rozličných syntaktických pozíciách. V neposlednom rade je dôležitá frekvencia používania tohto termínu v doterajšej právnej praxi.

Na tomto mieste by sme radi upozornili na problémy vyplývajúce zo synonymizácie terminológie, ku ktorej dochádza vyššie opísanou zmenou formy. V dôvodovej správe na rokovanie vlády ohľadom odvolacieho konania sa uvádza: „*Odvolací* súd zostáva naďalej súdom *apelačným* (t.j. súdom, ktorý nie je viazaný skutkovými zisteniami a skutkovými závermi súdu prvého stupňa a ktorý môže vykonať dokazovanie k zisteniu skutkového stavu), nesmie

však pritom zásadne - na rozdiel od systému úplnej apelácie - prihliadať ku skutočnostiam a dôkazom, ktoré neboli uplatnené pred súdom prvého stupňa.“ (Doložka zlučiteľnosti (sic!) návrhu zákona s právom Európskej únie). V jednej vete sa používa termín *odvolací súd* a *apelačný súd*, pričom sa vysvetľuje jeden druhým. Bežný používateľ z toho usudzuje, že ide o dve formy súdu a možností odvolania.

2 Termíny/inštitúty, pri ktorých došlo k zmene pomenovania aj k obsahovým odchýlkam

V rekodifikačnom procese došlo aj k viacerým **jazykovým** a **obsahovým** zmenám či úpravám. Typickým príkladom je termín *spôsobilosť byť účastníkom konania* (ten, kto má spôsobilosť mať práva a povinnosti; inak len ten, komu ju zákon priznáva; OSP), ktorý sa nahrádza termínmi **procesná subjektivita** (má ten, kto má spôsobilosť na práva a povinnosti; inak len ten, komu ju zákon priznáva) a *procesná spôsobilosť* (spôsobilosť účastníka samostatne alebo prostredníctvom svojho zvoleného zástupcu vykonávať pred súdom procesné úkony; CSP). Čiže termín *spôsobilosť byť účastníkom konania* je nahradený termínom *procesná subjektivita*, čo vyplýva zo zmenenej koncepcie účastníctva sporového konania.

V súlade so zámerom CSP (p. vyššie) sa termín *účastníci (konania)* nahrádza termínom **strany (sporu)**, termín *vedľajší účastník* termínom **intervenient**, a zároveň *inštitút vedľajšieho účastníctva* sa označuje v novom predpise ako *intervencia*, pričom *intervenient* je ten, kto sa zúčastňuje na konaní popri žalobcovi alebo žalovanom a má právny záujem na výsledku konania (CSP). Z hľadiska bežného používateľa dochádza k zahmleniu tejto roly, spojenie *vedľajší účastník konania* je priezračnejšie než *intervenient*, pričom nový termín má výhodu krátkosti a internacionalizácie. Logizáciou i vývojom jazyka došlo k zmenám v termínoch

kompenzačná námietka na hmotnoprávna námietka, výsluch strany na výsluch účastníka konania, znalecký posudok na znalecké dokazovanie, názov Špeciálneho súdu sa nahradil označením Špecializovaný trestný súd. Termín výsluch nadobudol širší význam, pretože sa nespája len s vypočutím svedka, ale aj vypočutím strany (CSP), nesprávny termín úradná pečiatka notárskeho úradu sa nahradil termínom pečiatka notára atď. (Civilný sporový poriadok..., 2018 [online]). Prijatím Civilného správneho poriadku nebolo veľa termínov zmenených, resp. prijatých, často sa zmenil ich obsah, lehoty, procesný postup, čo zas upevňuje polysémiu termínov.

3 Nové termíny/nové inštitúty

Nové termíny prináša každá rekodifikácia právnej normy, a to najmä keď ide o zmenu desaťročia platnej normy. Je prirodzené, že sa jednak nahrádzajú a logizujú staršie termíny, ale aj vznikajú nové úkony a procesy, ktoré so sebou nová norma, v tomto prípade tri kódexy, prinášajú. Nové termíny pomenúvajú jednak javy a procesy, ktoré dosiaľ civilné právo neevidovalo, alebo ide o procesy a inštitúty, ktoré vznikli členením sporového a mimosporového poriadku. V termínoch sa tieto odlišnosti musia reflektovať. Medzi takéto nové úkony a teda i termíny patrí napr. *predbežné prejednanie sporu, zjavne nedôvodná žaloba*, okrem *znaleckého dokazovania* môže stačiť súdu aj *odborné vyjadrenie, sťažnosť* (osobitný druh rozhodnutia; prostriedok procesnej obrany, ktorý je prípustný proti uzneseniu súdu prvej inštalácie vydanému súdnym úradníkom, ktoré treba doručiť), *spory na ochranu slabšej strany, sudcovská koncentrácia konania, hmotnoprávna námietka* (právny úkon strany spôsobujúci zmenu, zánik alebo oslabenie práva proti strany), ako nové sa zavádzajú *prostriedky procesného útoku a procesnej obrany* (sú to *skutkové tvrdenia, popretie*

skutkových tvrdení protistrany, návrhy na vykonanie dôkazov, námietky k návrhom protistrany na vykonanie dôkazov a hmotnoprávne námietky) (Obrana v civilnom sporovom konaní; online). Žiaľ, v termíne odstraňovanie vád podania normotvorca ponecháva pôvodom bohemizmus vada a nevyužíva jedinečnú možnosť odstránenia tohto bohemizmu z právneho jazyka. Podobne v CMP nachádzame názvy konaní s nesprávnym použitím spojky o, napr. konanie o rozvod manželstva, konanie o povolenie uzavrieť manželstvo, konania o určenie otcovstva, konanie o návrat maloletého do cudziny pri neoprávnenom premiestnení alebo zadržaní, konanie o osvojenie, konanie o vyhlásenie za mŕtveho, pričom v iných názvoch konaní gramatická norma je dodržaná, napr. konanie o uložení ochrannej výchovy, konanie o zverení maloletého do predosvojiteľskej starostlivosti, konanie o dedičstve, konaní o spôsobilosti na právne úkony, konanie o prípustnosti prevzatia a držania v zdravotníckom zariadení, konanie o ustanovení opatrovníka, konanie o prepadnutí predmetu notárskej úschovy štátu atď.

Rekodifikácia v občianskom práve sa týkala nielen obsahu práva, ale aj právnických termínov, keď sa okrem zavádzania nových termínov formálne upravujú existujúce termíny, čím sa rozširuje synonymia na časovej osi. Dôvodom je jednak zavádzanie nových úkonov do legislatívnej činnosti, jednak uplatnenie zásady motivovanosti a následnej presnosti a zreteľnosti právnického termínu, čo sa deje v súlade s požiadavkami na termín všeobecne. Aj tento lexikálny proces potvrdzuje dynamiku terminológie, pričom však treba upozorniť aj na mieru a frekvenciu takýchto zmien práve v oblasti práva, pretože sa týka všetkých občanov, nielen úzko vymedzenej odbornej komunity.

Literatúra

BUDNIKOVA, Lesia. 2007. *Súčasná slovenská terminológia*. Užhorod : Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej, 2007.

Civilný sporový poriadok a zmeny v terminológii. 2018. In: *Právne Noviny* [online]. ISSN 2454-0048. Legal & Economic Press, s. r. o. 2018. Dostupné na: <https://www.pravnenoviny.sk/obcianske-pravo/civilny-sporovy-poriadok-a-zmeny-v-terminologii>

Doložka zlučiteľnosti návrhu zákona s právom Európskej únie. In: *Dôvodová správa Na rokovanie vlády SR*. Dostupné na: www.rokovania.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-23554:

HORECKÝ, Ján. 1956. *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956.

HORECKÝ, Ján. 1965. Kritériá terminológie. In: *Československý terminologický časopis*, 4/s. 193-200.

IMRICHOVÁ, Mária – TUROČEKOVÁ, Monika. 2015. *Lingvistická analýza jazyka právnych textov*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2015.

IMRICHOVÁ, Mária (Eds.). 2015. *Slovník právnických termínov pre verejnosť*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2015.

Krátky slovník slovenského jazyka. Hl. red. Ján Kačala, Mária Pisárčiková. Bratislava : Veda, 2003.

MASÁR, Ivan. 1991. *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava : Veda, 1991.

MISTRÍK, Jozef. 1985. *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

MISTRÍK, Jozef. 1993. Juristické texty. In: *Text a kontext*. Prešov : Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach, 1993, s. 78-81.

Obrana v civilnom sporovom konaní. [online] Dostupné na: <http://www.ulclegal.com/sk/bulletin-pro-bono/ine/5435-obrana-v-civilnom-sporovom-konani>

RIPKA, Ivor – IMRICHOVÁ, Mária. 2011. *Kapitoly z lexicológie a lexicografie*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011.

Slovník cudzích slov (akademický). 2005. 2. doplnené a prepracované vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G, H – L, M-N. 2006, 2011, 2015. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2006, 2011, 2015.

Doc. PaedDr. Mária IMRICHOVÁ, PhD.

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Szláv és Balti Filológiai Intézet

Múzeum krt. 4/D

1088 BUDAPEST

HUNGARY

Prešovská univerzita v Prešove

Filozofická fakulta

Inštitút slovakistických a mediálnych štúdií

Ul. 17. novembra 1

080 01 PREŠOV

SLOVENSKO

E-mail: maria.imrichova@unipo.sk

K JAZYKOVÉMU OBRAZU SPRAVEDLNOSTI

Ladislav Janovec

TO THE LINGUISTIC PICTURE OF WORLD OF JUSTICE

We present in this text results of the partial research of „justice“ in Czech linguistic picture of word which we analyze for the international project EUROJOS. The analyse of the concept is based on literary texts in Czech national corpora and Czech electronic.

Keywords: linguistic picture of world, Czech language, cognitive-linguistics, semantics, EUROJOS

Tento text je dílčím výstupem prací na projektu Eurojos, na jehož zpracovávání se podílíme. Jde o mezinárodní projekt iniciovaný lublinskými lingvisty pod vedením J. Bartmińského, sdružující lingvisty z různých, především ale slovanských národů. Cílem projektu je popsat jazykový obraz Slovanů a jejich sousedů na základě vytipovaných kulturně klíčových slov, jak je chápe např. A. Wierzbicka (2001, s. 35), tedy jako slova důležitá pro určitou kulturu a zároveň o ní něco vypovídající. Tato slova nejsou univerzální, zatímco v některých kulturách lze některé jednotky za kulturně klíčová slova považovat, v jiných budou patřit mezi jednotky periferní. Navíc svoji roli může hrát i časové hledisko (s vývojem společnosti se mohou vyvíjet i kulturně klíčová slova¹¹⁰), stejně jako subkultury či různé, zejména velké sociální skupiny a diskurzy. Množství kulturně

---

¹¹⁰ Jak ukazují polské kulturně-lingvistické konference věnované problematice konceptu duše, jde například pro české prostředí o pojem, který v současné době mezi kulturně klíčová slova nepatří nebo je signifikantní pouze pro určité diskurzy (náboženství, ezoterika apod.). Historie státní i církevní české společnosti ovšem otázku, jak tomu bylo

klíčových slov není jednotné a, jak Wierzbicka přiznává, „není žádná objektivní procedura, jež by je umožnila odhalit“ (Wierzbicka, 2001, s. 36). V rámci první etapy projektu bylo zkoumáno pět kulturně klíčových slov: domov, svoboda, práce, čest a Evropa¹¹¹. Tato etapa je již završena publikovanými, resp. pro tisk připravenými výsledky (Vaňková, 2015, Janovec – Wildová, 2016, Vaňková – Vodrážková, v tisku). Ve druhé etapě jsou zpracovávána další kulturně klíčová slova, z nichž se podílíme na zpracování konceptu SPRAVEDLNOST.

1 Metodologie výzkumu

Jednotnou metodologii pro zpracování jednotlivých konceptů, reprezentovaných kulturně klíčovým slovem, stanovil J. Bartmiński. Analýze jsou podrobeny tři typy dat – data systémová (informace získané na základě lexikografických prací), textová (analýza textů různých diskurzů, v nichž se kulturně klíčové slovo objevuje) a dotazníková (krátké dotazníky distribuované v definované skupině respondentů¹¹²).

Systémová data jsme zpracovali a pojednali o nich v příspěvku na konferenci ve Vratislavi v březnu 2017, publikovaném v monografii (Janovec, 2017). Naši pozornost nyní upíráme na analýzu textových dat, poslední okruh dat

---

v minulosti, pochopitelně nastoluje, není na ni ovšem dosud jednoznačná lingvistická odpověď (srov. zatím jediná vydaná monografie navazující na témata konferencí Maslowska a kol., 2016)

¹¹¹ Právě poslední je rozhodně kulturně klíčovým slovem novodobým, souvisejícím s otevřením hranic, změnou systémů, globalizací, rozšířením Evropské unie a panevropstvím, jež je v současnosti proklamováno.

¹¹² Pro projekt EUROJOS jsou to rodilí mluvčí ve věku 20–30 let, tj. takoví mluvčí, u nichž se dají očekávat do značné míry stabilizované koncepty, ale zároveň ti, kteří mohou pomoci odhalit jeho nové, progresivní vrstvy, jichž budou oni nositeli a jež budou předávat dále, další generaci.

bude zpracováván až v průběhu roku 2019. V této práci vycházíme ovšem i ze zjištění analýzy systémových dat, kde jednoznačně výrazný uzuální rys lexémů, referujících k pojmu SPRAVEDLNOST, je ten, že jde o slova slovotvorně motivovaná, a to adjektiva i substantiva, protože z významového hlediska jde o jednotky pojmenovávající vlastnost. Existují vedle sebe dvě variantní jednotky substantivní (*spravedlnost*, *spravedlivost*) a dvě adjektivní (*spravedlný*, *spravedlivý*), přičemž je nepochybně zajímavé, že v živém úzu se nevyskytuje a bezpříznakově není chápána slovotvorně provázaná dvojice – „živé“ je substantivum *spravedlnost* a adjektivum *spravedlivý*, zbylé dvě jednotky lze chápat jako knižní či archaické, což dokazují i údaje získané na základě textových analýz.

Zdrojovými texty by měly být ty, jež ovlivnily/ovlivňují mluvčí různých období, a mají tudíž dopad texty beletristické, ale i o texty jiné, především věčné¹¹³, ale i publicistické, administrativní apod. až po dnešní dobu. V případě beletristických textů má badatel možnost pracovat intuitivně, tj. zpracovávat texty, o nichž z vlastní zkušenosti ví, že se v nich analyzované kulturně klíčové slovo vyskytuje, případně je v něm předpokládá, nebo se pokusit o analýzu na základě elektronických nástrojů, jež má k dispozici. Jde především o různé druhy korpusů a pro českou literaturu devatenáctého století také o tzv. Českou elektronickou knihovnu (dále ČEK), v níž je zpřístupněno 1700 básnických knih devatenáctého a počátku dvacátého století. Jak korpusy, spravované v rámci Českého národního korpusu (ČNK), tak texty v ČEK umožňují automatické vyhledávání lexikální jednotky, tvaru či spojení v rámci velkého množ-

---

¹¹³Věčným textům, tj. především právníkům, filosofickým, sociologickým, psychologickým a pedagogickým pozornost v rámci tohoto textu udělována nebude.

ství textů, čímž badatel může postihnout určité aspekty pojmu, jež by na menším vzorku textů mohly zůstat nepovšimnuty, neboť by se v něm nemusely ani projevit. Jak ČNK, tak ČEK poskytují rovněž frekvenční údaje. Pro naši analýzu jsme volili druhý přístup, který se jeví na jednu stranu jako objektivnější, na druhou stranu ovšem redukuje beletristické texty pouze na ty, jež jsou do korpusu zařazeny, jejich postavení v české kultuře a literatuře může být různé.

2 Kulturní aspekty spravedlnosti

Bez ohledu na analyzovaný materiál víme, že spravedlnost je v českém jazyce metaforizována symbolicky s ohledem na evropskou kulturní tradici. Antická kulturní tradice vnímá Spravedlnost jako jednu z bohyní. Řecká bohyně spravedlnosti, božského řádu, zákona a zvyku Themis, dcera Urana a Gaie, byla manželka nejvyššího boha Dia, kterému porodila Moiry (bohyně životního údělu) a Hóry (bohyně ročních dob), druhou bohyní spravedlnosti byla v některých mýtech její dcera Díké (srov. Bahník a kol., 1974, s. 608, 267, 392). V římské tradici šlo o bohyni Justicii.

Symbolicky je spravedlnost s odkazem na antiku ztvárňována i ve výtvarném umění. Spravedlnost je žena se zavázanýma očima, aby neměla možnost brát ohled na to, kdo před ní stojí. V jedné ruce drží váhy jako symbol rovnosti a vyrovnanosti, jejich kulturní interpretace je dvojí – aby svět díky ní zůstal v rovnováze, ale také aby dokázala vážit dobro a zlo. Ve druhé ruce svírá meč, protože svá rozhodnutí musí umět prosadit a vymáhat i cestou boje či krveprolití, zde se aktivuje rovněž konotace trestu smrti stětím hlavy či trest odetnutí některé z částí těla. Všechny tři aspekty – šátek přes oči, meč a váhy nemusí být zastoupeny vždy, např. socha Justice ve Frankfurtu nad Mohanem

nebo v Dublinu nemá zavázané oči (viz obrázek 2), každopádně musí být identifikovatelná právě na základě přítomnosti alespoň některých atributů i na základě jazykové kompetence (srov. frazeologické vyjádření *spravedlnost je slepá*).

Obrázek 1: Zobrazení spravedlnosti¹¹⁴

Obrázek 2: Socha Justice v Dublinu na hradě¹¹⁵

---

¹¹⁴ <https://www.ivcrn.cz/wpcontent/uploads/2015/11/spravedlnost-s-mecem.jpg>

¹¹⁵ <http://irsko.tripzone.cz/dublin/fotogalerie/dublin-socha-spravedlnosti-na-hrade-2617>

V křesťanství božskou spravedlnost představuje archanděl Michael, jehož atributem jsou rovněž váhy a meč. S křesťanskou tradicí ovšem souvisí i další metaforizace spravedlnosti – jako mlýnu (*boží mlýny melou pomalu, ale jistě*). V této metafoře se kromě spravedlnosti (smrt/trest potká každého) projevuje i časová dimenze – mlýny, které postupně pohltí a semelou naprosto vše.

3 Analýza jazykového materiálu

3.1 Data z ČNK

Za zdrojový materiál jsme využili pro naši práci korpus syn2015, v němž jsme ještě omezili zdrojové texty na beletristické, a to české i překladové. Jak se ukázalo, šlo o velmi malé množství textů, v případě překladů i o starší překlady (šedesátá léta dvacátého století), o jejichž dobovém a současném vlivu příliš nevíme. Na základě vyhledávání podle lemmatu jsme určili frekvenční charakteristiky zkoumaných lexémů, viz tabulka 1.

Tabulka 1: Počet výskytů slovních tvarů vybraných lemmat¹¹⁶

Lemma	Celková frekvence slovních tvarů
Spravedlnost	951
Spravedlivý	1003 ¹¹⁷
Spravedlivost	9
Spravedlný	0

Z tabulky je patrná velmi nízká frekvence lexému *spravedlivost* a důležitý je nulový výskyt lexému *spravedlný*. Vyšší míra (i když ne vysoká) míra výskytu zbylých dvou

¹¹⁶ Poslední ověření frekvenčních statistik proběhlo 15. března 2019.

¹¹⁷ Pod lemma *spravedlivý* je zahrnuta i jeho záporná podoba *nespravedlivý*, ale také komparativ, superlativ a substantivizovaná adjektiva.

lexémů ukazuje, že koncept SPRAVEDLNOST je pro beletrii do určité míry podstatný.¹¹⁸

Lexém *spravedlnost*

Na základě vytvořeného seznamu kolokací podle lemmatu je zřejmé, že nejvyšší výskyty má lexém v ustálených spojeních, z nichž asi nejméně zajímavé jsou *ministerstvo spravedlnosti* (70 výskytů) a *ministr spravedlnosti* (40 výskytů).

Frekvenci 10 a více mají potom kolonáty *učinit* (28), *zadost* (24), *vykonávat* (16), *boží* (15), *zjednat* (13), *pomsta* (10). Frekvenci 9 má adjektivum *světský* a substantivum *průchod*, 8 adjektivum *nebeský* a verbum *vykonat*, 6 mají lexémy *dovolávat (se)*, *dostihnout*, *ideál* a *dobro*. Ostatní lexémy mají frekvenci nižší.

Uvedená slova vesměs reflektují *spravedlnost* jako akt, jenž je někým proveden/ustanoven, a to ať už ve frazeologizovaném spojení *učinit spravedlnosti zadost*, tak i v dalších případech – *vykonávat spravedlnost*, *zjednat spravedlnost*. *Spravedlnost* ovšem je také cíl snažení – *dostihnout spravedlnost*, volněji též *ideál spravedlnosti*. Na ose dobré – špatné patří *spravedlnost* k pólu dobra. Nepochybně důležitá je pro utváření pojmu opozice *světské* a *božské*, resp. *nebeské*, *spravedlnosti*.

Ostatní kolokace dokumentují častou personifikaci *spravedlnosti*, kdy již není vykonána, ale sama koná (je konatelem): *spravedlnost ho probudí*, *ruce spravedlnosti*,

---

¹¹⁸ Jsme si vědomi, že více než jazykový a kognitivní aspekt budou pro výskyt sledovaných lexémů a pro utváření pojmu podstatné beletristické žánry, v nichž se budou lexémy objevovat, což souvisí s diskursivním aspektem jazykového obrazu světa – srov. např. Kožimova (2013): „Tvzení, že v základu každého diskursu leží konceptuální obraz světa už není třeba dokazovat.“ [Přeložil L. J.]

*průchod spravedlnosti*¹¹⁹. S personifikací úzce souvisí i institucionálnost spravedlnosti. Ve spojení *vydat se spravedlnosti do rukou* je spravedlnost zároveň personifikovaná (má ruce), ale zároveň institucionalizovaná (spravedlnost rozhoduje o vině a nevině).

Spravedlnost je rovněž vnímána jako vyšší (etický) princip, srov. již zmiňované spojení *božská spravedlnost* a s ní související *ctnost spravedlnosti* nebo *vznešená spravedlnost*, snad i *spravedlnost (ne)existuje*, reflektující míru subjektivity spravedlnosti na jedné straně, ale i možnou úplatnost či zaujatost těch, kdo spravedlnost vykonávají.

Součástí jazykového obrazu světa je i schéma SPRAVEDLNOST JE ZÁKON: *jednat podle spravedlnosti, vzal spravedlnost do svých rukou, spravedlnosti bylo učiněno zadost*.

V materiálu rovněž je vysoce nápadný sémantický posun abstraktum - > konkrétum, projevující se ve schématech SPRAVEDLNOST JE DAR: *přinášet spravedlnost, mít spravedlnost*, nebo SPRAVEDLNOST JE MĚŘITELNÁ/ DĚLITELNÁ ENTITA: *Spravedlnost visí na háku a my ji porcujeme, vyměřit spravedlnost, míra spravedlnosti*.

Lexém *spravedlivý*

Adjektivum *spravedlivý* je adjektivum hodnotící, což pochopitelně ovlivňuje konotace s ním spojené a kolokace, v nichž se vyskytuje.

Frekvenci 10 a více mají kolonáty *připadat* (34), *trest* (31), *hněv* (31), *rozhořčení* (15), *přísný* (12), *spánek* (12), *soudce* (11), z neplnovýznamových slov je to předložka *vůči* (20). Nad 5 mají frekvenci ještě *odplata*, *čestný* a *moudry* (5), *rytíř* (6), *krutý* (7) a obvinění (9).

---

¹¹⁹Zde je otázka, zda interpretovat spojení na základě schématu SPRAVEDLNOST JE BYTOST, či na základě schématu SPRAVEDLNOST JE POHYBUJÍCÍ SE OBJEKT.

Tyto kolokáty dávají adjektivum do souvislosti se subjektivitou spravedlnosti, ale také s uznávanými hodnotami včetně „práva“ na negativní myšlení a jednání, vychází-li z touhy po spravedlnosti. Hněv, rozhořčení a krutost nejsou hodnoceny českými mluvčími pozitivně, pokud jejich polaritu nezmění, resp. nezmírní negativitu spojení se spravedlností. To potvrzují i další kolokáty, jež se v našem materiálu objevily: *člověk, soud, rozsudek, obvinění, chudoba*. V materiálu se objevily i některé kolokace se zápornou podobou adjektiva: *svět, život, výčitky, ruka establishmentu*.

Lexém *spravedlivost*

Jak bylo uvedeno výše, příkladů s lexémem *spravedlivost* se objevilo v našem materiálu celkem 7. Základní je opozice božský x světský (*Boží spravedlivost* x *spravedlivost našeho soudu, svojit/vaši* (něčí) *spravedlivost* (lidská vlastnost), *posuzovat spravedlivost*). Spravedlivost je neoddiskutovatelně kladná vlastnost či jev: *v zájmu spravedlivosti; zavládne mír, hojnost a spravedlivost, zrnko celistvosti a spravedlivosti*.

3.2 Data z ČEK

V ČEK se podle výsledku sond využívajících vyhledávací procedury nevyskytují méně frekventované lexémy *spravedlivost* a *spravedlný* a získaných příkladů na zbylé dva lexémy bylo výrazně méně, než nabízely beletristické texty v ČNK.

Lexém *spravedlnost* byl v textech nalezen celkem v sedmi textech.

Výčet příkladů užití:

O spravedlnosti neboli šibenici (Bělohrobský, Básně a deklamovánky, 1883)

A opět jiný anděl dí: „Tož Pane nechť lidstvu září spravedlnosti blesk“ (Crha, Kusy mého srdce, 1875)

Nade síni v slávě svojí Spravedlnost svatá stojí; Spravedlnost nemá uši; spravedlnost musí obět' mít (Rubeš, Deklamovánky a písně, 1839)

SPRAVEDLNOST (název básně); *ale kde najdu spravedlnost zaúpěl člověk* (Sova, Rozjímání ranní i navečerní, 1820) *moc nezná spravedlnost* (Stašek, Václav, 1872)

Jen spravedlnost (název básně, refrén) (Vrchlický, Hlasy v poušti, 1897)

My „temperujem“ taky spravedlnost; lze spravedlnost vytemperovati; on „temperoval“ též spravedlnost (Machar, Na okraj dnů, 1935)

Z uvedených příkladů je zajímavá především metonymie spravedlnost = šibenice (nástroj/prostředek vykonání spravedlnosti). Je ovšem rovněž vidět, že spravedlnost je v některých příkladech karikována, což je jeden ze znaků, jež se podílejí na utváření kulturně klíčových slov. Spravedlnost je v textech metaforizována jako předmět (který lze najít), znalost (*neznat spravedlnost*) nebo bytost (*stojí, nemá uši*). Pozitivní konotace, resp. vnímání spravedlnosti, dokládá *blesk spravedlnosti* (= lesk, třpyt). Lexém *spravedlivý* byl v textech nalezen 17x, jednalo se o texty spisovatelů napříč politickým přesvědčením a uměleckými ambicemi: Machar, Sládek, Neumann, Vrchlický, Krásnohorská, Koubek, Nejedlý, Tablic, Táborský.

Dílčí závěry sondy

Sonda do užití sledovaných lexémů v beletristických textech potvrdila předpoklad, že lexémy nebudou příliš frekventované. Díla, v nichž se lexémy vyskytovaly, byla převážně beletrie s tematikou právní, detektivní, společenské kritiky a církevní.

Lexém může být (a v několika textech i je) karikován, což – jak už jsme zmínili – potvrzuje kulturní důležitost slova, protože převádí hodnotu do pozice ne-hodnoty, tj. záměrně se snaží bez hlubší implicitnosti hodnotu zlehčit až ponížít.

Tím, že lexémy se v textech nevyskytují příliš často, ale pojem SPRAVEDLNOSTI je pro beletrii poměrně signifikantní, stejně jako pro celou naši kulturu, je zřejmé, že jeho formování neprobíhá výrazně na bázi klíčových slov pojmu, ale spíše na narativech, které pomáhají koncept SPRAVEDLNOSTI budovat od našeho dětství.

Literatura

BAHNÍK, Václav, a kol. 1974. *Slovník antické kultury*. Praha : Nakladatelství SVOBODA, 1974. 718 s.

JANOVEC, Ladislav. 2017. Koncept spravedlnosti v českém jazyce – metodologické poznámky. In: *Slowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych III*. Eds. A. Kolodziej – T. Piasecki. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart, 2017, s. 149-156.

JANOVEC, LADISLAV – WILDOVÁ, ZUZANA. 2016. PRÁCE v českém jazyce a jazykovém obrazu světa roditelích mluvčích češtiny. In: *Leksykon aksjologiczny Slowian i ich sasiadów. Tom 3 – PRACA*. Ed. B. Ziwycka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Sklodowskiej, 2016, s. 129-156.

KOŽINOVA, Alla. 2013. Obraz mira v dřevném slavjanskem diskurse: k voprosu ob introvertirovannosti drevních diskursov. In: *Lingvistika diskursa i perspektivy jejo razvitija v paradigma sovremennoj slavistiky*. Minsk: RIVŠ, 2013, s. 11-20.

MASŁOWSKA, Ewa a kol. 2016. *Dusza w oczach świata*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk – Wydział orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.

VAŇKOVÁ, Irena. 2015. Český pojem DOMOV ve světle jazykových, empirických a textových dat. In: *Leksykon aksjologiczny Slowian i ich sasiadów. Tom 1 – DOM*. Eds. J. Bartmiński – I. Bielińska-Gardiela – B. ZYWICKA. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Sklodowskiej, 2015, s. 123-148.

VAŇKOVÁ, Irena – VODRÁŽKOVÁ, Veronika. V tisku. Svoboda v českém jazykovém obrazu světa. In: *Leksykon aksjologiczny Slowian i ich sasiadów. To 4 – WOLNOŚĆ*. Eds. M. Abramowicz – J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Sklodowskiej. V tisku.

WIERZBICKA, Anna. 2001. Ponimanije kultur čerez posredstvo ključevych slov. Moskva: Jazyky slavjanskoj kultury. 2001.

Elektronické zdroje

<http://www.ceska-poezie.cz/cek/>

Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, Ph. – Zasina, A.: *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015. Dostupný na: <http://www.korpus.cz>

PhDr. Ladislav JANOVEC, Ph.D.

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka

M. Rettigové 4

110 00 PRAHA 1

ČESKO

E-mail: ladis.janovec@seznam.cz

SKRYTOSŤ - IMANENTNÁ VLASTNOSŤ MANIPULÁCIE?

Natália Kolenčíková

HIDDEN CHARACTER – AN IMMANENT SIGN OF MANIPULATION?

The presented paper, on the basis of comparisational and confrontational way of *argumentum ad personam* and *ignoratio elenchi*, has an aim to present communicative means, which can be considered as indicators of manipulation effect achieving. Analysed texts are taken from Facebook communication area and they were published on the virtual profiles of political parties in Slovakia before Parliamentary election in 2016.

Key words: argumentation, *argumentum ad personam*, Facebook, *ignoratio elenchi*, manipulation, parliamentary election

Pragmakomunikačný obrat v lingvistike znamená, že do pozornosti jazykovedcov sa dostávajú aj dovtedy zanedbávané aspekty komunikácie, ku ktorým nepochybne patria jej sociálne účinky. Predovšetkým predstavitelia pragmalingvistiky spojenej s teóriou verbálneho ovplyvňovania presadzujú poznatok, že „hlavným cieľom niektorých výpovedí nie je prenos informácií, ale práve ovplyvňovanie poslucháča“ (Černý, 1996, s. 364). Je prirodzené, že zvýšený dôraz na efektívnosť výpovede je kladený v politickom kontexte, o to viac, keď sa tento kontext funkčne prelína s mediálnym kontextom, ktorý je dnes už každodennou súčasťou života bežných občanov, voličov.

Sociálnym ovplyvňovaním rozumieme proces, ktorého dôsledkom je zmena v konaní, postojoch, prežívaní pocitov či motivačných stavov účinkom skutočného alebo domnelého konania inej osoby alebo skupiny osôb, pričom

pre objekt pôsobenia môže byť táto zmena nielen priaznivá, ale aj nepriaznivá (Doliński, 2000). Za jednu z foriem sociálneho ovplyvňovania možno považovať manipuláciu, ktorá je spájaná najmä s úsilím o dosahovanie negatívne konotovaných vplyvov.

Nie je potrebné zvlášť zdôrazňovať, že ak hovoríme o manipulácii prostredníctvom médií, na jej efektívnom pôsobení sa zväčša podieľa viacero kódov, ktorých súčinnosť nie je pri snahách o komplexné postihnutie manipulačného procesu možné ignorovať. Aktuálny príspevok vystužený pragmatolingvistickým podkladom však orientuje svoju pozornosť na jazyk ako prirodzený prostriedok naplňovania manipulačných zámerov. Pri lingvistických výskumoch sa tak stretávame s dvoma dominantnými líniami chápania manipulácie.

V prvej línii vystupuje do popredia etický rozmer manipulácie, keď sa upozorňuje na nečestnosť takéhoto ovplyvňovania vyplývajúcu z úsilia o dosiahnutie výlučného prospechu manipulátora na úkor manipulovaného (pozri napr. Lepa, 1995; Kraus, 2003; Petranová – Vrabec, 2013). Problémom uvedeného prístupu je to, že čestnosť je primárne kategóriou etickou, nie lingvistickou, a teda lingvisticky aj ťažko „merateľnou“.

Druhá línia stavia na akcentovaní plánovanej a cieľovej skrytosti manipulačného pôsobenia ako jeho imanentnej vlastnosti. Uvedené možno dokladovať slovami Z. Pucka, ktorý manipuláciu chápe ako „jednu zo stratégií vedenia správania ľudí metódou vplyvania založenou na ich kamuflovanom, alebo prinajmenšom nedemonštrovanom formovaní“ (Pucek, 2010, s. 35) či K. Barnovej zastávajúcej názor, že pri manipulácii sa „manipulátor (doslova) usiluje vnútiť percipientovi svoje názory, postoje, konanie, pričom percipient to prijíma spravidla nevedome (t. j. bez toho, aby si uvedomoval, že je nejakým spôsobom manipulovaný)“ (Barnová, 2014, s. 19). Komplikáciou tohto prístupu je zase

predpoklad, že ak chceme skúmať atribúty, ktoré sú skryté, potrebujeme vedieť, ktoré atribúty sú tie, ktoré sú skryté.

S komunikačným prístupom k sociálnemu ovplyvňovaniu súvisí aj argumentovanie a argument ako jeho realizačný prostriedok. Ten je tvrdením zdôvodňujúcim, ospravedlňujúcim, vysvetľujúcim, zakladajúcim a implikujúcim iné tvrdenie, resp. tvrdením umožňujúcim dôverovať inému tvrdeniu, spoliehať sa na jeho platnosť, tvrdiť, že je jeho príčinou, zdôvodnením, predpokladom alebo následkom (porov. Kraus, 2008). Pre súčasnú lingvistiku je pritom relevantné najmä zameranie na tzv. topické argumenty, čiže argumenty fungujúce v prirodzenom jazyku charakteristickým vágnosťou a významovou ambivalenciou (Kraus, 2003), a preto sa tieto argumenty nemusia vyznačovať prísnou logickou korektnosťou. „Iné tvrdenie“ zmienené v uvedenej definícii argumentu sa štandardne nazýva tézou, ktorá v prípade topických argumentov nemusí byť vyjadrená explicitne; takéto argumenty nazývame entymémy.

J. Kraus (2008) upozorňuje na viacero stabilných typov argumentov. Z hľadiska chápania manipulácie zdôrazňujúceho skrytosť pôsobenia zaujímavo vyznieva predovšetkým dvojica *argumentum ad personam* (osobný útok proti oponentovi; zdôraznenie jeho predchádzajúcich chýb a nedostatkov) a *ignoratio elenchi* (oponentovi sa vkladá do úst tvrdenie, ktoré ho diskredituje, alebo sa mu podsúva takéto konanie). Oba argumenty sú charakteristické identifikovateľnosťou propozičnej zacielenosti negatívne konotovaného obsahu výpovede, no zatiaľ čo v prípade *argumentum ad personam* referuje tento obsah na objekt útoku priamo a otvorene, v prípade *ignoratio elenchi* k tomu dochádza nepriamo, akoby náhodou a nechcene – takpovediac skryto.

Rešpektujúc predstavené teoretické východiská je hlavným vedeckovýskumným zámerom aktuálneho príspevku na základe pragmakomunikačne podloženého komparačno-kontrafakčného prístupu k *argumentum ad personam* a *ignoratio elenchi* (po)odhaliť skryté komunikačné atribúty relevantné v procese manipulačného ovplyvňovania, čiže naznačiť, ktoré atribúty sú v manipulačnom pôsobení skryté. Závbery vyplývajúce z tohto cieľa následne predpokladajú úvahy o perspektívach lingvistického využitia konceptu manipulácie zdôrazňujúceho skrytosť ako jej imanentnú vlastnosť. Pragmakomunikačným podkladom komparačno-kontrafakčného prístupu k zvoleným argumentom sa pritom myslí metodické zameranie na dominantne pragmatické javy – na súčinnosť s ďalšími argumentmi, ilokučné funkcie, propozičnú zacielenosť a personálny aspekt referenčného bodu. Keďže obmedzený rozsah príspevku nám nedovoľuje explicitne dokladovať všetky porovnávané aspekty, citátmi z prameňov podkladáme iba tie, ktoré považujeme za najsignifikantnejšie – ilokučné funkcie a personálnu perspektívu referenčného bodu.

Materiálovú základňu výskumu tvoria komunikáty z prostredia sociálnej siete Facebook publikované na profiloch jednotlivých politických strán tri mesiace pred parlamentnými voľbami na Slovensku v roku 2016. Analyzovaných bolo 871 mikroblogov/statusov¹²⁰, ktorých autormi boli primárni účastníci predvolebného diskurzu¹²¹ usilujúci

---

¹²⁰ K textovotypologickej charakteristike slovenského mikroblogu/statusu bližšie pozri Kolenčíková, 2018a (v tlači).

¹²¹ O. Orgoňová a J. Dolník považujú za primárnych účastníkov politického diskurzu politikov, s ktorými spolupracujú mediálni pracovníci. Sekundárnym aktérom je verejnosť, ktorá dostáva priestor na vstupovanie do politickej komunikácie práve vďaka možnostiam elektronického prostredia (Orgoňová – Dolník, 2010). Pre potreby tohto príspevku uvedenú klasifikáciu rešpektujeme a nadväzujeme na ňu s dodatkom, že k primárnym

sa o dosiahnutie volebného úspechu. V opísaných komunikátoch sme *argumentum ad personam* identifikovali 190-krát a *ignoratio elenchi* 25-krát.

Zovšeobecnené výsledky analýz zameraných na vytýčené pragmatické atribúty zvolených dvoch argumentačných platforiem medzi nimi preukazujú zhody, ale aj kontrasty. Vzhľadom na to, že nepriame, skryté, a teda aj manipulačné sú atribúty charakteristické výlučne pre *ignoratio elenchi*, atribúty, ktoré majú obe argumentačné platformy spoločné, sú zrejmé, viditeľné a na predstavenom teoretickom základe pracovne nemanipulačné.

Zhody medzi skúmanými argumentačnými platformami sa neprejavujú na úrovni samotných argumentov, ale na úrovni ich súčinností s inými argumentmi. Ako *argumentum ad personam*, tak aj *ignoratio elenchi* je v rámci textového útvaru, v ktorom komunikuje, pevne opretý o *argumentum ad rem* (objektívne dokazovanie so vzťahom na konkrétny prípad alebo situáciu; Patráš, 2018). Takto realizovaná objektívnosť je daná špecifikami sociálnomediálneho prostredia, v ktorom analyzované komunikáty fungujú. Sociálne médiá sa totiž v porovnaní s ich tradičnými náprotivkami vyznačujú možnosťami okamžitej mediálnej reflexie reálneho sveta, čo výrazne ovplyvňuje ich aktuálnosť.

Druhý spoločný znak oboch argumentov sa vyjavuje pri zameraní na komplexnú mikroblogovú konverzáciu. Na statusy primárnych účastníkov predvolebného diskurzu, teda na iniciačné repliky následných komentárov sekundárnych účastníkov, obsahujúcich či už *argumentum ad perso-*

účastníkom predvolebného diskurzu zaraďujeme aj administrátorov facebookových profilov, ktorí sú primárnymi minimálne v zmysle iniciácie mikroblogovej konverzácie. Takýto spôsob vnímania aktérov predvolebného diskurzu reflektuje profesionalizáciu politickej komunikácie ako jednu z imanentných črt jej súčasnej podoby (Jaworowicz, 2016).

nam alebo *ignoratio elenchi*, sa frekventovane reaguje spôsobom taktiež zahŕňajúcim *argumentum ad personam*. Tento argument je však typickou súčasťou facebookových komentárov a podobné výsledky boli preukázané aj pri zameraní na iné argumentačné platformy uplatnené v iniciačných replikách.¹²² Uvedené hodnotíme ako prirodzený prejav komunikácie v ére postpravdy, ktorá je charakteristická uprednostňovaním emocionalita pred fakticitou.

Zohľadňujúc zámery aktuálneho príspevku považujeme za dôležitejšie upozorniť na kontrasty medzi zovšeobecnými pragmatickými atribútmi *argumentum ad personam* a *ignoratio elenchi*. Tie možno pozorovať na úrovni ich ilokučných funkcií, propozičných aspektov a personálnej perspektívy referenčného bodu.

Argumentum ad personam sám osebe nadobúda charakter expresívneho rečového aktu, a to do takej miery, že je schopný tento charakter prenášať aj na komplexný komunikát, do ktorého je začlenený. Vidieť to môžeme na nasledujúcom príklade, keď aj samotný *argumentum ad personam*, perspektívne vytrhnutý z komunikátu, aj status, ktorého je súčasťou, naplňajú funkciu obvinenia: *Ročne zomiera zbytočne 3000 ľudí na liečiteľné choroby len preto, lebo Smer vpustil do zdravotníctva košickú zdravotnícku mafiu... Aj preto sme sa verejne pridali k vzácnej protikorupčnej iniciatíve* (Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, 6. 2. 2016).

V prípade *ignoratio elenchi* už pozorujeme inú situáciu. Samotný argument vystupuje bez svojho okolia ako jednoduché konštatovanie alebo tvrdenie, má teda povahu reprezentatívneho rečového aktu. *Ignoratio elenchi* však vo všeobecnosti nemá „silu“ ovplyvňovať ilokúciu celého komunikátu, v ktorom sa nachádza. V nasledujúcom príklade môžeme vidieť, že konštatovanie korešpondujúce s *ignoratio elenchi* je súčasťou komunikátu naplňajúceho funkciu

---

¹²² Bližšie k tomu pozri Kolenčíková, 2018b.

zaväzovania sa. Skutočná ilokučná funkcia *ignoratio elenchi* sa tak „skrýva“ za inú ilokučnú funkciu. Za indikátor tohto argumentu, a súčasne za jeho odlišenie od *argumentum ad rem*, považujeme naoko náhodné vymedzenie sa voči ďalším politickým subjektom, ku ktorému dochádza popri pertraktovaní iných záležitostí – bodov volebného programu. Jazykové vyjadrenie opísaného javu v uvedenom príklade zvýrazňujeme. Argument pritom podporuje explicitne nevyjadrenú tézu „a preto nám odovzdajte svoj volebný hlas“: *Slovenská národná strana má ako jediná strana vo svojom volebnom programe aj rozvoj kúpeľníctva na Slovensku. Táto oblasť má obrovský potenciál. Zariadenia pôsobiace v kúpeľníctve potrebujú investičné stimuly od štátu, nižšie daňové zaťaženie, nové predpisy ohľadom geotermálnych vrtov a pod.* (Slovenská národná strana, 6. 2. 2016).

Rozdielnosti medzi *argumentum ad personam* a *ignoratio elenchi* možno pozorovať aj v oblasti personálneho zacielenia ich negatívne konotovanej propozície. Zatiaľ čo v prípade *argumentum ad personam* sa obsah vzťahuje na individuálneho účastníka (predvolebného) diskurzu, ktorým je buď osoba premiéra/lídra konkurenčnej politickej strany alebo nepolitická osoba s tesnými väzbami na koalíčné strany, v prípade *ignoratio elenchi* sa referuje na skupinového účastníka diskurzu, ktorým sú ostatné politické strany alebo vláda, príp. koalícia. Uvedené zistenia je však vhodné chápať skôr ako tendencie profilujúce sa v kompozícii sledovaných argumentov; nemusia platiť celoplošne. Aj takýmto spôsobom sa ale naznačujú charakteristické črty

perspektívne manipulačného ovplyvňovania¹²³. Argumentačný atak na skupinu ľudí, nie na jednotlivca, sa teda autorsky vníma ako atak neviditeľný, nepriamy, skrytý.

Pokiaľ ide o personálny aspekt referenčného bodu, v ktorom takisto pozorujeme odlišnosti medzi priamym a nepriamym argumentačným útokom na politického konkurenta, pozícia autora *argumentum ad personam* je nejasná, rozkolísaná, nezovšeobeciteľná. Priamo atakuje jednotlivec, ale aj politická strana či iná skupina, a to zahŕňajúc aj nezahŕňajúc svojich voličov a sympatizantov. Pozíciu autora *ignoratio elenchi* už možno zreteľne spájať s exkluzívnym plurálom. Oficiálny autor statusu sa teda „skrýva“ za skupinovosť svojej strany a dištancuje sa od iných politických subjektov. V nasledujúcom príklade sa uvedené viditeľne dosahuje vyznačenými jazykovými prostriedkami: *Niektorí, na rozdiel od nás, stále pochybujú, či má zmysel dať nám hlas, keďže sme podľa prieskumov pred bránami parlamentu. (...) Máme na vás v tejto súvislosti prosbu: ak by Vás telefonicky alebo osobne kontaktoval anketár s prieskumom, koho budete voliť, nebojte sa povedať, hnutie Sme rodina – Boris Kollár!* (Sme rodina, 29. 1. 2016).

Rešpektujúc základné teoretické východisko aktuálneho príspevku, postavené na predpoklade, že to, čo odlišuje *argumentum ad personam* (priamy a otvorený argumentačný útok) a *ignoratio elenchi* (nepriamy a skrytý argumentačný útok), dospievame k zaujímavým zisteniam. Citované doklady ukazujú, že atribúty, ktoré sa javia ako skryté, resp. ktoré by bolo možné považovať za skryté,

---

¹²³ Zdôrazňujeme, že primárnymi adresátmi statusov nie sú súperiace politické osoby alebo subjekty, ako to je v prípade dialogických televíznych či rozhlasových diskusných relácií, ale bežní používatelia sociálnych sietí, občania, voliči. Adresnosť argumentu a jeho propozičná zacielenosť tak nie sú totožné, čo je podmienené špecifikami komunikačného prostredia sociálnych médií.

v skutočnosti jazykovo skryté nie sú – sú len špecifické pre *ignoratio elenchi*. Keďže aj nepriamosť argumentačného útoku je istým spôsobom jazykovo-komunikačne vyjadrená, perspektívy využitia konceptu manipulácie ako skrytého ovplyvňovania v praxi teda stoja na hranici toho, čo autor do textu skryl/dal/vložil, a toho, čo je adresát z tohto textu schopný vyčítať. Ak recipient dokáže *ignoratio elenchi* identifikovať ako argument práve tohto typu, pričom rozhodujúcim indikátorom je nesúlady ilokučnej funkcie argumentu a komplexného komunikátu, ktorého je súčasťou, prestáva byť manipulovateľný.

Uplatniteľnosť konceptu manipulácie zdôrazňujúceho skrytosť pôsobenia v lingvistických výskumoch vidíme tam, kde je sledovateľné, či adresát komunikátu odhalil ovplyvňovacie zámery autora, teda tam, kde sa z adresáta následne stáva autor (writer) a ponúka nám text, v ktorom naznačuje svoju interpretáciu iniciačného komunikátu. Živnou pôdou takýchto výskumov sa tak stáva najmä komunikačné prostredie sociálnych médií vyznačujúce sa obojstranosťou komunikácie, na ktoré možno funkčne aplikovať napríklad dialogický variant konverzačnej analýzy, obsahovú analýzu či kritickú analýzu diskurzu stojacu na pomedzí lingvistiky a sociológie. Vylúčiteľný však nie je ani dotazníkový výskum konkrétne nastavený na sledovanie miery identifikovania perspektívne manipulačných komunikačných prostriedkov. Uvedené prístupy pre nás nateraz ostávajú inšpiráciou pre ďalšie skúmania.

Zoznam bibliografických odkazov

BARNOVÁ, Katarína. 2014. Politický jazyk, činitele, podmienky a predpoklady politickej komunikácie. In: *Varia XXII*. Ed. K. Dudová. Nitra : Katedra slovenského jazyka FF UKF, 2014, s. 14-22.

ČERNÝ, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc : Votobia, 1996. 512 s.

DOLIŃSKI, Dariusz. 2000. *Psychologia wpływu społecznego*. Wrocław : Towarzystwo Pszyjaciół Ossolineum, 2000. 268 s.

JAWOROWICZ, Piotr. 2016. *Wideokomunikowanie polityczne w Internecie. Youtube i polskie partie polityczne w latach 2011 – 2014*. Warszawa : Difin, 2016. 223 s.

KOLENČÍKOVÁ, Natália. 2018a. Mikroblog jako gatunek w słowackich mediach społecznościowych. In: *Zeszyty Prasoznawcze*, 2018. [V tlači.]

KOLENČÍKOVÁ, Natália. 2018b. *Pragmakomunikačné aspekty predvolebného mediálneho diskurzu*. Banská Bystrica : FF UMB, 2018. 307 s. [Dizertačná práca.]

KRAUS, Jiří. 2003. Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu. In: *Jazyk, média, politika*. Eds. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha : Academia, 2003, s. 13-39.

KRAUS, Jiří. 2008. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha : Karolinum. 172 s.

LEPA, Adam. 1995. *Świat manipulacji*. Częstochowa : Wydawnictwo Tygodnika Katolickiego „Niedziela“, 1995. 230 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj. 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. 229 s.

PATRÁŠ, Vladimír. 2018. Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream verzus alternatívne spravodajstvo). In: *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica : Belianum, 2018, s. 37-53.

PETRANOVÁ, Dana – VRABEC, Norbert. 2013. *Persuázia a médiá*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2013. 166 s.

PUCEK, Zbigniew. 2010. Manipulacja a wytwarzanie ładu społecznego. In: *Manipulacja. Pedagogiczno-społeczne aspekty*.

Interdiscyplinarne aspekty manipulacji. Ed. J. Aksman. Kraków : Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2010, s. 33-46.

Zoznam citovaných prameňov

OBYČAJNÍ LUDIA A NEZÁVISLÉ OSOBNOSTI. 2016. Dostupné na: <https://www.facebook.com/obycajni.ludia.a.nezavisle.osobnosti>

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ STRANA. 2016. Dostupné na: <https://www.facebook.com/stranasns>.

SME RODINA. 2016.

Dostupné na: <https://www.facebook.com/Sme-rodina-600235073447674/>.

Mgr. Natália KOLENČÍKOVÁ, PhD.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26
811 01 BRATISLAVA 1
SLOVENSKO
E-mail: natalia.kolencikova@juls.savba.sk

ANTROPOCENTRICKÁ BÁZA JAZYKOVÉHO OBRAZU SOMATIZMU *OKO*

Mária Matiová

THE ANTHROPOCENTRIC BASIS OF THE LINGUISTIC IMAGE OF EYE DENOMINATION

Every human body denomination naming major organ with specific function is enriched with secondary metaphorical or metonymies or idioms significantly reflect linguistic world image stored in Slovak language. The aim of the work is to identify target areas that are in Slovak language conceptualized on the basis of physiologically and culturally conditioned experience with anatomy and functioning of central organ (part) of human body (eye). Experiences that are reflected by the character of religious, philosophical ideas and cultural traditions of given linguistic-cultural community.

Key words: human body denomination, eye, view of world, idioms, Slovak language

Medzi najfrekventovanejšie frazémy akcentujúce antropocentrický ráz jazyka patria nesporne somatické frazémy, t. j. ustálené obrazné spojenia s hyperaktívnym komponentom. Štatistický výskum D. Balákovvej (2011) v slovenskom frazeolexikóne ich kvantifikuje s číslom zhruba 2660 jednotiek, pričom zdôrazňuje, že miera ich exponovanosti je značne diferencovaná. Z celej databázy vyexcerpovaných frazeologických jednotiek tvorí 48 % súbor šiestich najfrekventovanejších somatických komponentov, a to hlava, oko, ruka, noha, srdce, jazyk (Baláková, 2011, s. 39). Frekventovanosť frazém s hyperaktívnym komponentom

odráža ich markantnú participáciu na formovaní jazykového obrazu množstva cieľových oblastí nefyzického charakteru.

Zmysly predstavujú východisko orientácie človeka v okolitom svete i v sebe samom, v dôsledku čoho implikujú vnútornú i vonkajšiu dimenziu. Dynamika somatizmov a ich frekvenčné zastúpenie vo frazeologickom fonde jasne dokazuje, že zrak predstavuje kľúčový zmysel, ktorým z okolia prijímame prevažnú väčšinu informácií. V daných intenciách mu prisudzujeme atribúty „najistejší“, „najdôveryhodnejší“. Veď zvyčajne veríme tomu, čo *vidíme na vlastné oči a lepšie je raz vidieť ako stokrát počuť*.

Oči (videnie) ako participant formovania jazykového obrazu poznania/vedenia/chápania

Jednou z elementárnych metafor zraku je metafora VIDENIE JE ZNALOSŤ/POZNANIE/CHÁPANIE, charakteristická pre vizuálne orientované jazykovo-kultúrne spoločenstvá nadväzujúce na filozofiu starovekého Grécka. Naopak napríklad židovská tradícia či kultúra domorodých kmeňov v Austrálii využíva ako zdrojovú doménu poznania audiálnu skúsenosť. Zatiaľ čo v slovenskom aj v anglickom jazyku sa štandardizované spojenie *mať dobré uši* vzťahuje výhradne na dobrú sluchovú percepciu, nie mentálnu činnosť, v Austrálii koreluje veta „*Be a person with good ears.*“ s intelektuálnymi danosťami, označujúc múdreho, bystrého človeka (Blythe, 2012, s. 521).

Kognitívna blízkosť vizuálnej percepcie a intelektových procesov implicitná v množstve frazém i metaforicko-metonymických spojení je posilnená rovnakou etymologickou bázou. Psl. viedť (viem) je z hľadiska pôvodu tvarom perfekta od ide. * u(e)id- (k heslu „vidieť“), v ktorom nastal významový vývin ‚videl som‘, t. j. mám vedomosť, po-

znatky (získané zrakom), ,viem‘ (Králik, 2015, s. 652). Videnie v dôsledku toho zastupuje v slovenskom jazykovom obraze sveta viaceré mentálne procesy, ako sú poznanie, chápanie, uvedomenie si niečoho atď.

Ustálené spojenie *nerobí to dobré oko* indikuje istú nespokojnosť spôsobenú takým druhom chápania skutočnosti, ktorého základom je hodnotenie. Výsledkom môže byť determinácia názorov, úsudkov iných v negatívnom smere. Ak na niečo *pozeráme svojimi očami*, chápeme to, opierajúc sa o naše skúsenosti, t. j. vnímame to z nášho zorného uhla. No každý z nás je jedinečný, majúci vlastný názor na svet vo všeobecnosti i na jednotlivé fragmenty v ňom. Na svet sa teda cez prizmu našej kognície môžeme *pozerať* aj *očami iného človeka*, čo indikuje zmenu uhlu pohľadu, opierajúc sa o poznanie stanoviska a mienky iných ľudí.

Názorovú zmenu, t. j. zmenu posudzovania vecí, javov či ľudí, ktorá je zvyčajne podmienená poznaním nových informácií, je jazykovo vyjadrená frazémami: *hľadiet/pozerať sa na niekoho iným okom/očami, byť iným v očiach niekoho*. Vo všetkých prípadoch je bázou interpretácie postulovanie evalvácie, ktorá sa premieta aj do orientačnej metafory DOBRÉ JE HORE, ZLÉ JE DOLE. Jej kognitívnym základom, zdrojovou oblasťou je skúsenosť s orientáciou ľudského tela na vertikálnej osi. To, čo je lokalizované hore, konotuje zdravie, silu, vitalitu, t. j. pozitívne javy. Ak niekto *v našich očiach stúpa*, indikuje to jeho pozitívne hodnotenie spojené s uznaním, rešpektom a úctou. Naopak zníženie, *pokles v očiach* niekoho implikuje negatívnu modalitu, zmenu názoru, pohľadu na niekoho v zápornom smere.

Oči sú v našom kognitívnom systéme v úzkej relácii nielen so srdcom, ale aj s hlavou (myslením). *Pohľad do očí* nám otvára bránu poznania, informujúc nás nielen o fyzickom stave, ale aj o prežívaní či zmýšľaní druhého človeka. *Očami*

vie *klamať* málokto. *Z očí/v očiach môžeme niekomu čítať, vidieť niekomu niečo na očiach, oči vedia rozprávať, môžeme sa nimi dohovoriť* (t. j. rozumieť si pohľadom).

Videnie v tomto prípade konceptualizujeme ako poznanie, t. j. nadobudnutie istej vedomosti a predstáv o skutočnosti. To, *čo je na očiach*, vidíme, t. j. máme o tom vedomosť. Ako už bolo spomínané, v jazykovom obraze sveta ich interpretujeme ako najdôveryhodnejší zdroj informácií. Ustálené spojenie, *ak ma oči neklamú*, nie je podmienené pochybnosťou o presnosti zrakového vnemu, t. j. o správnosti nášho poznania, respektíve chápania skutočnosti. Do popredia v daných intenciách vystupuje akcentovanie prekvapenia spôsobeného vnímaním istých nečakaných javov a súvislostí. Čím viac očí metaforicky máme, tým je naše videnie i poznanie lepšie. *Oči môžeme mať aj na chrbte*, ba dokonca niekto *má oči všade*. Na druhej strane *nemáme sto očí*, teda nemôžeme všetko zachytiť ani mentálne, ani vizuálne.

To, čo je zjavné, dobre vnímateľné zmyslami, je prístupnejšie aj nášmu poznaniu. Koncentrácia našej pozornosti je v tomto smere priamo úmerná množstvu informácií, ktoré prostredníctvom zrakovej percepcie prijímame. Letmý, krátko trvajúci, a teda aj nedôsledný pohľad indikuje prchavosť zbežne získaných znalostí (*hodiť/šibnúť/prebehnúť/prejsť okom/očami po niekom/niečom; iba jedným okom pozrieť/nazrieť/pozorovať niekoho/niečo*).

Naopak záujem o istú vec či osobu nás podvedome núti upriamiť svoju pozornosť na žiaduceho človeka/entitu s cieľom čo najviac ho sprístupniť nášmu poznaniu. Ak na niekoho pozeráme skúmavo, zvedavo, *máme oči na stopkách*, uprený pohľad signalizuje záujem, neraz spojený s prudkým citovým napätím, ktoré vzniká z úsilia niečo, respektíve niekoho získať. Pozeranie teda metaforicko-metonymicky zastupuje túžbu, čo deklaruje množstvo figuratívnych ustálených spojení: *nespustiť niekoho z očí, ísť si oči na niekom nechať, div*

si oči na niekom nenechal, sprevádzať/odprevádzať niekoho očami, gúľať očami po niekom, div mu oči nevypadnú/ide si oči vyocíť (konotuje aj prekvapenie, údiv), *prilepiť/uprieť pohľad na niekoho, slediť očami po niekom, nemôcť od niekoho odtrhnúť oči, visieť očami na niekom*. Do naznačenej sématickej kategórie môžeme zaradiť aj frazému: *Pozri okom, kým máš po kom*, prípadne ustálené obrazné spojenia, ktorých bázou je synestézia. Jej základom je miešanie zmyslových sfér, napríklad *ide ju zjesť očami, hlce ju očami, pasie si na nej oči, má hladné/lačné oči*, konotujúc žiadostivú túžbu po niekom.

Zo psychologického aspektu môžeme pozornosť charakterizovať ako stav bdelosti, počas ktorého sa naše vedomie koncentruje iba na niektoré entity či javy, zatiaľ čo ostatné sú prehliadané (Daniel a kol., 2003, s. 197). Pozornosť je teda abstraktný koncept, ktorý môžeme kognitívne i jazykovo „uchopiť“ len na báze tzv. „vtelesnenia“, t. j. v tomto prípade opierajúc sa o senzorickú skúsenosť so zrakovou percepciou. Metaforický transfer nám v daných intenciách umožňuje diferencovať neúmyselnú pozornosť vyvolanú predmetmi, ktoré na nás pôsobia nezávisle od uplatnenia vôle. V prípade, že sa daný jav či predmet vyznačuje niektorými z determinantov, ako sú jeho novosť, kontrast, nápadnosť či korelácia s našimi záujmami a potrebami, aktivizuje sa mimovoľná, respektíve nezávislá pozornosť, ktorá je v slovenskom jazykovom obraze sveta konkretizovaná aj štandardizovanými spojeniami: *zavadiť okom o niečo* (všimnúť si), *oči mu padli na niečo, oči sa mu zastavili na niečom*.

To, čo je zjavné a púta našu pozornosť, nám *bije či udiera do očí*. Zrak je v tomto smere konceptualizovaný na základe reťazenia zmyslových skúseností, a to zrakovej a dotykovej, opierajúc sa o komplexnú metaforu ZRAK JE DOTÝKANIE. Na druhej strane tvoria integrálnu súčasť našej interpretácie sveta tie somatické frazémy, v rámci

ktorých je videnie (t. j. poznávanie spojené s koncentráciou pozornosti) podmienené istou vôľovou aktivitou subjektu, selektujúc javy alebo podnety vedúce k naplneniu žiaduceho cieľa. Príkladom je už spomínaná frazéma: *uprieť pohľad na niečo*. Úmyselná koncentrácia pozornosti spojená so zosilnenou vnímavosťou a uplatnením intelektuálnej aktivity je implicitná v somatickej frazéme: *chodiť/dívať sa s otvorenými očami, mať bystré/skúmanvé/pátravé/sliedivé oko/oči, pozerat' sa jastrabím okom*.

Videnie koreluje s ďalšou zdrojovou oblasťou predstavujúcou súčasť mentálnych aktivít, s porozumením/chápaním javov, dejov a relácií medzi nimi. Otvorenie očí je v metaforickom rozmere predpokladom prijímania zrakových podnetov, teda znalostí, ktoré nám umožňujú uvedomiť si podstatu, zmysel niečoho. Pozitívne konotácie v daných intenciách implikujú frazémy: *oči sa mu otvorili/otvárajú* (pochopil/začína chápať niečo), *otvoriť oči niekomu* (vysvetliť/ukázať správnosť niečoho; umožniť niekomu niečo pochopiť), *strhnúť/sňať niekomu belmo z oka/oči* (ukázať pravdu).

V prípade, že nám vo videní bráni nejaká prekážka, deficit/obmedzenie zrakového vnemu sa projektuje aj do oblasti mentálnej aktivity. „Zaslepenie“ môže byť stimulované javmi skutočnosti, ktoré sa nás bezprostredne dotýkajú, no zvyčajne ich nedokážeme ovplyvňovať vôľovou kontrolou. Niekedy *máme klapky na očiach* (napríklad v dôsledku zamilovanosti či sympatií voči inej osobe), *pavučinami zatiahnuté oči* (vzhľadom na kontext sa môže vzťahovať aj na obmedzenú fyziologickú schopnosť zrakového vnímania), *belmo na očiach* či priamo *zaslepené oči*. Do uvedenej sémantickej kategórie zaradujeme aj frazému: *mat' oči a nevidieť, mat' uši a nepočuť*. Sémantickou kontamináciou vznikla frazéma *na jedno oko nepočuť a na jedno ucho nevidieť*. Naopak vedomé uplatnenie vôle zamerané na cielené zabránenie prijímaniu

zrakových informácií reflektuje somatická frazéma *zatvárať oči pred niečím*. Zatvorenie očí vedie v tomto rozmere k účelnej, často predstieranej nevedomosti.

Ak niečo nevidíme, nemáme o tom vedomosť, netrápi to naše srdce a nezaťažuje našu myseľ. Ako sme už spomenuli, oči v tomto smere nekorelujú len so srdcom, ale aj s hlavou ako nádobou na mentálnu aktivitu. Uvedená kognitívna relácia participuje na utváraní jazykového obrazu pamäti ako mentálnej schopnosti, ktorej bázou je „podržanie“, uchovanie informácií o podnete v mysli v čase, keď na nás už daný podnet reálne nepôsobí. V daných intenciách ide o somatické frazémy s komponentom „oko“, ktoré akcentujú prevažne proces zabúdania, zdôrazňujú nielen jeho kognitívny, lež aj emocionálny rozmer. Ved' vieme, že *čo zide z očí, to zide z mysle; pokiaľ na očiach, potiaľ na myslí*.

Ak sa nám niekto *objaví, zjaví* či *mihne pred očami*, prípadne *niekoho/niečo máme pred očami*, skúsenosť s vizuálnou percepciou premietame do konceptualizácie abstraktnej cieľovej oblasti, ktorou sú predstavy. Napriek tomu, že uvedené ustálené spojenia môžeme interpretovať vzhľadom na kontext aj „doslovne“, t. j. ide o reálne zrakové vnímanie istej entity či osoby, v prípade metaforického transferu participujú na utváraní mentálneho obrazu schopnosti umožňujúcej vytvárať psychické reprezentácie vecí, javov, situácií atď., ktoré sú v danom momente neprítomné.

Somatizmus „oko“ participuje aj na utváraní jazykového obrazu ďalších mentálnych procesov a schopností. Zrakové vnímanie sa v kognitívnom systéme spája s evalváciou, ktorá podmieňuje tvorbu úsudkov. *Mat' na niečo (dobré) oko* sa v daných intenciách vzťahuje na schopnosť človeka správne odhaliť, rozpoznať podstatu vecí a javov, správne usudzovať. Špecifické schopnosti, uhol pohľadu podmienený odborným štúdiom zdôrazňujú spojenia: *školené/odborné/znalecké oko*. Atribút „ostrý“ v determinácii

so substantívom „oko“ (*pozorovať niečo ostrým okom*) konotuje spojenie sústredenej zrakovkej percepcie s kritickým hodnotením sledovaného predmetu, javu či osoby. Avšak spojenie *mať ostrý zrak* indikuje výbornú kvalitu zrakového vnemu.

Ak *máme (isté) oko*, prípadne *v ňom máme mieru*, disponujeme zručnosťou správne a pohotovo odhadnúť vzdialenosť, množstvo, hodnotu atď. entít či substancií s vynaložením relatívne malej námahy, a to nielen na základe získaných vedomostí, ale predovšetkým predošlej praktickej aktivity.

Robiť niečo odoka v daných intenciách znamená robiť niečo bez merania či počítania, t. j. odhadom, približným posúdením hodnôt a mier. Avšak ak *niečo robíme naoko*, ide iba o zdanlivú, predstieranú činnosť. Činnosť, ktorá je na prvý pohľad okom vnímateľná, no v skutočnosti nerealizovaná. Analyzovaný somatizmus participuje aj na kreovaní jazykového obrazu myslenia, akcentujúc intelektové danosti subjektu, respektíve primárne naopak neschopnosť správne sa rozhodovať a kriticky uvažovať. Nevhodný spôsob zmýšľania kauzálne vedie k príslušným dôsledkom, čo deklaruje idióm: *Kto nad sebou rúbe, do očí mu ívery padajú*.

Výrazné otvorenie očí, neraz spojené s ďalšími mimickými prejavmi, napríklad so zdvihnutím obočia, je prejavom prekvapenia. Intenzita začudovania sa je metaforicky priamo úmerná miere rozšírenia viečok. Keď sme prekvapení či šokovaní, *otvárame (naširoko/doširoka) oči (aj ústa)*, *pozeráme* či *počúvame s vyvalenými/vypleštenými/vytreštenými očami*. Ak sa dozvedáme o udalosti, ktorú *oko nevidelo, ucho nepočulo*, môže intenzita nášho prekvapenia narásť do takej miery, že to má na naše oči až deformačný účinok. *Oči nám vtedy môžu dokonca vyliezť/vyskočiť z jamiek*.

Ďalší sémantický rozmer daného somatizmu je podmienený schopnosťou uprieť pohľad do očí iného človeka. Klopenie očí či uhýbanie očami v daných intenciách interpretujeme ako prejav nedôveryhodnosti, predpokladajúc isté previnenie, porušenie noriem morálneho správania daného človeka. Keďže smer pohľadu dokážeme uplatnením vôle korigovať, klamstvo zvyčajne dokážeme odhaliť na základe iných mimojazykových prejavov, ako sú žmurknutie okom, rozšírenie zreničiek, drobné pohyby rúk, nôh či modifikácia hlasu. V inom kontexte však môže klopenie očí participovať na vytváraní jazykového obrazu hanblivosti. Zmena smeru pohľadu smerom dolu (uplatňuje sa tu orientačná metafora HANBA JE DOLE, realizovaná aj kognitívnou metaforou *upadol do hanby*) stimulovaná nesmelosťou, plachosťou je zvyčajne sprevádzaná ďalšími fyzickými prejavmi, ako je napríklad začervenanie tváre.

Naopak upriamenie *pohľadu* priamo *očí* druhého človeka indikuje priamosť, otvorenosť, ale aj bezúhonnosť: (*môcť sa*) *niekomu (priamo) pozrieť do očí, povedať niečo (smelo) do očí, povedať niečo z očí do očí*, prípadne *pozrieť sa pravde priamo do očí*. Ale idióm *povedať si niečo medzi štyrmi očami* metonymicky akcentuje potrebu komunikovať s komunikačným partnerom v súkromí.

Oči (videnie) ako participant formovania jazykového obrazu ďalších konceptov

Uvedená zdrojová oblasť sa v rozmanitých modifikáciách projektuje do štrukturácie abstraktných konceptov, akými sú emócie či charakterové vlastnosti pozitívneho (*mať oči plné lásky, smiať sa očami, padnúť niekomu do oka, byť niekomu rád ako svojim dvom očiam*) i negatívneho charakteru (*mať oči plné hnevu, oči mu potemneli, mať chladné oči, nič dobré mu z očí nehľadí, mať niekoho rád ako v očiach chren/sol*).

Oko napokon participuje na utváraní jazykového obrazu: nevinnosti (*oči nevinné ako laň*), prefíkanosti (*pozerat' figliarskym, šibalským, huncútskym okom*), hanby (*hlad nemá oči*), samochvály (*plné ústa, hladné oči*), rozpakov (*nevie, kde/kam podiet'/obrátiť oči*), nenásytlosti (*iba oči by mu jedli/jedia*), choroby/urieknutia (*dostal/prišlo mu z očí*), očakávania (*mať veľké oči*), bezcieľnosti (*ide, kam ho oči vedú*), vizuálneho zážitku (hyperbola: *pastva pre oči; krása, akú ľudské oko nevidelo*). Oči zároveň metonymicky zastupujú život (*zatvorit' oči, mať v očiach život, iskru*). *Dve oči v dome* zasa zastupujú pár, muža a ženu v domácnosti.

Náčrt paralel a diferencií medzi slovenským a anglickým jazykovým obrazom sveta na pozadí somatických frazém s komponentom *oko*

Uvedené somatické frazémy, štandardizované či menej štandardizované somatické spojenia vo veľkej miere odrážajú proces „mapovania“ prebiehajúceho medzi zdrojovou a cieľovou oblasťou. Korelácia fyzických skúseností v tomto smere predstavuje východisko konceptualizácie jednotlivých abstraktných pojmov, ako sú láska, zvedavosť, strach, poznanie atď. Napriek tomu, že jednotlivé figuratívne spojenia dokazujú ich antropocentrickú bázu, jazykový obraz somatizmu *oko* v slovenskom jazyku participuje na tvorbe istých kultúrnych modelov, akcentujúc kognitívne reprezentácie súboru skúseností príslušníkov danej jazykovo-kultúrnej komunity.

Paralely sú v daných intenciách determinované rovnakými aspektmi skúseností so zrakovou percepciou, ako aj s celkovou fyziológiou i anatómiou oka. Utilizácia skúseností sa premieta do rovnakej interpretácie videnia ako vedenia, poznania, chápania, t. j. projektujúc senzorickú skúsenosť do oblasti mentálnych aktivít, čo deklarujú napríklad formálne i sémanticky ekvivalentné ustálené spojenia v dvoch geneticky a typologicky odlišných jazykoch: *vidieť*

na vlastné oči (to see with one's eyes), *pod ostrážitým dohľadom* (under the watchful eye of). Pri komparácii slovenčiny a angličtiny však evidujeme viacero somatických frazém s cieľovou oblasťou mentálnych činností, ktoré majú v slovenčine inú formálnu štruktúru, často neimplikujúcu obraznosť: *to see eye to eye* (mať rovnaký názor), *one's mind's eyes* (predstaviť si niečo – aj v kreatívnom rozmere), *to catch someone's eye* (upútať pozornosť), *to have an (a sharp) eye for* (mať dobrý úsudok), *with an eye* (s úmyslom/so zreteľom na).

Štruktúrne diferencie môžeme sledovať aj pri utváraní jazykového obrazu iných cieľových sfér: *with half an eye* (voľným okom), *be easy on the eye* (dobře vyzerat'/radosť pozrieť sa), *cold fish eyes* (chladné oči bez prejavu emócií) atď. Kultúrne podmienené variácie explicitne odrážajú diferentné hyperaktívne komponenty tvoriace bázu štruktúry frazém s totožnou archisémou: *be up to one's eyes* (byť v niečom po krk/po uši; mať niečoho vyše hlavy; mať plné ruky práce), *one in the eye* (brit. hovor. úder zaucho; inak dostať ľadovú sprchu).

Napriek úplnej či čiastočnej identickosti jazykového obrazu sveta svedčia mnohé spojenia o výrazných odlišnostiach odrážajúcich nielen axiologickú orientáciu, ale aj charakter filozofických, náboženských predstáv, ako aj svetonázor používateľov daného jazyka. Kultúrnu špecifickosť v daných intenciách indikujú štandardizované figuratívne spojenia so somatizmom *oko*, ktoré v slovenčine nemajú ekvivalent: *here's mud in your eye* (neformálny prípitok), *(all) my eye!* (hovor. zast. hlúposť/nezmysel/figu borovú), *get a black eye* (dostať pod oko, ale aj robiť si žarty), *a red eye* (am. nočný let), *red eye* (lacná whisky/tuhá pálenka).

Načrtnutá komparácia indikuje, že jazykový obraz sveta, napriek tomu, že v hĺbkových štruktúrach implikuje istú „univerzálnu“ bázu, deklaruje antropocentrickosť ako

jednu z elementárnych atribútov jazyka, predstavuje socio-kultúrny fenomén, v ktorom sa manifestuje špecifický spôsob chápania sveta zdieľaný konkrétnym jazykovo-kultúrnym spoločenstvom.

Zoznam bibliografických odkazov

BALÁKOVÁ, Dana. 2011. *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)*. Greiswald : Institut für Fremdsprachliche Philologien – Slawistik, 2011. 315 s.

BLYTHE, Joe. 2012. From passing-gesture to 'true' romance: Kin-based teasing in Murriny Patha conversation. In: *Journal of Pragmatics*, 44, 2012, č. 4, s. 508-528.

DANIEL, Jozef a kol. 2005. *Prehľad všeobecnej psychológie*. Nitra : Enigma, 2005. 278 s.

KRÁLIK, Ľubor. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015. 703 s.

SMIEŠKOVÁ, Elena. 1974. *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : SPN, 1974. 296 s.

SOANES, Catherine. 2002. *The Compact Oxford English Dictionary of Current English*. New York : Oxford University Press, 2002. 1348 s.

TVRDÝ, Peter. 1931. *Slovenský frazeologický slovník*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931. 738 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter. 2018. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Tatran, 2018. 812 s.

PhDr. Mária MATIOVÁ, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Štefánikova 67

949 74 NITRA

SLOVENSKO

E-mail: mmatiova@ukf.sk

JAZYKOVO-KULTÚRNY SVET V INTERPRETÁCII CUDZINCOV

Jana Pekarovičová

LINGUISTIC AND CULTURAL WORLDVIEW IN INTERPRETATION OF FOREIGNERS

The subject of this paper are linguo-culturemes and other connected terms as a part of the language and cultural worldview, that we observe and interpret in the background when presenting Slovak language and culture to foreigners. This allows us to uncover new dimensions of research and specific reception of symbols, their implications and connotations – language realities – which are than inevitably projected into verbal manifestations within intercultural communication or more broadly understood intercultural discourse. Observing the thinking, evaluating and behaving of foreigners in different situations can help both parties to reveal the range of artifacts, mentifacts, and sociofacts as parts of the linguistic and cultural image of the world and contribute to the acquiring of intercultural competence.

Key words: linguocultureme, universals, intercultural communication, linguistic and cultural image of the world, artefacts, mentifacts, sociofacts, didactics aspects

Teoretické východiská

Jazykový obraz sveta chápeme ako komplexný súbor interpretácií javov objektívnej reality, pomocou ktorých jazyk odráža určitý spôsob vnímania a organizácie (konceptualizácie) sveta (Pekarovičová – Gabríková, 2012, s. 159). V tomto duchu jazykový obraz sveta a jeho koncepty predstavujú koncentrovanú schému kľúčových znalostí a vzorcov správania, ktoré sú vyjadrené v jazyku. Takýto súbor

modelov jazykového správania je závislý od systému hodnôt, či už otvoreného alebo skrytého, keďže práve hodnotová škála reprezentuje dominanty nazerania na svet. Ich hierarchizácia odhaľuje to, čo je z hľadiska nositeľa jazyka podstatné v oblasti vnímania a hodnotenia sveta špecifickým pomenúvaním vecí, javov a vlastností, ktoré vstupujú do rozličných foriem vzťahov. Výsledkom hierarchizácie hodnôt je **orientačná kompetencia**, ktorá je podľa J. Dolníka (2010) založená na preferencii určitých princípov, vyplývajúcich z hodnotového potenciálu nositeľa jazyka. Zahŕňa **identifikačnú kompetenciu** spojenú s potrebou poznávacej štruktúry sveta aj **axiologickú kompetenciu**, orientovanú na diferenciaciu spoznaných entít so zreteľom na ich význam. Obidve zložky sú závislé od motivačného sveta a hodnotiacej dispozície, ktorú človek nadobúda počas svojej socializácie (Dolník, 2010, s. 44). Práve hodnoty sú hybnou silou, ovládajú videnie skutočnosti, sú „činiteľom, ktorý integruje elementy obrazu sveta ukotveného v tradícii a fungujúceho v istom spoločenskom okruhu. V konečnom dôsledku hodnoty vytvárajú kultúrnu a sociálnu identitu nositeľa jazyka“ (Bartmiński, 2007, s. 134).

Lingvokulturémy v interkultúrnom kontexte

Kultúrna a sociálna identita je výsledkom konštituovania jazykových prístupov k realite, cez pomenúvanie kultúrnych reálií sa premieta do jazykového obrazu sveta. Za základnú jednotku jazykového obrazu sveta sa zvyčajne považuje (**lingvo**)**kulturéma**. Lingvokulturéma zahŕňa všetky formy vnímania, myslenia, hodnotenia, konania a správania, s ktorými sa väčšina príslušníkov určitej kultúry stotožňuje, považujúc ich za normálne či samozrejmé prejavy, typické pre dané spoločenstvo (Pekarovičová, 2014, s. 90).

Tieto kultúrne štandardy správania sú tradične vnímané diferencovane v súlade so sociálnou stratifikáciou nositeľov daného jazyka.

Lingvokulturémy a s nimi spojené ďalšie lingvokulturologické pojmy interpretujeme na pozadí prezentácie slovenského jazyka a kultúry cudzincom, čo do istej miery charakterizuje aj spôsob ich sémantizácie vzhľadom na didaktické okolnosti. To znamená, že popri pohľade na existenciu lingvokulturém v slovenskom kultúrnom priestore registrujeme aj ich interkultúrne súvislosti vyplývajúce práve zo skúseností z výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka. Tu sa totiž odkrývajú nové dimenzie skúmania i špecifického vnímania symbolov, ich asociácií a konotácií, ktoré sa zákonite premietajú do prejavov v rámci interkultúrnej komunikácie či širšie chápaného interkultúrneho diskurzu. „V transkultúrnom priestore potom kulturémy, ktoré sú považované v národnom kolektívnom vedomí za relevantné či (proto)typické, majú v iných kultúrne bližších či vzdialenejších národných spoločnostiach graduálne odstupňované diferencie na úrovni zmyslu či kultúrnej platnosti“ (Orgoňová – Dolník, 2011, s. 122). Na pozadí týchto vzorov sa posudzuje a reguluje vlastné a nie vlastné, teda cudzie správanie, prameniace z etnokultúrnych a historickosociálnych odlišností zakódovaných v jazyku a prejavujúcich sa kultúrnymi či rituálnymi zvláštnosťami východiskovej a cieľovej kultúry. Nejde však o nemenný vzťah, ale o dynamický proces založený na charaktere **interlingválnej a interkultúrnej proxemiky**¹²⁴, ktorá sa prejavuje v rozličnej miere zhôd, paralel a podobností, avšak z hľadiska výučby sa

---

¹²⁴ Špecifikácii kontaktných javov pre naše účely najlepšie zodpovedá termín **interlingválna proxemika**, vzťahujúci sa na jazykovú i mimojazykovú vzdialenosť medzi dvoma (prípadne viacerými) jazykmi, ktoré prichádzajú do kontaktu (Ološtiak, 2004), v našom prípade ide o špecifický druh kontaktu východiskového a cieľového jazyka, ale aj východiskovej a cieľovej kultúry frekventantov.

skôr zameriavame na register vzájomných odlišností, týkajúci sa hodnotového systému i komunikačnej praxe.

Úspešná komunikácia medzi predstaviteľmi rozličných kultúr v súčasnej dobe kladie vysoké nároky tak na odbornú a jazykovú pripravenosť partnerov, ako aj na ich schopnosť interaktívne, kooperatívne a podľa možnosti bezkonfliktne riešiť kultúrne motivované problémy vzájomnej komunikácie. Podmienkou efektívnej medzikultúrnej komunikácie je **interkultúrna**, resp. **multikultúrna kompetencia**, ktorú sme predstavili vo viacerých príspevkoch, okrem iného aj na 4. medzinárodnej konferencii o komunikácii (Pekarovičová, 2001). Ide o schopnosť človeka vstupovať do medzikultúrnych vzťahov, primerane ich zvládať a v kontexte kultúrnych dimenzií vzniknuté situácie úspešne riešiť¹²⁵. Interkultúrna kompetencia sa teda vzťahuje na spoločensko-kultúrne pozadie, historickú skúsenosť premietnutú do zvykov a tradícií, ktoré domáci používatelia berú ako samozrejmé, preto ich obyčajne neuvedomene preberajú do svojho registra a podľa potreby viac-menej automaticky uplatňujú v príslušných komunikačných situáciách. U cudzinca však osvojenie centrálnych kultúrnych prebieha spontánne. Jemu treba komunikačne relevantné kultúre, ktoré slúžia ako modely verbálneho a neverbálneho správania, primeraným spôsobom sprostredkovať (Pekarovičová, 2004, s. 159).

Poznanie medzikultúrnych rozdielov je prvým krokom k ich pochopeniu, a tým aj osvojovaniu komunikač-

---

¹²⁵ Jednotlivé súčasti kompetencie môžeme rozdeliť do piatich kategórií: motivácia, charakter/povaha, vedomosti, zručnosti a správania. Medzikultúrna psychológia sa venuje predovšetkým bádaniu v oblasti motivácie a povahových črt osobnosti. Medzikultúrna komunikácia sa zaoberá predovšetkým oblasťami nadobúdania vedomostí, využívania zručností a prejavov správania v rečovej praxi (N. Duringová, 2004, s. 26).

ných modelov typických pre jednotlivé oblasti cieľovej kultúry a súčasne schopnosti ich správneho uplatnenia v interkultúrnom styku. Pri dotyku cudzincov so slovenskou kultúrou ide obyčajne o historicky, sociokultúrne a niekedy aj ideologicky podmienené nedorozumenie, ktoré vyplýva z rozdielneho životného štýlu v primárnom prostredí. Hoci kultúrne rozdiely medzi Slovákami a nositeľmi kultúr zastúpených našimi frekventantmi majú rozličný charakter i stupnicu intenzity, možno vyšpecifikovať spoločné parametre teórie i praxe interkultúrnej výchovy, ktoré sú predpokladom a podmienkou úspešnej komunikácie cudzincov v slovenskom kultúrnom kontexte.

Lingvoreálie a ich didaktické parametre

V súlade s lingvokultúrnou typológiou J. Dolníka (2010) možno aj pre naše potreby vymedziť kultúrny obraz sveta, ktorý sa vzťahuje na špeciálne lingvoreálie, „na fakty sociálnej, materiálnej a mentálnej kultúry“, vnímané ako kultúrne fakty (Dolník, 2010, s. 124). Rozoznávame **artefakty**, kam patria predmety a javy materiálnej kultúry, **mentefakty** zahŕňajúce mentálne správanie nositeľov kultúry so špecifickými rituálmi či stereotypmi a **sociofakty** vyjadrujúce sociálne vzťahy, ich vzájomné usporiadanie a štruktúru. V interkultúrnom kontakte sa osobitným spôsobom registrujú najmä etnokulturémy, ktoré sú dôležitými ukazovateľmi národnej mentality.

Táto skutočnosť výrazným spôsobom ovplyvňuje charakter vzdelávania cudzincov, ktorým treba typické artefakty, mentefakty či sociofakty a spôsob ich uplatňovania v jazykovom prejave osobitne predstaviť. Isté artefakty patria do bezekvivalentnej lexiky, pretože pomenúvajú špecifickú reáliu, ktorá sa zvyčajne vyskytuje v jednom jazykovom areáli, v slovenskom kontexte to môže byť typické

jedlo *lokše*, *haruľa*, *máčanka*, nápoje *žinčica*, *hriato*, *demänovka*, výrobky *korbáčik*, *drumblä*, *fujara*, ľudový tanec *odzemok*, *čapáš*, *klobúkový tanec*. K artefaktom možno zaradiť aj národne či regionálne podmienené pomenovania sviatkov a udalostí *odpust/hody*, *koledovanie*, *šibačka*, *Pražská jar* a pod. Pri interkultúrnom kontakte však zvyčajne nejde len o evidenciu artefaktov, ale najmä o ich chápanie a interpretáciu z pozície vlastnej i cieľovej kultúry. V tomto zmysle niektoré lingvoreálie majú síce ekvivalent v oboch kultúrach, ale ten sa viaže na odlišnú realému, spojenú jednak s používaním iného kalendára, jednak s odlišným repertoárom ľudových tradícií. Táto diverzita sa prejavuje nejednotným slávením národných či cirkevných sviatkov a s tým spojených rituálov. Tak napríklad svätójánsku noc slávajú na Ukrajine a v Bielorusku ako sviatok Ivana Kupala podľa juliánskeho kalendára o dva týždne neskôr, teda až v noci 6. júla, hoci podstata slávenia letného slnovratu je veľmi podobná ako v stredo európskom kultúrnom priestore.

Medzi mentefakty v slovenskom kontexte možno zaradiť známy **autoetnostereotyp** *holubičí národ*, s ktorým sa stotožňuje väčšina Slovákov a ktorý je zvyčajne výsledkom analógie či formou reprodukovania kultúrnej identity. Pre existenciu autostereotypu nie je však podstatné, či je založený na pravde, či sa reálna história národa stotožňuje s tvrdeniami zachovanými v stereotypoch a národných mýtoch, ale čo znamenajú pre členov spoločenstva, ktoré sa s týmto autostereotypom stotožňuje. Podstatné je, ako nositelia kultúry interpretujú svoje mýty a historické udalosti, či rovnako chápu ich význam a prínos známych osobností, alebo v pohľade jednotlivcov existujú diametrálne odlišné názory.

Poznávanie slovenskej kultúry prostredníctvom štúdia jazyka vedie zahraničných adeptov k lepšiemu vnímaniu slovenskosti a zároveň presnejšej sebaidentifikácii a sebareflexii, a tým jasnejšiemu videniu rozdielov v prejavoch národnej povahy. Z tohto hľadiska etnokultúrna identita zahraničných študentov podmieňuje výber tém a metodiku tematizácie osobitostí slovenskej kultúry. Inak totiž vnímajú prejavy Slovákov cudzinci z blízkeho okolia, ktorí vidia mnoho paralel s vlastnou kultúrou, inak charakter krajiny a správanie ľudí posudzujú príslušníci vzdialenejších kultúrnych areálov, kde panujú zásadne odlišné pravidlá spoločenskej etikety.

Interpretácia lingvokulturém

Naša analýza sa opiera o výsledky ankety realizovanej v rámci predmetu interkultúrna komunikácia, kde zahraniční študenti vyjadrujú svoje skúsenosti z pobytu na Slovensku, hodnotia postoje, svoj dotyk so slovenskou realitou i správanie ľudí v rozličných situáciách.

Na interkultúrnú interpretáciu významnej osobnosti sa podujala čínska študentka Ruiqi Zhang¹²⁶, ktorá porovnávala dvoch politikov 20. storočia, *Alexandra Dubčeka* a *Teng Siao-pchinga*. Obidvaja politici svojimi reformami ovplyvnili vývoj vlastnej krajiny, ale ich postoje sú známe na celom svete. Napriek tomu, že vyrastali v úplne inom

---

¹²⁶ Čínska slovakistka Ruiqi Zhang vystúpila na ŠVOK (2017, FiF UK) s príspevkom o úlohe, ktorú zohrali Alexander Dubček a Teng Siao-pching v česko-slovenskom a čínskom kontexte. Obaja boli nielen objektmi dejín, ale svojimi reformátorskými aktivitami, morálnymi profilmi a charizmou im vtačili aj svoju pečať. V zložitom a protirečivom vývoji pozitívne odpovedali na výzvy doby. Autorka poukázala na spoločné črty ich úsilia a zároveň odhalila rozdiely vo vnímaní a realizácii politických reforiem, ktoré sú podmienené odlišnými spoločenskými a kultúrnymi tradíciami v Číne a vo vtedajšom Československu.

prostredí a nikdy sa stretli, možno nájsť niekoľko podobných črt v politike aj v ich osobnom živote. Zároveň vidieť aj odlišnosti v presadzovaní reforiem, ktoré vyplývajú z iných kultúrnych tradícií a mentality občanov i formy uplatňovania politickej moci. Vnímanie osobnosti na základe etnicity môže byť veľmi citlivou témou najmä po geopolitickej prestavbe hraníc Európy, keď niektorých dejateľov si prisvojujú viaceré národy. Napríklad svetový vynálezca *Nikola Tesla* je považovaný za osobnosť Srbska aj Chorvátska, slovenský architekt *Ladislav Hudec* je často vo svete prezentovaný ako Maďar. Ešte zložitejšie je to pri takých osobnostiach, ktoré žili a tvorili v rozličných krajinách, ako to bolo v prípade známeho chorvátskeho inžiniera a vynálezcu plniaceho pera *Eduarda Slavolúba Penkalu*, ktorý bol poľského pôvodu, ale narodil sa v Liptovskom Mikuláši.

Pri analýze anketových odpovedí predstavitelia stredoeurópskeho kultúrneho areálu, napr. poľskí, maďarskí či rakúski študenti zväčša nepostrehli výraznejšie medzikultúrne rozdiely, avšak študenti pochádzajúci z východoslovenského sveta ich registrujú v oveľa väčšej miere. Ukrajinská študentka nachádza v mentalite Slovákov a Ukrajincov niektoré spoločné prvky, ako napríklad, komplex „*malých bratov*“. „*V slovenskej televízii často počuť češtinu a v ukrajinskej sa celkom normálne používa ruština. Ukrajinci sú politicky oveľa aktívnejší, čo možno sledovať nielen v Kyjeve, ale po celej krajine. A korupciu v krajine máme väčšiu ako na Slovensku, preto niekedy tie snahy národa niečo zmeniť pokazia politici, ktorí sa dostanú do vlády*“. Kultúrne rozdiely podmieňuje aj náboženská príslušnosť obyvateľov a študenti z Ukrajiny i Bieloruska ich vidia v tradíciách, slávení sviatkov i duchovnom živote mládeže. „*V porovnaní s Bieloruskom je na Slovensku oveľa silnejšia snaha zachovať rodinné tradície. Charakter a mentalitu*

Bielorusov veľmi ovplyvnilo dlhé obdobie socializmu, ktoré prakticky stále trvá“, vysvetľuje bieloruská slovakistka. Na otázku, či sú Slováci tolerantní, väčšina študentov reagovala pozitívne, ale stretli sa s prejavom odstupu Slovákov k cudzincom, čo je evidentné aj počas študijného pobytu na fakulte. Vyskytli sa však aj názory, že Slováci nie sú tolerantní podobne ako väčšina Európanov. Bieloruská študentka považuje katolícku tradíciu za prekážku prijímania nových spoločenských trendov, napr. rodovej rovnosti, homosexuality, registrovaných partnerstiev a pod.

Zásadne inakšie vidia slovenskú realitu západoeurópski frekventanti. Nemeckému študentovi žijúcemu dlhšie na Slovensku v zmiešanom manželstve pôsobí Bratislava domácky a malebne, no najväčší problém vidí v doprave. *„Chýba tu metro a parkovanie je strašné, v centre je predražené, a celkovo kvalita služieb nezodpovedá cenám. V Nemecku by sa nemohlo stať, že by si predavačka v práci čítala noviny a nevenovala sa zákazníkom“*.

Je zaujímavé sledovať, ako vnímajú slovenskú kultúru čínske študentky, ktoré absolvovali študijný pobyt na našej univerzite. Z odpovedí sme vybrali porovnanie niektorých aspektov akademického života so zreteľom najmä na rozdielnú študijnú morálku. *„Život na univerzite je celkom odlišný. V Číne máme kampusy a väčšinu času trávim tam. Na kampuse je veľa aktivít, ktoré organizujú študenti, takže si tam vieme nájsť kamarátov aj z iných fakúlt. Okrem toho sa od študentov vyžaduje, aby sa učili viac, ako len svoj hlavný predmet štúdia, čo tiež pomáha rozšíriť si obzory a spoznať študentov iných fakúlt. Výhodou je to, že každý deň je iný, nenudíme sa a máme čo robiť. Nevýhodou je to, že sme oddelení od spoločnosti a môže nám chýbať dostatok skúseností po skončení školy“*.

Mnohé postrehy študentov k správaniu Slovákov sa týkali prejavov zdvorilosti vo verejnom živote, ktoré hodnotia na pozadí vlastnej skúsenosti z domáceho prostredia, kde platia iné normy spoločenského správania. *„Najviac ma ohromuje to, akí sú ľudia zdvorilí. Ďakujú aj za úplné maličkosti. Vodiči dávajú prednosť chodcom. V Číne je to takmer nemožné, všade je veľa áut a chodci musia dlho čakať na priechodoch. Myslím si, že Slováci by si na život v Číne zvykali dlho“*. S údivom prijímajú prejavy zdvorilosti mužov voči ženám, ktorá nie je typickou vlastnosťou pre čínsku spoločnosť. *„Muži na Slovensku sú veľmi ohľaduplní, vždy dajú prednosť dámam. Chlapci ma nechajú ísť ako prvú, keď nastupujem na autobus, keď vchádzam do budovy, otvorí mi dvere“*. Pri charakteristike čínskej mentalita rezonuje zásadný sociofakt prezentovaný všeobecnou úctou k starším ako súčasťou historickej pamäte Číňanov. *„Populácia v Číne je taká veľká, že sa nedá určiť typická povahová črta Číňanov. Platí tradičné pravidlo, že je potrebné dať prednosť starším, vyššie postaveným, rodičom, učiteľom. Nestáva sa často, že by učiteľ vykal študentovi, starší mladšiemu“*.

Príspevok uzavrieme ukážkou, ako vníma slovenskú mentalitu belgický študent, predstaviteľ flámskeho regiónu, ktorý medzi našimi kultúrami nachádza veľa podobností, no v odpovedi vystihol aj niektoré podstatné črty Slovákov, nevynímajúc ani stereotypy. *„Podľa môjho názoru má Slovensko veľmi blízko k Flámsku, aspoň z historického hľadiska. Aj Flámsko sa nachádzalo medzi veľmocami, bolo skôr utláčané, tiež je pomerne silne viazané na tradície a katolícku vieru. Nedokážem povedať, či mi je mentalita Slovákov blízka, ale určite nie je vzdialená. Zdá sa mi, že väčšina Slovákov je skôr úprimná v porovnaní s krajinami, kde som strávil dlhší čas. Čo som však spozoroval je, že*

Slováci nie sú priveľkí cestovatelia, stále zostávajú skôr verní svojmu rodnému kraju“.

Interkultúrna interpretácia kultúrnych faktov poskytuje mnoho inšpirácií na spoznávanie jazykového obrazu sveta a citlivejšie vnímanie i hodnotenie národnej mentality a s ňou súvisiacich pojmov, a tak prispieť k interkultúrnemu porozumeniu.

Literatúra

BARTMIŃSKI, Jerzy. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 2007.

DOLNÍK, Juraj. 2010. *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010. 224 s.

ĎURIGOVÁ, Natália. 2004. *Medzikultúrna komunikácia. Aktuálne problémy a možnosti riešenia*. Acta culturologica. Zväzok 14. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2004. 154 s.

OLOŠTIAK, Martin. 2004. O interlingválnej proxemike. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 131-141.

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj. 2011. *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011. 229 s.

PEKAROVIČOVÁ, Jana. 2001. Multikultúrna kompetencia ako predpoklad úspešnej komunikácie. In: *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. 4. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity M. Bela, 2001, s. 315-322.

PEKAROVIČOVÁ, Jana. 2004. *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004. 208 s.
PEKAROVIČOVÁ, Jana – GABRÍKOVÁ, Adela. 2012. Etnostereotypy a ich motivácia. In: *Spotkania międzykulturowe*. Tom II. Językoznawstwo, glottodydaktyka. Eds. K. Jarzabek – A. Ruttar – S. Sojda. Katowice : Uniwersytet Śląski, Wydawnictwo Gnome, 2012, s. 159-169.

PEKAROVIČOVÁ, Jana. 2014. Lingvokulturémy ako súčasť interkultúrnej kompetencie. In: *Obraz človeka v jazyku*. Editor: J. Vaňko. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2014, s. 88-101.

Doc. PhDr. Jana PEKAROVIČOVÁ, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta
Gondova 2
814 99 BRATISLAVA
SLOVENSKO
E-mail: jana.pekarovicova@uniba.sk

NÁSTROJE PERSUÁZIE V SÚČASNÝCH POPULÁRNO- NÁUČNÝCH KOMUNIKÁTOCH (SLOVENSKO-POLSKÝ KOMPARATÍVNY NÁČRT)

Anita Račáková

MODES OF PERSUASION IN TEMPORARY POPULAR SCIENCE COMMUNICATIONS (SLOVAK-POLISH COMPARATIVE OVERVIEW)

This paper presents an overview of partial results of a Slovak-Polish oral communications' comparative analysis that is aimed at popularizing scientific knowledge. Since the topic is rather broad, the main attention is focused on just one aspect - linguistic tools used by the expedient to mobilize the interest of the recipient, stimulate his attention and induce interaction.

Key words: popularization, oral communication, linguistic persuasive means

Od obdobia 17. a 18. storočia, keď sa konštituovala veda v dnešnom chápaní, začalo vzrastať povedomie o univerzálnosti ľudského poznania a jeho spoločenskej hodnote. Kvalita vedeckého bádania, dôležitosť jeho výsledkov pre globálny rozvoj sa stali meradlom úrovne vyspelosti spoločnosti. Výdobytky vedy sa vnímali ako spoločné vlastníctvo, kultúrna hodnota spoločnosti, a preto sa začalo dbať aj o sprostredkovanie vedeckého poznania laickej verejnosti. Moderná veda od tých čias kráča ruka v ruke s jej popularizáciou.

Popularizácia vedy je mnohodimenzionálny proces ovplyvnený viacerými faktormi – ekonomickou a vzdelanosťou rozvinutosťou spoločnosti, jej aktuálnymi potrebami, spoločensko-politickou situáciou, inštitucionalizáciou vedy

a vzdelávania a pod. Možno povedať, že význam popularizácie v súčasnom globalizovanom svete narastá. Svedčia o tom aj osvetové aktivity akademických pracovísk a vznik špecializovaných inštitúcií alebo platforiem, ktoré majú v náplni práce prezentovať aktuálne poznatky jednotlivých vedných disciplín, priblížiť verejnosti vedu ako takú, či vzbudiť o ňu záujem.

Populárno-náučný diskurz sa dnes dynamicky mení najmä vďaka prudkému rozvoju médií. Najdlhšiu tradíciu v oblasti popularizácie vedeckého poznania, siahajúcu do obdobia osvietenstva, má populárno-náučný časopis. K nemu sa postupne pridávali rozhlas, televízia a v 21. storočí internet, ktorý vytvára doteraz nepoznané možnosti sprostredkovania vedeckých informácií bežným používateľom. Veľkej popularite sa teší interaktívna forma prezentovania vedeckých objavov – interaktívne expozície v múzeách, podujatia organizované vo verejnom priestore (napr. festivaly vedy, noci výskumníkov, vedecké kaviarne), kde sa veda spája s oddychom a konzumom. Na prednáškach alebo diskusiách ponúkaných v programe podobných podujatí sa záujemca dokonca nemusí priamo zúčastniť, pretože sa prenášajú on-line a sú dostupné v archívoch na internete prakticky na ktoromkoľvek mieste sveta. Bežná skúsenosť potvrdzuje, že aj vďaka uvedeným možnostiam narastá obľúbenosť ústnych foriem popularizácie. V štúdiu sa zameriavame práve na túto podobu, pretože sa pri nej otvára celé spektrum problémov a otázok, ktoré sa zatiaľ nedočkali hlbšieho spracovania.

1 Teoretické východiská

Tradične sú princípy organizácie popularizačných textov a ich vlastnosti predmetom záujmu štylistiky. V slovenskej

lingvistike im venovali pozornosť hlavne J. Místrík¹²⁷ a J. Findra¹²⁸. Nový pohľad na problematiku prináša J. Dolník v podobe koncepcie sociovedeckej komunikácie (Dolník, 2015). V poľskej lingvistike sa dlhodobo a komplexne populárno-náučnému štýlu a diskurzu venuje A. Starzec¹²⁹, ktorá doterajší model začlenenia populárno-náučného štýlu do hierarchie štýlov, prezentovaný napr. S. Gajdom (2001, s.183-199), považuje za nedostatočný. Odôvodňuje to zmenami v komunikačnom priestore, ktoré vedú k preskupovaniu vlastností vo vnútri štýlov, presúvaniu jednoznačnej hranice medzi jednotkami, hybridnosti žánrov. Pri definovaní populárno-náučného diskurzu a charakteristike jeho vlastností vychádza z opozície centrum – periféria. Populárno-náučný diskurz definuje nasledovne: „Dyskurs popularnonaukowy jest specyficznym zdarzeniem komunikacyjnym, w którym specjaliści przekazują w przystępnej formie wiedzę naukową mniej lub bardziej przygotowanym merytorycznie odbiorcom w celu aktualizacji, poszerzenia lub uporządkowania ich wiedzy.“ (Starzec, 2013, s. 76), a charakterizuje ho pomocou rôznych kombinácií 18 vlastností¹³⁰. V príspevku vychádzame práve z tohto systému.

---

¹²⁷ Jozef Místrík hovorí o populárno-náučnom štýle, ktorý chápe ako podtyp náučného štýlu (Místrík, 1989).

¹²⁸ Ján Findra začleňuje populárno-náučné texty do modelovej štruktúry náučných textov (Findra, 2013).

¹²⁹ STARZEC, Anna. 1999. *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*. Opole : Uniwersytet Opolski, 1999. 275 s.; STARZEC, Anna. 2013. Styl popularnonaukowy – styl dyskursu popularnonaukowego. In: *Stylie współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk. Kraków : Universitas, 2013, s. 71-110.

¹³⁰ A. Starzec vyčleňuje nasledujúce vlastnosti populárno-náučného diskurzu: atrakcyjność, dialogowość, dynamika wypowiedzi, hybrydyczny charakter, interaktywność, ekspresywność, fragmentaryzacja, komercjalizacja, komplementarność informacyjna, obrazowość i kon-

Aby bola populárno-náučná komunikácia úspešná a expedient dosiahol vopred stanovený cieľ, no zároveň sa naplnili očakávania percipienta, musia byť v rovnováhe predovšetkým *informačná nasýtenosť textu*, jeho *zrozumiteľnosť* a *atraktivnosť*. V ústnych popularizačných komunikátoch patria k centrálnym vlastnostiam aj *dialogickosť* (reálny alebo simulovaný dialóg) a *expresívnosť*. Obe vlastnosti znižujú odstup medzi expedientom a percipientom a aktivizujú príjemcu. Vyvážený pomer týchto charakteristík zabezpečí, že komunikát vzbudí záujem príjemcu a bude ho stimulovať k intelektuálnej činnosti, zmene pohľadu na okolitú realitu, čo považuje za dominantný cieľ popularizácie väčšina autorov textov, ktoré sme analyzovali. Na dosiahnutie stimulatívnosti môže expedient siahnuť aj po viacerých persuzívnych technikách.

1.1 Persuázia a populárno-náučná komunikácia

O persuzívnych stratégiách a prostriedkoch sa najčastejšie hovorí v spojitosti so svetom politiky a reklamy. Intenciou autora textu je presvedčiť príjemcu o svojej pravde, zmeniť jeho správanie vo svoj prospech, hodnotiť, získať pre nejakú ideu alebo podnietiť ku konaniu. Cieľom expedienta poväčšine nie je objektívne informovanie o skutočnosti, hľadanie pravdy či najlepších riešení v názorovo pestrej diskusii. V jazyku politiky a reklamy persuázia neraz prekračuje hranice „čistých“, zjavných intencií a stáva sa manipuláciou.

Pri skúmaní persuzívnych nástrojov v ústnych populárno-náučných komunikátoch sme sa opierali o definíciu persuázie M. Karwata, ktorý hovorí: „*w szerokim rozumieniu za perswazję uznaje się niemal każdy rodzaj wpływu*

---

kretność, polimedialność, intersemiotyczność, przystępność, informacyjna sekundarność, stymulatywność, subiektywizm, wizualizacja, wyrazistość (2013, s. 83-89).

*na s'viadomos'c, kształtowanie postaw, a w nieco s'ciszej-
szym rozumieniu perswazja jest tylko takie naklanianie,
w kt'orym osoba naklaniana nie traci samokontroli i dob-
rowolnie daje si'e przekona'c ze wzgledu na argumentacj'e,
intelektualn'ą i emocjonaln'ą, ze wzgledu na zaufanie do na-
dawcy, w poczucie wsp'olnych interes'ow lub z uwagi na
wsp'olne dobro“ (Karwat, 2003, s. 141). Z definicje vy-
plywa, ze z'akladn'ymi predpokladmi uspechu expedienta,
kt'ory chce presvedci't – v našom pr'ipade vzbudi't z'aujem
o vedu a vedeck'e t'emy, s'ú odkryt'e intencie a identifikova-
nie sa s pr'ijemcom cez oporu o sp'olocn'e poznanie a sk'use-
nosti. Bez zohl'adnienia uveden'ych podmienok nebud'ú per-
suazivne mechanizmy a prostriedky efektivne.*

2 Analýza persuzívnych mechanizmov a prostriedkov v ústnych popularizačných komunikátoch

Výskum nástrojov persuzie používaných v ústnych popularizačných komunikátoch mal komparatívny charakter. Jeho cieľom bolo zmapovať inventár persuzívnych prostriedkov v slovenských a poľských textoch a na základe ich vzájomného porovnania zistiť spoločné alebo odlišné tendencie.

Analyzovali sme slovenské a poľské popularizačné prednášky čerpané z voľne dostupných internetových stránok vysokých škôl, vedeckých inštitúcií a platforiem, ktoré vznikli s cieľom popularizovať vedu v spoločnosti. Slovenské texty pochádzajú z rokov 2014 – 2016, poľské z rozpätia rokov 2010 – 2018. Expedientmi sú vedci, ktorí sú v prevažnej miere aj vysokoškolskými učiteľmi. Percipient má skupinový charakter. Príjemcovia sú vekovo aj vzdelanostne buď jednoliati (žiaci základných škôl/študenti stredných škôl/adepti štúdia rôzneho zamerania), alebo tvoria zmiešanú skupinu (mládež, dospelí v rôznom veku, s rôz-

ným vzdelaním a záujmami). Do vzorky sme zahrnuli komunikáty s rôznou funkciou: zábava (súťaž žiakov základných škôl spojená s prednáškou), vyplnenie voľného času a zároveň vzdelávanie sa prostredníctvom rozširovania horizontov poznania a stimulovania intelektuálnej činnosti, vyvolanie záujmu o vysokoškolské štúdium, sprístupnenie vedy ako takej, informovanie o aktuálnych vedeckých poznatkoch a výtobytkoch.

2.1 Predpoklady efektívnej persvázie

Ako sme uviedli vyššie, medzi základné predpoklady úspešného využitia persváziívnych mechanizmov a prostriedkov v populárno-náučných diskurzoch sú odkryté intencie expedienta a jeho identifikovanie sa s percipientom.

V analyzovaných textoch sa ukázalo, že príjemca je vždy informovaný o zámere autora výpovede presvedčať ho, a to buď priamym poukazom na tento fakt hneď v úvode, alebo sprostredkované počas prehovoru, napr. hierarchizáciou témy¹³¹.

Príklady¹³² priameho vyjadrenie intencie

„Keďže toto je deň otvorených dverí, tak, samozrejme, sa očakávajú také jemne pozitívne propagačné reči na úrovni šmejdov, akože, aké to bude fajn, ako tu bude výborne, dobrá atmosféra. To je síce všetko pravda, ale ja by som dal podnadpis tejto prednáške najlepšie si čistého vína.“ (Kubáček1) „Ja będę państwa próbował przekonać, że żaden fizyk nie podał definicji czasu“ (Bajtlik).

---

¹³¹ Pod hierarchizáciou témy rozumieme zdôraznenie obsahových prvkov, ktoré majú zásadný význam pre zmenu myslenia alebo správania príjemcu.

¹³² Všetky príklady uvádzané v príspevku sú pre lepšiu čitateľnosť upravené. Nemajú podobu transkriptu.

Identifikovanie sa s príjemcom prebieha prostredníctvom budovania jednoty sveta komunikačných partnerov¹³³. Predpokladá sa, že expedient síce má rozsiahlejšie poznanie ako percipient, jeho svet znalostí je bohatší, no napriek tomu by sa mal snažiť vychádzať zo spoločných poznatkov a skúseností, neznáme vyvažovať známym, zaujímať sa o názor komunikačného partnera a rešpektovať ho.

2.3 Mechanizmy a prostriedky persuázie

Najčastejšími prostriedkami vytvárania jednoty sveta komunikačných partnerov, zaznamenanými v skúmaných prehovoroch, bol *reálny dialóg*, *odvolávanie sa na spoločnú skúsenosť*, *kognitívne metafory*, *inkluzívny plurál*, *lexika*, ktorú príjemca pozná a bežne používa (vyhýbanie sa nezrozumiteľným termínom a cudzím slovám, hovorové a slangové výrazy).

2.3.1 Reálny dialóg

V reálnom dialógu expedient nadväzoval kontakt, zisťoval úroveň vedomostí príjemcu alebo ho povzbudzoval k rozmyšľaniu.

Príklady

„Čo si myslíte, je to „sci“ alebo „fi“?“ (Nagy)

„Počujeme sa? Super! Pravá strana, čo je s vama?“ (Tekel)

„Čo je elipsa naozaj? Kto vie, čo je elipsa?“ (Mojžiš2)

„Co widzimy oprócz beczi?“ (Kozłowski)

„Jak to się dzieje? Może ktoś z państwa, w oparciu o to, co powiedziałam, może mi dać odpowiedź?“ (Gondek-Rosińska)

---

¹³³ Spojenie *budovanie jednoty sveta* používa A. Kampka, ktorá hovorí: „Najskuteczniejszym perswazyjnie sposobem pozyskania życzliwej uwagi odbiorców jest budowanie wspólnoty“ (2009, s. 69).

V skúmaných textoch sa v hojnej miere využívali aj otázky predstavujúce simulovaný dialóg, pri ktorom expedient neočakáva reakciu príjemcu. Slúžili na uvedenie nového elementu témy či štrukturovanie výpovede. Nie sú teda persuzívnym prostriedkom, ale prejavom tematického členenia. Tento typ dialógu bol výraznejšie zastúpený v poľských komunikátoch.

Príklady

„Čo to je CERN?“ (Černý)

„Čo tá láska je? To závisí od toho, koho sa budeme pýtať.“
(Szolcsányi)

„Jaka jest różnica pomiędzy takim XIX-wiecznym a XX-wiecznym widzeniem rzeczywistości z punktu widzenia fizyki?“ (Meissner2)

„Co to jest przeszłość? Przeszłość jest coś, czego nie ma.“
(Bajtlik)

2.3.2 Odvolávanie sa na spoločnú skúsenosť

Ďalším persuzívnym prostriedkom, objavujúcim sa v analyzovanom materiáli v oboch jazykoch, bolo využívanie spoločného skúsenostného komplexu na zníženie odstupe medzi hovoriacim a príjemcom. Percipient bol vďaka nemu vtiahnutý do uvažovania o danej téme.

Príklady

„Všetci určite poznáte film o trójskej vojne s tým veľkým fešákom.“ (Szolcsányi)

„Wszyscy mamy zegarki. Wszyscy narzekamy, że czas nam szybko umyka, ale nikt z nas nie wie, czym jest czas.“
(Bajtlik)

„Wszyscy dobrze wiemy, że jesteśmy zbudowani z miliardów atomów.“ (Kurzyński)

2.3.3 Kognitívna metafora

Podľa V. Krupu má kognitívna metafora predovšetkým poznávaciu funkciu. (Krupa, 1990, s. 27) V analyzovaných komunikátoch sa uvedená primárna funkcia v niektorých prípadoch spájala so snahou o zatraktívnenie prejavu (afektívna metafora).

Priklady

„Vesmír bol vyplnený bublajúcou polievkou častíc a antičastíc.“ (Tekel)

„Toto sú tehličky a teraz musíte zistiť, čo je malta, maltoidné častice.“ (Černý)

„Taką ładną metaforą tego, czym jest antyczny DNA, jest przyrównanie do serpentyn.“ (Molak-Tomisi)

„Fizyka jest takim pomostem pomiędzy matematyką a rzeczywistością.“ (Kurzyński)

2.3.4 Inkluzívny plurál

Použitím 1. os. pl. sa v komunikátoch čiastočne alebo úplne eliminoval vzťah nadradenosti a podradenosti medzi komunikačnými partnermi, čím sa vytváral u percipienta pocit komunikačnej jednoty s expedientom.

Priklady

„Pozrime sa na obrázok.“ (Moczo)

„K odpovedi sa asi celkom nedostaneme, ale aspoň sa o to pokúsime.“ (Nagy)

„Może do tego dojdziemy w czasie dyskusji.“ (Meissner2)

„Zacznijmy od najdawniejszych czasów.“ (Kozłowski)

Pri inkluzívnom pluráli sme zaznamenali medzi slovenčinou a poľštinou rozdiely vo frekvencii jeho použitia –

v poľštine sa tento prostriedok objavuje častejšie než v slovenčine, kde mu konkuruje 2. os. pl.

2.3.5 Hovorové a slangové výrazy

Opačná tendencia sa prejavila pri uplatňovaní prvkov hovorovosti. Slovenskí autori komunikátov po nich siahali častejšie.

Príklady

„Tu je origoš text.“ (Kubáček2)

„r s takými dvoma srandami“ (Tekel)

„To je blbosť.“ (Černý)

slangové výrazy: matika, maticky, latina (Kubáček2); iný level (Černý)

„Nie macie zielonego pojęcia na temat tego, co się dzieje na planszy.“ (Kurzyński)

Ďalším zaznamenaným mechanizmom persúazie bola **emocionalizácia výpovede**, ktorou sa expedient snažil priťahovať pozornosť, preniknúť do vedomia príjemcu, a tak ho stimulovať. Využité boli rôzne *analógie, humorné narácie a digresie, vtipy, irónia, expresívna metafora, hodnotiace výrazy a syntaktické štruktúry, citoslovčia, zdrobneniny*. V poľských komunikátoch bola najhojnejšie zastúpená analógia. Vôbec sme v nich nezaznamenali vtipy a pomerne málo bolo tiež afektívnych metafor. Najviac príznakov medzi slovenčinou a poľštinou v oblasti emocionalizácie výpovede sme našli pri hodnotiacich výrazoch a konštrukciách.

Príklady

„Máte úplne správnu intuíciu.“ (Mojžiš1)

„Nie je to celkom tak.“ (Szolcsányi)

„Zdá sa, že mali pravdu.“ (Černý)

„Nie jestem pewny do końca, czy mężczyźni są z Marsa, ale jestem przekonany, że roboty są z Ziemi.“ (Nawrat)

„To jest całkowita nieprawda.“ (Meissner2)

Treba poznamenať, že pri výpovediach vyjadrujúcich spochybnenie tvrdenia, takmer vždy nasledovala argumentácia.

Zhrnutie

V skúmaných ústnych populárno-náučných komunikátoch v slovenčine a poľštine sú prítomné argumentačná aj emocionálna cesta presvedčania. Rozdiely medzi slovenčinou a poľštinou nie sú v skladbe inventára persuzívnych nástrojov, ale vo frekvencii ich využitia. Poľština na rozdiel od slovenčiny v ústnych populárno-náučných komunikátoch smeruje k väčšej informačnej nasýtenosti. Expedient na vybudovanie pozitívneho vzťahu s percipientom, ktorý je nevyhnutný pre dosiahnutie komunikačného zámeru, využíva viac inkluzívny plurál a odvolávanie sa na spoločnú skúsenosť, kým v slovenčine príznakové lexikálne jednotky. Iný pomer je aj pri aplikovaní reálneho a simulovaného dialógu. Emocionalizácia výpovede v poľštine je v porovnaní so slovenčinou mierne oslabená. Najčastejšie sa dosahuje analógiami a neverbálnymi prostriedkami.

Zoznam analyzovaných textov

Slovenské texty

Černý: *CERN: Čo dostala a čo ešte možno dostane fyzika a kozmológia.* Doc. RNDr. Vladimír Černý, CSc. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=SFWtdW5kAyQ>

Kubáček1: *Ako zomiera matematik?* Doc. RNDr. Zbyněk Kubáček, CSc.

Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=t49IOuqDsjA>

Kubáček2: *Logaritmy boli a budú.* Doc. RNDr. Zbyněk Kubáček, CSc. Dostupné na:

<https://www.youtube.com/watch?v=RHszvqQgMRc>

Moczo: *Zemetrasenia.* prof. Peter Moczo.

Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=xGdjloqtIeI>

Mojžiš1: *Prečo nás niektoré obrazy dokážu sledovať očami?*

Doc. RNDr. Martin Mojžiš, PhD. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=nwwL4j3S7Vw>.

Mojžiš2: *Elipsa, zvon, amfora (tri geniálne krivky).* Doc. RNDr. Martin Mojžiš, PhD.

Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=3-PlaQgumYo>

Nagy: *Vesmír na veľkých škálach.* RNDr. Roman Nagy, PhD. Dostupné na:

<https://www.youtube.com/watch?v=VjJ40eWb9Oc>

Podolinská: *Preto treba skúmať našu i iné kultúry?* Tatiana Podolinská. Dostupné na:

<https://www.youtube.com/watch?v=wqu9TNsSBWQ>

Szolcsányi: *Chémia lásky.* Doc. Ing. Peter Szolcsányi, CSc. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=VqjwW9FLDVk>

Tekel: *Nad čím si dnes lámu hlavu teoretickí fyzici?* Mgr. Juraj Tekel, PhD. Dostupné na:

https://www.youtube.com/watch?v=o_q49WRzxVo

Pol'ské texty

Bajtlik: *Co to jest czas?* dr Stanisław Bajtlik. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=BGE_kn1aM80

Demiański: *Wszechświat widziany przez Satelitę Planck.* prof. dr hab. Marek Demiański. Dostupné na:

<https://zapytajfizyka.fuw.edu.pl/wyklady/marek-demianski/>

Gondek-Rosińska: *Fale grawitacyjne – Nobel 2017*. prof. dr hab. Dorota Gondek-Rosińska. Dostępne na: <https://zapytajfizyka.fuw.edu.pl/wyklady/dorota-gondek-rosinska/>

Kowalewski: *Bitwa pod Grunwaldem*. dr Krzysztof Kowalewski. Dostępne na:

<https://www.youtube.com/watch?v=iec8VfnQFRQ>

Kozłowski: *Dzieje wody od Wielkiego Wybuchu do dziś*. prof. dr hab. Andrzej Kozłowski. Dostępne na:

https://www.youtube.com/watch?v=fVoGb_FVKQc

Kurzyński: *Fizyka kwantowa: teoria i rzeczywistość*. dr hab. Paweł Kurzyński. Dostępne na:

<https://www.youtube.com/watch?v=V69VsKIDFJE>

Meissner1: *Rola wyobraźni w fizyce*. prof. dr hab. Krzysztof Meissner. Dostępne na:

<https://www.youtube.com/watch?v=TMKt9GjihW8>

Meissner2: *Fizyka a wiara*. prof. dr hab. Krzysztof Meissner. Dostępne na: <https://www.youtube.com/watch?v=291sutj35Mo>

Molak-Tomisi: *Antyczny DNA. Co nowego mówią nam geny zachowane w starych kościołach?* dr Martyna Molak-Tomisi. Dostępne na: <https://www.youtube.com/watch?v=XW5tB1uPwmE>

Nawrat: *Robin Heart – opowieść o robotach medycznych*. prof. dr hab. Zbigniew Nawrat. Dostępne na: <https://www.youtube.com/watch?v=AuqMiJOaO5Q>

Zoznam bibliografických odkazov

DOLNÍK, Juraj. 2015. Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie. In: *Slovenská reč*, 80, 2015, č. 5 – 6, s. 263-275.

FINDRA, Ján. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : vydavateľstvo Osveta, 2013. 319 s.

GAJDA, Stanisław. 2001. Styl naukowy. In: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 183-199.

KAMPKA, Agnieszka. 2009. *Perswazja w języku polityki*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2009. 248 s.

KARWAT, Mirosław. 2003. Głos w dyskusji na temat perswazji w tekstach politycznych. In: *Język perswazji publicznej*. Red. K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2003, s. 141.

KRUPA, Viktor. 1990. *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 27.

MISTRÍK, Jozef. 1989. *Štylistika*. 2. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 584 s.

MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANOVÁ, Jana. 1994. *Kapitoly o dialogu*. Praha : Pansofia, 1994. 96 s.

STARZEC, Anna. 1999. *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*. Opole : Uniwersytet Opolski, 1999. 275 s.

STARZEC, Anna. 2013. Styl popularnonaukowy – styl dyskursu popularnonaukowego. In: *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk. Kraków : Universitas, 2013, s. 71-110.

Štúdiá vznikla ako čiastkový výstup grantového projektu VEGA č. 1/0118/17 *Slovanské spisovné jazyky v synchronii a diachronii: západoslovanský a východoslovanský kontext*.

Mgr. Anita RAČÁKOVÁ, PhD.
Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
P.O. Box 263
Katedra slovanských jazykov
Tajovského 51
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: anita.racakova@umb.sk

FUNKCE POLICEJNÍ MLUVY Z POHLEDU PŘÍSLUŠNÍKŮ POLICIE ČR

Lucie Radková

THE FUNCTION OF POLICE LANGUAGE FROM THE PERSPECTIVE OF CZECH POLICE OFFICERS

The article presents the results of a questionnaire-based survey conducted by the author; the respondents were police officers from the territorial departments. The research found that the officers did not in fact use specific lexical items primarily in an attempt to conceal the meaning of their communication; far more important factors were the principle of linguistic economy and respondents' desire to express their professional identity as members of the police force.

Key words: cryptic function, identification function, linguistic economy, police language

VÝCHODISKÁ

Přestože má studium sociolektů v českém prostředí dlouhou tradici, stále zbývá mnoho skupin obyvatelstva, jejichž slovní zásobě nebyla dosud věnována dostatečná odborná pozornost. Takovouto skupinu tvoří bezesporu příslušníci ozbrojených složek, zejména těch policejních. V české lingvistice zatím neexistuje kromě několika vysokoškolských kvalifikačních prací (např. Formánková, 2009; Vrbová, 2009; Molnárová, 2010; Příkrylová, 2012; Antončíková, 2015) a drobných časopiseckých studií (např. Příkrylová, 2015, 2016; Radková – Mazurová, 2016; Radková, 2018) relevantní odborná práce, která by se policejní mluvou jako takovou komplexně zabývala. Nejsou tak například

dostatečně zodpovězeny otázky, čím je policejní mluva pro současné policisty a jaký má pro ně smysl.

Odpovědi se pokoušíme nalézt prostřednictvím dílčích výzkumů, které probíhají od roku 2015 pod záštitou katedry českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity.¹³⁴ V této studii představíme část výsledků dotazníkové šetření uskutečněného v policejních útvech s územně vymezenou působností, tzv. obvodech.¹³⁵ Primárním cílem tohoto výzkumu, jehož první fáze byla realizována v rámci studentské grantové soutěže,¹³⁶ bylo shromáždit specifické lexikum, které souvisí s profesí příslušníka Policie České republiky (dále PČR) a které používají policisté při výkonu služby. Sekundárně jsme chtěli zjistit, jakou funkci plní policejní mluva pro příslušníky této policejní složky. Do výzkumu jsme vstupovali s hypotézou, že pro policisty sloužící v útvech s územně vymezenou působností nehraje kryptická funkce vzhledem k jejich náplni práce významnou roli.¹³⁷ V tomto textu odprezentujeme pouze vyhodnocená data týkající se funkce předmětné mluvy, specifické jazykové prostředky budou podrobeny následnému lexikografickému zpracování.

První fáze výzkumu (25 útvarů lokovaných na Moravě a ve Slezsku, 200 příslušníků PČR) probíhala od 1. 4. 2015 do 31. 12. 2015, druhá pak (16 útvarů umístěných v Čechách, 200 policistů) od 15. 1. 2016 do 31. 5. 2018.¹³⁸

---

¹³⁴ Dosavadní výstupy viz výše Antončíková, 2015; Radková – Mazurová, 2016; Radková, 2018.

¹³⁵ Tyto útvary organizačně spadají pod příslušná Krajská ředitelství Policie ČR.

¹³⁶ Výzkumný tým byl tvořen autorkou této studie, sociologem a čtyřmi studentkami magisterského a doktorského studijního programu český jazyk.

¹³⁷ O kryptické funkci v útvech s celorepublikovou působností, v tzv. elitních policejních útvech, viz Příkrylová, 2015; Radková, 2018.

¹³⁸ Zvláštní poděkování autorky této studie náleží jak anonymním respondentům, tak vedoucím pracovníkům navštívených policejních

Celkem se šetření zúčastnilo 400 respondentů, kteří, podle svého názoru, používají policejní mluvu. Daný počet odpovídá ochotě policistů vyplnit dvoustránkový dotazník.

Než přistoupíme k podání shromážděných dat, považujeme za důležité uvést několik poznámek k použité terminologii. Pod označením *policejní mluva* máme na mysli specifické výrazy, které souvisejí s profesí příslušníka Policie České republiky či strážníka městské nebo obecní policie a které používají policisté při výkonu služby. Ve shodě s J. Příkrylovou (2015) používáme pro strážníky i policisty shodné pojmenování policista, přestože z hlediska platné legislativy je takové označení nepřesné. Jsme si vědomi, že v dostupné literatuře (viz např. seznam na konci článku) se objevuje termín *policejní slang*, záměrně však v textu s termíny *policejní slang* a *profesní mluva* neoperujeme, neboť jejich vzájemné vymezování nepovažujeme za jednoznačné. Zastřešující označení *mluva* pro specifické prostředky užívané určitými sociálními skupinami volíme v souladu s našimi předešlými publikacemi (Radková, 2012; Radková – Rausová, 2015; Radková, 2018). K tomuto kroku přistoupila v obecném kontextu ostatně i Jana Příkrylová (2016).

KONCEPCE DOTAZNÍKU A PREZENTACE SHROMÁŽDĚNÝCH DAT

Dotazník se skládal ze dvou otázek na sociodemografické charakteristiky, otázky na délku služební praxe a místo jejího výkonu. Poté následovaly dotazy na konkrétní specifické výrazy užívané v útvarech s územně vymezenou

---

útvary, bez jejichž pochopení a aktivní pomoci při distribuci dotazníků by nebylo možné cenný materiál sesbírat. Za pomoc se statistickým vyhodnocením dat patří dík dr. Horákovi z katedry sociologie FF OU a bývalé posluchačce katedry českého jazyka FF OU Lucii Pavlíkové.

působností (celkem bylo pokryto 9 sémantických polí).¹³⁹ V samotném závěru dotazníku byly umístěny čtyři bloky dotazů, které se soustředily na to, jaký smysl má pro respondenty užívání policejní mluvy. Znění těchto otázek vychází z dat, která jsme získali formou rozboru dvouhodinového rozhovoru o praxi a zkušenostech s užíváním policejní mluvy, který vedli mezi sebou v lednu 2015 na základě našich podnětů čtyři zkušení policisté.

SOCIODEMOGRAFICKÝ PROFIL RESPONDENTŮ

Ve snaze získat co nejucelenější představu o účastnících šetření a jejich postojích ke zkoumané problematice jsme se dotazovali na běžné sociodemografické proměnné (pohlaví, věk)¹⁴⁰ a také na délku služebního poměru. Z vyhodnocených odpovědí vyplývá, že muži tvořili 83 % vzorku, ženy byly zastoupeny 13 %, ¹⁴¹ 4 % respondentů se nevyjádřila.

Co se týká věku účastníků šetření, nejpočetnější skupinu tvořili jedinci 26–35 letí, a to 43 %, 38 % osob spadalo do věkové kohorty 36–45 let, 13 % do kohorty 46–60 let.

---

¹³⁹ Pojmenování jednotlivých útvarů PČR; pojmenování prostor a příslušenství v areálu PČR; pojmenování příslušníků a civilních zaměstnanců PČR; pojmenování policejní výstroje, výzbroje a předmětů potřebných k výkonu služby; pojmenování trestné činnosti; pojmenování osob dopouštějících se trestné činnosti; pojmenování ostatních osob, s nimiž policisté přichází při výkonu služby do styku; pojmenování spojená s prověřováním, objasňováním a vyšetřováním trestného činu; pojmenování nejruznějších evidencí, protokolů a dalších písemností.

¹⁴⁰ Přestože tato data v textu nepropojujeme se základními výzkumnými otázkami, považujeme za důležité je zde uvést, neboť dokreslují strukturu výzkumného vzorku.

¹⁴¹ Nižší procento zastoupení osob ženského pohlaví není nikterak překvapivé a odpovídá přibližnému genderovému rozložení v rámci celé PČR. Dle vyjádření pracovníků Kanceláře policejního prezidenta vyžádaného autorkou této studie ve smyslu zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů, bylo k 1. 2. 2016 ve služebním poměru 40 077 příslušníků, z toho 6 069 žen.

Fakt, že zde byla minimálně zastoupena nejmladší a nejstarší věková kategorie, je dán specifikem práce u PČR. Uchazeči mající zájem vstoupit do služebního poměru musí být plnoletí a musí mj. disponovat alespoň ukončeným středoškolským vzděláním. To, že ve vzorku téměř postrádáme osoby starší 60 let, je pravděpodobně dáno tím, že mnozí příslušníci mající nárok na tzv. výsluhový příspěvek ve vyšším věku od PČR odcházejí. Viz tab. 1.

Tabulka 1. *Zastoupení respondentů dle věku*

věk	relativní četnosti	absolutní četnosti
18–25 let	5	22
26–35 let	43	173
36–45 let	38	150
46–60 let	13	52
61 a více	1	2
bez odpovědi	0	1
celkem	100	400

Jak ukážeme níže, podstatným ukazatelem byla pro náš výzkum délka policejní praxe dotazovaných. Nejvyšší zastoupení, tedy 31 %, měli policisté s praxí více než 16 letou, druhou pozici, konkrétně 29 % celku, obsadili jedinci s policejní zkušeností 6–10 letou následování detektivy s praxí 11–15 let (17 %). Respondenti působící u policejního sboru 1–5 let tvořili ve vzorku 12 %; osoby, které na zadanou otázku vůbec neodpověděly, 11 %. Viz tab. 2.

Tabulka 2. *Zastoupení respondentů dle délky služebního poměru u PČR*

délka služebního poměru	relativní četnosti	absolutní četnosti
1–5 let	12	47
6–10 let	29	118

11–15 let	17	66
16 a více	31	124
bez odpovědi	11	45
celkem	100	400

Neméně důležité bylo pro náš výzkum také určení místa výkonu služby našich respondentů. Celkem 193 účastníků šetření (48 %) uvedlo, že policejní činnost vykonává zejména v kanceláři, 191 osob (48 %) působí spíše v terénu, 16 osob (4 %) na dotaz neodpovědělo. Viz tab. 3.

Tabulka 3. *Místo výkonu služby*

místo výkonu služby	relativní četnosti	absolutní četnosti
v terénu	48	191
v kanceláři	48	193
bez odpovědi	4	16
celkem	100	400

PREZENTACE SHROMÁŽDĚNÝCH DAT O POLICEJNÍ MLUVĚ

Abychom dosáhli co nejvyšší validity výsledků, na začátku výzkumu jsme respondentům vysvětlili, co si pod označením policejní mluva představujeme (viz východiska). Pro názornost jsme užili rovněž několik autentických jazykových příkladů získaných během předvýzkumu. Musíme však připustit, že i přes snahu podat co nejvýstižnější definici *policejní mluvy* jsme nemohli zabránit tomu, aby si někdo daný pojem konceptualizoval ve svém vědomí jinak. Tato část dotazníku sestávala celkem ze 7 otázek týkajících se funkce policejní mluvy. Uzavřené, polouzavřené a otevřené dotazy tvořily, jak jsme uvedli výše, čtyři tematické celky.

PRVNÍ TEMATICKÝ CELEK

Pomocí první otázky jsme chtěli ověřit, z jakého důvodu používají, podle vlastního názoru, příslušníci z útvarů s územně vymezenou působností policejní mluvu. Respondenti zde vybírali ze souboru nabízených eventualit, popř. mohli uvést vlastní odpověď. Bylo možno vybrat více možností. Nejvíce respondentů, konkrétně 244 osob, se rozhodlo pro odpověď *rychlejší domluva s kolegy*, což odpovídá poznání, že uživatelé nespisovných názvů terminologické povahy usilují při dorozumívání o „výrazovou úspornost, jednoznačnost v daném prostředí a mobilnost v mluvené komunikaci“ (Hubáček – Krčmová, 2017, s. 1724). Celkem 90 účastníků výzkumu tím *vyjadřuje svou příslušnost k PČR*. Názorově nevyhraněných bylo 53 oslovených policistů. *Jiné důvody*, tzn. vlastní odpověď, uvedlo 41 osob. Dle svého vyjádření policejní mluvu používají, protože tak mluví i jejich kolegové a nadřízení. Co se týká snahy o utajování smyslu sdělovaného obsahu před civilisty, kryptickou funkci vidí v policejní mluvě pouze 26 policistů. Viz tabulka 4.

Zajímalo nás, zda existuje vztah mezi délkou služebního poměru a snahou o utajování. Chi-kvadrát test, který jsme vzhledem k nominální povaze zjištěných dat pro tyto účely použili, však žádnou souvislost neprokázal. Nepotvrdilo se nám tedy, že by délka služebního poměru měla signifikantní vliv na odpověď respondentů.

Tabulka 4. *Z jakého důvodu užíváte policejní mluvu? Můžete vybrat více možností.*

odpověď	absolutní četnosti
rychlejší domluva s kolegy	244
utajení	26
vyjádření příslušnosti k PČR	90
nevím	53
jiné důvody	41

DRUHÝ TEMATICKÝ CELEK

Druhá skupina otázek se skládala ze dvou dotazů. Nejdříve jsme se zeptali: *Používáte policejní mluvu i při komunikaci s osobami, které nepracují u PČR?* Celkem 35 % (140 osob) odpovědělo negativně, pozitivně pak 64 % (257 osob) – *ano, ale spíše příležitostně* 182 osob (45 %); *ano, často* 60 osob (15 %); *ano, velmi často* 15 osob (4 %). Viz tab. 5.

Tabulka 5. *Používáte policejní mluvu i při komunikaci s osobami, které nepracují u policie?*

odpověď	relativní četnosti	absolutní četnosti
ne, nepoužívám	35	140
ano, velmi často	4	15
ano, často	15	60
ano, ale spíše příležitostně	45	182
bez odpovědi	1	3
celkem	100	400

Pokud respondenti odpověděli pozitivně, byli požádáni, aby vlastními slovy napsali, s kým takto hovoří – *Pokud jste odpověděl/a ano, uveďte, prosím, s kým takto mluvíte.* Celkem 72 dotazovaných uvedlo jako partnera komunikace své *partnery, rodiče, sourozence* či *přátele*, 51 policistů pak *instituce* (s bližším upřesněním *orgány činné v trestním řízení*) a 3 příslušníci PČR *veřejnost obecně*. Viz tab. 6.

Tabulka 6. *Pokud jste odpověděl/a ano, uveďte, prosím, s kým takto mluvíte.*

odpověď	absolutní četnosti
rodinní příslušníci, přátelé	72
instituce	51
veřejnost	3

TŘETÍ TEMATICKÝ CELEK

Tento tematický celek tvořily dva dotazy. První z nich *Myslíte si, že je policejní mluva známa i lidem, kteří u policie nepracují?* měla odhalit, zda je specifické výrazivo obecně méně srozumitelné. Účastníci výzkumu zde vybírali z uzavřené škály odpovědí. Celkem 187 dotazovaných (47 %) je přesvědčeno, že *rozumí*; 149 (37 %) se domnívá, že *nerozumí*; 58 (14 %) policistů zůstalo názorově nevyhraněno; 6 policistů na dotaz neodpovědělo. Viz tab. 7.

Tabulka 7. *Myslíte si, že je policejní mluva známa i lidem, kteří u policie nepracují?*

odpověď	relativní četnosti	absolutní četnosti
určitě ne	1	5
spíše ne	36	144
nevím	14	58
spíše ano	43	171
určitě ano	4	16
bez odpovědi	2	6
celkem	100	400

U další otázky byli vyzváni k odpovědi pouze respondenti, kteří reagovali na předchozí dotaz pozitivně. Vybírali zde ze škály možností a mohli označit více eventualit. Účastníci výzkumu se měli vyjádřit k tomu, odkud osoby svou znalost policejních výrazů získali. Otázka zněla: *Pokud jste odpověděl/a ano, odkud, podle Vás, tito lidé svou znalost získali? Můžete označit více možností.* Nejvyšší zastoupení měla odpověď *rodinní příslušníci, přátelé* (127 respondentů; z analýzy dat na individuální rovině vyplývá, že ten, kdo odpověděl na předchozí otázku *rodinní příslušníci, přátelé*, volil i u této navazující odpovědi stejnou možnost), následovala *média* (118 respondentů), 21 dotazovaných

označilo *jiný zdroj* (s odkazem na vlastní zkušenost osob s PČR při procesních úkonech), zbylé odpovědi byly zastoupeny v minimální míře. Viz tabulka 8.

Tabulka 8. *Pokud jste odpověděl/a ano, odkud, podle Vás*

odpověď	absolutní četnosti
média	118
umělecká literatura	6
cílené vzdělávání	1
rodinní příslušníci, přátelé	127
jiný zdroj	21

ČTVRTÝ TEMATICKÝ CELEK

Ve čtvrtém souboru otázek jsme zjišťovali především to, zda si oslovení příslušníci sloužící v útvech s územně vymezenou působností přejí, aby specifickým výrazům, které používají, jiné osoby nerozuměly – *Přejete si, aby byla policejní mluva lidem, kteří u policie nepracují, nepřístupná (nesrozumitelná)?*

Téměř polovina z celkového počtu respondentů, celkem 184 (45 %), vyjádřila negativní postoj – 150 (37 %) *spíše ne*, 34 (8 %) *určitě ne*; přání potvrdilo 94 dotazovaných (24 %) – 75 (19 %) *spíše ano*, 19 (5 %) *určitě ano*. Poměrně značné množství policistů (110, tj. 28 %) bylo názorově nevyhraněno. Viz tab. 9.

Tabulka 9. *Přejete si, aby byla policejní mluva lidem, kteří u policie nepracují, nepřístupná (nesrozumitelná)*

odpověď	relativní četnosti	absolutní četnosti
určitě ne	8	34
spíše ne	37	150
nevím	28	110
spíše ano	19	75
určitě ano	5	19
bez odpovědi	3	12
celkem	100	400

U této odpovědi jsme opět provedli chi-kvadrátový test. Ani v tomto případě se nepotvrdila skutečnost, že by délka služebního poměru ovlivňovala odpověď respondentů.

Poslední dotaz byl určen pouze těm, kteří vyslovili přání, aby policejní mluva plnila kryptickou funkci – *Pokud jste odpověděl/a ano, napište, prosím, z jakého důvodu.* Ačkoli takto reagovalo 94 dotazovaných, slovně se vyjádřilo pouze 49 osob. Viz tab. 10.

Tabulka 10. *Pokud jste odpověděl/a ano, napište, prosím, z jakého důvodu.*

odpověď	absolutní četnosti
aby nebylo ohroženo objasňování páchané trestné činnosti	32
aby nebyla ohrožena osobní bezpečnost příslušníků PČR	12
aby nebyla ohrožena autorita PČR	5

ZÁVĚR

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit, jakou funkci plní policejní mluva v útvarech s územně vymezenou působností. Šetření mělo rovněž potvrdit, či vyvrátit hypotézu, že pro zdejší příslušníky nehraje kryptická funkce významnou roli. Dospěli jsme k závěru, že oslovení policisté primárně neusilují pomocí specifického lexika skrýt pravý význam sdělovaného obsahu před nepovolanými, mnohem důležitější je pro ně snaha o jazykovou ekonomii a vyjádření příslušnosti k Policii České republiky.

Pomocí chi-kvadrátového testu, který jsme provedli u vybraných dat, se neprokázalo, že by délka služebního poměru měla signifikantní vliv na odpovědi respondentů.

Výstup prezentovaného dotazníkového šetření jistě nepřináší vyčerpávající zjištění a rozhodně je nelze vztahovat na všechny policejní útvary. To, zda plní policejní

mluva podobnou funkci také v dalších specializovaných složkách, např. v těch, které mají ve své gesci boj s organizovaným zločinem, teroristickými hrozbami nebo drogovou problematikou, přinese další výzkum.

Literatura

ANTONČÍKOVÁ, Aneta. 2015. *K současné mluvě policistů*. Bakalářská práce. Ostrava : Ostravská univerzita.

FORMÁNKOVÁ, Pavla. 2009. *Vliv germanismů v policejním slangu*. Diplomová práce. Brno : Masarykova univerzita.

HUBÁČEK, Jaroslav, KRČMOVÁ, Marie. 2017. heslo Sociolekt. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha : NLN, s. 1724.

MOLNÁROVÁ, Lucie. 2010. *Komunikace v policejní praxi*. Diplomová práce. Olomouc : Univerzita Palackého.

PŘÍKRYLOVÁ, Jana. 2016. [online] Chlupatá funkce vyštěkala pašika aneb Jak spolu mluví policisté. *Lingvistika Praha 2015*. Praha : FF UK. Dostupné na: <http://lingvistikapraha.ff.cuni.cz/sbornik>.

PŘÍKRYLOVÁ, Jana. 2012. *K současnému policejnímu slangu*. Diplomová práce. Praha : Univerzita Karlova.

PŘÍKRYLOVÁ, Jana. 2015. Stručně o komunikaci policistů, zejména o policejním slangu. In: *Naše řeč*, 98, 2015, č. 5, s. 243-251.

RADKOVÁ, Lucie – MAZUROVÁ, Gabriela. 2016. Je policejní mluva tajnou řečí? Sonda do povědomí veřejnosti. In: *Studia Slavica*, XX/2, 2016, s. 67-73.

RADKOVÁ, Lucie. 2012. *Jak se mluví za zdmi českých věznic*. Ostrava : Ostravská univerzita.

RADKOVÁ, Lucie. 2018. *Ráfek a cépézetka*. Proč ne *informátor*

a *cela předběžného zadržení?* Funkce policejní mluvy z pohledu jejích uživatelů. In: *Naše řeč*, 101, 2018, č. 1, s. 17-27.

RADKOVÁ, Lucie, RAUSOVÁ, Jana. 2015. *Mluva uživatelů a výrobců drog*. Ostrava : Ostravská univerzita.

VRBOVÁ, Alena. 2009. *Profesní mluva příslušníků Policie ČR*. DP. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.

Článek vznikl v souvislosti s řešením grantu SGS22/FF/2015 *Policejní mluva*.

PhDr. Lucie RADKOVÁ, Ph.D.
Ostravská univerzita
Filozofická fakulta
Katedra českého jazyka Reální 5
701 03 OSTRAVA
ČESKÁ REPUBLIKA
E-mail: lucie.radkova@osu.cz

NAIVNÍ TEORIE OSVOJOVÁNÍ JAZYKA V KOMUNIKACI ČESKY HOVOŘÍCÍCH MATEK

Lucie Saicová Římalová

NAIVE THEORIES OF LANGUAGE ACQUISITION IN COMMUNICATION OF CZECH-SPEAKING MOTHERS

The author analysed conceptualizations of language and language acquisition and their naive (folk) theories in contemporary speakers of Czech. The theories under analysis cover functions and structure of language, mechanisms of language acquisition and various stereotypes or prejudices. The data were retrieved from Internet forums for mothers, pregnant women, and women who plan to have children.

Key words: Czech language, folk linguistics, language acquisition, naive theories

1 Úvodem

V tomto příspěvku se zabýváme otázkou, jak současní česky hovořící rodiče (především matky) konceptualizují jazyk a jeho osvojování. Zkoumáme tedy tzv. „naivní“ (lidové, „folkové“) teorie.¹⁴² Naivní teorii osvojování jazyka přitom vidíme jako teorii vystavěnou na pozadí naivní teorie jazyka jako takového (viz 3).

Výzkum názorů rodičů na jazyk a jeho osvojování pokládáme za důležitý, protože postoje mohou ovlivňovat jednání rodičů s dětmi. Výsledky mohou být také zdrojem informací o tom, kterým tématům rodiče (ne)přikládají

---

¹⁴² K tzv. lidové či naivní lingvistice, „folk linguistics“ srov. např. Niedziel-
ski – Preston (2003); k „folkové“ či lidové psychologii Sedláková (2004).

váhu a kterým (a jak) (ne)rozumějí. Mohou sloužit např. i jako podněty pro změny obsahu vzdělávání či pro osvětu.

2 Materiál a metoda analýzy

Materiálovým základem naší analýzy jsou česky psané diskusní příspěvky na internetových stránkách *www.modrykonik.cz*, *www.babyonline.cz* a *www.emimino.cz*, které jsou určeny matkám a těhotným ženám. Analýze byly podrobeny příspěvky dostupné na sledovaných stránkách v dubnu a v květnu 2018. Zaměřili jsme se na texty obecné povahy (nikoli věnované např. specifickým diagnózám) o monolingvních dětech. Diskuse jsme nejdříve prohledali pomocí klíčových slov *mluví*, *nemluví* a poté jsme zkoumali témata, která byla tímto způsobem identifikována. Z analýzy jsme vyřadili texty, u nichž dle obsahu a formulací vzniklo podezření, že jejich autory jsou odborníci na jazyk nebo jeho osvojování (např. logopedi), nebo že jde o pasáže přebrané z odborné literatury.

Použitý materiál je specifický a je spojen s řadou limitů, které mj. vedou k obtížné zobecnitelnosti výsledků. Podobných diskusí se účastní jen jistá část populace. Texty jsou anonymní a neumožňují ověřit údaje o autorech (některé pouze inferujeme), o obsahu analyzovaných textů (např. nevíme, do jaké míry jsou autoři přesvědčeni o tom, co píší) ani o tom, nakolik jsou zaznamenané teorie obecněji rozšířené.

Přesto pokládáme daný materiál za cenný zdroj poznání tzv. naivních teorií.¹⁴³ Výhodou především je, že dané texty vznikají spontánně. Autoři nejsou ovlivněni vědomím, že jejich projevy budou z daného hlediska zkoumány. K relativně volnému sdílení názorů může přispět také pocit anonymity a skutečnost, že dané projevy, ač veřejné, vytvářejí iluzi neformální soukromé komunikace.

---

¹⁴³ K dalším typům dat srov. např. Niedzielski – Preston (2003).

Získaný soubor komunikátů jsme analyzovali metodami typickými pro kognitivní přístup k jazyku (např. Croft – Cruse, 2004) a tzv. jazykový obraz světa (např. Vaňková – Nebeská – Saicová Římalová – Šlédrová, 2005); využili jsme také teorii konceptuální metafory (např. Lakoff – Johnson, 1980) a teorii konceptuální integrace (blendingu; např. Turner, 2015).

3 Jazyk a jeho osvojování

Naivní teorie osvojování jazyka se opírá o řadu dalších naivních teorií, jako jsou např. různé teorie psychologické, sociální či biologické. Z hlediska lingvistického pokládáme za důležité pozadí naivní teorii jazyka a komunikace. V následující části se proto zaměříme na stručné shrnutí představ, které autoři zkoumaného materiálu mají o funkci jazyka a o jeho struktuře (3.1). V rámci naivních teorií osvojování jazyka (3.2) se pak budeme zabývat představami o průběhu osvojování mateřského jazyka dítětem, o faktorech, které ho ovlivňují, a také shrneme stereotypy či předsudky, které se v dané oblasti objevují.

Jednotlivá témata se však v analyzovaných textech přitom často prolínají, což můžeme ilustrovat následujícími ukázkami:¹⁴⁴

(1) *Já od malinka na Terezku mluvila, co vidím, když jsme venku a co je na obrázkách, nešišlali jsme..... Chodily jsme do ZOO na zvířátka a povídaly si..... Ted' už toho nakecá až mě bolí hlava, neustále se ptá, co je to a proč je to, kam jdeme a „co tam budem dělat atd..... Slovní zásobu má velmi širokou, že se někdy nestačím divit.... všichni okolo to obdivují; tříletá Barbora od švagrové zase skoro nemluví, nebo spíše*

---

¹⁴⁴ Ukázky z diskusí nejsou edičně upravovány, uvádíme je včetně případných jazykových nedostatků.

není jí vůbec rozumět. Já jsem sice ukecaná, ale kam se na ni hrabu ;) (<https://www.modrykonik.cz/forum/ma-1-az-3-roky/jak-ucite-deti-mluvit/>)

(2) a umí skloňovat členy rodiny (mámo, bábo, táto...), ale další slova vážnou, umí pojmenovat v podstatě jen ty hodně krátké slova, a citoslovce, takže slovní zásoba jen minimální (<https://www.modrykonik.cz/forum/ma-1-az-3-roky/jak-ucite-deti-mluvit/?page=2>)

(3) Je to dané geneticky, já mám moc šikovné děti. Motoricky uměli všechno dříve než měli. Úžasně jim to myslí, ale to mluvení... to je muj největší problém. Gabka mluvila blbě, dobře moje chyba nemluvila jsem na ni, u Honzy jsme se poučila, mluvila jsem na něho neustále a taky skončil na logu a Zuzán to je nehorší mluvíme na ni všichni, pořád dokonce i učím z Gabčina sešitu a nic začala mluvit až po druhém roce a nic moc. (<https://www.babyonline.cz/diskuzni-klub/ach-ti-chlapi?url=prvni-slova-achojky-maminky...tak-nejak--69391#r69407>)

3.1 Jazyk, jeho funkce a struktura

Jazyk je v analyzovaných naivních teoriích typicky viděn jako dosti jasně **oddělený od ne-jazyka**. Např. při komunikaci o jazyce autoři užívají slovesa jako *říká, mluví*, zatímco v případě jevů, které nepokládají za jazyk (např. zvuky, gesta), užívají sloveso *dělá*. Důraz je kladen na **produkc**i, což může být vysvětlitelné mj. tím, že produkce je snáze dostupná pozorování.

Jedním z nápadných rysů daných teorií je **upozadění skutečnosti, že jazyk slouží ke komunikaci**. Především komunikace dospělých s malými dětmi bývá ztvárněna, jako kdyby o komunikaci nešlo a jazyková interakce mezi dospělými a dětmi je pojímána **asymetricky**. U dětí bývá акцен-

tována direktivní funkce, tj. hlavní funkcí by mělo být umožnit dítěti sdělit, co si přeje, aby pro něj jiní udělali, a jazyk je nástrojem, jak pro sebe něco získat. S komunikací dospělých je pak často spojována formulace, že dospělí mluví *na* děti (viz ukázky č. 1 a 3 výše), tj. jako kdyby dospělí vystavovali děti svému jazykovému projevu, ale nekladli důraz na dialog s dětmi. Formulace mluvit *s* dětmi je zřetelně méně častá.

Velmi zřídka je také reflektována funkce jazyka ve vztahu k myšlení. Pokud se **vztah jazyka a myšlení** v textech objevuje, bývá pojmán jednostranně: „dobré myšlení“ je typicky viděno jako důležitá podmínka osvojení jazyka. V některých případech jsou jazyk a „myšlení“ dávány dokonce do protikladu – např. ve stereotypch (předsudcích), že pokud dítě málo mluví, může to být tím, že hodně přemýšlí (více viz 3.2).

Z hlediska struktury je jazyk ve zkoumaných teoriích chápán (podobně jako v řadě teorií vědeckých) na pozadí metafory JAZYK JE STAVBA: Jazyk je viděn jako sestávající z jednotek, které se skládají do složitějších celků (viz dále). Naivní teorie v našem materiálu jsou však oproti teoriím vědeckým pochopitelně méně propracované a také se liší v tom, na které aspekty jazyka kladou důraz. V kontextu naivních teorií osvojování jazyka je navíc patrný výrazný hodnotící aspekt. Některé prostředky a projevy jsou označovány např. jako „pěkné“, což patrně znamená, že podle autorů jsou vnímány jako dosti pokročilé či odpovídající cílové podobě. Např. „pěkné“ slovo je obvykle slovo plnovýznamové vyslovené srozumitelně.

Základní jednotkou v naivní teorii jazyka se zdá slovo, a to především slovo plnovýznamové. Naivní **teorie slovní zásoby** je také nejpropracovanější částí zkoumaných teorií. Autoři např. ve vztahu k osvojování jazyka formulují jisté představy o rozsahu i složení očekávané slovní zásoby jak u dospělých, tak u dětí v určitém věku. Slovní zásobu také hierarchizují, a to např. na slova méně a více „pěkná“

či hodnotná (tj. např. citoslovce či některá slova „dětská“); srov. ukázkou č. 2 výše a např.:

(4) *Ali, my taky ještě nemluvíme, říká jenom „tam“, „bůůůů, „deje“ – kde je. Žádný máma, táta, nic.*

(<https://www.modrykonik.cz/forum/ma-1-az-3-roky/jak-ucite-deti-mluvit/>)

Ze slov se vytvářejí věty, jako *věta* (či „pěkná“ věta) však bývá označována především věta rozvitá, někdy zřejmě i souvětí (viz též výše). Naivní **teorie gramatiky** je přitom spíše chudší. V námi zkoumaném materiálu se (očekávaně) soustřeďuje především na jevy typické pro projevy dítěte v jistém vývojovém období či pro komunikaci orientovanou na dítě (viz dále). Objevují se i některé české termíny užívané ve vědecké teorii, ne vždy jsou však užity v odpovídajícím významu. Zaznamenali jsme (vedle výše zmíněných termínů *slovo* a *věta*) např. termíny pro některé slovní druhy (*sloveso*, *citoslovce*) a některé gramatické kategorie (*osoba*, *rod*).

Zvuková stránka jazyka je reflektována též, důraz je však kladen na hlásky, které bývají viděny především v kontextu osvojování jazyka dítětem jako základní minimální jednotky produkce dítěte. Autoři např. sledují, které hlásky již dítě dokáže vyslovit v cílové podobě. Některí autoři ztotožňují hlásky s písmeny a hovoří pak např. tom, která *písmena* jejich dítě vyslovuje. Z dalších jevů souvisejících se zvukovou stránkou jazyka se v materiálu objevují ty, u nichž mohou u dětí nastat různé odchylky či poruchy (např. hlasitost, rychlost, plynulost projevu).

Zaznamenané naivní teorie mají i svůj **komponent pragmatiký**. V této oblasti poutají nejvíce pozornosti autorů jevy, které jsou buď součástí socializace dítěte (např. osvojování pravidel zdvořilosti či vedení dialogu), nebo které patří k tzv. **řeči orientované na dítě** (např. Slančová, 1999). V jejím rámci je pozornost autorů často zaměřena na

deminutiva a na posuny v rámci kategorie osoby, zejména užívání 1. os. pl. (označované mj. jako *mykání*). Kategorie deminutiv je přitom vymezena neostře a občas zahrnuje i typy slov, které vědecká teorie do dané kategorie nezařazují (např. vybrané „dětské“ výrazy).

Analyzovaná vyjádření také naznačují, že u některých uživatelů patrně probíhají jisté **posuny v normách** komunikace s dětmi. Např. jsou obvykle dosti výrazně odmítány projevy, které lze pokládat za „šišlání na dítě“ (výjimkou je občas situace mazlení se s dítětem) a řada autorů se vyjadřuje zdrženlivě o užívání deminutiv či 1. os. pl. Pro dosti autorů je patrně přijatelné užívat zdobnělé podoby jména dítěte či užívat některé zdobnělé formy v době, kdy je dítě dosti malé, odmítáno je však příliš časté užívání deminutiv a deminutiva neobvyklá, utvořená větším množstvím morfémů či neústrojně (např. forma *čajíček* je označena za přijatelnou, *čajíneček* za „přehnanou“).

3.2. Osvojování jazyka

Naivní teorie osvojování jazyka dítětem je ve zkoumaných komunikátech opřena o naivní teorii jazyka a komunikace (viz 3.1), o zkušenosti autorů s vlastními dětmi, s dětmi v jejich okolí a patrně i o jisté znalosti z popularizačních zdrojů, internetu atp. (autoři na podobné zdroje např. občas odkazují).

Představy o průběhu osvojování jazyka odpovídají spíše pojetí vývoje ve stádiích než představě plynulého procesu. Někteří autoři připouštějí možnost i dosti výrazných vývojových „skoků“ (např. náhlý přechod ze situace, kdy dítě „nemluví vůbec“, ke komunikaci ve větách). Autoři také opakovaně zdůrazňují, že vývoj každého dítěte je individuální a že není dobré jednotlivé děti srovnávat. V protikladu k tomuto tvrzení však řada příspěvků srovnává různé děti obsahuje (viz výše ukázkou č. 1).

Vymezovaná „stádia“ či mezníky (jakési „věkové normy“) se do jisté míry shodují s mezníky zmiňovanými v odborné literatuře, objevují se však opět i jistá specifika. Základní obrysy průběhu osvojování jazyka, které se u autorů opakují, jsou následující: Přibližně v jednom roce má dítě říkat první „pěkná“ slova (viz výše) a autoři projevují znepokojení, pokud tak dítě nečiní do věku cca 14 měsíců. Opakovaně se objevují známky toho, že autoři nerozlišují mezi žvatláním a prvními slovy, často považují různé rané zvukové projevy již za slova. K raným „stádiím“ v naivních teoriích patří u některých autorů také stádium, kdy dítě má „svou řeč“ (označováno také jako „hatmatilka“, „mluví čínsky“ aj.), a stádium, kdy dítě má opakovat slova po dospělých. Kolem dvou let, popř. i dříve, má dítě „spojovat“ slova. Kolem tří let věku a po něm bývá u dítěte sledováno množství řečové produkce, dítě má typicky hodně mluvit (popisováno jako „pusu nezavře“ aj.) a ptát se. Do tří let věku přitom autoři obvykle projevují jistou toleranci – uvádějí, že do té doby se jazyk nemusí „řešit“ či že dítě má čas „se rozmluvit“. Pokud se tak však nestane, autoři jsou znepokojeni a obvykle doporučují vyhledání logopedické péče. Za další „zlomové“ situace, kdy je potřeba odborná péče, jsou pokládány případy, kdy dítě „nemluví“ či „nemluví srozumitelně“ v 5 letech (zde je patrný vztah k očekávanému vstupu dítěte do školy v 6 letech) či dokonce po vstupu do školy; zároveň je však vyhledání odborné péče v tomto věku často viděno jako vykonané na poslední chvíli, popř. opožděně.

Naivní teorie osvojování jazyka také (podobně jako teorie odborné, i když opět méně propracovaně a s jistými odchylkami) rozlišují dva **typy faktorů ovlivňujících osvojování jazyka**: vrozenost a vliv prostředí (např. Ambridge – Lieven, 2011). Vliv **vrozených** faktorů bývá shrnován pod různé (často přirovnávací) formulace typu: „má

to po (někom)...“; „manžel taky... (dlouho nemluvil atp.)“ atp. (viz též výše ukázky č. 1 a 2). Promítá se rovněž do argumentace podporující názor, že je možné „jen“ čekat, že případné odchylky v jazykovém vývoji se upraví „samy“. Z vlivů okolního **prostředí** (viz výše ukázky č. 1 a 3) je reflektováno následující: je nutné mluvit *na* dítě (viz 3.1), je doporučováno dívat se na česky namluvené pohádky, číst a je očekáván pozitivní vliv kolektivních zařízení péče o dítě (formulováno např. jako „rozmluví se ve školce“). Někteří autoři doporučují také záměrné učení dítěte jazyku (viz též dále) a v jistých případech vyhledání odborné péče.

V analyzovaném materiálu se objevily i rozmanité **stereotypy (či předsudky)** související s osvojováním jazyka. U některých je patrné, že mohou negativně ovlivnit péči rodičů o dítě (např. mohou vést k jisté pasivitě, nebo naopak k přetěžování dítěte) a mohly by případně vést i k tomu, že by se dítěti, které by to potřebovalo, nemusela dostat včas přiměřená (např. i odborná) podpora.

Setkali jsme se např. s následujícím: a) do tří let není třeba jazyk „řešit“; b) nakonec se naučí mluvit všichni; c) chlapci mluví později, jsou na mluvení „línější“; d) dobrý průběh osvojování jazyka je důkazem dobré péče či toho, že matka je dobrá matka, naopak potíže s jazykem mohou být důkazem opaku; e) (protikladně k předchozímu) za potíže nikdo nemůže; f) vývoj motoriky (hl. hrubé) je v protikladu k osvojování jazyka (např. dítě, které dříve chodí, později mluví); g) „mluvení“ souvisí s motivací, s vůlí (např. dítě nemluví, protože „nechce“ nebo „se mu nechce“); h) dítě nemluví, protože je spokojené; i) dítě nemluví, protože je hodně „přemýšlivé“; j) dítě nemluví, protože nemá (zatím) co říct; k) dítě je možné jazyk cíleně učit (zejména slovní zásobu, zejména pomocí nucení k opakování po dospělém).

4 Závěr

I přes limity výzkumu a materiálu (jichž jsme si vědomi) snad můžeme shrnout, že zkoumané naivní teorie jazyka i jeho osvojování jsou relativně propracované, ale zachycují jen jevy, které uživatelé pokládají za důležité či které jsou pro ně nápadné. Naivní teorie sdílejí jisté prvky s vybranými teoriemi vědeckými (JAZYK JE STAVBA, vrozenost a vliv prostředí aj.) a obsahují některé obsahy vzdělávání (srov. užívání termínů), ale mají i prvky specifické (srov. některé stereotypy či zvláštnosti vývojových období).

Vedle podrobnějšího zkoumání naivních teorií (a to i s využitím jiného materiálu a jiných metod) by bylo zajímavé zaměřit další výzkumy také na srovnání naivních teorií u mluvčích různých jazyků a kultur (srov. Niedzielski – Preston, 2003). V rámci praktické aplikace by pak stálo za úvahu využití výsledků jako podkladů pro úpravu či doplnění obsahů vzdělávání a také pro popularizaci poznatků o osvojování a jeho poruchách, aby byly potlačeny některé nežádoucí stereotypy.

Literatura

AMBRIDGE, Ben, LIEVEN, Elena V. M. 2011. *Child Language Acquisition*. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2011. 448 s.

CROFT, William, CRUSE, Alan D. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 356 s.

<https://www.babyonline.cz>

<https://www.emimino.cz>

<https://www.modrykonik.cz>

LAKOFF, George, JOHNSON, Mark. 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 276 s.

NIEDZIELSKI, Nancy, PRESTON, Dennis R. 2003. *Folk Linguistics*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003. 375 s.

SEDLÁKOVÁ, Miluše. 2004. *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie*. Praha : Grada, 2004. 252 s.

SLANČOVÁ, Daniela. 1999. *Reč autority a lásky*. Prešov : FFPU, 1999. 224 s.

TURNER, Mark. 2015. Blending in Language and Culture. In: *Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Ewa Dąbrowska, Dagmar Divjak. Berlin : Mouton de Gruyter, 2015, s. 211-232.

VAŇKOVÁ, Irena, NEBESKÁ, Iva, SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie, ŠLÉDROVÁ, Jasňa. 2005. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha : Karolinum, 2005. 343 s.

Vzniklo na FF UK v Praze s podporou programu Progres Q10, *Jazyk v proměnách místa, času, kultury*.

Doc. PhDr. Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Ph.D.

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Nám. J. Palacha 2

116 38 PRAHA 1

ČESKÁ REPUBLIKA

E-mail: lucie.rimalova@ff.cuni.cz

KONGRUENCE V INTERAKCI RODIČ – DÍTĚ

Ondřej Sekera

CONGRUENCE IN THE PARENT – CHILD INTERACTION

We have been researching the interaction between parent and child intensively for four years already. Moreover, together with students engaged in the SGS research project we have been recording authentic family communication situations. Anyhow, in this contribution we are going to focus on the occurrence of the so called congruent communication between parents and children. At first our aim is to define the concept of congruence and then identify communication elements which represent this communication phenomenon. A part of the identification of congruence elements is also ascertainment of communication functions which fulfil it.

Key words: congruence, self-preservation position, parent – child interaction, incongruence

Výzkumný kontext

Metodologickým zázemím pro výsledky prezentované v tomto textu se staly dva projekty realizované v rámci Studentské grantové soutěže vyhlášené Pedagogickou fakultou Ostravské univerzity¹⁴⁵. V první fázi šetření, tedy mezi lety 2014 až 2015, bylo nashromážděno 67 audionahrávek, celkem 15 hodin 53 minut a 43 sekund záznamu rodinné ko-

---

¹⁴⁵ V letech 2014 až 2015 byl realizován SGS11/PdF/2014-2015 s názvem „Identifikace modelů rodinné komunikace prostřednictvím užitých jazykových prostředků“. V současné době dokončujeme projekt SGS18/PdF/2017-2018 s názvem „Nerovnoměrnost komunikačního vztahu rodič – dítě (analýza rodinné komunikace)“.

munikace. Pozornost byla zaměřena na zjištění reálné četnosti konkrétních komunikačních funkcí řeči orientované na dítě a současně na identifikaci sebezáchovných komunikačních pozic podle Satirové. Analýze bylo podrobena celkem 5 013 replik cílených na dítě.

Cíle výzkumu v letech 2017 – 2018

1. Identifikovat četnost komunikačních funkcí, v nichž dochází k uplatňování rodičovské vůle a prosazování rodičovského vlivu (dáno sociální nerovnoměrností komunikačního vztahu) – viz výsledky předchozího šetření.
2. Identifikovat pomocí q-metodologického šetření rodičovské preference – tzv. zamýšlené/očekávané volby ve vybraných komunikačních situacích.
3. Komparace skutečně zaznamenaných komunikačních modelů řeči orientované na dítě s deklarovanými postoji rodičů.

Dále nám jde především o:

- a) Ověření teorie o zastínění logické/racionální úvahy emocemi, které v drtivé většině řídí naše chování a jsou rychlejší než racionální úvahy (viz např. Honzák, 2017). Je pravda, že je interakce rodič-dítě primárně řízena emocemi a až poté začínají rodiče své chování řídit rozumově?
- b) Ověření předpokladu z předchozí studie, že sebezáchovné pozice v reálné komunikaci dominují nad kongruencí. Platí závěry předchozího výzkumu (2014 – 2015), kdy se v interakci rodič-dítě vyskytovaly častěji sebezáchovné komunikační strategie než kongruence?
- c) Vytvoření dostatečné baterie dat pro další výzkum. Na základě získaných dat chceme hledat odpovědi na otázky:

- Co je příčinou toho, že v interakci rodič – dítě tak silně převládá koncept sebezáchovy?
- Proč jsou rodiče „odpojeni“ při komunikaci s vlastními dětmi a mají potřebu se chránit?
- Co rodiči brání být „ukotveným“ a kongruentním?
- Co rodiči brání být ve vztahu s dítětem sám sebou?

Kongruence

Kongruenci definujeme jako stav, kdy „... *naše cítění, náš vnitřní postoj a naše chování se do určité míry shodují ...*“ (Kastová, 2012, s. 157).

Kongruenci můžeme charakterizovat jako schopnost, dovednost a možnost svobodně vyjadřovat své potřeby, emoce, myšlenky a názory. Její jádro tvoří koncept sebeúcty, kdy je člověk sám sebou, přijímá sám sebe, své opravdové pocity a navíc se jeho reakce shodují s tím, jak si sám sebe uvědomuje (Rogers, 1995). Je to soulad mezi prožíváním a uvědomováním a mezi uvědoměním a komunikací. Podle Mearns a Thorna (2013) se jedná o vyjádření sebe samého ve vztazích, o schopnost být sám sebou a podle toho jednat. Bohužel se v praxi (a reprezentantem tohoto tvrzení je také náš výzkum rodinné interakce) často setkáváme s tím, že lidé nejsou sami se sebou v kontaktu a souladu. Kongruence je způsob sebevyjádření, kdy to, co říkáme a děláme, je v souladu s naším vnitřním světem, prožíváním a myšlením. Lee (In Banmen, 2009) definuje kongruenci jako stav vědomí a otevřenosti, jako spojení s klíčovými dimenzemi, které jsou základem dimenze interpersonální, intrapsychické a univerzálně spirituální. Satirová a kol. (2005, s. 70) se vyjadřuje v tom smyslu, že „... *kongruence je založená na vědomí toho, co se děje uvnitř: vědomí myšlenek, pocitů, tělesných sdělení a významů, které připisujeme našim zkušenostem. Naučili jsme se být*

nekongruentní, abychom přežili...“. Většinou ale lidé nemají přístup k tomu, co se děje uvnitř jich samotných a z toho důvodu nemohou být kongruentní. Satirová a kol. (2005, s. 58) je přesvědčena o tom, že v komunikaci máme potřebu ochránit se a nemluvíme o svých pocitech. Výsledek našeho šetření ovšem poskytuje důkaz, že rodiče s dětmi o svých pocitech nemluví, což může být způsobeno právě tím, že jim tento způsob komunikace poskytuje dostatek bezpečí. Podobné výsledky uvádějí Langmeier a Krejčířová (2007, s. 98), kteří poukazují na fakt, že rodiče s dětmi o svých pocitech hovoří „*poměrně zřídka*“.

K nezdravým komunikačním vzorcům se upínáme v případech, nemáme-li vyvinutý pozitivní vztah k vlastní sebehodnotě. Satirová (2006, s. 81) doplňuje, že „... *pochybuje-li někdo o své hodnotě, snadno se mu stane, že přijme akce a reakce druhých lidí jako určující ...*“.

Jedinec v kongruentní pozici respektuje v komunikaci sebe, partnera i komunikační kontext. Jednotlivé složky komunikace – verbální, nonverbální i skutky – jsou v souladu. Jedinec v této pozici odpovídá na otázky přímo, pojmenovává své potřeby bez dlouhého zdůvodňování, říká upřímně „ano“ a dovede i odmítnout, nesoudí, ale dává zpětnou vazbu, je ve svém sdělování myšlenek a názorů jasný a srozumitelný, stojí za svými názory, nestydí se za své pocity a dovede je sdělit, pokud se k tomu rozhodne. Podrobněji například Satirová a kol. (2005), Satirová (2006). Kongruentní komunikace je opakem tzv. sebezáchovných komunikačních pozic. Jestliže inkongruentní komunikační schémata vznikají díky zkušenostem ze sociálních interakcí, stejným způsobem se formuje také kongruence.

Metodologie

Jak je vidět z vymezení pojmu kongruence, není vůbec jednoduché jej uchopit. Pro účely zkoumání tohoto fenoménu

je zapotřebí více, než jsme schopni zvládnout. Jelikož se kongruence pojí nejen s naším chováním, ale také prožíváním, uvažováním, pocity, postoji, očekáváním, touhami, není snadné ji rozpoznat a zaznamenat. Proto jsme se opakovaně rozhodli zachytit její prvky v komunikaci mezi rodiči a dětmi, a to pomocí autentických audionahrávek vybraných komunikačních situací. Následně jsme požádali respondenty (rodiče), aby uspořádali předem připravené repliky do tzv. archu pro Q-třídění. Cílem bylo zjistit, jak (popř. do jaké míry) se liší představy rodičů o jejich komunikaci a kongruenci a zaznamenaná realita. Předpokládáme, že se oba výsledky budou lišit. Vycházíme z poznání, že komunikační situace (interakce rodič-dítě) je pro komunikanty vždy větší zátěží než situace, kdy si rodič může dopředu repliku připravit a přiřadit jí příslušnou hodnotu. Současně platí, že ve stresu reagujeme jinak, než bychom sami chtěli. A to, co bychom chtěli (jak bychom chtěli reagovat), mapuje právě Q-třídění.

Jelikož je obtížné zaznamenat veškeré vnitřní pohnutky a intrapsychické jevy probíhající při jednotlivých komunikačních situacích, věnujeme pozornost pouze těm, které jsou zřejmé. Pomocí audionahrávek můžeme relativně přesně rozpoznat, jestli se rodič v interakci s dítětem chrání (využívá některou z tzv. sebezáchovných komunikačních pozic) či nikoli. V tom případě můžeme uvažovat o jeho kongruenci. Protože silným projevem kongruence je vyjadřování toho, co se s dotyčným děje uvnitř (zejm. vyjadřování emocí), soustředili jsme pozornost právě na tento prvek. Emoce jsou něco, co si střežíme, neboť bývají místem zranění. Stejně můžeme pozorovat vyjadřování potřeb, myšlenek, očekávání, postojů a tužeb. Jde o to, jakým způsobem se to děje a zda jsou naše vyjádření pravdivá. Jestli dáváme světu zprávu o tom, co se skutečně v tuto chvíli děje – jsme autentičtí a pravdiví k sobě i ke světu.

Kontext výzkumu

V předchozím výzkumném šetření (2014 – 2015) nazvaném „Identifikace modelů rodinné komunikace prostřednictvím užitých jazykových prostředků“ jsme kromě jiného zaznamenávali také sebezáchovné komunikační pozice rodičů. Mimo jiné jsme objevili nerovnoměrnost komunikačního vztahu, která byla dána dominancí jednoho z komunikantů, v tomto případě rodiče. Nadřazenost nad dítětem dokumentují zachycené repliky s výraznou převahou těch, které vyjadřují projevy vůle mluvčího. Zjistili jsme, že rodiče nejčastěji chtějí prosadit svůj záměr, což dělají skrze sebezáchovné komunikační pozice. Ve výzkumu byla nejčastěji zaznamenána obviňující sebezáchovná pozice (113krát), následovala pozice superacionální (55krát), usmířující (11krát) a rušící (9krát). Poměr kongruentní a inkongruentní komunikace zaměřené na dítě se v našem vzorku ukázal jako značně nevyvážený. Kongruenci rodičů jsme v podstatě nezaznamenali. Absenci kongruence potvrzují také komunikační funkce, které se v rámci sebezáchovných pozic objevovaly nejčastěji. Celou řadu identifikovaných komunikačních funkcí bylo možno označit jako záměry směřující ke snižování sebeúcty dítěte (výčítka, výhrůžka, varování, kritické hodnocení a nedůvěra). Podrobněji viz Sekerová, Sekera (2016).

Ve výzkumu z let 2014 – 2015 jsme nastavili kritéria pro zachycení kongruentní komunikace takto:

- rodič bude vyjadřovat bez zkreslení své myšlenky a názory;
- rodič bude hovořit o svých potřebách a emocích¹⁴⁶.

---

¹⁴⁶ Opíráme se o tvrzení Langmeiera a Krejčířové (2007, s. 96-97): „... reakce rodičů na pocity dítěte jsou jedním z nejvýznamnějších prostředků socializace. Pro emoční vývoj dítěte je zvlášť důležitá schopnost emočního vyladění rodičů s dítětem ..., ale pokud rodiče potlačují systematicky některé typy pocitů ..., může u dítěte dojít k narušení vývoje jeho osobnosti nedostatečnou integrací některých aspektů emoční zkušenosti.“

- rodič v interakci s dítětem zůstává sám sebou, vnímá a respektuje dítě a jeho potřeby, názory, myšlenky, emoce apod., vnímá kontext události, v němž interakce probíhá.

V současném výzkumu (2016 – 2018) jsme sledovali především ten aspekt, kdy rodič hovoří o svých emocích, popř. je dává najevo jinak a lze to rozpoznat v audionahrávce, vyjadřuje své potřeby, přání a touhy bez pomoci sebezáchovných komunikačních strategií. Mezi ně (na základě identifikace z prvního výzkumného šetření) počítáme zejména repliky, které mají komunikační funkci výčitky, výhrůžky, varování, kritického hodnocení a nedůvěry. Zároveň jsme dali rodičům příležitost (pomocí Q-třídění) zaznamenat, jak v situacích komunikace s dítětem reagují, nebo by reagovali. Což nám dává možnost podívat se na to, jaká je situace v kontextu reálné komunikační situace a v kontextu rodičova záměru nebo představy.

Sběr dat (zvukových nahrávek) probíhal v náhodně zvolených rodinách, a to za těchto podmínek: souhlas rodičů s pořízením zvukového záznamu, komunikační událost probíhající mezi rodičem a dítětem od 6 do 15 let, srozumitelnost nahrávky, délka nahrávky nebyla předem určena¹⁴⁷.

Na rozdíl od předchozí etapy byl věk dítěte, na něž je rodičovský požadavek směřován, poněkud upraven. Dolní hranice byla posunuta z tří na šest let, horní hranice reprezentovaná 15 lety zůstala zachována. Příčinou této změny byl především fakt, že v rámci první fáze šetření se jednoznačně prokázalo, že v řečové komunikaci orientované na děti od 7 do 11 let byly výrazněji než komunikační funkce oznámení zastoupeny záměry direktivního charakteru, a to konkrétně příkaz (13,5 %) a výzva (8,5 %).

---

¹⁴⁷ O délce nahrávky rozhodovali sami rodiče, kteří záznam pořizovali ve svém domácím prostředí. Byli pouze požádáni o co možná nejdelší audionahrávku.

V rámci druhé fáze šetření byla použita ratingová metoda tzv. Q-třídění, kdy se respondent k danému podnětu vyjadřuje na škále reprezentované souborem připravených karet (tzv. Q-typů). Je zjišťován nejen respondentův názor, ale toto vyjádření je velmi dobře statisticky uchopitelné, neboť rozložení respondentových odpovědí na škále má podobu Gaussovy křivky. Počet karet je pak dán požadavky statistického zpracování. V našem případě pracujeme se souborem 60 karet.

Jak již bylo řečeno, v rámci Q-metodologického šetření vyjadřovali rodiče své preference konkrétním výpovědím. Byl vytvořen soubor 60 karet, který čítá množinu komunikačních funkcí:

- direktivních (příkaz, rozkaz, nařízení, žádost, nabídka, instrukce, prosba, návrh, rada, doporučení, návod, výzva);
- varovacích (varování, upozornění, výstraha, výhrůžka);
- satisfaktivních a expresivních (výčitka, napomenutí, kritika, výtka, pokárání).

Každá komunikační funkce je zobrazena na čtyřech kartách, přičemž každá z karet reprezentuje jinou výpovědní formu (lišící se intenzitou požadavku)¹⁴⁸.

Při použití 60 Q-typů se karty distribuují do 11 hromádek na škále „nesouhlasím – středně souhlasím – souhlasím“, přičemž každá hromádka má svou bodovou hodnotu.

Dílčí výsledky

V rámci projektu SGS18/PdF/2017–2018 s názvem „Nerovnoměrnost komunikačního vztahu rodič – dítě (analýza rodinné komunikace)“ bylo získáno 63 zvukových nahrávek, konkrétně 23 hodin 53 minut a 3 sekundy autentické rodinné komunikace.

---

¹⁴⁸ V případě existence více než čtyř výpovědních variant, byly zvoleny ty, jež respondenti nejčastěji užívali v nashromážděných audionahrávkách.

V současné době jsou veškeré získané zvukové záznamy přepsány a postupně podrobovány analýze. Dosud (listopad 2018) bylo zpracováno (pro účely toho příspěvku) 36 audionahrávek a 36 záznamů Q-třídění.

Průběžné výsledky analýzy kongruentní komunikace (audionahrávky)

Kongruence se v reálné rodinné komunikaci téměř nevyskytuje (sledováno skrze emoční prvky v komunikaci). V tuto chvíli tedy můžeme potvrdit výsledky výzkumu z let 2014 – 2015 o nadvládě sebezáchovných pozic nad kongruencí v interakci rodič – dítě.

Průběžné výsledky analýzy kongruentní komunikace (Q-třídění)

V průměru rodiče vyjádřili na škále Q-třídění míru souhlasu s komunikací 5,3 bodů, kterou lze považovat za kongruentní.

Vůbec nejoblíbenější kongruentní vyjádření, na jehož použití se rodiče shodli, zní: „*Můžeš, prosím, vypnout tu televizi?*“ Míra souhlasu s tímto výrokem je na škále 6,6.

Je vidět, že se reálná komunikace (užití sebezáchovných komunikačních pozic rodičů) liší od zamýšlené komunikace rodičů. Například „*Můžeš, prosím, vypnout tu televizi?*“ (prosba) se reálně vyskytla v 0,3 % (14x z 4 674 rodičovských replik), ale míra souhlasu v rámci Q-třídění je 6,6 bodů. Pokud tedy (na základě vyhodnocení i zbývajících dat) zjistíme, že se takto významným způsobem liší reálná komunikace rodičů a dětí od té zamýšlené, můžeme pracovat s myšlenkou, že emoce hrají svou významnou roli v komunikačním vztahu rodič – dítě. Tak, jak to předpokládá teorie o zastínění logické/racionální úvahy emocemi (viz např. Honzák, 2017).

Další výsledky zpracováváme. Z dosud získané analýzy je patrné, že se liší komunikace rodičů s dětmi v reálných interakcích a komunikace zamýšlená.

Literatura

SEKEROVÁ, Kamila, SEKERA, Ondřej. 2016. *Řeč orientovaná na dítě - rodičovské perspektivy a limity (sebezáchovné komunikační pozice v praxi)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016. 146 s.

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. 2006. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9. 368 s.

SATIROVÁ, Virginie. 2006. *Kniha o rodině. Základní dílo psychologie vztahů*. Praha: Práh, 2006. ISBN 80-7252-150-0. 357 s.

SATIROVÁ, Virginie a kol. 2005. *Model růstu. Za hranice rodinné terapie*. Brno: Cesta, 2005. ISBN 80-7295-071-1. 303 s.

BANMEN, John a kol. 2009. *Transformační systemická terapie*. Ostrava: Institut Virginie Satirové ČR, 2009. ISBN 978-80-254-4976-9. 335 s.

MEARNS, Dave a THORNE, Brian. 2013. *Terapie zaměřená na člověka*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3881-9. 184 s.

KASTOVÁ, Verena. 2012. *Být sám sebou. Pocit vlastní hodnoty a zkušenost identity*. Brno: Emitos, 2012. ISBN 978-80-87171-35-6. 192 s.

ROGERS, Carl Ransom. 1995. *Ako byt' sám sebou*. Bratislava: IRIS 1995. ISBN: 80-88778-02-6. 353 s.

HONZÁK, R. 2017. *Psychosomatická prvouka*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-912-4. 335 s.

Mgr. Ondřej SEKERA, Ph.D.

Ostravská univerzita

Pedagogická fakulta

Katedra sociální pedagogiky

Fráni Šrámka 3,

OSTRAVA

ČESKÁ REPUBLIKA

E-mail: ondrej.sekera@osu.cz

DIREKTIVITA V INTERAKCI RODIČ – DÍTĚ

Kamila Sekerová

DIRECTIVITY IN PARENT-CHILD INTERACTION

The principal premises of this contribution is a supposition that the communication between parents and children (respectively – child oriented speech) have specific characteristics. The most significant of them is the inequality of such communication relation and the speaker's (parent) effort to assert his/her own will. All attempts to induce the communication partner to do a particular action are realized with varied intensity where the most frequently recorded communication functions are command and appeal.

Key words: spoken communication, child directed speech, communicative function, indication of communicative function, q-methodology

V letech 2014 a 2015 byl na půdě Pedagogické fakulty Ostravské univerzity realizován projekt Studentské grantové soutěže (SGS11/PdF/2014-2015) s názvem „Identifikace modelů rodinné komunikace prostřednictvím užitých jazykových prostředků“. V jeho průběhu bylo nashromážděno 67 audionahrávek, celkem 15 hodin 53 minut a 43 sekund záznamu rodinné komunikace. Pozornost byla zaměřena na zjištění reálné četnosti konkrétních komunikačních funkcí řeči orientované na dítě a na indikaci jejich výpovědních forem.

Analýze bylo podrobena celkem 5 013 replik cílených na dítě. Přes 26 % z tohoto souboru pak zaujímaly repliky direktivního charakteru (např. příkaz, rozkaz, povel, nařízení, žádost, nabídka, instrukce, prosba, pozvání, návrh, rada, doporučení, výzva apod.). V první dvacítce nejčastěji

identifikovaných funkcí se z kategorie direktivně zaměřených komunikačních záměrů nejčastěji objevovaly komunikační funkce příkazu (10, %), výzvy (8,6 %), instrukce (2,9 %) a návrhu (1,3 %).¹⁴⁹ Celou řadu dalších identifikovaných komunikačních funkcí – např. výčitku (3,8 %), napomenutí (2,8 %), kritické hodnocení (1,9 %) či výhrůžku (1,6 %) – bylo možno označit jako záměry směřující k přímému prosazování rodičova vlivu a jeho vůle. Obecně pojatá direktivita se tedy ukázala jako významná vlastnost rodičovských promluv směřovaných na dítě.

Kontext výzkumného šetření

Na základě těchto závěrů byl formulován cíl nového výzkumného šetření (SGS18/PdF/2017-2018) s názvem „Nerovnoměrnost komunikačního vztahu rodič – dítě (analýza rodinné komunikace)“. Pozornost byla tentokrát zaměřena na identifikaci a četnost komunikačních funkcí, jež směřují k naplnění rodičovské vůle a uplatňování rodičovského vlivu. Avizovaným záměrem se tedy stal popis tří kategorií komunikačních funkcí – direktivních, varovacích a sasisfaktivních/expresivních, jejichž specifická je dána především nerovnoměrností realizovaného komunikačního vztahu. Ta je přirozeně predikována dominancí jednoho z komunikantů, v tomto případě rodiče. Ačkoli můžeme na mnoha místech zaznamenaných dialogů potvrdit snahu rodiče vnímat dítě jako rovnocenného partnera, kdy je tato kooperace dána především vykonáváním společné činnosti (komunikace je tedy podřízena společnému cíli), nerovnoměrnost komunikačního vztahu je opakovaně potvrzována výraznou převahou replik vyjadřujících projevy vůle mluvčího.

---

¹⁴⁹ Blíže o výsledcích daného šetření např. Sekerová, Sekera (2018, 2016), Sekerová (2017).

Cílem předkládaného příspěvku je tedy identifikace četnosti komunikačních funkcí, v nichž dochází k uplatňování rodičovské vůle a prosazování rodičovského vlivu. V následujících etapách (v průběhu roku 2019) bude pozornost samozřejmě věnována také způsobům, jimiž jsou jednotlivé komunikační záměry realizovány – tzv. indikátorům komunikačních funkcí, které jsou zpravidla mnohoznačné a polyfunkční. Vzhledem k tomu, že předmětem našeho zájmu je reálná, mluvená a především nijak připravená komunikace, předpokládáme výskyt i jiných než konvencionalizovaných prostředků, neboť rodič je při komunikaci s dítětem veden především aktuální komunikační situací. Volí tedy prostředky, které budou jednak dostatečně podporovat interakci, jednak budou funkční z pohledu vzájemného porozumění.

Další významný krok představují výsledky q-metodologického šetření, v němž rodiče jednotlivým typům výpovědí vyjadřují své preference (viz dále).

Výsledkem bude komparace skutečně zaznamenaných rodičovských výpovědí (nashromážděných v rámci sběru zvukových nahrávek) s deklarovanými postoji (v rámci q-metodologického šetření), jež mohou představovat spíše společensky přijatelná stanoviska, popř. jakési očekávané postoje.

Metodologie

Sběr dat (zvukových nahrávek) probíhal v náhodně zvolených rodinách, a to za těchto podmínek: souhlas rodičů s pořízením zvukového záznamu, komunikační událost probíhající mezi rodičem a dítětem od 6 do 15 let, srozumitelnost nahrávky, délka nahrávky nebyla předem určena¹⁵⁰.

---

¹⁵⁰ O délce nahrávky rozhodovali sami rodiče, kteří záznam pořizovali ve svém domácím prostředí. Byli pouze požádáni o co možná nejdelší audionahrávku.

Na rozdíl od předchozí etapy byl věk dítěte, na něž je rodičovský požadavek směřován, poněkud upraven. Dolní hranice byla posunuta z tří na šest let, horní hranice reprezentována 15 lety zůstala zachována. Příčinou této změny byl především fakt, že v rámci první fáze šetření se jednoznačně prokázalo, že v řečové komunikaci orientované na děti od 7 do 11 let byly výrazněji než komunikační funkce oznámení zastoupeny záměry direktivního charakteru, a to konkrétně příkaz (13,5 %) a výzva (8,5 %). Ty se u mladších i starších dětí sice objevovaly také, ovšem zdaleka ne v takové míře – např. v kategorii předškolního věku byl příkaz zaznamenán v 10,1 %, u dětí staršího školního věku dokonce jen v 5,3 %. Jedná se zřejmě o věková rozmezí, v nichž není direktivně zaměřená komunikace tou nejvhodnější strategií. S tímto závěrem do značné míry korespondovala také skutečnost, že komunikační funkce výčitky (1,6 %) a napomenutí (2,2 %) se v komunikaci směřované na předškolní děti „neumístila“ v první desítku identifikovaných komunikačních záměrů, ačkoli v komunikaci s dětmi mladšího školního věku byly zmiňované komunikační záměry zaznamenány mnohem častěji (výčitka téměř v 5 %, napomenutí ve 4 %), v řeči zaměřené na děti staršího školního věku se komunikační funkce výčitky objevila dokonce ve více než 10 % (napomenutí v pouhých 2,3 %). Zajímavá nejednotnost se projevila také u hodnotících komunikačních funkcí. Zatímco v první věkové skupině výrazně převažovala pochvala nad kritikou (pochvala byla zaznamenána 78-krát, kritika pouze 41-krát), u zbývajících dvou kategorií byl identifikován poměrně vyrovnaný výskyt, s mírnou převahou kritického postoje rodičů. Důvod se zdá být jasný – u předškolních dětí se v daleko větší míře uplatňuje didaktický princip tzv. „pozitivní motivace“, jehož možnost využití s rostoucím věkem dítěte přirozeně klesá.

Analýza audionahrávek pořízených v jednotlivých rodinách probíhala na základě doslovného přepisu. Všechny citace jsou předkládány v nezměněné podobě. Jednoduchý transkript není ochuzen ani o složku mimojazykovou. Ačkoli nelze zaznamenat zvukový průběh v celé jeho dokonalosti, můžeme některé neverbální aspekty zachytit pomocí speciálních značek, jež pomohou recipientovi představit si alespoň do určité míry skutečnou podobu projevu. Základem pro přepisování audiozáznamů se v našem případě stala pravidla a transkripční značky uváděné Müllerovou, Hoffmannovou a Schneiderovou (1992).

V rámci druhé fáze šetření byla použita ratingová metoda tzv. Q-třídění, kdy se respondent k danému podnětu vyjadřuje na škále reprezentované souborem připravených karet (tzv. Q-typů). Je zjišťován nejen respondentův názor, ale toto vyjádření je velmi dobře statisticky uchopitelné, neboť rozložení respondentových odpovědí na škále má podobu Gaussovy křivky. Počet karet je pak dán požadavky statistického zpracování. V našem případě pracujeme se souborem 60 karet.

Nevýhodou Q-metodologie je poměrně velká pracnost jak při zadávání (každé zadání je individuální, výzkumník je navíc osobně přítomen každému třídění karet), tak při výsledném zpracování. Také soubor respondentů, jenž může být pomocí této metody sledován, není velký. Pro naše potřeby se však Q-metodologie jeví jako vhodná cesta, jak hloubkově, poměrně pregnantně a především diferencovaně poznat přesně ohraničenou (nevelkou) skupinu respondentů.

Jak již bylo řečeno, v rámci Q-metodologického šetření vyjadřovali rodiče¹⁵¹ své preference konkrétním výpovědím. Byl vytvořen soubor 60 karet, který čítá množinu komunikačních funkcí:

---

¹⁵¹ Jednalo se o tytéž respondenty, v jejichž rodinách byly pořízeny zvukové nahrávky v rámci první fáze šetření.

- direktivních (příkaz, zákaz, instrukce, prosba, žádost, návrh, nabídka, rada/doporučení, výzva);
- varovacích (varování, upozornění, výhrůžka);
- satisfaktivních a expresivních (výčitka, napomenutí, kritika).

Každá komunikační funkce je zobrazena na čtyřech kartách, přičemž každá z karet reprezentuje jinou výpovědní formu (lišící se intenzitou požadavku)¹⁵². Pokud to povaha komunikační funkce dovoľovala, byla výpověď na jedné kartě formulována pomocí explicitní performativní formule.

Tabulka č. 1: Ukázka tvorby Q-typů (u KF příkazu a výzvy)

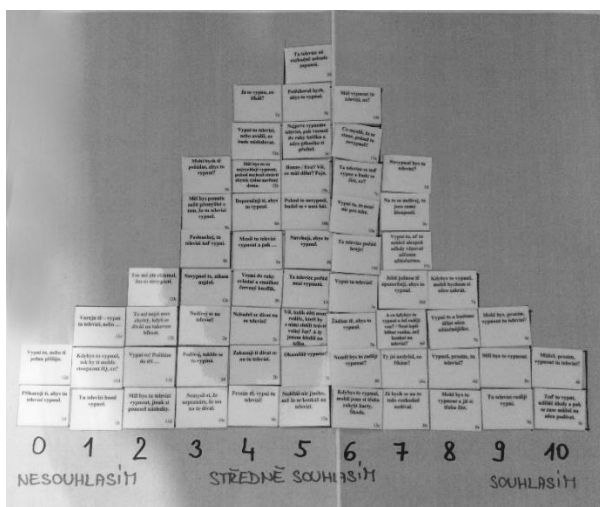
KF	Q-typ (číslo)	replika	indikátor KF
příkaz	1a	Vypni tu televizi!	imperativ
	1b	Tu televizi hned vypneš.	indikativ s výzvovou funkcí
	1c	Okamžitě vypnout!	infinitiv
	1d	Přikazuji ti, abys tu televizi vypnul.	EPF
výzva	9a	Tu televizi raději vypni.	imperativ + adverbium „raději“
	9b	Poslouchej, tu televizi teď vypni.	imperativ ¹⁵³
	9c	Měl bys pomalu začít přemýšlet o	kondicionál

¹⁵² V případě existence více než čtyř výpovědních variant byly zvoleny ty, jež respondenti nejčastěji užívali v nashromážděných audionahrávkách.

¹⁵³ Sloveso „poslouchat“ ztrácí svůj lexikální význam – získává spíše povahu částice a jeho funkce je kontaktová.

		tom, že tu televizi vypneš.	
	9d	Neměl bys to raději vypnout?	interrogativní výpověď v kondicionálu

Při použití 60 Q-typů se karty distribuují do 11 hromádek na škále „nesouhlasím – středně souhlasím – souhlasím“, přičemž každá hromádka má svou bodovou hodnotu.

Obrázek č. 1: Ukázka třídění karet (při 11 hromádkách)

Dílčí výsledky

V rámci projektu SGS18/PdF/2017-2018 s názvem „Nerovnoměrnost komunikačního vztahu rodič – dítě (analýza rodinné komunikace)“ bylo získáno 63 zvukových nahrávek, konkrétně 23 hodin 53 minut a 3 sekundy autentické rodinné komunikace.

V současné době jsou veškeré získané zvukové záznamy přepsány a postupně podrobovány analýze. Dosud (listopad 2018) bylo zpracováno 16 361 replik, z toho 8 245 replik směřovaných na dítě (tj. 50,4 %).

Co se týče klasifikace komunikačních funkcí, mezi sledovanými skupinami (komunikační funkce direktivní, varovací a satisfaktivní/expresivní) dosáhl nejčastějšího zastoupení soubor komunikačních funkcí direktivních. V součtu všech rodičovských replik se direktivní komunikační záměry objevily v téměř 24 %, v množině sledovaných komunikačních funkcí pak dosáhly 71 %.

Tabulka č. 2: Sledované skupiny komunikačních funkcí

skupina KF	ze všech rod. replik (v %)	ze sledovaných skupin KF (v %)
direktivní	23,7	71
varovací	2,4	7,2
satisfaktivní a expresivní	7,3	21,9

Vzhledem k zaměření tohoto textu bude další pozornost věnována pouze komunikačním záměrům direktivního charakteru. V rámci této skupiny byly nejčastěji zaznamenány komunikační funkce výzvy (40,9 %) a příkazu (23,6 %). V obou případech se jedná o typ vyjádření, kdy mluvčí uplatňuje svou vůli a snaží se přimět svého komunikačního partnera k určitému jednání či zaujetí žádoucího postoje. U výzvy se nejedná o kategorický rodičovský požadavek, spíše o jakýsi impuls k jednání, které nebývá dítěti zcela proti mysli (Müllerová, 1979, s. 69). Svobodová (1988, s. 171) uvádí 11 sémantických hodnot výzvy – upozornění (příp. napomenutí), návrh, doporučení, rada, nabídka, povzbuzení či pobídka, vybídnutí, prosba, odrazování, příkaz (příp. pokyn a instrukce) a souhlas, dovolení či připuštění.

Pro potřeby této práce byla komunikační funkce výzvy logicky ztotožněna s pojetím komunikační funkce vybídnutí.

Příkaz je charakteristický vyšším stupněm naléhavosti, rodič se snaží exaktně vyjádřit to, co od dítěte vyžaduje. Vzhledem k povaze této funkce je zřejmé, že vztah mezi komunikanty je nerovnoměrný. Výpověď s komunikační funkcí příkazu bývá směřována od nadřazeného mluvčího k podřízenému příjemci. Grepl (1998, s. 456) uvádí nejčastější způsoby indikace příkazu. Jedná se o imperativ s konkluzivní kadencí, o transpozici indikativu do výzvodové funkce a o infinitiv se zvolací intonací, jenž je určen pro strohé příkazy. Všechny tři výpovědní formy doplněné o explikativní výpovědní formuli byly použity v rámci Q-metodologického šetření (viz tabulka č. 1).

Ačkoli byla komunikační funkce výzvy v autentických záznamech identifikována jako nejčastější (ve skupině direktivních replik v téměř 41 %, mezi všemi sledovanými komunikačními funkcemi pak v 29 %), v rámci Q-metodologického šetření dosáhla pouze průměrného hodnocení 5,1 bodu. Oslovení rodiče tedy výzvodové repliky nevnímali jako vyjádření, s jejichž použitím by výhradně souhlasili. Nejvyšší bodový zisk (5,8 bodu) zaznamenala výzva formulovaná jako interogativní výpověď v kondicionálu (Q-typ 9d: *Neměl bys to raději vypnout?*). Naopak s vyjádřením pomocí prosté kondicionálové formy (Q -typ 9c: *Měl bys pomalu začít přemýšlet o tom, že tu televizi vypneš.*) respondenti souhlasili nejméně (3,9 bodu).

Jak bylo uvedeno výše, také komunikační funkce příkazu byla v nashromážděných zvukových záznamech identifikována poměrně často – ve skupině direktivních replik v téměř 23,6 %, mezi všemi sledovanými komunikačními záměry v 16,7 %. Opět se však projevila disproporce mezi výsledky získanými na základě analýzy zaznamenaných

komunikačních událostí a závěry škálového třídění. Rep-
liky formulované jako příkaz rodiče nevnímali jako
nejvhodnější způsob prosazení svého požadavku. Komuni-
kační záměr příkazu dosáhl průměrného hodnocení 4,9
bodu, přičemž nejlépe hodnocena byla strohá imperativní
forma (Q-typ 1a: *Vypni tu televizi!*), která získala 6,5 bodu.
Jako nevyhovující respondenti označovali především expli-
citní performativní formuli s 3,0 bodu (Q-typ 1d: *Přikazují
ti, abys tu televizi vypnul.*). Tento výsledek byl však pomě-
rně dobře predikovatelný. Jelikož náš soubor zahrnuje reál-
nou, mluvenou a především nikterak připravenou komuni-
kaci, užití explicitních performativních formulí se nejeví
jako obvyklé.

Závěr

Výše uvedené dílčí závěry ukazují na poměrně výraznou
nevyváženost mezi komunikačními záměry, které rodiče re-
álně využívají v rámci spontánní, nepřipravené komunikace
s dětmi, a postoji, jež avizují na základě promyšlené úvahy.
Ty spíše než s komunikační realitou korespondují s přijatel-
nými společenskými očekáváními.

Další zamýšlené analýzy získaného vzorku by mohly
mnohé napovědět o motivacích této disproporce, stejně tak
např. o tom, nakolik se shodují rodiči preferované vý-
povědní formy (viz Q-metodologie) s ustálenými vý-
povědními formulacemi zaznamenanými v souboru získa-
ných zvukových nahrávek.

Literatura

GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998. 510 s.

MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana, SCHNEIDEROVÁ, Eva. 1992. *Mluvená čeština v autentických textech*. Praha: H&H, 1992. 236 s.

MÜLLEROVÁ, Olga. 1979. *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*. Praha: Unverzita Karlova, 1979. 161 s.

SEKEROVÁ, Kamila. 2017. Language functions to communicate appraisal and child directed speech. In: *Wychowanie w Rodzinie*. 2017, č. 15(2), s. 45-65.

SEKEROVÁ, Kamila, SEKERA, Ondřej. 2018. Sociální a jazykové aspekty komunikace vedené mezi rodiči a dětmi. In: *Synchronne a diachronne kontexty jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Belianum, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2018, s. 298-306.

SEKEROVÁ, Kamila, SEKERA, Ondřej. 2016. *Řeč orientovaná na dítě - rodičovské perspektivy a limity (sebezáchovné komunikační pozice v praxi)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016. 146 s.

SVOBODOVÁ, Jana. 1988. Výpovědi s komunikativní funkcí výzvy a jejich formální podoba. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a praxe*. Praha: Unverzita Karlova, 1988, s. 171-176.

Mgr. Kamila SEKEROVÁ, Ph.D.

Ostravská univerzita

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou

Fráni Šrámka 3

709 00 OSTRAVA

ČESKÁ REPUBLIKA

E-mail: kamila.sekeroва@osu.cz

MEDIÁLNA KOMUNIKÁCIA CEZ PRIZMU KRITICKEJ DISKURZNEJ ANALÝZY

Petra Strnáďová

MEDIA COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

For the research presented in our paper we have used the commentaries from the Slovak and English traditional business newspapers and magazines. It is based on a specific text analysis created by N. Fairclough as one of the methodological instruments relevant for the interdisciplinary linguistic theory known as Critical Discourse Analysis.

Key words: communication, context, critical discourse analysis, media

V dôsledku rozmachu sociálnych sietí v posledných rokoch priam exponenciálne vzrástlo množstvo komunikátov odohrávajúcich sa v mediálnom prostredí. Ovplyvňovanie verejnej mienky písomným rečovým prejavom sa už ne deje len v tradičných mienkotvorných médiách a podľa všeobecne rešpektovaných pravidiel, a nevykonávajú ho len profesionáli s príslušným vzdelaním a stavovskou čťou. Do hry o vplyv na vývoj spoločnosti sa čoraz viac zapájajú tzv. alternatívne médiá prinášajúce spravodajstvo i komentáre z často pochybných zdrojov, pričom ich ľudským zdrojom taktiež chýba punc transparentnosti a profesionality. Napriek tomu, či práve preto, sme v rámci štúdie o funkcii frazém v slovenských a anglických ekonomických textoch ako výskumný materiál použili komentáre uverejnené v internetových vydaniach tradičných anglických a slovenských ekonomických periodík. Slovenské texty sú vybraté

z denníka Hospodárske noviny a z týždenníka Trend. Zástupcom anglických týždenníkov je The Economist a denníky reprezentujú noviny Financial Times. Z každého periodika sme primárne vyselekovali 60 – 80 textov s ekonomickou tematikou. Druhou selekciou, kde kritériom bol počet frazém, sme určili po 20 komentárov z každého periodika, ktoré sme použili na spracovanie kvantitatívnej analýzy frekvencie výskytu frazém (nie sú súčasťou tejto štúdie). Výstupom tretej selekcie bolo 8 komentárov (po 2 z každého periodika), ktoré sú predmetom špecifickej textovej analýzy podľa Normana Fairclougha. Vo svojom diele Kritická diskurzna analýza (2005) ju uvádza ako jeden z kľúčových metodických nástrojov relevantných pre tento lingvistický prúd interdisciplinárnej povahy (CDA), ktorý ako jeden z jeho zakladateľov reprezentuje a stále rozvíja.

CDA vznikla na začiatku 90. rokov 20. storočia na sympóziu v Amsterdame ako záujmová skupina vedcov. Vďaka podpore Amsterdamskej univerzity sa Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen a Ruth Wodaková dohodli na základných tézach CDA. Jej rozmanité korene vidia najmä v rétorike, textovej lingvistike, antropológii, filozofii, socio-psychológii, kognitívnych vedách, literárnej vede, sociolingvistike, aplikovanej lingvistike a pragmatike. Zdôrazňujú paradigmatickú, a teda ne-metod(olog)ickú povahu CDA *per se*. Samotná metodika a metodológia je v dôsledku transdisciplinárnej a eklektickej povahy, ako aj nižšie uvedených cieľov CDA, veľmi rôznorodá a pripúšťa akékoľvek relevantné metódy používané v humanitných a spoločenských vedách. Wodaková a Meyer (2008) v tejto súvislosti zdôrazňujú, že CDA nikdy nebola, a ani sa nesnažila byť špecifickou teóriou. S tým súvisí aj spomínaná nešpecifickosť jej metodologického aparátu, rôznorodosť teoretických prameňov a výskumných dát, ba dokonca aj definícií kľúčových termínov ako diskurz, kritický, ideológia, moc atď.

Takáto heterogénnosť môže na prvý pohľad vyzerat' mäúco, no predstavitelia školy CDA sú presvedčení, že práve ona vytvára priestor pre pokračujúce diskusie, prípadné zmeny cieľov a inovácie. Vymedzujú sa voči „ukončeným a uzavretým“ teóriám, ako napríklad Chomského generatívnej gramatiky či Hallidayovej systémovej funkčnej lingvistiky.

Kľúčové otázky, na ktoré chce kritická diskurzna analýza hľadat' odpovede, sformulovali Jorgensenová a Phillipsová (2011, s. 42) nasledovne: 1) Reprodukuje daný diskurz (text) pravidlá diskurzu a prispieva tak k zachovaniu spoločenského status quo? 2) Alebo pravidlá diskurzu mení a prispieva tak k sociálnej zmene? 3) Aké sú ideologické, politické a sociálne dôsledky tohto diskurzu? 4) Zakrýva a posilňuje tento diskurz nerovnoprávne mocenské vzťahy v spoločnosti, alebo ich narúša novým spôsobom zobrazovania skutočnosti a spoločenských vzťahov?

Východiskom na zistenie odpovedí na tieto otázky je pre N. Fairclougha textová analýza. A hoci sa v genetickom kóde CDA nachádza postulát nedostatočnosti klasických (štrukturalistických) jazykovedných prístupov vo vzťahu k skúmaniu diskurzu a sveta, v dôsledku ktorého sa jej metodické portfólio rozširuje o mikrosociologický (foucaultovský) a makrosociologický (interpretačný) rozmer (Jorgensenová a Phillipsová, 2005, s. 66), jazyková štruktúra textu/diskurzu skúmaná lingvistickými metodologickými nástrojmi je jej nevyhnutným základom. V nasledujúcich riadkoch načrtávame postup CDA – špecifickej textovej analýzy, ako ho narysoval N. Fairclough (N. Fairclough, 2010, s. 191-194.)

Analýza predpokladá hľadanie odpovedí na komplexné otázky zahrnuté v nasledujúcich široko koncipovaných oblastiach: *spoločenské udalosti, žánrová príslušnosť textu, odlišnosť, intertextuálnosť, domnienky, sémantické a „gramatické“ (syntaktické) vzťahy medzi vetami, zámena*

funkcie rečového prejavu a gramatického spôsobu, „*diskurzy*“, *reprezentácie spoločenských udalostí, štýl, modálnosť, hodnotenie*. Pre náš výskum sme si z nich vybrali tie, ktoré boli relevantné vzhľadom na materiál a obsah.

Prvý parameter sa týkal *spoločenských udalostí a ich reťazcov* inšpirujúcich jednotlivé komentáre. Komentáre sme vybrali tak, aby sa týkali tém lokálnych aj medzinárodných, pričom v slovenských periodikách je prirodzene prevaha lokálnych problémov v pomere 3:1 a v anglických naopak v rovnakom pomere prevažujú témy medzinárodné. V dvoch prípadoch rezonuje dobovo najhorúcejšia politická téma, ku ktorej sa vyjadrili komentátori domáci (Trend) aj zahraniční (the Economist).

Pokiaľ ide o parameter *odlišnosti*, vo viacerých prípadoch sme konštatovali vnútornú variabilitu a určitý vývoj v rámci jednotlivých textov, napríklad prítomnosť polemiky, dôrazu na to, čo je spoločné, normalizácie a nakoniec snahy odlišnosť vyriešiť a prekonať. No vyskytli sa tiež komentáre s prístupom vyhraneným. V Hospodárskych novinách tak prevažovalo zdôrazňovanie odlišnosti autorom na jednej strane a snaha o jej zastieranie na úkor noriem zo strany štátu. Pre komentár v Trende je typické rozdelenie pohľadu na odlišnosť zo strany komentátora, ktorý odlišnosť zdôrazňuje, prípadne s ňou polemizuje, a zo strany aktérov usilujúcich sa odlišnosti prekonávať, príp. ich akceptovať a sústrediť sa na to, čo je spoločné. V komentároch The Economistu nachádzame v oboch skúmaných prípadoch v súvislosti s odlišnosťami ich zdôrazňovanie, konflikt a polemiku, a to bez rozlíšenia pohľadu autora a aktérov.

Oblasť *intertextuálnosti* je podmienená elektronickou formou našej vzorky. Preto až na jeden komentár, ktorý bol podľa údajov na webovej stránke prebratý z tlačeného vydania týždenníka The Economist a neobsahuje ani jeden priamy

hypertextový odkaz, sa vo všetkých ostatných textoch takéto priame odkazy vo väčšej či menšej miere nachádzajú. Najvyššie zastúpenie majú v denníku Financial Times. Pokiaľ ide o nepriame odkazy v podobe citátov, parafráz či alúzií, ich prítomnosť opäť konštatujeme vo všetkých komentároch, nakoľko to vyplýva z ich žánrovo-štylistickej povahy.

K otázke *domnienok* konštatujeme, že vzhľadom na ich nadväznosť na rôzne spoločenské udalosti je z obsahového hľadiska ich vzájomná komparácia irelevantná. Na druhej strane je však potrebné konštatovať prevažovanie domnienok z kategórie hodnotových, pričom mnohé z nich považujeme tiež za ideologické v zmysle ich súladu s ideologickým zameraním jednotlivých periodík. Vzhľadom na zdieľanú príslušnosť ku krajinám s trhovou ekonomikou majú v tomto smere všetky štyri periodiká spoločné preferencie voči myšlienkam voľného trhu, globalizácie, podnikateľských slobôd a pod. Preto je aj ideologická náplň všetkých spomínaných domnienok v súlade s vyššie uvedenými tézami.

Parameter *sémantických a gramatických vzťahov medzi vetami* je v jednotlivých textoch už z definície variabilný, a zároveň vopred približne načrtnutý žánrovo-štylistickým kontextom komentárov. Prevalencia oznamovacích viet je všeobecným javom, len miestami spestreným rečníckymi otázkami či imperatívom, resp. výzvou. Podobné konštatovanie platí o súvetiach prevažujúcich nad jednoduchými vetami, kde ozvlášťujúcu úlohu zohrávajú vety eliptické. Sémantické vzorce jednotlivých textov zodpovedajú ich rôznorodosti a pohybujú sa od jednoduchých typu „situácia - interpretácia“, cez zložitejšie ako „problém - analógia - domnienka o hrozbe“ či „situácia - kumulácia argumentov - negatívna prognóza“, až po „problém - príčiny problému - známe následky - možné následky“. Najčastej-

šie sa vyskytujú kauzálne a kontrastné súvislosti medzi vetami/výpoveďami, čo dokazuje aj vysoká frekvencia príslušných spojok.

Oblasť *diskurzov* logicky priamo nadväzuje na otázky intertextuálnosti a vedie ku konštatovaniu existencie interdiskurzívnosti nielen v zmysle priamych či nepriamych odkazov na iné texty, ktoré sú prítomné vo všetkých skúmaných komentároch, ale aj netextových diskurzívnych komunikačných prostriedkov, ako sú obrázky či grafy, ktoré jednotlivým textom v oboch anglických periodikách pridávajú ďalší komunikačný a najmä argumentačný rozmer priamo nadväzujúci (v zmysle podpory) na všetky domnienky a hodnotenia v nich zakomponované. Slovenské komentáre tieto prostriedky nevyužívajú, čo dávame opäť do súvislosti s odlišným definičným rozsahom žánru v mediálnom priestore.

Na margo *reprezentácie časopriestorových vzťahov* poznamenáme, že sú individuálne naviazané na obsahovú zložku jednotlivých komentárov a zároveň podmienené charakteristikou žánru. Časové súradnice preto vychádzajú vždy zo súčasnosti a aj využité jazykové prostriedky preto v gramatickej, resp. morfosyntactickej rovine oscilujú primárne okolo bodu prítomnosti. V závislosti od sémantickej schémy sa potom vyskytujú buď lineárne alebo nepravidelné posuny smerom do minulosti pri odkazoch na súvisiace udalosti (obvykle cez prostriedky intertextovosti/interdiskurzívnosti), a/alebo do budúcnosti v rámci formulácie hypotéz a prognóz či už s pozitívnym, alebo negatívnym emocionálnym nábojom. Preto sa futúrum veľmi často vyskytuje ako súčasť podmieňovacích súvetí. Priestorovo sa autori komentárov pohybujú, opäť v závislosti od témy a obsahu, buď v lokálnych alebo širších (medzinárodných až globálnych) dimenziách.

Na spoločenské udalosti a časopriestorové vzťahy nadväzuje tiež otázka *spoločenských aktérov*. Ich aktivita či pasivita, osobnosť či neosobnosť, ako aj menovanosť či len

všeobecná klasifikovanosť preto priamo závisí od obsahu a napospol pokrýva celý diapazón možností. Logickým faktom však je, že väčšina aktérov je osobne pomenovaná a aktívna, nakoľko komentátori hodnotia konkrétne skutky (zväčša) politikov či iných predstaviteľov moci.

Čo sa týka *modálnosti*, vo všetkých textoch prevažuje epistemická nad deontickou. Súvisí to okrem iného so žánrovou povahou komentára, ktorého náplňou je na jednej strane práca s overenými, teda pravdivými faktami, no na strane druhej z nich autor vyvodzuje vlastné závery a vytvára rôzne hypotézy či prognózy (inak povedané domnienky), kde sa pravdivostná hodnota automaticky znižuje. Z uvedeného následne vyplýva aj redukovaná možnosť apelovať na povinnosť či nutnosť. Výrazové prostriedky, resp. explicitné markery oboch typov modálnosti sú vo všetkých textoch zastúpené širokospektrálne, pričom rozdiely v typológii súvisia predovšetkým s individuálnym štýlom autora a výberom výrazových prostriedkov. Rozdiely vo frekvencii a distribúcii majú priamy vzťah jednak k rozsahu komentárov (podstatne vyšší počet v anglických), a tiež k miere autorovho presvedčenia o pravdivosti jeho výpovedí, resp. nutnosti uskutočnenia jeho prognóz.

Posledná sledovaná oblasť sa týka *hodnotenia*, na vyjadrenie ktorého všetky komentáre využívajú popri iných jazykových prostriedkoch aj frazémy – postoj či hodnotenie je ich inherentnou vlastnosťou, takže ich považujeme za významné indikátory práve v tejto otázke. Okrem frazeologických jednotiek však autori komentárov využívajú tiež explicitné hodnotiace výpovede (pozitívne alebo negatívne) tak s nociónálnou, ako aj expresívnou lexikou, či vety s deontickou modalitou.

Pri analyzovaní textov a spracúvaní dát sme sa v súlade s povahou Faircloughovej textovej analýzy zameriavali na kvalitatívne parametre, hoci viaceré aspekty sú vyjadrené (aj) v kvantitatívnych dimenziách.

Zistenia z uvedenej komparácie sme zhrnuli do nasledujúcej tabuľky.

Parameter/periodikum	Hospodárske noviny	Financial Times	Trend	The Economist
Spoločenské udalosti	lokálne (SK)	medzinárodné (EÚ – USA), lokálne (UK)	medzinárodné (EÚ), lokálne (SK)	medzinárodné (EÚ/USA-RC)
Odišnosť	zdôrazňovanie	polemika, dôraz na spoločné, normalizácia, snaha o prekonalenie	zdôrazňovanie/snaha o prekonalenie	zdôrazňovanie, konflikt, polemika
Intertextovosť	explicitná/implicitná, priame hypertextové odkazy	explicitná/implicitná, priame hypertextové odkazy	explicitná/implicitná, priame hypertextové odkazy	explicitná/implicitná, BÉZ priamych hypertextových odkazov
Domnienky	hodnotové, ideologické	hodnotové, ideologické	hodnotové, ideologické	hodnotové, ideologické
Sémanticko-gramatické vzťahy	oznamovacie vety; súvetia, elipsa	oznamovacie vety, rečnícke otázky; súvetia	oznamovacie vety, rečnícke otázky; súvetia	oznamovacie vety, imperatív; súvetia

Interdiskurzivnosť	priama/ne-priama textová	priama/ne-priama textová, obrázky	priama/ne-priama textová	priama/ne-priama textová, obrázky a grafy
Casopriestorové vzťahy	lineárne/nelineárne prítomnosť-minulosť	nelineárne prítomnosť/minulosť/ budúcnosť	nelineárne prítomnosť/minulosť/ budúcnosť	nelineárne prítomnosť/minulosť/ budúcnosť
Spoločenská aktéri	menovaní/klasifikovaní/aktívni	menovaní/klasifikovaní/ genetrickí/ aktívni	menovaní/klasifikovaní/ aktívni/ pasívni	menovaní/klasifikovaní/ genetrickí/ aktívni/ pasívni
Modálnosť	epistémická > deontická; podmieň. súvetia, modál. slovesá, modál. príslovky	epistémická > deontická; podmieň. súvetia, modál. slovesá, modál. príslovky	epistémická > deontická; modál. slovesá, modál. príslovky, adjektíva	epistémická > deontická; modál. slovesá, modál. príslovky, plnovýznamové slovesá s modál. významom
Hodnotenie	explicitné + implicitné (frázémy); ideologické	explicitné + implicitné (frázémy); ideologické	explicitné + implicitné (frázémy); ideologické	explicitné + implicitné (frázémy); ideologické

Tabuľka č. 1: Porovnanie rozdielov medzi slovenskými a anglickými periodikami v relevantných parametroch Faircloughovej textovej analýzy.

Zdroj: vlastné spracovanie.

Súhrnne môžeme konštatovať pomerne vysokú mieru korelácie medzi jednotlivými parametrami Faircloughovej textovej analýzy v rámci komentárov tak v anglických, ako aj v slovenských ekonomických periodikách. Najviac rozdielov sme zaznamenali v oblastiach priamo nadväzujúcich na obsah, teda jednotlivé spoločenské udalosti tvoriace témy komentárov, napr. v otázkach prístupu k odlišnostiam, časopriestorových vzťahov, či spoločenských aktérov. Menej výrazné rozdiely sú v oblasti výrazových prostriedkov (intertextovosť, interdiskurzívnosť, modálnosť, sémanticko-gramatické vzťahy), nakoľko sú do istej miery dané spoločným žánrom a jeho štylistickou charakteristikou. Absolútnu zhodu konštatujeme pri domnienkach a hodnotení.

Na záver si ešte položíme pragmatickú otázku o úžitku, resp. užitočnosti prezentovanej analýzy a komparácie, a to najmä v intenciách vyššie uvedených základných otázok CDA sformulovaných Jorgensenovou a Phillipsovou (2011).

Napriek kvalitatívnym i kvantitatívnym rozdielom v použitých prostriedkoch konštatujeme všeobecnú tendenciu k zachovaniu súčasného diskurzu a tým aj stavu spoločnosti. Platí to bez ohľadu na kritické nasadenie vo všetkých skúmaných komentároch, ktorého cieľom je aktuálny stav zlepšiť, no nie zásadne narušiť či zmeniť.

Na druhej strane je tu však skutočnosť, že obrovská vlna tzv. alternatívnych médií prináša zásadne odlišný diskurz s explicitne či implicitne zakomponovaným cieľom zásadnej zmeny nastavenia spoločnosti. Z tohto pohľadu sa otázky kladené Faircloughom a jeho spolupútnikmi i nasledovníkmi stávajú o čosi relevantnejšími zo všetkých hľadísk vlastných kritickej diskurznej analýze.

Zoznam bibliografických odkazov

FAIRCLOUGH, Norman. 2005. Critical Discourse Analysis. In: *Marges Linguistiques*, č. 9, 2005, s. 76-94.

FAIRCLOUGH, Norman. 2010. Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. Harlow : Pearson Education, 2010. 591 s.

JORGENSEN, Marianne – PHILLIPS, Louise. 2002. Discourse Analysis as Theory and Methods. London, Sage Publications, 2002. 229 s. ISBN 0761971114. Dostupné na:
http://www.amazon.co.uk/Discourse-Analysis-as-Theory-method/dp/0761971122#reader_0761971122

WODAK, Ruth - KRZYZANOWSKI, Michal. 2008. Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences. Basingstoke. Palgrave Macmillan, 2008. 232 s.

WODAK, Ruth – MEYER, Michael. 2008. Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. 2008. 33 s. Dostupné na:
http://www.corwin.com/upm-data/24615_01_Wodak_Ch_01.pdf

Mgr. Petra STRNÁDOVÁ, PhD.
Univerzita Mateja Bela
Ekonomická fakulta
Katedra odbornej jazykovej komunikácie
Tajovského 10
975 62 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: petra.strnadova@umb.sk

WRITTEN EXPRESSIONS OF FEMALE PRISONERS IN THE PRISON SVĚTLÁ NAD SÁZAVOU AS PART OF THEIR EDUCATIONAL AND RE-SOCIALIZATION INTERVENTION

Kristián Šujan

WRITTEN EXPRESSIONS OF FEMALE PRISONERS IN THE PRISON SVĚTLÁ NAD SÁZAVOU AS PART OF THEIR EDUCATIONAL AND RE-SOCIALIZATION INTERVENTION

This text represents the results of a research in the prison Světlá nad Sázavou. The goal was to analyze written expressions of female prisoners, who are voluntarily attending the educational facility within this prison. Content and language findings show, that writing is an important part of education in prisons. Written expressions cultivate personality of prisoners, improving their language skills and the ability to think.

Keywords: prison, education process, written expressions of female prisoners, psychological profile of female prisoners, prison slang

Introduction

In the following text, we represent the partial continuous results of a research study, which goal is to analyze language features resulting from the written expressions of the clients in the prison Světlá nad Sázavou (referred as prisoners in the rest of the text, author's note), in which they voluntarily attend the educational intervention focused on development of re-socialization competences. Next goal is to

observe the social-pathological phenomenon in the manner of language expressions of respondents (frequency of prison slang lexemes appearance in the written expressions).

The gained information are valuable for the concept of further education of female prisoners in the area of unassisted written expression including creative writing as a mean of cultivation of personality and raising the odds of the successful re-socialization. At the very least, educational and other activities within the Treatment programme, are an effective way against the total personification of female prisoners, therefore a variant of easing up the negative impacts of adaptation on the prison life and the following incapability of socialization after the release from prison.

Psychological profile of female convicts

A basic tool for analysis of a psychological profile of prisoners is the Netíkov's differentiation, according to which it is possible to sort out the criminal subculture as a socialized type, neurotic type, un-socialized type, mentally insufficient type, deviant socialized type and type with massive psychotic disorder (Fischer & Škoda, 2009, s. 166-167).

Talking about female criminals, there is a specific character of their delinquency, where the commitment of each individual varies a lot. A very typical crime for a female is a murder of a newborn. Female typically have also lower recidivism (Válková, 1993, s. 24-25) rate and are so organized, when compared to men. Women are mostly involved in various property crimes, but are much more careful than men and usually serve as an assistant (Válková, 1993, s. 24-25). According to the year's statistical tab (Mäsiarová, 2016) for the year 2016, most of the crimes done by women, 670 altogether, were tagged as a theft. Considering the crimes against the life and health, women

mostly committed murders and deliberate serious health damage assaults. A very important factor is an emotional subtext. This goes along with a fact, that most of the victims belong into the inner circle of offenders, where the main motive is a long lasting bad treatment or humiliation from the future victim.

If some women commit some crime activity repeatedly, it is mostly about various crime activities. Most of them are subjugated to a punishment lasting from 9 months to a 1 year. The biggest representation has a group of delinquents between 30 – 40 years. Next one is the category between 40 – 50. The count of adolescent women is minimal on the contrary (Mäsiarová, 2015).

Treatment programme

The prison Světlá nad Sázavou is in a class of prisons with security. Up to 853 prisoners served their time here by 19 January 2018. They are split into different categories when it comes for the prisoner regime. Those categories are – full supervision, supervision and adolescents, higher supervision and control. This prison is also the only one in the Czech Republic with a devoted department for mothers with children from 1 to 3 years old. This specific department is characteristic by almost 0 recidivism rate of its inhabitants.

To make sure that prisoners spend their time in prison most effectively, there is a programme called “the Treatment Programme”, that includes many activities and actions for prisoners. The term “treatment of prisoners” means all the activities, that is realized by the inmates in the prison facilities with the goal of filing the purpose of serving their time inside the prison and at the same time, to prevent both physical and psychical degeneration of their personalities.

The prison Světlá nad Sázavou offers many tools with the important penitentiary reach included in the Treatment Programme, in which beside working activities, therapy, free-time and extramural activities, we can also find the educational activities. Those are granted by the SEC (School and educational center), that is from the year 2008 an external part of Prague training institute Na Veselí 51. Prisoners that cannot work from the various reasons have educational activities instead of the working ones.

Prisoners are studying on their own request and can choose between many subjects. At this moment, ŠVS offers programmes for 2 years like sewing the clothes and operational services, both for 16 students in each grade. Czech language is being tough for 2 hours weekly. After absolving the programme, students get the apprenticeship certificate. ŠVS also offers the course called “Elementary school” that consists of 5 hours of Czech language per week. It is primarily for people with the mental disorders, or mentally insufficient (for example the people with only practical school). Weekly subsidy of 2 hours of Czech language also contains the Czech language course for foreigners. Besides ŠVS, female prisoners can also get the apprenticeship certificate in programme cook-waiter due to the cooperation of the prison Světlá nad Sázavou and the High school of business and services Jihlava. The course takes 3 years of daily study and after the passing of the final exam, the prisoners get the apprenticeship certificate that does not say, that they got it while serving their time and looks like any other.

Based on the practical internship in the prison Světlá nad Sázavou, we got a detailed and thematic plans of mentioned programmes and courses. For example, Czech language is a part of education process in the first grade of programmes. Discussed curriculum contains the introduction to the language theory, grammar, preparation for writing an

essay focused on administrative correspondence, creation of a CV and working with text and information. Thematic plans for the second grade contains literature. Elementary school course contains the elementary basics of the Czech language focused on understanding the meaning of term like letter, syllable, word, sentence, word order, writing i and y, or word classes. A very similar is the course of the Czech language for the foreigners, which also puts emphasis on the vocabulary and conversation.

A sample for the first research that was conducted during December 2016 in the prison Světlá nad Sázavou, were written expressions of students of “Operation service” and “Sewing clothes” programmes. Material gathered is original and unique. Part of the analyzed materials we got directly from the teachers of the School and education center Světlá nad Sázavou, more dozens of written materials were created during the educational process that I personally conducted during the Czech language classes. It is necessary to note, that all the materials are anonymous due to the protection of personal details. Because of that, it is impossible to figure out the personal anamnesis of the authors of these written expressions and with it, the levels of education they reached or health status of individuals. It is possible to divide their creations to separate units that were created by the female prisoners and the same time, outline the motivation for their creation.

A summary of analyzed written expressions of prisoner.

In our analyzed specimen, we focused our attention to written expressions of respondents, which we got from the headmaster of a prison. It is about 28 pieces, that were addressed to headmaster of a prison, mostly requests and complains, calls for help, but it included ordinary announcements too.

We viewed 28 written expressions addressed to headmaster of the prison Světlá nad Sázavou and one letter addressed to the minister of justice. Criteria, according to which we analyzed the essays, were: communicational function, emotions and postures, grammar and spelling. Syntax, prison slang, content/theme, addressing, diacritics, stylistics, style of writing, aesthetical functions and extent of essays.

From the communicational function point of view, prisoners wrote 13 requests at total, in which they requested verbal interviews with the headmaster without stating the reason, or requests about transfer to different cell and premature release. Four written essays were pleas for help, when considering their communicational function. 7 other essays were written as complain, 4 were in a form of a note or announcement.

According to the second criteria – emotional part and stance of authors – it was written 14 neutral, without any emotions shown, authors just wrote basic and required information to the headmaster. In following 14 essays, we have found significant emotional phrases. Authors were trying to make clear to the headmaster, that they like him, trust him and that they know, that he will always help them. Some negative postures appeared in few essays as well, where authors were trying to express their anger, discontent and feelings of injustice coming from the society. In some, phrases showing helplessness were easily spotted.

As a third criteria, we focused on the grammar and spelling. The author of a half of essays, J. J, suffers from dysgraphia. She has no basic knowledge about grammar and spelling in Czech – she does not know what we called “listed verbs”, prefixes vy-vý, she releases sounds – “*kerej and kuli*”. Authors of another 6 essays are dealing with dygraphia too, they do not have elementary knowledge of grammar and

spelling, do not separate words with prepositions, some are spelling words the same way they hear them, they are also choosing wrong preposition before words, they use useless symbols over the soft consonant – “zasláňi (sending), pochopeňi (understanding), podáňi (submitting).

From the syntactic point of view, only 2 essays from all analyzed ones were correct, although one was missing punctuation. All other essays were not managed well from the syntactic point of view. Even though some essays had logically connected sentences and made sense over all, the right word formation and word continuity are not correct. Punctuation was one of the biggest problems and no one had it right. Features, such as “anakolut” (in Czech, it means deviation from the word formation), attraction and contamination, were almost not present.

Prison slang was not present in any of analyzed essays. One had the Moravian slang – *já su, aj já* (with correct form being “*já jsem, já také*”).

From the point of view of content and topics, which authors selected in their letters, were pleas for help the most common, more specifically transfers inside the prison, to a different department. Also, they wrote get the premature release or for verbal interview. We got complains about the behaviour of prison guards or doctors. As a last topic, we got essays about daily life situations that were just happening in the lives of authors.

As the seventh criteria, we analyzed, if authors address the headmaster properly at the beginning of their letters. We find the proper form in almost all essays. The most common form is: Dear Headmaster. If authors had pre-filled forms, in which they had a sentence: “I request to speak with:”, they always added who they want to speak with. For example, “I request to speak with headmaster”. The proper addressing is missing only in 2 cases.

From the diacritic point of view, there were just 5 essays that had no diacritic mistakes. The rest of 23 essays had a lot of diacritic mistakes.

The eight analyzed criteria was usage of correct grammar and words. All authors tried to use the correct grammar and right words, but we found incorrect and slang words in their letters too. Just 5 letters can be tagged as ones with absolutely fine grammar with correct words without any sign of slang.

From the stylistic point of view, we focused mainly on which function style they used, which language approach they used and if the text was coherent or not. All authors tried to use functional or administrative style in their letters. Even though we encountered features from the administrative style, the most common was the simple communicational style. Language approach used the most was informative, sometimes storytelling. Approximately half of essays had a coherent text, other half did not.

Authors mostly used writing style. Four essays were written by capital block letters.

According to criteria – aesthetic function, we focused on readability of letters and choice of paper. Almost all handwritten essays were readable, with couple being less or more readable. Six letters had a form of prefilled request note, 15 letters were written on a linked papers of A4 format, or on unlinked ones. The rest of letters used an A5 format or partly torn papers. Some letters were aesthetically really nice, some did not. The last criteria that we dealt with, was the size of text. Eight letters were more sizeable – it was between 2 A4 pages up to 8 A4 pages. Other letters were shorter, ranging between 1 A5 page to 1/3 of A4 page. All of them were very different. Some criteria confirmed our expectations and some surprised us – see the addressing that was not missing almost in any of essays/letters and the

effort for correct grammar without slang words. We can agree that almost all of analyzed authors have problems with grammar.

Conclusion

After the final evaluation of all written expressions we have come to a conclusion, that all authors prefer their own specific style of writing, which is reflected by the level of their education, abilities and the length of the time served in the prison. We have to state, that the biggest problems of the most analyzed groups were grammar, syntax and diacritics. During the spelling, authors mostly made mistakes in past participle (-li/ -ly in Czech) and in third and sixth case of personal pronoun “I” (já in Czech). Doubling some consonants, but also the endings of adjectives in both plural and singular were problematic as well. From the syntactic point of view, authors often could not create the right word order, so wrong (defect) sentences were often created. Another big problem was diacritics.

Authors did not care too much about using diacritic marks. In some expressions, diacritic marks were overused. Overall, contextual and language finding reflect, that writing offers meaningful time consumption during their incarceration, but also helps to stimulate themselves in everyday stereotypical environment. Education of incarcerated women is an important part of a Treatment Programme in general and can be used hand-by-hand with the job finding process after their release. Preventive part of an education is priceless too, raising the success rate of reintegration of incarcerated women back into our society. Written expressions cultivate personalities of prisoners besides all other stated functions, they also improve their thinking process, communicational abilities and the ability to compose their own text. They also contain the aspect of potential use in case of their release and successful return into a society.

List of references

ČECHOVÁ, M., KRČMOVÁ M., MINÁŘOVÁ E. *Současná stylistika*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.

BARTUŇKOVÁ, E. *Problematika osobnosti pachatele v kriminologii*. Praha, 2008. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Katedra trestního práva, s. 58.

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie. Analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.

MÄSIAROVÁ, L. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky za rok 2015*. Available at: <https://www.vscr.cz/wpcontent/uploads/2017/06/Statistick%C3%A1-ro%C4%8Denka-2015.pdf>

MÄSIAROVÁ, L. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky za rok 2016*.

Available at: <http://vscr.demicko.cz/wpcontent/uploads/2017/06/Statistick%C3%A1-ro%C4%8Denka-2016.pdf>

VÁLKOVÁ, J. *Kriminalita žen*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1993, s. 24-25.

Vězeňská služba České republiky. Týdenní statistické hlášení pro rok 2018. Available at: <https://www.vscr.cz/informacni-servis/statistiky/tydenni-statisticke-hlaseni/tydenni-statisticke-hlaseni-pro-rok-2018/>

Mgr. Kristián ŠUJAN
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Pedagogická fakulta
Katedra bohemistiky
České mládeže 8
400 96 ÚSTÍ NAD LABEM
ČESKÁ REPUBLIKA
E-mail: kristian.sujan@centrum.cz

DIALÓG – JEDEN Z NAJLEPŠÍCH „VYNÁLEZOV“ ĽUDSTVA

Monika Zázrivcová

DIALOGUE: ONE OF THE BEST PEOPLE'S “INVENTIONS“

In the time of hatred being powerfully fanned with words and limitlessly shared among people again it is essential, from our point of view, to be persistent in riveting the public attention to the humanistic values and to the ways which can lead people towards spiritual openness, mutual respect, empathy and solidarity, and thus towards seeking solutions bringing them closer to mutual coexistence with the least possible number of impenetrable barriers. We consider dialogue to be one of those ways. We do not mean, however, a formal dialogue based on a great number of words and fancy figures of speech. What we mean is a dialogue where both participating parties truly want to understand and seek solutions helping to improve the state of affairs. To achieve that, certain conditions must be met; and these conditions, as well as the boundaries and limits of a dialogue, make the subject matter of our paper.

Key words: dialogue, art of listening, parallel monologues, possibilities and limitations of a dialogue

Úvod

Dialóg je od ľudského života neoddeliteľný. Ako pripomína I. Vaňková (2007, s. 113), myslenie rovnako ako komunikácia a vôbec celý náš vzťah ku svetu má dialogický charakter. Aj Orgoňová – Bohunická (2018) vychádzajú z tézy, že človek nemôže žiť bez dialógu, pretože „základnou životnou potrebou človeka je potreba s niečím sa zverovať a nachádzať ohlas, súznenie, či dokonca akési alter ego,

a že dialóg je základnou formou, v ktorej recipročne dochádza k týmto dvom pre sociálny život človeka esenciálnym pochodom – vyjadreniu myšlienok a poskytovaniu ohlasu a porozumenia myšlienkovým obsahom druhého“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 61). Z fenomenologickej filozofie tiež vyplýva, že dialogický charakter je vlastný charakteru ľudského bytia. Som jedine tak, že som vo svete, že existujem v spôsobe spolubytia (vzhľadom k druhým). Formalisti o dialógu uvažovali ako o základe jazykovej komunikácie, voči ktorému je monológ sekundárny a nasleduje chronologicky až po dialógu.

Dialóg je aj kľúčovým slovom nášho príspevku, ktorý si kladie za cieľ pozrieť sa naň skôr z filozoficko-eticko-sociologického ako z lingvistického hľadiska. Práve takýto pohľad má podľa nás svoj význam v dobe, kedy medzi ľuďmi opäť koluje (nielen na sociálnych sieťach) veľa bezbreho zdieľaného hnevu a rôznych resentmentov, kedy má veľa ľudí z rôznych sociálnych skupín pocit, že ich nikto nepočúva a z tohto sklamaní pramení ich hnev vyúsťujúci buď v ľahostajnosť k veciam verejným alebo k voľbe politickej „alternatívy“ v podobe extrémistických strán a hnutí. Presne v takejto dobe je potrebné vytrvalo upriamovať pozornosť na stáročiami sa nemeniace humanistické hodnoty a tiež na možné cesty, ktoré môžu ľudí predsa len istým spôsobom priviesť k otvorenosti ducha, k vzájomnému pochopeniu a rešpektu a tým aj k hľadaniu riešení vedúcich k vzájomnému spolužitiu.

V tomto príspevku možno len zhrnieme do pár bodov názory na možnosti a limity jednej takejto cesty – dialógu, ktoré si mnohí dokážeme predstaviť, ale často ich nedokážeme preniesť do nášho každodenného života. Uvažujúc nad možnosťami a hranicami dialógu v širšom zmysle slova (uplatňovanom nielen v bežnej, každodennej komu-

nikácii v súkromnej sfére, ale aj na verejnosti, v masmédiách, či na sociálnych sieťach) sme dospeli k presvedčeniu, že dialóg môžeme považovať za jeden z najlepších „vynálezov“ ľudstva a zároveň za istý druh umenia, ktorému sa učíme celý život. Pokúsime sa upresniť aké umenie máme konkrétne na mysli a na čo by sme pri zdokonaľovaní sa v ňom rozhodne nemali zabúdať.

1 Umenie (u)veriť v silu a potenciál dialógu

Ak chceme viesť naozaj konštruktívny dialóg s inými (s našimi názorovými priaznivcami alebo oponentmi), v prvom rade je potrebné (u)veriť v silu a potenciál skutočného, úprimného humanistického dialógu, ktorý nás môže priviesť k väčšej otvorenosti ducha, ku komplexnému pohľadu na správanie a konanie ľudí a tým k lepšiemu vzájomnému pochopeniu si našich osobných motivácií, zmýšľaní, postojov a konaní. Lepšie vzájomné pochopenie však nemusí znamenať (a vo väčšine prípadov ani neznamená) vzájomný súhlas a bezvýhradné prijatie argumentov od našich komunikačných partnerov. Najdôležitejšie je iným ukázať, že ich rešpektujeme ako rovnocenných partnerov v dialógu, aj keď s ich stanoviskami čiastočne alebo úplne nesúhlasíme. „Cílem dialogu je lépe porozumět druhému a jeho víře, hlouběji porozumět i své vlastní víře (protože bez poctivé konfrontace s jiným a odlišným nikdy nemohu poznat své vlastní), případně mapovat prostor společného soužití a zjistit oblasti možné spolupráce. Dialog odstraňuje předsudky a často ukáže, že to, v čem jsme si skutečně blízcí a v čem jsme si skutečně vzdálení, je něco zcela jiného než to, o čem jsme se při pohledu z dálky, zatíženém mnoha projekcemi, přáními či obavami, domnívali, že jsme si blízcí či vzdálení. (...) Dialog na rozdíl od mise skutečně nemá za cíl přetáhnout druhého na vlastní názorové pozice. Může však poskytnout nám oběma podivuhodnou možnost

vidieť svet i seba sama alespoň na chvíli „očima toho druhého“ (Halík, 2002, s. 86). Pre partnerov v dialógu to však znamená mať odvahu vyjsť z určitého stereotypu, zo svojej komfortnej zóny, vziať na seba všetky riziká zneistenia a posunov doterajších známych horizontov, trpezlivo vnímať a počúvať všetko, čo sa nám na začiatku zdá cudzie a málo zrozumiteľné.

Mnohí filozofi a sociológovia tvrdia, že účastníci dialógu musia predpokladať „že to, čo je jim spoločné, je dôležitejšie než to, čo je rozdeľuje – a tudíž by to mohlo prevládnuť a eliminovať negatívne dopady neshody“ (Bauman, 2015, s. 77). Český filozof M. Petříček (2015)¹⁵⁴ naopak upozorňuje, že tu ide predsa len o niečo zložitejšie. Keby sme totiž v „inom“ hľadali len to, čo nás spája, mohli by sme sa nakoniec pripraviť nielen o svoju jedinečnosť, ale aj o jedinečnosť tých druhých. Preto radšej hovorí o tzv. „myslení v dialógu“ ako o modeli myslenia *sui generis*, ktoré sa odohráva len medzi rôznym, na seba navzájom nereducovateľným, a to, čo sa z neho rodí, nemá autora ani v jednom a ani v druhom účastníkovi dialógu, ale v schopnosti oboch komunikantov viesť spolu rozhovor. V priebehu tohto rozhovoru a vďaka nemu nachádzajú obaja komunikační partneri niečo rozdielne od oboch svojich názorových východísk, s ktorými do spoločného rozhovoru vstupovali. V prvom rade je podľa Petříčka dôležité dohovoriť sa na tom, že sa spolu naozaj chceme dohovoriť, že chceme nejakým spôsobom spolunažívať. S pojmom „myslenie v dialógu“ filozofa M. Petříčka sa podľa nás dajú porovnať myšlienky sociológa A. Schütza, ktorý vo svojej teórii ráta s tzv. „recipročnou perspektívou“ komunikujúcich

---

¹⁵⁴ <https://nazory.aktualne.cz/rozhovory/miroslav-petricek-jsme-proteknimi-obyvatelemi-zemekoule-a-neu/r~33871f96a24c11e5b6cc002590604f2e/?redirected=1535011126>

aktérov, „čo znamená, že v pluralite pohľadov na svet z pozície rôznych osôb zúčastnených na jednej a tej istej udalosti hľadá „nivelizáciu“ obrazov sveta verbalizovanú spoločným jazykom, čiže medzi „ja“ a „ty“ vytvára prienik do polohy „my“. Ináč povedané, posúva optiku nazerania od individuálneho vedomia k sociálnemu svetu“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 34). S pluralitou pohľadov na svet okolo nás súvisí aj delenie našej spoločnosti na skupiny s odlišnými názormi na súčasné i minulé udalosti, ktoré sa nás dotýkajú. „V spoločnom dialogickom vzťahu sa ocitajú mentálne, sociálne, kultúrne alebo inak rozdielni aktéri a s týmito asymetriami sú nútení sa neustále v priebehu dialógu vyrovnávať, pretože odlišnosti v znalostiach, preferenciách, zvykoch a návykoch, názoroch, používaných jazykových varietách produkujú odlišné verbálne stratégie a počínanie. Dialóg nie je jednoznačným smerovaním k vzájomnosti, pochopeniu hľadiska druhého a zhode, ale vzájomnosť možno chápať ako prekonávanie diferencovanosti kontextov interagujúcich individualít, a tak dialóg sa vyznačuje osciláciou medzi dvoma akomodačno-asimilačnými tendenciami: kooperáciou (smerovaním k vzájomnosti) a konkurenciou (prejavovanie individuálnosti)“ (Dolník, 2013, s. 361; Podľa: Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 81).

Spolu s F. Gálom (2018¹⁵⁵) pripúšťame, že dialóg nefunguje za každých okolností, má svoje limity a mnohé veci nevyrieši (niektoré dokonca nikdy), ale bola by veľká chyba sa ho vzdať, pretože ľudia, ktorí vstupujú do dialógu s úprimnou snahou si porozumieť, sú na jeho konci iní. Istá zmena komunikantov po úprimne vedenom dialógu znamená prinajmenšom ich (pokračujúcu) snahu premýšľať nad istou problematikou z rôznych uhlov pohľadu. Sme presvedčení, že

---

¹⁵⁵ <https://www.participacia.eu/fedor-gal-byt-slusnym-clovekom-cely-zivot-je-hrdinstvo/>

vždy stojí za to pripomínať si (vzhľadom na súvislosť s traumatickými historickými udalosťami 20. storočia), čo sa môže stať, keď na také hodnoty akými sú rešpekt a úcta voči inému človeku (aj v dialógu), úplne rezignujeme.

2 Umenie pozorne počúvať

Mnohé agentúry, vysoké školy, projektové strediská a tímy dnes ponúkajú tréningy a kurzy zamerané na tzv. efektívnu komunikáciu. Pri väčšine takýchto tréningov a kurzov ide najmä o nácvik komunikačných zručností a techník, ktoré by nás mali priviesť k tomu, aby sme vedeli, aké adekvátne verbálne i neverbálne stratégie a prostriedky by sme mali používať pri rôznych typoch našich komunikačných interakcií na podporu našich argumentov. Na tréning pozorného počúvania prehovorov našich komunikačných partnerov sa, zdá sa, v súčasnosti myslí menej.

V dnešnej spoločnosti sa často hovorí o tzv. nadprodukcii slov. Ľudí ochotných a schopných naozaj pozorne počúvať iných skôr ubúda. Práve tento fakt považujeme pri dialógu za kľúčový problém, pretože len keď si dokážeme pozorne vypočuť nášho komunikačného partnera, tak môžeme lepšie pochopiť jeho myšlienky, argumenty a postoje a patrične na ne reagovať.

Nevôľu pozorne počúvať svojho partnera v dialógu možno veľmi dobre pozorovať nielen v rámci televíznych diskusných relácií, do ktorých sú pozvaní diskutovať vyhranení názoroví oponenti z rôznych politických strán, ale (bohužiaľ) aj v našej každodennej komunikačnej praxi. Rovnako nedokážeme pozorne (do)počúvať iných, meníme tému, keď je nám z nejakého dôvodu nepríjemná, skáčeme do reči, pretože chceme čím skôr ponúknuť náš vlastný pohľad na vec, predostrieť naše vlastné argumenty. Vedeíme skôr paralelné monológy ako dialógy. Pritom si často nevedomujeme, že pozorné počúvanie je aj výrazom našej

vôle vyhnúť sa možným nedorozumeniam, nezacykliť sa vo svojich vlastných záveroch a interpretáciách, uistiť sa, či sme partnera v dialógu dobre pochopili. Pri dialógu platí, že sme rovnako dôležití (niekedy dokonca dôležitejší), keď počúvame, ako keď hovoríme, pretože práve úprimnou snahou počúvať si môžeme získať u komunikačného partnera väčší rešpekt ako keď sa neustále snažíme prezentovať iným naše názory.

Veľmi pekným príkladom vôle navzájom sa pozorne počúvať a tak hlbšie preniknúť do zmysľania svojho názorového oponenta je kniha s príznačným názvom „*Cez ploty*“ (2016), ktorá mapuje dialóg (vo forme výmeny e-mailových komunikátov) medzi dvoma vyhranenými názorovými oponentmi – sociológom židovského pôvodu a obrancom liberálnej demokracie F. Gálom a národným socialistom Matejom (v knihe sa neuvádza jeho celé meno), „rozhnevaným mladým mužom“, ktorého (podľa jeho vlastných slov) poburuje holokaust ako patent na utrpenie a je z vývoja našej spoločnosti hlboko sklamaný a znechutený. Matej odoslal začiatkom septembra 2009 mail F. Gálovi a začal sa ich vzájomný dialóg, v ktorom ešte stále pokračujú. Mladý (vtedy devätnásťročný) muž chcel poznať názory renomovaného sociológa a vášnivého diskutéra F. Gála na dianie v našej spoločnosti. Bol presvedčený o tom, že by dialóg mohol prospieť obom stranám. „Dôvodov, prečo som s vami chcel hovoriť bolo veľa. Hlavným bola asi snaha o porozumenie, pretože tak, ako sa vy snažíte porozumieť „nám“ naprieč dejinami (a nedarí sa vám to, aspoň z toho, čo som mal možnosť posúdiť – teda z Vašich záverov o príčinách presadenia národného socializmu), tak sa ja snažím porozumieť Židom“ (Gál, 2016, s. 5). Toto zdôvodnenie presvedčilo F. Gála, aby sa do dialógu s Matejom pustil, hoci vo svojich prvých mailoch priznáva, že obaja píšú „z trochu iných vesmírov“ (Gál, 2016, s. 16)

a „kreatívny dialóg nám zatiaľ fakt nehrozí“ (Gál, 2016, s. 14), pretože spolu pri témach ako holokaust a nacionalizmus narazili na jeho hranice. Neskôr však predsa len potvrdzuje, že „podstatné je, že sa vôbec rozprávame. Možno sa nám časom podarí preniknúť do väčšej hĺbky“, aby sa v závere knihy úprimne potešil „Fajn, že ste sa ozvali, Matej“ (Gál, 2016, s. 123). Vydavateľstvo Absynt vo svojej edičnej poznámke na prebale knihy uvádza, že „tento dialóg je vedený práve dierou v plote alebo len tak pri zvedavom nazeraní cez okraj. (...) Až časom a na základe trpezlivej dôvery sme schopní vidieť na druhej strane ľudí, ktorí majú rovnaké obavy, rovnakú túžbu pochopiť a vysvetliť existenciu plota.“

S istotou môžeme povedať, že počúvanie názorov od rôznych ľudí okolo nás znamená veľké obohatenie pre naše poznanie. Nikdy neprečítame všetky knihy, ktoré by sme chceli, môžeme sa však (každý podľa svojich možností) zúčastňovať ako pozorní poslucháči mnohých diskusií a debát s ľuďmi, ktorí skúsili a vedia to, čo my nie. Takéto stretnutia nám okrem hlbšieho poznania „iného“ umožnia vidieť veci v širších súvislostiach a okrem rozdielov nám môžu pomôcť nájsť aj to, čo nás (napriek rozdielnemu veku, skúsenostiam, profesiám a štartovacím čiaram) spája.

3 Umenie objektívne a zrozumiteľne prezentovať svoj názor

Pri dialógu by sme sa síce mali naučiť pozorne počúvať, ale nemali by sme v tejto pasívnej pozícii zotrvať. Mali by sme byť aj primerane aktívni, vedieť vystúpiť z komfortnej zóny mlčania a vedieť predostrieť svoje argumenty (tak pri dialógu vo verejnej ako aj v súkromnej sfére). V mnohých komunikačných situáciách môže byť dokonca veľkou chybou ostať ticho, nepostaviť sa na obranu svojho názoru alebo na obranu dôstojnosti iného človeka, na ktorého sa

slovne útočí. „Naše slová a gestá, prípadne ich absencia, sa v politike všedného dňa veľmi rátajú“ (Snyder, 2017, s. 28). Neostať ticho však môžeme len vtedy ak nejaký vlastný názor máme. Mať vlastný názor však predpokladá, že chceme premýšľať, že chceme hľadať argumenty, že sa chceme pozrieť na veci, javy a situácie z rôznych uhlov pohľadu. Podľa filozofky H. Arendtovej (2016) práve ľudská neschopnosť premýšľať stvorila možnosť, že veľa obyčajných ľudí bolo počas 2. svetovej vojny schopných spáchať zlé skutky gigantických rozmerov. Neschopnosť samostatne premýšľať nám totiž okrem iného berie aj schopnosť činiť morálne rozhodnutia.

Pre náš život (v rámci alebo mimo dialógu) je teda kľúčovou záležitosťou chcieť premýšľať. Aby sme boli presnejší – chcieť premýšľať v širšom kontexte, v súvislostiach (čo dnes vôbec nie je samozrejme) a nerezižnovať pri tom na dôsledné overovanie faktov, z ktorých pri našej argumentácii vychádzame. Takýto prístup spomína aj T. G. Masaryk v rozhovore s K. Čapkou. Masaryk vždy kládol dôraz „na veci, na pozorování a poznání faktů; (...) Myslit, poznávat, vědět, to znamená dobře si uvědomit, co víme a co nevíme, co jsme poznali, co neznáme, co poznat nemůžeme. Kritickost neznámá váhavost, nerozhodnost, pochybovačnost nebo skepsi. Být kritický, to je zkoumat, přezkoušet, kontrolovat, ověřovat své poznatky. (...) Víte, jak nekriticky dovedou lidé věřit i dnes; jak pak teprve člověk primitivní! Primitiv nerozlišuje mezi skutečností a výplody fantazie, sny, vidinami, fikcemi, dohady, analogiemi; impulzivně jedná a impulzivně, bezuzdně také myslí“ (Čapek, 2013, s. 75, 136-137). Posledná veta uvedeného citátu z prvej polovice 20. storočia sa nám javí priam prorockou, keď sa zamyslíme nad súčasnou „postfaktuálnou dobou“, v ktorej „žijeme obklopení cudzincami a technologie nám umožňují s nimi komunikovat“ (pravda, komunikácia

neznamená dialóg). Anonymita dáva viac možností zlepšiť pravdu, zakryť nevedomosť či lož a vyhnúť sa dôsledkom pri ich odhalení. Množstvo a plytkosť kontaktov uľahčuje uzatváranie sa do názorových bublín. Relatívna dostupnosť informácií umožňuje vyberať si spomedzi nich tie, ktoré nám neznepríjemňujú život spochybňovaním našich vopred vystavaných presvedčení. Právo na kritické myslenie, vytváranie si vlastného názoru, sme si navykli zamieňať za právo na názor. Akýkoľvek“ (Geist, 2017¹⁵⁶). Pri vytváraní si vlastného názoru je veľmi dôležité vystavať ho na overiteľných faktoch čerpaných z dôveryhodných a nie z anonymných zdrojov (o ktoré sa opierajú tzv. alternatívne médiá), aby mohol byť ako taký plnohodnotne využitý pri akomkoľvek z dialógov, ktoré budeme v živote viesť. Ak však naozaj chceme premýšľať dôkladne, kriticky, objektívne, musíme sa snažiť pochopiť aj zmýšľanie našich názorových oponentov. F. Novosád v tomto zmysle hovorí o tzv. kooperatívnej dimenzii komunikácie. „Kooperácia predpokladá, že dokážeme anticipovať reakcie iného, jeho odpovede, „rekonštruovať“ jeho intencie, jeho obraz sveta“ (Novosád, 2016, s. 47). Oboznamovanie sa s myšlienkami rôznych názorových skupín si, samozrejme, vyžaduje čas. Mali by sme si ho vedieť nájsť, pretože len tak sa budeme môcť pozrieť na každú tému komplexne, z rôznych uhlov pohľadu. Práve schopnosť komplexného pohľadu na vec by sme mohli zaradiť medzi jednu z tých najdôležitejších, ktoré charakterizujú tzv. „otvoreného ducha“, resp. to v súčasnosti tak často skloňované kritické myslenie. Zároveň si však treba uvedomiť, že takýto prístup nám často neumožní zaujať jednoznačné stanovisko, pretože veci sú obyčajne komplexnejšie a zložitejšie ako sa nám snažia nahovoriť rôzni manipulátori presadzujúci jednoduché a jednoznačné sudy a riešenia.

---

¹⁵⁶ <https://zurnal.pravda.sk/esej/clanok/420806-alternativne-fakty-postfaktualna-doba-a-chvala-blaznivosti/>

Keď už máme vlastný názor vytvorený, treba ho vedieť aj zrozumiteľne povedať, pretože práve zrozumiteľnosť je predpokladom zmysluplného dialógu. Zrozumiteľnosť výpovede zas ide ruka v ruke s našou schopnosťou používať jazyk a dokázať jasne sformulovať svoje myšlienky. Aj človeku výborne ovládajúcemu jazyk sa však stáva, že slovami niekedy nedokáže presne vyjadriť to, čo by chcel, že pochybuje o výpovednej hodnote svojich odpovedí. Filozof M. Petříček v jednej zo svojich úvah spája zrozumiteľnosť s pravdou a s jej presným vyjadrením. Ak chceme hovoriť pravdu, musíme hovoriť presne, nezahmlievať. Ak chceme hovoriť presne, musíme hovoriť zložito, čo samozrejme neznamená svoju výpoveď nadmerne nasýtiť zložitými výrazmi, či vetami, ale skôr zasadzovať veci, javy, udalosti do širšieho kontextu. Každé zjednodušenie totiž podľa M. Petříčka pravdu kriví. Z toho vyplýva, že pri každom dialógu s inými je dôležitá naša snaha byť pravdiví, objektívni, pričom by sme chceli zdôrazniť, že tu nejde len o objektívnosť nadobudnutú cez racionálne kritické zhromažďovanie faktov podrobených kritickej analýze, ale aj o objektívnosť ako plod cnosti spravodlivosti, ktorá prehľbuje našu citlivosť pre iné, odlišné a pomáha nám uznávať legitimitu práv druhých neustálym prekračovaním vlastného horizontu (Halík, 2002, s. 120).

4 Umenie nevstúpiť do dialógu (rozpoznať jeho hranice)

„Čím dříve pochopíme, že všichni lidé bez výjimky jsou ve své podstatě stejně nesvoji, neznalí, zranitelní, a dodejme i hloupí, tím snadněji se můžeme sblížit. Pravdaže jen s těmi, kdo o to stojí“ (Šimečka, 2018, s. 63). Tento citát od filozofa M. Šimečku sa nám zdal vhodný na podporu nášho tvrdenia, že je zbytočné vynakladať čas a energiu na dialóg s ľuďmi, ktorí oň úprimne nestoja. Ak oň stoja, hoci sa politicky alebo svetonázorovo nachádzajú na úplne opačnej strane ako my, dialóg je možný. Je však

dôležité, aby sme vedeli odhadnúť, kedy má zmysel dialóg viesť a kedy nie. V prvom rade by sme si mali vedieť priznať svoje vlastné možnosti a limity týkajúce sa vedenia dialógu (napr. našej (ne)znalosti témy alebo (ne)schopnosti zrozumiteľne ju podať iným). Ďalej by sme mali vedieť z aktuálneho (emocionálneho i rečového) prejavu partnera v dialógu odhadnúť jeho otvorenosť, prístupnosť, vôľu nás počúvať, aby sme nevynakladali energiu na komunikáciu s ním zbytočne.

Vyššie spomínaný sociológ a prognostik F. Gál si opakovane kladie otázku, či je možné viesť dialóg so všetkými ľuďmi. Vo viacerých svojich knihách, blogoch a rozhovoroch¹⁵⁷ priznáva, že predsa len existujú isté limity, kedy viesť dialóg s druhou stranou nie je možné. V prvom rade nie je podľa neho možné viesť dialóg s davom, resp. s fanatickými podporovateľmi nejakej ideológie alebo svetonázoru. Tí sú totiž hlboko presvedčení o tom, že na svete existuje len jediná pravda – tá ich. A minulosť nám veľakrát ukázala, že ľudia, ktorí sú hlboko presvedčení o svojej pravde (náboženskej alebo ideologickej) sú v jej mene, resp. v mene svojich záujmov (hmotných či mocenských) schopní použiť dokonca aj násilie. Pre ľudí, ktorí vyznávajú humanistické hodnoty a demokratické princípy je teda nemožné viesť dialóg s ľuďmi alebo skupinami ľudí, ktorí šíria, resp. stále šíria etnickú, náboženskú, národnostnú nenávisť alebo rôzne konšpiračné teórie. Za ďalšie bariéry, ktoré spôsobujú, že s niekým nie je možné viesť plnohodnotný a rovnocenný dialóg, považuje F. Gál (2018)¹⁵⁸ isté duševné stavy,

---

¹⁵⁷ <https://dennikn.sk/308175/dialog-ludmi-ineho-sveta/>;
<https://www.participacia.eu/fedor-gal-byt-slusnym-clovekom-cely-zivot-je-hrdinstvo/>; <https://kultura.pravda.sk/festivaly/clanok/398740-fedor-gal-neprestanem-sa-pokusat-o-dialog/>

¹⁵⁸ <https://www.participacia.eu/fedor-gal-byt-slusnym-clovekom-cely-zivot-je-hrdinstvo/>

rozpoloženia alebo choroby potenciálnych partnerov v dialógu (ako napr. bipolárnu poruchu, psychopatiu alebo sociopatiu) a tiež situácie, pri ktorých jedna strana vníma dialóg ako marketingovú hru, ako verejnú kampaň pre istú osobu, stranu, firmu alebo spoločnosť. F. Gál pri uvažovaní o dialógu a jeho medziach dospel aj k zaujímavej odpovedi na otázku s kým je najťažšie viesť dialóg. Životná skúsenosť mu (ako iste aj nám mnohým) ukázala, že najťažšie je viesť dialóg so svojimi najbližšími, ktorých názory na isté veci sú diametrálne odlišné od tých našich a my niekedy (často?) cítime až bezmocnosť vyplývajúcu z nemožnosti vysvetliť im svoj pohľad na vec.

Psychiater M. Patarák tvrdí aj to, že dialóg kazí skupinovú identitu.¹⁵⁹ Tento názor potvrdzuje aj D. Lessingová: „*Svoj život žijeme v skupine – v rodine, práci, spoločenských, náboženských a politických zoskupeniach. (...) Ľudia, ktorí boli v mnohých skupinách, ktorí v nich možno pozorovali vlastné správanie, asi budú súhlasiť s tým, že najťažšou vecou na svete je postaviť sa proti vlastnej skupine, skupine svojich druhov. Mnohí súhlasia, že medzi naše najhanebnejšie spomienky patria práve také, keď sme tvrdili, že čierna je biela, pretože to hovorili aj iní ľudia. (...) O základných princípoch a pravidlách, ktorými sa skupina riadi, sa nikdy nediskutuje, nikdy sa nespochybujú (...)* Samozrejme, nájdú sa aj originálne mysle, ľudia, ktorí si stoja za svojím, ktorí sa nestanú obeťou potreby hovoriť alebo robiť to, čo všetci ostatní. Ale je ich málo. Veľmi málo“ (Lessingová, 2017, s. 66-70). Treba však spomenúť aj fakt, že existujú aj situácie, kedy sa k istej skupine ľudí utiekame a dialóg v rámci nej môže byť dokonca našou záchranou. Obyčajne je to vtedy, keď sme z nejakého dôvodu diskriminovaní alebo

---

¹⁵⁹ <https://dennikn.sk/blog/756630/styri-problemy-v-diskusii-s-extremizmom/>

perzekvovaní (z dôvodu našej etnickej, rasovej, náboženskej príslušnosti alebo kvôli nášmu svetonázoru, či politickému presvedčeniu) alebo keď (...) „*nás niečo svojou absurdnosťou presahuje, keď niečomu nerozumieme, keď niečo alebo niekoho nevieme pochopiť, pretože sever a juh sú v jeho svete inde ako v tom našom a všetko sa nám tým pádom zdá absurdné a sprehádzané. Vtedy tomuto pocitu unikáme medzi ľudí, ktorí ho rušia, medzi ľuďmi takmer identických skutočností, medzi ktorými sú póly opäť na správnom mieste, ktorí skutočnosť vidia a zmyšľajú o nej rovnako ako my, kde je každý z nás rovnocennou individualitou*“ (Šimečka, 2018, s. 36).

5 Umenie vážiť slová

Niekedy nás k hraniciam dialógu môže priviesť aj fakt, že na postoje alebo vyjadrenia niekoho iného (jednotlivca alebo určitej skupiny ľudí) reagujeme okamžite, s horúcou hlavou, častokrát pod vplyvom „spravodlivého hnevu“ (ako vcelku prirodzenej reakcie premýšľajúceho človeka napr. na falošné správy z rôznych konšpiračných webových stránok alebo z tzv. alternatívnych médií, ktoré v spoločnosti zámerne šíria atmosféru strachu, neistoty, hnevu, či dokonca nenávisti), pričom do našej (písomnej či ústnej) reakcie veľmi ľahko preniesieme svoj vlastný hnev, ktorý sa často zhmotní do slovnej agresie (v podobe expresívnych vyjadrení alebo istého pohrdavého tónu) voči našim názorovým oponentom. Veľakrát môžeme príklady slovnej agresie, resp. tzv. slovného extrémizmu pozorovať aj u vzdelaných ľudí, u intelektuálnych elít, ktorí cez svoje články v médiách, resp. cez svoje príspevky na sociálnych sieťach, „vedú dialóg“ so svojimi názorovými oponentmi, voči ktorým je síce nutné sa (v mene hľadania pravdy) jasne vyhraniť, ale pre ďalšie nerozširovanie nenávisti je potrebné urobiť to primeraným spôsobom. Je dôležité, aby

naše vyjadrenia nemohli byť protistranou (oprávnené) použité proti nám, napr. ako dôkaz nášho nadradeného, elitistického postoja, ktorý útočí na ľudskú dôstojnosť iných. Ako príklad slovnej agresie zo strany známych intelektuálov a novinárov uvádzame napr. odkazy na články M. Havrana¹⁶⁰ a T. Prokopčáka¹⁶¹ z denníka SME. Spomínané články môžu byť dôkazom toho, čo F. Gál¹⁶² nazýva „podmienеныm dialogickým prístupom“, ktorý vlastne znamená to, že „mám dialóg rád, ale s týmto človekom nechcem hovoriť“. Pri takomto prístupe sa obyčajne používajú argumenty „o ľudských, odborných a politických deficitoch „toho druhého“. Zväčša však ide o neschopnosť (často aj nemožnosť) viesť „s tým druhým“, ľudsky, odborne a politicky deficitným človekom, dialóg. (...) Napríklad preto, že „podmienene dialogickí“ ľudia vždy nájdu u „tých druhých“ nejaký dôvod, prečo to s nimi nejde; nemajú schopnosť a motiváciu rozprávať sa s „inými“ cez hranice svojich vier ako rovný s rovným alebo sú bytostne nedialogickí – cítia sa byť vlastníkami pravdy pravdúcej“ (Gál, 2018¹⁶³). Sme presvedčení, že slovná agresia (slovný extrémizmus) podkutý iróniou až cynizmom vôbec nepomáha búrať bariéry medzi nami, skôr ich buduje a dáva možnosť tým, ktorých devalorizačným diskurzom diskvalifikujeme ako ľudí nehodných participácie na dialógu, aby nás samých označili za netolerantných extrémistov. Psychiater M. Patarák zdôrazňuje, že „**deagresifikácia** je pre dialóg nutným procesom, vlastne ide o jeho najžiadanejší účinok, ak diskutujú dve strany s úplne opačným názorom (pričom

---

¹⁶⁰ <https://komentare.sme.sk/c/20897600/nie-nenapadol-nas-poro-senko-s-kiskom.html>

¹⁶¹ <https://komentare.sme.sk/c/20847031/a-o-com-sa-chcete-s-nimi-bavit-so-sracmi.html?ref=njct>

¹⁶² <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=675>

¹⁶³ <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=675>

predpoklad úplne opačného názoru je v istom zmysle priťahnutý za vlny – v každej téme sa totiž dá nájsť nejaký prienik)“ (Patarák, 2017)¹⁶⁴.

Súčasťou umenia dialógu je rozhodne aj „schopnosť prejavovať ohľad na druhého a rešpektovať jeho aspekt, čo sa zo štylistického hľadiska na výrazovej rovine prejavuje ako sociatívnosť výrazu. „Sociatívnosť je štylistický korelát empatie ako psychologickéj kategórie, ktorou sa rozumie schopnosť uvedomiť si, že osobnosť a potreby komunikačného partnera v dialógu sú rovnako dôležité ako tie moje; že takisto ako ja, aj môj komunikačný partner potrebuje uznanie, rešpekt, slobodu, vlastný priestor, ale aj pozornosť. (...) V súvislosti s týmto aspektom sa často skloňuje spojenie „kultúra dialógu“, pričom tento výraz sa vyskytuje najmä v kontextoch, kde sa poukazuje na: potrebu eliminácie útočných prejavov v dialógoch; nevhodnosť eskalácie konfliktu v dialógoch; absenciu rešpektu k názorovej odlišnosti; ignorovanie partnera (jeho stavu, záujmov, potrieb, úrovne znalostí a i.). Pojmom kultúra dialógu sa apeluje na skutočnosť, že v dialogickej situácii je základným predpokladom pripravenosť na inakosť (iné názory, postoje, znalosti a zvyklosti) a na rešpektovanie autonómnosti druhého“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 69-70). Ak sa teda budeme schopní pri dialógoch, ktoré budeme v živote viesť, vyjadrovať spôsobom, ktorým partnera v dialógu nepodceňujeme a neurážame, je oveľa pravdepodobnejšie, že si dokážeme získať aj jeho rešpekt, resp. aspoň ochotu vzájomne sa dohodnúť na istom spôsobe spoločného *modus vivendi*. To, samozrejme, môžeme aj bez toho, že si navzájom budeme úplne rozumieť v svetonázorových, spoločenských, či politických otázkach.

---

¹⁶⁴ <https://dennikn.sk/blog/756630/styri-problemy-v-diskusii-s-extremizmom/>

6 Umenie revidovať svoje názory

Vedieť postupom času prehodnotiť svoje názory a dokonca uznať, že sme sa niekedy v niečom mýlili, je podľa nás jedna z najťažších vecí nielen čo sa dialógu, ale vôbec ľudského života týka. Toto umenie si totiž vyžaduje nielen kritického ducha, ale aj veľkú dávku pokory a sebareflexie, čo nie je vždy najľahšie najmä z pohľadu prirodzenej túžby človeka po uznaní. Je tu totiž riziko a z neho vyplývajúci strach, že uznanie širšej či užšej komunity, na ktorom nám záležalo, sa môže po sebareflexnom (nie účelovom!) prehodnotení, či dokonca zmene našich názorov, stratiť. V súlade so zámerom byť pravdiví k sebe i k iným by sme však do takého rizika mali byť pripravení ísť. Nezabúdajme, že mnohým filozofom (ako napr. L. Wittgensteinovi alebo J.-P. Sartrovi) prinieslo vlastné prehodnotenie ich počiatočných filozofických uvažovaní a postulátov skôr väčší rešpekt, a to nielen zo strany odbornej filozofickej obce.

Aj pri dialógu platí, že rešpekt druhej strany si dokážeme získať vtedy, keď dokážeme pripustiť, že nie sme majiteľmi jedinej a konečnej pravdy a dokážeme vziať do úvahy aj argumenty našich partnerov v dialógu a v ich svetle následne prehodnotiť naše pôvodné názory. „Nemohu nazývať čestným dialogem setkání, při němž bych už předem zcela vylučoval možnost, že se mýlím já a ten druhý má pravdu, případně že pravdu máme oba či oba se mýlíme. Zkrátka chci-li vést opravdový dialog, musím odložit přesvědčení, že jsem výhradním vlastníkem celé Pravdy. Dialog není dialogem tam, kde přesvědčení druhého považuji za sbírku nesmyslů a nejsem vůbec ochoten a připraven zaslechnout skrze něho hlas pravdy“ (Halík, 2002, s. 83). Podľa T. Halíka by sme mali byť schopní poodstúpiť od seba samých a zriecť sa svojich nárokov na úplné poznanie, ktoré v podstate nie je možné za jeden ľudský život obsiahnuť. Treba sa čím skôr vyrovnat'

s tým, že „neexistuje to, že by som mala pravdu, že stojím na strane pravdy, pretože o generáciu alebo dve neskôr sa moje súčasné myslenie bude nevyhnutne javiť možno ako mierne smiešne, možno dosť prekonané novým vývojom, prinajlepšom ako niečo, čo sa, zbavené všetkých vášní, zmenilo na maličkú čiastočku veľkého procesu – vývoja“ (Lessing, 2017, s. 27-28). Nemali by sme samých seba pasovať za jediných majiteľov pravdy, aj keď túžba po stave „byť uznávaný iným“, „byť interpretovaný inými“ je veľmi silná (obzvlášť v akademickom prostredí). Táto túžba zaručuje istú mieru bezpečnosti subjektu, čiže „neohrozenia jeho biologického, sociálneho aj individuálneho prežitia. (...) Subjekt chce fungovať ako interpret, ale chce mať aj svojich interpretov“ (Dolník, 2013, s. 106). Prítom je jasné, že „egocentrická založenosť subjektov je evidentne základnou prekážkou vzájomného porozumenia“ (Dolník, 2013, s. 106).

Umenie spätne prehodnotiť svoje názory je podľa nás úzko prepojené aj s umením vedieť povedať „neviem“. Nemusíme za každú cenu vstupovať do verejného dialógu na témy, ktoré nás prioritne nezaujímajú, o ktorých toho vieme pomerne málo, resp. vôbec nič. Vedieť úprimne povedať „neviem“ je totiž oveľa čestnejší prístup ako predstieranie vševedúcnosti alebo odvádzanie pozornosti tým, že tému zmeníme alebo na ňu úplne odmietneme reagovať. Nikdy nie je neskoro, aby sme si nejakú tému doštudovali a vyjadrili sa ku nej neskôr (ak o náš názor ešte bude záujem). Rovnako nikdy nie je neskoro, aby sme prehodnotili svoj názor a v prípade, že sme sa v niečom mýlili, si chybu uznali, s druhou stranou si veci vysvetlili a dodatočne sa (v prípade nášho pochybenia) aj ospravedlnili. Vždy je to pre spoločné porozumenie a spolužitie lepšia voľba ako „riešiť“ veci ml-

čaním, vyhováraním sa alebo účelovým klamstvom. Ne-
treba zabúdať, že „nie je hanba pomýliť sa, no veľká chyba
je nepoučiť sa z toho“ (Hvorecký, 2018¹⁶⁵).

Záver

Jednou z najdôležitejších ciest ako vytvoriť otvorenejšiu a tolerantnejšiu spoločnosť je rozprávať sa spolu. Pápež František a tiež mnohí filozofi, sociológovia, diplomati, akademici či aktivisti v oblasti ľudských práv nás v súčasnosti často povzbudzujú smerom k dialógu nie ako k instantnému zázračnému prostriedku, ktorý zaručene prinesie okamžité zmeny a úspechy, ale ako k dlhotrvajúcej, zložitej a namáhavej ceste, ktorá nám môže pomôcť pri plánovaní krokov, projektov a uzatváraní dohôd smerom k spoločnosti, ktorá stojí na demokratických základoch, nestráca pamäť a nikoho nevyklučuje na okraj.

Zoznam bibliografických a elektronických odkazov:

ARENDOVÁ, Hannah. 2016. *Eichmann v Jeruzaleme. Správa o banalite zla*. Bratislava : Premedia, 2016. 377 s.

BAUMAN, Zygmunt. 2017. *Retrotópia*. Bratislava : Artforum, 2017. 168 s.

BAUMAN, Zygmunt. 2015. *Tohle není deník*. Praha : Academia, 2015. 202 s.

ČAPEK, Karel. 2013. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha : Ústav T. G. Masaryka, o. p. s., 2013. 350 s.

DOLNÍK, Juraj. 2013. [online] *Interpretácia ako konštituent človeka, komunikácie a porozumenia*. In: *Jazykovedný časopis*, 64, 2013, č. 2, s. 93-108. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2013/2/JC_2013_2.pdf [Citované: 20. 8. 2018]

---

¹⁶⁵ <https://www.heroes.sk/michal-hvorecky-rozhovor/>

GÁL, Fedor. 2015. *Cez ploty*. Krásno nad Kysucou : Vydavateľstvo Absynt, 2015. 144 s.

GÁL, Fedor. 2015. [online] *Dialóg s ľuďmi z iného sveta*. In: *Denník N*, 30.11. 2015. Dostupné na: <https://dennikn.sk/308175/dialog-ludmi-ineho-sveta/> [Citované 30. 7. 2018]

GÁL, Fedor. 2018. [online] *Kiska pomóóc!* Dostupné na: <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=675> [Citované 15. 8. 2018]

GÁL, Fedor. 2018. [online] *Mám za sebou desiatky rozhovorov o tom, ako sme žili posledných tridsať rokov*. Dostupné na: <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=725> [Citované 17. 8. 2018]

GÁL, Fedor. 2018. [online] *Mier je viac ako pravda*. Dostupné na: <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=680> [Citované 15. 8. 2018]

GÁL, Fedor. 2018. [online] *Rozdělená spoločnosť?* Dostupné na: <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=689> [Citované 15. 8. 2018]

GEIST, Radovan. 2017. [online] *Alternatívne fakty, postfaktuálna doba a chvála bláznivosti*. Dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/esej/clanok/420806-alternativne-fakty-postfaktualna-doba-a-chvala-blaznivosti/> [Citované 29. 7. 2018]

HALÍK, Tomáš. 2002. *Co je bez chvění, není pevné*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 379 s.

HAVRAN, Michal. 2018. [online] *Nie, nenapadol nás Porosenko s Kiskom. A Štúr by vás vyfackal*. In: *SME*, 22.8. 2018. Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/20897600/nie-nenapadol-nas-porosenko-s-kiskom.html> [Citované 25. 8. 2018]

HIPŠ, Juraj. 2016. [online] *Odsúdení rozprávať sa s fašistami*. Dostupné na: <http://ciernalabut.sk/1874/odsudeni-rozpravat-sa-fasistami/>: [Citované 25. 8. 2018]

HVÍŽDALA, Karel – PETŘÍČEK, Miroslav. 2015. [online] *Jsme protekčními obyvateli zeměkoule, a neumíme si to přiznat*. Dostupné na: <https://nazory.aktualne.cz/rozhovory/miroslav-petrick-ek-jsme-protekcni-mi-obyvateli-zemekoule-a-neu/r~33871f96a24c11e5b6cc002590604f2e/?redirected=1535011126> [Citované 5. 8. 2018]

HVORECKÝ, Michal. 2018. [online] *Každý má právo na vlastní názor, nie na vlastné fakty*.

Dostupné na: <https://www.heroes.sk/michal-hvorecky-rozhovor/> [Citované 5. 8. 2018]

KVASNIČKA, Matúš. 2016. [online] *Pokus o dialóg je lepší ako šliapnutie na krk*. In: Pravda, 11. 7. 2016.

Dostupné na: <https://kultura.pravda.sk/festivals/clanok/398740-fedora-gal-neprestanem-sa-pokusat-o-dialog/> [Citované 27. 7. 2018]

LESSING, Doris. 2017. *Väzenia, v ktorých sme sa rozhodli žiť*. Bratislava : INAQUE, 2017. 107 s.

LISZKA, Jozef. 2018. [online] *Detská nezbednosť?* In: *Denník N*, 29. 11. 2018. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1311226/detska-nezbednost/?fbclid=IwAR0cvUhdnGKrTF3LbL5O9KakgZVJzwaIEtcRjYCO6b4mXrMc54PQv6TJ2I> [Citované 30. 11. 2018]

NOVOSÁD, František. 2016. *V zrkadle kultúry*. Bratislava : Iris, 2016. 159 s.

Občianska platforma Nie v našom meste. [online] Dostupné na: <http://niot.sk/o-nas/> [Citované 3. 9. 2018]

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena. 2018. *Interakčná štylistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018. 208 s.

PATARÁK, Michal. 2017. [online] *Štyri problémy v diskusii s extrémizmom*. In: *Denník N*, 6. 5. 2017. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/756630/styri-problemy-v-diskusii-s-extremizmom/> [Citované 12. 8. 2018]

PROKOPČÁK, Tomáš. 2018. [online] *A o čom sa chcete s nimi baviť, s fašistickými sráčmi?* In: *SME Komentáre*, 11. 6. 2018. Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/20847031/a-o-com-sa-chcete-s-nimi-bavit-so-sracmi.html?ref=njct> [Citované 25. 8. 2018]

SNYDER, Timothy. 2017. *O tyránii. Dvadsať ponaučení z 20. storočia*. Bratislava : Premedia, 2017. 104 s.

ŠIMEČKA, Martin M. 2018. *Světelná znamení*. Bratislava: SALON, 2018. 122 s.

TODOROV, Tzvetan. 1998. *Spoločný život. Štúdiá zo všeobecnej antropológie. O šťastí, uznaní a mieste spoločnosti v živote človeka*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1998. 184 s.

VAŇKOVÁ, Irena. 2007. *Nádoba plná řeči. (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Univerzita Karlova v Praze : Nakladatelství Karolinum, 2007. 314 s.

WEISENBACHER, Peter. 2018. [online] *Sloboda slova nie je povinnosť*. In : *Pravda*, 4. 7. 2018. Dostupné na : <https://nazory.pravda.sk/analyzy-a-postrehy/clanok/475638-sloboda-slova-nie-je-povinnost/> [Citované 3. 9. 2018]

Mgr. Monika ZÁZRIVCOVÁ, PhD.

Univerzita Mateja Bela

Filozofická fakulta

Katedra romanistiky

Tajovského 40

974 01 BANSKÁ BYSTRICA

SLOVENSKO

E-mail: monika.zazrivcova@umb.sk

**LINGVODIDAKTICKÉ
REFLEXIE**

AUDIOVIZUÁLNE MÉDIÁ VO VÝUČBE SLOVENSKEHO JAZYKA

Dominika Čmehýlová-Rašová

AUDIOVISUAL MEDIA IN EDUCATION OF SLOVAK LANGUAGE

In contemporary world full of media and new communication technologies, it is essential to reinforce respect for one's own language, literature, culture, and values. New approaches to the methodology of social science subjects discuss in particular the principle of illustrative nature and authenticity of teaching resources. The innovation of the educational process brings the use of media devices that make teaching more attractive, encourage students' interest in the Slovak language and stimulate their imagination.

Key words: audio-visual, medium, Slovak language, film, video, advertising

Lepšie je stokrát vidieť a aj počuť

Pojem *audiovizuálny* (lat. audire, t. j. počuť, vīdēre, t. j. vidieť) predstavuje spojenie auditívnych médií, ako sú napríklad jazykové laboratórium, páska, nahrávka, a vizuálnych médií ako diapozitív, film, video (Metzler Lexikon, 2010). O tejto spojitosti neprináleží uvažovať ako o niečom novom, pretože situačný kontext sa oddávna ľahšie identifikuje prostredníctvom fúzie obrazu a zvuku. Obdobie ontogenézy je priamym dôkazom, že človek sa vystavuje prvým lingvistickým vstupom audiovizuálne a audiolingválne. Vlastnej internej mentálnej reprezentácii jazyka, ktorú N. Chomsky nazýva I-jazyk, predchádza učenie založené na recepcii a imitácii rodičovských vzorov a ich štruktúro-

vaní. Tento bod sa vo vyučovacom procese zrkadlí v princípoch tzv. audiolingválnej metódy, ktorá pramení z ideí behaviorizmu, štrukturalizmu a generatívnej gramatiky. Ako hlavná forma komunikácie sa používa vzorový dialóg. Vyučovanie prebieha na základe prísneho fázovania, a to od prezentácie učebnej látky prostredníctvom obrazu a zvuku cez porozumenie a cvičenia na materiáli až po transfer na možné situácie. Imperatívy *počúvaj! – hovor! – čítaj! – píš!* umelo navodzujú dojem, že dril istých návykových vzorcov v podobe replík dialógu tenduje v konkrétnych situáciách k správnym reakciám. V tomto bode metóda skostnatieva. Iné by bolo pravdou, ak by dokázala zohľadniť rozmanité penzum komunikačných situácií a spojenie obrazu so zvukom do takej miery, ako je to v prípade matky a dieťaťa.

Úvahy o aplikácii audiolingválnej metódy, aj napriek mnohým výhodám, moderného učiteľa opúšťajú. O úspešnom vnímaní učebnej látky rozhoduje miera kreativity. Nestačí sa riadiť porekadlom *Lepšie raz vidieť ako stokrát počuť, i keď videné presvedča, ale vidieť aj počuť stokrát*. Obrazy a zvuky sveta majú variabilné využitie. Ich životaschopnosť si uvedomujú všetci, ktorí ich zažijú na vlastnej koži, aj producenti, aj recipienti.

Jazyk obrazu a zvuku

Obrazový a zvukový komponent je v mediálnom prostredí dôležitým, priam nosným komunikačným prvkom. Audiovizuálny diskurz konštruje médiá vďaka schopnosti prenášať kvantum informácií. Je jednak prostriedkom konštituovania mediálnej kultúry, ale aj prostriedkom vedúcim k dosiahnutiu vysokého stupňa komunikačnej kompetencie. Ide o produkt, ktorý dennodenne zaplňa priestor nášho žitého sveta. Charakter audiovizuálnych diskurzov vyvoláva v našich predstavách pocit polarity vo vzťahu s ich sekundárnou informatívnou funkciou, pretože emocionálno-

expresívne a estetické informácie prevládajú nad racionálne uchopiteľnými informáciami. Audiovizuálnym diskurzom nemožno uprieť najmä ich regulatívnu a stimulatívnu funkciu a evidentný komunikačný zámer presvedčovať a citovo pôsobiť. „Nemožno si predstaviť mediálnu informáciu, ktorú by recipient nevnímal aj citovo a esteticky – a každá informácia je aj regulatívna, hoci už len v tom, že niekto ju vybral a ponúka ju. Ľudské vedomie až prekvapujúco ochotne podlieha obrazovkovej ilúzii trojrozmernej a živej skutočnosti aj preto, že audiovizuálna reč zodpovedá „synergickému“ mysleniu, ktoré nenarába len s pojmami, ale aj s obrazmi a vnemami všetkých zmyslov, ktoré sa zlučujú nielen do pocitov, ale vytvárajú aj neverbálne abstrakcie“ (Rozenberg, 2010, s. 28).

Je prirodzené, že presvedčivosť a hodnovernosť informácií popri ich prijímaní sluchom zvyšuje ich prijímanie formou „na vlastné oči“, napr. prostredníctvom televíznej obrazovky. Preto viac ako v ktoromkoľvek type média platí, že podiel vizuálnych vnemov, ako sú zrakový kontakt, mimika, gestika, posturika, kinetika, kolorika, grafika, môže prevýšiť auditívne vnemy ako slová a fonické signály až o 80% (Klincková, 2018).

Audiovizuálnosť invazívne nasáva všetky výrazové prostriedky, ktoré sa stávajú stereotypnými kódmi mediálneho diskurzu. Čiastočne oxymorické pomenovanie „audiovizuálny jazyk“, ktoré do masmediálnych štúdií prináša S. Rozenberg (2010, s. 29), je nástrojom moderného spracovania mediálneho posolstva, ale aj prostriedkom občerstvenia reči samotnej. „Audiovizuálne výrazové prostriedky sú ako kódy viacfunkčné – môžu byť podľa potreby paradigmatické i syntagmatické, ikonické, indexiálne i symbolické. Sú to akoby vektory informatívnej a významovej energie ožívajúcej pri tvorbe i čítaní audiovizuálnych obra-

zov“ (Rozenberg, 2010, s. 30). Prirodzené konvencie v podstate zložitého audiovizuálneho jazyka, ktoré sa dajú zvládnuť prostredníctvom nevyhnutných kompetencií mediálnej gramotnosti, sa takisto celkom prirodzene môžu stať manipulačnou hrozbou. Intencia takýchto mediálnych výpovedí je referenčne špecifická, čo si vyžaduje zvýšenú pozornosť audiovizuálneho recipienta pri interpretácii a dekodovaní a koncentráciu na nepriame ukazovatele intencii (Rašová, 2016). Ani slová, ani vety, ani texty nedokážu samy uspokojiť zidealizovaný jazykový prejav, pretože svojou účasťou na vytváraní zmyslu komunikácie zaostávajú za neverbálnymi prostriedkami. Audiovizuálne, cez obraz a zvuk, sa prenáša zaručene množstvo neverbálnych, nevedomelých, citových a estetických informácií prostredníctvom rôznych znakových a sémantických systémov (Rozenberg, 2010), ktoré môžu byť nositeľom pragmatického významu. Tým, že najmenej podliehajú racionalizácii, sa posúvajú za hranicu aktívneho vnímania.

Audiovizuálne pomôcky

Reflektovať audiovizuálny jazyk znamená objavovať. Návody na vlastnú heuristiku ponúka mediálna výchova, ktorá sa v súčasnosti včleňuje do vyučovacieho procesu. Napriek názorom, že je táto integrácia nesystematická, chtiac-nechtiac podporuje kontinuitu jednotlivých disciplín a medzi-odborovú spoluprácu, čo môže mediálnej gramotnosti len prospievať. Témy mediálnej výchovy pokrývajú v učebných osnovách predmety ako etická výchova, náuka o spoločnosti, informatika, estetická výchova, ale aj slovenský jazyk a literatúra. V rámci estetickej výchovy sa bežne študuje film, televízia, video a ich história a výrazové prostriedky. Opätovná pozornosť sa audiovizuálnym médiám venuje pri prezentácii žánrov publicistického štýlu, pričom

sa študenti pri hodnotení reálnych mediálnych výstupov učia vytvoriť laický televízny produkt (Kačinová, 2015).

V dnešnom svete plnom médií a nových komunikačných technológií je nevyhnutné posilňovať úctu k vlastnému jazyku, literatúre, kultúre a hodnotám, najmä ak sa kladie dôraz na rozvoj schopností pracovať s informačno-komunikačnými prostriedkami. Nové prístupy k metodike spoločenskovedných predmetov pertraktujú najmä zásadu názornosti a autenticity vyučovacích prostriedkov, čím sa približujú mládeži, ktorá prijíma informácie rôznymi spôsobmi. Inovácia výchovno-vzdelávacieho procesu prináša využitie mediálnych pomôcok, ktoré robia výučbu atraktívnejšou, podporujú záujem študentov o slovenský jazyk a podnecujú ich predstavivosť. „Vyučovanie pomocou audiovizuálnych prostriedkov je v podstate naplnením Komenského zlatého pravidla *Aby všechno bylo předváděno tolika smyslům, kolika možno. Totiž věci viditelné zraku, slyšitelné sluchu a hmatatelné hmatu, může-li něco býti vnímáno více smysly, budiž to předváděno více smyslům!*“ (Šoltisová, 2014, s. 9).

Jednou z týchto audiovizuálnych (kinetických, dynamických) pomôcok je **film** – artefakt, ktorý je efektívnym nástrojom pri rozvíjaní kľúčových kompetencií študentov. Na druhej strane je inšpiráciou pre reprezentatívne, príp. kontinuálne sledovanie dôležitých jazykových javov – ľubozvučnosť, výslovnosť, zmeny v jazyku a pod. „Filmový jazyk“, hoci aj neodráža normu a hoci by išlo o nemý film alebo divadelné predstavenie, sprostredkúva atmosféru doby. Zaradenie filmu, príp. sekvencií z filmu do výučby slovenského jazyka počíta s jeho motivačným efektom. Predurčuje ho na to jeho originálny potenciál, najmä nekonvenčné pomenovania a novotvary, ktoré „potrápia“ myseľ študenta i slovenčinára.

Problémom pri využití filmu vo výučbe môže byť nedostatočná kompetencia dekodovať filmový jazyk a porozumieť výrazovým prostriedkom. Čím väčšia je totiž vzdialenosť medzi jazykovou teóriou a filmovou praxou, tým ťažšie sa stáva ich spolužitie. Vzdelávaciu hodnotu filmu zvyšuje premyslenosť vzdelávacích cieľov. V prvej fáze učiteľ prezentuje jazykový jav a verbálne ho exemplifikuje. V druhej fáze študenti pozerajú filmovú ukážku (náročnejší napríklad onlinový prenos), pričom sa sústredia na jazykový jav.¹⁶⁶ V tretej fáze sa o jazykovom jave diskutuje. V štvrtej fáze si filmovú verziu jazykového javu študenti porovnávajú s relevantným prameňom a určia miesta zhôd a odlišností. V poslednej fáze študenti dedukciou dospejú k novým záverom, ktoré môžu použiť ako nový dôkazový materiál. Prijemcovia mediálnych obsahov však nemusia byť len nečinní pozorovatelia jazykových javov, ale aj sprostredkovateľmi a tvorcami vlastného hraného **videozáznamu**, ktorý má originálnu motivačnú, aplikačnú, demonštračnú funkciu (Šoltisová, 2014).

Reklama ako jazykový zdroj

Využitelnosť audiovizuálnych médií vo vyučovanom procese súvisí najmä s procesom ich elektronizácie a digitalizácie. Takéto médiá vďaka spôsobu kódovania informácií dokážu obsiahnuť a uchovať veľké množstvo informácií – zvukových, obrazových, zvukovo-obrazových, textových (Mináriková, 2016). S uvedenými médiami asocjuje aj kategória **audiovizuálnej reklamy**. V porovnaní s filmovým

---

¹⁶⁶ Podľa zákona 618/2003 Z.z. (autorský zákon) § 28 ods. 1. Použitie diela na vyučovacie účely sa súhlas autora nevyžaduje na vyhotovenie rozmnoženiny krátkej časti zverejneného diela, na jej verejné rozširovanie inou formou prevodu vlastníckeho práva ako predajom alebo na verejný prenos krátkej časti zverejneného diela, ak takéto použitie nepresahuje rámec odôvodnený vyučovacími účelmi v škole a neuskutočňuje sa na získanie priameho alebo nepriameho majetkového prospechu.

dielom nemá reklama taký vysoký, ak vôbec nejaký umelecko-estetický potenciál. Stále však predstavuje komunikáciu, a preto je vďačným semiotickým objektom. Dlhodobou udržateľným informačným systémom, ktorý zrkadlí povedomie o jazykových zákonitostiach, zaujímavostiach aj prehreškoch, sa môže stať na školách s masmediálnym zameraním. Výhodou reklamy je, že sa v nej spája naraz jazykový znak, priestor, farba, zvuk a podobne. Multimedialne elementy robia produkt pútavým, ale treba zohľadniť aj hrozbu spojenú s náročným koncentrovaním sa na samotný komunikát. Jazykový znak, ktorý vychádza zo spojenia hudby a obrazu, nadobúda väčšinou odlišný význam než v pôvodnom systéme. Dôvodom je práve samotný charakter reklamy ako marketingového komunikátu. Z pragmatického hľadiska vystupuje do popredia persuzívna funkcia. Používanie jazyka je tu založené najmä na účelovom hľadaní vhodných prostriedkov na dosiahnutie cieľov (napr. neosobné vyjadrovanie, faktografia, generalizácia, vymedzovacie a neurčité zámená, slangizmy, alúzie, 1. a 2. osoba plurálu, personifikácie, zisťovacie otázky, inkluzívny plurál, autorský plurál, neverbálne faktory a pod.). Napriek tomu, že mnohí autori neodporúčajú používať vágne, polysémické a homonymné výrazy, klišé, ukazuje sa, že práve tieto prostriedky sú zárukou úspechu (porov. Rašová, 2016). Význam takýchto prostriedkov sa spočiatku viaže len na pôvodný kontext, ale používaním sa včleňujú do jazyka ako symboly, ktoré tento kontext označujú (Rosenberg, 2010).

Audiovizuálny jazyk znovu „ožíva“ v rukách študentov v procese jeho dekódovania. Pre nich je typická snaha o originalitu vo vyjadrovaní a sklon k jazykovej hravosti, irónii a kreativite. Aktivita takýchto recipientov je intenzívna, pretože ich stimuluje zvedavosť a využiteľnosť slo-

venčiny v budúcom povolání. Slovenčina v reklame dosahuje v súčasnosti vysoký stupeň konvencionalizácie. V audiovizuálnych komunikátoch sa už automaticky vyskytujú novotvary, typografické elementy (vyjadrenie myšlienky písmom), sociolekty, ktoré sa pri kreovaní reklamy neustále vyvíjajú. Výnimočné nie sú záznamy jazykovej redundancie vo formách typických pre manipulačné techniky komunikátu, ako napr. neurčité výrazy, hodnotiace adjektíva a superlatívy alebo záporové slovesá.

Podiel jazyka na dosahovaní cieľov marketingovej komunikácie je významný, pretože „umožňuje vytvárať príležitostné mosty medzi jazykom produktu a skutočným životom“ (Danielová, 2013, s. 388). Tento smer myslenia priamo poukazuje na to, že nestačí len posilňovať úctu k jazyku, ale byť aj jeho kompetentnými tvorcom. Z hľadiska semiotiky audiovizuálny komunikát pracuje nielen s jazykom ako najbohatšou a najdokonalejšou sústavou znakov, ale je schopný používať heterogénny systém parajazykových, extrajazykových znakov, symbolov a signálových, príp. zvukových sústav (Danielová, 2013). Kompozícia reklamných komunikátov má adresáta oslovovať vizuálne, akusticky, graficky, kompozične aj koloricky. Nemenej dôležitý je aj presvedčivý a prítlačlivý obsah reklamného komunikátu. Expresívna lexika je typickým príkladom zámerného pôsobenia na prijímateľa. Bežnému divákovi sa to nezdá nápadné, odborník si však spracovateľské pohnútky uvedomuje.

Po-/zneužitie jazyka na pragmatické ciele sa v reklame môže prejavovať ako gýč, ktorý mladá generácia nerada nasleduje. Sem patria reklamy typu „Je dobré, keď sa o Vás niekto stará“, zobrazujúce všetko gýčovo – služby, tovary, producentov i spotrebiteľov. Tradičné reklamy na umývacie prostriedky, drogistický, kozmetický a lekárenský tovar, orientované na inú cieľovú skupinu, takisto nie sú po-

pulárne. O to prekvapujúcejšia je napríklad analýza reklamy na bonboniéru Merci, ktorá je významným pripomenutím sily a krásy tohto slova a takisto apelom na tradíciu. Súčasná „civilná“ audiovizuálna reklama je zdrojom frazeologizmov, anglicizmov, citoslovieč, nárečí, vulgarizmov, homoným, polysémie, trópov, figúr, mém, spisovných aj nespisovných výrazov, dysfunkcií.¹⁶⁷ Takéto analytické zázemie ponúkajú reklamy na nápoje, mobilných operátorov, dobrovoľnícke organizácie a slovenských výrobcov. Ich škála vyvoláva emócie a pocity, vytvára vzťah k hodnotám i k slovenčine a učí zaujať postoj. Osobitne poteší konatívnosť audiovizuálnych reklám, lebo pohýna recipientov k tvorivým aktivitám. Vlastná skúsenosť dokazuje, že slovenčina nemusí byť len nutnosťou, ktorá má figurovať v profile absolventa. Je to fenomén, ktorý dynamicky reaguje na zmeny v spoločnosti, provokuje didaktiku i výskum, aby pripomenul, že je stále tu.

Zoznam bibliografických odkazov

DANIELOVÁ, Kateřina. 2013. Jakou příležitost, komu a jak nabízí přímý prodej? In: *Od slova k modelu jazyka*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2013, s. 381-389.

---

¹⁶⁷ Výber z názvov študentských prác: Do you love slovenčina?, Vymeň like za life! Hovoríme alebo spíkujeme?, – Poprad volí mačku, Homonymá na salaši, Samé ucho – Ak nespisovnosť dehonestuje meno podniku, Chibi, Keď tvrdé zmäkne – Vianoce v rýmoch, Hudba v rýme, rým v reklame, Reklama, ktorá sa rýmuje sama. – Už SIPOčul? Sloboda 100j! za to!, Doba dátová, Zakilluj opicu!, Ochutnaj zvedavosť!, Nie je šľapka ako šľapka, Komu niet rady, tomu niet pomoci, Zapi opicu, Dajte nádche do nosa!, Aj hranol si zaslúži sedieť, Negriluj! – Bárščo i fašangi, Šadze dobre, na dzedzine najlepši Vypic a žic, Čil', čil'ej, čilek, Slovenské dcérenky, moderne mamičky máte, Srdcom východniar, To je NATUR LINE z Liptova – Áno, to sú častice!, Pill Bill, My sme les. Pridaj sa aj ty!, Slova-kia,, Ľudove vozidlá, Čikáda radí, Dáš si Fofolu?

KAČINOVÁ, Viera. 2015. *Teória a prax mediálnej výchovy*. Trnava : UCM, 2015, 260 s.

KLINCKOVÁ, Janka. 2018. [online] *Ako efektívne komunikovať*. Banská Bystrica : Belianum, 2018. 176 s. Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-komunikacie/publikacie/book-19026/ako-efektivne-komunikovat>.

Metzler Lexikon Sprache. Stuttgart, Weimar : Verlag J. B. Metzler, 2010. 814 s.

MINÁRIKOVÁ, Juliána. 2016. Digitálne médium. In: *Slovník vybraných pojmov z mediálnych štúdií*. Trnava : UCM, 2016, s. 45-46.

RAŠOVÁ, Dominika. 2016. *Intencia mediálnej výpovede: glosár*. Trnava : UCM, 2016, 92 s.

ROZENBERG, Slavomír. Audiovizuálnosť z aspektu masmediálnej manipulácie. In: *Communication Today*, 2010, s. 22-38.

ŠOLTISOVÁ, Zuzana. 2014. *Praktické využitie audiovizuálneho materiálu pri vyučovaní odborných predmetov*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2014. 26 s.

Zákon 618/2003 Z. z. Zákon o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon). Dostupné na: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/56504/1/2>.

Mgr. Dominika ČMEHÝLOVÁ-RAŠOVÁ, PhD.

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Fakulta masmediálnej komunikácie

Katedra jazykovej komunikácie

Nám. J. Herdu 2

917 01 TRNAVA

SLOVENSKO

E-mail: dominika.cmehylova.rasova@ucm.sk

UČEBNÝ TEXT AKO PROSTRIEDOK KOMUNIKÁCIE A KOMUNIKAČNEJ VÝCHOVY

Renáta Hlavatá

EDUCATIONAL TEXT AS A MEAN OF COMMUNICATION AND COMMUNICATION EDUCATION

The paper focuses on the educational process at elementary and secondary school, which can be perceived as a purpose-driven activity based on the study of educational material considering its stylistic definition. We point to the fact that an educational text becomes a social medium that transmits contents and encodes or decodes communication intentions in school communication. When analyzing linguistic means, we prefer a constructivist approach with the application of communication framework linked to the topic of education and adopted linguistic phenomena.

Key words: educational text, communication and language, communication education, educational style

Vyučovanie je komplikovaný a mnohvrstevný proces prebiehajúci medzi učiteľom a žiakom. Východiskom súčasnej výchovno-vzdelávacej činnosti v predmete slovenský jazyk a literatúra je poznať žiacke videnie a chápanie sveta, ako sa prejavuje v reči žiaka a vnímaní slova, viet/výpovedí, jazykových prejavov /komunikátov/textov. Výskumy z oblasti psycholingvistiky a ďalších príbuzných vedných disciplín dokazujú, že na utváranie žiackej osobnosti, konkrétne na rozvíjaní myslenia žiakov, má primárny vplyv úroveň poznávania jazyka, resp. komunikačnej kompetencie. Termín kompetencia prvýkrát použil N. A. Chomsky, ktorý zaviedol do lingvistiky pojmy kompeten-

cia a preformancia. Podľa jeho teórie si dieťa vo svojom jazykovom vývine osvojuje abstraktné generatívne a transformatívne pravidlá, ktoré mu umožňujú vytvárať nekonečne mnoho gramaticky správnych viet (výpovedí). Ďalej tvrdí, že dieťa sa učí hovoriť preto, lebo je obdarené univerzálnou jazykovou schopnosťou, ktorá je predpokladom toho, že dieťa v jazykovom správaní intuitívne dospieva k všeobecným abstraktným pravidlám jazyka, k jeho gramatike, či k jazykovej kompetencii.

Súčasná koncepcie komunikačného vyučovania preferujú konštruktivistický prístup na získavanie poznatkov u žiaka (žiak je aktívnym „konštruktérom“ spojov medzi skôr nadobudnutými znalosťami, skúsenosťami a novým učivom). Uplatňovaním kognitívneho a komunikačného rámca E – U – R (*evokácia/motivácia* – výber témy – *invenčia/* – *uvedomovanie si významu/selekcia* – *kompozícia* – *štylizácia/* – *reflexia* /úprava textu – korektúra – výsledný text) sa nadväzuje na učebnú skúsenosť žiaka s učebnou témou a jednotlivými osvojenými javmi pri analýze textu (napr. s indukčivo-deduktívnymi myšlienkovými postupmi pri učebnom procese). Súčasný učebný text má nielen sprostredkovať tematicky dôležité informácie, ale tiež aktivizovať záujem o preberané učivo a zároveň kontrolovať postup osvojovania informácií a pod. Školské učebnice sú súčasťou kurikulárnych projektov, a teda vzdelávacích programov. Po obsahovej a formálnej stránke musia spĺňať požiadavky odborné, didaktické a zároveň ich cieľom je viesť žiakov k rozvoju logicko-myšlienkových a tvorivých komunikačných činností, napr. prostredníctvom nadobúdania terminologických, odborných lingvistických znalostí o texte, základných znakoch a vlastnostiach textu. Školská učebnica patrí medzi najdôležitejšie školské dokumenty a pomôcky, pričom obsahuje informatívnu a formatívnu funkciu, z čoho vyplýva jej štruktúrovanosť.

Dodržiava kritériá pre výber obsahu a štruktúracie, napr. pozostáva z *textových štruktúrnych prvkov* (základný text, dopĺňajúci text, vysvetľujúci text) a *mimotextových štruktúrnych zložiek* (ilustračný materiál, orientačný aparát).

Tvorcovia učebnicových textov vychádzajú z výsledkov výskumu v príslušnom vednom odbore. Svojou podstatou je školská učebnica vždy metatextom (textom o texte). Napriek tomu je spojená *so štýlom populárno-odborným, praktickým, pracovným* a zároveň *so štýlovou komunikačnou sférou činnosti/konania*, ktorá obsahuje direktívne a informačné prvky modelovosti (znaky istej obsahovej modelovej štruktúry). Jan Průcha (1998, s. 16) vymedzuje učebnice ako súbor školských didaktických textov, ktorých sa v rámci školského vyučovania využíva niekoľko druhov. Školská učebnica je sprevádzaná rôznymi druhmi didaktických textov, o ktoré sa často opiera ako základné didaktické východisko alebo môže slúžiť na fixáciu nadobudnutých poznatkov. V dôsledku toho vznikol pojem *didaktický textový komplex*, ktorý slúži na vyjadrenie toho, že pre určitý vyučovacý predmet sú k dispozícii okrem učebnice aj iné doplnkové texty, ktoré možno využiť vo výučbe (môžeme sem zaradiť, napr. pracovné zošity, slovníky, audio a video materiály a pod.). Podľa D. D. Zujeva (1986) školská učebnica môže spĺňať rôzne pracovné funkcie, napr. informačnú, transformačnú, systémovú, upevňovaciu, funkciu sebakontroly, seba vzdelávania, funkciu integrujúcu, koordinujúcu, rozvíjajúcu, výchovnú a motivačnú. Uvedené funkcie dokazujú, že učebnica musí obsahovať istý súbor informácií, ale zároveň má rešpektovať všetky etapy vyučovacieho procesu, napr. motiváciu, formuláciu cieľov, aktualizáciu učiva, osvojenie nového učiva, upevnenie a prehĺbenie nového učiva, systematizáciu a spätnú komunikačnú väzbu.

V príspevku sme sa zamerali na učebnicu Slovenského jazyka pre 2. ročník stredných škôl, konkrétne na analytické útvary publicistického štýlu, na žáner (glosy) ako modelová štruktúra textu. Na základe jednotlivých atribútov, medzi ktoré zaradujeme formu, námet, prostriedky používané pri publikovaní glosy, môžeme konštatovať, že je zaujímavé pozorovať samotnú analýzu vopred zvolenej glosy v učebnom texte. Glosu najčastejšie prijímateľ vníma v tlačenej forme, ale pre jej úplnosť je možné vnímať glosu v masmédiách akými sú rozhlas a televízia. Glosa je spoločne s ďalšími útvarmi publicistického štýlu, napr. komentárom, editoriálom, kritikou, diskusiou, debatou atď. zaujímavým a vhodným útvarom publicistiky pre školskú analýzu. Pre učebný text je zaujímavá z pohľadu klasifikácie publicistického štýlu. A práve v tomto smere školská učebnica Slovenského jazyka pre 2. ročník stredných škôl umožňuje „vidieť“ viacej prístupov k analýze uvedeného útvaru. Uvedená učebnica predkladá dve ukážky s možnosťou ich analýzy.

Ukážka č. 9 *Žuvačkový svet bez cigariet.*

Od 1. júla si už nezapáľte ani v Británii. Teda, ak nemáte zbytočných 50 libier. Presne toľko tam totiž bude stáť jedna cigareta na zakázaných miestach. Veľká Británia sa tak stane ďalšou obeťou celosvetového boja proti fajčiarom, ktorý v poslednom čase naberá na intenzite. Existuje pekné spojenie: káva a cigarety. Ešte prednedávnom spolu spokojne nažívali a tvorili obľúbenú kombináciu. Dnes sa ich snažíme rozdeliť a zdá sa, že sa nám to celkom darí. Vo svete už totiž ľudia pochopili, že káva sa k cigaretám v podstate vôbec nehodí, respektíve pochopili, že k cigaretám sa nehodí nič. Fajčiari sú už vyhánaní z reštaurácií v mene zákona. Aj pasívne fajčenie totiž zabíja, tvrdia nefajčiari. Sú medzi nimi aj zradcovia, kávičkári, ktorí rýchlo prevrátili

kabát. Títo noví už nesmrdia od dymu. Kávičkári sa však nebudú dlho usmievať. Keď sa skončí proces s fajčiarmi, budú prví na rade, to je isté. Je známe, že káva škodí srdcu, žalúdku a máme z nej žlté zuby. Je len otázkou času, kedy to niekomu začne prekážať. A vtedy sa ozvú poškodení fajčiari. Vystúpia zo zadymených domovov a povedia: „... a tá para z kávy nám rozširuje póry.“ A kaviarne sa zatvoria. Ostanú nám len výčapy a lacné putiky s pivom a tvrdým alkoholom (ten prežije všetko). Automaty na cigarety a na kávu nahradia automaty na žuvačky. A štamgasti si vyrovnejú pH po každom pive. No ako raz napísal Michal Hvorecký: „Keď sa raz bude končiť svet, treba prísť do Bratislavy, tam sa všetko začína o dvadsať rokov neskôr.“ Neveším totiž, že by sa na Slovensku žuvačkové automaty ujali. (M. Polakovič, študentská práca).

Učebnica pri práci s textom vychádza z charakteristiky glosy ako krátkej poznámky, v ktorej autor zaujíma postoj, vtipne analyzuje a hodnotí jeden jav, čiastkový problém. Využíva množstvo expresívnych prvkov a má ostré vyznenie (pointu). Zároveň upozorňuje na znaky glosy z ukážky č. 9: 1. reakcia na aktuálny jav (nový zákon v Británii), 2. úvahové prvky: kritický pohľad, subjektívny postoj autora (prvá osoba singuláru), citát (M. Hvorecký: Plyš), 3. prvky rozprávania: fiktívny osud fajčiarov a kávičkárov, priama reč, parafráza (fajčiari sú vyhánaní v mene zákona), ustálené slovné spojenie (prví na rade), 4. pestré výrazové prostriedky: enumerácia (káva škodí srdcu, žalúdku ...), hovorové slová (štamgasti, putiky), cudzie slová (automat, kombinácia), skratka (pH).

Ukážka č. 10 *Podoby slušnosti.*

Do natrieskaného Ikarusu linky č. 78 sa na poslednú chvíľu natlačila bystrá stareňka. Protištátne sa rozhliadla vôkol, a keď jej navela istý mladík uvoľnil sedadlo, precedila len

tak medzi zuby: „ ... že vám to napadlo!“ Nijaký úsmev, nijaké ďakujem. Našťastie, na ponúknuté miesto práve nepieklo slnko, inak by si milá pani zaiste uzurpovala sedieť v lepšej „cestovnej triede“ ... Mýli sa, kto si myslí, že na tomto mieste chceme brojiť proti starším a zabúdame na nepísanú povinnosť mladých postaviť sa v autobuse tým skôr narodeným. Aj slušnosť sa však chápala inak, keď cestovný lístok stál 50 halierov, ako keď teraz máte sťaby slušný človek za 1,00 € cestovať na jednej nohe a nevypočujete si za to ani búú... Vychovanie totiž automaticky neprichádza s krížikmi ľudského veku. (S. Pacherová, publicistka deníka Pravda).

Učebnica vychádza z odborných lingvistických poznatkov z oblasti publicistického štýlu, upozorňuje na kritické poznámky, udalosti, ale aj postrehy, zážitky, reportáže, poviedky, odborné články, ktoré je možné čítať od roku 1994 na internetovom blogu (napr.: blog.sme.sk). Predkladá pracovné tvorivé úlohy, napr. Ktoré z tvrdení vystihujú postoj autora/autorky glosy? Porovnajte texty glosy z ukážky 9 a ukážky 10? Nájdite rozdiely v ich štylizácii. Určte, aký typ glosy predstavuje ukážka 10. Diskutujte o spoločných a rozdielnych znakoch útvarov: glosa a editoriál, glosa a správa a pod.

Predložený textový materiál z lingvistického hľadiska možno doplniť na základe hlavnej myšlienky, ktorú rozvádza a v záverečnej pointe stupňuje. Na jednej strane glosa konštatuje fakty, ale na druhej strane umožňuje prijímateľovi zaujať jeho vlastné stanovisko, vytvoriť si tak svoj vlastný názor. V glose je možné sledovať aj funkčnú obraznosť, ktorá však nie je zúžená na lexikálnu a štylistickú obraznosť. Od úvodníka a komentára sa odlišuje najmä svojím polemickým a satirickým charakterom. Novinárske glosy sú písané na vážne i veselé témy, vyjadrujúce svoje

stanovisko k všeobecným alebo svetovým udalostiam, z tohto pohľadu má podobné znaky s rozšírenou správou. Ako hlavným štylistickým prostriedkom tu pôsobí irónia, ale taktiež predkladá argumenty a hodnotí isté klady a záporny. Tento žáner môžeme objaviť v rozmanitých publicistických rubrikách, veľmi často sú glosy označené titulkom a graficky odlišnou kurzívou. Takéto značenie môže pôsobiť zavádzajúco na čitateľa, pretože rovnakým písmom sú tlačené aj iné publicistické útvary. V prípade ukážky č. 10, ktorá pochádza z denníka Pravda je pravdepodobnosť zámenny s iným útvarem takmer nemožná. Žiadalo by sa komparačne uviesť znaky/vlastnosti iných publicistických útvarov. Glosa sa zaraďuje medzi komentované novinové texty, a preto býva uvedená na tzv. názorných stranách novín. Písanie glosy je veľmi náročné, a z toho dôvodu ukážka č. 9 (študentská práca) pôsobí zaujímavo, najmä pri analýze spôsobu vyjadrovania. Úspešný glosátor musí byť pripravený a oboznámený s faktami podobne ako komentátor. V súčasnej publicistike autor glosy je známy, pretože musí byť schopný na základe stručnej informácie vytvoriť krátky niekedy až satiricky mierený stručný komentár založený na vlastnom názore. Kľúčová v tomto prípade je subjektivita. Zároveň publicista musí vedieť formulovať text s eleganciou epigramu v súlade s charakteristickým jazykom fejtonu. Pri písaní glosy záleží predovšetkým na pointe a štylisticky čitateľnom spracovaní, logickej postupnosti informácií. Ak by sme chceli hodnotiť učebnicové titulky glosy, môžeme si všimnúť, že ide o titulky veľmi krátke a výstižné. Väčšinou sa zachováva obrazný charakter titulkov s jednoduchou syntaktickou štruktúrou. Len výnimočne môžeme nájsť súvetia, v ktorých prevládajú menné konštrukcie nad slovesnými, alebo výzvové, zvolacie a opytovacie titulky. Okruh tém pre glosovanie je nekonečný, môžu byť rôznorodé a premenlivé. Tematicky glosa čerpá

z rozmanitých oblastí, vyberá si však iba niektoré fakty, ktoré následne zovšeobecňuje. Jej účelom je vtipná poznámka, avšak kvôli závažnosti spracovanej témy nemožno ju vždy realizovať. V téme sa často objavuje vážny spoločenský problém, politika a s ňou súvisiace témy a ich riešenia sú iba naznačené. Autor nemusí dospieť ku konkrétnemu záveru, čím vytvára priestor čitateľovi k zaujatiu vlastného postoja.

Z uvedenej charakteristiky glosy možno pre školskú prax rozlišovať niekoľko typov glosy: pozitívna glosa (jej funkciou je chváliť), informatívna glosa (jej primárnou funkciou je informovať o udalosti), kritická glosa (upozorňuje na nedostatky), polemická glosa (pochybuje o správnosti názoru iného autora).

V písanej školskej podobe má svoje rozsiahle uplatnenie satirická glosa, ktorá má spoločné črty s komentárom alebo s publicistickou poznámkou. Tento druh glosy sa zameriava na fakty zo „súperovho tábora“, ktoré sú citlivé a ľahko napadnuteľné práve prostredníctvom použitých jazykových prostriedkov, ktoré glosa využíva. Pomocou jazykových figúr sa glosa stáva pútavejšou pre prijímateľa/žiaka. Uplatňuje prvky z iných útvarov publicistiky, napr. komentára, dokumentárnosti správy, vtipu (čo je príznačné pre fejtón), využíva prvky satiry a irónie. Ďalšou charakteristickou črtou pre glosu je využívanie nepriamych metaforických pomenovaní, ktoré odkrývajú skryté súvislosti prostredníctvom emocionálno-estetického účinku jazykového vyjadrenia alebo na základe asociácií dvoch a viacerých javov. Niekedy môže byť súčasťou glosy zveličovanie, a to v prípade ak autor potrebuje použitím hyperboly prejavovať citové rozrušenie alebo chce určitý jav zdôrazniť. Bežným javom je aj využívanie dramatických a rečníckych prvkov, čím sa zabezpečuje atraktivnosť glosy. Aj keď sa na prvý pohľad môže glosa javiť svojim rozsahom

nepríťažlivá pre čitateľa, musí obsahovo zvládať situácie, ktoré by len veľmi ťažko zachytila poznámka alebo stĺpček. Musí obsahovať konkrétne fakty, situáciu i vzťah autora k opisovanej skutočnosti. Práve vďaka týmto atribútom je možné posúdiť glosu ako učebný textový model (publicistického štýlu). D. Slančová upozorňuje na (sociálne – komunikačné/štylové a žánrové/ – jazykové) normy a ich interakciu vo vzájomne prepojených komplexoch (neverbálnej a verbálnej) komunikácie. Pre písanie publicistiky sa stáva zaujímavou práve žánrová norma, ktorá predstavuje súbor pravidiel na vytvorenie textu určitého typu podľa istého modelu. Súbor pravidiel je konštituovaný žánrovými kritériami, t. j. témou, funkciou, kompozíciou, jazykom a formou príslušného textového typu. Žánrová norma sa obmedzuje hlavne na jazykovú zložku, pričom jej vzťah ku komunikácii je možné charakterizovať tým, že k jej konštitutívnym znakom možno priradiť spoločenské prijatie a spoločenskú závažnosť zo strany jazykového, komunikačného spoločenstva (Slančová 2017, s. 41-43).

Pre analýzu učebného textu sa javí podnetné konštatovanie, že modelová povaha žánru je v lingvistickej praxi vnímaná ako žánrová norma, ktorá predstavuje súbor pravidiel, ktorými sa riadi tvorba konkrétnych textov. Tento súbor pravidiel je ukotvený v komunikačnej kompetencii komunikantov. Konkrétny učebný text (komunikát) môže spĺňať požiadavky žánrovej normy, no zároveň ju môže viac alebo menej modifikovať (aktualizovať) ako sa to dokumentovalo v ukážke č. 9. Z tohto vyplýva, že na diachronickej osi je žáner dynamická kategória, ktorá má podobu viac či menej ustálených schém, ktoré si osvojuje spolu s jazykovými prostriedkami, a teda je súčasťou komunikačnej kompetencie vo vyučovacom procese. V našej úvahe sme vychádzali z J. Findru (2009, s. 267-269), ktorý upozorňuje, že žáner je priestor, kde dochádza k vzájomnej modifikácii obsahu a formy a v rámci

obojsmernej interakcie k ich vzájomnému spolupôsobeniu pri tvorbe aktuálneho textu.

Výsledkom našej sondy do vyučovania slovenského jazyka po kurikulárnej transformácii bolo odhaliť skutočnosť, že didaktická práca s textom otvára nové možnosti v pojmovo-terminologickej oblasti a vo vymedzení žánru ako modelovej štruktúry, ktorá sa nachádza v priestore sociálnych (systémových) textových štruktúr. Zároveň sa vymedzuje v kontexte vzťahov slohový postup – slohový útvar – štýl – text.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, Eugénia – DOLNÍK, Juraj. 1998. *Textová lingvistika*. Bratislava : Stimul, 1998. 134 s.

BETÁKOVÁ, Valéria – TARCALOVÁ, Želmíra. 1981. *Didaktika materinského jazyka*. Bratislava : SPN, 1981. 301 s.

CALTÍKOVÁ, Milada a kol. 2007. *Slovenský jazyk pre druhý ročník stredných škôl*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2007. 96 s.

DOLNÍK, Juraj. 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetlenie jazyka*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 2009. 376 s.

FINDRA, Ján. 2009. *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009. 317 s.

FINDRA, Ján. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta, 2013. 319 s.

HLAVATÁ, Renáta. 2015. *Tvorba a analýza textu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 116 s.

HLEBOVÁ, Zlatica. 2002/2003. Hierarchia úloh v literárnom vyučovaní na strednej škole. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 49, 2002/2003, č. 5 – 6, s. 172-187.

CHOMSKY, Noam. 1972. *Jazyk i myšlienke*. Moskva : Nauka, 1972. 112 s.

KOVÁČOVÁ, Zuzana. 2011. *Reč a jazyk v škole. Kapitoly z teórie vyučovania slovenčiny*. Nitra : Enigma Publishing, 2011. 127 s.

MINÁŘOVÁ, Eva. 2011. *Stylistika pro žurnalisty*. Praha : Grada Publishing, 2011. 289 s.

MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1997. 598 s.

PRÚCHA, Jan. 1998. *Učebnice: teorie a analýza edukačného média*. Brno : Paido, 1998. 125 s.

SLANČOVÁ, Daniela. 2017. Normy v jazykovej interakcii. In: *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016). Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava : Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied, 2017, s. 39-49.

ŠEBESTA, Karel. 2005. *Od jazyka ke komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha : Karolinum, 2005. 166 s.

ZUJEV, Dimitrij Dimitrijevič. 1986. *Ako tvoriť učebnice*. Bratislava : SPN, 1986. 296 s.

Príspevok bol publikovaný v rámci projektu KEGA č. 043UKF-4/2018 *Jazyk ako text. Vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky a didaktiky slovenského jazyka*.

PaedDr. Renáta HLAVATÁ, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Štefánikova 67
949 74 NITRA
SLOVENSKO
E-mail: rhlavata@ukf.sk

JAZYK A KOMUNIKÁCIA V NOVEJ KONCEPCII VYUČOVANIA SLOVENČINY

Milan Ligoš

LANGUAGE AND COMMUNICATION IN THE NEW CONCEPT OF TEACHING SLOVAK

The contribution reflects the current concept of teaching Slovak in the Slovak Republic with selected challenges for the future. Within the spirit of learning a person for the 21st century, language and communication are directed towards key cognitive-communicative and cultural competences. From the new challenges highlights the author the triple understanding of the means of expression units, the strength of the language and the category of clarity.

Key words: language and communication, Slovak, competence, education, language strength, clarity

Úvod

V aktuálnych socio-kultúrnych podmienkach života Slovákov sa dostáva do popredia **isté napätie** medzi inštitucionálnym zaobchádzaním so spisovným jazykom a prirodzenou jazykovou kultúrou. Na tento problém inšpiratívne poukazuje v ostatnom období J. Dolník. Podľa neho (Dolník, 2017, s. 41) „Školské aj mimoškolské edukačné prostredie vyvíjajú na používateľov tlak, aby sa spisovný jazyk učili, aby si učením zdokonaľovali jeho ovládanie. V protiklade *osvojovať si spisovný jazyk : učiť sa spisovný jazyk* sa prejavuje napätie, ktoré je vlastné civilizácii spisovnojazykového života.“ Koreluje to s aktuálnym stavom pri zaobchádzaní so slovenčinou. Slovami Dolníka (2010a, s. 143): „Dnes je už spisovná slovenčina bežne používaný jazykový

útvár drvinej väčšiny Slovákov, takže aj pri jeho používaní prežívajú taký pocit normálnosti ako pri používaní iného bežne uplatňovaného útvaru“. V tejto súvislosti potom sústavné zneisťovanie žiakov a poukazovanie na ich poruchovú, nedostatočnú alebo nízku jazykovú kompetenciu jednoznačne atakuje ich prirodzené jazykové vedomie a sebavedomie (porov. op. cit. s. 173 a i.).

Naznačené relácie smerujú k očakávaniu, aby v školskom osvojovaní slovenčiny išlo o živé, prirodzené kultivovanie materinského jazyka so špecifickým zameraním na reálne jazykové problémy, situácie a kontexty, teda o riešenie jazykových problémov v komunikácii, ktoré žiaci ako bežní používatelia prežívajú (porov. Dolník, 2010b, s. 192 a i.). V príspevku si všimnem problematiku jazyka a komunikácie vo vyučovaní slovenského jazyka a literatúry (ďalej aj SJL, MJL) v intenciách vybraných výziev do budúcnosti, a to najmä na podloží vlastnej pedagogickej skúsenosti v regionálnom školstve a publikovaných výstupov, v ktorých som sa analyticky-kriticky vyjadril k súčasnej reformnej koncepcii.¹⁶⁸

1. K súčasnej koncepcii vyučovania slovenčiny.

V projekte novej koncepcie sa do popredia dostáva neoddeliteľnosť materinského jazyka s komunikáciou v reláciách holistického pôsobenia na osobnosť žiaka so zámerom získavania adekvátnych kompetencií. Súčasnú koncepciu možno rámcovo charakterizovať ako **integrálnu komunikačno-kognitívnu a zážitkovú**. Celkove sa v nej dá vyzdvihnúť moderný a progresívny zámer, ale aktuálna realita je zložitá, komplikovaná a neadekvátna. Totiž nestačí prog-

---

¹⁶⁸ Pozri v prehľade literatúry.

resívne ciele a zámery len deklarovať v základných pedagogických dokumentoch,¹⁶⁹ ale novou koncepciou sa majú skrz-naskrz prestupovať kognitívno-konstruktivistický, komunikačný a integračný zážitkový princíp, t. j. vo všetkých pedagogicko-didaktických kategóriách teórie i praxe vyučovania slovenčiny. Pritom učebný predmet SJL prispieva špecificky k rozvoju týchto kľúčových kompetencií žiaka: komunikačnej, kognitívnej, personálnej, sociálnej a kultúrnej (porovnaj Vzdelávací štandard, 2015, s. 5).¹⁷⁰

Hlavný problém v platnom vzdelávacom štandarde zo SJL vidím v tom, že už v úvodných statiach tohto centrálneho pedagogického dokumentu sa obsahový štandard pre jazykovo-komunikačnú zložku vymedzuje s dominantným aplikačným kontextom, chápaným ako „textová zložka vzdelávacieho štandardu, ktorú tvoria jednotlivé slohové útvary/žánre stanovené v obsahovom štandarde.“ Druhú časť tvoria pojmy z oblasti jazykovedy a teórie komunikácie. Analogicky je obsahový štandard koncipovaný aj vo vyššom sekundárnom vzdelávaní.¹⁷¹ Týmto spôsobom potom nejde len o zbytočnú izoláciu výkonového a obsahového štandardu, ale aj o neadekvátne nasmerovanie novej koncepcie v ďalšej postupnosti konkretizácie smerom k učebniciam, tematickým výchovno-vzdelávacím plánom,

---

¹⁶⁹ Táto tendencia sa už tradične objavuje v našich pedagogických dokumentoch, a to výraznejšie v období totalitného socialistického centrálneho riadenia, ako sme uviedli na viacerých miestach v minulosti.

¹⁷⁰ Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry – nižšie sekundárne vzdelávanie. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/sjl_nsv_2014.pdf

¹⁷¹ Pozri Vzdelávací štandard Slovenský jazyk a literatúra – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom, s. 3. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocny-m-patrocnym-vzdelavacim-programom/jazyk-komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r_novy.pdf

metódam, formám, organizácii i realizácii vyučovania, a to v poňatí tradičného jazykovo-slohového štruktúrno-opisného systému vyučovania, v rámci ktorého sa pracovalo „s jazykovými prejavmi ako s manifestaciami jazykového systému (a systému slohových útvarů či funkčných stylů), dokonalejšími alebo menej dokonalými, upozorňovala na dobré a špatné (chybné) užití určitého prostriedku apod., posuzovala aktivitu žáků z hlediska jazykových a stylových norem“ (Šebesta, 2005, s. 68).

Ak sa v novej koncepcii do popredia dostáva cieľovo-výkonová orientácia (oproti tradičnej východiskovej kategórii učebného obsahu), potom je zmysluplné uvažovať v jednote, integrite a súvzťažnosti cieľovo-obsahového zamerania pri rozvíjaní predmetových kompetencií. Napr. tak, ako navrhuje autorský tím z Prešovskej univerzity (pozri Liptáková a kol., 2015, s. 560-570) v podobe kurikula, analogicky aj v nových pedagogických dokumentoch pre MJL v zahraničí (pozri Ligoš, 2017). **Jazyk a komunikácia sa takto stáva nielen východiskom, cieľom, podmienkou, ale aj obsahom, prostriedkom a výsledkom výchovno-vzdelávacieho pôsobenia v škole.** Platí totiž, že v cieľi alebo výkone sa logicky nachádza aj obsah, lebo cieľ a výkon, rezultát musí byť o niečom.

2. Nové výzvy do budúcnosti. V školskom vzdelávaní jazyk a komunikácia predstavuje nielen kľúčovú náplň v profilovom učebnom predmete SJL, ale i základnú vzdelávaciu oblasť. Perspektívu moderného vzdelávania v slovenčine vidím najmä v kontexte úzkeho prepojenia s najnovšími lingvisticko-komunikačnými a pedagogicko-psychologickými poznatkami.¹⁷² V súlade s týmto trendom sa

---

¹⁷² Pozri M. Ligoš, K transformácii učiva zo slovenčiny v kontexte nových odborovo-didaktických a slovákistických podnetov, In: Jazyk a literatúra, 1, 2014, č. 4, s. 31-52, Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/nove_dokumenty/jazyk-a-literatura/cislo4.pdf;

Dolník (2017, s. 40) vyjadruje: „Civilizácia spisovno-jazykového života sa týka jeho osvojovania, používania aj spôsobu zaobchádzania s ním“, pričom najvyšším stupňom tohto parametra civilizovanosti je jeho osvojovanie. Pri skúmaní jazyka sa stáva rozhodujúcim „pohľad zo stanoviska človeka: jazyk a kultúra jestvujú pre človeka, takže treba skúmať, aký význam majú pre neho“ (Dolník, 2010b, s. 11), čo vyzdvihujem vo vyučovaní MJ niekoľko desaťročí. Preto v školskom intencionálnom výchovno-vzdelávacom pôsobení by malo ísť predovšetkým o špecifické osvojovanie si MJ v komplexnom zmysle v intenciách získavania jazykovo-komunikačných a kultúrnych kompetencií žiaka so zreteľom na jeho celú, integrovanú osobnosť. V naznačenej súvislosti a v súlade so zámerom tejto konferencie si ďalej stručne všimnem aspoň 3 vybrané tematické okruhy podnetov z oblasti jazyka a komunikácie, ktorých adekvátne a reálna inkorporácia do sféry školského vyučovania slovenčiny môže v perspektíve priniesť kvalitatívnu transformáciu účinnosti pôsobenia na mladú generáciu v intenciách nových výziev pre vzdelávanie v 21. storočí.

2.1 Podľa môjho názoru treba okrem obsahovo-formového prístupu k jazykovým prostriedkom (prepojenia obsahu a formy v bilaterálnom chápaní), textu či komunikácii vyvážené **prejsť k ich trilaterálnemu konceptu** s hľadáním zámeru, funkcie a zmyslu osvojovaných výrazových jednotiek so spomínaným dôrazom na kontext, situáciu a sociálno-kultúrne správanie človeka pri rešpektovaní semiotickej heterogénnosti komunikácie. Tu možno nadviazať na plodnú teóriu rečových aktov s dimenziami ilokúcie, lokúcie a perlokúcie, prepracované všeobecne

---

Ibid. K transformácii učiva zo slovenčiny v kontexte nových odborovo-didaktických a slovakistických podnetov, In: Jazyk a literatúra, 2, 2015, č. 1, s. 3-23, Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/jazyk-a-literatura/1_cislo2015.pdf

modely medzilidskej komunikácie (od lineárneho modelu najmä k interakčnému a transakčnému modelu), osobitne na princípy a maximá efektívnej verbálnej komunikácie podľa Gricea a Leecha¹⁷³ alebo v úzkej korelácii s performatívami reči v teórii Austina (2004). Týmto spôsobom vo vyučovaní MJ sa ponúka pracovať nielen s tradičnými, klasickými jazykovými funkciami, a to od primárnych (komunikačnej, kognitívnej, kogitatívnej, apelovej, výrazovej, informačnej) k sekundárnym (reprezentačnej, identifikačnej, estetickéj, národnej, kultúrnej a i. (porovnaj Ondruš, Sabol, 1987, s. 29-42), takisto so základnými funkciami ľudskej komunikácie: informačnej, inštrukčnej, priesvedčacej, rokovacej a zábavnej (pozri Vybíral, 2005, s. 31), ale prinajmenšom aj s axiologickými, emocionálnymi, (i-)racionálnymi, reálnymi/ideálnymi, kreatívnymi, pragmatickými alebo spirituálnymi rozmermi jazyka a komunikácie.¹⁷⁴ Napr. J. Dolník (2010 b, s. 81-92) v kontexte kultúrnych aspektov jazyka interpretuje jazyk ako médium kultúry, takisto ako kultúrnotvorné médium, potom aj kultúrny produkt i objekt kultivácie. Je to inšpiratívny, živý a zmysluplný pohľad, ktorý ponúka perspektívnu náplň aj v oblasti teórie a praxe vyučovania MJL. Z hľadiska vzťahu človeka, spoločnosti, jazyka a kultúry je užitočný aspekt problematiky súčasného slovenského jazykovo-kultúrneho obrazu, jazykovej kultúry alebo aktuálnej dynamiky interjazykových interakčných prepojení. Od opisu systému a noriem jazyka, štýlu aj komunikácie možno účinne pôsobiť na žiakov v oblasti osvojovania materinského jazyka v reláciách s novým poňatím jazykovej kultúry. Podľa J. Dolníka

---

¹⁷³ Pripomínam, že s kooperačným a zdvorilostným princípom sa už v súčasnosti pracuje v platných učebniciach slovenčiny pre stredné školy.

¹⁷⁴ O týchto rozmeroch v našej proveniencii sa možno bližšie dozvedieť v prácach J. Dolníka, J. Sabola, M. Zelinu a i.

(2012, s. 175) „jazyková kultúra je súhrn štandardizovaných používaní jazyka, ktorý príslušníci jazykového kolektívu vnímajú ako svoju jazykovú normalitu a zložku kolektívnotvornej sily, čiže kohézny komponent svojej kolektívnej existencie.“ Na tomto podloží sa zakladá **potenciálna možnosť živého prepojenia vyučovania slovenčiny s konkrétnym výsekom slovenského jazykovokultúrneho obrazu jednotlivých žiakov.**

2.2 Druhý okruh úzko súvisí s predchádzajúcim, lebo v naznačenom duchu osvojovania a používania jazyka sa nachádza aj východisko pre objavovanie **sily**, resp. **energie jazyka v živote človeka a spoločnosti.** Tieto problémy v ostatnom čase u nás plodne rozpracoval a priblížil vo viacerých svojich publikáciách predovšetkým prof. J. Dolník. Nebudem tu zachádzať do podrobností, len vyzdvihnem jednu z týchto diel s výstižným názvom *Sila jazyka* (Dolník, 2012). V 1. kap. pri sile a jednote jazyka sa čitateľ dozvie o štvorakej sile jazyka, a to o: antropotvornej, kolektívnotvornej, kultúrnotvornej aj individuálnotvornej (pozri op. cit. s. 15-68). Pri antropotvornej sile ide najmä o dar jazyka/reči pre človeka, ktorá ho humanizuje a utvára, t. j. s jazykom je osudovo neoddeliteľne prepojený, lebo vystupuje ako jedna z jeho hlavných mocností v intenciách vlastného sebauskutočnenia, aby rozumel sebe i svetu, poznával sa i druhých a participoval na kreovaní novej skutočnosti. Človek sa sebautvára primárne slovom, napokon aj podľa Biblie stvoril Boh svet slovom, hovorením, preto takisto človek rozumie svetu, hľadá významy a súvislosti, vytvára si a interpretuje svet jazykom. Stručne vyjadrené, v živote človeka, najmä však v komunikácii a interakcii človeka so svetom by nemala prevažovať ikonosféra (príznačná pre mediálnu oblasť), ale harmónia medzi slovom a obrazom, resp. medzi **logosférou** a ikonosférou. Inšpiráciu v tomto

smere k multimedialnému prostrediu môžeme o. i. nájsť v publikácii V. Patráša (2009).

3.3 Pre teóriu a prax vyučovania slovenčiny ako MJ vidím relevantnú **užitočnosť pojmu zrozumiteľnosť**, prípadne nezrozumiteľnosť v širokom zmysle slova. Ide mi tu o komplexný pragmaticko-psychologický pohľad na proces a účinok medziľudskej komunikácie s poňatím zrozumiteľnosti v polohe univerzálnej kvalitatívnej požiadavky, resp. kritéria na jazykovo-komunikačný prejav človeka, t. j. v spektre všetkých výrazových prostriedkov (verbálnych, neverbálnych, obrazových, pohybových, zvukových, výtvarných a i.). Pri našom chápaní zrozumiteľnosti sme blízko priestoru, resp. kontinua interakčnej štylistiky, ako na ňu poukázala D. Slančová (2004) a v priekopníckom, objavnom chápaní ju najnovšie rozvíjajú O. Orgoňová a A. Bohunická (2018).

Odhliadnuc od špecifik estetickej komunikácie¹⁷⁵ sa v genéze problému v ostatnom čase zaoberala analýzou výrazových kategórii, resp. požiadaviek na jazykový prejav aj M. Čechová v práci *Komunikační a slohová výchova* (1998). Na podloží základných komunikačných činiteľov pokladá za najvýznamnejšie tieto požiadavky a vlastnosti: „zdelnosť“ (**komunikatívnosť**), **výstižnosť**, **slohová vhodnosť**, **vycibrenosť** a **jazykovú správnosť** (op. cit. s. 16). Ak by sme ich chceli ešte ďalej integrovať alebo zovšeobecniť, mohli by sme vlastnosti: komunikatívnosť a výstižnosť chápať aj ako operatívnosť a ikonickosť (kľúčové výrazové kategórie F. Miku), následne ich so slohovou vhodnosťou a vycibrenosťou zhrnúť celkove do zrozumiteľnosti, potom by nám zostala jazyková správnosť (z hľadiska jazyka, ortoepie i ortografie). Takto sa dostávame

---

¹⁷⁵ Odkazujem tu na práce F. Miku, najnovšie na podnety v kolektívnom diele *Tezaurus estetických výrazových kvalít* (Plesník a kol., 2011).

k zrozumiteľnosti ako všeobecnej, univerzálnej výrazovej kategórii reči a komunikácie pri dodržiavaní korektnosti používania výrazového kódu, resp. jazykovej správnosti. V tejto súvislosti je dôležitý záver, že s týmto pojmom a termínom by sme mohli účinne pracovať vo vyučovaní SJL v intenciách rozvíjania jazykovo-komunikačnej kompetencie žiaka. Napokon, zrozumiteľnosť sa nachádza aj v známych princípoch kooperácie a zdvorilosti, konkrétne v Griceovom maxime spôsobu: vyjadrovať sa jasne, prehľadne, pochopiteľne a zreteľne.

Otázkou zrozumiteľnosti textu sa zaoberali viacerí autori domácej i zahraničnej proveniencie. Spomeniem tu napr. J. Mistriku, bádanie zrozumiteľnosti žurnalistického či učebného textu (Lišková, Karvašová, Gavora, Průcha, Pluskal) alebo reprezentatívne dielo kolektívu autorov *Úvod do analýzy textov* (Wimmer a kol., 2003). Najvýraznejšie ma však v uvedenej súvislosti oslovila „*Hamburská škola zrozumiteľnosti*“ s ťažiskom bádania psychologických rozmerov medziľudskej komunikácie. F. Schulz von Thun (2005, s. 14) píše: „Cesta přes „vhodný způsob podání“ byla slepou uličkou. Namísto ní se novými měřítky ... staly „jasnost“ a „správnost“... Jako nadějný lék narušené komunikace se ukázala *metakomunikace*.“ V centre modelu sa nachádza zrozumiteľnosť, postavená na štyroch základných funkčných parametroch komunikácie, a to **na vecnej, sebareprezentačnej, apelovej a vzťahovej dimenzii**. Tento štvorcový model je ukotvený na štyroch nosných kvalitatívnych pilieroch, a to na 1. jednoduchosti vs. zložitosti 2. členení/usporiadanosti vs. neprehľadnosti/neusporiadanosti 3. stručnosti/jasnosti vs. rozvláčnosti 4. podnetnosti vs. nedostatku podnetnosti, pričom doplnený model F. Schulza von Thuna sa vzťahuje nielen na prijímateľa, ale i na zdroj s „feedbackovými“ prepojeniami (porov. op. cit. s. 59).

Prichodí mi ešte spomenúť Dolníka, ktorý otázku zrozumiteľnosti približuje pri antropotvornej sile jazyka v kontexte hermeneutiky a fenomenológie so zreteľom na človeka ako bytosti osudovo nastavenej na interpretáciu. Na tejto báze vyzdvihuje aj štvorcový model medziľudskej komunikácie F. Schulza von Thuna (Dolník, 2012, s. 40). Uvedené 4 dimenzie a komunikačné funkcie dokonca povyšuje na bazové sily jazyka. Citujem: „Protočlovek prežíval a spoznával štvorakú silu jazyka“ (op. cit. s. 41). Ako ďalej ilustruje: „Človek si duchovne privlastní istú vec tak, že ju vecne, sebaaprezenačne, apelovo a vzťahovo interpretuje – istá vec sa premieňa na objekt (na vec v duchovnom vlastníctve človeka, na vec pre človeka) jej viacaspectovou interpretáciou“ (op. cit. s. 42). Podľa Dolníka tento problém súvisí so základnými otázkami, ktorými sa človek vyrovnáva so svetom, resp. s interpretáciou sveta. Ide o otázky: Čo/kto je to? Čo vyjadruje o sebe? Čo chce odo mňa? Aký vzťah má ku mne? (identifikačná, profilová, kauzálna a vzťahová otázka). Ako vidieť, **problematika komunikácie úzko súvisí**, dolníkovsky vyjadrené, **s princípom interpretačnej optimality, teda aj s kategóriou zrozumiteľnosti reči**.

Naznačený explikatívny postup smeruje k tomu, aby sme v duchu novej koncepcie vyučovania slovenčiny povýšili zrozumiteľnosť na východiskovú a univerzálnu výrazovú kategóriu medziľudskej komunikácie. Od tejto kategórie by sa potom odvíjali ďalšie vlastnosti, ako komunikatívnosť, operatívnosť, ikonickosť, výstižnosť, sociatívnosť, pojmovosť, zážitkovosť, subjektívnosť a pod., prirodzene, inú pozíciu by (ne)zrozumiteľnosť zastávala v literárno-estetickú komunikácii.

Záver. V súlade so zámerom komplexnej kvalitatívnej transformácie výchovy a vzdelávania po r. 1989 smeroval vývin vyučovania slovenčiny k **súčasnnej integrovanej**

kognitívno-komunikačnej a zážitkovej koncepcii. V príspevku som poukázal na isté rezervy pri reálnom uplatnení aktuálnej jazykovo-komunikačnej koncepcie vyučovania slovenčiny s načrtnutím niektorých výziev do budúcnosti na podloží aktuálnych vedecko-výskumných poznatkov. V duchu nových poznatkov a rámcových kontextov mi na tomto mieste prichodí vyjadriť apel smerom k jazykovedcom a literárnym vedcom, aby reálne participovali na bádani školskej jazykovo-komunikačnej a literárno-komunikačnej výchovy v prepojení na koncipovanie základných pedagogických dokumentov pre vyučovanie SJL, a to nadväzujúc na nedávnu tradíciu od aktivít Pražskej lingvistickej školy, neskôr najmä pri kreovaní didaktiky slovenčiny ako materinského jazyka na prelome 50. a 60. rokov minulého storočia.^{176,177}

Literatúra

AUSTIN, John Langshaw. 2004. *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram, 2004.

ČECHOVÁ, Marie. 1998. *Komunikační a slohová výchova*. Praha: ISV, 1998.

DOLNÍK, Juraj. 2010a. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Vyd. SAV Veda, 2010.

---

¹⁷⁶ Na túto potrebu aktuálne upozorňujú aj niektorí tvoriví a angažovaní učitelia slovenčiny v praxi. Pozri napr. J. Papuga. 2018. Lingvistické perspektívy a aplikačné anachronizmy vo vyučovaní slovenčiny – výzva alebo rezignácia? In: *Slovenčinári*, roč. 1, 2018, č. 1, s. 10 – 15; *Ibid.*, 2017. Zborník *Jazyk a jazykoveda v pohybe II*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 259-268.

¹⁷⁷ Okrem didaktiky materinského jazyka, resp. lingvodidaktiky je dnes aktuálna oblasť edukačnej lingvistiky ako súčasť aplikovanej lingvistiky, v rámci ktorej sa očakáva aktívna participácia jazykovedcov na bádani inštitucionálneho výchovno-vzdelávacieho procesu v školskom vzdelávaní.

DOLNÍK, Juraj. 2010b. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram, 2010.

DOLNÍK, Juraj. 2012. *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram, 2012.

DOLNÍK, Juraj. 2017. Spisovný jazyk v sociálnom živote Slovákov. In: *Studia Academica Slovaca* 46. Bratislava: UK, roč. 46, 2017, s. 38-54.

LIGOŠ, Milan. 2009a. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania I*. Ružomberok: FF KU, 2009.

LIGOŠ, Milan. 2009b. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania II*. Ružomberok: FF KU, 2009.

LIGOŠ, Milan. 2014. K transformácii učiva zo slovenčiny v kontexte nových odborovo-didaktických a slovakistických podnetov. In: *Jazyk a literatúra*, 1, 2014, č. 4, s. 31-52. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/nove_dokumenty/jazyk-a-literatura/cislo4.pdf

LIGOŠ, Milan. 2015. K transformácii učiva zo slovenčiny v kontexte nových odborovo-didaktických a slovakistických podnetov. In: *Jazyk a literatúra*, 2, 2015, č. 1, s. 3-23. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/jazyk-a-literatura/1_cislo2015.pdf

LIGOŠ, Milan. 2016a. Nad inovovaným štátnym vzdelávacím programom zo slovenského jazyka a literatúry pre sekundárne vzdelávanie. In: *Slovenčinár*, 3, 2016, č. 1, s. 73-83. Dostupné na: http://sausba.sk/pdf_casopis/web/casopisy/slovencinar7_casopisSAUS.pdf

LIGOŠ, Milan. 2016b. Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v kontexte nových výzev a perspektív (Z teórie a praxe vyučovania slovenského jazyka a literatúry). In: *Jazyk a literatúra*, 3, 2016, č. 3 – 4, s. 2-33.

LIGOŠ, Milan. 2017. Ešte k novým výzvam a perspektívam vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka (K návrhu štátneho a školského kurikula zo slovenského jazyka a literatúry). In: *Jazyk a literatúra*, 4, 2017, č. 1 – 2, s. 2-36.

- LIGOŠ, Milan. 2018. Old new dimensions of teaching mother tongue and literature (in the context of new challenges and perspectives). In: *L1 Educational Studies in Language and Literature. L1Research Archives Online*, 2018, pp. 1-1. Dostupné na: <https://11.publication-archive.com/publication/2/1749>
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. 1987. Bratislava: SPN, 1987.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj. 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava: UK, 2010.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena. 2018. *Interakčná štylistika*. Bratislava: UK, 2018.
- SCHULZ, Friedmann von Thun. 2005. *Jak spolu komunikujeme? Překonávání nesnází při dorozumívání*. Praha: Grada Publishing, 2005.
- PAPUGA, Ján. 2018. Lingvistické perspektívy a aplikačné anachronizmy vo vyučovaní slovenčiny – výzva alebo rezignácia In: *Slovenčinári*, roč. 1, 2018, č. 1, s. 10-15.
- PATRÁŠ, Vladimír. 2009. *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie*. Karviná: SU OPF, 2009.
- SLANČOVÁ, Dana. 2004. Vymedzenie predmetu štylistiky alebo Privoňajme ku kvetu interaktívnej štylistiky. In: *Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Prešov, roč. 10, PU, 2004*, s. 17-23.
- SVOBODOVÁ, Jana. 200. *Jazyková špecifika školskej komunikácie a výuka materštiny*. Ostrava, Spisy Ostravské univerzity, 133, 2000.
- VYBÍRAL, Zbyněk. 2005. *Psychologie komunikace*. Praha: Portál, 2005.
- WIMMER, Gejza – ALTMANN, Gabriel – HŘEBÍČEK, Luděk – ONDREJOVIČ, Slavomír – WIMMEROVÁ, Soňa. 2003. *Úvod do analýzy textov*. Bratislava: Vyd. SAV VEDA, 2003.

ŠEBESTA, Karel. 2005. *Od jazyka ke komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha: Nakladatelství UK Karolinum, 2005.

Štátny vzdelávací program. Bratislava, MŠVVaŠ, SR, 2008, 2011, 2015. Dostupné na: <http://www.minedu.sk/8387-sk/statne-vzdelavacie-programy/>; <http://www.statpedu.sk/sk/svp/> inovovany-statny-vzdelavaci-program/Štátny vzdelávací program. Nižšie stredné vzdelávanie – 2. stupeň základnej školy. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/svp_nsv_6_2_2015.pdf

Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry – nižšie sekundárne vzdelávanie. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/sjl_nsv_2014.pdf

Vzdelávací štandard Slovenský jazyk a literatúra – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocnym-patrocnym-vzdelavacim-program/jazyk-komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r_novy.pdf

Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Dostupné na: <https://www.minedu.sk/12272-sk/zakony/>

ZASEPA, Tadeusz – OLEKŠÁK, Peter – RONČÁKOVÁ, Terézia. 2010. *Človek, slovo a obraz v médiách*. Ružomberok: Vyd. KU : Verbum, 2010.

Prof. PaedDr. Milan LIGOŠ, CSc.
Katolícka univerzita
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Hrabovská cesta 1
034 01 RUŽOMBEROK
SLOVENSKO
E-mail: milan.ligos@ku.sk

MOBILNÁ VÝUČBA SLOVENČINY AKO CUDZIEHO JAZYKA

Lujza Urbancová

MOBILE LEARNING OF SLOVAK AS A FOREIGN LANGUAGE

The paper introduces mobile application for learning Slovak as a foreign language. The application is aimed at group of young people age 10 – 15 living abroad especially in diaspora in west Europe. This group is very diverse and it is difficult to characterize it. The level of Slovak can vary in it from A0 to B2 or C2. The application is called ESKO and it applies a new method in didactics of Slovak as a foreign language based on the verb valency theory.

Key words: Esko, mobile application, mobile-learning, Slovak as a foreign language

Príspevok je súčasťou riešenia projektu *Rozvoj komunikačnej kompetencie v slovenčine ako materinskom jazyku v komunitách Slovákov žijúcich v zahraničí*, ktorý sa začal riešiť v roku 2018 a trvá dva roky. Jeho hlavným cieľom je vytvorenie aplikácie na zdokonalenie komunikačnej kompetencie detí vo veku 10 – 15 rokov s materinským jazykom slovenským žijúcich v západnej Európe.

Uvedená cieľová skupina je nositeľkou špecifik v rámci používania slovenčiny za hranicou našej krajiny. Vyst'ahovalectvo zo Slovenska na konci 20. a na začiatku 21. storočia predovšetkým do západnej Európy a do USA má inú podobu ako vyst'ahovalectvo v starších obdobiach. S tým súvisí aj odlišnosť v používaní slovenčiny ako materinského jazyka. Základný rozdiel by sme mohli označiť ako odlišnosť medzi enklávnou a diasporálnou slovenčinou. Enklávny jazyk charak-

terizuje Miroslav Dudok (2013, s. 16) ako kód používaný v jazykovo, kultúrne aj etnicky homogénnej komunite. Ide o slovenské menšiny žijúce napr. v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku či Chorvátsku. Slovenčina sa používa aj v neoficiálnej komunikácii, je dorozumievacím prostriedkom daného kolektívu a tiež sa v nej realizuje vzdelávací proces predovšetkým v základnej škole. Diasporálny jazyk, naopak, neexistuje v rámci istej komunity, ale je používaný osobami mimo nej. „Keď ide o slovenskú diasporu, charakteristická je pre západoeurópske a zámorské krajiny a tvoria ju hlavne sociálni a politickí migranti“ (Dudok, 2013, s. 17). V západnej Európe už žije generácia mladých ľudí a detí, ktoré buď v malom veku emigrovali s rodičmi, alebo sa v zahraničí už narodili. Ide o heterogénnu skupinu, ktorú je náročné charakterizovať podľa používania alebo ovládania slovenčiny. To je typický znak diasporálnej slovenčiny, lebo na individuum pôsobia v rámci používania slovenčiny rôzne faktory a výskyt komunikačných situácií na použitie slovenčiny je variabilný. Môžeme sa pohybovať medzi týmito krajnými situáciami – slovenčina je materinským jazykom a je komunikačným kódom v rodinnej komunikácii a druhým pólom je používanie slovenčiny v komunikácii s jedným z rodičov alebo so žiadnym, prípadne výlučne s príbuznými na Slovensku.

V tejto situácii môže byť termín materinský jazyk nepresný, resp. sa rozširuje jeho obsah. Slovenčina ako materinský jazyk v slovenskej rodine na Slovensku je iná ako slovenčina ako materinský jazyk v národne zmiešanej rodine v zahraničí, kde má ešte vplyv enklávne alebo diasporálne prostredie. Nejde tu výlučne o jej realizáciu, ale aj o hodnotu, ktorú jej komunikujúci prisudzujú. Mohlo by byť vhodné uvedenie nového termínu, označujúceho slovenčinu ako jazyk zdedený (hereditárny), rodový alebo príbuzenský. Ani tento termín nezaručuje presnú definíciu, lebo hereditárny jazyk môže byť

na úrovni A0, ale aj C2 v závislosti od frekvencie jeho používania. Ide tu skôr o uvedenie si stratifikácie slovenčiny za hranicou a jej rozdielne podmienky fungovania (porov. napr. Kariková, 2013).

Jednou z možností, ako osloviť našu cieľovú skupinu a rozvíjať jej komunikačnú kompetenciu, je mobile learning. Základný koncept tohto učenia vystihujú slová kdekoľvek a kedykoľvek, čiže ide o učenie sa na ľubovoľnom mieste a v ľubovoľnom čase prostredníctvom mobilných technológií (porov. napr. Bidin, Ziden, 2013, Mehdipour, Zerehkafi, 2013). Forma mobilnej aplikácie na rozvoj komunikačných kompetencií môže osloviť veľký počet osôb v rôznych krajinách. Mala by byť súčasťou neformálneho vzdelávania mimo školského prostredia, ale jej zaradenie do formálneho vzdelávania nie je vylúčené.

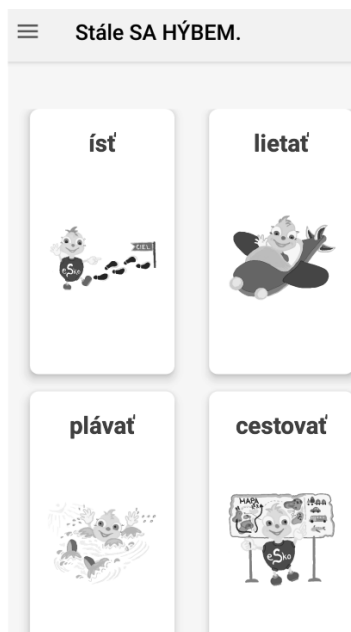
Mobilná aplikácia na výučbu slovenčiny ESKO je vytvorená v operačnom systéme Android, ktorý sa celosvetovo považuje za rozšírenejší. „Aj keď viaceré výskumy ukazujú rôzne štatistiky používania operačných systémov v mobilných zariadeniach, všetky sa zhodujú na tom, že operačný systém Android výrazne dominuje na celosvetovom trhu s mobilnými zariadeniami“ (Voštinár, 2017, s. 192).

Výzvou pre riešiteľský kolektív sa stal spôsob, ako uchopiť jazykový materiál tak, aby bol dosiahnutý cieľ. Metóda sprostredkovania slovenčiny sa líši od tých, s ktorými sa doteraz v slovenskom priestore pracovalo (napríklad pri učebniciach slovenčiny pre cudzincov, kde je základom tematické rozdelenie a postupné osvojovanie jazykových javov). Vychádzame z poznatkov o slovese ako o centrálnom slovnom druhu v komunikácii a následne z valenčnej teórie, ako aj z poznatkov o lexikálnom význame a jeho determinovaní kontextom.

Valenciu slovesa vnímame „(...) ako schopnosť viazať na seba obligatórne pozície..., implikuje v sebe počet pozícií, formy pozícií (ľavovalenčné, pravovalenčné) a ich konkrétne

podoby (ľavovalenčná vyjadrená Sn, Sg, nevyjadrená, pravovalenčná vyjadrená pádmi alebo vedľajšími vetami, infinitívom, adverbiálami) ...“ (Sokolová, 1995, s. 60).

Valenčnú štruktúru slovesa určujeme podľa *Valenčného slovníka slovenských slovies* (1998) a *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (2014). Vybrané slovesá predstavujeme vo väčšine valenčných realizácií. Kurz je teda členený podľa slovies a v rámci jedného slovesa sa prezentuje viacero tém. Prvými slovesami sú *ísť*, *lietať*, *plávať*, *cestovať* ako akčné dynamické slovesá v rámci okruhu *Stále sa hýbeme* (obrázok 1).

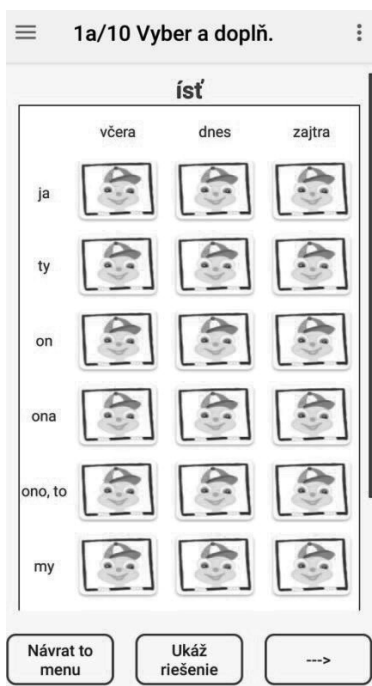
Obrázok 1 Prvé akčné dynamické slovesá v aplikácii Esko

Základným princípom je uplatnenie komunikačného hľadiska – sloveso v jednotlivých valenčných formách je predstavené kontextovo a v rámci dialógov. Všetky základné slo-

vesá majú plánovanú rovnakú štruktúru – slovná zásoba, cvičenia a test. Sprevádzajúcou postavou je Esko – postava bez rodovej špecifikácie (to Esko), názov vznikol zo značky SK (Slovensko).

Aplikácia poskytuje niekoľko typov cvičení. V slovnej zásobe je uvedená základná lexika použitá pri slovese a v úlohách sú poskytnuté možnosti na precvičenie písania, spoznanie frazém a overenie schopnosti spájať slová do syntagmiem. Vyším jednotkám – výpovediam – sa venuje pozornosť v cvičeniach. Na začiatku je zaradené precvičenie slovesnej paradigmy v rámci výberu a doplnenia slovesného tvaru v oznamovacom spôsobe, tvary sa precvičujú v cvičeniach typu *vyber a doplň* (obrázok 2) alebo *vyber a napíš* (obrázok 3).

Obrázok 2 Precvičenie paradigmy slovesa *ísť* v oznamovacom spôsobe

☰ 2/10 Vyber a napíš. ☰

idem, išla, išlo, pôjdem, išli sme, idete, išiel, išiel si, pôjdeš, išli, ideš, ide, ideme, pôjde, idú, pôjdeme, išla si, išiel som, pôjdete, pôjdu, išla som, išli ste, ja som išla, ja som išiel, ty si išla, ty si išiel, my sme išli, vy ste išli

Vzor: ja včera: ja som išla, išla som; ja som išiel, išiel som

ja zajtra _____ pojdem

ty dnes: _____

on včera: _____

my dnes: _____

vy včera: _____

ony dnes: _____

vy zajtra: _____

my včera: _____

<--- Ukáž riešenie --->

Obrázok 3 Precvičenie paradigmy slovesa *ísť*

Frazeologizmy alebo vety sú vysvetlené prostredníctvom jednoduchých obrázkov a cvičenia typu *spoj* (obrázok 4) alebo *pravda/nepravda* (obrázok 5).

Obrázok 4 Vysvetlenie viet a frazém

☰
Pravda/nepravda
⋮

LIETAŤ

1. lietať v oblakoch = človek je samostatný

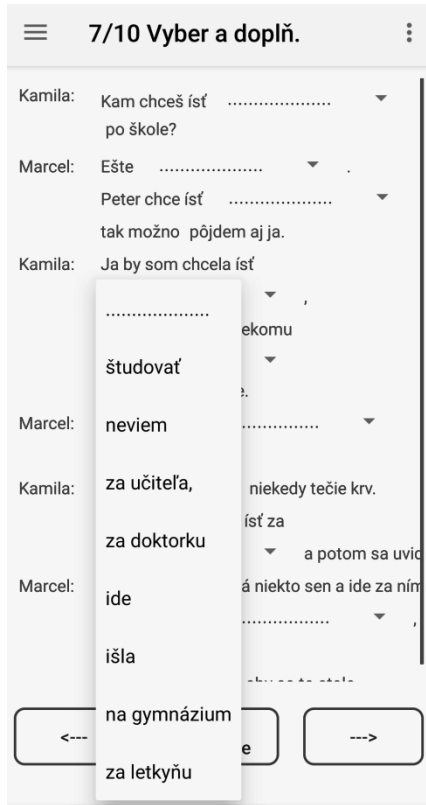
2. lietať ako strela = byť veľmi pomalý

3. lietať po svete = veľa cestovať

4. lietať mysl'ou = myslieť na veľa vecí

Obrázok 5 Cvičenia typu *pravda/nepravda*

Najdôležitejšou časťou cvičení sú úlohy, v ktorých je sloveso prezentované v kontexte, resp. v dialógu (obrázok 6). Všetky predchádzajúce úlohy sú prípravou na to, aby bol učiaci sa schopný doplniť dialóg. Vyvrcholením je dialóg na precvičenie slovies a tvarov v pravovalenčných i ľavovalenčných pozíciách.

Obrázok 6 Cvičenia typu *vyber a doplň*

Súčasťou aplikácie Esko je získanie spätnej väzby o úspešnosti zvládnutia slovesa – testovanie a následné hodnotenie.

Vzhľadom na to, že cieľom aplikácie je poskytnúť priestor na zlepšenie komunikačnej kompetencie, súčasťou textu je prezentovanie slovenských miest, osobností a iných reálií, ktoré majú zjednocujúci názov kulturémy. Informácia o nich sa objaví po ťuknutí na symbol „i“ uvedený pri lexéme označujúcej kulturému (obrázok 7).

Obrázok 7 Kulturémy v aplikácii Esko

Záver

Špecifická cieľová skupina mladých ľudí zjednotená slovenčinou ako materinským jazykom a žijúca v slovenskej diaspóre potrebuje nové formy na rozvíjanie komunikačnej kompetencie v slovenskom jazyku. Namiesto materinského jazyka by sme slovenčinu mohli označiť ako hereditárny jazyk. Táto skupina má v súvislosti so slovenčinou málo zjednocujúcich znakov, preto je vhodné vyberať také

metódy na rozvoj komunikačnej kompetencie, ktoré by heterogénnosť reflektovali. Takouto metódou by mohlo byť dizajnovanie lekcí vychádzajúce z valenčnej teórie a z centrálnej pozície slovesa v komunikačnom procese. Uvedené východisko je uplatnené v novo vyvíjanej mobilnej aplikácii Esko, ktorej funkciou je poskytnúť deťom vo veku 10 – 15 rokov možnosti precvičovania slovenského jazyka v rôznych komunikačných situáciách a tematických okruhoch.

Zoznam bibliografických odkazov

BIDIN, Samsiah; ZIDEN, Azidah Abu. 2013. Adoption and application of mobile learning in the education industry. In: *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 90, 2013, s. 720 -729. Dostupné na internete: www.sciencedirect.com.

DUDOK, Miroslav. 2013. Podoby slovenčiny vo svete. In: *Slovenčina vo svete, súčasný stav a perspektívy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 22. – 25. októbra 2013 v Bratislave. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, s. 69-75.

IVANOVÁ, Martina et al. 2014. *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014.

KARIKOVÁ, Soňa. 2013. Analýza potrieb vzdelávania v slovenskom jazyku v prostredí slovenských komunit v zahraničí. In: *Slovenčina vo svete, súčasný stav a perspektívy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 22. – 25. októbra 2013 v Bratislave. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, s. 15-21.

MEHDIPOUR, Yousef; ZEREHKAFI, Hamideh. 2013. Mobile Learning for Education: Benefits and Challenges. In: *International Journal of Computational Engineering Research*, June 2013, vol 03, issue 6, s. 93-101.

SOKOLOVÁ, Miloslava. 1995. *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov : SLOVACONTACT, 1995.

SOKOLOVÁ, Miloslava; NIŽNÍKOVÁ, Jolana. 1998. *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove, Prešovská univerzita, 1998.

VOŠTINÁR, Patrik. 2017. Programovanie mobilných vzdelávacích aplikácií APP Inventor a Android Studio. In: *Journal of Technology and Information Education*, 1/2017, vol. 9, issue 1, s. 189-204.

Príspevok je súčasťou riešenia projektu KEGA 034UMB-4/2018 *Rozvoj komunikačnej kompetencie v slovenčine ako materinskom jazyku v komunitách Slovákov žijúcich v zahraničí*.

Mgr. Lujza URBANCOVÁ, PhD.
Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
P. O. Box 263
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 51
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
SLOVENSKO
E-mail: lujza.urbancova@umb.sk

Vážené kolegyně, vážení kolegovia,

rada konštatujem, že na tohtoročnej 10. jubilejnej konferencii o komunikácii konanej na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici odznelo 48 zaujímavých a mimoriadne podnetných referátov. Oboznámili sme sa nielen so spektrom vedeckovýskumných zameraní, ale i s jedinečnými výstupmi z grantových projektov. Hoci sme prezentovali rôzne prístupy, koncepty, stratégie a metódy, vždy bola čitateľná spoločná orientácia na komunikáciu. Už teraz sa teším na Vaše príspevky, ktoré v požadovanej úprave a rozsahu očakávame do 30. 11. 2018.

Ako predsedajúca 10. konferencie Vám chcem poďakovať za Vašu aktívnu účasť, ale i za ochotu viesť rokovania v pléne a v sekciách.

Za prípravu konferencie, za komunikáciu s Vami počas prípravných mesiacov a za vytváranie príjemnej konferenčnej atmosféry vyslovujem srdečné poďakovanie vedeckej tajomníčke konferencie Mgr. Lujze Urbancovej, PhD. a jej tímu: Mgr. Gabrielovi Rožaiovi, PhD. a doktorandkám katedry Mgr. Veronike Gondekovej a Mgr. Patrícii Molnárovej.

Dovidenia na konferencii na Slovensku alebo v zahraničí. Určite sa na stretnutie s Vami na našej konferencii v roku 2021 bude tešiť organizačný výbor Katedry slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a najmä predseda 11. konferencie o komunikácii profesor PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., ktorému odovzdávam predsednícku štafetu.

Dámy a páni,

týmto pokladám 10. medzinárodnú vedeckú konferenciu *Komunikácia v odborných reflexiách* za ukončenú.

Komunikácia v odborných reflexiách

Zborník príspevkov

z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii

Editorka: doc. PhDr. Janka KLINCKOVÁ, PhD.

Recenzovali:

prof. dr. habil. Kazimierz MICHALEWSKI

prof. dr. sc. Diana STOLAC

prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, CSc.

Jazyková redaktorka:

doc. PhDr. Janka KLINCKOVÁ, PhD.

Technická redaktorka:

Mgr. art. Zuzana CEGLÉDYOVÁ

Návrh obálky: PhDr. Ingrid BALÁŽOVÁ

Náklad: 110 ks

Rozsah: 626 strán

Vydanie: prvé

Formát: A5

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tlač: EQUILIBRIA, s. r. o.

ISBN 978-80-557-1573-5